

॥ नमो नमो निम्मलदंसणस्स ॥

आगमसूत्र

सटीक अनुवाद

3

अनुवाद श्रेणी सर्वक -

मुनि दीपरत्नसागर

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ
 નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ
 પ.પૂ. શ્રી આનંદ-દામા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

આગમસતીક અનુવાદ

સૂત્રકૃત-૧

-: અનુવાદ-શ્રેણીના સર્જક :-

મુનિ દીપરત્નસાગર

તા. ૨૩/૧૦/૨૦૦૯

શુક્રવાર

૨૦૬૬ કા.સુ.૫

આગમ સતીક અનુવાદ
 ભાગ ૧ થી ૪૨ સંપૂર્ણ
 મૂલ્ય-રૂ-૧૦,૦૦૦

૦ શ્રી શ્રુત પ્રકાશન નિધિ ૦

સંપર્ક સ્થળ

આગમ આરાધના કેન્દ્ર, શીતલનાથ સોસાયટી
 ફ્લેટ નં. ૧૩, ચોથે માળે, બહાઈ સેન્ટર,
 ખાનપુર, અમદાવાદ.

આગમ સતીક અનુવાદના

આ ભાગ - **૩** માં છે...

૦ “સૂત્રકૃત” – અંગસૂત્ર-૨-ના...

-૦- શ્રુતસ્કંધ-૧-ના...

– અધ્યયન-૧-થી

આરંભીને

અધ્યયન-૧૧ સુધી

— X — X — X — X — X — X — X —

-: ટાઈપ સેટીંગ :-
 શ્રી મહાકાલી એન્ટરપ્રાઈઝ
 ચાંદલોડિયા, અમદાવાદ.
 (M) 9824419736

-: મુદ્રક :-
 નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
 ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.
 Tel. 079-25508631

૦ વંદના એ મહાન્ આત્માને ૦

વિક્રમ સંવત-૨૦૬૧માં ફાગણસુદ-૩ નો દિવસ અને મંગલપારેખના ખાંચામાં શ્રી શાંતિનાથ પરમાત્માની વર્ષગાંઠનો પ્રસંગ, અતિભવ્ય અને ઘણી જ લાંબી સ્થયાત્રાના પ્રયાણની ઘડીએ, આગમોના ટીકા સહિતના અનુવાદ કરવા માટેની મનોભાવનાનું જેમના મુખેથી વચન પ્રાગટ્ય થયું, અંતરના આશીર્વાદ, સૂરિમંત્રથી અભિમંત્રિત વાસ ચૂર્ણનો ક્ષેપ અને ધનરાશિની જવાબદારીના યથાશક્ય સ્વીકાર સહ જેમની કાર્ય પ્રેરણાની સરવાણીમાં બીજાતા મારા ચિત્તે આશિર્ષ અનેરો હર્ષોલ્લાસ અનુભવ્યો. જેમની હયાતી દરમ્યાન કે હયાતી બાદ પણ, જેમના નામસ્મરણ માત્રથી આ કાર્ય વિઘ્નરહિતપણે મૂર્ત સ્વરૂપને પામ્યું, એવા...

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ૦ ના
ચરણ કમળમાં સાદર કોટીશઃ વંદના

૦ કેમ ભૂલાય એ ગુરુદેવને પણ ? ૦

ચારિત્ર પ્રતિ અંતરંગ પ્રીતિથી યુક્ત, અનેક આત્માઓને પ્રવ્રજ્યા માર્ગે પ્રયાણ કરાવનાર, સંયમમૂર્તિ, પ્રતિ વર્ષ ઉપધાન તપ વડે શ્રાવકધર્મના દીક્ષા દાતા, શારીરિક સમસ્યાઓ વચ્ચે પણ બંને શાશ્વતી ઓળીની આરાધનાને ન ચૂકનારા, સાગર સમુદાયમાં ગચ્છાધિપતિ પદને શોભાવનારા અને સમર્થ શિષ્ય પરિવારયુક્ત એવા મહાન વિભૂતિરત્ન-

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મ૦

જેમના આજીવન અંતેવાસી, શાસનપ્રભાવક

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.સા.

જેમણે આ અનુવાદ કાર્ય માટે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પ્રેરણા કરેલી અને આ કાર્ય સાઘંત પાર પહોંચાડવા માટે વિપુલ ધનરાશિ મોકલાવી.

ઉક્ત બંને આચાર્ય ભગવંતોની અસીમ કૃપા અને તેઓ દ્વારા પ્રેરિત સંઘો થકી થયેલ ધનવર્ષાના બળે પ્રસ્તુત કાર્ય મૂર્તસ્વરૂપ પામ્યું.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ **3** ની

સંપૂર્ણ દ્રવ્ય સહાયના પ્રેરણાદાતાશ્રી

પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રી
દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મ.ના શિષ્ય
પૂજ્ય આચાર્યશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.

તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી લાભલેનાર
શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન શ્રે.મૂ.પૂ.સંઘ
તથા શ્રી શેઠ ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ટ્રસ્ટ
સુરત

અનુદાન દાતા

આગમ સટીક અનુવાદના કોઈ એક ભાગના સંપૂર્ણ સહાયકતા

સચ્ચારિત્ર યુડામણી પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ સ્વ. આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજીના આજીવન અંતેવાસી
સદ્ગુણાનુરાગી પૂજ્ય આંદેવશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.ની
જ્ઞાનઅનુમોદક પ્રેરણાથી પ્રેરિત
શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ
તથા શ્રી શેઠ ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી ટ્રસ્ટ, સુરત.
૧૬ ભાગોના સંપૂર્ણ સહાયક થયેલ છે.

પરમપૂજ્ય સરળ સ્વભાવી, ભદ્રિક પરિણામી, શ્રુતાનુસંગી
સ્વ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની
પુનિત પ્રેરણાથી ૧૦ ભાગો માટે
નીચેના સંઘો સહાયક થયા છે.

(૧) શ્રી મંગલપારેખનો ખાંચો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ	બે ભાગ.
(૨) શ્રી ભાવનગર જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ, ભાવનગર	બે ભાગ.
(૩) શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, નવસારી	બે ભાગ.
(૪) શ્રી ગિરિરાજ સોસાયટી આદિનાથ જૈન સંઘ, બોટાદ	બે ભાગ.
(૫) શ્રી જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. તપાગચ્છ સંઘ, બોટાદ	એક ભાગ.
(૬) શ્રી પાર્શ્વભક્તિદામ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, તણસા	એક ભાગ.

[પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી તેમના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવચાઓ તરફથી પ્રાપ્ત સહાયની નોંધ આગળ છે.]

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી વૈયાવસ્ય પરાયણ પંચ્યાસ પ્રવર શ્રી વજસેનવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી એક ભાગ- શ્રી હાલારતીર્થ આરાધના ધામ, વડાલિયા, સીંહણ, તરફથી

આગમ સટીક અનુવાદ શ્રેણીના સર્જક મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજીની પ્રેરણાથી આ બે દાતાઓએ મળીને એક ભાગ માટે સહાય કરી છે.

(૧) શ્રી જૈન શ્રે. મૂર્તિ. સંઘ, થાનગઢ

(૨) શાહ હંજરીમલજી ભૂરમલજી, કર્નૂલ.

પૂ.પૂ. ક્રિયાચરિત, પ્રભાવક, આદેય નામકર્મધર સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીથી પ્રેરિત પુન્યવંતી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત અનુદાનો

૧- વર્ધમાન તપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભક્તિસૂરીશ્વરજી સમુદાયવર્તી મિલનસાર સાધ્વીશ્રી સૌમ્યાપ્રજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી ત્રણ ભાગો માટેની દ્રવ્ય સહાય પ્રાપ્ત થઈ છે, તે આ પ્રમાણે—

- (૧) શ્રી કારેલીબાગ, શ્રે.મૂ.પૂ. જૈનસંઘ, વડોદરા.
- (૨) શ્રી કારેલીબાગ, જૈન સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, વડોદરા.
- (૩) શ્રી ભગવાન નગરનો ટેકરો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ.

૨- સુવિશાળ પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી ભાવપૂર્ણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી “શ્રી ક્ષેત્રપાલ ભક્તિ ટ્રસ્ટ” - નવસારી તરફથી.

૩- વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મં ના સમુદાયવર્તી પ.પૂ. સાધ્વીશ્રી ધ્યાનરસાશ્રીજી તથા સાધ્વીશ્રી પ્રફુલ્લિતાશ્રીજીની પ્રેરણાથી -

“શ્રી માંગરોળ જૈન શ્રે. તપ. સંઘ, માંગરોળ - તરફથી.

૪- પરમપૂજ્યા જયશ્રીજી-લાવણ્યશ્રીજી મંના પરિવારવર્તીની સાધ્વીશ્રી સત્યાનંદશ્રીજી મ.સા.ની પુનિત પ્રેરણાથી
 “શ્રી ગાંધીનગર જૈન સંઘ, બેંગલોર - તરફથી.”

૫- પરમપૂજ્ય ક્રિયારૂચીવંત આંદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મંના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવર્યા મોક્ષનંદિતાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી
 “શ્રી વલ્લભનગર જૈન શ્વેંમૂંપૂં સંઘ, વલ્લભનગર, ઈન્દોર

પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારક, સામાચારી સંરક્ષક, બહુશ્રુત આચાર્યદેવ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી શ્રુત અનુરાગીણી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત સહાયો.

(૧) પરમપૂજ્યા નીડરવક્તા સાધ્વીશ્રી ચંદ્રયજ્ઞાશ્રીજી મંથી પ્રેરિત
 -૧- શ્રી ત્રિલોકપદ્મ ચિંતામણિધામ જૈન સંઘ, અંધેરી, મુંબઈ.
 -૨- શ્રી મહાવીરનગર જૈન દહેરાસરજી ટ્રસ્ટ, નવસારી.

(૨) અપ્રતિમ વૈયાપૃત્યકારિકા પ.પૂ. મલય-પ્રગુણાશ્રીજી મંના શિષ્યા સુસંવાદી પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી પ્રશમશીલાશ્રીજી મંના શ્રુતાનુરાગી શિષ્યા સાંશ્રી પ્રશમરત્નાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-
 “શ્રી શ્વેતાંબર જૈન તપાગચ્છ સંઘ,” વાંકાનેર.

(૩) પરમપૂજ્યા માતૃહૃદયા સાધ્વીશ્રી અમિતગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
 - “શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વેં સંઘ,” ભોપાલ.

(૪) પરમપૂજ્યા વર્ધમાનતપસાધિકા, શતાવધાની સાધ્વીશ્રી અમિત-ગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી-૧૦૦ ઓળીની પૂર્ણાહૂતિ નિમિત્તે
 “કરચેલીયા જૈન શ્વેં મહાજન પેટી,” કરચેલીયા, સુરત.

(૫) શ્રમણીવર્યા ભક્તિરસિક પૂજ્ય મલયાશ્રીજી મંના વ્યવરદક્ષ શિષ્યા સાધ્વીશ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી

“શ્રી જૈન મરચન્ટ સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, અમદાવાદ.

(૬) પરમપૂજ્યા મલય-કૈવલ્ય-ભવ્યાનંદશ્રીજી મંના સુવિનિતા મિષ્ટ ભાષી, તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પૂર્ણજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી

“સર્વોદય પાર્શ્વનાથ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” મુંબઈ

આગમ-સટીક અનુવાદ સહાયકો

(૧) પ.પૂ. ભગવતીજી દેશનાદક્ષ આદેવશ્રી નરદેવસાગરસૂરિજી મંસાંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિ,” જામનગર.

(૨) વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આ.દેવ શ્રી વિજય પ્રબાકરસૂરીશ્વરજી મંની પ્રેરણાથી - “અભિનવ જૈન શ્રેમૂંપૂં સંઘ,” અમદાવાદ.

(૩) શ્રુતસંશોધનરસિક પૂજ્ય આદેવશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” ભીલડીયાજી.

(૪) પ.પૂ. જયલાવણ્યશ્રીજી મંસાંના સુશિષ્યા સાં સૂર્યભાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી ભગવતી” નગર ઉપાશ્રયની બહેનો,” અમદાવાદ.

(૫) પરમપૂજ્યા વરધર્માશ્રીજી મંના શિષ્યા તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પ્રીતિધર્માશ્રીજી મંની પાવન પ્રેરણાથી.

- (૧) શ્રી પાર્શ્વભક્તિ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ, ડોંબીવલી.

- (૨) શ્રી રાજાજી રોડ શ્રેમૂંપૂં તપાં જૈન સંઘ, ડોંબીવલી.

(૬) સ્વનામદાન્યા શ્રમણીવર્યાશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી. “શ્રી પરમ આનંદ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ,” પાલડી, અમદાવાદ.

મુનિ દીપરત્નસાગરજી દ્વારા પ્રકાશિત સાહિત્ય-એક ઝલક
કુલ પ્રકાશનોનો અંક-૩૦૧

૧-આગમસુત્તાણિ-મૂલં

૪૯-પ્રકાશનો

આ સંપુટમાં મૂળ આગમો છે. જેમાં ૪૫ આગમો ૪૫ અલગ-અલગ પુસ્તકોમાં મુદ્રિત કરાવાયેલ છે. ચાર વૈકલ્પિક આગમો પણ તેમાં સમાવાઈ ગયેલ છે. એ રીતે ૪૫ + ૪ કુલ (૪૯) આગમોનું આ સંપુટમાં સંપાદન છે. તેમજ પ્રત્યેક સૂત્રને અંતે પૂજ્ય સાગરાનંદસૂરિશ્વરજી સંપાદિત આગમો તથા તેની વૃત્તિના અંકો પણ ટાંક્યા છે.

અમારા આ પ્રકાશનમાં શ્રુતરકંઠ, શતક/અધ્યયન/વક્ત્રકાર/પદ, પ્રતિપત્તિ, ઉદ્દેશક, સૂત્ર/ગાથા આદિ સ્પષ્ટતથા બુદ્ધા નજરે પડે તેવી વિશિષ્ટ મુદ્રણકલાને પ્રયોજેલ છે. પુસ્તકો અલગ-અલગ અને નાના કદના હોવાથી વાંચન કે કંઠસ્થ કરવાની અતિ સરળતા રહે છે.

૪૫-આગમની પૂજા, પૂજન, રથયાત્રા કે શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂજનાદિ માટે અલગ-અલગ પીસ્તાળીશ પુસ્તકો હોવાથી ગોઠવણી સરળ બને છે.

આગમસહકોસો, આગમનામકોસો, આગમવિષયદર્શન, આગમકથાનુયોગના મૂળ સંદર્ભ જોવા માટે આ પ્રકાશન વસાવવું જરૂરી જ છે. જેની કિંમત છે રૂ. ૧૫૦૦/- દર્શન-પૂજન માટે આજીવન ઉપયોગી છે.

૨. આગમ-ગુજરાતી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

આપણા મૂળ આગમો અર્ધમાગધી ભાષામાં છે. જેઓ ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત છે, શાસ્ત્રીય કારણોથી આગમના અભ્યાસથી વંચિત રહ્યા છે, આગમોની વાંચના પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ઈત્યાદિ કારણે આગમિક પદાર્થોનું જ્ઞાન પામી શક્યા ન હોય તેવા ભવ્યાત્માઓ શ્રી કલ્પસૂત્ર માફક સરળતાથી આગમોનું વાંચન અને બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેમજ ભવભીરુ આત્માઓ પોતાનું જીવન માર્ગાનુસાર બનાવી શકે તેવું પ્રકાશન.

સાત ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૮૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પીસ્તાળીશ આગમોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ ધરાવતા આ “આગમદીપ” સંપુટમાં બીજા બે વૈકલ્પિક આગમોનું ગુજરાતી પણ આપેલ જ છે.

અંદાજે ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મૂળ આગમનો આ ગુજરાતી અનુવાદ રૂ. ૨૦૦૦/-ની કિંમતે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. પણ હાલ તેની એક પણ નકલ બચેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની લોકપ્રિયતાનો પૂરાવો છે. અનેક પૂજ્યશ્રીએ આ ગુજરાતી અનુવાદનો સ્વાધ્યાયાદિ અર્થે ઉપયોગ કરેલો છે.

૩. આગમસુત્તાણિ-સટીક ૪૬-પ્રકાશનો

જેઓને મૂળ આગમો વાંચ્યા પછી તેની વિસ્તૃત સમજ મેળવવી છે. તેમાં રહેલા પદાર્થોને ઊંડાણથી અવગાહવા છે, તેમાં રહેલા તત્ત્વો આધારિત કથા, દેષ્ટાંત કે દ્રવ્યાનુયોગને જાણવો છે, તેવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનપિપાસુ માટેનું અમારું આ ૧૩,૦૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પથરાયેલ અને ત્રીશ ભાગોમાં વિભાજીત એવું દળદાર પ્રકાશન છે.

આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો પર પ્રાપ્ત બધી જ નિર્ચુક્તિઓ, ૩૯ આગમો પરની વૃત્તિ, શેષ આગમોની સંસ્કૃત છાયા, કેટલાંક ભાષ્યો તથા ચૂંલિઓ ઈત્યાદિ સર્વે વિવેચનોનો સમાવેશ કરાયેલ છે.

સૂત્રો અને ગાથાના સ્પષ્ટ અલગ વિભાજન, પ્રચુર પેરેગ્રાફ્સ, અધ્યયન, ઉદ્દેશક, સૂત્ર આદિની સુસ્પષ્ટ અલગ પેજ લાઈન તેમજ અમારા મૂળ અને અનુવાદિત આગમોમાં અપાયેલા ક્રમાંક મુજબના જ સૂત્ર ક્રમાંકન તથા વ્યવસ્થિત અનુક્રમણિકાને લીધે કોઈપણ પસંદિત ચોક્કસ વિષયવસ્તુ કે સમગ્ર અધ્યયનના વાંચનમાં સરળતા રહે તે રીતે આ સંપુટનું સંપાદન અને મુદ્રણ કરાયેલું છે.

આ પ્રકાશનના અભ્યાસમૂલ્ય અને સંશોધનક્ષેત્રે ઉપયોગિતા તેમજ સમગ્ર વિશ્વમાં આગમ પ્રકાશનની આવી એક જ માત્ર શૃંખલા ઉપલબ્ધ હોવાને કારણે રૂ. ૧૧,૦૦૦/- મૂલ્ય હોવા છતાં તેની એક પણ નકલ સ્ટોકમાં રહેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની મહત્તા સાબિત કરે છે.

૪. આગમ-વિષય-દર્શન

આ એક એવું પ્રકાશન છે, જેમાં ૪૫-આગમોની વિશદ્વરૂપે અનુક્રમણિકા અપાયેલ છે, છતાં તેના પૃષ્ઠો છે. — ૩૮૪.

પ્રત્યેક આગમના પ્રત્યેક સૂત્ર કે ગાથાના વિષયોને એ જ આગમોના સૂત્રોના ક્રમાંકન અનુસાર, અતીવ સુસ્પષ્ટ રૂપે અને પૃથક્-પૃથક્ સ્વરૂપે અપાયેલી આ અનુક્રમણિકાથી તમે તમારો મનગમતો-આવશ્યક કે તમારા સંશોધન અને લેખનને અનુરૂપ વિષય સહેલાઈથી પસંદ કરી શકો છો.

ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરાયેલ આ અનુક્રમણિકાથી તમે અમારા અનુવાદિત આગમોમાં તો મૂળ વિષય જોઈ જ શકો છો. તદુપરાંત મૂળ આગમો કે આગમસટીક માં પણ તમારી પસંદગીનો વિષય શોધવો આ બૃહત્ અનુક્રમ પરથી ખૂબ જ સરળ છે.

રૂ. ૪૦૦/-ની કિંમતને લક્ષમાં ન લઈ તેનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય સમજશો.

૫. આગમસદ્ક્રોસો ૪-પ્રકાશનો

આ શબ્દકોશ - એટલે સંદર્ભસ્થળ નિર્દેશ સહિતની “આગમ-ડીક્ષનેરી” જેમાં તમને મળે છે મૂળ આગમમાંથી લેવાયેલા ૪૬,૦૦૦ શબ્દો અને તેના ૩,૭૫,૦૦૦ જેટલા આગમ સંદર્ભો સહિત મૂળ-અર્ધમાગધી શબ્દોના સંસ્કૃત અર્થ અને ગુજરાતી એક કે વધુ અર્થો.

ચાર ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૪૦૦ જેટલા પાનાઓનો આ પુસ્તકનો સેટ મેપલીથો કાગળ, પાકુ બાઈન્ડીંગ અને આકર્ષક મુજપૃષ્ઠ તો ધરાવે જ છે. પણ તમારે માટે તેની ઉપયોગિતા છે - અ થી હ પર્યતનો કોઈપણ શબ્દ શોધવા માટે. ત્યાં ફક્ત શબ્દનો અર્થ જ જોઈને બેસી નથી રહેવાનું. પણ પીસ્તાળીશે પીસ્તાળીશ આગમોમાં આ શબ્દ જ્યાં જ્યાં વપરાયો હોય તે-તે બધાં સ્થાનોનો નિર્દેશ પણ મળશે જ - જેના દ્વારા એક જ શબ્દ બે જુદા જુદા સંદર્ભમાં વપરાયો હશે, તો તે ભિન્ન-ભિન્ન સંદર્ભયુક્ત અર્થ કે વ્યાખ્યા પણ જાણી શકાશે.

- વળી આવા સંદર્ભો જોવા માટે તમારે જુદા જુદા પ્રકાશનોના આગમોને ફેંદવાની કોઈ જરૂર નથી. તમે માત્ર અમારું આગમસુત્તાણિ - સંપુટ સાથે રાખો. તમારે ઉપયોગી શબ્દો મૂળ આગમ કે આગમ-સટીક માં મળી જ જવાના

૬. આગમનામક્રોસો

આગમ શબ્દકોશની એક પૂરક ડીક્ષનેરી તે આ “આગમ નામકોશ”. આ પ્રકાશન આગમસટીક માં આવતા નામો (કથાઓ)ની ડીક્ષનેરી છે. આ ડીક્ષનેરીમાં કથાના પાત્રોના નામો તો કક્કાવારી ક્રમમાં આપેલા જ છે. સાથે સાથે તે પાત્રો કે નામોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પણ છે.

તમારે મૂળ આગમ ઉપરાંત નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, યૂર્ષિ કે વૃત્તિમાં જો આ નામ કે તે નામ સાથે સંકડાયેલ કથા કે દેષ્ટાંત જાણવા છે તો અમારી ડીક્ષનેરીમાં તે-તે નામને અંતે નિર્દેશ કરાયેલ આગમ સંદર્ભ જોવો. આગમ સંદર્ભ જોતાં જ તમને તે સંદર્ભવાળા આગમનું નામ, પંચાંગીનો પ્રકાર અને સૂત્રક્રમ મળી જશે. જેના આધારે તમે તે કથા કે દેષ્ટાંતનો સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકશો.

આ નામકોશનું મહત્ત્વ તો ત્યારે જ સમજાય જ્યારે એક જ નામ ધરાવતા એકથી વધારે પાત્રોનો અલગ-અલગ પરીચય કે જુદી જુદી કથાઓ તમને જોવા મળે. તે પણ ફક્ત રૂ. ૨૦૦/-ની કિંમતમાં.

સંદર્ભ મુજબ કથા જોવા માટે અમારું આગમસુત્તાણિ-સટીક તો છે જ.

૭. આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

મૂળ આગમના ૯૦,૦૦૦ જેટલાં શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યના મૂળ પ્રકાશન પછી જેમ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો, તેમ હિન્દી અનુવાદ પણ કર્યો. ફર્ક એટલો જ કે આ હિન્દી અનુવાદ બાર ભાગોમાં આશરે ૩૨૦૦ જેટલા પાનાઓમાં પથરાયેલો છે. ગુજરાતી અનુવાદ કરતા ૩૦૦થી પણ વધારે પૃષ્ઠો તેમાં ઉમેરાયા છે. જે ફક્ત કદની વૃદ્ધિ જ નથી, પણ અર્થવિસ્તાર અને પેરેગ્રાફોની પ્રચૂરતા પણ ધરાવે જ છે.

હિન્દીભાષી મહાત્માઓને પણ આગમના પદાર્થજ્ઞાનથી વંચિત ન રહેવું પડે તે આશયથી તૈયાર કરાયેલ આ આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ હિન્દી ભાષાની સમૃદ્ધિ અને સાહિત્યિક મૂલ્ય તો ધરાવે જ છે. તે ગુજરાતી ભાષી આગમરસિકો અને તત્ત્વજ્ઞાસુઓ માટે પણ મહત્ત્વનું સંદર્ભશાસ્ત્ર બની રહ્યું છે.

રૂ. ૨૭૦૦/-નું મૂલ્ય ધરાવતા આ આગમસૂત્ર-હિન્દી અનુવાદ માં પણ ક્રમાંકન તો મૂળ આગમ, આગમ ગુજરાતી અનુવાદ અને આગમ સટીક અનુસાર જ થયેલ છે. તેથી અભ્યાસીઓને તુલના કરવી સરળ પડે છે.

૮. આગમ કથાનુયોગ

૬-પ્રકાશનો

આગમ કાર્ય વિષયક આ અમારું નવમું પ્રકાશન છે. જેમાં “કથાનુયોગ” નામે અનુયોગની મુખ્યતા છે. આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો, આગમો પરની નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂંઠિ, વૃત્તિ કે અવચૂરી એ તમામનો સમાવેશ કરી આ આગમ કથાનુયોગનું સંકલન અને ગુજરાતી અનુવાદ કરવામાં આવેલ છે. જે છ ભાગોમાં વિભાજિત છે ૨૨૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં સમાવિષ્ટ છે અને કથાઓને દશ વિભાગમાં ગોઠવેલ છે.

આ કથાનુયોગમાં તીર્થંકર, ચકવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ ઉત્તમપુરુષો સંબંધી કથાનક કે માહિતીનો સંગ્રહ છે, શ્રમણ વિભાગમાં ગણધરો, પ્રત્યેકબુદ્ધો, નિહવો, અન્ય શ્રમણોની કથાઓ છે. તે સાથે આશરે ૯૦થી વધુ પૃષ્ઠોમાં ગોશાળાનું કથાનક તેના પૂર્વભવ, વર્તમાનભવ અને ભાવિ ભવો સહિત મૂકેલ છે. તે સિવાય શ્રમણી કથા, શ્રાવક કથા, શ્રાવિકા કથા, અન્યતીર્થી કથા, પ્રાણી કથા, પ્રકીર્ણ કથા અને દેષ્ટાંતોના અલગ વિભાગો છે. પ્રત્યેક કથાને અંતે તેના આગમ સંદર્ભો પણ મૂકેલા છે, જેથી મૂળ માહિતી સ્રોત જોઈ શકાય. છટ્ટા ભાગમાં અકારાદિકમે પ્રત્યેક કથાના નામોની ગોઠવણી અને તેની સાથે પૃષ્ઠાંક આપેલા છે, જેથી કોઈપણ કથા શોધવી અત્યંત સરળ બને છે.

આ “આગમ કથાનુયોગ” કેવળ કથારસિકો તથા વ્યાખ્યાતાઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે. જેનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧,૫૦૦/- છે. તેમજ સન-૨૦૦૪માં જ પ્રકાશિત થયેલ હોવાથી હજી સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે.

૯. આગમ મહાપૂજનવિધિ

આ એક લઘુ પુસ્તિકા છે. જેમાં પીસ્તાળીશ આગમ મહાપૂજન ભણાવવા માટેની સરળ, સ્પષ્ટ, શાસ્ત્રીય વિધિ છે. સાથે-સાથે પંડિત શ્રી રૂપવિજયજી કૃત્ ૪૫-આગમ પૂજાઓ પણ આપી દીધેલ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજાના અભિનવ દુહા પણ છે.

કોઈપણ વિધિકારકને સહેલાઈથી પૂજન કરાવતા ફાવે તે રીતે વિધિ સાથે સૂચનાઓનો નિર્દેશ છે. તેમજ આગમ મંડપની રચના, માંડલુ, આવશ્યક સામગ્રી, વિધિમાં પ્રત્યેક કાર્ય માટે જરૂરી એવા સહાયકોની કાર્ય વહેંચણી પણ જણાવેલ છે.

મોટા ટાઈપ, પઘોની સુંદર ગોઠવણી, પ્રત્યેક પૂજન માટેનું અલગ પેજ, દરેક પૂજનને માટેની સૂચના, તે પૂજનની સાથે જ અપાયેલી હોય તેવું આ એક માત્ર પ્રકાશન છે.

૧૦. આગમસૂત્ર સટીક અનુવાદ

૪૮-પ્રકાશનો

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં આગમોના મૂળસૂત્રોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ તો છે જ. સાથે સાથે આગમોની નિર્યુક્તિ અને ટીકાનો પણ અનુવાદ કરેલ હોવાથી અમે “સટીક અનુવાદ” એવું નામકરણ કરેલ છે. જેમાં ૪૫ આગમો ઉપરાંત બે વૈકલ્પિક આગમો અને કલ્પ [બારસા] સૂત્રના સમાવેશથી ૪૮ પ્રકાશનો થાય છે. જેને આ સાથે અમે ૪૨-ભાગોમાં પ્રકાશિત કરેલ છે.

આ સટીક અનુવાદમાં છ છેદ સૂત્રોનો અનુવાદ માત્ર મૂળનો જ છે, તેમાં સટીક અનુવાદ નથી. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત શ્રુતરસિકો કે સ્વાધ્યાય પ્રેમીઓને આ અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે, જેનું સંચુકત મૂલ્ય રૂ. ૧૦,૦૦૦/- છે, કે જે કિંમતમાં તો કોઈ ૪૫ સટીક આગમોનો અનુવાદ પણ ન કરી આપે.

આ સટીક અનુવાદ સંપુટમાં-અંગસૂત્રો, ઉપાંગ સૂત્રો અને મૂળસૂત્રોનો સંપૂર્ણ સટીક અનુવાદ છે. પચગ્ના સૂત્રોમાં પણ ઉપલબ્ધ ટીકાઓનો અનુવાદ કરેલો જ છે, નંદી અને અનુયોગ બંને સૂત્રોનું વર્તમાન પદ્ધતિથી સાનુવાદ વિવેચન કરેલ છે અને છેદસૂત્રો, કલ્પસૂત્ર અને કેટલાંક પચગ્નાઓનો મૂળનો અનુવાદ છે.

— x — x —

આ હતી આગમ સંબંધી અમારા ૨૫૦ પ્રકાશનોની યાદી

— x — x —

આગમ સિવાયના સાહિત્ય સર્જનની ઝાંખી

(૧) વ્યાકરણ સાહિત્ય :-

૦ અભિનવ હૈમ લઘુપ્રક્રિયા ભાગ-૧ થી ૪

૪

— મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી કૃત “લઘુપ્રક્રિયા” પર સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસન અને તેની સાથે સંબંધિત અનેક સંદર્ભગ્રંથોના ઉપયોગથી તૈયાર કરાયેલો એવો આ દળદાર ગ્રંથ છે. જે કાઠિન આઠ પેજમાં તૈયાર થયેલ છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણના અભ્યાસ માટેનું આ પ્રકાશન છે. જે ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમથી તૈયાર થયેલ છે. તેમાં મૂળસૂત્ર, તેનો અર્થ, વૃત્તિ, વૃત્ત્યર્થ, અનુવૃત્તિ, વિશેષ વિવેચન જેવા સાત વિભાગો અને પ્રચૂર પરિશિષ્ટો છે.

૦ કૃદન્તમાલા :-

૧

— આ લઘુ સર્જનમાં ૧૨૫ ધાતુઓના ૨૩ પ્રકારે થતાં કૃદન્તોનું કોષ્ટક છે.

(૨) વ્યાખ્યાન સાહિત્ય :-

૩

૦ અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ-૧ થી ૩.

— આ એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનમાળા છે. “મન્નહ જિણાણં” નામક સર્જકાચમાં આવતા શ્રાવકના ૩૬ કર્તવ્યો ઉપરના ૧૦૮ વ્યાખ્યાનો તેમાં ગોઠવેલા છે. પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન માટે દશ-દશ પેજ ફાળવેલ છે. જે પ્રત્યેકમાં શ્લોક-જૈનેતર પ્રસંગ - સંબંધિત કર્તવ્યની તાત્ત્વિક વ્યાખ્યા અને સમજ-જૈનકથા અને કર્તવ્યને અનુરૂપ સ્તવનાદિ પંક્તિની સુંદર ગુંથણી છે.

૦ નવપદ-શ્રીપાલ

૧

— શાશ્વતી ઓળીના વ્યાખ્યાનરૂપે આ પુસ્તકનું સર્જન થયું છે, જેમાં નવે પદનું અલગ-અલગ વિવેચન સાથે નવ દિવસમાં શ્રીપાલચરિત્ર પણ પૂરું થાય, તે રીતે ગોઠવેલા નવ વ્યાખ્યાનોનો સમન્વય છે.

(૩) તત્ત્વાભ્યાસ સાહિત્ય :-

૦ તત્ત્વાર્થસૂત્ર પ્રબોધ ટીકા-અધ્યાય-૧

૧

૦ તત્ત્વાર્થાદિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા-અધ્યાય-૧ થી ૧૦

૧૦

— આ ગ્રંથમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના દશે અધ્યાયોનું અલગ-અલગ દશ પુસ્તકમાં અતિ વિસ્તૃત વિવેચન ધરાવતું દશાંગ વિવરણ છે. જેમાં સૂત્રહેતુ, મૂળસૂત્ર, સંધિરહિત સૂત્ર, સૂત્રાર્થ, શબ્દજ્ઞાન, અનુવૃત્તિ, અનેક સંદર્ભ ગ્રંથોને આધારે તૈયાર કરાયેલ અભિનવ ટીકા, સૂત્રસંદર્ભ, સૂત્રપદ, સૂત્રનિષ્કર્ષ જેવા દશ વિભાગો છે.

પ્રત્યેક અધ્યાયને અંતે સૂત્રક્રમ, અકારાદિ ક્રમ, શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદ જેવા પરિશિષ્ઠો તથા દશમા અધ્યાયના પુસ્તકમાં અંતે શબ્દસૂચિ, વિષયસૂચિ, સંબંધકારિકા જેવા ઉપયોગી પરિશિષ્ઠો છે.

૦ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના આગમ આધાર સ્થાનો. ૧

— આ સંશોધન કદાનું એક વિશિષ્ટ પુસ્તક છે. જેમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના પ્રત્યેક સૂત્રનો મૂળ આગમમાંથી ઉપલબ્ધ સંદર્ભ, સંદર્ભ પાઠ, સંદર્ભ સ્થળનો ઉલ્લેખ છે. તેમજ શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદની તાલિકા અને વિશ્લેષણ છે.

(૪) આરાધના સાહિત્ય :- ૩

૦ સમાધિમરણ :-

અંત સમયે અને ભાવિ ગતિ સુધારવા માટે મરણ સમયે ચિત્તની સમાધિ જળવાય રહે તેવી આરાધના વિધિ, આરાધના સૂત્રો, આરાધના પદ્યો, આરાધના પ્રસંગો વગેરે સાત વિભાગોમાં આ ગ્રંથ સર્જેલો છે.

૦ સાધુ અંતિમ આરાધના

૦ શ્રાવક અંતિમ આરાધના

સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો અંત સમય સુધારવા માટે નિત્ય કરવાની એવી આ આરાધના છે, મૂળ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં ગ્રંથસ્થ થયેલ આ વિધિને સરળ ગુજરાતીમાં રજૂ કરેલ છે. પંચાંગના કદની આ પુસ્તિકા સાથે રાખવી પણ સરળ છે.

(૫) વિધિ સાહિત્ય :- ૩

૦ દીક્ષા-યોગાદિ વિધિ

૦ વિધિ સંગ્રહ ભાગ-૧

૦ સાધુ-સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ

(૬) પૂજન સાહિત્ય :- ૧

૦ આગમ મહાપૂજન વિધિ-જેની નોંધ આગમ વિભાગમાં છે.

૦ પાર્શ્વ પદ્માવતી પૂજનવિધિ

(૭) યંત્ર સંયોજન :-

૦ ૪૫-આગમ યંત્ર

૦ વિંશતિ સ્થાનક યંત્ર

(૮) જિનભક્તિ સાહિત્ય :-

૯

- ચૈત્યવન્દન પર્વમાલા
- ચૈત્યવન્દનસંગ્રહ-તીર્થજિન વિશેષ
- ચૈત્યવન્દન ચોવિસી
- ચૈત્યવંદન માળા

— આ એક સંપાદન ગ્રંથ છે. જેમાં પર્વદિન તથા પર્વતિથિના ચૈત્યવંદનો, ચોવિસ જિનની ચોવિસી રૂપ ચૈત્યવંદનો, વિવિધ તીર્થમાં બોલી શકાય તેવા અને જિનેશ્વર પરમાત્મા વિષયક વિવિધ બોલ યુક્ત એવા ૭૭૯ ચૈત્યવંદનોનો વિશાળ સંગ્રહ છે.

- શત્રુંજય ભક્તિ
- શત્રુંજય ભક્તિ
- સિદ્ધાયતનો સાથી - સિદ્ધાયત ભાવયાત્રા, સ્તુતિ-ચૈત્યવંદનાદિ
- વીતરાગ સ્તુતિ સંચય-૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિનો સંચય
- ચૈત્ય પરિપાટી

(૯) પ્રકીર્ણ સાહિત્ય :-

૯

- શ્રી નવકાર મંત્ર-નવ લાખ જાપ નોંધપોથી
- શ્રી ચારિત્ર પદ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી
- અભિનવ જૈન પંચાંગ
- અભિનવ જૈન પચ્ચાઙ્ગ
- અમદાવાદ જિનમંદિર-ઉપાગ્રય આદિ ડિરેક્ટરી
- બાર વ્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિયમો
- શ્રી જ્ઞાનપદ પૂજા
- કાયમી સંપર્ક સ્થળ
- ચોઘડીયા તથા હોરા કાયમી સમયદર્શિકા

(૧૦) સૂત્ર અભ્યાસ-સાહિત્ય :-

૫

- જૈન એડ્યુકેશનલ સર્ટિફિકેટ કોર્સ
- પ્રતિક્રમણસૂત્ર અભિનવ વિવેચન ભાગ-૧ થી ૪

આ રીતે અમારા ૩૦૧ પ્રકાશનો થયા છે.

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ

પ.પૂ. શ્રી આનંદ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

-: ભાગ-૩ :-

(૨) સૂત્રકૃતાંગ-સૂત્ર/૧

અનુવાદ તથા ટીકાનુસારી વિવેચન

● ભૂમિકા :-

“સૂત્રકૃત” સૂત્રનો ક્રમ બીજો છે. બાર અંગસૂત્રોમાં પણ “સૂત્રકૃત” એ બીજું અંગસૂત્ર છે. પ્રાકૃતમાં તે “સૂત્રગડ” નામે પ્રસિદ્ધ છે અને સંસ્કૃતમાં “સૂત્રકૃત” નામે ઓળખાય છે. વ્યવહારમાં આ આગમ “સૂત્રગડાંગ” સૂત્રના નામે પ્રસિદ્ધ છે. આ અંગસૂત્રના બે શ્રુતસ્કંધ છે. જેમાં પહેલાં શ્રુતસ્કંધમાં ૧૬-અધ્યયનો છે અને બીજા શ્રુતસ્કંધમાં-૭-અધ્યયનો છે. આ ૧૬ + ૭ એ ૨૩-અધ્યયનોનો સંખ્યા ઉલ્લેખ આવશ્યકસૂત્રના પ્રતિક્રમણ અધ્યયનમાં અર્થાત્ શ્રમણસૂત્રમાં પણ જોવા મળે જ છે.

‘સૂત્રગડ’ સૂત્રનો મુખ્ય વિષય જ્ઞાન વિન્યાયિ ગુણોનું વર્ણન છે અને બીજા ધર્મોના આચાર પણ બતાવ્યા છે. જૈનદર્શન અને ૩૬૩ કુવાદીઓની માન્યતાની તુલ્યતા અને ભિન્નતા છે, જૈનદર્શનની ત્રિકોટી શુદ્ધતા આદિ છે. વિશિષ્ટ વૈરાગ્યોપદેશ છે, ઉપસર્ગ પરિજ્ઞા, સ્ત્રીપરિજ્ઞા આદિ અનેક વિષયોનું જ્ઞાન મળે છે માત્ર મત-મતાંતર જ નહીં, પણ ઉત્તમ ઉપદેશ પણ છે. જેમકે - વૈરાગ્ય સાધના, સમાધિ, મોક્ષમાર્ગ, ધર્મસ્વરૂપ, આહારસ્વરૂપ આદિ. એ રીતે દ્રવ્યાનુયોગ સાથે ચરણકરણાનુયોગનો સુભગ સમન્વય છે.

આ આગમના મૂળ સૂત્રનો પૂર્ણ અનુવાદ અમે નોંધેલ છે, વિવેચન માટે અમે “ટીકાનુસારી વિવેચન” શબ્દ પસંદ કર્યો છે. વૃત્તિની મુખ્યતાથી વિવેચન કરાયેલ આ અનુવાદમાં નિર્યુક્તિ અને ચત્કિચિત્ ચૂર્ણના અંશો પણ રજૂ કર્યા છે. તો સામે પક્ષે ન્યાય, વ્યાકરણ, વાદો, પરમતનું વિશિષ્ટ ખંડન જેવી ઘણી વાતો છોડી પણ દીધી છે, તો ક્યાંક ક્યાંક ઉપયોગી સંદર્ભોની નોંધો પણ ટપકાવેલ છે.

આધુનિક વિદ્વાનોએ આ આગમની ભૂમિકામાં વિદ્યતાપૂર્ણ કથનો કે ઉલ્લેખો પણ કર્યા છે, પણ અમને એ બાબતે મૌન રહેવું યોગ્ય લાગેલ છે.

શ્રુતસ્કંધ-૧

● વિવેચન :-

[જેઓને સૂત્રોની જ ટીકા જોવી હોય તેણે સીધું પેજ-૧૫ જોવું.]

નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો આચરિયાણં, નમો ઉવજ્ઞાયાણં, નમો લોચે સવ્વ સાહૂણં. [આ પાંચ પદો ચૂર્ણિના આરંભે નોંધવાયા છે.]

સ્વ, પર સમય સૂચક અનંતગમ, પર્યાયાર્થ, ગુણોથી શોભાયમાન, અતુલ્ય એવા સૂત્રકૃતાંગનું વિવરણ જિનોને નમસ્કાર કરીને કહીશ.

જો કે આ અંગસૂત્રનું વિવરણ બીજા આચાર્ય પ્રવરે કરેલ છે, તો પણ હું ભક્તિથી વિવરણ કરવા યત્ન કરીશ. શું ગરુડ કોઈ સારા માર્ગે ગયેલ જાણીને પતંગીયુ તે જ માર્ગે જવાને ન ઇચ્છે ? વિશેષ બોધવાળા જેઓ મારી કૃતિની અવજ્ઞા કરે છે, તે કાંઈક શાસ્ત્ર જાણે છે, તેમને છોડીને જેઓ મારાથી પણ મંદબુદ્ધિવાળા છે, તેમના ઉપકાર માટે મારો આ યત્ન છે.

આ અપાર સંસારમાં ખૂચેલા ભવ્ય જીવોએ અતિ દુર્લભ મનુષ્યત્વ, ઉત્તમ કુળમાં જન્મ, સમગ્ર ઇન્દ્રિય સામગ્રી આદિ યુક્ત અર્હદ્ દર્શન પામીને સમગ્ર કર્મોના ઉચ્છેદ માટે યત્ન કરવો. કર્મોચ્છેદ સમ્યગ્ વિવેક પર આધાર રાખે છે. તે વિવેક આપ્ત-ઉપદેશ વિના ન થાય. સંપૂર્ણ દોષોના ક્ષયથી અરિહંત એ જ આપ્ત પુરુષ છે. તેથી તેમના કહેલા દ્વાદશાંગીરૂપ આગમના જ્ઞાન માટે યત્ન કરવો. ઇદંયુગીન પુરુષ આર્ચરક્ષિત મહારાજે અનુગ્રહ બુદ્ધિથી દ્વાદશાંગીને ચરણકરણ, દ્રવ્ય, ધર્મકથા, ગણિત એ ચાર અનુયોગમાં વ્યવસ્થામાં કરી. તેમાં આચારાંગ ચરણકરણાનુયોગના પ્રાધાન્યથી વ્યાખ્યાત કર્યું. હવે દ્રવ્યાનુયોગ પ્રાધાન્યવાળા ‘સૂત્રકૃત’ નામક બીજા અંગની વ્યાખ્યાનો આરંભ કરે છે.

પ્રશ્ન :- અર્થનું શાસન કરતું હોવાથી આ શાસ્ત્ર છે, શાસ્ત્રના સર્વે વિદ્ધનો શાંત કરવા માટે આદિ મંગલ, સ્થિર-પરિચય માટે મધ્ય મંગલ અને શિષ્ય-પ્રશિષ્ય પરંપરામાં અવિચ્છેદ માટે અંત્યમંગલ જોઈએ તે કેમ નથી ?

ઉત્તર - તમારી વાત સત્ય છે, મંગલ ઇષ્ટ દેવતાના નમસ્કારાદિ રૂપ હોય, આ સૂત્રના પ્રણેતા સર્વજ્ઞ છે, તે હોય ત્યારે બીજા નમસ્કાર યોગ્ય ન હોવાથી મંગલ કરણના પ્રયોજનનો અભાવ છે, માટે મંગલ અભિધાન નથી. ગણધરો પણ તીર્થકર વચનનો જ અનુવાદ કરનારા હોય મંગલની જરૂર નથી. શ્રોતાની અપેક્ષાએ તો સર્વ શાસ્ત્ર જ મંગલ છે. નિર્યુક્તિકાર જ મંગલ કહે છે—

o અહીં સૂત્રકૃતાંગ ચૂર્ણ ખાસ જોવા લાયક છે. તેમાં ‘મંગલ’ શબ્દનો ઘણો વિસ્તાર કર્યો છે.

[નિ.૧-] અહીં પૂર્વની અડધી ગાથા વડે ભાવમંગલ કહ્યું. પાછલી અડધી ગાથા વડે પ્રેક્ષાપૂર્વકારિ પ્રવૃત્તિ અર્થે ત્રણ પ્રયોજન બતાવ્યા છે. કહ્યું છે કે - જાણીતા સંબંધના કહેલા પ્રયોજનને સાંભળવાને સાંભળનાર યત્ન કરે. તેથી શાસ્ત્ર આરંભે પ્રયોજન સાથે સંબંધ કહેવો જોઈએ. તેમાં ‘સૂત્રકૃત’ એ અભિધેય પદ છે, નિર્યુક્તિ

કહીશ એ પ્રયોજન પદ છે અને છેવટનું પ્રયોજન મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે, સંબંધ તો પ્રયોજન પદ વડે કરી અનુમાન કરવા યોગ્ય છે, માટે જુદો કહ્યો નથી. કેમકે શાસ્ત્ર અને પ્રયોજન બંને સંબંધના આશ્રયમાં છે - X - આ સમુદાય અર્થ કહ્યો.

હવે અવયવ અર્થ કહે છે - દ્રવ્ય અને ભાવથી તીર્થના બે ભેદ છે. દ્રવ્યતીર્થ તે નદી ઉતરવાનો માર્ગ. ભાવતીર્થ તે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આ ત્રણે સંસારસમુદ્ર પાર ઉતારવામાં સમર્થ છે અથવા ત્રણેનો આધાર તે સંઘ કે પ્રથમ ગણધર છે. તેને કરનારા તીર્થકરોને નમીને કહીશ—

તેમાં બીજે પણ તીર્થકરત્વને કોઈ કહે તેનો વ્યવસ્થેદ કરવા કહે છે - જે રાગ, દ્વેષ, મોહને જીતે તે જિન. આવા જિન સામાન્ય કેવલિ પણ હોય તેથી સ્પષ્ટતા માટે “વર” શબ્દ મૂક્યો. ૩૪ અતિશયયુક્ત તે જિનવર. તેમને નમીને, તેમને નમસ્કાર કરવાનું કારણ છે તેમનું આગમના અર્થના ઉપદેશત્વથી ઉપકારીપણું. જિન સાથે વર વિશેષણનું કારણ છે શાસ્ત્રનું ગૌરવ. શાસ્ત્ર રચનારના પ્રાધાન્યથી શાસ્ત્રનું પ્રધાનપણું છે.

અર્થનું સૂચન કરે તે સૂત્ર. તેને કરનાર તે સૂત્રકાર. તેઓ સ્વયંબુદ્ધ-આદિ પણ હોય, તેથી અહીં ગણધરોને નમીને કહ્યું. સામાન્ય આચાર્યોમાં ગણધરત્વ હોવા છતાં તીર્થકર નમસ્કાર પછી તુરંત ગણધર લેવાથી ગૌતમ આદિ જ જાણવા. ગાથામાં મૂકેલ ચ સિદ્ધાદિના ગ્રહણ માટે છે. ક્ત્વા પ્રત્યયથી સ્વ-પર સિદ્ધાંતનું સૂચન જેના વડે કરાયું છે તે ‘સૂત્રકૃત’. તેના મહાઅર્થત્વથી તેને ‘ભગવાન્’ એવું વિશેષણ આપ્યું અને એના વડે આ સૂત્ર સર્વજ્ઞનું કહેલું છે, તે પણ બતાવ્યું.

યોજન એટલે યુક્તિ-અર્થની ઘટના, નિશ્ચયથી કે અધિકતાથી જે યુક્તિ કરાય તે નિર્યુક્તિ અર્થાત્ સમ્યગ્ અર્થને પ્રગટ કરવો તે.

અથવા નિર્યુક્ત સૂત્રમાં જ પરસ્પર સંબંધ રાખનારા અર્થોનું રહસ્ય પ્રગટ કરવું તે યુક્ત શબ્દના લોપથી નિર્યુક્તિ, તેને કહીશ. અહીં સૂત્રકૃતની નિર્યુક્તિને કહીશ એના વડે ઉપક્રમ દ્વાર કહ્યું. તે જ અહીં ‘અપસદ’ શબ્દ વડે થોડું કહ્યું. ત્યારપછી નિક્ષેપ. તે ત્રણ પ્રકારે છે, ઓઘ નિષ્પન્ન, નામ નિષ્પન્ન, સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન. તેમાં ઓઘ નિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં આ ‘અંગ’ પોતે છે, નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં “સૂત્રકૃત” છે. હવે પર્યાય કહે છે—

[નિ.૨-] અંગોમાં સૂત્રકૃત બીજું અંગ છે, તેના આ એક અર્થવાળા નામો છે.

(૧) ‘સૂત’ એટલે અર્થરૂપે તીર્થકરોથી ઉત્પન્ન, તેને ગણધરોએ ગ્રંથ રચના વડે કર્યું - તે સૂતગડ. (૨) ‘સૂત્રકૃત’ એટલે સૂત્રાનુસારે જેમાં તત્ત્વનો અવબોધ કરાય તે ‘સુતકડ’. (૩) ‘સૂત્રાકૃત’ એટલે સ્વ પર સિદ્ધાંતનું અર્થ સૂચન તે સૂચા. તે જેમાં કરી છે તે. આ ત્રણે નામો ગુણનિષ્પન્ન છે.

[નિ.૩-] સૂત્ર અને કૃત બે પદોનો નિક્ષેપ કહે છે - નામ, સ્થાપના છોડીને દ્રવ્યસૂત્ર બતાવે છે - પોંડગ એટલે કાલાથી ઉત્પન્ન થયેલ કપાસનું રૂ. આદિ શબ્દથી અંડજ [રેશમ], વાલજ [ઉંન] આદિ લેવા.

ભાવસૂત્ર-અહીં આ અધિકારમાં ‘સૂચક જ્ઞાન’ અર્થાત્ ‘શ્રુતજ્ઞાન’ છે. તેનું જ સ્વ-પરના અર્થનું સૂચકપણું છે. તે શ્રુતજ્ઞાન સૂત્ર ચાર પ્રકારે છે - સંજ્ઞાસૂત્ર, સંગ્રહસૂત્ર, વ્રતનિબદ્ધ, જાતિનિબદ્ધ. તેમાં સંજ્ઞા સૂત્ર સ્વસંકેતપૂર્વક નિબદ્ધ છે. જેમકે - “જે ડાહ્યો છે, તે સ્ત્રી સંગ ન કરે.” ઇત્યાદિ. તથા લોકમાં પણ પુદ્ગલો, સંસ્કાર, ક્ષેત્રજ્ઞ ઇત્યાદિ.

સંગ્રહસૂત્ર - જે ઘણાં અર્થને સંગ્રહ કરે તે. જેમકે - ‘દ્રવ્ય’ કહેતા સર્વ ધર્મ-અધર્માદિ દ્રવ્યનો સંગ્રહ લેવાય. અથવા “ઉત્પાદ વ્યય ધ્રૌવ્ય યુક્તસત્”. વૃત નિબદ્ધ સૂત્ર-અનેક પ્રકારે વૃત જાતિ આદિથી નિબદ્ધ. જેમકે - “બુદ્ધિજ્જેતિ”, “તિરુદ્ધિજ્જેતિ” વગેરે. જાતિ નિબદ્ધ ચાર પ્રકારે—

(૧) કથનીય - જેમકે ઉત્તરાધ્યયન, જ્ઞાતાસૂત્ર આદિ. (૨) ગદ્ય - બ્રહ્મચર્ય અધ્યયનાદિ, (૩) પદ્ય-છંદોવાળું, (૪) ગેય-જે સ્વર સંચાર વડે પ્રાય ગીતિ છંદ વડે રચેલ - જેમકે કાપિલીય અધ્યયન-અથુવે અસાસર્ગમિં

[નિ.૪-] હવે ‘કૃત્’ પદનો નિક્ષેપ કહે છે - કૃત એટલે કર્મ બાંધવું. કેમકે અકર્તાને કર્મ બંધાતું નથી. - X - X - કરણ, કારક અને કૃત એ ત્રણ શબ્દ છે, તે ત્રણેના પ્રત્યેકના નામ આદિ છ નિક્ષેપા છે, તેમાં પાછલી અડધી ગાથા વડે સંદેષમાં કહેવાનું હોય કરણ શબ્દને છોડીને કારકના નિક્ષેપા કહે છે - તેમાં નામ, સ્થાપના પ્રસિદ્ધ છે. હવે દ્રવ્યના વિષયમાં કારક કહે છે - તે દ્રવ્યનો, દ્રવ્ય વડે, દ્રવ્ય સ્વરૂપ કારક તે દ્રવ્ય કારક. “ક્ષેત્રકારક” તે ભરત-ક્ષેત્રાદિમાં જે કારક અથવા જે ક્ષેત્રમાં કારકનું વ્યાખ્યાન કરાય તે ક્ષેત્રકારક. એ રીતે કાળ-કારક પણ સમજી લેવું. ભાવદ્વારમાં કારક ચિંતવતા જીવ પોતે અત્રે કારક છે. કારણ કે સૂત્રના કારક ગણધર ભગવંત છે. આ વાત નિર્યુક્તિકાર પોતે જ કહેશે. - X - હવે દ્રવ્ય કરણને કહે છે—

[નિ.૫-] દ્રવ્યના વિષયમાં કરણને ચિંતવીએ. જેમકે - દ્રવ્યનું, દ્રવ્ય વડે અને દ્રવ્ય નિમિત્તે જે કરણ-અનુષ્ઠાન તે દ્રવ્યકરણ. તેના બે ભેદ—પ્રયોગકરણ અને વિગ્રસા કરણ. તેમાં પ્રયોગકરણ-પુરુષ આદિના વ્યાપારથી જે થાય તે - તેના બે ભેદ-મૂળકરણ અને ઉત્તરકરણ. તેમાં ઉત્તરકરણ પાછલી અડધી ગાથાથી જણાવે છે - ઉત્તરકરણ તે ઉત્તરકરણ - કષ્ટવિધ આદિ અથવા મૂલકરણ - ઘટ આદિ જે ઓખાર-ઈંડ, ચકાદિ વડે સ્વરૂપથી પ્રગટ કરીએ તે ઉત્તરકરણ. કર્તાનો ઉપકારક-સંસ્કરણાદિથી ઉપકારક કરવામાં સમર્થ છે તે. ફરીથી વિસ્તારથી મૂલ અને ઉત્તરકરણ બતાવે છે—

[નિ.૬-] મૂળકરણ એટલે ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરો, તેમાં ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક ત્રણેમાં ઉત્તરકરણ કર્ણ, સ્કંધ આદિ વિદ્યમાન છે. તે જ પ્રમાણે - આઠ અંગ મુખ્ય છે. માથું, છાતી, પેટ, પીઠ, બે હાથ, બે પગ. આ આઠે અંગ ત્રણે શરીરમાં બનાવવા તે મૂળ કરણ છે. કાન, ખભા વગેરે અંગોપાંગ બનાવવા તે ઉત્તરકરણ છે. કાર્મણ, તેજસ શરીર બનાવવું તે મૂળકરણ છે, તેના અંગોપાંગનો અભાવ હોવાથી તેને ઉત્તરકરણ નથી.

અથવા ઔદારિક કલ્પવિદ્યા ઉત્તરકરણ છે. વૈકિયનું ઉત્તરકરણ તે ઉત્તરવૈકિય છે, અથવા દાંત-કેશ આદિ બનાવવું તે ઉત્તરકરણ છે. આહારકને ગમનાદિ ક્રિયા ઉત્તરકરણ છે. અથવા ઔદારિકનું મૂલ-ઉત્તર કરણ પાછલી અડધી ગાથાથી બીજી રીતે બતાવે છે. દ્રવ્યેન્દ્રિય મૂળકરણ છે તેનું વિષ-ઔષધાદિથી સુંદરતા વગેરે પમાડવું તે ઉત્તરકરણ છે.

[નિ.૭-] અજીવ આશ્રિત કરણ - (૧) સંઘાતકરણ - લંબાઈ, પહોડાઈમાં તાંતણા જોડીને કપડાનું તૈયાર કરવું, (૨) પરિસાટ કરણ - કરવત વડે શંખ આદિનું નિષ્પાદન. (૩) સંઘાત પરિસાટકરણ - ગાડા આદિ કરવા. (૪) તે બંનેનું નિષેધકરણ - ઠુંઠાદિનું ઉર્ધ્વ કે તિર્ણ આપાદન કરવું.

પ્રયોગકરણ કહીને હવે વિગ્રસાકરણ કહે છે-

[નિ.૮-] વિગ્રસાકરણ આદિ, અનાદિ બે ભેદે છે. તેમાં અનાદિ તે ધર્મ, અધર્મ અને આકાશનું પરસ્પર અનુવેધ વડે રહેવું તે છે. એકબીજા જોડે સમાધાન અને આશ્રય લેવાથી અનાદિત્વને કારણે કરણત્વનો વિરોધ નથી. રૂપીદ્રવ્યોમાં બે અણુ વગેરેના પ્રક્રમ વડે ભેદ અને સંઘાતથી સ્કંધપણું પામે છે તે સાદિ કરણ છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યના દશ પ્રકારે પરિણામ છે. તે આ રીતે - બંધન, ગતિ, સંસ્થાન, ભેદ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અગુરુલઘુ અને શબ્દ.

તેમાં બંધ-સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ પરમાણુના મળવાથી થાય, ગતિ પરિણામ તે દેશાંતર જવું તે. સંસ્થાન પરિણામ-પરિમંડલાદિ પાંચ ભેદે છે, ભેદ પરિણામ-ખંડ, પ્રતર, ચૂર્ણક, અનુતટિક, ઉત્કારિક એ પાંચ ભેદે છે. આ ખંડ આદિનું સ્વરૂપ બતાવનારી આ બે ગાથા છે-

ખંડોનો ભેદ તે ખંડભેદ, પ્રતરભેદ તે વાદળના સમૂહનો છે, ચૂર્ણ તે કુટીકુટીને બનાવેલ તથા અનુતરીકા એટલે વંશવલ્કલિકા અને સુકા તળાવમાં સમારોહમાં ભેદમાં ઉત્કારિકા ઉત્કારી છે. વિગ્રસા પ્રયોગ મિશ્ર, સંઘાત અને વિયોગથી વિવિધ ગમ થાય છે.

વર્ણ પરિણામ-શ્વેતાદિ પાંચ વર્ણોની પરિણતિ છે, તેમાં બે વગેરેના સંયોગથી નવો રંગ બને તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે - જ્યારે એક ગુણો કાળો રંગ અને સફેદ રંગ બહુગુણ હોય તો કાળો રંગ ઘોળામાં પરિણમે છે, જો ઘોળો એક ગુણ હોય અને કાળો બહુ ગુણ હોય તો ઘોળો રંગ બહુ કાળાની સાથે તે રૂપે પરિણમે. ઘોળો અને કાળો સરખા ગુણ હોય તો કાપોત રંગમાં પરિણમે. એ રીતે પાંચે રંગ સંયોગ વડે જે-જે રંગમાં પરિણમે તેના ૩૧ ભાંગા થાય છે. આ પ્રમાણે ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તથા સંસ્થાનોના સંયોગ વડે બહુવિકલ્પ પરિણામ આવે.

૩૧-ભંગો આ પ્રમાણે થાય - દ્વિકસંયોગી-૧૦, ત્રિકસંયોગી-૧૦, ચતુષ્કસંયોગી-૫, પાંચ સંયોગી-૧, પ્રત્યેક રંગના જુદા જુદા-૫. અગુરુલઘુ પરિણામ પરમાણુથી આરંભીને અનંતાનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી સૂક્ષ્મ હોય. શબ્દ પરિણામ તત, વિતત, ઘન, શુષિર એ ચાર ભેદે છે. તથા તાલુ, ઓષ્ઠ, પુટનો વ્યાપાર આદિ અભિનિવૃત્તિ છે.

આ સિવાય પણ પુદ્ગલોનું છાયા વગેરે પરિણામ છે, તે આ પ્રમાણે છે-

છાયા, આતપ, ઉદ્યોત, અંધકાર અને સ્પંદન, એ પુદ્ગલોના પરિણામ સ્પંદન છે. છાયા ઠંડી અને અતિ પ્રકાશ નહીં તેવી આદિત્ય વગરની છે, ઉષ્ણપ્રકાશ તે આતપ છે. શીત કે ઉષ્ણ નહીં તેવો સમ પ્રકાશ એ ઉદ્યોત છે, કાળો-મલિન તમસ્ તે અંધકાર જાણવો, દ્રવ્યનું ચલણ, ફરકવું તે ગતિ જાણવી, તે વિશ્રસા, પ્રયોગ તથા પોતાથી, પારકાથી એમ બંને પ્રકારે થાય છે. આ સિવાય અભ્ર, ઇન્દ્રધનુષ્, વીજળી આદિ કાર્યોમાં જે પુદ્ગલો પરિણમે છે તે વિગ્રસાકરણ છે - દ્રવ્યકરણ સમાપ્ત થયું.

[નિ.૯-] ક્ષિ ધાતુ નિવાસ અને ગતિ અર્થક છે. તેને અધિકરણમાં 'જ્' પ્રત્યય લાગી ક્ષેત્ર બન્યું. તે અવગાહના આપનાર લક્ષણવાળું આકાશ જાણવું. તે અવગાહના દાનની યોગ્યતા વિના કંઈ કરવા શક્તિમાન નથી. તેથી ક્ષેત્રમાં જે કરીએ તે ક્ષેત્રકરણ. નિત્યત્વ હોવા છતાં ઉપચારથી ક્ષેત્રનું કરણ તે ક્ષેત્રકરણ. જેમકે ઘર આદિ પાડી ખુલ્લું મેદાન કર્યું તે આકાશ કર્યું અને બાંધતા આકાશ રોકવું કહેવાય. - X - શેરડીના ક્ષેત્રનું કરવું, હળ આદિ વડે ખેતર ખેડી સુધારે તે ક્ષેત્રકરણ જાણવું. - X -

[નિ.૧૦-] કાળનું પણ મુખ્ય કરણ સંભવતું નથી. છતાં ઉપચારથી દેખાડે છે, કોઈ જે કાળ ઘડી વગેરે નલિકાદિ વડે માપે છે. તે આ રીતે - ૬૦ ઉદકપળની એક ઘડી, બે ઘડીનું મુહૂર્ત ઇત્યાદિ કાલકરણ અથવા જે કાળમાં કરીએ તે અથવા કાળમાં કરણનું વ્યાખ્યાન તે કાળકરણ. એ ઓઘથી જાણવું. નામથી અગ્યાર કરણો છે. તે આ પ્રમાણે-

[નિ.૧૧ થી ૧૩-] બવ, બાલવ, કોલવ, તેલિલ, ગર, વણિજ્, વિષ્ટિ, શકુનિ, ચતુષ્પદ, નાગ, કિંસ્તુદ્ધન એ ૧૧-કરણ છે. છેલ્લા ચાર ધ્રુવ, પૂર્વના સાત ચલ છે. સદા ચૌદશની રાત્રે શકુની કરણ લેવું. પછી અનુક્રમે ચતુષ્પદ, નાગ અને કિંસ્તુદ્ધન લેવા. હવે ભાવકરણ કહે છે-

[નિ.૧૪-] ભાવકરણ બે ભેદે છે - પ્રયોગ અને વિગ્રસા. તેમાં જીવ આશ્રિત પ્રાયોગિક મૂળકરણ પાંચે શરીરોની પર્યાપ્તિ છે. તે પર્યાપ્તિ - નામ કર્મોદયથી ઔદયિક ભાવમાં વર્તમાન જીવ પોતાના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રયોગ વડે બનાવે છે. ઉત્તરકરણ પાછલી અડધી ગાથાથી કહે છે.

- ઉત્તરકરણ તે ક્રમ, શ્રુત, ચૌવન, વર્ણાદિ ચાર રૂપે છે.

- તેમાં ક્રમકરણ શરીર નિષ્પત્તિના ઉત્તરકાળમાં બાલ, યુવા, વૃદ્ધાદિ ક્રમથી ઉત્તરોત્તર અવસ્થા વિશેષ. શ્રુતકરણ તે વ્યાકરણાદિ પરિજ્ઞાનરૂપ અવસ્થા વિશેષ તથા અપર કલા પરિજ્ઞાનરૂપ છે. ચૌવનકરણ તે કાલકૃત્ વય-અવસ્થા વિશેષ અથવા રસાયણ આદિ પ્રાપ્ત શક્તિ છે. તથા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ કરણ, વિશિષ્ટ ભોજનાદિ વાપરતા જે વિશિષ્ટ વર્ણાદિ ફેરફાર થાય તે છે. વળી આ પુદ્ગલ વિપાકપણાથી વર્ણાદિનું અજીવ આશ્રિતપણું સમજી લેવું. હવે ભાવ વિગ્રસા કરણ કહે છે-

[નિ.૧૫-] વર્ણાદિ એટલે રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ તે જ્યારે જુદા જુદા રૂપાદિમાં

મળે છે, તે વર્ણાદિનું મળવું તે વિગ્નસાકરણ, તે અસંખ્યેયકાળ રહેનાર હોય છે. અસ્થિર તે ક્ષણમાત્ર રહેનાર-સંધ્યાના રંગ, ઇન્દ્રધનુષ્ વગેરે છે. તથા છાયાપણે અને આતપપણે પુદ્ગલોના વિગ્નસાપરિણામથી જ પરિણામ છે, તે ભાવકરણ છે. દૂધ આદિ સ્તનમાંથી નીકળ્યા પછી ક્ષણે ક્ષણે કઠિન અને ખાટું વગેરે થાય છે તે ભાવકરણ છે.

[નિ.૧૬-] હવે મૂળકરણ કહે છે - શ્રુતગ્રન્થમાં આ મૂળકરણ છે. તે મન, વચન, કાય લક્ષણ પ્રવૃત્તિ અને શુભ અશુભ ધ્યાનમાં રહેલા વડે ગ્રંથરચના કરાય છે, તેમાં લોકોત્તરમાં શુભ ધ્યાનમાં રહી ગ્રંથરચના કરાય છે અને લોકમાં અશુભ ધ્યાન આશ્રિત ગ્રંથરચના કરાય છે. લૌકિક ગ્રંથ કર્મબંધનો હેતુ હોવાથી કર્તાનું અશુભ ધ્યાન જાણવું. અહીં તો 'સૂત્રકૃત્' તો સ્વ સિદ્ધાંત હોવાથી શુભ અધ્યવસાયથી રચેલું છે કેમકે શુભ ધ્યાનાવસ્થિત ગણધરોએ રચેલું છે. તેઓ ગ્રંથરચના વખતે શુભ ધ્યાની હોવાથી કર્મદાર વડે અવસ્થા વિશેષને કહે છે.

[નિ.૧૭-] તેમાં કર્મસ્થિતિ વિચારતા મધ્યમ કર્મસ્થિતવાળા ગણધરોએ આ સૂત્ર રચેલ છે. તથા વિપાકથી મંદ અનુભાવવાળા, બંધને આશ્રીને જ્ઞાનાવરણીયાદિ મંદાનુભાવે બાંધતા તથા અનિકાચિત અને નિઘત્ત અવસ્થા કરતા, દીર્ઘ સ્થિતિક કર્મોને દ્રુવ સ્થિતિ કરીને તથા બંધાતી ઉત્તરપ્રકૃતિને સંકામવા વડે, ઉદયમાં આવેલા કર્મોને ઉદીરણ કરવા વડે અપ્રમત્તગુણ સ્થાને રહી, સાતા-અસાતા-આયુને ઉદીરતા તથા મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય જાતિ, ઔદારિક શરીર, અંગોપાંગ આદિ કર્મના ઉદયે વર્તતા, પુરુષ વેદે રહીને ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં વર્તતા ગણધરાદિ વડે આ સૂત્રકૃતાંગ રચાયું છે.

હવે સ્વબુદ્ધિના પરિહાર દ્વાર વડે કરણના પ્રકારને કહે છે—

[નિ.૧૮-] તીર્થકરના મતને સાંભળી માતૃકાદિ પદોને ઇન્દ્રભૂતિગૌતમ આદિએ ગ્રંથરચનામાં ક્ષાયોપશમ કરીને, તેના પ્રતિબંધક કર્મના ક્ષાયોપશમથી ઉપયોગ રાખીને શુભ અધ્યવસાય વડે સજ્જનોએ આ સૂત્ર કર્યું, તેથી “સૂત્રકૃત્” નામ છે. હવે તીર્થકરે કયા યોગમાં વર્તી કહ્યું અને ગણધરે કયા યોગમાં રચ્યું તે બતાવે છે—

[નિ.૧૯-] તેમાં ક્ષાયિક જ્ઞાનવર્તી તીર્થકરે વાક્યોગ વડે અર્થ પ્રકર્ષથી ગણધરોને કહ્યો. તે ગણધરો સામાન્ય પુરુષ ન હતા, પણ ક્ષીરાશ્રવલબ્ધિ આદિના સમૂહના યોગના ધારક યોગધર હતા, તેમની સમક્ષ પ્રકાશેલ, સૂત્રકૃત અંગની અપેક્ષાએ નપુંસક લિંગ છે. સાધુ શબ્દથી અહીં ગણધરો લીધા છે, તેમને ઉદ્દેશીને ભગવંતે અર્થ પ્રકાશ્યો છે, તે. અર્થ સાંભળીને ગણધરોએ પણ વચનયોગ વડે રચ્યું. તે જીવનો સ્વાભાવિક ગુણ એટલે પ્રકૃત, તે પ્રાકૃત ભાષા વડે રચ્યું. પણ સંસ્કૃત ભાષામાં ન રચ્યું. સંસ્કૃત ભાષા લટ, લિટ, શપ્ પ્રત્યયાદિ વિકારની વિકલ્પનાથી બનેલી છે તેમાં ન રચ્યું. હવે બીજી રીતે સૂત્રકૃતનો નિરુક્ત અર્થ કહે છે—

[નિ.૨૦-] અકારાદિ અક્ષરના ગુણ કે તેના અનંતગમ પર્યાયવાળું ઉચ્ચારણ લેવું, અન્યથા અર્થનું પ્રતિપાદન કરવું અશક્ય છે. અક્ષરગુણ વડે મતિજ્ઞાનની સંઘટના એટલે ભાવશ્રુત, તેને દ્રવ્યશ્રુત વડે પ્રકાશવું તે. અથવા અક્ષરગુણની બુદ્ધિ

વડે રચના કરવી તેના વડે તથા જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોને દૂર કરવા - જીવપ્રદેશોથી પૃથક્કરણ રૂપ, પરિશાટન કરવું તે હેતુ વડે 'સૂત્રકૃતાંગ' કર્યું તે સંબંધ છે. તે જ કહ્યું છે—

જેમ જેમ ગણધરો સૂત્ર રચવાનો ઉદ્યમ કરે છે, તેમ તેમ કર્મો ઓછા થાય છે, જેમ જેમ કર્મો ઓછા થાય તેમ તેમ ગ્રંથ રચનાનો ઉદ્યમ થાય. એ જ વાત પાછલી અડધી ગાથાથી બતાવે છે તે ઉભય યોગ એટલે અક્ષર ગુણમતિ સંઘટના યોગ તથા કર્મપરિશાટના યોગ વડે અથવા વાક્યોગ અને મનોયોગ વડે આ સૂત્ર કર્યું એટલે સૂત્રકૃત્ એવું નામ છે.

સૂત્રકૃત્નું નિરુક્ત કહ્યું હવે સૂત્રપદનું નિરુક્ત કહે છે—

[નિ.૨૧-] અર્થના સૂચનથી સૂત્ર, તે સૂત્ર વડે કેટલાક અર્થો સાક્ષાત્ સ્વીકાર્યા, તથા બીજા અર્થો અર્થાપતિથી સમજાવ્યા. એટલે સાક્ષાત્ ન બતાવ્યા હોય છતાં 'દર્હી લાવ' એમ કહેતા દર્હીનું વાસણ લાવવાનું પણ જાણે. એમ કરીને ચૌદપૂર્વીઓ પરસ્પર છ સ્થાનમાં રહેલા છે. તથા કહ્યું છે—

અક્ષર પ્રાપ્તિ વડે સમાન, પણ ઓછા-વધતાં મતિ પ્રમાણે હોય છે તે મતિથી શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ ઓછા-વધતાં જાણી લેવા. તેમાં જે સાક્ષાત્ અર્થ બતાવ્યા, તેમાં બધાં ચૌદપૂર્વી સમાન જાણવા, પણ જે સૂચિત છે, તેની અપેક્ષાએ કોઈ ચૌદપૂર્વી અનંત ભાગ અધિક અર્થને જાણે, બીજા તે જ કારણથી અસંખ્ય ભાગ અધિક અર્થ જાણે, ત્રીજા સંખ્યેય ભાગ અધિક જાણે, તથા બીજા સંખ્યેય, અસંખ્યેય, અનંતગુણ જાણે. તે બધાં ચુક્તિચુક્ત સૂત્રમાં કહ્યા જેવા સમજવા. તે જ કહ્યું છે કે - “મતિ વિશેષ હોય - ઇત્યાદિ.”

પ્રશ્ન - શું સૂત્રમાં કહ્યા સિવાયના પણ અર્થો છે કે જેથી ચૌદ પૂર્વીઓ ષટ્ સ્થાન પતિત કહો છો ? [ઉત્તર] - હા, ઘણાં છે. કહ્યું છે - જે પ્રજ્ઞાપનીય ભાવવાળા પદાર્થો છે તે ન કહી શકાય તેવાનો અનંતમો ભાગ છે અને કહી શકાય તેવા પદાર્થોનો અનંતમો ભાગ સૂત્રમાં ગુંથેયોલ છે. આમ હોવાથી તે અર્થો આગમમાં બહુ પ્રકારે ગોઠવેલા છે, કેટલાંક સૂત્રોમાં સાક્ષાત્ કહ્યા છે, કેટલાંક અર્થાપતિથી સમજાય છે અથવા ક્યાંક દેશથી અને ક્યાંક સર્વે પદાર્થો લીધા છે. વળી જે પદો વડે અર્થો બતાવીએ તે પદો પ્રસિદ્ધ છે, સાધવા પડતાં નથી, તે અનાદિના છે, હમણાં ઉત્પન્ન કરેલા નથી તથા આ દ્વાદશાંગી શબ્દાર્થ રચના વડે મહાવિદેહમાં નિત્ય છે અને ભરત ઐરવત ક્ષેત્રમાં દરેક તીર્થકરમાં શબ્દ રચના દ્વાર વડે નવી રચાય છે પણ પદાર્થ અપેક્ષાએ તો નિત્ય જ છે. - X - X -

હવે સૂત્રકૃત્ના શ્રુતસ્કંધ, અધ્યયનાદિનું નિરુપણ કરે છે—

[નિ.૨૨-] આ સૂત્રમાં બે શ્રુતસ્કંધ, ૨૩-અધ્યયનો, ૩૩-ઉદ્દેશાકાળ છે. તે આ રીતે - અધ્યયન-૧માં ૪-ઉદ્દેશા, બીજામાં ૩, ત્રીજામાં ૪, ચોથા-પાંચમામાં ૨-૨, તથા બાકીના અધ્યયનો એકસરા છે. આ રીતે ૩૩-ઉદ્દેશા છે. આ સૂત્ર આચારાંગથી બે ગણું અર્થાત્ ૩૬,૦૦૦ પદ પરિમાણ છે.

હવે પહેલા શ્રુતસ્કંધના નામ નિક્ષેપને બતાવે છે—

[નિ.૨૩-] અહીં પહેલા શ્રુતસ્કંધનું નામ ‘ગાથાષોડશક’ છે. એટલે ‘ગાથા’ નામક સોળમું અધ્યયન આ શ્રુતસ્કંધમાં છે. તેમાં ‘ગાથા’નો નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવરૂપ ચાર પ્રકારનો નિક્ષેપ છે. નામ, સ્થાપના પ્રસિદ્ધ છે. દ્રવ્યગાથા બે પ્રકારે છે - આગમથી, નો આગમથી, આગમથી ગાથાનો જ્ઞાતા પણ ઉપયોગરહિત અને નો આગમથી ત્રણ પ્રકારે - જ્ઞશરીર દ્રવ્યગાથા, ભવ્યશરીરદ્રવ્યગાથા, આ બે સિવાયની દ્રવ્યગાથા - X - X - X -

ભાવગાથા પણ બે પ્રકારે છે - આગમથી, નોઆગમથી. આગમથી ભાવ ગાથાનો જ્ઞાતા અને ઉપયોગવાળો જાણવો, નોઆગમથી આ ગાથા નામક અધ્યયન જાણવું. કેમકે તેમાં આગમનું એક દેશપણું છે.

‘ષોડશક’ના પણ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ એ છ નિક્ષેપ છે - તેમાં નામ, સ્થાપના સરળ છે. દ્રવ્ય ‘ષોડશક’માં જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર અને તે બંને સિવાયના સચિત્તાદિ ૧૫-દ્રવ્ય લેવા. ક્ષેત્ર ષોડશક તે ૧૬-આકાશ પ્રદેશ, કાળ ષોડશક તે ૧૬-સમય કે તેટલો કાળ રહેનાર દ્રવ્ય, ભાવ ષોડશક તે આ અધ્યયન જ જાણવું. કેમકે ધ્વાયોપશમિક ભાવવૃત્તિત્વ છે.

શ્રુત અને સ્કંધનો ચાર પ્રકારે નિક્ષેપ છે. જે બીજે વિસ્તારથી કહ્યો છે.

હવે પ્રત્યેક અધ્યયનનો અર્થ અધિકાર બતાવવા કહે છે—

[નિ.૨૪ થી ૨૮-] પહેલા અધ્યયનમાં સ્વ સિદ્ધાંત, પર સિદ્ધાંત પ્રરૂપણા છે, બીજામાં સ્વ સિદ્ધાંતના ગુણો અને બીજા મતના દોષો જાણીને સ્વ સિદ્ધાંતનો બોધ જાણવો. ત્રીજામાં તત્ત્વોને જાણીને ઉપસર્ગ સહેવા સમર્થ બને તે જણાવ્યું, ચોથામાં સ્ત્રી-દોષનું વર્જન, પાંચમામાં ઉપસર્ગ ન સહે અને સ્ત્રી વશવર્તી હોય તેનો અવશ્ય નરકે ઉપપાત બતાવ્યો છે.

— છઠ્ઠામાં અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ સહેવાથી અને સ્ત્રીદોષ વર્જનથી ભગવંત મહાવીરે જીવતા યોગ્ય કર્મ કે સંસારનો પરાભવ કરી જય પામ્યા તેથી શિષ્યોને પણ આ ઉપદેશ આપ્યો. તે અધિકાર છે. સાતમામાં ગૃહસ્થો, અન્યતીર્થિકો કે પાર્શ્વસ્થાદિ એવાનો સંગ છોડનાર પરિત્યક્ત નિઃશીલકુશીલ તથા સુશીલ, સંવિગ્નને બતાવ્યા. આઠમામાં બે પ્રકારનું વીર્ય બતાવી પંડિતવીર્યમાં પ્રયત્ન કરવાનું જણાવ્યું.

— નવમામાં યથાવસ્થિત ધર્મ કહે છે. દશમામાં સમાધિસ્વરૂપ કહ્યું, અગ્યારમામાં સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનું કથન છે બારમામાં - X - ચાર મતમાં રહેલા-ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી એવા મતવાળા ૩૬૩ પાખંડીઓ પોત-પોતાના મત સાધતાં જિનેશ્વર પાસે આવે ત્યારે તેમના વચનમાં રહેલા સાધનદોષોને બતાવીને તેનું નિરાકરણ કરાય છે. તેરમામાં સર્વવાદિઓમાં કપિલ, કણાદ, અક્ષપાદ, શોદ્ધોદન, જૈમિની આદિ મતને અનુસરનારનું કુમાર્ગપણું બતાવ્યું.

— ચૌદમામાં ગ્રંથ નામના અધ્યયનમાં શિષ્યોના ગુણ-દોષનું કથન છે તથા શિષ્યના ગુણ સંપદથી યુક્ત શિષ્યે ગુરુકુલવાસ સેવવાનો અધિકાર છે. પંદરમા

‘આદાનીય’ અધ્યયનમાં આદાનીય પદ કે અર્થોનું ગ્રહણ છે તે પૂર્વે કહેલા પદ અને અર્થો વડે પ્રાયઃ અહીં ગોઠવેલ છે. તથા સમ્યક્ ચારિત્ર મોક્ષમાર્ગનું સાધક છે, તે અહીં વર્ણવેલ છે. સોળમાં ગાથા અધ્યયનમાં પંદરે અધ્યયનમાં કહેલ અર્થ સંક્ષેપમાં પ્રતિપાદિત કર્યો છે.

હવે - X - એક એક અધ્યયનનું અહીં વર્ણન કરીશું—

❧ શ્રુતસ્કંધ-૧, અધ્યયન-૧ “સમય” ❧

૦ પહેલું ‘સમય’ નામક અધ્યયન છે, તેના ઉપક્રમ આદિ ચાર અનુયોગ છે. તેમાં ઉપક્રમણ તે ઉપક્રમ. અથવા જેના વડે શાસ્ત્રને નિક્ષેપ અવસરમાં લાવીને સ્થાપીએ તે ઉપક્રમ. તેમાં લૌકિક ઉપક્રમ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ભેદે છ પ્રકારે આવશ્યકાદિમાં વર્ણવેલ છે. શાસ્ત્રીય ઉપક્રમ પણ આનુપૂર્વી નામ પ્રમાણ વક્તવ્યતાના અર્થાધિકારમાં સમાવતાર રૂપ છ પ્રકારનો જાણવો. તેમાં આનુપૂર્વી વગેરે સમાવતાર પર્યંત અનુયોગદ્વાર મુજબ જાણવો.

તે જ પ્રમાણે આ અધ્યયન પણ આનુપૂર્વી આદિમાં જ્યાં જ્યાં ઉતરે ત્યાં ત્યાં ઉતારવું. તેમાં દશ પ્રકારે અનુપૂર્વીમાં ગણના અનુપૂર્વીમાં ઉતરે છે, તે અનુપૂર્વી આદિ ત્રણ પ્રકારે છે - પૂર્વાનુપૂર્વી, પશ્ચાનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વી. તેમાં આ અધ્યયન પૂર્વાનુપૂર્વીમાં પહેલું, પશ્ચાનુપૂર્વીમાં સોળમું, અનાનુપૂર્વી ચિંતવતા એકાદિકથી માંડી સોળ સુધીમાં શ્રેણીમાં અન્યોન્યાભ્યાસ દ્વિરૂપ ન્યૂન સંખ્યાભેદ થાય છે. અનાનુપૂર્વીના ભેદની સંખ્યાના પરિજ્ઞાનનો આ ઉપાય છે. તે આ પ્રમાણે - X - X - X - [અહીં આખી ગણિત પ્રક્રિયા છે. તેને જાણવા માટે મૂળ વૃત્તિ જોવી - X - X - X -] શ્રુત ધ્વાયોપશમિક ભાવમાં અવતરે છે.

હવે પ્રમાણને બતાવે છે, જેના વડે મપાય તે પ્રમાણ. તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી ચાર ભેદે છે. તેમાં આ અધ્યયન ધ્વાયોપશમિક ભાવમાં વ્યવસ્થિત થવાથી ભાવ પ્રમાણમાં અવતરે છે. આ ભાવ પ્રમાણ ગુણનય સંખ્યાના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં પણ ગુણ પ્રમાણે સમવતાર છે. તે પણ જીવ-અજીવ ભેદથી બે પ્રકારે છે. સમય અધ્યયન ધ્વાયોપશમિક ભાવરૂપ હોવાથી તેના જીવના અન્યત્વને લીધે જીવગુણ પ્રમાણમાં સમવતાર છે. જીવગુણ પ્રમાણ પણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં આ બોધરૂપે હોવાથી જ્ઞાનગુણ પ્રમાણમાં ગણવું.

— તે પણ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, આગમ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. તેમાં આ આગમ પ્રમાણમાં લેવું. તે પણ લૌકિક લોકોત્તર બે ભેદે જાણવું. તેમાં આ સમય અધ્યયન લોકોત્તરમાં લેવું. તે પણ સૂત્ર, અર્થ, તદ્દુભયરૂપ ત્રણ પ્રકારે છે, તે ત્રણમાં ગણવું અથવા આત્મ, અનંતર, પરંપર ભેદથી આગમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં તીર્થકરોને અર્થની અપેક્ષાએ આત્માગમ, ગણધરોની અપેક્ષાએ અનંતર તથા શિષ્યોની અપેક્ષાએ પરંપરાગમ છે. સૂત્રની અપેક્ષાએ ગણધરોને આત્માગમ, તેના શિષ્યોને અનંતરાગમ અને ત્યારપછી શિષ્યોને પરંપરાગમ જાણવું.

ગુણ પ્રમાણ પછી નય પ્રમાણ અવસર છે. તેનો આ પૃથક્ત્વ અનુયોગમાં સમવતાર નથી અથવા પુરુષની અપેક્ષાએ થાય છે, તે જ કહે છે - મૂઢનાયિક એટલે નય શૂન્ય કાલિક શ્રુત છે, એમાં નયો અપૃથક્ત્વ સમવતાર છે પણ પૃથક્ત્વમાં સમવતાર થતો નથી. સાંભળનારની યોગ્યતા જોઈને નય વિશારદ નયોનું વર્ણન કરે છે - સંખ્યા પ્રમાણ આઠ પ્રકારે છે - નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, પરિણામ, પર્યવ અને ભાવ.

તેમાં પરિમાણ, સંખ્યામાં અવતાર છે. તે કાલિક અને દૈષ્ટિવાદ એ બે ભેદો છે, તેમાં આ સૂત્રને કાલિક પરિમાણ સંખ્યામાં ગણવું. તેમાં પણ અંગપ્રવિષ્ટ, અનંગપ્રવિષ્ટમાં અંગપ્રવિષ્ટમાં સમવતાર છે.

પર્યવ સંખ્યામાં અનંતા પર્યવો છે. તથા સંખ્યેય અક્ષર, સંખ્યેય સંઘાત, સંખ્યેય પદો, સંખ્યેય પાદો, સંખ્યેય શ્લોકો, સંખ્યેય ગાથા, સંખ્યેય વેદા, સંખ્યેય અનુયોગ દ્વારો છે. હવે વક્તવ્યતાનો સમવતાર ચિંતવીએ. તે સ્વ સમય, પર સમય, ઉભયસમય એમ ત્રણ ભેદ છે. તેમાં આ, અધ્યયનનો ત્રણેમાં સમાવેશ થાય છે. અર્થાધિકાર બે પ્રકારે છે - અધ્યયન અર્થાધિકાર અને ઉદ્દેશ અર્થાધિકાર. અહીં અધ્યયન અર્થાધિકાર કહ્યો છે. ઉદ્દેશનો અર્થાધિકાર તો નિર્યુક્તિકાર સ્વયં કહેશે.

હવે નિક્ષેપનો અવસર છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે. ઓઘ નિષ્પન્ન, નામ નિષ્પન્ન, સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન. તેમાં ઓઘ નિષ્પન્નમાં આ અધ્યયન છે. તેનો નિક્ષેપો આવશ્યકાદિ સૂત્રમાં વિસ્તારથી કહ્યો છે નામ નિષ્પન્નમાં 'સમય' એ નામ છે, તેના નિક્ષેપાના અર્થે નિર્યુક્તિકાર કહે છે-

[નિ.૨૯-] સમયનો નિક્ષેપ બાર પ્રકારે છે - નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, કુતીર્થ, સંગાર, કુલ, ગણ, સંકર, ગંડી અને ભાવ. તેમાં નામ, સ્થાપના પ્રસિદ્ધ છે દ્વય સમય એટલે દ્રવ્યની સમ્યગ્ પરિણતિ અર્થાત્ સ્વભાવ. તે આ પ્રમાણે - જીવદ્રવ્યનો ઉપયોગ, પુદ્ગલ દ્રવ્યનું મૂર્તત્વ, ધર્મ-અધર્મ-આકાશનું ગતિ-સ્થિતિ-અવગાહના લક્ષણ અથવા જે દ્રવ્યનો ઉપયોગકાળ. જેમકે વર્ષામાં લવણ અમૃત સમાન, શરદઋતુમાં પાણી, ગાયનું દૂધ હેમંતમાં, શિશિરમાં આમળાનો રસ, વસંતમાં ઘી, ગ્રીષ્મમાં ગોળ અમૃત સમાન છે.

ક્ષેત્ર સમય - ક્ષેત્ર એટલે આકાશ, તેનો સ્વભાવ. જેમકે - પરમાણુથી પણ પૂરાય, બે થી પણ પૂરાય, સો, સો લાખ, કોડી સહસ્ર પણ સમાઈ જાય. અથવા દેવકુરુ આદિ ક્ષેત્રનો આવો અનુભાવ છે કે ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં પ્રાણીઓ સુરૂપવાળા, નિત્ય સુખી, નિર્વેર હોય. ક્ષેત્રનો પરિકર્મણ અવસર ક્ષેત્રસમય છે.

કાળ સમય તે સુષમાદિનો અનુભાવ વિશેષ છે, અથવા કમળના સો કોમળ પાંદડા ભેદાઈ જાય તેથી પણ સમય બારીક છે. એમ દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાળ સમય કહ્યો. કુતીર્થ સમય એટલે પાખંડીના પોત-પોતાના માનેલા આગમ વિશેષ-તે જાણવા કે તેમાં બતાવેલા અનુષ્ઠાન છે. સંગાર સમય સંકેતરૂપ છે. જેમકે પૂર્વભવમાં સિદ્ધાર્થ સારથી

દેવે પૂર્વકૃત્ સંકેત મુજબ કૃષ્ણના મૃતકને લઈ જતાં બળદેવને પ્રતિબોધિત કર્યા. કુલ સમય તે કુલાચાર. જેમકે શક લોકોની પિતૃશુદ્ધિ આદિ.

ગણ સમય - જેમ મલ્લોનો આચાર છે કે - કોઈ અનાથ મલ્લ મરે તો તેની જાતિવાળા તેનો સંસ્કાર કરે, પડી ગયો હોય તેનો ઉદ્ધાર કરે. સંકર સમય - ભિન્ન જાતિઓનું મળવું, તેમાં એક વાક્યપણું જેમકે વામમાર્ગીમાં અનાચાર ગુપ્ત છે. ગંડીસમય - જેમ શાક્યો ભોજન અવસરે ગંડી-તાડન કરે છે.

ભાવસમય તે નોઆગમથી આ અધ્યયન છે. તેનો જ અહીં અધિકાર છે. બાકીના નિક્ષેપા શિષ્યની મતિ વિકસાવવા બતાવ્યા. હવે ઉદ્દેશા-

[નિ.૩૦ થી ૩૨-] આ અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશા છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશાના છ અર્થાધિકાર પહેલી ગાથા વડે બતાવ્યા. જેમકે - પંચભૂતો તે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ તે પાંચે સર્વલોક વ્યાપી હોવાથી મહાન્ ભૂતો છે તેનું વર્ણન એક અર્થાધિકારમાં છે. ચેતન-અચેતન બંધું આત્મવિવર્ત છે તેથી આત્મા અદ્વૈતવાદ છે તે બીજો અર્થાધિકાર. તે જીવ કાર્યાકારમાં ભૂતપરિણામે રહ્યો હોવાથી તે જીવ - તે શરીર એક છે તે મતનો ત્રીજો અર્થાધિકાર. જીવ અકારક - સર્વ પુન્ય, પાપનો અકર્તા છે એમ માનવું તે ચોથો અર્થાધિકાર. પાંચભૂતથી આત્મા જુદો છે, તેથી છઠ્ઠો ભૂત માનવો તે પાંચમો અર્થાધિકાર અને અફળવાદી-કોઈ ક્રિયાનું ફળ નથી તે માને એ છઠ્ઠો અધિકાર.

બીજા ઉદ્દેશામાં ચાર અર્થાધિકાર આ પ્રમાણે - નિયતિવાદ, અજ્ઞાનિક મત, જ્ઞાનવાદ અને કર્મ ઉપચય ચાર પ્રકારે નથી તે શાક્યમત. એ ચાર અધિકાર છે. ચાર પ્રકારનું કર્મ અવિજ્ઞાન અનાભોગે કરેલ છે. જેમ માતાના સ્તનાદિ આક્રમણથી પુત્રની વ્યાપ્તિમાં અનાભોગથી કર્મ બંધાતુ નથી. તથા પરિજ્ઞાન - કેવળ મન વડે પર્યાલોચન કરવું. તેના વડે કોઈ પ્રાણીને મારવાના અભાવથી કર્મનો ઉપચય થતો નથી. ઇર્યા-ગમન વડે પણ કર્મ ઉપચય થતો નથી. કેમકે તેમાં પ્રાણીનો નાશ થવાનો અભાવ છે તથા સ્વપ્નમાં કર્મ ઉપચય થતો નથી. જેમ સ્વપ્નમાં ભોજન કરવાથી તૃપ્તિ થતી નથી.

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં આઠાકર્મ વિચાર - તે જ્ઞાનરના દોષનું દર્શન છે, તથા કૃતવાદી કહે છે - આ લોક ઇશ્વરે બનાવ્યો છે અથવા પ્રધાનાદિ કૃત છે. જેમકે તે પ્રવાદીઓ પોત-પોતાના કૃતવાદને લઈને ઉભા છે તે બીજો અધિકાર.

ચોથા ઉદ્દેશામાં ગૃહસ્થોમાં જે અનુષ્ઠાન છે, તે અસંયમથી પ્રધાન કર્તવ્યો વડે તેને પરપ્રવાદી-પરતીર્થિકની ઉપમા અપાઈ છે.

હવે અનુગમ કહે છે - તેના બે ભેદ-સૂત્રાનુગમ અને નિર્યુક્તિઅનુગમ. તેમાં નિર્યુક્તિઅનુગમ ત્રણ પ્રકારે - નિક્ષેપ, ઉપોદ્ઘાત, સૂત્રસ્પર્શિક. તેમાં નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમ અનુગત છે. કેમકે તે ઓઘ નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં છે. હવે સૂત્રનું નિક્ષેપન કરાશે. ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ અનુગમ રદ્માં દ્વારમાં પ્રતિપાદિત બે ગાથાથી જાણવો. તે આ પ્રમાણે - ઝહેસે નિહેસે ય. વગેરે.

૦ સૂત્ર પૂર્વેની આરંભિક 'સૂર્ષિ' ખાસ જોવી. સૂર્ષિમાં આ સમગ્ર ભૂમિકાના વિવરણમાં ઉક્ત વૃત્તિ-અનુવાદ કરતા ઘણે સ્થાને ભિન્નતા જોવા મળે છે.

❧ અધ્યયન-૧ સમય, ઉદ્દેશો-૧ ❧

૦ સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ અનુગમ સૂત્ર હોય તો સંભવે છે. સૂત્ર સૂત્રાનુગમમાં છે. તે અવસર આવ્યો જ છે, તેથી સૂત્ર ઉચ્ચારણ કરીએ—

● સૂત્ર-૧ :-

બોધ પ્રાપ્ત કરો, બંધનને જાણીને તોડો, વીર પ્રભુએ બંધન કોને કહેલ છે ? અને શું જાણીને બંધન તોડવું જોઈએ ?

● વિવેચન :-

તેની સંહિતાઈ ક્રમથી વ્યાખ્યા - બુદ્ધ્યેત્ વગેરે. આ સૂત્ર સૂત્રકૃતાંગમાં પહેલું છે, તેનો આચારંગ સાથે સંબંધ છે. આચારંગમાં કહ્યું છે - જીવ તે છકાયની પ્રરૂપણા છે. તેમનો વધ કરવો તે કર્મનું બંધન છે - ઇત્યાદિ બંધાને સમજે. અથવા કેટલાંક વાદી માત્ર જ્ઞાનથી મુક્તિ માને છે, બીજા માત્ર ક્રિયા વડે માને છે. જૈનો તો બંને સાથે મળે તો જ મોક્ષ માને છે. તે આ શ્લોકથી સિદ્ધ કરે છે. તેમાં જ્ઞાનપૂર્વકની ક્રિયા જ ફળવતી થાય છે, તે વાત સમજો એટલે આ બુદ્ધ્યેત્ વડે જ્ઞાન કહ્યું. ત્રોટયેત્ થી ક્રિયા બતાવી. તેના આ અર્થ છે - બોધ પામે - ધારણ કરે એ ઉપદેશ છે.

તે બોધ પામવો એટલે શું ? બુદ્ધ્યેત્ જીવ પ્રદેશો સાથે અન્યોન્ય વેદરૂપે વ્યવસ્થાપાય તે બંધન - જ્ઞાનાવરણાઈ આઠ પ્રકારના કર્મના હેતુઓ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિ કે પરિગ્રહ આરંભાઈ છે. બોધ માત્રથી ઇચ્છિત અર્થની પ્રાપ્તિ ન થાય, તેથી ક્રિયા બતાવે છે - તે બંધનને જાણીને વિશિષ્ટ ક્રિયા-સંયમ અનુષ્ઠાનથી આત્મા સાથેના કર્મબંધનને દૂર કરે, તજે, તોડે. આવું સુધર્માસ્વામી કહે ત્યારે જંબૂસ્વામી આદિ શિષ્યો વિશિષ્ટ જિજ્ઞાસાથી બંધાઈ સ્વરૂપ પૂછે છે - તીર્થકરે બંધન કોને કહ્યું ? કેવી રીતે જાણીને તે બંધનનો તોડે કે તુટે ? બંધનના સ્વરૂપને જણાવે છે—

● સૂત્ર-૨ :-

સચિત્ તથા અચિત્ પદાર્થોમાં અલ્પમાત્ર પરિગ્રહ બુદ્ધિ રાખે છે, અને બીજાને પરિગ્રહ રાખવા અનુજ્ઞા આપે છે, તે દુઃખથી મુક્ત થતો નથી.

● વિવેચન :-

અહીં બંધન કર્મ કે તેના હેતુઓ કહે છે. તેમાં નિદાનનો જન્મ નિદાન વિના ન થાય, તેથી નિદાન બતાવે છે - તેમાં પણ સર્વે આરંભો પહેલાં બતાવે છે, તે આરંભો કર્મોના ઉપાદાનરૂપ અને પ્રાયઃ આત્માના પોતાના આગ્રહથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેથી પહેલા પરિગ્રહને જ દર્શાવ્યો છે.

ચિત્ એટલે જ્ઞાન કે ઉપયોગ, તે જેને હોય તે સચિત્ - દ્વિપદ, ચતુષ્પદ આદિ, તેના સિવાયના કનક, રજત આદિ અચિત્. તે બંને રૂપ પરિગ્રહ ગ્રહણ કરીને

કૃશ અર્થાત્ ઘાસ-ફૂસ આદિ અથવા કસ એટલે લેવાની બુદ્ધિથી જીવના ગમન પરિણામ. તે પરિગ્રહ પોતે રાખે કે બીજા પાસે રખાવે કે રાખનારને અનુમોદે; તેથી દુઃખી થાય - આઠ પ્રકારના કર્મ કે તેના ફળરૂપ અશાતા વેદનીયના ઉદયથી મુક્ત ન થાય. પરિગ્રહનો આગ્રહ એ જ પરમાર્થથી અનર્થોનું મૂળ છે. કહ્યું છે કે - મારું, હું વગેરે જ્યાં સુધી જેને અભિમાનનો દાહજ્વર છે, ત્યાં સુધી તે યમના મુખમાં જ છે પણ તેને પ્રશાંતિ થતી નથી. વળી અંતે અનર્થરૂપ એવા યશ સુખના ઇચ્છુકને છુટકારો કઈ રીતે થાય ? તથા દ્વેષનું ઘર, ઘૃતિનાશક, ક્ષાંતિનાશક, વ્યાક્રોધમિત્ર, મદમવન, ધ્યાન શત્રુ, દુઃખ ઉત્પાદક, સુખનાશક, પાપગૃહ એવો પરિગ્રહ દુષ્ટગ્રહ માફક બુદ્ધિવાન્ને કલેશને નાશ માટે થાય છે.

વળી પરિગ્રહ પ્રાપ્ત ન થતા આકાંક્ષા રહે, નષ્ટ થતા શોક થાય, રહે તો રક્ષણની ચિંતા, ભોગવતા અતૃપ્તિ એ રીતે બંધનથી મુક્તો નથી.

પરિગ્રહવાન્ને અવશ્ય આરંભ થતા જીવહિંસા થવાની તે કહે છે—

● સૂત્ર-૩ :-

જે સ્વયં પ્રાણીઓનો ઘાત કરે છે, બીજા પાસે ઘાત કરાવે છે કે ઘાત કરનારનું અનુમોદન કરે છે, તે પોતાનું વેર વધારે છે.

● વિવેચન :-

બીજી રીતે બંધનને બતાવે છે. તે પરિગ્રહવાન્ અસંતુષ્ટ રહી વારંવાર તેને મેળવવા તત્પર રહી, કમાવવામાં અને વિદ્વન કરનારા પ્રતિદ્વેષ કરી પોતે મન, વચન, કાર્યા વડે આયુ, બલ, શરીરથી પ્રાણીને દુઃખ પમાડે છે અથવા મારી નાંખે છે. પ્રાણો ૧૦ છે - ૫ ઇન્દ્રિયો, ૩-બળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુ. આ પ્રાણો ભગવંતે બતાવ્યા છે, તેને જુદા કરવા તે હિંસા.

તે પરિગ્રહગ્રહી પોતે જ હિંસા કરે છે એમ નહીં, બીજા પાસે પણ હિંસા કરાવે છે, હિંસા કરનારની અનુમોદના પણ કરે છે. એ રીતે કરવા, કરાવવા, અનુમોદવા વડે પ્રાણી હિંસાથી સેંકડો જન્મ સુધીનું કર્મ બાંધીને પોતાનું વેર વધારે છે, પછી દુઃખ પરંપરારૂપ બંધનથી મુક્તો નથી. પ્રાણાતિપાતના ઉપલક્ષણથી મૃષાવાદાઈ બંધ-હેતુ પણ જાણવા. ફરી પણ બંધને આશ્રીને કહે છે—

● સૂત્ર-૪ :-

જે મનુષ્યમાં જે કુળમાં જન્મે છે, જેની સાથે વસે છે, તે અજ્ઞાની મમત્વ કરીને લેપાય છે અને અન્ય-અન્યમાં મૂર્છા પામે છે.

● વિવેચન :-

જે રાષ્ટ્રકૂટાઈ કૂળમાં જન્મે અથવા ધૂળમાં સાથે રમેલા મિત્રો કે પત્ની સાથે મનુષ્ય વસે, તે માતા, પિતા, ભાઈ, બેન, પત્ની, મિત્ર આદિમાં આ મારી છે એવા મમત્વ અને સ્નેહથી લેપાય છે, મમત્વજનિત કર્મથી નર, તિર્યક, મનુષ્ય, દેવરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરતો પીડાય છે. તે અજ્ઞાની સત્-અસત્ના વિવેકરહિત અન્ય-અન્યમાં ગૃહ-મોહિત, મમત્વબહુલ થાય છે. પહેલા માતા, પિતા પછી પત્ની-પુત્રાદિમાં

સ્નેહવાળો થાય છે.

હવે - “શું જાણીને તોડે ?” એનું સમાધાન કરે છે.

● સૂત્ર-૫ :-

ધન અને ભાઈ બહેન રક્ષા ન કરી શકે. જીવનને અલ્પ જાણીને કર્મના બંધનને તોડી નાંખે છે.

● વિવેચન :-

સચિત કે અચિત દ્રવ્ય, ભાઈ-બહેન આદિ, સર્વ ધન આદિ સંસારમાં ભમતા જીવને અતિ કટુ શરીર તથા મનની વેદના આપે છે. તેને ધન આદિ રક્ષણ માટે થતાં નથી, તે જાણીને તથા પોતાનું આયુ અલ્પ છે તે જાણીને તથા પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી સચિત-અચિત પરિગ્રહને પ્રાણીનો ઉપદાત સમજી સ્વજનસ્નેહાદિ બંધન સ્થાનનું પસ્યક્ષણ કરીને કર્મને તોડે જ. અથવા કર્મ એટલે ક્રિયા - સંયમ અનુષ્ઠાન વડે કર્મથી છૂટે છે.

અધ્યયન અર્થાધિકારથી સ્વસિદ્ધાંત કહ્યો. હવે પર-મતને કહે છે—

● સૂત્ર-૬ :-

કોઈ કોઈ શ્રમણ-બ્રાહ્મણ પરમાર્થને નહીં જાણતા ઉપરોક્ત ગ્રંથનો ત્યાગ કરીને, સ્વસિદ્ધાંતમાં બદ્ધ થઈ માનવ કામભોગમાં આસક્ત થાય છે.

● વિવેચન :-

ઉક્ત ગ્રંથોને છોડીને સ્વરુચિથી રચિત ગ્રંથોમાં આસક્ત, બદ્ધ કેટલાંક ઉક્તાર્થ [જૈન સિદ્ધાંત] ને છોડીને સ્વેચ્છાએ ચાલે છે. - X - જૈન સિદ્ધાંતમાં કહે છે કે - જીવનું અસ્તિત્વ હોય તો જ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ બંધન છે, તેના હેતુ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદાદિ અને પરિગ્રહ, આરંભ આદિ છે, તેને સમ્યગ્ દર્શનાદિ ઉપાય વડે તોડે, મોક્ષનો સદ્ભાવ છે. એ વાતને શાક્યાદિ શ્રમણ, બૃહસ્પતિ મતવાળા, પરિવ્રાજક આદિ [ન માની] અરિહંત ઉક્ત ગ્રંથોને ઉલ્લંઘીને પરમાર્થને ન જાણતાં અનેક પ્રકારે પોતાના સિદ્ધાંતોમાં આગ્રહી છે. જેમકે—

બૌદ્ધો કહે છે - સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ, જ્ઞાનનો આધારભૂત આત્મા કોઈ નથી, કિંતુ ‘વિજ્ઞાન’ એક જ વર્તે છે, બધાં સંસ્કારો ક્ષણિક છે ઇત્યાદિ.

સાંખ્યો કહે છે - સત્વ, રજ, તમસ્ની સામ્ય અવસ્થા પ્રકૃતિ છે, પ્રકૃતિથી મહાન્ અહંકાર છે, તેનાથી સોળ ગુણો, તેનાથી પાંચ ભૂતો [મહાન્] છે. ચૈતન્ય પુરુષનું આ સ્વરૂપ છે - વૈશેષિકો કહે છે—

દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ સમવાય છ પદાર્થો છે.

નૈયાયિક કહે છે - પ્રમાણ, પ્રમેય આદિ પદાર્થોના અન્વય વ્યતિરેક પરિજ્ઞાનથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે. વળી મીમાંસકો કહે છે—

પ્રેરણા લક્ષણવાળો ધર્મ છે, કોઈ સર્વજ્ઞ જગત્માં વિદ્યમાન નથી તથા મુક્તિનો અભાવ છે એમ માને છે. ચાર્વાકો કહે છે—

કોઈ પરલોકમાં જનાર નથી, પાંચ ભૂતોથી જુદો કોઈ પદાર્થ નથી, પુન્ય પાપ

નથી ઇત્યાદિ. આવી રીતે આ લોકાયતિક આત્મ જોટું માની પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં દુરાચારાદિમાં રક્ત થઈને તેઓ કહે છે - આટલો જ લોક ઇન્દ્રિયોથી દેખાય છે. - X - X - હે સુંદરી ! ખા. પી. હે વરગાત્રિ ! જે વીતી ગયું તે તારું નથી - X - ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે તે જૈનેતરો સ્વ સિદ્ધાંત વાસિત મનવાળા થઈ અરિહંત ભગવંતે કહેલ ગ્રંથના અર્થને પરમાર્થથી ન જાણતા તેનું ઉલ્લંઘન કરીને પોતાના ગ્રંથોમાં આસક્ત થઈ, કામાસક્ત થાય છે. હવે સૂત્રકારશ્રી ચાર્વાક મતને જ કહે છે—

● સૂત્ર-૭,૮ :-

કેટલાક કહે છે - આ જગત્માં પંચ મહાભૂત છે - પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ. આ પાંચ મહાભૂતો છે, તેઓના સંયોગથી એક ચેતના ઉત્પન્ન થાય છે. તે ભૂતોનો નાશ થતા તેનાથી ઉત્પન્ન ચેતના પણ નાશ પામે છે.

● વિવેચન :-

પાંચ મોટા ભૂત વિદ્યમાન છે. તે સર્વ લોકવ્યાપી હોવાથી મહત્ વિશેષણ મૂકેલ છે. આ ‘ભૂત’ પદ વડે તેના અભાવાદિનું નિરાકરણ કર્યું છે. આ લોકમાં માત્ર ‘ભૂત’ને માનનારા ભૂતવાદીનો મત છે. ભૂતવાદી - બૃહસ્પતિ મતના અનુયાયી વડે આ મત પોતે સ્વીકાર્યો છે, બીજાને પણ બતાવે છે. તે આ રીતે પૃથ્વી-કઠણ છે, પાણી-દ્રવરૂપ છે, અગ્નિ-ઉષ્ણરૂપ છે, વાયુ-ચલિત છે. આકાશ-પોલાણવાળું છે. આ પાંચ ભૂત તથા તેના સાંગોપાંગ પ્રસિદ્ધ છે. તે પાંચે પ્રત્યક્ષ દેખાતા હોવાથી કોઈ તેનો અભાવ માની ન શકે.

પ્રશ્ન - સાંખ્ય આદિએ પણ આ પાંચ ભૂત તો માનેલા જ છે. જેમકે સાંખ્યો કહે છે - સત્વ, રજ, તમોરૂપથી મહાન્ બુદ્ધિ છે, તે મોટાઈથી અહંકાર - “હું” એવો ભાવ. તેનાથી ૧૬ ગણ થાય છે - પાંચ સ્પર્શાદિ બુદ્ધિ ઇન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, મન, ગંધ-રસ-રૂપ-સ્પર્શ-શબ્દ એ પાંચ “તન્માત્ર” છે. તેમાં ગંધ તન્માત્રા પૃથ્વી છે, તે પૃથ્વીમાં ગંધ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ છે. રસમાત્ર પાણી છે, તેમાં રસ, રૂપ, સ્પર્શ છે, રૂપ માત્ર અગ્નિ છે, તેમાં રૂપ અને સ્પર્શ છે. સ્પર્શ માત્ર વાયુ છે. શબ્દ માત્ર આકાશ છે, તે ગંધ, રસ, રૂપ, સ્પર્શવર્જિત ઉત્પન્ન થાય છે - વૈશેષિકો પણ ભૂતોને કહે છે—

પૃથ્વીત્વ યોગથી પૃથ્વી, તે પરમાણુપણે નિત્ય છે, ને અણુ આદિ સંબંધથી કાર્યરૂપે અનિત્ય છે. રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ સંખ્યા પરિમાણ પૃથકત્વ સંયોગ વિભાગ પરત્વ અપરત્વ ગુરુત્વ દ્રવત્વ વેગ એ ચૌદ ગુણોથી યુક્ત છે તથા પાણીપણાના યોગથી પાણી છે તે પણ રૂપ, રસ આદિ ચૌદ ગુણ યુક્ત છે પણ તેનું દ્રવ્યત્વ સ્નિગ્ધ છે, રૂપ-શુક્લ, રસ-મધુર, સ્પર્શ-શીત જ છે. તેજત્વ યોગથી તેજ [અગ્નિ], તે રૂપ, સ્પર્શ, સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથકત્વ, સંયોગ, વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, નૈમિત્તિક દ્રવત્વ, વેગ એ અગિયાર ગુણ યુક્ત છે. તેમાં રૂપ-શુક્લ અને ભાસ્વર, સ્પર્શ ઉષ્ણ છે. વાયુત્વ યોગથી વાયુ, તે અનુષ્ણ શીતસ્પર્શ, સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથકત્વ, સંયોગ, વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, વેગ એ નવ ગુણવાળો છે. - X - ‘આકાશ’ એક છે, તે સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથકત્વ, સંયોગ, વિભાગ, શબ્દ એ છ ગુણોવાળું શબ્દલિંગ છે.

એમ બીજા વાદીઓએ પણ 'ભૂત' માન્યા છે, તો પંચભૂત જ કેમ ?

ઉત્તર - સાંખ્ય આદિ એ - X - આત્મા આદિ અન્ય વસ્તુ પણ સ્વીકારી છે, લોકાયતિક તો પંચભૂત સિવાય આત્માદિ કશું માનતા જ નથી. તેથી સાંખ્યમતને આશ્રીને જ સૂત્રાર્થની વ્યાખ્યા કરીએ છીએ—

- X - એ પૃથ્વી આદિ પાંચ મહાભૂતોથી કાય આકારે પરિણમીને કોઈ રૂપે 'ભૂત'થી અવ્યતિરિક્ત આત્મા છે. પણ ભૂતોથી જુદો કોઈથી પરિકલ્પિત, પરલોક જનારો, સુખ-દુઃખ ભોક્તા જીવ નામે પદાર્થ જ નથી એવો તેમનો મત છે. - X - પૃથ્વી આદિ સિવાય કોઈ આત્મા નથી. કેમકે તેને ગ્રહણ કરનાર પ્રમાણનો અભાવ છે. આ લોકો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જ માને છે, અનુમાનાદિ નહીં. કેમકે અનુમાન આદિમાં ઇન્દ્રિયો સાથે પ્રત્યક્ષ સંબંધના અભાવે વ્યભિચાર સંભવે છે. વ્યભિચારવાળું અનુમાન પ્રમાણ - X - X - વિશ્વાસપાત્ર ન થાય. - X - X - તેથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને જ માનવું સારું, તેથી ભૂતથી જુદા આત્માનું ગ્રહણ કરેલ નથી, પણ જે ચૈતન્ય ભૂતોમાં દેખાય છે, તે ભૂતો જ કાયા આકારે પરિણમતાં પ્રગટ દેખાય છે. - X - X - ભૂતથી જુદો આત્મા નથી.

ભૂતોના એકઠા થવાથી જ તેમાં તેમની ચૈતન્ય શક્તિ છે. જેમ પાણીમાં પરપોટા થાય છે તેમ. કેટલાક લોકાયતિકો આકાશને ભૂતપણે માને છે તેથી ભૂતપંચક કહેવામાં દોષ નથી.

શંકા - જો ભૂતોથી જુદો કોઈ આત્મા નથી તો મરી ગયો કેમ બોલે ?

ઉત્તર - એ ભૂતો કાયાકારે પરિણમતાં ચૈતન્ય પ્રગટ થયું પછી તેમાંથી કોઈ ભૂત-વાયુ કે અગ્નિ નીકળી જતાં દેહ ધારણ કરનારનો વિનાશ થાય છે, તેથી લોકમાં “મરી ગયો” એવું બોલાય છે. પણ જીવ ગયો એમ નથી. આવો “ભૂતથી જુદો આત્મા નથી” એ પક્ષ છે, તેનું ખંડન કરે છે—

[નિ.૩૩-] પૃથ્વી આદિ ભૂતોના કાયાકાર પરિણામે ચૈતન્ય, ભાષા ચાલવું આદિ ગુણો ન થાય એવી [જૈન દર્શનની] પ્રતિજ્ઞા છે. - X - અહીં ચાર્વાકને પૂછવું કે - પાંચ ભૂતોના સંયોગથી ચૈતન્ય પ્રગટ થાય છે, તો તેના સંયોગમાં સ્વતંત્ર છે કે પરસ્પર અપેક્ષાએ પરતંત્ર છે ? તે સ્વતંત્ર નથી. કેમકે તેમાં ચૈતન્યથી અન્ય ગુણો જેવા કે - આધાર કાઠિન્યગુણ પૃથ્વી, દ્રવ્ય ગુણ-પાણી - X - આદિ છે જ. અથવા પૂર્વોક્ત ગંધ આદિ પૃથ્વી વગેરેમાં એકેક ગુણ પરિહાનિ વડે એ બધાં ગુણો ચૈતન્યથી અલગ છે. - X - વળી બીજી રીતે જોતાં - ચૈતન્ય ગુણ સાધ્ય કરતા પૃથ્વી વગેરે અન્ય ગુણો હોવા છતાં ચૈતન્ય ગુણ પૃથ્વી આદિ એક એકમાં જુદો નથી, તેથી તેના સમુદાય વડે ચૈતન્યગુણ સિદ્ધ થાય નહીં. [હવે વૃત્તિમાં જે ખંડન-મંડન છે તેનો સારાંશ જ અહીં રજૂ કર્યો છે. અદ્વારશઃ જાણવા વૃત્તિ જોઈ, જ્ઞાતા પાસે સમજવું.]

ભૂતોનો સમુદાય સ્વતંત્ર હોય તો ધર્મીપણે સ્વીકારાય. તેનો ચૈતન્ય ગુણ સાધ્ય ધર્મ નથી. કેમકે પૃથ્વી વગેરેના ગુણોથી તે તદ્દન જુદો છે. જેમ રેતી પીલવાથી તેલ ન નીકળે કે ઘટ-પટ સમુદાયથી સ્તંભ ન થાય. કાયમાં ચેતનગુણ દેખાય છે,

તે ચેતનનો ગુણ છે ભૂતોનો નહીં. વળી અચેતનમાં અચેતન ગુણ જ પ્રગટે ચૈતન્ય ગુણ નહીં. ઇન્દ્રિયો પણ પોતાના વિષયથી અન્ય વિષય જાણી શકતી નથી, પણ ચૈતન્યરૂપ દેષ્ટા વડે જ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. તેથી ભૂતોનો સમુદાય ચૈતન્ય નથી. ઇન્દ્રિયોના પ્રત્યેક વિષય ગ્રહણ કરવા છતાં સંકલના પ્રત્યયનો અભાવ છે. - X - X - ઇત્યાદિ.

લોકાયતિકનો પ્રશ્ન - સ્વતંત્રતા પક્ષે આ દોષ નથી. પરસ્પર સાપેક્ષ સંયોગના પરતંત્રપણાના સ્વીકારથી ભૂતોના સમુદાયથી ચૈતન્ય નામક ધર્મ સંયોગવશાત્ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ દારુ બનાવવાના પદાર્થમાં વિદ્યમાન નહીં તેવી મદ શક્તિ દારુમાં ઉત્પન્ન થાય જ છે ને ?

જૈનાચાર્યનો ઉત્તર - [વૃત્તિમાં રજૂ થયેલ ખંડન-મંડન અમારી કાર્યક્ષેત્રમાં સમાવિષ્ટ ન હોવાથી તેનો સારાંશ જ અહીં રજૂ કર્યો છે.]

અમે પૂછીએ છીએ કે તમારો સંયોગ સંયોગી પદાર્થથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? જો ભિન્ન હોય તો છઠ્ઠો ભૂત ઉભો થાય. તમે પાંચ ભૂત સિવાય કંઈ માનતા નથી. તેથી ચૈતન્ય ગ્રહણ ન થાય. જો અભિન્ન માનતા હો તો ત્યાં વિચારો કે ભૂતો ચેતનાવાળા કે ચેતના વગરના ? જો ચેતનાવાળા માનો તો એકેન્દ્રિય જીવ સિદ્ધ થશે, જો અચેતન માનો તો પૂર્વે કહેલો દોષ આવશે કેમકે જે પ્રત્યેકમાં નથી તે સમુદાયમાં કેમ હોય ?

તમે જે દારુનું દેષ્ટાંત આપો છો તે ખોટું છે કેમકે તેના પદાર્થમાં તેવી-તેવી શક્તિ અંતર્ભૂત જ છે. વળી ભૂતોમાં ચૈતન્ય ન માનવાથી મરણનો અભાવ થશે. કેમકે મૃતકાયમાં પણ પૃથ્વી આદિ ભૂતો તો છે જ. વળી મૃતકાયમાં પણ સોજો દેખાય છે માટે વાયુનો અભાવ નથી આદિ. જો સૂક્ષ્મ વાયુ કે અગ્નિ છે તેમ કહેશો તો જીવની બીજા નામે સ્વીકૃતિ થઈ જશે. તેથી ભૂત માત્રના સમુદાયથી ચૈતન્ય ઉત્પન્ન ન જ થાય.

વળી લેખ્ય પ્રતિમામાં બધાં ભૂતો એકઠાં થવા છતાં તે જડ જ છે વળી અન્વય વ્યતિરેકથી આ ચેતનગુણો ભૂતોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી. માટે તમારો કદાગ્રહ મૂકીને “જીવ” જુદો છે તે માનવાનો પક્ષ સ્વીકારો.

વળી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જ માનવું તે પણ ભ્રમ છે. અનુમાન પ્રમાણ વિશે પણ વિચારવું જોઈએ. અનુમાન પ્રમાણ તમને પ્રમાણ છે કે અપ્રમાણ ? જો પ્રમાણ હોય તો તમે અનુમાનને અપ્રમાણ કઈ રીતે કહેશો ? જો અપ્રમાણ હોય તો પરની ખાત્રી કેવી રીતે કરશો ? ઇત્યાદિ - X - વળી સ્વર્ગ, અપવર્ગ, દેવતાદિનો નિષેધ કરતા તમે કયા પ્રમાણથી નિષેધ કરશો ? - X - X - સ્વર્ગાદિ નિષેધ કરવા જતા ચાર્વાકે અવશ્ય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વિના બીજાં પ્રમાણ માની લીધા. ઇત્યાદિ - X - .

પ્રત્યક્ષ સિવાય બીજાં પ્રમાણ છે તેના વડે આત્માની સિદ્ધિ થશે. તે કયા ? એ પ્રશ્નનો [જૈનાચાર્ય ઉત્તર આપે છે-] ‘આત્મા છે’ તેનામાં અસાધારણ ગુણોની પ્રાપ્તિ છે. ચક્ષુ ઇન્દ્રિય સાક્ષાત્ દેખાતી નથી, પણ સ્પર્શન વગેરે ઇન્દ્રિયોના અસાધારણ

રૂપ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિની શક્તિ વડે તે ચક્ષુનું પણ અનુમાન કરાય જ છે. તે રીતે પૃથ્વી આદિ અસાધારણ ચૈતન્યગુણની પ્રાપ્તિ વડે આત્મા પણ છે, એમ અનુમાન થાય છે અને ચૈતન્ય તે અસાધારણ ગુણ છે. ચૈતન્ય આત્માનો જ ગુણ છે.

આત્મા છે. બધી ઇન્દ્રિયોના ઉપલબ્ધ અર્થની સંકલના પ્રત્યયનો સદ્ભાવ હોવાથી, આત્મા અર્થનો દેષ્ટા છે, ઇન્દ્રિયો નથી. ઇન્દ્રિયો નાશ પામે તો પણ પૂર્વે જોયેલા પદાર્થોનું સ્મરણ કાયમ રહે છે.

અર્થાપતિથી આત્મા સિદ્ધ થાય છે. જેમકે - પૃથ્વી આદિ પાંચે ભૂત સમુદાય હોવા છતાં લેપકર્મથી બનેલ મૂર્તિ આદિમાં સુખ, દુઃખ આદિનો સદ્ભાવ નથી, એ કારણથી પણ જણાય છે કે - જે વિદ્યમાન છે, ભૂતથી જુદો છે, કોઈ પણ સુખ દુઃખ ઇચ્છાદિ ક્રિયાઓનો સમવાયી કારણ પદાર્થ છે અને તે જ આત્મા છે - X - X - આ રીતે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને અર્થાપતિથી આત્મા સિદ્ધ થયો.

હવે આગમ પ્રમાણથી આત્માનું અસ્તિત્વ બતાવે છે - જેમકે આગમ વચન છે કે - “મારો આત્મા ઉપપાતિક છે.” આવું આગમમાં પ્રત્યક્ષ વચન છે, ત્યાં બીજા આગમ પ્રમાણની શી જરૂર છે ?

વળી [જૈનાચાર્ય] કહે છે - બધાં પ્રમાણમાં મુખ્ય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વડે જ આત્મા જણાય છે, તેના ગુણ જ્ઞાનના પ્રત્યક્ષપણાથી, જ્ઞાન ગુણ તે ગુણથી અનન્યપણે રહે છે તેથી પ્રત્યક્ષથી આત્મા છે જ. - X - હું સુખી, હું દુઃખી એવા હું પ્રત્યયથી ગ્રાહ્ય આત્મા પ્રત્યક્ષ છે. શરીરથી ભિન્નતા આદિ બીજા પ્રમાણો પણ જીવની સિદ્ધિ માટે વિચારી લેવા. - X -

આત્મા ભૂતોથી જુદો તથા જ્ઞાનનો આધાર છે.

શંકા - જ્ઞાન આધાર ભૂત આત્મા વડે જ્ઞાનથી ભિન્ન આશ્રિત વડે શું પ્રયોજન છે ? કેમકે જ્ઞાનથી જ સર્વ સંકલના પ્રત્યય વગેરે સિદ્ધ થાય છે, વચ્ચે આત્માની કલ્પના શા માટે ? કેમકે જ્ઞાન જ ચિદ્વસ્તુ છે. અચેતન ભૂત જે કાયાકારે પરિણમ્યા છે, તેની સાથે સંબંધ થતાં સુખ-દુઃખાદિ ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ, પછી આત્માની કલ્પના કેમ ?

સમાધાન - આત્માને આધારભૂત માન્યા વિના સંકલના પ્રત્યય ન ઘટે. જેમ બધી ઇન્દ્રિયો જુદા વિષયને જાણે, પણ મેં પાંચે વિષયને જાણ્યા એવા આત્માના સંકલના પ્રત્યયનો જ અભાવ થઈ જાય.

વળી જ્ઞાનરૂપ ગુણ ગુણી સિવાય એકલો ન હોય તેથી અવશ્ય આત્મારૂપ ગુણીને માનવો જોઈએ. વળી આત્મા સર્વવ્યાપી નથી. આ આત્મા શ્યામાક તંદુલ કે અંગુઠાના પર્વ જેટલો નાનો નથી. પણ જે શરીર તેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેની ત્વચા સુધી આત્મા વ્યાપેલો છે. કર્મના સંબંધ થકી સૂક્ષ્મ-બાહર એકેન્દ્રિય, બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ ઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત વગેરે બહુ પ્રકારની અવસ્થા પ્રગટ થાય છે.

આત્માને ક્ષણિક માનતા ધ્યાન, અધ્યયનાદિનો અભાવ થાય અને એકાંત નિત્ય માનતા ચાર ગતિના પરિણામનો અભાવ થાય તેથી આત્મા કંઈ અંશે અનિત્ય,

કંઈ અંશે નિત્ય છે.

હવે આત્મા એક જ છે, એવા અદ્વૈતવાદને - X - બતાવે છે—

● સૂત્ર-૯ :-

જેમ એક જ પૃથ્વી સમૂહ વિવિધરૂપે દેખાય છે, તેમ જુઓ ! સકલ લોકમાં એક જ આત્મા વિવિધરૂપે દેખાય છે.

● વિવેચન :-

દેષ્ટાંત વડે જણાવે છે - X - X - ‘એક’ને અંતર રહિત સમજવું. પૃથ્વી સ્તૂપ એટલે પૃથ્વીના સમૂહ નામનો અવયવી પદાર્થ. તે એકલો પણ નદી, સમુદ્ર, પર્વત, નગર, સંનિવેશ આદિના આધારરૂપે વિચિત્ર દેખાય છે. વળી તે નીચી, ઉંચી, કોમળ, કઠણ આદિ ભેદવાળી દેખાય છે. આવા ભેદોથી પૃથ્વીતત્ત્વમાં કંઈ ભેદ ગણાતો નથી. એ રીતે બીજાને આમંત્રણ કરી [વાદી કહે છે-] સકલ લોક ચેતન-અચેતનરૂપ એક વિદ્યાન્ વર્તે છે. અર્થાત્ એક જ આત્મા વિદ્યાન્ જ્ઞાનપિંડ પૃથ્વી આદિ ભૂતાદિ આકારે જુદો જુદો દેખાય છે. તે આત્માના તેટલા ભેદ નથી.

તેથી કહે છે - નિશ્ચે એક જ આત્મા છે, તે જુદા જુદા ભૂતોમાં વસેલો છે, પણ જળમાં દેખાતા ચંદ્ર માફક જુદો જુદો દેખાય છે.

અહીં વેદ-પદ દ્વારા આત્માના અદ્વૈતવાદનો પૂર્વપક્ષ બતાવ્યો છે. હવેના સૂત્ર [ગાથા] દ્વારા આ અદ્વૈતવાદીને ઉત્તર આપે છે.

● સૂત્ર-૧૦ :-

કોઈ કહે છે - આત્મા એક જ છે, પણ આરંભમાં આસક્ત રહેનારા પાપકર્મ કરીને એકલો જ તીવ્ર દુઃખ ભોગવે છે.

● વિવેચન :-

અનંતર સૂત્રમાં અદ્વૈતવાદ બતાવ્યો. કેટલાક પુરુષકારણ વાદીઓ - પ્રતિપાદન કરે છે. તેઓ કેવા છે ? જડ અર્થાત્ સમ્યક્ પરિજ્ઞાનરહિત. મંદત્વ તેમનું ચુકિતરહિત આત્માનો અદ્વૈતપક્ષ ગ્રહણ કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. હવે તેનો ઉત્તર આપે છે—

જો આત્મા એક જ હોય અને અનેક ન હોય તો ખેતી આદિ કરનારા પ્રાણીઓ જીવોનો નાશ કરનારા વ્યાપારમાં આસક્ત, સંબદ્ધ, અધ્યુપપન્ન બની તેના સંરંભ, સમારંભ, આરંભ વડે આત્માથી અશુભપ્રકૃતિરૂપ અસાતાના ફળને દેનારા તીવ્રદુઃખના અનુભવ સ્થાનરૂપ નરકાદિમાં જાય છે. તે આરંભમાં આસક્ત જીવો નિશ્ચયથી નરકમાં જાય છે. બીજે નહીં. આત્મા એક માનીએ તો આમ બનવું શક્ય ન બને. વળી આત્મા એક માનીએ તો—

એક જીવ અશુભ કર્મ કરે તો બીજા શુભ અનુષ્ઠાન કરનારને પણ નરકમાં જવું પડે. પણ આવું જોવા મળતું નથી. તેથી કહે છે કે - કોઈ સમજણ વિનાનો એકલો જ તેવી વિડંબના અનુભવતો જોવા મળે છે, બીજા નહીં. તથા આત્મા સર્વગત માનીએ તો આત્માના બંધ અને મોક્ષનો અભાવ થશે. - X - X - આ અર્થને ટેકો આપતી નિર્યુક્તિ બતાવે છે—

પાંચ પૃથ્વી આદિ ભૂતોમાં એકત્ર કાયાકારે પરિણમેલ ચૈતન્ય દેખાય છે, જો એક જ આત્મા વ્યાપ્ત હોય, તો ઘટાદિમાં પણ ચૈતન્ય હોય. પણ એવું થતું નથી. તેથી આત્મા એક નથી. ભૂતોના ગુણો જુદા જુદા છે. કેમકે એક આત્માનું અભિજ્ઞપણું છે. વળી પાંચ ઇન્દ્રિયો આશ્રિત જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ હોવાથી અન્યએ જાણેલું બીજે જાણતો નથી. તેથી આત્મા એક નથી. હવે તે જીવ-તે શરીરવાદીના મતનો પૂર્વપક્ષ બતાવે છે—

● સૂત્ર-૧૧ :-

બાળક હોય કે પંડિત પ્રત્યેકનો આત્મા પૂર્ણ છે. તેનો આત્મા દેખાય છે કે નહીં - એમ કહેવાથી તેનું સત્વ ઔપપાતિક નથી.

● વિવેચન :-

તે જીવ - તે શરીરવાદીઓનું એવું કહેવું છે કે - જેમ પાંચભૂતકાય આકારે પરિણત થતાં ચૈતન્ય ઉદ્ભવે છે કે દેખાય છે. તે રીતે એક એક શરીરમાં એક-એક આત્મા, એ પ્રમાણે બધાં આત્મા રહેલા છે. જે અજ્ઞાની હોય કે પંડિત હોય, બધાં જુદા જુદા ગોઠવાયેલા છે. તેથી સર્વ વ્યાપી એવો એક આત્મા છે, તેમ ન માનવું. - X -

શંકા - પ્રત્યેક શરીરને આશ્રીને આત્માનું અનેકપણું છે, તે વાત જૈનદર્શનને પણ ઘટ છે. - આ શંકાના નિવારણ માટે કહે છે -

[ચૈતન્ય] જ્યાં સુધી શરીર વિદ્યમાન છે, ત્યાં સુધી છે, શરીરના અભાવે તે રહેતું નથી. કાયા આકારે પરિણત ભૂતોમાં ચૈતન્ય પ્રગટ થાય છે, પણ ભૂતોનો સમુદાય જુદો પડતા ચૈતન્ય નાશ પામે છે, પણ ચૈતન્ય બીજે જતું દેખાતું નથી. તેથી જ કહે છે કે - પિચ્ચા ન તે સંતિ પરલોકમાં આત્મા હોતો-જતો નથી. અર્થાત્ શરીરથી જુદો અને સ્વ કર્મફળનો ભોક્તા આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી.

આવું શા માટે ? તે કહે છે - મૂળ ગાથામાં અસ્તિ શબ્દ બહુવચનમાં છે, તેનો આ અર્થ છે - પ્રાણીઓ એકબવમાંથી બીજા ભવમાં વિદ્યમાન નથી. તેઓના આગમ [વેદ] માં પણ કહે છે - વિજ્ઞાનઘન. [આ પૂર્વ પક્ષ કહ્યો] અહીં શિષ્ય પૂછે છે કે - પૂર્વે બતાવેલ ભૂતવાદી અને આ તે જીવ - તે શરીર વાદીમાં શું જુદાપણું છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

ભૂતવાદીના મતે ભૂતો જ કાયા આકારે પરિણત થઈ સર્વ ક્રિયા કરે છે. જ્યારે આ વાદીના મતે કાયા આકારે પરિણત ભૂતોમાંથી ચૈતન્ય નામે આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે કે પ્રગટ થાય છે અને તે અભિજ્ઞ છે તે જુદાપણું છે. આ પ્રમાણે ધર્મીના અભાવે ધર્મનો અભાવ છે તે કહે છે—

● સૂત્ર-૧૨ :-

પૂન્ય નથી, પાપ નથી, આ લોક સિવાય કોઈ લોક નથી. શરીરનો વિનાશ થતા દેહી [આત્મા] નો પણ વિનાશ થાય છે.

● વિવેચન :-

અભ્યુદય પ્રાપ્તિ લક્ષણ તે પુન્ય. તેથી વિપરીત તો પાપ. તે બંનેમાંથી કશું

વિદ્યમાન નથી. કેમકે આત્મા-ધર્મીનો અભાવ છે. તેના અભાવથી આ લોકથી પર પૂન્ય-પાપના અનુભવરૂપ બીજો લોક નથી. આ અર્થમાં સૂત્રકાર તેનું કારણ કહે છે - કાયાના વિનાશથી અર્થાત્ ભૂતોના વિઘટનથી આત્માનો પણ અભાવ થશે. શરીરનો વિનાશ થતા આત્મા પરલોકે જઈને પૂન્ય કે પાપ અનુભવતો નથી. તેથી ધર્મી-આત્માના અભાવે તે પૂન્ય-પાપરૂપ ધર્મનો પણ અભાવ થશે. તેના ઘણા દેહાંત છે. જેમકે—

જળના પરપોટા જળ સિવાય દેખાતા નથી, તેમ ભૂત સિવાય કોઈ આત્મા નથી. કેળના થળમાં ત્વચા જુદી કરીએ તો ત્વચાના પડ નીકળે પણ તેમાં સાર કશો નથી, એમ ભૂત સમુદાયનું વિઘટન થતાં તેમાં આત્મા નામનો સારભૂત કોઈ પદાર્થ મળતો નથી. જેમ અલાતના ભમવાથી તેમાં ચક્રની બુદ્ધિ થાય છે, એમ ભૂત સમુદાય પણ વિશિષ્ટ ક્રિયાને પ્રાપ્ત થતાં જીવની બ્રાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ સ્વપ્નમાં બહિર્મુખ આકારપણે વિજ્ઞાન અનુભવાય છે, તેમ આત્મા ન હોવા છતાં તેનું વિજ્ઞાન ભૂત સમુદાયમાં પ્રગટ થાય છે. જેમ અરીસામાં સ્વચ્છપણે પ્રતિબિંબિત પદાર્થ બહાર હોવા છતાં અંદર રહેલો દેખાય છે, પણ તેમ હોતું નથી. જેમ ઉનાળામાં પૃથ્વીની ગરમીથી થતા કારણો વડે જલાકાર [મૃગજળ] જણાય છે ઇત્યાદિ - X - તે પ્રમાણે આત્મા પણ ભૂત સમુદાયથી કાયાકારે પરિણમતાં આત્મા છે તેવો ભાસ થાય છે.

શંકા - જો ભૂત સિવાય કોઈ આત્મા ન હોય તો તેના કરેલા પૂન્ય પાપ પણ નથી, તો આ જગત્માં આવું વૈચિત્ર્ય કેમ દેખાય છે ? જેમકે - કોઈ ધનવાન - કોઈ ગરીબ, કોઈ સુભગ-કોઈ દુર્ભગ, સુખી-દુઃખી, સુરુપ-કુરુપ, રોગી-નીરોગી એવા પ્રકારની વિચિત્રતા કેમ ?

સમાધાન - આ બધું સ્વાભાવિક છે. જેમકે - પત્થરમાંથી કોઈ પ્રતિમા બનાવી તેને પૂજે છે તો કોઈ પત્થર ઉપર પગ ઘુસે છે તો તે પત્થર કંઈ શુભ-અશુભ કર્મવાળા નથી કે જેના ઉદયે તે પત્થર તેવી અવસ્થા પામે છે. એ તો જગત્ના સ્વભાવની વિચિત્રતા છે. તેથી કહે છે કે - કાંટાની તીક્ષ્ણતા, મોરનું ચિત્રિતપણું આદિ સ્વાભાવિક જ છે. આ પ્રમાણે 'તે જીવ-તે શરીર' મત કહ્યો, હવે અકારકવાદીને જણાવે છે.

● સૂત્ર-૧૩ :-

આત્મા સ્વયં ક્રિયા કરતો નથી, બીજા પાસે કરાવતો નથી. આત્મા કર્તા નથી - આત્મા અકારક છે. એવું તે અકારકવાદી કહે છે.

● વિવેચન :-

'કુર્વ્વં' પદથી સ્વતંત્ર કર્તા કહે છે. આત્માનું અમૂર્તત્વ, નિત્યત્વ અને સર્વ વ્યાપીત્વ હોવાથી કર્તૃત્વ સાબિત થતું નથી. તે જ હેતુથી કરાવવાપણું પણ આત્માથી સિદ્ધ ન થાય. 'ચ' શબ્દથી અતીત, અનાગત કર્તૃત્વનો નિષેધ કરે છે - X - તેથી આત્મા સ્વયં ક્રિયામાં પ્રવર્તતો નથી, બીજાને પ્રવર્તાવતો નથી. - X - તે ભોગવવાની ક્રિયા કરે છે, પણ તેને સમગ્ર કર્તૃત્વ નથી, તે બતાવે છે - - X - સર્વવ્યાપી અને

અમૂર્ત હોવાથી આકાશની માફક તેનું નિષ્ક્રિયપણું છે. તથા કહ્યું છે કે—

આત્મા અકર્તા, નિર્ગુણ, ભોક્તા છે. એમ સાંખ્ય મતમાં કહ્યું છે. આ પ્રમાણે આત્મા અકારક છે. તે સાંખ્યમતવાળા તેનાથી પણ વિશેષ ઘૃષ્ટતા ધરીને વારંવાર કહે છે. પ્રકૃતિ કરે છે તે પુરુષ ભોગવે છે. બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરાયેલો અર્થ પુરુષ સમજે છે. આ અકારકવાદીનો મત છે. હવે તે જીવ-તે શરીર અને અકારકવાદી મતનું ખંડન કરે છે—

● સૂત્ર-૧૪ :-

જે લોકો આત્માને અકર્તા કહે છે, તેમના મતે આ લોક કઈ રીતે સિદ્ધ થશે ? તે પ્રમત અને આરંભમાં આસક્ત લોકો એક અજ્ઞાન અંધકારમાંથી બીજા અજ્ઞાન-અંધકારમાં જાય છે.

● વિવેચન :-

હવે પૂર્વોક્ત તે જીવ - તે શરીરવાદી, ભૂતોથી અવ્યતિરિક્ત આત્મા એ મતનું નિરાકરણ કરે છે—

તેઓ કહે છે - ‘શરીરથી આત્મા ભિન્ન નથી’ એ અયોગ્ય છે, કેમકે તેનું સાધક પ્રમાણ છે, તે આ પ્રમાણે - [વૃત્તિનો સાર રજૂ કરેલ છે—] જેનો આકાર પ્રતિનિયત છે, તેનો કર્તા વિદ્યમાન છે. જેમકે ઘડો, તેનો કર્તા કુંભાર છે. જેનો કર્તા અવિદ્યમાન છે, તેનો આકાર પ્રતિનિયત નથી. જેમકે - આકાશ, દંડ, ચક્ર વગેરેનો અધિષ્ઠાતા છે અને અધિષ્ઠાતા સિવાય કરણપણાની ઉપપત્તિ નથી. ઇન્દ્રિયોનો અધિષ્ઠાતા આત્મ છે, તે આત્મા ઇન્દ્રિયોથી જુદો છે. વળી જ્યાં જ્યાં આદાન-આદેય સદ્ભાવ ત્યાં ત્યાં વિદ્યમાન આદાતા [ગ્રાહક] જણાય છે. જેમકે - સાણસો અને લોટાનો પિંડ, એ બંનેથી જુદો ‘લુહાર’ છે. તેમ ઇન્દ્રિયો એ કરણ છે, તેના વડે વિષયોનો ગ્રાહક તે તેનાથી ભિન્ન આત્મા છે. વિદ્યમાન ભોગવવા યોગ્ય શરીર છે.

વળી તમે “સત્વો ઉપપાતિક નથી” એમ કહો છો, તે પણ અયુક્ત છે કેમકે તે જ દિવસે જન્મેલો બાળક સ્તનપાન કરવાને ઇચ્છે છે - X - તે બાળક જ્યાં સુધી સ્તનનો નિશ્ચય ન કરે ત્યાં સુધી રોવાનું છોડતો નથી, પછી સ્તનમાં મુખ લગાડે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે બાળકમાં વિજ્ઞાન છે, તે અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક છે અને તે વિજ્ઞાન એ પૂર્વભવનું જ્ઞાન છે. તેથી સત્વ ઉપપાતિક [જન્મ લેનાર] છે, વળી તમે કહો છો—

વિજ્ઞાન ધન એવ ઇત્યેશ્યાઃ નો અર્થ પણ આવો છે.

વિજ્ઞાનના સમૂહરૂપ આત્મા, પૂર્વકર્મ વશ તેવા કાય આકાર રૂપે પરિણત ભૂત સમુદાયમાં પૂર્વકર્મ ફળ ભોગવીને, પછી તેનો વિનાશ થતાં આત્મા પણ તે કાય આકારે વિનાશ પામીને બીજા પર્યાય વડે ઉત્પન્ન થાય છે, પણ [શરીર નાશ પામતા] તેની સાથે આત્મા વિનાશ પામતો નથી.

વળી તમે કહ્યું કે - ધર્મી [આત્મા] ના અભાવથી ધર્મ અર્થાત્ પૂન્ય-પાપનો પણ અભાવ છે, તે પણ અયોગ્ય છે. કેમકે ધર્મી અર્થાત્ આત્મા પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે સિદ્ધ કર્યો છે, તે સિદ્ધ થતાં તેના ધર્મો એવા પૂન્ય-પાપ પણ સિદ્ધ જ છે, કેમકે

જગત્માં તેવું વૈચિત્ર્ય દેખાય જ છે.

વળી તમે સ્વભાવને આશ્રીને પત્યરનું દેષ્ટાંત આપ્યું. તે પણ તેના ભોગવનારના કર્મના વશથી જ તે તે પ્રમાણે સંવૃત છે તેથી પૂન્ય અને પાપનો સદ્ભાવ નિવારી શકાય તેમ નથી. [પૂન્ય, પાપ છે.] - X - X - ભૂતોથી વ્યતિરિક્ત અને પરલોકગામી આત્મા સિદ્ધ કરેલો હોવાથી તમે જે દેષ્ટાંતો આપો છો તે વ્યર્થ બકવાસ જ છે.

ભૂતોથી અલગ આત્મા નથી તેમ કહેનારા યતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ભવ-ભ્રમણ કરનારા છે, તે પૂર્વે બતાવ્યું છે - સુભગ, દુર્ભગ, સુરૂપ કુરૂપ, ધની, નિર્ધન આદિ કારણે જગત્ વિચિત્ર લક્ષણો આ લોક છે. આત્માને ન સ્વીકારવાથી આવો લોક કઈ રીતે થાય ? કઈ રીતે ઘટી શકે ?

તે નાસ્તિકો પરલોકગામી જીવ ન માનવાથી પૂન્ય-પાપનો અભાવ માની વ્યર્થ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાંથી બીજા અંધકારમાં જાય છે અને ફરી પણ જ્ઞાનાવરણીયાદિ રૂપ મહા અંધકારને એકઠો કરે છે. અથવા દુઃખસમૂહ વડે સત્-અસત્ વિવેક નાશ થવાથી ચાતના સ્થાનથી વિશેષ અંધકારવાળા સ્થાને અર્થાત્ સાતમી નરકપૃથ્વીમાં રૌરવ, મહારૌરવ, કાલ, મહાકાલ, અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં જાય છે.

તે જડ-મૂર્ખો, આત્મા સિદ્ધ હોવા છતાં અસદ્-આગ્રહથી આત્માનો અભાવ માનીને જેને વિવેકીજનો એ નિંદેલ છે તેવા જીવ-ઘાતક આરંભમાં નિશ્ચયથી-નિત્ય સંબદ્ધ થઈને પૂન્ય-પાપનો અભાવ માની, પરલોકનો અભાવ માની આરંભમાં અતિ રક્ત બને છે.

તથા તે જીવ-તે શરીરવાદીના મતનું નિર્યુક્તિકારે પણ નિર્યુક્તિ-૩૩માં ખંડન કર્યું છે. હવે અકારવાદીના મતને ફરી કહે છે—

જે આ અકારવાદી આત્માના અમૂર્તત્વ, નિત્યત્વ, સર્વવ્યાપીત્વ હેતુઓથી નિષ્ક્રિયપણું માની બેઠા છે તેઓના આ જરા-મરણ-શોકાદિ લક્ષણવાળો, નરકાદિ ચાર ગતિરૂપ જે લોક છે - X - X - તે કઈ રીતે સિદ્ધ થાય ? - X - તેથી તેઓ પૂર્વોક્ત નરકાદિ ચાતના સ્થાનમાં જાય છે. કેમકે તે જડ લોકો પ્રાણીને દુઃખ દેનારા આરંભમાં રક્ત છે.

હવે નિર્યુક્તિકાર અકારવાદી મતનું ખંડન કરવા કહે છે—

[નિ.૩૪] આત્માનું અકર્તૃત્વ હોવાથી [આત્માએ] કર્યું નથી, ત્યારે ન કરેલાનું વેદન કોણ કરે ? વળી અક્રિયપણામાં વેદન ક્રિયા પણ ન ઘટે તથા ન કરેલાનું પણ અનુભવેલ માનો તો ન કરેલાનું આવવું અને કરેલાનો નાશ એવી આપતિ આવશે. તેનાથી એકે કરેલ પાપને બધાં પ્રાણીએ ભોગવવાનો વખત આવશે અને પૂન્યથી સુખ આવશે. પણ આવી વાત દેખાતી નથી તથા આત્માના વ્યાપિત્વ અને નિત્યત્વ થકી આત્માની નરક, તિર્યંચ, દેવ, મનુષ્ય, મોક્ષ પાંચ ગતિ છે, તે પણ નહીં થાય. તેથી તમારા સાંખ્યમતીને કષાય વરુઓ, શિરમુંડન, દંડધારણ, ભિક્ષાભોજન આદિ અનુષ્ઠાન - X - X - ઇત્યાદિ સર્વે નિષ્ફળ થશે.

વળી - દેવ, મનુષ્યાદિ ગતિ - આગતિ નહીં થાય કેમકે આત્માનું તમે

સર્વવ્યાપીત્વ માનો છો તથા નિત્યત્વથી આત્માને વિસ્મરણના અભાવે જાતિસ્મરણાદિ ક્રિયા નહીં થાય. આદિ ગ્રહણથી “પ્રકૃતિ કરે-પુરુષ ભોગવે” એ ભોગ ક્રિયા તમે માની છે, તે પણ નહીં થાય કેમકે અક્રિયાત્વને તમે માનો છો - X - વળી તમારી આવી વાતો તમારા મિત્રો જ માનશે.

શંકા-ભોગવવાની ક્રિયા માત્રથી - X - આત્મા સક્રિય છે, તો પણ અમે તેટલું સક્રિયત્વ ઇચ્છતા નથી. સમસ્ત ક્રિયા કરે તો જ આત્માને સક્રિય માનીએ.—આ શંકાનો ઉત્તર નિર્યુક્તિકાર આપે છે.

[નિ.૩૫] અ-ફળપણું હોવાથી વૃદ્ધનો અભાવ ન મનાય. અર્થાત્ ફળ આપે તો જ તે વૃદ્ધ નહીં તો વૃદ્ધ નથી એમ ન મનાય. એ રીતે આત્મામાં પણ સુપ્તાદિ અવસ્થામાં જો કે કોઈ અંશે નિષ્ક્રિયત્વ હોય તેથી આત્મા સર્વથા નિષ્ક્રિય છે તેમ કહેવું યોગ્ય નથી. થોડાં ફળ આપે તો પણ વૃદ્ધ વૃદ્ધ જ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે થોડી ક્રિયા કરનાર આત્મા પણ ક્રિયાવાન જ કહેવાય. કદાચ જેમ એક પૈસાવાળો ધનિક ન કહેવાય તેમ થોડી ક્રિયાવાળો આત્મા નિષ્ક્રિય કહેવાય તેમ તમે માનો તો યોગ્ય નથી. - X - X - સામાન્યની અપેક્ષાએ તો અલ્પક્રિય પણ ક્રિયાવાન્ જ ગણાય. - X - X - કોઈ ગાય દૂધ ન આપે અને કોઈ ગાય થોડું દૂધ આપે તો પણ તે બંને ગાય તો કહેવાશે જ. ઇત્યાદિ. હવે ‘આત્માષષ્ટવાદીમત’ કહે છે.

● સૂત્ર-૧૫ :-

કેટલાક પાંચ મહાભૂત કહે છે અને કેટલાક આત્માને છઠ્ઠો ભૂત કહે છે. તેમના મતે આત્મા અને લોક શાશ્વત છે.

● વિવેચન :-

આ સંસારમાં પૃથ્વી આદિ પાંચ મહાભૂતો છે, તેમ વેદવાદી, સાંખ્યો અને વૈશેષિકોનો મત છે. તે વાદીઓનું આમ કહેવું છે - આત્મા એ છઠ્ઠો ભૂત છે. અન્ય વાદીમાં અનિત્ય ભૂત હતા, તે આ મતોમાં નથી તે કહે છે - આત્મા પૃથ્વી આદિરૂપ અવિનાશી છે. તેમાં આત્મા સર્વવ્યાપીત્વ અમૂર્તત્વ હોવાથી આકાશ જેવો શાશ્વત છે, પૃથ્વી આદિનું અવિનાશીપણું છે. તેનું શાશ્વતપણું ફરી બતાવવા કહે છે—

● સૂત્ર-૧૬ :-

પાંચ મહાભૂત અને છટ્ટો આત્મા સહેતુક કે નિહૈતુક નષ્ટ થતા નથી તથા અસત્ ઉત્પન્ન થતાં નથી, સર્વે પદાર્થો સર્વથા નિયતી ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન :-

પૃથ્વી આદિ પદાર્થો, છઠ્ઠો આત્મા નિહૈતુક કે સહેતુક વિનાશ પામતો નથી. પણ જોઈને પોતાની મેળે જ નિહૈતુક વિનાશ માને છે. તે જોઈને આ મત છે - નિશ્ચયે પદાર્થોનો જન્મ જ વિનાશમાં હેતુ ઇચ્છે છે. જો જન્મ્યો અને નાશ ન થયો તો પછી કોનાથી નાશ થશે ? જેમ વૈશેષિક લક્ષુટાદિ કારણે વિનાશ સહેતુક માને છે. તેવા બંને પ્રકારના નાશ વડે લોક અને આત્માનો નાશ થતો નથી. એવો

તાત્પર્યાર્થ છે.

અથવા બંને પ્રકારે આત્માના સ્વભાવથી ચેતન-અચેતનરૂપથી વિનાશ થતો નથી. તેથી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ પોતાના રૂપનો પરિત્યાગ ન કરવાથી નિત્ય છે, જગત્ આવું કદી નથી એમ નહીં, તેથી આત્મા પણ નિત્ય છે - X - તેથી કહ્યું છે—

આત્માને શરૂ છેદતા નથી, અગ્નિ બાળતો નથી ઇત્યાદિ તથા આત્મા નિત્ય, સર્વવ્યાપી, અચલ અને પુરાણો છે. એ રીતે અસત્ની ઉત્પત્તિ થતી નથી. કેમકે બધાનો બધે સદ્ભાવ છે. - X - જો અસત્ની ઉત્પત્તિ થાય તો ગદેડાના સીંગડાની ઉત્પત્તિ થાય. - X - X - એ પ્રમાણે માટીના પિંડમાં પણ ઘડો છે, કેમકે તેના અર્થો માટીનો પિંડ લે છે. જો અસત્ ઉત્પન્ન માનીએ તો ઘડાનો અર્થો માટીનો પિંડ શા માટે લે ? તેથી સત્ કારણમાં જ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે પૃથ્વી આદિ અને છઠ્ઠો આત્મા નિત્યત્વને પામે છે અને ભાવરૂપને જ સ્વીકારે છે - X - X -

અસત્થી ભાવ થતો નથી અને સત્નો અભાવ થતો નથી. - આનો ઉત્તર નિર્યુક્તિકારે ૩૪મી નિર્યુક્તિમાં આપેલ છે કે - સર્વ પદાર્થનું નિત્યત્વ માનીએ તો કૃતત્વ પરિણામ જ ન થાય. તેથી આત્માના અકૃતત્વમાં કર્મબંધનો અભાવ થતા કર્મનું વેદન કોણ કરે ? અર્થાત્ કોઈ સુખદુઃખ આદિ ન અનુભવે. એવું માનતા કરેલા કૃત્યનો નાશ થાય અને આત્માની બીજા ભવમાં ઉત્પત્તિરૂપ પાંચ પ્રકારની ગતિ ન થાય. મોક્ષ ગતિનો અભાવ થતા દીક્ષાદિ સર્વે અનુષ્ઠાન નકામાં થઈ જશે. - X - X -

વળી તમે કહો છો કે “સત્ હોય તે જ ઉત્પન્ન થાય” તે પણ ખોટું છે કેમકે સર્વદા સત્ ઉત્પન્ન કેમ થાય ? ઉત્પાદ હોય તો તે સર્વદા સત્ કઈ રીતે સિદ્ધ થાય ? - X - X - સર્વે પદાર્થોનું કંઈક અંશે નિત્યત્વ અને કંઈક અંશે અનિત્યત્વ સત્-અસત્ કાર્યવાદ છે તેમ માનવું એમ જૈનાચાર્યો કહે છે. વળી તમે કહો છો—

સર્વે વ્યક્તિમાં ઢાણે ઢાણે જુદાપણું દેખાય છે, તે વિશેષ નથી, તે વિદ્યમાન એવા જ્ઞાન અને જ્ઞાનાભાવના આકૃતિ આદિથી થાય છે તથા જેનામાં ભેદ છે, તેનો નિશ્ચે અન્વય નથી તથા જેમાં અન્વયની વૃત્તિ છે, તેથી જ તેમાં ભેદ નિશ્ચયથી ન કહેવાય. - X -

હવે જોઈનેમતનો આ પૂર્વ પક્ષ નિર્યુક્તિકારે બતાવ્યો તે અફલવાદ અધિકાર પ્રગટ કરવા સૂત્રકાર કહે છે—

● સૂત્ર-૧૭ :-

[કોઈ કહે છે-] સ્કંધ પાંચ જ છે, સર્વે ઢાણ માત્ર રહેનારા છે, આ સ્કંધોથી ભિન્ન કે અભિન્ન આત્મા નામનો કોઈ જુદો પદાર્થ નથી.

● વિવેચન :-

કેટલાક જોઈનેવાદીઓ રૂપ, વેદના, વિજ્ઞાન, સંજ્ઞા, સંસ્કાર એ પાંચ સ્કંધને જ માને છે, પણ તે સિવાય આત્મા નામનો કોઈ સ્કંધ નથી તેમ કહે છે. તેમાં

૧-પૃથ્વી, ઘાતુ આદિ રૂપો તે રૂપ સ્કંધ, ૨-સુખ, દુઃખ અદુખસુખ તે વેદના સ્કંધ, ૩-રૂપ, રસ આદિ વિજ્ઞાન તે વિજ્ઞાન સ્કંધ, ૪-સંજ્ઞા નિમિત્ત ઉદ્દગ્રાહણા પ્રત્યય તે સંજ્ઞા સ્કંધ, ૫-પૂણ્ય, અપૂણ્ય આદિ ધર્મસમુદાય તે સંસ્કાર સ્કંધ. તેના સિવાય આત્મા નામનો પદાર્થ આંખો વડે પ્રત્યક્ષ જોવાતો નથી. તે આત્મા અવ્યભિચારી લિંગ ગ્રહણના અભાવે, અનુમાનથી પણ સિદ્ધ થતો નથી. વળી પ્રત્યક્ષ અને અનુમાનથી જુદું અર્થને બતાવનાર અવિસંવાદી બીજું પ્રમાણ નથી.

યથાવસ્થિત અર્થના અપરિજ્ઞાનથી બૌદ્ધો બાળક જેમ પ્રતિપાદન કરે છે - વળી કહે છે કે આ સ્કંધો - X - ક્ષણ માત્ર રહેનારા છે. વળી કહે છે કે - સ્વકારણથી ઉત્પન્ન થનારો પદાર્થ વિનાશના સ્વભાવવાળો છે કે અવિનાશના સ્વભાવવાળો ? જે અવિનાશી સ્વભાવી હોય તો તેમાં વ્યાપેલી ક્રમશઃ કે સાથે બનતી ક્રિયાના અભાવથી પદાર્થના વ્યાપ્યનો અભાવ થશે. તેથી જે અર્થ ક્રિયા કરી તે જ પરમાર્થથી સત્ છે. તે નિત્ય અર્થ ક્રિયામાં - X - વર્તતો ક્રમથી ન વર્તે. ઇત્યાદિ [અહીં વૃત્તિમાં કેટલીક પ્રશ્ન દલીલો છે, જે માત્ર અનુવાદથી સમજાય તેવી નથી. મૂળ વૃત્તિને જોઈને વિદ્વાન્ પાસે સમજવી.] પણ બધી દલીલ અને તર્કોનો સારાંશ એ છે કે - બધાં પદાર્થો “ક્ષણિક” છે. [વિશેષ જાણકારી માટે મૂળ વૃત્તિ જોઈને સમજણ મેળવવી.]

મૂળ શ્લોકમાં સૂત્રકારે ‘૩’ શબ્દ પૂર્વના વાદીઓથી આ બૌદ્ધોને જુદા બતાવવા માટે છે. તે જ વાત પાછલા અર્ધશ્લોક વડે કહે છે - ‘અન્નો અન્નો’ એ પ્રમાણે તે જ બૌદ્ધો-છટ્ટો આત્મા માનનાર સાંખ્ય આદિ ભૂત વ્યતિરિક્ત આત્માને માનનાર, ચાર્વાક-ભૂતથી અવ્યતિરિક્ત ચૈતન્ય નામક આત્મા ઇચ્છનાર, તેવી જ રીતે “ન” એવું કહેનારા તથા હેતુથી ઉત્પન્ન હેતુક અને કાર્ય આકાર પરિણત ભૂતથી ઉત્પન્ન ત્યાં સુધી છે એવા આત્માને બૌદ્ધો માનતા નથી.

હવે બીજા બૌદ્ધોનો “ચાતુર્ધાતુક” મત કહે છે—

● સૂત્ર-૧૮ :-

પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુ આ ચાર ઘાતુઓથી શરીર બનેલ છે, તેનાથી જુદો આત્મા નથી.

● વિવેચન :-

પૃથ્વી આદિ ચાર ઘાતુ છે, ધારક તથા પોષકત્વથી એમાં ઘાતુપણ છે. જ્યારે આ ચાર એકાકારે પરિણમે અને કાર્યઆકાર ધારણ કરે ત્યારે જીવ વ્યપદેશ પામે છે તથા તે કહે છે કે આ શરીર ચતુર્ધાતુક છે, તે સિવાય કોઈ આત્મા નથી. બીજા બૌદ્ધો અમે જ્ઞાની છીએ તેવા અભિમાન અગ્નિથી બળેલા છે, તે કહે છે - અફળવાદી જગત્ છે - તે એ રીતે કે કર્તા ક્રિયાની ક્ષણથી બીજી ક્ષણે સર્વથા નષ્ટ થવાથી ક્રિયાનું ફળ ભોગવતો નથી. અથવા પૂર્વોક્ત બધાં ફળવાદીને અફળવાદી સમજવા. કેમકે કેટલાંક આત્માને નિત્ય અવિકારી માને છે અને કેટલાંક આત્મા જ માનતા નથી તો પછી ફળ કોણ ભોગવે ?

આ બધાંનો ઉત્તર આપવા માટે પૂર્વોક્ત નિર્યુક્તિ ગાથા-૩૪ આદિનું વ્યાખ્યાન

કાર્ય છે - જો પાંચ સ્કંધ સિવાય આત્મા નામે કોઈ બીજો પદાર્થ ન હોય તો તેના અભાવે સુખ-દુઃખ કોણ અનુભવે છે ? ઇત્યાદિ ગાથા પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ કહેવી.

- X -

જો બૌદ્ધો કહે કે - જ્ઞાન સ્કંધનો આ અનુભવ છે, તો તેમને કહેવું કે તે વાત અયોગ્ય છે, કેમકે સ્કંધ તો ક્ષણિક છે. જ્ઞાનક્ષણ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી સુખ-દુઃખના અનુભવનો અભાવ છે. ક્રિયા ફળવાળા ક્ષણોની અત્યંત અસંગતિ છે. તેથી કરેલાનો નાશ અને અકરેલાની ઉત્પત્તિ એ બંનેની આપત્તિ છે. જ્ઞાનને એક સંતાન માનો તો સંતાનીના અભાવે તે નકામું છે. જો એમ માનો કે પૂર્વ ક્ષણ નાશ પામતા ઉત્તરની ક્ષણમાં વાસના મુકતો જાય છે. જૈનાચાર્યો તેઓને કહે છે કે—

તમારી વાસના ક્ષણોથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? જો ભિન્ન હશે તો વાસકપણું ઉત્પન્ન ન થાય. જો અભિન્ન હોય તો ક્ષણ માફક તેનું ક્ષણ-કાયપણું લાગુ પડતા તે વાસનાનું તે જ પ્રમાણે આત્માના અભાવમાં સુખ-દુઃખના અનુભવનો અભાવ થશે. તેથી આત્મા સિદ્ધ થશે. જો આત્મા ન માનીએ તો પાંચ વિષયના અનુભવના ઉત્તરકાળમાં ઇન્દ્રિયોના જ્ઞાનોનું સ્વ વિષયથી અન્યત્ર અપ્રવૃત્તિ હોવાથી સંકલના પ્રત્યય ન થાય. જો એમ માનો કે આલય વિજ્ઞાનથી થાય તો તમે આલયના નામે આત્માનો સ્વીકાર કરો છો. વળી બૌદ્ધાગમ પણ આત્માને સ્વીકારે છે—

બુદ્ધ કહે છે - હે ભિક્ષુઓ ! આ ભવથી ૮૧માં કલ્પમાં મેં શક્તિ વડે કોઈ પુરુષને મારેલ, તે કર્મના વિપાકથી હું પગે વિંધાયો છું. તથા—

જે અતિ દારુણ કૃત્યો કર્યા હોય, તે પણ આત્મનિંદા કરતા ઓછાં થાય છે, તે ભાવો આલોચવાથી તથા સંવર કરવાથી તે પાપોનો મૂળથી ઉદ્ધાર થાય છે. એમ હું [બુદ્ધ] કહું છું.

વળી [હે બૌદ્ધો !] તમે ક્ષણિકપણું સાધવા કહ્યું કે પદાર્થ કારણથી ઉત્પન્ન થતો નિત્ય ઉત્પન્ન થાય કે અનિત્ય ? ઇત્યાદિ - X - X - તે બધું વ્યર્થ છે. [ઇત્યાદિ વૃત્તિ અનુસાર જાણી લેવું.]

જૈનાચાર્યો કહે છે - ક્ષણ ક્ષણિકથી અનિત્યપણું છે કે પરિણામથી ? જો ક્ષણ ક્ષણિક પદ માનો તો કારણ કાર્યના અભાવથી કારકોનો વ્યાપાર જ ઉત્પન્ન થતો નથી, તો કઈ રીતે ક્ષણિક અનિત્યનો કારણોથી ઉત્પાદ થાય ? જો એમ માનો કે પૂર્વ ક્ષણથી ઉત્તર ક્ષણનો ઉત્પાદ થતા કાર્ય કારણ ભાવ થાય છે, તો તમારું આ માનવું અયુક્ત છે કેમકે જો પૂર્વ ક્ષણનો નાશ થાય છે તેમ માનો તો ઉત્તર ક્ષણને જન્મ ન આપી શકે અને જો પૂર્વક્ષણનો નાશ થયેલો નહીં માનો તો તમારો “ક્ષણભંગ”નો સિદ્ધાંત ખોટો ઠરશે. જો પૂર્વક્ષણના નાશથી ઉત્તર ક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે તેવું માનશો તો તે બે ક્ષણોની એકકાલતા સ્પષ્ટ થશે. - X - જો તે ન સ્વીકારો તો તેના વિનાશ-ઉત્પાદનું અવસ્તુત્વ સિદ્ધ થશે. [ઇત્યાદિ વૃત્તિથી જાણવું.]

[વૃત્તિથી આ બધાં તર્કો જાણવા-સમજવા. હવે સારાંશ કહે છે—]

આ પ્રમાણે આત્મા પરિણામી જ્ઞાન આધાર ભવાંતરમાં જનારા ભૂતોથી કંઈક

અંશે જુદો જ છે તથા કંઈક અંશે શરીર સાથે આત્મા એકરૂપ થતો હોવાથી ભેગો જ છે. વળી આત્મા સહેતુક પણ છે કેમકે-નારકાદિ ભવને આપનાર કર્મો વડે વિકાર થતો હોવાથી પર્યાયરૂપે સ્વીકારે છે; તથા આત્મા અહેતુકપણ છે કેમકે તે આત્મસ્વરૂપથી અપ્રચ્યુત અને નિત્ય છે. વળી અમે આત્માને શરીરથી જુદો સિદ્ધ કરેલો હોવાથી ચતુર્ધાતુક માત્ર શરીરરૂપ જ આત્મા છે તે તમારો બહવાસ માત્ર છે. હવે પંચભૂતાત્મા આદિના દર્શનનું ફળ કહે છે.

● સૂત્ર-૧૯ :-

ગૃહસ્થ હોય, વનવાસી હોય કે પ્રવ્રજિત હોય; અમારા દર્શનને અંગીકાર કરે છે, તે સર્વે દુઃખોથી મુક્ત થઈ જાય છે.

● વિવેચન :-

ઘરમાં વસનાર-ગૃહસ્થ, વનમાં રહેનાર-તાપસ આદિ અને દીક્ષા લીધેલા-શાક્ય આદિ એવું કહે છે કે અમારા દર્શન-મતમાં આવેલા સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થાય છે, તે આ રીતે - “પાંચભૂત”, “તે જીવ - તે શરીર” - માનનારા વાદીઓનો આવો અભિપ્રાય છે કે અમારા દર્શનનો આશ્રય કરનારા ગૃહસ્થો હોય તો પણ માથુ અને દાઢી મૂછ મુંડાવે. દંડ રાખે, જટા રાખે, કષાયી વસ્ત્રો પહેરે, કેશલુંચન કરે, તપ કરે ઇત્યાદિથી કાય કલેશરૂપ દુઃખોથી મુક્ત થાય છે. તથા કહે છે કે - તપ કરવો તે વિવિધ યાતના છે, સંયમ એ ભોગ-વંચના છે, અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ તો બાલકિડા સમાન છે. સાંખ્ય આદિ મોક્ષવાદી આ પ્રમાણે કહે છે—

જેઓ અમારું દર્શન, અકતૃત્વ આત્મ અદ્વૈત, પાંચસ્કંધ આદિ માનનારા અને દીક્ષા લેનારા છે, તે બધાં જન્મ; જરા, મરણ, ગર્ભ પરંપરા. એ અનેક શારીરિક, માનસિક તીવ્ર અશાતા ઉદયરૂપ દુઃખોથી મુક્ત થાય છે. સકલ દ્રવ્યથી મુક્ત એવો મોક્ષ મેળવે છે. હવે સૂત્રકારશ્રી તેઓના અફલવાદીત્વને જણાવે છે—

● સૂત્ર-૨૦ થી ૨૫ :-

જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોની સંધિને ન જાણનાર લોકો ધર્મવિદ્ થઈ જતાં નથી, જેઓ એમ કહે છે [મિથ્યા સિદ્ધાંત પ્રરૂપે છે] - તેઓ

(૨૦) - દુઃખના પ્રવાહનો પાર પામી શકતા નથી.

(૨૧) - સંસારને પાર કરી શકતા નથી.

(૨૨) - ગર્ભનો પાર પામી શકતા નથી.

(૨૩) - જન્મનો પાર પામી શકતા નથી.

(૨૪) - દુઃખનો પાર પામી શકતા નથી.

(૨૫) - મૃત્યુનો પાર પામી શકતા નથી.

● વિવેચન :- [૨૦ થી ૨૫]

તે પંચભૂતવાદી આદિ [સર્વે પૂર્વોક્ત વાદીઓ] સંધિ અર્થાત્ છિદ્ર, આ છિદ્ર બે ભેદે છે - (૧) દ્રવ્યથી - ભીંત આદિની, (૨) ભાવથી-જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ સંબંધી, તેને ન જાણવાથી, દુઃખ મુક્તિ માટે ઉદ્યમ કરવા છતાં આત્મા તથા કર્મની સંધિ ન

જાણવાથી તે બીયારા - [મોક્ષ પામતા નથી] - X - અથવા સંધિ એટલે ઉત્તરોત્તર પદાર્થ પરિજ્ઞાન તેને ન જાણીને ઉદ્યમ કરનારા, સમ્યગ્ ધર્મ જાણવામાં તે પંચભૂતવાદી, લોકો નિપુણ નથી. કેમકે ક્ષાંતિ આદિ દશવિધ ધર્મને જાણતા ન હોવાથી બીજી-બીજી રીતે ધર્મને પ્રતિપાદિત કરે છે. ફળના અભાવથી તેમનું અફલવાદીત્વ-જે આગળ કહેવાશે, તેથી જણાશે કે ભવ ઓઘથી અર્થાત્ સંસારથી કે આઠ પ્રકારના કર્મોથી તે નાસ્તિકાદિ તરવાના નથી. તથા તે વાદીઓ સંસાર, ગર્ભ, જન્મ, દુઃખ, મૃત્યુનો પાર પામનાર થતા નથી. વળી તેઓ કેવા ફળ ભોગવશે તે કહે છે—

● સૂત્ર-૨૬,૨૭ :-

[પૂર્વોક્ત મિથ્યા સિદ્ધાંત પ્રરૂપકવાદી] મૃત્યુ, વ્યાધિ, જરાથી આકુલ સંસાર ચક્રમાં વારંવાર વિવિધ દુઃખોને ભોગવે છે. જ્ઞાતપુત્ર જિનોત્તમ મહાવીરે કહ્યું છે કે પૂર્વોક્ત નાસ્તિકાદિ ઉચી-નીચે ગતિઓમાં ભ્રમણ કરશે અને અનંત ગર્ભ પ્રાપ્ત કરશે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન :-

ઘણાં પ્રકારના અસાતા ઉદય લક્ષણ દુઃખોને વારંવાર અનુભવે છે. જેમકે - નરકમાં કરવતથી વેરાવું, કુંભીપાક, ગરમ લોટું, શાત્મલી વૃક્ષને સમાલિંગન આદિ, તિર્યચ યોનિમાં ઠંડી, તાપ, દમન, તાડન આદિ મનુષ્યોમાં ઇષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગાદિ, દેવોમાં આભિયોગ, ઇર્ષ્યા, કિલ્બિષિક્ત્વ આદિ અનેક દુઃખો આ વાદીઓ વારંવાર અનુભવે છે - બાકી સુગમ છે.

અઘમ, ઉત્તમ વિવિધ પ્રકારના સ્થાને જાય છે, એ રીતે ભમતા એક ગર્ભથી બીજા ગર્ભમાં જાય છે અને અનંત દુઃખ ભોગવે છે. એ પ્રમાણે સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે. અર્થાત્ તીર્થંકર આજ્ઞાથી કહે છે, પોતાની બુદ્ધિથી નહીં. હું તે કહું છું. જે મેં તીર્થંકર પાસેથી સાંભળેલ છે - આ રીતે ક્ષણિકવાદનું ખંડન કર્યું.

શ્રુત.૧ના અધ્યયન-૧ ‘સમય’ના ઉદ્દેશ-૧નો મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

૫ અધ્યયન-૧ ઉદ્દેશો-૨ ૫

o ઉદ્દેશો-૧ કહ્યો. હવે બીજો કહે છે - તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે - ઉદ્દેશ-૧ માં સ્વ સમય, પરસમય પ્રરૂપણા કરી, આ અધ્યયનમાં પણ તે જ કહે છે. અથવા પૂર્વ ઉદ્દેશમાં ભૂતવાદાદિ મતને જણાવી તેનું નિરાકરણ કર્યું, અહીં પણ તેવા જ બાકી રહેલા નિયતિવાદ આદિ મિથ્યાદષ્ટિ મતોને જણાવી તેનું ખંડન કરે છે અથવા પૂર્વ ઉદ્દેશમાં કહેલ બંધન નિયતિવાદીના અભિપ્રાય પ્રમાણે થતું નથી તે કહે છે - એ રીતે અનેક સંબંધે આવેલા ઉદ્દેશમાં - X - X - સૂત્ર કહે છે—

● સૂત્ર-૨૮ :-

કોઈ કહે છે - જીવ પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થાય છે, સુખ દુઃખનો અનુભવ

કરે છે અને પોતાના સ્થાનથી લુપ્ત થાય છે - મરે છે.

● વિવેચન :-

અહીં અનંતર-પરંપર સૂત્ર સંબંધ કહે છે. અનંતર સૂત્રસંબંધ આ પ્રમાણે - જેમ પાંચ ભૂત સ્કંધ આદિ વાદી મિથ્યાત્વથી હણાયેલ અંતર આત્માવાળા, અસદ્ આગ્રહમાં લીન, પરમાર્થ બોધરહિત થઈ વ્યાધિ, મૃત્યુ, જરાથી આકુળ સંસાર ચક્રવાલમાં ઉંચ-નીચ સ્થાનમાં જઈને અનંતવાર ગર્ભમાં જાય છે. તે જ પ્રમાણે અહીં પણ નિયતિવાદી અજ્ઞાની તથા જ્ઞાન ચતુર્વિધ કર્મ અપચયવાદીઓને પણ તે જ પ્રમાણે સંસાર ચક્રવાલનું ભ્રમણ તથા ગર્ભમાં જવાનું બતાવે છે.

પરંપર સૂત્રમાં તો બોધ પામે ઇત્યાદિ છે, તેની સાથે સંબંધ છે.

અહીં પણ એમ સમજવું કે નિયતિવાદીએ જે કહ્યું, તેને હે શિષ્યો ! તમે સમજો. આ પ્રમાણે વચ્ચેના સૂત્રોમાં પણ સંબંધ જોડવો.

હવે તે પ્રમાણે પૂર્વ અને પછીના સૂત્ર જે સંબંધે જોડાયેલા છે, તેનો અર્થ કહે છે - પુનઃ શબ્દ પૂર્વવાદીઓથી આ વાદીનું વિશેષણ સૂચવે છે. કેટલાક નિયતિવાદી કહે છે કે - અવિવક્ષિત કર્મવાળા પણ અકર્મક થાય છે - X - 'ચ્ચાત' શબ્દનો અર્થ યુક્તિથી ઉત્પન્ન કર્યો છે. તેના વડે પંચભૂત અને તે જીવ-તે શરીરવાદી મત દૂર કર્યો. યુક્તિ પૂર્વે પણ બતાવી છે અને હવે પછી પણ બતાવીશું કે - જુદા જુદા નારકાદિ ભવોના શરીરોમાં જીવોને ઉત્પન્ન થવાનું યુક્તિથી ઘટે છે. આમ કહી આત્માને અદ્વૈત માનનારનું પણ ખંડન કર્યું.

પૃથક્ ઉત્પન્ન તે કોણ છે ? સુખ-દુઃખ ભોગી પ્રાણીઓ. આમ કહી પંચસ્કંધ સિવાયના જીવનો અભાવ પ્રતિપાદક બૌદ્ધમતનો અપદ્ધેષ કર્યો જણાય છે. તથા તે જીવો પોત-પોતાના શરીરમાં પૃથક્ રહીને સુખ-દુઃખને વેદે છે, એ વાતને અમે ગોપવી શકતા નથી. આ કથનથી અક્તૃવાદીમતનું ખંડન કર્યું. કેમકે અકર્તા અવિકારી આત્મામાં સુખ-દુઃખ અનુભવ થતો નથી. તેને અમે ઉડાવતા નથી.

'લુપ્તિ' આયુ પૂર્ણ થતાં એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જાય છે, ત્યાં નવો જન્મ લે છે, અમે તેનો નિષેધ કરતાં નથી. આ પ્રમાણે પંચભૂત અસ્તિત્વ આદિ વાદી મતનું ખંડન કરીને હવે તે નિયતિવાદીઓ શું માને છે ? તે હવેના બે શ્લોકમાં કહે છે—

● સૂત્ર-૨૯,૩૦ :-

તે દુઃખ સ્વયંકૃત્ નથી કે અન્યકૃત્ નથી. સર્વે સુખ-દુઃખ સિદ્ધિ સંબંધી હોય કે સંસારી; તે નિયતિકૃત્ છે. જીવ ન તો સ્વયંકૃતને વેદે છે, ન અન્યકૃત્. તે નિયતિકૃત્ હોય છે તેમ કોઈ કહે છે.

● વિવેચન :-

તે પ્રાણી જે સુખ-દુઃખને અનુભવે છે કે સ્થાનભ્રમણ કરે છે, તે આત્માએ પોતે કરેલું દુઃખ નથી, કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી દુઃખ કારણને કહ્યું છે, તેના ઉપલક્ષણથી સુખાદિ પણ લેવું. તેથી કહે છે કે - જે આ સુખ-દુઃખ અનુભવ છે તે પુરુષકાર કારણજન્ય નથી. તથા કાળ, ઇશ્વર, સ્વભાવ, કર્માદિ વડે પણ ક્યાંથી હોય ?

જો એમ માનીએ કે પુરુષે કરેલ સુખ-દુઃખ તે અનુભવે તો સેવક, વણિક, ખેડૂત આદિના સમાન પુરુષાકાર છતાં ફળ પ્રાપ્તિમાં જુદાપણું છે તથા કોઈકને ફળ મળતું પણ નથી. વળી કોઈકને સેવાદિ વ્યાપારના અભાવે પણ વિશિષ્ટ ફળ પ્રાપ્તિ દેખાય છે. તેથી પુરુષ ઉદ્યમથી કંઈ સિદ્ધ થતું નથી. તો શેનાથી મળે છે ? નિયતિથી જ મળે.

કાળ પણ કર્તા નથી. કેમકે તેના એકરૂપત્વથી જગતમાં ફળનું વૈચિત્ર્ય ન થાય. કારણ ભેદે જ કાર્યભેદ થાય, અભેદમાં ન થાય. તથા ઇશ્વર કર્તામાં પણ સુખદુઃખ ન થાય. કેમકે ઇશ્વર મૂર્ત છે કે અમૂર્ત ? જો મૂર્ત હોય તો સામાન્યપુરુષ માફક સર્વકર્તૃત્વ અભાવ હોય, જો તે અમૂર્ત હોય તો આકાશ માફક તેનું અક્રિયપણું છે. વળી તે રાગાદિવાળો હોય તો આપણાથી જુદો નથી, તેથી વિશ્વકર્તા નથી, જો વીતરાગ હોય તો તેણે કરેલ - X - જગત્નું વૈચિત્ર્ય યુક્તિયુક્ત નથી.

સ્વભાવ પણ સુખદુઃખનું કારણ નથી, કેમકે આ સ્વભાવ પુરુષથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? જો ભિન્ન છે તો પુરુષાશ્રિત સુખદુઃખ કરવા સમર્થ નથી, કેમકે તેનાથી જુદો છે. જો અભિન્ન છે, તો સ્વભાવ તે જ પુરુષ છે. તેનું અકર્તાપણું પૂર્વે કહ્યું છે. વળી કર્મનું પણ સુખદુઃખમાં કર્તાપણું ઘટતું નથી. કેમકે કર્મ પુરુષથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? જો અભિન્ન માનો તો પુરુષ તે જ કર્મ થતા ઉકત દોષ લાગે. જો ભિન્ન માનો તો કર્મ સચેતન કે અચેતન ? જો સચેતન માનો તો એક કાયમાં બે ચૈતન્ય થાય, જો અચેતન માનો તો તેમાં - X - સુખ દુઃખની ઉત્પત્તિ કેમ થાય ?

આ બધાં તર્કોનું જૈનાચાર્ય આગળ ખંડન કરશે.

તે જ પ્રમાણે મોક્ષ સંબંધી સુખ કે અસાતા ઉદયથી સાંસારિક દુઃખ અથવા આ સુખદુઃખ બંને જેમકે સ્ત્રીવિલાસમાં સુખ અને માર આદિમાં દુઃખ - X - X - ઇત્યાદિ સુખ-દુઃખ—

આ બંને સ્વયં પુરુષે કર્યા નથી કે કોઈ કાળ આદિએ કર્યા નથી. કે તેને ભોગવે. તો શાથી ભોગવે ? નિયતિવાદી પોતાનો અભિપ્રાય કહે છે કે - પ્રાણીઓ સમ્યક્ સ્વ પરિણામ ગતિ અર્થાત્ સંગતિ એટલે કે નિયતિથી જ ભોગવે છે. તેથી તે સાંગતિક કહેવાય. - X - X - આ નિયતિવાદીનો મત છે. તેઓ કહે છે કે - જે અર્થ નિયતિના બળથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. તે મનુષ્યને અવશ્ય શુભ કે અશુભ થાય. ભૂતોના કરેલા મોટા પ્રયત્નથી અભાવ્ય થતું નથી કે ભાવિનો નાશ નથી.

ઉપરોક્ત નિયતિવાદીના મતનો ઉત્તર જૈનાચાર્ય આપે છે—

● સૂત્ર-૩૧,૩૨ :-

આ પ્રમાણે કહેનારા નિયતિવાદી અજ્ઞાની હોવા છતાં, પોતાને પંડિત માને છે, સુખ-દુઃખ નિયત અને અનિયત બંને પ્રકારે છે, તે આ બુદ્ધિહીન અજ્ઞાની જાણતા નથી. આ પ્રમાણે કેટલાંક પાર્શ્વસ્થ-નિયતિવાદી નિયતિને જ કર્તા બતાવવાની ઘૃષ્ટતા કરે છે. તેઓ પારલૌકિક ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવા છતાં પણ સ્વયંને દુઃખ મુક્ત કરી શકતા નથી.

● વિવેચન :-

પૂર્વે કહેલાં નિયતિવાદના વચનો બોલનારા સત્-અસત્નો વિવેક ન જાણનાર અજ્ઞાની પોતાને પંડિત માનનારા બોલે છે કે સુખ-દુઃખ જે કંઈ છે, તે નિયતિનું કરેલું છે. એટલે જે થવાનું છે તે ઉદયમાં આવેલ છે. તથા અનિયત તે આત્મપુરુષાકાર, ઇશ્વરાર્થ થકી મળેલ, તે બધું પણ નિયતિનું કરેલું જાણવું. આવું એકાંત માને છે, તેથી તેઓ સુખ-દુઃખના કારણોથી અજાણ છે, બુદ્ધિહીન છે.

જો કે [જૈન] આર્હત્ મતમાં કિંચિત્ સુખ-દુઃખાદિ નિયતિથી જ થાય છે, તેનું કારણ કર્મનો કોઈપણ અવસરે અવશ્ય થનાર ઉદયના સદ્ભાવથી નિયતિકૃત્ કહેવાય છે. તથા કિંચિત્ અનિયતિ કૃત્ તે પુરુષાર્થ, કાળ, ઇશ્વર, સ્વભાવ, કર્માદિનું કરેલું છે. તેમાં કંઈક અંશે સુખ-દુઃખનું પુરુષાકારથી સાધ્યપણું પણ સ્વીકારેલ છે. કારણ કે ક્રિયાથી ફળ થાય છે અને ક્રિયા તે પુરુષકાર સાધન છે.

તેથી કહ્યું છે કે - નસીબને વિચારી પોતાનો ઉદય ન છોડવો. ઉદય વિના તલમાંથી તેલ કેવી રીતે મળશે ?

વળી સમાન પુરુષ વ્યાપારમાં ફળનું વૈચિત્ર્ય પણ પુરુષકારના વૈચિત્ર્યથી થાય છે. સમાન પુરુષાકારમાં ફળનો અભાવ તે અદેષકૃત્ જાણવું. તે અદેષને પણ અમે કારણરૂપે જ માનેલ છે.

કાળ પણ કર્તા છે, કેમકે બકુલ, ચંપક આદિ વૃક્ષો રોપવા છતાં અમુક કાળે જ તેને ફુલ-ફળ થાય છે, સર્વદા નહીં. કાળના એકરૂપણાથી જગત્નું વૈચિત્ર્યપણું ન ઘટે તેમ તમે કહો છો, તે દુષણ અમને લાગું ન પડે કેમકે અમે એકલા કાળને કર્તા માનતા નથી, પણ કર્મ સાથે લઈએ છીએ. તેથી જગત્ વૈચિત્ર્યનો દોષ નથી.

તથા ઇશ્વર પણ કર્તા છે, ઇશ્વર એટલે આત્મા, ઉત્પત્તિદ્વાર વડે સકલ જગત્માં વ્યાપવાથી તે ઇશ્વર છે. તેનું સુખ-દુઃખનું ઉત્પત્તિ કર્તૃત્વ સર્વવાદીઓના કહ્યા વિના જ સિદ્ધ છે. - X -

સ્વભાવનું પણ કંઈ અંશે કર્તાપણું છે જ. જેમકે - જીવનું ઉપયોગ લક્ષણ અને અસંખ્યેયપ્રદેશપણું, પુદ્ગલોનું મૂર્તત્વ, ધર્માસ્તિકાયનું ગતિ, અધર્માસ્તિકાયનું સ્થિતિ વગેરે સ્વભાવપણું છે. તમે આત્માનું વ્યતિરિક્ત, અવ્યતિરિક્તપણાનું દૂષણ કહ્યું તે પણ ખોટું છે, કેમકે સ્વભાવ આત્માથી અવ્યતિરિક્ત છે. આત્માનું કર્તાપણું અમે પૂર્વે સ્વીકાર્યું છે, તે પણ સ્વભાવથી જ છે.

તથા કર્મનું પણ કર્તાપણું છે. કેમકે તે કર્મ જીવપ્રદેશ સાથે એકમેકપણે રહેલું છે, તે કંઈક અંશે આત્માથી અભિન્ન છે, તેને વશ થઈ આત્મા નરકાર્થિ ચારે ગતિમાં ભ્રમણ કરી સુખ-દુઃખ અનુભવે છે. આ રીતે નિયતિ-અનિયતિનું કર્તૃત્વ યુક્તિથી જાણ્યા પછી નિયતિનું જ કર્તાપણું સ્વીકારનાર બુદ્ધિરહિત જ છે.

આ પ્રમાણે નિયતિવાદનું ખંડન કરી તે વાદીને થતાં દુઃખ બતાવે છે. - X - સર્વ વસ્તુમાં નિયત-અનિયત છતાં કેટલાંક વાદી - X - નિર્હેતુકપણે નિયતિવાદને માને છે. તે નિયતિવાદી - X - પાર્શ્વસ્થા અથવા પરલોક માટે થતી ક્રિયાથી દૂર છે.

અથવા નિયતિને જ માનવાથી તેમની પરલોક આશ્રી ક્રિયા વ્યર્થ છે અથવા પાશ એટલે કર્મબંધન, યુક્તિરહિત નિયતિવાદ પ્રરૂપણામાં સ્થિત તે પાશસ્થા છે. અન્ય પણ કાળ, ઇશ્વર આદિને માનનારા એકાંતવાદી પાર્શ્વસ્થા કે પાશસ્થા જાણવા.

પુનઃ નિયતિવાદીને આશ્રીને કહે છે - તેઓ પરલોકસાધક ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે, તે તેમનું ઘૃષ્ટપણું છે. કેમકે નિયતિવાદીને તો થવાનું હોય તે જ થાય છે પછી સંયમાદિ કષ્ટ ક્રિયા શા માટે કરવી ? અસમ્યક્ ક્રિયામાં પ્રવર્તવાથી તેઓ આત્માને દુઃખથી મૂકાવી શકતા નથી. નિયતિવાદનું ખંડન કર્યું, હવે અજ્ઞાનવાદીનું દેષ્ટાંત-

● સૂત્ર-૩૩ થી ૩૬ :-

જેવી રીતે ત્રાણહીન, ચંચળ મૃગ શંકાના અયોગ્ય સ્થાનમાં શંકા કરે છે અને શંકાયુક્ત સ્થાનમાં શંકા કરતા નથી...તેમ રક્ષિત સ્થાનમાં શંકિત અને પાશના સ્થાનમાં નિઃશંક, અજ્ઞાન અને ભયથી ઉદ્વિગ્ન થયેલ તે મૃગ પાશયુક્ત સ્થાનમાં ફસાય છે... તે સમયે તે મૃગ કદી તે બંધનને ઉલ્લંઘી જાય અથવા બંધનની નીચેથી નીકળી જાય તો તે બચી શકે છે, પણ તે મૂર્ખ મૃગ આ જાણતા નથી...તે અહિતાત્મા અને અહિતપ્રજ્ઞા મૃગો તે વિનાશ બંધનવાળા સ્થાને જઈ વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન-૩૩ થી ૩૬ :-

[૩૩] જેમ દોડતા મૃગો રક્ષણરહિત હોય અથવા પકડવાની જાળ વડે ભયભીત થયા હોય, તે ભયભ્રાંત લોચનવાળા, આકુળ અંતઃકરણવાળા, વિવેકશૂન્ય બની પાશરહિત એવા અશંકાના સ્થાનમાં શંકા કરી ત્યાં જતા નથી અને જ્યાં શંકા યોગ્ય એવા ફસાવવાના સ્થાનમાં શંકારહિત જઈ પાશાર્થિમાં ફસાઈ દુઃખ પામે છે.

[૩૪] અતિ મૂઢપણાથી અને બુદ્ધિરહિત બની તે મૃગ રક્ષણ આપનાર પ્રતિ શંકા લાવી, ભય પામી દૂર ભાગી જે પકડવાની જાળવાળા છે, તેમનામાં શંકારહિત બની અજ્ઞાન અને ભયથી તેમને વશ થાય છે. શંકનીય કે અશંકનીય તથા રક્ષણ દાતા કે પાશાર્થિ અનર્થયુક્તના સમ્યક્ વિવેકથી અજ્ઞાન મૃગો શિકારી જાળના બંધનમાં ફસાઈ જાય છે. આ જ દેષ્ટાંત નિયતિવાદાદિ એકાંત અજ્ઞાનવાદી માટે ઘટાવે છે. તે આ રીતે - રક્ષણ આપનાર એવા અનેકાંતવાદને છોડીને એકાંતવાદી બની સર્વદોષરહિત એવા જૈનદર્શન શંકનીય ન હોવા છતાં તેમાં શંકા કરીને પોતાના માનેલા એકાંતવાદમાં શંકા લાવતા નથી. એ રીતે તેઓ રક્ષણ સ્થાન અનેકાંતવાદને ત્યાગીને યુક્તિથી અસિદ્ધ, અનર્થબહુલ એવા એકાંતવાદને પકડવાથી મૃગની માફક કર્મબંધ સ્થાનોમાં ફસાય છે. જૈનાચાર્યો આગળ કહે છે-

[૩૫] હવે તે પાશ-જાળ બંધન પાસે આવેલ મૃગ ઉપર કુદે કે નીચેથી નીકળી જાય તો પણ તે વાગુરાર્થિ બંધનથી બચી જાય. કોઈ પદ પાશાર્થિ પાઠ કહે છે, ત્યાં આદિ શબ્દથી વધ, તાડન, મારણથી પણ બચી જાય. પણ તે જડ-અજ્ઞાનમૃગ અનર્થરૂપ બંધનથી બચવાનો ઉપાય જોતો નથી.

- તે મૃગ કેવી અવસ્થા પામે ? તે કહે છે-

[૩૬] અહિં આત્મા અને અહિં પ્રજ્ઞાનવાળો તે મૃગ કુટપાશ યુક્ત પ્રદેશમાં આવે છે અથવા કૂટપાશાદિમાં પોતાને પાડે છે ત્યાં પડેલો તે બંધાઈને ઘણી દુઃખી અવસ્થાને પામે છે. બંધનમાં વિનાશ પામે છે.

આ દેષ્ટાંત કહી સૂત્રકાર અજ્ઞાન વિપાક કહે છે.

● સૂત્ર-૩૭ થી ૪૦ :-

આ પ્રમાણે કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ, અનાર્થ શ્રમણ અશંકનીયમાં શંકા કરે છે અને શંકનીયમાં શંકા કરતા નથી...તે મૂઢ, વિવેકવિકલ, અજ્ઞાની ધર્મપ્રજ્ઞાપનામાં શંકા કરે છે, પણ આરંભ કાર્યોમાં શંકા કરતા નથી...સમસ્ત લોભ, માન, માયા, ક્રોધનો નાશ કરીને જીવકર્મરહિત થાય છે, પણ મૃગ સમાન અજ્ઞાની આ અર્થનો સ્વીકાર કરતા નથી...જે મિથ્યાદૃષ્ટિ અનાર્થો આ અર્થને નથી જાણતા તેઓ પાશ-બદ્ધ મૃગની માફક અનંતવાર નષ્ટ થશે.

● વિવેચન-૩૭ થી ૪૦ :-

[૩૭] જેમ અજ્ઞાનથી આવૃત મૃગો અનેક અનર્થને પામે છે, તેમ જ પાખંડને આશ્રિત કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ-અજ્ઞાનવાદી કે નિયતિવાદી તથા - X - અજ્ઞાનતાથી અસત્ અનુષ્ઠાન કરનારા અનાર્થો અશંકનીય એવા સુધર્મના અનુષ્ઠાનાદિમાં શંકા લાવે, તથા બહુ દુઃખ આપનારા એકાંત પદાને માને છે તે અશંકી મૃગોની માફક મૂઢ ચિત્તવાળા થઈ એવો આરંભ કરે છે જે અનર્થને માટે થાય છે.

હવે શંકનીય-અશંકનીયનો વિપર્યાસ બતાવે છે.

[૩૮] ક્ષાંતિ આદિ દશ લક્ષણયુક્ત ધર્મની જે પ્રજ્ઞાપના તેમાં આ અસત્ ધર્મપ્રરૂપણા છે તેવી શંકા લાવે અને જે પાપ ઉપાદાનરૂપ સમારંભ છે તેમાં શંકા ન લાવે. તે કેવા ? સહજ સત્ વિવેકરહિત અને સત્ શાસ્ત્રના બોધથી રહિત. આ અજ્ઞાનાવૃત્ત શું પ્રાપ્ત કરે ?

[૩૯] જેનો આત્મા સર્વાત્મક છે તે લોભ, વ્યુત્કર્ષ એટલે માન, નૂમ એટલે માયા, અપ્રીતિક તે ક્રોધ એ ચારે કષાયોને દૂર કરીને મોહનીય કર્મરહિત થઈ છેવટે બધાં કર્મ ત્યાગી અકર્માશ બને છે. તે અકર્માશ વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી થાય છે, પણ અજ્ઞાનથી ન થાય તે જ કહે છે કે જાણ્યા વિના તે મૃગ જેવો અજ્ઞાની મોક્ષને તજે છે અથવા વિભક્તિ પરિણામથી મોક્ષાર્થ થકી ભ્રષ્ટ થાય છે - અજ્ઞાનવાદીના દોષ—

[૪૦] જે અજ્ઞાન પદાનો આશ્રય કરીને કર્મકાયનો ઉપાય જાણતા નથી પણ પોતાના અસત્ આગ્રહગ્રસ્ત થઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ અનાર્થો એવા તે મૃગ માફક પાશમાં બંધાઈ વિનાશ પામે છે. અનંતવાર જન્મ-મરણના દુઃખ પામે છે. અજ્ઞાનવાદ પૂર્ણ થયો. પોતાના વચનથી બંધાયેલા વાદીઓ ન ચળે-તેનો મત કહે છે—

● સૂત્ર-૪૧ :-

કેટલાંક બ્રાહ્મણ તથા પરિવ્રાજક-શ્રમણ પોતાના જ્ઞાનને સત્ય કહે છે. [તેમના મતે] સંપૂર્ણ લોકમાં તેમના મતથી ભિન્ન પ્રાણી છે, તે કંઈપણ જાણતા નથી.

● વિવેચન :-

કેટલાંક બ્રાહ્મણ તથા પરિવ્રાજકો, તેઓ બધા પરસ્પર વિરોધ વડે રહેલ છે, તે પોત-પોતાનું બોલે છે. તેમના માનેલા જ્ઞાનરૂપ તત્ત્વો પરસ્પર વિરોધ વડે સત્ય ન હોય, તેથી અજ્ઞાન જ સારું છે. જ્ઞાનની કલ્પના વડે શું વિશેષ છે ? તેથી બતાવે છે કે - બધાં લોકમાં જે પ્રાણી છે, તે કંઈપણ સમ્યક્ જાણતા નથી - જો કે તેઓમાં ગુરુ પરંપરાથી જ્ઞાન આવેલ છે, તો પણ છિન્નમૂલત્વથી તે સારું થતું નથી તે કહે છે—

● સૂત્ર-૪૨,૪૩ :-

જેમ કોઈ મ્લેચ્છ, અમ્લેચ્છની વાત કરે છે, પણ તેના હેતુને જાણતા નથી. માત્ર તે કથિતનું અનુકથન કરે છે...એ રીતે અજ્ઞાની પોતપોતાના જ્ઞાનને કહેવા છતાં પણ નિશ્ચયાર્થને નથી જાણતાં. તેઓ મ્લેચ્છોની માફક અબોધિક-અજ્ઞાની હોય છે.

● વિવેચન-૪૨,૪૩ :-

[૪૨] જેમ આર્યભાષાથી અજાણ-મ્લેચ્છ, મ્લેચ્છ ભાષાને ન જાણતાં આર્યનું જે બોલેલું છે, તે બોલે છે પણ તેના સમ્યક્ અભિપ્રાયને નથી જાણતા કે કંઈ અપેક્ષાએ તે કહેલ છે. તેના હેતુને ન જાણે, પણ કેવળ પરમાર્થ શૂન્ય બોલવાની નકલ કરે છે. તે રીતે—

[૪૩] જેમ મ્લેચ્છ અમ્લેચ્છના પરમાર્થને ન જાણે ફક્ત તેનું બોલેલું બોલે, તેમ અજ્ઞાની-સમ્યગ્જ્ઞાન રહિત શ્રમણ બ્રાહ્મણો બોલવા છતાં પોત-પોતાના જ્ઞાનને પ્રમાણપણે પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ બોલવાથી નિશ્ચયાર્થને જાણતા નથી. તેથી પોતાના તીર્થકરને સર્વજ્ઞપણે જાણીને તેમના ઉપદેશ વડે ક્રિયામાં પ્રવર્તે પણ સર્વજ્ઞની વિવક્ષા અર્વાક્ દર્શનવાળાથી ગ્રહણ કરવી શક્ય નથી. તેથી કહ્યું છે કે—

આ સર્વજ્ઞ છે તે - X - X - જ્ઞેય પદાર્થોના વિજ્ઞાનથીરહિત એવા પુરુષો કંઈ રીતે જાણે ? એ પ્રમાણે - X - X - નિશ્ચય અર્થને ન જાણનારા મ્લેચ્છની માફક બીજાનું બોલેલું બોલે છે, પણ તેઓ બોધરહિત છે. તેથી અજ્ઞાન જ શ્રેય છે. આ પ્રમાણે જેમ જેમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય તેમ તેમ વધુ-વધુ દોષ સંભવે છે. તેથી કહે છે—

જેમ જાણીને કોઈ બીજાના માથાને પગ અડાડે તો તે મહા અપરાધ છે, પણ ભૂલથી પગ અડે તો અપરાધ નથી. એ પ્રમાણે અજ્ઞાન જ મુખ્ય છે, જ્ઞાન નહીં. - હવે અજ્ઞાનવાદીના દૂષણ કહે છે—

● સૂત્ર-૪૪ થી ૪૬ :-

અજ્ઞાનિકોની મીમાંસા અજ્ઞાનમાં નિશ્ચય કરાવી શકતી નથી. તે પોતાને શિક્ષા દેવા સમર્થ નથી, તો બીજાને શિક્ષા કંઈ રીતે આપી શકે ?

વનમાં કોઈ દિશામૂઢ મનુષ્ય, દિશામૂઢ નેતાને અનુસરે તો તે બંને રસ્તો નહીં જાણવાથી અસહ્ય શોકને પામે છે... જેમ અંધ બીજા અંધને માર્ગ દોરે તો માર્ગથી દૂર કે ઉત્પથમાં લઈ જશે અથવા અન્યથ જશે.

● વિવેચન :-

જેનામાં જ્ઞાન નથી તે અજ્ઞાની. - X - અજ્ઞાનીઓમાં અજ્ઞાન જ શ્રેય છે એવું બોલનારા તે વાદીનો આ વિચાર કે મિમાંસા - X - અજ્ઞાન વિષયમાં અવતરતી નથી, યોજાતી નથી. આવી મિમાંસા સત્ય છે કે અસત્ય ? “જેમ અજ્ઞાન જ શ્રેય છે, જેમ જેમ જ્ઞાનાતિશય તેમ તેમ દોષનો અતિરેક” એવી જેની મિમાંસા છે તેઓ બોધ પામતા નથી. કેમકે આવી વિચારણા તે જ્ઞાનરૂપ છે વળી તે અજ્ઞાનવાદી પોતાના પ્રધાન અજ્ઞાનવાદને બીજાને બતાવવા સમર્થ નથી. કેમકે પોતે અજ્ઞાનનો પક્ષ લીધો છે, પોતે અજ્ઞાન હોય તો બીજાને જ્ઞાનમાર્ગ કઈ રીતે બતાવે ?

વળી તમે છિન્નમૂલત્વ તથા મ્લેચ્છ અનુભાષણ આદિ દેષ્ટાંતો આપો છો તે પણ નકામા છે. કેમકે અનુભાષણ પણ જ્ઞાન વિના ન થાય. વળી પારકાની ચિતવૃત્તિ સમજવી દુર્લભ હોવાથી અજ્ઞાન જ શ્રેય છે, તે બોલવું પણ ખોટું છે કેમકે તમે અજ્ઞાનને જ શ્રેય માનીને પરનો ઉપદેશ આપો ત્યારે પરના જ્ઞાનને સ્વીકારો જ છો. - X - X - આ રીતે અજ્ઞાની આત્માને અને પરને બોધ આપવા સમર્થ નથી.

વનમાં જેમ કોઈ મૂટ પ્રાણી દિશા ભૂલી જાય, તે બીજા એવા જ મૂટ નેતાને અનુસરે ત્યારે બંને સમ્યક્ જ્ઞાનમાં નિપુણ ન હોવાથી નિશ્ચયથી અસહ્ય ગઠન શોકમાં ડૂબે છે. કેમકે બંને અજ્ઞાની છે. આ પ્રમાણે તે અજ્ઞાનવાદી પોતાનાં માર્ગને સારો અને પર મતને ખરાબ માનીને પોતે મૂટ હોવા છતાં બીજાને પણ ફસાવે છે.

જેમ અંધ પોતે બીજા અંધને રસ્તે લઈ જતાં બીજે રસ્તે ચડી જાય, અવળે રસ્તે દોરે અથવા ઉત્પથે ચડી જાય પણ યોગ્ય સ્થાન ન પામે.

● સૂત્ર-૪૭,૪૮ :-

આ પ્રમાણે કોઈ મોક્ષાર્થી કહે છે - અમે ધર્મરાધક છીએ, પણ તેઓ અધર્મનું જ આચરણ કરે છે. તેઓ સરળ માર્ગે ચાલતા નથી...કોઈ કોઈ વિતર્કોને લીધે જ્ઞાનવાદીની સેવના કરતા નથી, તેઓ પોતાના વિતર્કોને લઈને “અજ્ઞાનવાદ જ સરળ માર્ગ છે” તેવું માને છે.

● વિવેચન :-

એ પ્રમાણે ભાવમૂટ-ભાવ અંધ આજીવિક મતવાળા વગેરે મોક્ષ કે સદ્ધર્મના અર્થી પોતે સારા ધર્મના આરાધક થવા દીક્ષા લેવા છતાં પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ આદિ કાયોનું ઉપમર્દન કરી પચન-પાયનાદિ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થઈ પોતે તેવા અનુષ્ઠાન કરે છે અને બીજાને પણ ઉપદેશ આપે છે. જેનાથી મોક્ષ પ્રાપ્તિથી ભ્રષ્ટ થાય છે. અથવા મોક્ષનો અભાવ તો દૂર રહ્યો પણ આરંભ કરીને પાપ ઉપાર્જન કરે છે. - X - તેઓને બીજા અનર્થો સંભવે છે. - X - આ પ્રમાણે અસત્ અનુષ્ઠાનથી આજીવિકાદિ ગોશાલક મતાનુસાર અજ્ઞાનવાદમાં પ્રવૃત્ત તેઓ સર્વ પ્રકારે વિવક્ષિત મોક્ષ ગમનમાં ઋજુ એટલે સરળ માર્ગ એવા સંયમ કે સદ્ધર્મને પામતા નથી અથવા સર્વઋજુક તે સત્ય, તેને તે અજ્ઞાનથી અંધ જ્ઞાનના વિરોધી ન બતાવે.

આ અજ્ઞાનવાદીના ૬૭ ભેદો કહે છે - જીવ, અજીવ આદિ નવ તત્ત્વો. સત્,

અસત્, સદસત, અવક્તવ્ય, સદવક્તવ્ય, અસદવક્તવ્ય, સદસદવક્તવ્ય તે સાત ભેદો વડે નવતત્ત્વને જાણવાને શક્ય નથી અને જાણવાથી કંઈ લાભ નથી - તે આ પ્રમાણે ભાવવા-જીવ છે એ કોણ જાણે છે ? તે જાણવાથી શું લાભ ? જીવનથી એ કોણ જાણે છે ? તે જાણવાથી શો લાભ ? એ પ્રમાણે અજીવવાદીમાં પણ લેવું. ઇત્યાદિ પૂર્વના ૬૩ ભેદમાં પાછલા ચાર ઉમેરવાથી ૬૭ ભેદ થાય છે.

તે ચાર ભાવ આ પ્રમાણે - વિદ્યમાન ભાવની ઉત્પત્તિ કોણ જાણે છે ? તે જાણવાથી શું લાભ ? એ પ્રમાણે અસતી સદ્સત્ય વક્તવ્યા ભાવોની ઉત્પત્તિને કોણ જાણે છે ? અથવા તે જાણવાથી શું લાભ છે ? તેમાં “જીવ છે તેમ કોણ જાણે છે ?” એનો પરમાર્થ આ છે - કોઈને એવું વિશિષ્ટ જ્ઞાન નથી કે જે અતીન્દ્રિય જીવાદિ પદાર્થોને સાક્ષાત્ જાણે - X - X - ઇત્યાદિ. તેથી અજ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ છે. [એમ તેઓ કહે છે.]

આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત અજ્ઞાનવાદીઓ વિતર્કો વડે પોતાની માનેલી અસત્ કલ્પના વડે અન્ય આર્હત્ આદિ જ્ઞાનવાદીઓને માનતા નથી અને પોતાના મંતવ્યમાં લીન બનીને અમે જ તત્ત્વજ્ઞાની છીએ બીજા કોઈ નથી, એ રીતે બીજાને માનતા નથી તથા પોતાના વિતર્કોથી અમારો અજ્ઞાનમાર્ગ જ શ્રેષ્ઠ છે, નિર્દોષ હોવાથી સ્પષ્ટ છે, બીજા દ્વારા ખંડન ન થાય તેવો છે, ગુણકારક છે એવા વચનો બોલે છે. કેમકે તેઓ દુર્મતિવાળા છે - હવે જ્ઞાનવાદી આ અજ્ઞાનવાદના અનર્થો કહે છે—

● સૂત્ર-૪૯ :-

આ પ્રમાણે તર્ક દ્વારા સ્વ મતને મોક્ષપ્રદ સિદ્ધ કરતા ધર્મ, અધર્મને ન જાણનાર અજ્ઞાનવાદી પીંજરાના પક્ષી માફક દુઃખને નિવારી શકતા નથી.

● વિવેચન :-

એ પ્રમાણે પોતાના વિકલ્પો વડે ધ્વાંતિ આદિ ધર્મ અને જીવના ઉપમર્દનરૂપ પાપને જાણવામાં અનિપુણ દુઃખ અથવા દુઃખના હેતુરૂપ મિથ્યાત્વાદિ વડે બંધાતું કર્મ તોડવા અસમર્થ છે. અહીં દેષ્ટાંત કહે છે. જેમ પાંજરામાં રહેલ પક્ષી પાંજરુ તોડવામાં - પાંજરાના બંધનથી પોતાને મુક્ત કરવામાં સમર્થ નથી, તેમ અજ્ઞાનવાદી પણ સંસારરૂપી પાંજરામાંથી પોતાને મુક્ત કરવા સમર્થ નથી.

હવે સામાન્યથી એકાંતવાદી મતના દૂષણો કહે છે—

● સૂત્ર-૫૦ :-

પોત-પોતાના મતની પ્રશંસા અને બીજાના વચનોની નિંદા કરતાં જે અન્યતીર્થિકો પોતાનું પાંડિત્ય દેખાડે છે, તે સંસારે જ ભમે છે.

● વિવેચન :-

પોત-પોતાના દર્શન-મતને પ્રશંસતા કે સમર્થન કરતા તથા પરમતને નિંદતા સાંખ્યમતવાળા બધાંનો પ્રગટ કે છુપો ભાવ કહે છે, તે દ્વાલિક વાદ તથા નિરન્વય વિનશ્ચર માનનાર બૌદ્ધ મતનું ખંડન કરે છે. બૌદ્ધો પણ સાંખ્યવાદીની - X - નિત્યતામાં દોષ કાઢે છે. એ પ્રમાણે બીજા વાદી પણ કરે છે. એ રીતે એકાંતવાદીઓ

પોતાના મતની પ્રશંસા અને બીજાના મતની નિંદા કરતા પોતે વિદ્વાન્ હોય તેમ વિચરે છે. અથવા સ્વશાસ્ત્રમાં વિશિષ્ટ યુક્તિ બતાવે છે. તે આ પ્રમાણે બોલનારા ચાર ગતિરૂપ સંસારના ભ્રમણમાં અનેક પ્રકારે બદ્ધ થઈ સંસારમાં ભમે છે.

હવે “ચતુર્વિધ કર્મબંધ બિંદુ ન કરે” તેમ બોલ્લના સંબંધમાં કહેવાયેલ વાતનું નિરાકરણ સૂત્રકાર કરે છે—

● સૂત્ર-૫૧ :-

હવે બીજું દર્શન ક્રિયાવાદીનું છે. કર્મ ચિંતાથી રહિત તે દર્શન સંસારને વધારનારું છે.

● વિવેચન :-

અજ્ઞાનવાદીનો મત કહ્યા પછી પૂર્વોક્ત ક્રિયાવાદી મત-ચૈત્ય કર્મ વગેરે પ્રધાન મોક્ષાંગ છે એવું જેમનું દર્શન છે તે ક્રિયાવાદી કેવા છે ? તે બતાવે છે - જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મમાં ચિંતા તે કર્મચિંતાને મૂકી દીધેલા છે એટલે તેઓ અવિજ્ઞાનાદિથી ચાર પ્રકારે કર્મબંધ થાય છે તેવું ઇચ્છતા નથી, તેમના આ મતથી અસાતા ઉદયની પરંપરા વધે છે. કોઈ સ્થાને સંસાર વધે છે, એવો પાઠ છે, એટલે એકલી ક્રિયા માનનારને સંસાર વધે છે, ઉચ્છેદ થતો નથી.

હવે તે કર્મ ચિંતાથી જે રીતે નષ્ટ થયા તેને બતાવે છે—

● સૂત્ર-૫૨ :-

જે પુરુષ જાણીને કાયા થકી કોઈને મારતો નથી, અજાણતા કાયાથી કોઈને હણે છે, તે અવ્યક્ત સાવધ કર્મનું સ્પર્શમાત્ર સંવેદન કરે છે.

● વિવેચન :-

જે જાણીને મનથી પ્રાણીને હણે પણ કાયા વડે ન હણે તે અનાકુટ્ટી છે - જે છેદે તે આકુટ્ટી અને ન છેદે તે અનાકુટ્ટી - અર્થાત્ કોઈ ક્રોધાદી કારણે માત્ર મનથી પ્રાણીને હણે, પણ કાયાથી પ્રાણીના અવયવનું છેદન-ભેદન ન કરે, તો તેને પાપ ન લાગે, તે નવા કર્મો ન બાંધે તથા અજાણતા કાયાથી પ્રાણીને હણે ત્યાં મનો વ્યાપાર અભાવે કર્મબંધ નથી. આ શ્લોકાર્થ વડે નિર્યુક્તિકારે જે કહ્યું છે તે મુજબ—

ચાર પ્રકારે કર્મ ઉપચય ન થાય એવું બિંદુ સમય કહે છે - તેમાં પરિજ્ઞા ઉપચિત અને અવિજ્ઞા ઉપચિત એ બે ભેદ સાક્ષાત્ કહ્યા છે. બાકીના બે ભેદ ઇર્ષ્યાપથ અને સ્વપ્નાંતિક છે. તેમાં ઇર્ષ્યા-ગમન સંબંધી પથ તે ઇર્ષ્યાપથ, તેના સંબંધી કર્મ તે ઇર્ષ્યાપથકર્મ અર્થાત્ રસ્તે ચાલતા અજાણતા કોઈ પ્રાણી મરે તો તેથી કર્મબંધ ન થાય. તે રીતે સ્વપ્નમાં પણ કર્મબંધ ન થાય, જેમ સ્વપ્નમાં જેમ તો પેટ ન ભરાય, તેમ સ્વપ્નમાં હણે તો કર્મનો ચય ન થાય. કેમકે [બૌદ્ધવાદી કહે છે કે-]

જો હણનાર જીવ હોય, હણતા તેને આ પ્રાણી છે એમ જ્ઞાન હોય, હું તેને મારું એ બુદ્ધિ હોય, પછી કાયાથી તેને મારે અને તે પ્રાણી મરે તો હિંસા કહેવાય અને તેથી કર્મનો સંચય થાય. - X -

આ પાંચ પદના ૩૨ ભેદો થયા, તેમાં પ્રથમ ભેદે હિંસક છે, બાકીના ૩૧-

ભેદમાં અહિંસક છે. તે આ પ્રમાણે - (૧) મરનાર પ્રાણી, (૨) મારનારને પ્રાણીનું જ્ઞાન, (૩) મારવાની બુદ્ધિ, (૪) કાયાથી પ્રવૃત્તિ અને (૫) પ્રાણોથી વિયોગ. એ પાંચ બંગ પુરા હોય તો હિંસા જાણવી.

કોઈ પૂછે છે કે - શું એકાંતે પરિજ્ઞા ઉપચિતાદિથી કર્મબંધ ન થાય ?

જરા નામ માત્ર હિંસા થાય તે પાછલી અર્ધી ગાથા વડે કહે છે - કેવલ મનોવ્યાપારરૂપ પરિજ્ઞાથી કે કેવલ કાયક્રિયાથી અથવા અજાણતા ઇર્ષ્યાપથથી કે સ્વપ્નાંતિક એ ચાર પ્રકારે કર્મનો કંઈક સ્પર્શ થાય, તેનો સ્પર્શ માત્ર અનુભવ કરે, તેથી અધિક વિપાક ન થાય. ભીંત પર નાંખેલી મુટ્ટીભર ઘૂળની માફક તે કર્મ ખરી જાય, તેથી કર્મના ચયનો અભાવ જાણવો પણ અત્યંત અભાવ ન જાણવો.

આ પ્રમાણે અવ્યક્ત હોવાથી સ્પષ્ટ અનુભવનો અભાવ છે. તે અવ્યક્ત અવધ સાથે વર્તે છે, તે પરિજ્ઞા ઉપચિત કર્મ જાણવું.

તો કર્મનો ઉપચય કઈ રીતે થાય ? તે શંકા માટે વાદી કહે છે કે—

● સૂત્ર-૫૩,૫૪ :-

કર્મબંધના ત્રણ કારણો છે, જેના વડે પાપકર્મનો ઉપચય થાય. (૧) સ્વયંકૃત પ્રયત્ન-આક્રમણ, (૨) પ્રેષ્ય-કરાવવું, (૩) મનથી અનુજ્ઞા.

આ ત્રણ આદાન છે, જેના વડે પાપકર્મ કરાય છે. પણ જ્યાં ભાવની વિશુદ્ધિ છે ત્યાં [કર્મબંધ ન થાય], મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય.

● વિવેચન :-

જેના વડે પાપ થાય છે, તે ત્રણ કર્મદાન આ છે - (૧) અભિકમ્ય-સામે બાંધેલ પ્રાણીને તેને મારવાની બુદ્ધિથી જાતે પ્રાણીને હણે તે. (૨) નોકરને પ્રાણીઘાત માટે મોકલીને પ્રાણીને હણાવે, (૩) કોઈ હણતો હોય તેની મનથી અનુમોદના કરે. પરિજ્ઞા ઉપચિતથી આ ભેદ છે કે તેમાં માત્ર મનથી મારવાનું ચિંતવે છે, અહીં બીજો મારતો હોય તેનું મનથી અનુમોદન કરે છે. તેથી આ પ્રમાણે હિંસા કરે, કરાવે, અનુમોદે તેમાં પ્રાણીઘાત કરતા પ્રાણાતિપાતના ક્લિષ્ટ અધ્યવસાયથી કર્મનો ઉપચય થાય, પણ બીજે ન થાય તે બતાવે છે—

પૂર્વોક્ત ત્રણે કર્મદાન જે દુષ્ટ અધ્યવસાયથી થતાં પાપકર્મ બંધાય પણ જેમની વૃત્તિ હિંસા કરવા, કરાવવા, અનુમોદવાની ન હોય તથા રાગ દ્રેષ વિના વર્તે છતાં જીવહિંસા થાય. તો પણ કેવળ મનથી કે કાયાથી કે બંનેથી થાય તો પણ વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળાને કર્મબંધ ન થતા મોક્ષ પામે છે.

ભાવશુદ્ધિથી પ્રવર્તતાને કર્મબંધ થતો નથી તેનું દેષ્ટાંત—

● સૂત્ર-૫૫ :-

અસંચત પિતા આહારને માટે પુત્રની હિંસા કરે છે, પણ મેઘાવી પુરુષ તેનો આહાર કરવા છતાં કર્મથી લિપ્ત થતો નથી.

● વિવેચન :-

જેમ કોઈ મહાન્ કષ્ટમાં આવેલ પિતા તેમાંથી બચવા પુત્રને મારીને રાગ-

દ્રેષરહિત ખાવા છતાં તે સંયત છે [કર્મથી લેપાતો નથી] તેમ ગૃહસ્થ કે બિદ્ધુ શુદ્ધ આશયથી માંસ ખાવા છતાં પાપકર્મોથી લેપાતો નથી. જેમ પિતા પુત્રને રાગદ્રેષરહિત મારે તો કર્મબંધ ન થાય તેમ રાગદ્રેષરહિત મનથી પ્રાણિવધ થવા છતાં બીજાને કર્મબંધ ન થાય.

● સૂત્ર-૫૬ થી ૫૮ :-

[અન્યતીર્થોનું ઉક્ત કથન જોઈ છે કેમકે] જે મનથી રાગ-દ્રેષ કરે છે, તેનું મન શુદ્ધ નથી હોતું અને અશુદ્ધ મનવાળા સંવરમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે.

પૂર્વોક્ત અન્ય દર્શનો સુખભોગ અને મોટાઈમાં આસક્ત થઈ રહ્યા છે તથા પોતાના દર્શનને જ શરણરૂપ માની પાપકર્મને સેવે છે.

જેમ કોઈ જન્માંધ પુરુષ છિદ્રવાળી નોકા પર આડટ થઈને પાર જવા ઇચ્છે તો પણ તે વચ્ચે જ ડૂબી જાય છે...તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ, અનાર્થ શ્રમણ સંસાર પાર જવાને ઇચ્છે તો પણ તે સંસારમાં ભમે છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન :-

જે કંઈક નિમિત્તથી મનથી દ્રેષ કરે તે વધ પરિણતને શુદ્ધ ચિત્ત હોતું નથી, તેથી પૂર્વવાદી જે કહે છે કે માત્ર મનના દ્રેષથી કર્મબંધ ન થાય તે અસત્ય છે. મન અશુદ્ધ હોવાથી તે સંવૃત્તચારી નથી. વળી તેમણે જે કહ્યું છે કે કર્મબંધમાં મન પ્રધાન કારણ છે અને તેમણે જ મનરહિત કેવલ કાર્યાથી કર્મબંધ કહ્યો. પણ જેના છતાં-પણામાં સિદ્ધ થાય તે પ્રધાન કારણ હોવાથી તેના અભાવમાં સિદ્ધ ન થાય. - X - X - વળી તેઓ જ કહે છે કે ભાવશુદ્ધિથી નિર્વાણ થાય, તેનાથી મનનું એકલાનું જ પ્રધાનપણું સિદ્ધ થાય છે.

બીજે પણ કહ્યું છે કે - રાગ આદિ કલેશથી વાસિત મન છે, તે જ સંસાર છે, તેનાથી મુક્ત [આત્મા] તે ભવાંત કહેવાય છે. બીજા પણ કહે છે કે - “હે વૈભવી મન ! તને નમસ્કાર છે, કેમકે સમાન પુરુષપણામાં એકમાં તું શુભ અંશે, બીજામાં અશુભ અંશે તું પરિણમે છે. તારે લીધે કેટલાંક નરકમાં ગયા અને કેટલાંક - X - મોક્ષમાં ગયા. તેથી જૈનાચાર્ય કહે છે કે તમારા મતે જ ક્લિષ્ટ મન પ્રવૃત્તિ કર્મબંધને માટે થાય છે. વળી ઇર્ષ્યાપથમાં અનુપયોગ થતાં વ્યગ્ર ચિત્તથી કર્મબંધ થાય જ અને ઉપયોગપૂર્વક અપ્રમત રહેતા કર્મબંધ ન થાય. તેથી જ કહ્યું છે કે-

ચાલવા માટે ઇર્ષ્યાસમિતિવાળો પગ ઊંચો કરે, તે સમયે પોતાના મોતે આવેલ કોઈ જીવ મરે, તો તે મુનિને તે નિમિત્તે સૂક્ષ્મ પણ કર્મબંધ થતો નથી તેમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે, કેમકે તે શુદ્ધ ભાવે ચાલનાર છે.

સ્વપ્ન સંબંધી પણ અશુદ્ધ ચિત્તવાળાને અલ્પ બંધ થાય છે એવું તમે અવ્યક્ત સાવધથી સ્વીકાર્યું છે, તે જ પ્રમાણે એકલા ક્લિષ્ટ મનથી કર્મબંધનો સદ્ભાવ હોવાથી તમે કહેલ પ્રાણી, પ્રાણીજ્ઞાન બધું રદ થાય છે. વળી તમે “પિતા-પુત્રને હણે” ઇત્યાદિ કહ્યું, તે પણ વણવિચાર્યું જ છે. કેમકે “મારું” એવા ચિત્ત પરિણામ વિના કોઈ મારતું નથી, આવી ચિત્તની પરિણતિ છતાં અક્લિષ્ટતા કઈ રીતે માનો છો ?

ચિત્તકલેશથી અવશ્ય કર્મબંધ છે. તે આપણે બંનેને સંમત છે. વળી બીજાનું મારેવું માંસ - X - ખાતાં પણ અનુમોદન તો થાય જ છે, તેથી કર્મબંધ થવાનો છે. અન્યમતવાળા પણ આ વિષયમાં કહે છે કે - અનુમોદક, મારક, કહેનાર આદિ ઘાતક છે.

વળી કૃત, કારિત, અનુમોદિત રૂપ આદાન ત્રય છે તેમ તેમનું કહેવું જૈન મતના અંશના આસ્વાદરૂપ જ છે. આ રીતે કર્મ ચતુષ્ટયનું ઉપયય ન થાય, એવું કહેનારા વાદી કર્મ ચિંતાથી નષ્ટ થાય છે.

હવે તે ક્રિયાવાદીની અનર્થ પરંપરા બતાવે છે - “પૂર્વોક્ત ચારથી કર્મ ન બંધાય” એમ માનનારા વાદીઓ સુખશીલતામાં આસક્ત, જે મળે તે ખાનારા, અમારો મત સંસાર તરવામાં સમર્થ શરણ છે તેમ માનતા વિપરીત અનુષ્ઠાન કરી પાપ કરે છે. એ પ્રમાણે વ્રતોને ગ્રહણ કરવા છતાં તે સામાન્ય ગૃહસ્થ જેવા જ છે.

આ અર્થ બતાવનાર દૃષ્ટાંત કહે છે - છિદ્રવાળી નાવમાં બેસનાર અંધ પાર જવાને ઇચ્છે તો તે નાવના કાણામાંથી પાણી આવતા મધ્યે જ ડૂબી જાય છે અને મરણ પામે છે, હવે દૃષ્ટાંતનો અર્થ કહે છે-

જેમ અંધ કાણી નાવમાં બેસી પાર પામતો નથી, તેમ શાક્યાદિ શ્રમણો, મિથ્યાદૃષ્ટિઓ તથા માંસ ભોજન અનુમોદક અનાર્થો સ્વદર્શનના રાગથી મોક્ષે જવા ઇચ્છે તો પણ ચતુર્વિધ કર્મચયનો અભાવ સ્વીકારતા સંસારની ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરે છે. વારંવાર તેમાં જ જન્મ, જરાદિ કલેશ ભોગવતા અનંતકાળ રહેશે, પણ મોક્ષ નહીં પામે. તેમ હું કહું છું.

અધ્યયન-૧ ‘સમય’ના ઉદ્દેશા-૨નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિત અનુવાદ પૂર્ણ

❧ અધ્યયન-૧ ઉદ્દેશો-૩ ❧

o બીજા ઉદ્દેશા પછી ત્રીજાનો આરંભ કરે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - અધ્યયન અધિકાર જૈન સિદ્ધાંત અને પરમતની પ્રરૂપણા છે. પહેલા બે ઉદ્દેશામાં તે કર્યું, અહીં પણ એ જ કરે છે અથવા પહેલા બે ઉદ્દેશામાં કુદૃષ્ટિઓ અને તેના દોષ બતાવ્યા, અહીં પણ તેમનો આચારદોષ બતાવે છે.

આ સંબંધે આવેલા ઉદ્દેશાનું સૂત્ર કહે છે.

● સૂત્ર-૬૦ થી ૬૩ :-

શ્રદ્ધાળુ ગૃહસ્થે આગંતુક મુનિને માટે બનાવેલ આહાર-આધાકર્મી આહાર-સાધુ હજાર ઘરના આંતરેથી લાવીને ખાય, તો તે ગૃહસ્થ અને સાધુ એ બંને પક્ષોનું સેવન કરે છે... તે એકોવિદ બિદ્ધુ આ વિષમતાને નથી જાણતા પાણીના પૂરમાં વિશાળ મત્સ્ય પણ તણાઈને કિનારે આવી જાય છે...પાણીના પ્રભાવથી કિનારે આવેલા તે પૂર ઓસરી જતાં માંસભક્ષી ઢંક-કંક પક્ષી દ્વારા દુઃખી થાય

છે... એ પ્રમાણે વર્તમાન સુખના ઇચ્છુક કેટલાંક શ્રમણો વિશાળકાય મત્સ્યની માફક અનંતવાર મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરશે.

● વિવેચન-૬૦ થી ૬૩ :-

આ સૂત્રનો પૂર્વ સૂત્ર સાથેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - છેલ્લા સૂત્રમાં કહ્યું કે - “એ પ્રમાણે કેટલાંક શ્રમણો” વગેરે. તેનો અહીં સંબંધ છે - કેટલાંક શ્રમણો સાધુ માટે બનેલ આહાર કરી સંસાર ભ્રમણ કરે છે અને પહેલાં સૂત્રમાં કહ્યું “બોધ પામે” આદિ અર્થાત્ “સાધુ માટે કરેલ...એમ સમજવું. - X - હવે સૂત્રાર્થ કહે છે - થોડો પણ બનાવેલ આહાર, આઘાકર્માદિના દાણાથી પણ ઉપલિપ્ત હોય, તે પણ પોતે કરેલ નહીં પણ કોઈ ભક્તિવાન્ શ્રાવકે બીજા સાધુને આશ્રીને કરેલ હોય, તે પણ હજાર ઘર દૂર હોય તો પણ જે સાધુ ખાય તે ગૃહસ્થ અને સાધુ બંને પક્ષને સેવે છે. - X - આઘાકર્માદિ આહારનો કોઈ અવયવ-કણ માત્ર સ્પૃષ્ટ હોય તેવો આહાર કરનાર પણ બંને પક્ષ સેવે છે તો પછી શાક્યાદિ પોતાના માટે જ બનાવેલ આહાર વાપરે તે તો પૂર્ણપણે બંને પક્ષનું સેવન કરનારા જ થાય છે.

અથવા બે પક્ષ એટલે ઈર્ષાપિય અને સાંપરાયિક અથવા પૂર્વબદ્ધ અને નિકાયિતાદિ અવસ્થાવાળી કર્મપ્રકૃતિ બાંધે છે. આગમમાં કહ્યું છે કે - આઘાકર્મ ખાનાર સાધુ કેટલી કર્મ પ્રકૃતિ બાંધે ? ગૌતમ ! આઠ. શિથિલ બંધનવાળીને ગાઠ બંધનવાળી કરે છે ઇત્યાદિ - X - અર્થાત્ આ શાક્યાદિ પરતીર્થિકો કે સ્વજૂથવાળા આઘાકર્મી વાપરતા બે પક્ષોનું સેવન કરે છે. આ સુખેચ્છુ આઘાકર્મભોજી શું દુઃખ ભોગવશે તે કહે છે—

તમેવ આઘાકર્મ દોષને ન જાણનારાને આઠ પ્રકારના કર્મનો બંધ થાય, કરોડો ભવે પણ તે અકોવિદને મોક્ષ દુર્લભ છે અથવા ચતુર્ગતિ સંસાર ભ્રમણ થાય. આ કર્મબંધ કેમ થાય ? કેમ ન થાય ? કયા ઉપાયથી આ અકુશલો સંસાર સમુદ્ર તરે ? તે જ સંસારમાં કર્મથી દુઃખી થાય છે.

અહીં દેષ્ટાંત આપે છે - જેમ વિશાળ સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન અથવા વિશાળ નામક જાતિમાં ઉદ્ભવેલ તે વૈશાલિક અથવા મોટા માછલા-મોટા શરીરવાળા, તે એવા મહામત્સ્ય સમુદ્રમાં ભરતી આવતા પ્રબળ વેગને લીધે કિનારે આવી જાય છે - X - પુનઃ ઓટ આવતા શુષ્ક કિનારામાં પાણીના અભાવે - X - તરફડતા માંસ લોલુપી ઢંક, કંક પક્ષી કે બીજા માછી વગેરેથી જીવતાં જીવત મહા દુઃખ પામીને અશરણ બની વિનાશ પામે છે.

હવે દેષ્ટાંત બતાવી સાધુને સમજાવે છે કે - પૂર્વોક્ત મત્સ્યની જેમ શાક્ય, પાશુપતાદિ શ્રમણો કે સ્વયૂથના કેવા છે ? તે બતાવે છે - વર્તમાન સુખ માટે આઘાકર્મ ભોગવવાના આચારવાળા, સમુદ્રી કાગડા જેવા, ક્ષણિક સુખમાં આસક્ત ચિત્તથી અનાલોચિત આઘાકર્મોપભોગ જનિત તીવ્ર દુઃખ અનુભવતા વૈશાલિકમત્સ્ય માફક વિનાશ પામે છે, વારંવાર સંસાર સાગરમાં ડૂબતાં તેઓ સંસારસમુદ્રથી પારગામી થતા નથી.

હવે અપર આજ્ઞા અભિમતને બતાવવા માટે કહે છે—

● સૂત્ર-૬૪ થી ૬૬ :-

આ એક બીજું અજ્ઞાન છે - કોઈ કહે છે આ લોક દેવતાઓ બનાવેલ છે, કોઈ કહે છે. આ લોક બ્રહ્માઓ બનાવેલ છે...કોઈ કહે છે કે - જીવ અને અજીવથી યુક્ત, સુખ-દુઃખથી યુક્ત આ લોક ઈશ્વરે બનાવેલ છે, કોઈ કહે છે - આ લોક પ્રધાનકૃત્ છે...મહર્ષિ કહે છે - આ લોક સ્વયંકૃત્ છે તેણે માયા વિસ્તારી છે, તેથી લોક અશાશ્વત છે.

● વિવેચન-૬૪ થી ૬૬ :-

અજ્ઞાન એટલે મોહનો ઉછાળો. આ લોકમાં કેટલાક કહે છે કે-ખેડૂત જેમ દાણો વાવે તેમ દેવે [ઈશ્વરે] આ લોક ઉત્પન્ન કર્યો છે. અથવા દેવે રક્ષણ કર્યું છે અથવા દેવના પુત્રરૂપ આ લોક છે, એવું અજ્ઞાન ફેલાયું છે તથા કોઈ કહે છે આ લોક બ્રહ્માઓ રચેલો છે. તેઓ કહે છે બ્રહ્મા જગત્ના પિતામહ છે, તે એક જ પહેલા જગત્માં હતા. તેણે પ્રજાપતિને સર્જ્યા અને પ્રજાપતિએ આખું જગત રચ્યું.

તથા ઈશ્વરવાદી કહે છે - આ લોક ઈશ્વરે બનાવ્યો છે. પ્રમાણથી સિદ્ધ કરતા કહે છે - આ સર્વ જગત્ બુદ્ધિમાને કરેલું છે. શરીરરૂપી ઘડો કરવાનું ધર્મીપણે ઉપાદાન કરાય, તે બુદ્ધિમાનનું કરેલું તેવું કારણપૂર્વક દરેક વસ્તુમાં ધર્મ સાધ્ય છે, સંસ્થાન વિશેષપણું તેમાં હેતુ છે જેમ ઘડા આદિમાં નવા-નવા આકારો છે, તેમ શરીરાદિમાં પણ છે. - X - X - એ રીતે બુદ્ધિમાને કરેલ આ જગત્ છે, આવો કર્તા કોઈ સામાન્ય પુરુષ ન હોય, માટે ઈશ્વરે જ આ જગત્ને બનાવેલું છે. - X - X -

બીજા કહે છે - આ લોક પ્રધાનાદિકૃત્ છે, સત્વ-રજ-તમસની સામ્ય અવસ્થા પ્રકૃતિ છે, તે પુરુષાર્થ સાથે પ્રવર્તે છે. આદિ શબ્દથી પ્રકૃતિથી પ્રકૃતિ મહાન્ છે, તેનાથી અહંકાર, તેનાથી ૧૬-ગણ, તેનાથી પાંચભૂત એ પ્રમાણે પ્રક્રિયાથી સૃષ્ટિ થાય છે અથવા આદિ ગ્રહણથી સ્વભાવાદિ ગ્રહણ કરાય છે - અર્થાત્ જેમ કાંટાને અણી છે તેમ સ્વભાવથી જ લોક થયો છે. વળી કોઈ આ લોકને નિયતીકૃત્ માને છે. જેમ મોરના પીંછા ચિખિત હોય છે એમ જીવ-ઉપયોગ લક્ષણ, અજીવમાં ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલાદિથી યુક્ત સમુદ્ર આદિ છે. વળી સુખ-દુઃખયુક્ત આ લોક છે.

વળી કોઈ કહે છે - સ્વયંભૂ અર્થાત્ આપમેળે ઉત્પન્ન વિષ્ણુ કે અન્ય કોઈ તે એકલા હતા. રમતા-રમતા તેને ખેડીઆની ઈચ્છા થઈ. તેમ વિચારતા બીજી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ, તેનાથી સૃષ્ટિ રચાઈ એમ મહર્ષિ કહે છે. એમ બોલનાર લોકનો કર્તા સ્વયંભૂ બતાવે છે. તેણે લોકને રચ્યા પછી ઘણાં ભારના ભયથી ‘યમ’ નામે મારક સર્જ્યો. તેણે માયા સાધી, તે માયા વડે લોકો મરે છે, પરમાર્થથી જીવના ઉપયોગ લક્ષણની વ્યાપતિ નથી, એથી એ માયા છે. જેમ આ મર્યો તેમ લોક અનિત્ય-વિનાશી છે.

● સૂત્ર-૬૭ :-

કોઈ બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ કહે છે જગત્ ઇંડામાંથી બન્યું છે, તેનાથી જ

તત્વોની રચના થઈ છે, તે અજ્ઞાનીઓ મૂખા બોલે છે.

● વિવેચન-૬૭ :-

બ્રાહ્મણ-ધિગ્જાતિ, શ્રમણ-ત્રિદંડી આદિ. કેટલાક પૌરાણિકો એમ કહે છે કે - આ ચર, અચર જગત્ ઇંડાથી થયેલ છે. તેઓ કહે છે - પહેલા કંઈ ન હતું. આ સંસાર પદાર્થશૂન્ય હતો. ત્યારે બ્રહ્માએ પાણીમાં ઇંડાને ઉત્પન્ન કર્યું, વૃદ્ધિ થતાં ઇંડાના બે ફાડયાં થયાં - ૧. ઉર્ધ્વભાગ, ૨. અધોભાગ. તેની મધ્યે સર્વ પ્રકૃતિ થઈ. એ પ્રમાણે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ આદિ ઉત્પન્ન થયા. કહે છે કે - પહેલાં બધું અંધકારમય, અજ્ઞાત્ લક્ષણ હતું. ન જાણી-વિચારી શકાય તેમ બધી તરફ સુપ્તવત્ હતું. આવા જગત્માં બ્રહ્મા હતો, ઇંડાના કમથી પદાર્થો થયા. તે બ્રાહ્મણાદિ પરમાર્થને જાણતા ન હોવાથી જૂઠું બોલે છે - તત્ત્વ વિરુદ્ધ બોલે છે.

હવે જૈનાચાર્ય કહે છે—

● સૂત્ર-૬૮ :-

“લોક સ્વપચાયથી બનેલો છે” તેમ તે વાદીઓ કહે છે તેઓ તત્ત્વને જાણતા નથી. આ લોક કદી વિનાશી નથી.

● વિવેચન-૬૮ :-

પોતાના પર્યાય-અભિપ્રાય કે ચુક્તિ વિશેષથી આ લોક બન્યો છે, એમ તે વાદીઓ કહે છે. દેવ-બ્રહ્મા-ઈશ્વર-પ્રધાનાદિથી નિષ્પાદિત કે સ્વયંભૂ રચિત આદિ આ લોક છે. એ રીતે પોતાનું કહેવું જ સત્ય છે, બીજું જૂઠું છે, તેમ કહેનારા તે સર્વે યથાવસ્થિત લોક સ્વભાવને જાણતા નથી. જૈનદર્શન મુજબ આ લોક દ્રવ્યાર્થથી વિનાશી નથી, પૂર્વે ન હતો તેવું નથી કે કોઈએ બનાવ્યો પણ નથી. આ લોક હતો, છે અને રહેશે.

આ લોક દેવે વાવ્યો છે, તેમ કહેવું તદ્દન ખોટું છે, કેમકે તેવું કોઈ પ્રમાણ નથી. અપ્રમાણ વચનથી વિદ્વાનો ખુશ ન થાય, તેમને પૂછીએ કે દેવ ઉત્પન્ન થઈને લોક બનાવે કે ઉત્પન્ન થયા વિના ? ઉત્પન્ન થયા વિના “ખર વિષાણ” માફક બની ન શકે. ઉત્પન્ન થઈને બનાવે તો જાતે ઉપન્યો કે બીજા વડે ? જો સ્વયં ઉત્પન્ન થયો તો લોક પણ સ્વયં કેમ ઉત્પન્ન ન થાય ? જો લોકને રચવા બીજા વડે ઉત્પન્ન થયો તો તે પ્રમાણે અન્ય અન્ય કરતાં અનવસ્થા દોષ લાગે. જો દેવને અનાદિ માનો તો લોકને પણ અનાદિ માનવામાં શો દોષ છે ? વળી તે અનાદિ છે તો નિત્ય છે કે અનિત્ય ?

જો નિત્ય હોય તો - X - કર્તાપણું સિદ્ધ ન થાય. જો અનિત્ય હોય તો ઉત્પન્ન થઈ મૃત્યુ પામે, જે પોતાનું રક્ષણ ન કરે તેમાં બીજાનું કરવાપણું કઈ રીતે વિચારી શકાય ? વળી તે અમૂર્ત છે કે મૂર્ત ? જો અમૂર્ત હોય તો આકાશ માફક અકર્તા છે, જો મૂર્ત હોય તો - X - તેનું અકર્તૃત્વ સિદ્ધ છે.

દેવગુપ્ત, દેવપુત્ર પક્ષ અચુક્તિવાળા હોઈ સાંભળવા યોગ્ય જ નથી. એ રીતે બ્રહ્માએ બનાવ્યો એ પદ્ધતિમાં પણ દૂષણ જાણી લેવું. હવે શરીરરૂપ ભવનનું કરવું ગેરે

- X - વિશિષ્ટ બુદ્ધિવાળાનું કામ છે ઇત્યાદિ બોલવું પણ અચુક્ત છે, કેમકે તેમાં વિશિષ્ટ કારણપૂર્વકપણે વ્યાપ્તિની અસિદ્ધિ છે કેમકે કાર્ય વિશેષ ઉપલબ્ધિ કારણ વિશેષથી છે - X - X - પણ અતિ અદેષ્ટ પદાર્થમાં તેની પ્રતિતી ન થાય. અહીં વાદી કહે છે કે અમે તેથી જ ઘટ પૂર્વે કરેલો છે તેમ કહીએ છીએ, જૈનાચાર્ય કહે છે કે તેમાં ઘટનું કાર્ય વિશેષપણું સ્વીકારીએ તો પણ નહી, પર્વત આદિમાં કારણરૂપ ન ઘટી શકે ઇત્યાદિ - X - X - વળી માટીનો જેમ ઘડો છે તેમ માટીનો રાફડો છે, તેને જોઈને એમ ન કહેવાય કે તે કુંભારે બનાવ્યો છે. પણ તમે તે સ્વીકારતા નથી, તેથી પર્વતાદિનો કર્તા ઈશ્વર ન મનાય.

વળી વાદી કહે છે કે ઘટ આદિના સંસ્થાન વિશેષપણા માફક પર્વત આદિમાં પણ વિશિષ્ટ સંસ્થાન દેખવાથી અમે તેને કારણપૂર્વક કહ્યું.

જૈનાચાર્ય કહે છે - તે અચુક્ત છે. - X - X - ઘટાદિ સંસ્થાનનો કર્તા કુંભાર દેખાય છે, ઈશ્વર નહીં. જો ઈશ્વર કરે છે એમ માનો તો કુંભારે શું કર્યું ? - X - આ રીતે દેખાતા કુંભારને બદલે ન દેખાતા ઈશ્વરની ખોટી કલ્પના થાય. - X - આ રીતે અદેષ્ટની કલ્પના અચુક્ત છે. વળી જો દેવકુલાદિનો કર્તા અવ્યાપી, અનિત્ય દેખેલો છે, તે દેષ્ટાંતથી ઈશ્વર સાધીએ તો ઈશ્વર પણ તેવો થઈ જાય, અન્યથા ધારીએ તો દેષ્ટાંતના અભાવે વ્યાપ્તિ સિદ્ધ ન થતાં અનુમાન ન થાય. - X - X -

વળી પ્રધાનાદિથી કરાયેલ આ લોક છે, તે પણ અસંગત છે, તે પ્રધાન મૂર્ત છે કે અમૂર્ત ? જો અમૂર્ત હોય તો સમુદ્રાદિ મૂર્ત પદાર્થનો ઉદ્ભવ ન ઘટી શકે - X - X - જો મૂર્ત છે તો ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયું ? જો આપમેળે ઉત્પન્ન થયું માનો તો લોક પણ આપમેળે ઉત્પન્ન થયો કેમ ન માનો ? ઇત્યાદિ. જો અનાદિ માનો તો લોકને અનાદિ કેમ નથી માનતા ? - X - X - પ્રધાનથી મહદ્ આદિની ઉત્પત્તિ ન સંભવે, અચેતન પ્રકૃતિની પ્રવૃત્તિ પુરુષાર્થ તરફ કઈ રીતે હોય ? - X - જો પ્રકૃતિનો આ સ્વભાવ માનો તો ‘સ્વભાવ’ બળવાન થયો, તો લોક પણ સ્વભાવથી બનેલો માનો. અદેષ્ટ પ્રધાનની કલ્પના શા માટે કરવી ?

આદિના ગ્રહણથી કેટલાંક ‘સ્વભાવ’નું કારણપણું ઇચ્છે છે, તો તેનાથી અમારા મતનું ખંડન થતું નથી. જેમકે સ્વનો ભાવ-સ્વભાવ સ્વકીય ઉત્પત્તિ, તે અમે પદાર્થોમાં ઇચ્છીએ છીએ જ.

કોઈ નિયતિકૃત્ લોક કહે છે. “જે જેવું થવાનું હોય તે નિયતી.” તેમ વિચારતા તે સ્વભાવથી જુદી નથી. જો તમે સ્વયંભૂએ આ લોક બનાવ્યો કહો, તો તે પણ અસુંદર જ છે. કેમકે સ્વયંભૂ એટલે તમે શું કહો છો ? જ્યારે તે થાય ત્યારે અન્યથી નિરપેક્ષ સ્વતંત્ર થાય છે ? જો અનાદિ કાળનો બનેલ સ્વયંભૂ માનો તો - X - લોકને અનાદિ માનવામાં શું વાંધો છે ? - X - સ્વયંભૂ અનાદિ છે, તો તેમાં નિત્યપણું છે, નિત્યનું એકરૂપપણું હોવાથી કર્તાપણું ન ઘટે. વળી તે વીતરાગ હોવાથી સંસારની વિચિત્રતા ન સંભવે. જો સરાગી માનો તો અમારા જેવો સહેલાઈથી વિશ્વનો અકર્તા થયો. ઇત્યાદિ - X - લોકના નાશ માટે યમ ઉત્પન્ન કર્યો, તેમ કહેવું

પ્રતાપમાત્ર છે.

ઇંડામાંથી લોક ઉત્પન્ન થયો તેમ કહેવું પણ અયોગ્ય છે, કેમકે જે પાણીમાંથી ઇંડુ ઉત્પન્ન થયું તો પાણી ઇંડા વિના ઉત્પન્ન થયું, એ રીતે લોક ઉત્પત્તિ પણ માનો તો શો વાંધો ? જે બ્રહ્મા ઇંડુ રચે તો લોક કેમ ન રચે ? આવી કષ્ટવાળી અયુક્તિથી ઇંડાની કલ્પના શા માટે કરવી ? જે એમ જ હોય તો કેટલાંક કહે છે - બ્રહ્માના મુખથી બ્રાહ્મણ ઉપજ્યા, ભુજામાંથી ક્ષત્રિય ઇત્યાદિ, એ પણ અયુક્તિ જ છે. કેમકે મુખાદિથી કોઈની ઉત્પત્તિ સંભવની નથી. કદાચ થાય તો પણ એકમાંથી ઉત્પન્ન થયેલમાં વર્ણોનો ભેદ ન સંભવે તથા બ્રાહ્મણોના પેટા ભેદો ન થાય, જનોઈનો સદ્ભાવ ન થાય, ભાઈ-બહેનને પરણે તેવું નક્કી થાય. આવી અસત્ કલ્પના ન માનવી.

જૈનદર્શન પ્રમાણે લોક-અનાદિ, અનંત, ઉર્ધ્વ-અધો ૧૪ રાજ પ્રમાણ, વૈશાખ સંસ્થાન-કેડે બે હાથ દર્શ, પગ પહોળા કરી ઉભેલા પુરુષ જેવો, અધો મુખ મલ્લકાકાર સાત પૃથ્વીમય, થાળી આકારે અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રામક મધ્યલોક, ઉપર-નીચે બે દાબડાના આકારે ઉર્ધ્વ લોક છે. તે ધર્માદિ દ્રવ્યાર્થથી નિત્ય અને પર્યાયથી ક્ષણક્ષણી, ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્નોવ્યરૂપે સત્, અનાદિ જીવ-કર્મ સંબંધથી અનેક ભવપ્રાંચથી વિસ્તારવાળો અને આઠકર્મરહિત લોકાંત યુક્ત છે, પણ તત્ત્વથી અજાણવાદી જૂઠું બોલે છે - હવે તેમના અજ્ઞાનનું ફળ કહે છે—

● સૂત્ર-૬૯ :-

અશુભ અનુષ્ઠાનથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જાણવું. જે દુઃખની ઉત્પત્તિ નથી જાણતા તે નિવારવાનો ઉપાય કઈ રીતે જાણે ?

● વિવેચન-૬૯ :-

મનને અનુકૂળ તે મનોહા-શોભન અનુષ્ઠાન. અમનોહા-અસત્ અનુષ્ઠાન, જે દુઃખનો ઉત્પાદ છે તેને ન જાણતાં તેઓ ઈશ્વર આદિ ઉપર દુઃખની ઉત્પત્તિ મુકે છે. કહ્યું છે કે - સ્વકૃત્ અસત્ અનુષ્ઠાનથી જ દુઃખનો ઉદ્ભવ થાય છે, બીજાથી નહીં, છતાં ઉક્તવાદીઓ ઈશ્વરાદિથી દુઃખનું ઉત્પાદન બતાવે છે, તેઓ કઈ રીતે દુઃખ નિવારણનો હેતુ જાણે ? નિદાનના ઉચ્છેદ વિના નિદાનીનો ઉચ્છેદ ન થાય. તેઓ નિદાનને જ જાણતા નથી, તો દુઃખના ઉચ્છેદ માટે કઈ રીતે પ્રયત્ન કરે ? કરે તો પણ દુઃખ દૂર ન થાય પણ જન્મ-જરા-મરણરૂપ દુઃખદાયી સંસારમાં વારંવાર ભટકે છે.

હવે બીજી રીતે કૃતવાદીમતને બતાવે છે—

● સૂત્ર-૭૦,૭૧ :-

કોઈ વાદી કહે છે - આત્મા શુદ્ધ અને પાપરહિત છે, પણ ક્રીડા અને પ્રદેષને કારણે તે જ અપરાધ કરે છે...આ મનુષ્યભવમાં જે મુની સંવૃત્ત રહે છે, પછી પાપરહિત થાય છે, જેમ વિકટ જળ નિરજ, સરજ થાય છે.

● વિવેચન-૭૦,૭૧ :-

આ કૃતવાદીના પ્રસ્તાવમાં ત્રૈરાશિક-ગોશાલકના મતાનુસાર જેઓમાં ૨૧-

સૂત્રો પૂર્વગત ત્રિરાશિક સૂત્ર પરિપાટીએ માનેલા છે, તે કહે છે કે - આ આત્મા મનુષ્યભવમાં જ શુદ્ધાયારી થઈ, બધો મેલ છોડીને અકલંક થઈ મોક્ષમાં સર્વ કર્મરહિત થાય છે. એવું ગોશાલકમતીઓ કહે છે. વળી આ આત્મા શુદ્ધત્વ તથા અકર્મકત્વ એ બે અવસ્થાવાળો થઈ ક્રીડા કે દેષથી તે મોક્ષમાં રહેલો ફરી રજથી લેપાય છે. કહ્યું ચે કે - પોતાના શાસનની પૂજા અને બીજાનો પરાભવ જોઈને હર્ષ થાય છે, ઉલટું યતાં દેષ થાય છે. આ ક્રીડા અને દેષથી રક્ત થયેલ આત્મા જેમ રજરહિત વસ્ત્ર મેલું થાય તેમ આ જીવ મોક્ષમાં મલીન થઈને કર્મના ભારથી ફરી સંસારમાં અવતરે છે, આ અવસ્થામાં તે સકર્મક થઈ ત્રીજી રાશિ અવસ્થાવાળો થાય છે.

વળી આ મનુષ્યભાવ પામીને દીક્ષા લઈ સંવૃત્ત આત્મા થઈ પછી અપાપક થાય છે - સર્વ કર્મકલંકરહિત થાય છે. ફરી - X - મુક્તિમાં જાય છે. ફરી - X - રાગદેષનો ઉદય યતાં મલીનાત્મા બની જેમ રજરહિત પાણી રજયુક્ત બને તેમ આ આત્મા અનંતકાળે સંસારના ઉદ્દેગથી શુદ્ધાયાર બનીને મોક્ષ પામી કર્મરહિત થાય છે. ફરી નવા કર્મોથી બંધાય છે. આ ત્રિરાશિક મત થયો. કર્મરહિત-કર્મસહિત-કર્મરહિત ત્રણ અવસ્થા છે.

કહ્યું છે કે - બળેલ લાકડું પાછું સળગે, તેમ ભવને પ્રમથન કરીને નિર્વાણને પણ અનિશ્ચિત - X - માને છે, મુક્ત થઈને પરાર્થમાં શૂર બની તારું શાસન ત્યજનાર માટે આ મોહરાજ્ય છે.

● સૂત્ર-૭૨,૭૩ :-

મેઘાવી પુરુષ આ વાદોનો વિચાર કરીને બ્રહ્મચર્યમાં વાસ કરે. બધાં વાદીઓ પોત-પોતાના દર્શનોનું આખ્યાન કરે છે...મનુષ્યને પોતપોતાના અનુષ્ઠાનથી જ સિદ્ધિ મળે છે, અન્યથા નહીં, વશેન્દ્રિયને આ લોકમાં સર્વ ઈષ્ટ કામભોગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

● વિવેચન-૭૨,૭૩ :-

ઉક્ત વાદીઓને વિચારીને બુદ્ધિમાન કે મર્યાદા વ્યવસ્થિત સાધુ એમ ચિંતવે કે આ ત્રિરાશિક અને ઈશ્વરકૃત્ લોકવાદી બ્રહ્મચર્ય કે સંયમ અનુષ્ઠાનમાં ન રહે કેમકે તેમનો આ અભિપ્રાય છે કે સ્વદર્શન પૂજા કે તિરસ્કારથી કર્મબંધ થાય છે. - X - રાગદેષ યતાં શુદ્ધિનો અભાવ યતાં મોક્ષનો અભાવ થાય છે. [વાસ્તવિક રીતે આ વાત ખોટી છે] કેમકે સર્વથા કર્મકલંકરહિત, યથાવસ્થિત વસ્તુ તત્ત્વના જ્ઞાતા, સ્તુતિ કે નિંદામાં સમભાવ રાખી, રાગ-દેષના અનુસંગના અભાવે કર્મબંધ થાય કઈ રીતે ? કર્મબંધના અભાવે સંસારમાં અવતરણ કેમ થાય ?

તેઓ કંઈક અંશે દ્રવ્ય બ્રહ્મચર્ય પાળે છતાં સમ્યગ્ જ્ઞાન અભાવે સમ્યગ્ અનુષ્ઠાન ન કરે. વળી તે બધાં વાદીઓ પોત-પોતાના દર્શનના અનુરાગથી વખાણનારા હોય, તેમાં વિવેકીએ આસ્થા ન કરવી.

હવે બીજી રીતે કૃતવાદીનો મત કહે છે - તે શૈવ, એકદંડી આદિ કૃતવાદી

પોતાના અનુષ્ઠાન-દીક્ષા, ગૂરૂચરણ સેવાદિમાં જ સર્વથા સંસાર પ્રપંચરહિત થવાનું બોલનારા કહે છે કે અન્ય કોઈ રીતે સિદ્ધિ ન થાય. શૈવદીક્ષાથી જ મોક્ષ થાય, એક દંડી રપ-તત્ત્વના જ્ઞાનથી મોક્ષ માને છે, વેદાંતિકો ધ્યાનાદિથી મોક્ષ માને છે. બીજા પણ પોતાના મંતવ્યથી મોક્ષ માને છે - X - જ્યાં સુધી સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી અહીં જ સંસારમાં અમારા મત મુજબના અનુષ્ઠાન કરવાથી ઐશ્વર્યનો સદ્ભાવ થાય છે તે કહે છે - ઇન્દ્રિય કબ્જો રાખનાર તે વશવર્તી. તે સંસારી શોભા વડે પરાભવ ન પામે. - X - તેના સર્વે મનોરથો સિદ્ધ થાય છે. - X - X - એ રીતે ઉક્ત આઠ ગુણ ઐશ્વર્યવાળી સિદ્ધિ અમારા અનુષ્ઠાનથી આ લોકમાં થાય અને મોક્ષરૂપ સિદ્ધિ પરભવે થાય તે બતાવે છે—

● સૂત્ર-૭૪,૭૫ :-

કોઈ વાદી કહે છે - [અમારા મતનું અનુષ્ઠાન કરનાર] સિદ્ધ અને નિરોગી થઈ જાય છે, તેઓ સિદ્ધિને મુખ્ય માનીને પોતાના દર્શનમાં ગ્રથિત છે.

તે અસંવૃત મનુષ્ય અનાદિ સંસારમાં વારંવાર ભમે છે અને લાંબા કાળ સુધી આસુર અને કિલ્બિષિક સ્થાનોમાં જાય છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન :-

ઉક્ત વાદીઓનું અનુષ્ઠાન કરનારને આ જન્મમાં ઐશ્વર્યરૂપ સિદ્ધિ પામીને પછી વિશિષ્ટ સમાધિયોગથી શરીર ત્યાગ કરીને સર્વદ્વંદ્વરહિત થઈ રોગરહિત થાય છે. શરીર-મનના અભાવે કોઈ દુઃખ પામતા નથી. આ લોકમાં કે સિદ્ધિના વિચારમાં શૈવ આદિએ કહેલું છે, તે શૈવ આદિ મુક્તિને જ આગળ કરીને પોતાના મતમાં રક્ત બનીને અનુકૂળ યુક્તિનું પ્રતિપાદન કરે છે. તે શાસ્ત્રબોધરહિત સામાન્ય પુરુષ પોતાનું ઇચ્છિત સાધવાને યુક્તિ બતાવે છે. એ રીતે પોતાને પંડિત માનતા, પરમાર્થથી અજ્ઞાન સ્વઆગ્રહ સાધક યુક્તિ બતાવે છે. - X - X -

હવે તેમના અનર્થને બતાવવા સાથે દૂષણો કહે છે - તે પાપંડીઓ મોક્ષની વાંછાવાળા છતાં ઇન્દ્રિય અને મનથી અસંયત બની, તેમાં પણ લાભ છે એમ બતાવી વિષય ભોગ કરે છે. એ રીતે મુક્તિ બતાવે છે. આ રીતે ભોળા લોકોને ઠગીને અનાદિ સંસાર કાંતારમાં ભમશે. સ્વ દુશ્ચરિત્રથી કર્મ જાળમાં બંધાયને નરકાદિ પીડા સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થશે. ઇન્દ્રિય કાબૂ રહિતતાથી અશેષ દ્વંદ્વ વિનાશરૂપ સિદ્ધિ નહીં પામે. જે અભિમાદિ સિદ્ધિ બતાવી છે, તે પણ - X - દંભ માત્ર છે. તેઓની બાલતપ-અનુષ્ઠાનાદિથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ બતાવી તે પણ એવી જ છે, તેઓ દીર્ઘકાળ સુધી અસુરકુમાર આદિમાં - X - તથા કિલ્બિષિક-નોકર જેવા અલ્પ ઋદ્ધિ, અલ્પભોગવાળા - X - દેવ થાય છે. - તેમ હું કહું છું.

અધ્યયન-૧ “સમય” ઉદ્દેશા-૩નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

ક્ર્ અધ્યયન-૧, ઉદ્દેશો-૪ ક્ર્

o શ્રીજો ઉદ્દેશો કહ્યો, હવે ચોથો કહે છે, તેનો સંબંધ-પૂર્વ ઉદ્દેશામાં સ્વસમય-પરસમય અધિકાર કહ્યો, અહીં પણ તે જ કહે છે. અથવા પૂર્વ અન્યતીર્થિકના કુત્સિત આચાર કહ્યા, તે જ કહે છે. - X - X -

● સૂત્ર-૭૬,૭૭ :-

હે શિષ્ય ! [પરીષદ-ઉપસર્ગથી] જિતાયેલા આ અજ્ઞાની પોતાને પંડિત માને છે, તે [તારે] શરણરૂપ નથી. તે પૂર્વ સંયોગને છોડ્યા પછી પણ ગૃહસ્થ કર્તવ્યના ઉપદેશક છે...વિદ્વાન્ બિદ્ધુ તેમને જાણીને તેમાં મૂર્છા ન કરે. પણ અભિમાન અને આસક્તિ રહિત થઈ મુનિ માધ્યસ્થભાવથી વિચરે.

● વિવેચન :-

અનંતર સૂત્ર સાથેનો સંબંધ - પૂર્વ સૂત્રમાં કહ્યું કે - અન્યતીર્થિકો અસુરસ્થાનમાં કિલ્બિષિક થાય. શા માટે ? કેમકે તેઓ પરીષદ-ઉપસર્ગોથી જિતાયેલા છે. પરંપર સૂત્ર સંબંધ - આરંભે કહ્યું કે કર્મ કેમ બંધાય અને તુટે તે જાણે, જેમકે - આ પંચભૂતાદિ વાદીઓ અને ગોશાલકમતાનુયાયી પરીષદ-ઉપસર્ગથી અને કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મોહ, મદ એ છ શત્રુથી જિતાયેલા છે, ઇત્યાદિ.

આ સૂત્રની વ્યાખ્યા - પંચભૂત આદિ - X - વાદીઓ રાગદ્વેષથી હણાયેલા, શબ્દાદિ વિષયમાં રક્ત, પ્રબળ-મહામોહોત્થ અજ્ઞાનથી હે શિષ્ય ! તેઓ બાળક જેવા, વિવેકહીન, વ્યર્થ બોલનારા આ અન્યતીર્થિકો અસમ્યગ્ ઉપદેશથી કોઈને શરણ યોગ્ય થવા સમર્થ નથી. તથા તેઓ સ્વયં અજ્ઞાની હોવાથી બીજાને પણ મુગ્ધ કરે છે. તેઓ પોતાને પંડિત માને છે. બીજા પાઠ મુજબ અજ્ઞાનમાં રાચી સીદાય છે. દુઃખમાં રહેલા તે બીજાના રક્ષણને માટે થતાં નથી. - X -

પૂર્વના ધન, ધાન્ય, સ્વજનાદિ ગૃહસ્થ સંયોગોનો ત્યાગ કરીને અમે નિઃસંગ થઈ દીક્ષા લીધી છે એમ કહેનારા ફરી આરંભ, પરીગ્રહમાં આસક્ત બની ગૃહસ્થના પચન-પાયન આદિ જીવઘાતના કૃત્યો કરે છે અને તેનો જ ઉપદેશ આપે છે અથવા સાવધ અનુષ્ઠાનરૂપ સંરંભ, સમારંભ, આરંભનો ઉપદેશ આપી; દીક્ષિત હોવા છતાં ગૃહસ્થથી જુદા પડતા નથી. - X - X -

આવા તીર્થિકો પ્રતિ બિદ્ધુનું કર્તવ્ય બતાવે છે - તે પાપંડિકને અસત્ ઉપદેશદાનાભિરત જાણીને સમજવું કે આ મિથ્યાત્વથી હણાયેલા ચિત્તવાળા, વિવેકશૂન્ય પોતાનું કે બીજાનું હિત પણ કરવા સમર્થ નથી, એમ વિચારીને ભાવબિદ્ધુ, સંયત વિદિત વેદ તેમનામાં આસક્તિ ન કરે. તેઓની સાથે સંપર્ક પણ ન કરે. - X - આઠ મદના સ્થાનમાં ક્યાંય અહંકાર ન કરે. અન્યતીર્થિક, ગૃહસ્થ કે પાસત્યાદિ સાથે સંબંધ છોડીને રાગદ્વેષના મધ્યમાં રહીને મુનિ ત્રણ જગત્ના જ્ઞાતા થઈ આત્માનો નિર્વાહ કરે અર્થાત્ તેવા સાથે સંબંધ થાય તો અહંકાર ત્યાગી - X - તેમની નિંદા ન કરીને પોતાની પ્રશંસા ત્યાગી મુનિએ આત્મામાં સ્થિર થવું.

તે અન્યતીર્થિકો રક્ષણને માટે કેમ થતાં નથી, તે કહે છે—

● સૂત્ર-૭૮,૭૯ :-

કોઈ વાદી કહે છે - પરિગ્રહી અને આરંભી મોક્ષ મેળવે છે. પણ ભાવબિદ્ધુ પરિગ્રહ અને આરંભરહિતને શરણે જાય...વિદ્વાન્ મુનિ શુદ્ધ આહારની ગવેષણા કરે અને આપેલ આહાર જ ગ્રહણ કરે. આહારમાં અગૃહ્ણ અને નિર્લોભી બનીને અપમાનનું વર્જન કરે.

● વિવેચન-૭૮,૭૯ :-

તેઓ પરિગ્રહ - ઘન, ઘાન્ય, દ્વિપદ, ચતુષ્પદાદિ સહિત વર્તે છે, તેના અભાવે પણ શરીર, ઉપકરણાદિમાં મૂર્છાવાળા રહી જીવોને દુઃખ દેનારા વ્યાપારમાં વર્તે છે. તેના અભાવે પણ ઔદેશિકાદિ ખાઈને અન્યતીર્થિક આદિ પરિગ્રહ અને આરંભ વડે જ મોક્ષમાર્ગને બતાવે છે - પરલોક ચિંતામાં કોઈ કહે છે - આ શિર કે મુખ મુંડનાદિથી શો લાભ ? ગુરુના અનુગ્રહથી પરમ અક્ષરની પ્રાપ્તિ કે દીક્ષા પ્રાપ્તિ થાય તો મોક્ષ થાય એવું બોલનાર રક્ષણ માટે થતાં નથી. - X - ધર્મોપકરણ પણ શરીરના ઉપભોગને માટે જ રાખનાર સ્વત્વ પરિગ્રહી તથા સાવધ આરંભથી રહિત, કર્મજોજથી હલકા, ઉત્તમ નાવ સમાન, સંસાર મહોદધિથી પ્રાણીઓને તારવામાં સમર્થ છે. ઔદેશિક આદિના અપરિભોજી તે બિદ્ધુને શરણે જા.

હવે પરિગ્રહ - આરંભરહિત કેમ રહેવું તે બતાવે છે - ગૃહસ્થ - X - પોતા માટે જ ભાત વગેરે રાંધે છે તે પરકૃત - X - તે ઉદ્ગમ દોષરહિત આહારને ચાચે તથા સંયમકરણમાં નિપુણ, બીજાની આશંસાના દોષથી રહિત, નિઃશ્રેયસ બુદ્ધિ વડે અપાયેલ - X - ઉત્પાદન દોષરહિત - દૂતિ, ઘાત્રી આદિ દોષ રહિત આહાર લે તે બિદ્ધુ ગ્રહણેષણા વડે રહે - અર્થાત્ એષણા દોષ પણ પરિહરે. તથા તે આહારમાં મૂર્છિત થયા વિના રાગ-દોષથી મુક્ત થઈ - ગૌચરીના પાંચ દોષરહિત વાપરે. તે બિદ્ધુ બીજાનું અપમાન ન કરે તથા તપ અને જ્ઞાન મદ ન કરે.

ઉદ્દેશાનો અર્થાધિકાર કહ્યો, હવે પરવાદી મતને બતાવે છે—

● સૂત્ર-૮૦,૮૧ :-

કોઈ વાદી કહે છે - લોકવાદને સાંભળવો જોઈએ, પણ લોકવાદ વિપરીત બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમાં બીજાની વાતનું અનુસરણ માત્ર છે...લોક અનંત, નિત્ય, શાશ્વત, અવિનાશી છે ધીર-પુરુષો નિત્ય લોકને અંતવાન્ જુઓ છે.

● વિવેચન-૮૦,૮૧ :-

લોકવાદ-પાપંડી કે પૌરાણિકોનો મત યથાસ્વં અભિપ્રાયથી કે અન્યથા બતાવે તે જાણે, એ બતાવે છે - આ સંસારમાં કોઈ એમ કહે છે - પરમાર્થથી ઉલટી પ્રજ્ઞાથી ઉત્પન્ન-તત્ત્વ વિપર્યસ્ત બુદ્ધિ વડે રચેલું છે તે સિવાય બીજા અવિવેકીઓએ કહેલું તથા તેની પાછળ દોરાવું. જેમ અર્થ હોય તેથી વિપરીત ચાલનારાનું જે મંતવ્ય છે, તેની પાછળ જવું.

હવે તે વિપર્યસ્ત બુદ્ધિ વડે રચેલ લોકવાદ બતાવે છે - જેનો અંત નથી તે અનંત, અન્વયરહિત નાશ વડે નાશ ન થાય એવું જે કહેલું છે તે બતાવે છે - જે

જેવો આ ભવમાં હોય તેવો પરભવમાં થાય છે, પુરુષ પુરુષ જ થાય ઇત્યાદિ. અથવા અનંત એટલે અપરિમિત - અવધિરહિત. નિત્ય એટલે અપ્રચ્યુત-અનુત્પન્ન-સ્થિર-એક સ્વભાવી લોક છે.

તથા નિરંતર છે માટે શાશ્વત છે - તે બે અણુ આદિ કાર્યદ્રવ્ય અપેક્ષા વડે અશાશ્વત છતાં કારણ દ્રવ્ય પરમાણુત્વનો ત્યાગ કરતો નથી તથા દિશાદિ અપેક્ષાએ વિનાશ પામતો નથી. વળી તેનો અંત હોવાથી તે અંતવાન્ લોક છે, તેઓ તેને સાતદ્રીપ પરિમાણ કહે છે તે પરિમાણવાળો નિત્ય છે, એવું કોઈ સાહસિક બીજી રીતે અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાથી ઉલટું દેખે છે.

આ પ્રમાણે અનેક ભેદ ભિન્ન લોકવાદને સાંભળો. તથા અપુત્રને લોક નથી, બ્રાહ્મણ દેવતા છે ઇત્યાદિ નિર્યુક્તિક લોકવાદને જાણે. - વળી -

● સૂત્ર-૮૨,૮૩ :-

કોઈ કહે છે - લોક અપરિમિત જાણી શકાય છે, પણ ધીર-પુરુષ તેને સર્વત્ર પરિમિત જુઓ છે...[શાસ્ત્રકાર કહે છે-] આ લોકમાં ત્રસ કે સ્થાવર જેટલા પણ પ્રાણી છે, તે તેમનો પર્યાય છે. જેથી તે ત્રસ કે સ્થાવરપણે [અન્યાન્ય] ઉત્પન્ન થાય છે.

● વિવેચન-૮૨,૮૩ :-

ક્ષેત્રથી કે કાળથી જેનું પરિમાણ નથી તે ‘અપરિમાણ’ કોઈ તીર્થિક એવું માને છે. અર્થાત્ અપરિમિતજ્ઞ એવો અતીન્દ્રિય દષ્ટા, તે સર્વજ્ઞ નથી. અથવા અભિપ્રેત અર્થ અતીન્દ્રિયદર્શી. તેઓ કહે છે - બધું જુઓ કે ન જુઓ, પણ ઇષ્ટ અર્થને જરૂર જુઓ કેમકે કીડાની સંખ્યાનું પરિજ્ઞાન આપણે શા કામનું ? આ લોકમાં સર્વજ્ઞને ઉડાવનાર વાદીનો આ મત છે તથા સર્વ ક્ષેત્ર અને કાળને આશ્રીને જાણવા યોગ્ય કર્મપણાને પામેલ પરિમાણની સાથે સપરિમાણ થાય તે સપરિચ્છેદ બુદ્ધિ. તેના વડે શોભે તે ધીર. - X - X - ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે લોકવાદ પ્રવર્ત્યો છે.

તેનો ઉત્તર જૈનાચાર્યો આપે છે - ત્રાસ પામે તે ત્રસ-બેઘન્દ્રિયાદિ. પ્રાણી તે સત્ત્વ, ત્રસત્ત્વને પામે છે. સ્થાવર-સ્થાવર નામકર્મના ઉદયથી પૃથ્વીકાય આદિ છે. જે તેમનો લોકવાદ સત્ય હોય, તો જે આ જન્મમાં મનુષ્યાદિ હોય તે અન્ય જન્મમાં પણ તેવો જ થાય. તેથી સ્થાવર અને ત્રસના તાદૃશત્વને લીધે દાન, અધ્યયન, જપ, તપ આદિ સર્વે અનર્થક છે.

લોકમાં પણ અન્યથાપણું કહ્યું છે. જેમકે - વિષ્ટા સહિત બાળેલ, મરીને શિયાળ થાય છે. તેથી સિદ્ધ થયું કે સ્થાવર કે ત્રસનું પોતાના કર્મ અનુસાર પરસ્પર સંક્રમણાદિ અનિવારિત છે.

તથા અનંત અને નિત્ય લોક છે, તેમ કહ્યું તે જો પોતાની જાતિને ન ઉચ્છેદવા વડે નિત્યતા કહો તો અમારા ઇચ્છા મુજબ પરિણામનું અનિત્યત્વ સિદ્ધ થયું, પણ અપ્રચ્યુત્વ, અનુત્પન્ન આદિથી નિત્યત્વ માનો તો તે ન ઘટે. કેમકે જે પ્રત્યક્ષ છે તેને બાધા પહોંચે ઇત્યાદિ - X - X - તમારું કહેવું અસત્ છે. કેમકે બધું જ ઉત્પાદ-

વ્યવસ્થા યુક્તવ્યથી નિર્વિભાગ જ પ્રવર્તે છે. અન્યથા આકાશના કમળ માફક વસ્તુ પોતાનું વસ્તુપણું છોડી દે.

તથા અંતવાળો લોક સાતદ્વીપવાળો માનેલો છે, - X - તે વ્યર્થ છે. તેના ગ્રાહક પ્રમાણના અભાવે પ્રેક્ષાપૂર્વક વિચારનારા તમારી વાત નહીં માને. અપુત્રીયાને લોક નથી તે કથન પણ ખોટું છે, શું પુત્ર હોવા માત્રથી વિશિષ્ટ લોકની પ્રાપ્તિ થાય ? કે તે જીવના ઉત્તમ કૃત્યોથી થાય ? જે સંતાનથી જ સ્વર્ગ માનો તો ભૂંડ માત્ર સ્વર્ગ જાય. - X - બે પુત્ર હોય, તેમાં એકે સારું અનુષ્ઠાન કર્યું અને બીજાએ ખરાબ કર્યું તો તે બાબની શી દશા થાય ? - X -

તથા 'શ્વાન' યજ્ઞ છે, તે યુક્તિ-વિરોધી વચન છે. 'અપરિમાણને જાણે' કહ્યું, તે પણ ખોટું છે. જે અપરિમિત જ્ઞાન છતાં તે સર્વજ્ઞ ન હોય તો હેય-ઉપાદેય ઉપદેશ દાનના વિકલપણથી તેને બુદ્ધિવાનો ન સ્વીકારે. વળી કીટક સંખ્યા પરિજ્ઞાન અન્યત્ર પણ અજ્ઞાન હશે તેવી શંકા જન્માવે છે. - X - એ સર્વ રીતે સર્વજ્ઞપણું ઘસ્ટવા યોગ્ય છે.

તથા તમે કહ્યું સ્વાપ-બોધ-વિભાગથી પરિમિત જાણે, આ બાબત સર્વજન સામાન્ય હોવાથી કંઈ વિશેષ નથી. - X - સર્વથા બધા જગત્ની ઉત્પત્તિ અને પાછો વિનાશ થાય તેવું નથી. કેમકે "આવું જગત્ કદાપી ન હતું" એ વચન પ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે અનંત આદિ લોકવાદને પરિહરીને જેવું હોય તેવો લોક પાછલી અડધી ગાથા વડે કહે છે—

જે કોઈ ત્રસ કે સ્થાવર આ સંસારમાં સ્વકર્મ પરિણતિ અનુસાર રહે છે, તે પર્યાય અને અવ્યભિચારી પર્યાય વડે સ્વકર્મ પરિણતિથી ત્રસ જીવ સ્થાવરરૂપે, સ્થાવર જીવો ત્રસરૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તો કોઈ ત્રસ ત્રસરૂપે જ અને સ્થાવર-સ્થાવરરૂપે જ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ જેવો આ ભવમાં છે, તેવો જ બીજા ભવમાં થાય એવો નિયમ નથી. - દૈષ્ટાંત કહે છે—

● સૂત્ર-૮૪,૮૫ :-

ઔદારિક શરીરવાળા પ્રાણી ગર્ભ આદિ અવસ્થાઓથી ભિન્ન બાલ, કુમાર આદિ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે. બધાંને દુઃખ અપ્રિય છે, માટે કોઈની હિંસા ન કરવી.

જ્ઞાની હોવાનો સાર એ છે કે કોઈની હિંસા ન કરે અને સમતા એ જ અહિંસા છે, તે જાણવું જોઈએ.

● વિવેચન-૮૪,૮૫ :-

ઔદારિક પ્રાણી સમૂહની ચેષ્ટા તે 'ઝાલ જગત્ જોગ.' ઔદારિક શરીરી પ્રાણીની પૂર્વાવસ્થા ગર્ભ-કલલ-અર્બુદરૂપ હોય, તેથી વિપર્યાસભૂત તે બાળ-કુમાર-ચૌવનાદિ છે અર્થાત્ ઔદારિક શરીરી મનુષ્યાદિ બાળ, કુમાર આદિ કાલાદિ કૃત્ અવસ્થા વિશેષ જુદી જુદી રીતે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. પણ પૂર્વે હોય તેવો સર્વદા ન રહે. એમ બધાં સ્થાવર, ત્રસ માટે જાણવું.

વળી બધાં પ્રાણીઓ શરીર, મન આદિના દુઃખથી આકાંત થઈને જુદી જુદી અવસ્થાને પામે છે, તેથી સર્વે પ્રાણીઓ ન મરે તેમ મનુષ્યે આચરવું અથવા બધાં પ્રાણીને દુઃખ અપ્રિય અને સુખ પ્રિય છે, તેથી બધાને દુઃખ ન દેવું એ પ્રમાણે ઉપદેશ પણ આપ્યો. શા માટે જીવોને ન હણવા ?-

જ્ઞાની અર્થાત્ વિશિષ્ટ વિવેકવાન્નો ન્યાય છે કે કોઈ સ્થાવર કે ત્રસ પ્રાણીને દુઃખ ન દેવું. ઉપલક્ષણથી જાણવું કે - જૂઠું ન બોલવું, ચોરી ન કરવી, અબ્રહ્મ ન સેવવું, પરિગ્રહ ન રાખવો, રાત્રિભોજન ન કરવું. આ બધું જ્ઞાનીનું કર્તવ્ય સમજીને આશ્રવકર્મમાં ન પ્રવર્તે. વળી અહિંસા વડે સમતાને આ રીતે જાણે - જેમ મને મારું મરણ અને દુઃખ અપ્રિય છે, તેમ બીજા પ્રાણીને પણ છે, તેથી જ્ઞાની સાધુએ પ્રાણિમાત્રને પરિતાપના અપદ્રાવણાદિ દુઃખ ન દેવું.

- મૂલગુણ કહ્યા હવે ઉત્તરગુણ કહે છે—

● સૂત્ર-૮૬ થી ૮૮ :-

તે સાધુ સામાચારીમાં સ્થિત રહે, ગૃહિ રહિત બને, આત્માનું સંરક્ષણ કરે. ચર્યા, આસન, શય્યા, આહાર, પાણીમાં સદા ઉપયોગ રાખે.

ઈર્ષ્યા-આદાનનિક્ષેપ-એષણા સમિતિ, આ ત્રણે સ્થાનોમાં મુનિ સતત સંયમ રાખે ક્રોધ-માન-માયા-લોભનો ત્યાગ કરે.

સાધુ સમિતિથી યુક્ત, પાંચ સંવરથી સંવૃત્ત, ગૃહસ્થોમાં આસક્તિ ન રાખનાર; મોક્ષપ્રાપ્તિ સુદી સંયમનું પાલન કરે - એમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૮૬ થી ૮૮ :-

અનેક પ્રકારે દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીમાં સ્થિત, આહારાદિમાં ગૃહિ ન રાખનાર સાધુ - X - મોક્ષ પામે છે. તેના કારણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ ત્રણેને સારી રીતે રક્ષે - પાળે, તે ત્રણેની વૃદ્ધિ થાય તેમ કરે. તે ચારિત્ર કઈ રીતે પાળે - તે કહે છે - ચર્યા અર્થાત્ ગમન-પ્રયોજન હોય તો જ યુગ માત્ર દૈષ્ટિએ ચાલે તથા સુપ્રત્યુપેક્ષિત સુપ્રમાર્જિત આસને બેસવું તથા શય્યા એટલે વસતિ કે સંચારો જોઈ-પૂંજીને સ્થાનાદિ કરે તથા ગોચરી, પાણીમાં સમ્યક્ ઉપયોગવાળા થવું અર્થાત્ - ઈર્ષ્યા, ભાષા, એષણા, આદાનનિક્ષેપ, પારિષ્ઠાપના સમિતિમાં ઉપયોગપણે રહેવું. - X -

વળી ચારિત્રની શુદ્ધિ માટે ગુણોનો અધિકાર કહે છે - ઉક્ત ત્રણ સ્થાન - ૧. ઈર્ષ્યા સમિતિ, ૨. આસન, શય્યા વડે આદાન-ભાંડ માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, ૩. ભક્ત પાન એષણા સમિતિ, તથા ગૌચરી જતા બોલવાની સંભાવનાથી ભાષા સમિતિ કહી. આહાર કરતા ઉચ્ચાર-પ્રસવણ સંભવ હોવાથી પારિષ્ઠાપના સમિતિ લીધી. આ ત્રણે સ્થાને સમ્યક્ ચાલનાર તે સંયત, મોક્ષને માટે વર્તે તથા નિરંતર સમ્યક્ યથાવસ્થિત ત્રણ જગત્નો જાણકાર હોય. આત્માને અહંકાર થાય તે માન, આત્મા કે ચારિત્રને બાળે તે ક્રોધ, ગહન-માયા, - X - સંસારમાં જીવોને મધ્યમાં આવે તે લોભ. આ ચારે કષાયોના વિપાકોને મુનિ જાણે, આત્માથી તેને જુદો કરે.

આગમમાં - X - ક્રોધ પહેલાં છે, અહીં માન કેમ પહેલા લીધું ?- માન હોય

તો ક્રોધ અવશ્ય થાય, પણ ક્રોધમાં માન હોય કે ન પણ હોય, માટે.

આ પ્રમાણે મૂળ-ઉત્તર ગુણ બનાવી તેનો સાર કહે છે - પાંચ સમિતિથી સમિત સાધુ, પંચ મહાવ્રતયુક્ત, પાંચ સંવરયુક્ત, ગુપ્તિયુક્ત, ગૃહસ્થોથી નિર્લેપ - X - X - બિશુ શેષકર્મદાય કરી મોક્ષ માટે સંયમાનુષ્ઠાન રત રહે. આ પ્રમાણે ગુરુ ભગવંત શિષ્યને ઉપદેશ આપે છે.

અધ્યયન-૧ “સમય” - ઉદ્દેશા-૩નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિત અનુવાદ પૂર્ણ

इति - અધ્યયન સમાપ્તિ, બ્રવીમિ - ગણદર કહે છે કે જેમ તીર્થકરોએ કહ્યું છે, તે જ પ્રમાણે હું કહું છું, મારી બુદ્ધિથી નહીં.

અનુગમ પૂરો થયો. હવે નયોનો ઉપસંહાર કહે છે - “બધાં નયોનું અનેક પ્રકારે વક્તવ્ય છે, તે સાંભળીને સર્વનયોથી વિશુદ્ધ જે ચરણ ગુણ છે, તેમાં સાધુ રહે.”

- X - X - X - X - X - X -

❧ શ્રુતસ્કંધ-૧ - અધ્યયન-૧ “સમય” ટીકાનુવાદ પૂર્ણ ❧

- X - X - X - X - X - X -

❧ શ્રુતસ્કંધ-૧ - અધ્યયન-૨ ‘વેયાલિય’ ❧

● ભૂમિકા :-

‘સમય’ નામક પહેલું અધ્યયન કહ્યું. હવે બીજું ‘વૈતાલીય’ અધ્યયન કહે છે. તેનો સંબંધ-અધ્યયન-૧-માં જૈનદર્શનના ગુણો અને અન્ય મતના દોષો કહ્યા, તે જાણીને જેમ કર્મો નાશ થાય તેમ બોધ કરવો આ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ઉપક્રમાદિ ચાર અનુયોગદ્વાર કહેવા. ઉપક્રમમાં અર્થાધિકાર બે પ્રકારે-અધ્યયન અને ઉદ્દેશાનો અર્થાધિકાર અધ્યયન અર્થાધિકાર પૂર્વે નિર્ચુક્તિકારે કહ્યો છે - X - ઉદ્દેશાનો અર્થાધિકાર નિર્ચુક્તિકાર કહેશે. નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં નિર્ચુક્તિકાર કહે છે-

[નિ.૩૬-] વેયાલિય એ પ્રાકૃત નામ છે, ભાવરૂપે ‘વિદારક’ એવું ક્રિયાવાચક નામ છે, બધે ક્રિયામાં કર્તા-કર્મ-કરણ એ ત્રણનું જોડું છે. એથી તે બતાવે છે - વિદારક, વિદારણ, વિદારણીય. આ ત્રણેના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર પ્રકારે નિક્ષેપ ગણતા ત્રણ ચતુષ્ક થાય. નામ, સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્ય-વિદારક તે લાકડાં ચીરે છે. ભાવ વિદારક તો કર્મને વિદારવા યોગ્ય હોવાથી નોઆગમથી જીવ વિશેષ તે સાધુ છે - હવે કરણ -

[નિ.૩૭-] નામ, સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્ય વિદારણ તે કુહાડો આદિ છે, ભાવવિદારણ-દર્શન, જ્ઞાન, તપ, સંયમ. તેઓનું જ કર્મ વિદારણમાં સામર્થ્ય છે, દ્રવ્ય વિદારણીય તે લાકડું આદિ ભાવમાં આઠ પ્રકારના કર્મ છે.

[નિ.૩૮-] આ અધ્યયનમાં અનેક રીતે કર્મોનું વિદારણ કહ્યું છે, તેથી નિરુક્તિ વશથી “વિદારક” થાય. અથવા ‘વૈતાલીય’ એવું નામ છે. અહીં પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્ત ‘વૈતાલીય’ નામે ઇંદ છે તે જ ઇંદમાં આ અધ્યયન રચ્યું છે માટે ‘વૈતાલીય’ નામ છે. ઇંદોનુશાસન અધ્યયન-૩ના શ્લોક-૫૩માં તેનું સ્વરૂપ બતાવેલ છે. [તે ત્યાંથી જાણી-સમજી લેવું] હવે ઉપોદ્ઘાત-

[નિ.૩૯-] ‘કામ’ શબ્દ અહીં સ્વીકાર અર્થમાં છે. જો કે બધા આગમો શાશ્વત છે, તેમાં રહેલ અધ્યયન પણ શાશ્વત છે. તો પણ ભગવંત આદિનાથે કેવળજ્ઞાન સહિત અષ્ટાપદ ઉપર હતા, ત્યાં-જ્યારે ભરત ચક્રવર્તીએ પોતાના ૯૮ ભાઈઓને કાઢ્યા ત્યારે તેઓએ ભગવંતને પૂછ્યું કે - X - અમારે શું કરવું? ત્યારે ભગવંતે તેઓને ‘અંગારદાહક’નું દેષ્ટાંત જણાવી કહ્યું કે, પ્રાણીની ઇચ્છા ભોગથી તૃપ્ત થતી નથી - એવા અર્થ ગર્ભિત આ અધ્યયન કહેવાયું છે તે પુત્રોએ આ સાંભળી સંસારની અસારતા અને વિષયોના કટુ વિપાક અને નિઃસારતા જાણી, આયુ અને યૌવનની સંચળતા જાણીને ભગવંતની આજ્ઞા જ શ્રેયસ્કર માની તેમની પાસે બધાં ભાઈઓએ દીક્ષા લીધી. અહીં બધો ઉપોદ્ઘાત કહેવો. - હવે ઉદ્દેશાર્થાધિકાર-

[નિ.૪૦,૪૧-] ઉદ્દેશા-પહેલામાં હિતની પ્રાપ્તિ, અહિતનો ત્યાગરૂપ બોધ અને અનિત્યતા બતાવી. બીજામાં માન ત્યાગ અને શબ્દાદિમાં અનિત્યતા આદિ અધિકાર છે. ત્રીજામાં અજ્ઞાનથી ઉપચિત કર્મના અપચયરૂપ અધિકાર કહ્યો તથા સાધુએ સુખ

પ્રમાદ વર્જન કરવો તે બતાવ્યું.

❧ અધ્યયન-૨ 'વેતાલિય' ઉદ્દેશો-૧ ❧

૦ હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર કહે છે—

● સૂત્ર-૮૯,૯૦ :-

હે ભવ્યો ! સમ્યગ્ બોધ પામો, કેમ બોધ પામતા નથી ? પરલોકમાં સંબોધિ દુર્લભ છે. વીતેલ રાત્રિ પાછી નથી આવતી, સંયમી જીવન ફરીથી મળવું સુલભ નથી...જેમ બાજ પક્ષી વિતરને ઉપાડી જાય છે, તેમ આયુ ક્ષય થતાં [જીવન-સૂત્ર] તૂટી જાય છે. જુઓ બાલ્ય-વૃદ્ધ કે ગર્ભાવસ્થામાં જ જીવન સ્યુત થઈ જાય છે.

● વિવેચન-૮૯,૯૦ :-

ભગવંત આદિનાથ ભરતે તિરસ્કારેલા પોતાના ૯૮ પુત્રોને ઉદ્દેશીને કહે છે અથવા સુર, અસુર, મનુષ્ય, તિર્યચને ઉદ્દેશીને બોલ્યા કે - તમે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર લક્ષણ ધર્મમાં બોધ પામો કેમકે આવો મળેલો અવસર ફરી મળવો દુર્લભ છે. મનુષ્ય જન્મ, કર્મભૂમિ, આર્યદેશ, સારુકૂળ, બધી ઇન્દ્રિયોની કુશળતા, શ્રવણ શ્રદ્ધાદિ મળવા છતાં પોતાની બુદ્ધિથી કેમ બોધ પામતા નથી ? આટલી સામગ્રી મળ્યા પછી તુચ્છ ભોગો ત્યાગી સદ્ધર્મમાં બોધ પામવો. નિર્વાણાદિ સુખ દેનાર મનુષ્યભવમાં જૈનધર્મ પામીને, વિષય ઇન્દ્રિયોનું ક્ષણિક-અશોભન કામસુખ ભોગવવું ઉચિત નથી. જેમ વૈદ્યુર્ધિ રત્નો મળે તો કાચના કકડા લેવા ઉચિત નથી.

જેમણે પૂર્વભવે ચારિત્ર નથી આરાધ્યું, તેમને સમ્યગ્દર્શનાદિ પ્રાપ્તિરૂપ બોધ પરલોકમાં નિશ્ચે દુર્લભ છે. કેમકે વિષયપ્રમાદ વશ એક વાર ધર્મ આચરણથી બ્રષ્ટ ને અનંતકાળ સંસાર ભ્રમણ થાય છે. જે રાત્રિઓ ગઈ છે, તે પાછી આવવાની નથી, ગયેલ જુવાની પાછી આવતી નથી. કરોડો ભવે દુર્લભ મનુષ્યત્વ પામીને મારે પ્રમાદ કેમ થાય ? કેમકે ઇન્દ્રનું પણ ગયેલ આયુ ફરી આવતું નથી...સંસારમાં સંયમપ્રધાન જીવિત સુલભ નથી. અથવા તૂટેલ આયુ ફરી સંધાવું શક્ય નથી. સંબોધ [જાગવું] સુતેલાનું થાય છે. સુવાનું નિદ્રાના ઉદયથી થાય. નિદ્રા અને જાગવું તેના ચાર નિક્ષેપ છે. તેમાં નામ, સ્થાપનાને છોડીને દ્રવ્ય-ભાવ નિક્ષેપને નિર્યુક્તિકાર કહે છે—

[નિ.૪૨-] આ ગાથામાં દ્રવ્યનિદ્રા અને ભાવ સંબોધ બતાવ્યો છે. આઘન્ટ ગ્રહણથી ભાવનિદ્રા, દ્રવ્યબોધ પણ સમજી લેવા. તેમાં દ્રવ્યનિદ્રા તે તે નિદ્રાનો અનુભવ છે, તે દર્શનાવરણીય કર્મોદય છે. ભાવનિદ્રા તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર શૂન્યતા છે. દ્રવ્ય બોધ તે દ્રવ્યનિદ્રામાં સુતેલાનું જાગવું અને ભાવબોધ તે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, સંયમ જાણવા. અહીં ભાવ બોધ અધિકાર છે. - X -

[સૂત્રકારશ્રી કહે છે-] ભગવંત સર્વ સંસારીનું સોપકમત્વથી અનિયત આયુ બતાવતા કહે છે - તમે જુઓ કે કેટલાંકનું બાળપણમાં જ મૃત્યુ થાય છે એ રીતે કેટલાંક વૃદ્ધત્વમાં, કેટલાંક ગર્ભમાં મરે છે. - X - X - બધી અવસ્થામાં પ્રાણી

પ્રાણોને તજે છે. જેમકે - ત્રણ પલ્લોપમ આયુવાળા પણ પર્યાપ્તિ પામી અંતર્મુહૂર્તમાં કોઈ મરણ પામે છે. - X - જેમ બાજ પક્ષી તિતરને મારી નાંખે છે એમ મૃત્યુ પ્રાણીના પ્રાણોને હરે છે. ઉપક્રમના કારણે આયુનો ઉપક્રમ થાય છે તેના અભાવે આયુષ્યનો ક્ષય થતાં જીવોનું જીવન તુટે છે. - તથા -

● સૂત્ર-૯૧,૯૨ :-

કોઈ માતા-પિતાના મોહમાં પડી સંસારમાં ભમે છે, તેવા જીવોને પરલોકમાં સુગતિ સુલભ નથી, માટે સુવતી આ ભયો જોઈને આરંભથી વિરમે.

સંસારમાં જુદા જુદા સ્થાને રહેલ પ્રાણીઓ કર્મો વડે નરકાદિ ગતિમાં જાય છે, પોતાના કર્મોનું ફળ ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી.

● વિવેચન :-

કોઈ માતા-પિતાના મોહ અને સ્વજનના સ્નેહથી ધર્મમાં ઉદમ કરતા નથી, તે તે જ માતાપિતાને કારણે સંસારમાં ભમે છે. કહ્યું છે કે - આશ્ચર્ય છે કે ખલ એવા વિદ્યાતાએ જીવોને લોટા વિનાની માતા, પિતા, પુત્ર, પત્ની, બંધુનામક સ્નેહની મોટી સાંકળે બાંધ્યા છે ! તેના સ્નેહાકુલિત માનસથી સત્-અસત્ વિવેકરહિત થઈ સ્વજનના પોષણ માટે ગમે તેવું કૃત્ય કરવાથી અહીં સજ્જનો વડે નિંદાય છે, જન્માંતરે સદ્ગતિ સુલભ થતી નથી. માતાપિતામાં મોહિત મનવાળાને તેમના માટે કલેશ કરતાં અને વિષયસુખ લાલસાથી દુર્ગતિ જ થાય છે. આ પ્રમાણે દુર્ગતિના કારણો જાણીને સાવધ અનુષ્ઠાનથી અટકી શોભન વ્રતવાળા થવું અથવા પાઠાંતરથી સમાધિવાળા રહેવું. તેમ ન કરે તો-

પોતાના કરેલા સાવધ અનુષ્ઠાનોથી પૃથ્વી પર જુદા જુદા સ્થાને તેઓ નરકાદિમાં પોતાના કરેલ કર્મોથી અને ઇશ્વરાદિની પ્રેરણાથી નહીં, તે રીતે ભમશે. અથવા દુઃખના હેતુરૂપ કર્મો જે નરકાદિમાં જવા યોગ્ય છે, તેને અહીં એકઠાં કરે છે. આમ કહીને કર્મનો હેતુ તથા કર્તાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. આ બાંધેલા કર્મોના વિપાક ભોગવ્યા વિના તે છૂટતો નથી. એટલે કર્મના ઉદયે પ્રાણી તેને ભોગવીને કે તપ દ્વારા અથવા દીક્ષા લઈ ખપાવે છે, તે સિવાય કર્મો દૂર થતાં નથી.

- હવે બધાં સ્થાનોની અનિત્યતા બતાવે છે-

● સૂત્ર-૯૩,૯૪ :-

દેવ, ગંધર્વ, રાક્ષસ, અસુર, ભૂમિચર, સરિસૃપ અને રાજા, મનુષ્ય, શ્રેષ્ઠી, બ્રાહ્મણ, તે સર્વે દુઃખી થઈને પોતાના સ્થાનોથી મરે છે.

જેમ તાલ-ફળ બંધન તૂટતાં નીચે પડે છે, તેમ કામભોગ અને સંબંધમાં ગૃહ્ય પ્રાણીઓ આયુનો અંત થતાં મૃત્યુ પામી કર્મસહિત જાય છે.

● વિવેચન-૯૩,૯૪ :-

દેવો-જ્યોતિષ્ક, સૌધર્માદિ, ગંધર્વ અને રાક્ષસથી આઠે પ્રકારના વ્યંતરો, અસુર-દશ પ્રકારના ભવનપતિઓ, ભૂમિચર અને સરિસૃપાદિ તિર્યચો, રાજા-ચક્રવર્તી, બલદેવ, વાસુદેવાદિ, સામાન્ય મનુષ્યો, શ્રેષ્ઠીઓ, બ્રાહ્મણો આ બધાં પોતાના સ્થાનોને

દુઃખી થઈને તજે છે. કેમકે બધાં પ્રાણીને પ્રાણ ત્યાગતા મહાદુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે.
- વળી -

ઈચ્છા-મદનરૂપ કામ તથા પૂર્વના કે પછીના સંબંધીમાં આસક્ત થઈ કર્મવિપાકોને કર્મવિપાક કાળે સહેતા પ્રાણીઓ હોય છે. કહ્યું છે કે - ભોગની ઈચ્છાથી વિષયના સેવન થકી અહીં-તહીં કેવળ કલેશ થાય છે પણ ઉપશમ થતો નથી. જેમ પોતાની છાયા સવાર-સાંજ વધે છે, તેમ વિષય તૃષ્ણાને ઉપભોગથી શમન કરવા ઈચ્છનારની તૃષ્ણા શાંત થતી નથી. વળી તે ભોગો કે સંબંધીઓ તેને રક્ષણરૂપ થતાં નથી. જેમ તાલફળ બીટડાથી તુટી જતાં અવશ્ય પડે છે, તેમ આ પણ પોતાના આયુષ્ય ક્ષયે મૃત્યુ પામે છે.

● સૂત્ર-૯૫,૯૬ :-

જો કોઈ બહુશ્રુત હોય, ધાર્મિક બ્રાહ્મણ કે ભિક્ષુ હોય, પણ જો તે માયાકૃત્ અનુષ્ઠાનોમાં મૂર્છિત હોય તો તે પોતાના કર્મોથી દુઃખી થાય છે.

જુઓ ! કોઈ અન્યતીર્થિ પરિગ્રહ ત્યાગી, દીક્ષા લે, પણ સંયમનું સમ્યક્ પાલન ન કરતા મોક્ષની વાતો તો કરે છે, પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય કરતા નથી. તેના શરણથી આ ભવ કે પરભવને કેમ જાણી શકાય ? [કેમકે] તેઓ પોતાના જ કર્મોથી પીડાય છે.

● વિવેચન-૯૫,૯૬ :-

જેઓ શાસ્ત્રાર્થના પારગામી છે, ધર્મ આચરણ કરનારા છે, બ્રાહ્મણ કે ભિક્ષુ છે, તેઓ મુખ્યતાએ કર્મ કે માયા વડે કરેલ અસત્ અનુષ્ઠાનોમાં અતિ ગૃહ્ણ બનીને એવા કર્મો વડે પીડાય છે...હવે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર સિવાય બીજો કોઈ મોક્ષમાર્ગ નથી એવા ત્રિકાળવિષયી સૂત્રથી અન્યતીર્થિકના ધર્મનો પ્રતિષેધ કરવા કહે છે - - X - તું જો કે કોઈ અન્યતીર્થિ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને કે પરિગ્રહનું જ્ઞાન મેળવીને દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય છે, પણ સમ્યક્ જ્ઞાનના અભાવે સંસાર સમુદ્રને તરતો નથી, કેવલ આ સંસારે ભમે છે. કદાચ શાશ્વતપણાથી મોક્ષના ઉપાય કે સંયમ વિશે જોલે પણ સમ્યક્ જ્ઞાનાભાવે તેને આચરી શકતો નથી.

હે શિષ્ય ! તું તે માર્ગે જવા તૈયાર થયો છે, પણ આ ભવ કે પરલોકને કઈ રીતે જાણીશ ? અથવા આરમ્ તે ગૃહસ્થત્વ કે સંસાર અને પરમ્ તે વ્રજયા પર્યાય કે મોક્ષ. સમ્યક્ જ્ઞાન વિના અન્યદર્શની તે બંનેથી ભ્રષ્ટ થાય છે. - X - સ્વકૃત્ કર્મથી પીડાય છે - કેટલાંક અન્ય તીર્થિઓ નિષ્પરિગ્રહી તથા તપથી દુર્બળ છે, તેનો મોક્ષ કેમ ન થાય ?

● સૂત્ર-૯૭,૯૮ :-

જો કે કોઈ નગ્ન અને કૃશ થઈને વિચરે કે માસકામલ કરે, પણ જો તે માયા આદિથી યુક્ત છે, તો અનંતકાળ ગર્ભના દુઃખ ભોગવશે.

હે પુરુષ ! તું પાપકર્મથી નિવૃત્ત થા, મનુષ્યનું જીવન અંતવાણું છે. અહીં મનુષ્યભવમાં આસક્ત તથા કામમાં મૂર્છિત એવા અસંવૃત્ત પુરુષો મોહને પ્રાપ્ત

થાય છે.

● વિવેચન-૯૭,૯૮ :-

જો કે અન્યતીર્થિ-તાપસાદિ બાહ્ય ગૃહવાસાદિ પરિગ્રહ ત્યાગી નિષ્કિંચનતાથી નગ્ન બની, દુર્બલ થઈને, પોતાના મત મુજબ દીક્ષા અનુષ્ઠાન કરે, જો કે તે તપ વિશેષ કરીને ખાય તો પણ આંતર કષાય પરિત્યાગ ન કરવાથી મોક્ષ પામતો નથી. જે અન્યતીર્થિ માયા વડે - કષાયો વડે યુક્ત હોય. તે અનંતકાળ ગર્ભમાં રખડશે - તેનો સાર એ છે કે અર્કિંચન હોય, તપોનિષ્ઠ હોય પણ કષાયનો ત્યાગ કર્યા વિના નરકાદિ સ્થાનથી લઈ તિર્ય્યાદિ સ્થાનમાં - X - અનંત કાલ - X - ભમશે.

જે કારણથી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપદિષ્ટ તપ વડે દુર્ગતિ માર્ગ નિરોધ થતો નથી, તેથી જેન માર્ગમાં સ્થિર થવા ઉપદેશ આપે છે - હે પુરુષ ! જે પાપ અનુષ્ઠાન વડે દુઃખ મળવાનું છે, તે કર્મથી નિવૃત્ત થા. કેમકે પુરુષોનું જીવિત વધુમાં વધુ ત્રણ પલ્લોપમ છે. સંયમજીવિત પલ્લોપમની અંદર પૂર્વ કોડી વર્ષ હોઈ શકે. અથવા - X - સાંત-અંતવાણું છે. - X - એ રીતે મનુષ્યોનું અલ્પ આયુ જાણી, તે વીતી ન જાય ત્યાં સુધી ધર્માનુષ્ઠાનથી સફળ કરવું. પણ જેઓ ભોગ તથા સ્નેહરૂપ કાદવમાં ફસાયા છે, મનુષ્યભવમાં કે સંસારમાં કામ-ભોગમાં મૂર્છિત થઈ તે મનુષ્યો મોહ પામે છે - X - અથવા મોહનીય કર્મ બાંધે છે હિંસાદિ સ્થાનથી અનિવૃત્ત, ઇન્દ્રિયોથી અસંયત લોકો આવું કરે છે, તો [ભવ્યાત્મા એ] શું કરવું ? તે કહે છે—

● સૂત્ર-૯૯,૧૦૦ :-

હે યોગી ! તું યતના સહિત સમિતિ અને ગુપ્તિ યુક્ત બનીને વિચર કારણ કે સૂક્ષ્મ પ્રાણીયુક્ત માર્ગ ઉપયોગ વિના પાર કરવો દુસ્તર છે. તું મહાવીર દ્વારા સમ્યક્ પ્રરૂપિત અનુશાસનમાં પરાક્રમ કર...જે વિરત, વીર, સંયમ ઉદ્યત, કોદાદિ કષાયનાશક, પાપવિરત, અભિનિવૃત્ત છે, તે કોઈપણ પ્રાણીનો ઘાત કરતા નથી.

● વિવેચન-૯૯,૧૦૦ :-

જીવન થોડું છે તે જાણીને અને વિષયોને કલેશપ્રાયઃ સમજીને ઘરના ફાંસારૂપ બંધનને છેદીને પ્રાણીઓના રક્ષણનો યત્ન કરતો ઉદ્યુક્તવિહારી બન - સંયમ યોગવાનું, ગુપ્તિ સમિતિથી રક્ષિત બન. શા માટે ? માર્ગમાં સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓ હોય છે, તેથી અનુપયોગે ચાલતા જીવોને બચાવવા દુર્ગમ છે. આ રીતે ધ્યાસમિતિ બતાવી, ઉપલક્ષણથી બધી સમિતિમાં સતત ઉપયોગવાળા થવું. આગમ સૂત્રાનુસાર સંયમમાં વર્તવું. આવું બધાં અરિહંતોએ સમ્યક્ રીતે પ્રકર્ષથી કહેલું છે.

- વીર પુરુષો કયા છે ? -

જેઓ હિંસા, જૂઠ આદિ પાપથી જે વિરત છે, વિશેષથી કર્મ દૂર કરવા પ્રેરે છે, તે વીર છે. સમ્યક્તયા આરંભોના પરિત્યાગ વડે ઉત્થિત છે, તેમણે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ તથા આદિ શબ્દથી બીજી મોહનીય કર્મ પ્રકૃતિ દૂર કરનાર તથા સૂક્ષ્મ, બાહર જીવોને મન, વચન, કાયાથી હણતા નથી. સર્વથા સાવધ અનુષ્ઠાનથી વિરત

અને કોઠાદિના ઉપશમ વડે શાંત કે મુક્ત જેવા જાણવા - પાછો ઉપદેશ આપે છે.

● સૂત્ર-૧૦૧,૧૦૨ :-

[બુદ્ધિમાન સાધુ વિચારે કે-] પરીષદોથી હું એકલો જ પીડાતો નથી પણ લોકમાં બીજા અનેક પ્રાણી વ્યથા પામી રહ્યા છે. એ રીતે સાધક આત્મૌપમ્ય સહિત જુઓ, પીડાના સ્પર્શે ડરે નહીં, પણ સહન કરે.

ભીંતનો લેપ કાઢી તેને ક્ષીણ કરી દેવામાં આવે તેમ સાધુ અનશન આદિ તપ વડે શરીરને કૃશ કરી દે, તથા અહિંસા ધર્મનું પાલન કરે, ભગવંતે આ જ ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે.

● વિવેચન-૧૦૧,૧૦૨ :-

પરીષદ ઉપસર્ગો આ ભાવના ભાવી સહેવા - હું એક જ ઠંડી, તાપ આદિ દુઃખ વિશેષથી પીડાતો નથી, બીજા પણ પ્રાણીઓ આ લોકમાં અતિ દુઃસહ દુઃખથી પીડાય છે. તેઓ પણ સમ્યગ્ વિવેકના અભાવે નિર્જરા ફળ પામતા નથી. કહ્યું છે કે - દુઃખો મેં સહ્યા નહીં, સુખને મેં છોડ્યા નહીં, દુઃસહ તાપ આદિ દુઃખો સહ્યા પણ તપ ન કર્યો, રાત-દિન ધનને સિંતવ્યુ પણ પરમ તત્ત્વને ન જાણ્યું, સંસારના સુખના અર્થી બની જે જે કૃત્યો કર્યા તેના તેના ફળોથી વંચિત થયા. જો ગૃહસ્થ જે કષ્ટ સહે છે, તેવા કલેશ સંયમ સ્વીકારી વિવેકીઓ સહે તો ઘણો ગુણ થાય છે. કહ્યું છે કે-

ભૂમથી કૃશતા, તુચ્છ ભોજન, ઠંડી-તાપ, રૂક્ષવાળ, પૃથ્વીશયન આ દુઃખ ઘેર સહે તો પતન થાય, સંયમમાં સહે તો ઉન્નતિ થાય. દોષ પણ ગુણ થાય. આ પ્રમાણે સહે તો જ્ઞાનાદિ વડે સ્વહિત-આત્મહિતવાળો થઈ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ વડે વિચારી, હણે નહીં અર્થાત્ કોઠાદિથી આત્માને ન પીડતો, મહાસત્ત્વવાળો બની, પરીષદોને સમ્યક્ રીતે સહે, મનોદુઃખી ન થાય અથવા અનિહ એટલે તપ, સંયમમાં કે પરીષદ સહેવામાં બળ-વીર્ય ન ગોપવે. બાકી પૂર્વવત્...જેમ - X - છાણ આદિથી લેપેલ-જાડી કરેલ ભીતના લેપનાં પડ ઉખડતા પાતળી પડે, તેમ અનશનાદિ વડે દેહના લોહી-માંસ સુકવ. તે સુકવતા તારા કર્મો પણ ઘટશે. તથા વિવિધ હિંસારહિત બની અહિંસાને ધારણ કર. - X - આ મોક્ષને અનુકૂળ ધર્મ અહિંસા લક્ષણવાળો છે અને પરીષદ-ઉપસર્ગ સહન કરવા રૂપ ધર્મ છે. જે સર્વજ્ઞ ભગવંતે કહ્યો છે - વળી -

● સૂત્ર-૧૦૩,૧૦૪ :-

જેમ ઘૂળથી ભરેલી પકિણી પોતાનું શરીર કંપાવી ઘૂળને ઉડાડી દે છે, તેમ દ્રવ્ય ઉપધાનવાન્ તપસ્વી સાધુ કર્મોને ખપાવી દે છે.

અણગારત્વની એષણા માટે ઉપસ્થિત, શ્રમણોચિત સ્થાનસ્થિત તપસ્વીને બાળક અને વૃદ્ધ પ્રાર્થે તો પણ સાધુ તેમને આધિન ન થાય.

● વિવેચન :-

જેમ પકિણી રજથી ખરડાયેલા અંગને કંપાવીને તે ચોટેલી રજને ખેરવી નાંખે છે, એમ મુક્તિગમન યોગ્ય ભવ્ય તે મોક્ષ સમીપ લઈ જનારા અનશન આદિ તપથી

ઉપધાનવાન્ બની, તે સાધુ “કોઈને ન હણવાની” પ્રવૃત્તિ કરી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોને દૂર કરે છે - હવે અનુકૂળ ઉપસર્ગો કહે છે-

અગર એટલે ઘર, તે ન હોવાથી અણગાર. તે સંયમ સ્થાનમાં રહીને [ગૌયરી] એષણાર્થે પ્રવૃત્ત થાય, શ્રમ પામે તે શ્રમણ, તથા ઉત્તરોત્તર વિશિષ્ટ સંયમ સ્થાને ચડેલા, વિશિષ્ટ તપોનિષ્ઠ એવાને પણ કદાચ પુત્ર-પૌત્રાદિ કે પિતા, દાદા આદિ દીક્ષા છોડવા પ્રાર્થના કરે - તેઓ કહે કે - તમારે અમને પાળવા જોઈએ, અમારું કોઈ નથી અથવા કહે કે અમને તો તું એક જ પાળવા યોગ્ય છે, આમ બોલતા તેઓ શ્રમ પામશે, પણ પરમાર્થ જાણતા તે સાધુએ આ બધી વાતો ધ્યાનમાં લેવી નહીં [ગૃહસ્થ બનવું નહીં] - વળી -

● સૂત્ર-૧૦૫,૧૦૬ :-

કદાચ તેઓ તે શ્રમણ સમક્ષ કરુણ વિલાપ કરી આકર્ષિત કરવા ઇચ્છે તો પણ તે સાધનામાં ઉદ્યત ભિક્ષુને સમજાવીને ગૃહસ્થ ન બનાવી શકે.

કદાચ તેઓ કામભોગ માટે પ્રલોભન આપે કે તેને બાંધીને ઘેર લઈ જાય પણ જો તે સાધુ અસંયમી જીવન ન ઈચ્છતા હોય, તો ગૃહસ્થ બનાવી ન શકે.

● વિવેચન :-

કદાચ તે માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી આદિ તેમની પાસે જઈને કરુણાપ્રધાન વચનો કહે કે કૃત્યો કરે. જેમકે - હે નાથ-પ્રિય-કાંત-સ્વામી ! તું અતિ વલ્લભ ઘરને વિશે દુર્લભ છે, હે નિર્દય ! તારા વિરહમાં બધું શૂન્ય લાગે છે. તું શ્રેણી-ગામ-ગોષ્ઠી-ગણમાં જ્યાં હતો ત્યાં દીપતો હતો, હે સુપુરુષ ! તારા ઘર-બાર વિશે શું કહેવું ? વળી પુત્ર માટે કોઈ સગાં તો રડતા કહે છે કે હે પુત્ર ! કુળવર્ધક એક પુત્રને ઉત્પન્ન કરીને દીક્ષા લે. આ રીતે - X - કહે ત્યારે તે ભિક્ષુ રાગ-દ્રેષ રહિતતાથી કે મુક્તિની યોગ્યતાથી સમ્યક્ સંયમ ક્રિયા માટે ઉત્થિત તે સાધુને [તેના સગાં] દીક્ષાથી બ્રષ્ટ કરવા માટે સમર્થ નથી, તેને સાધુવેશ ત્યજાવી ગૃહસ્થ બનાવવા શક્તિમાન થતાં નથી.

જો કે તે સગાં સંયમપ્રવૃત્ત સાધુને સુંદર ભોગોથી લોભાવે છે એટલે કે અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરે અથવા બાંધીને ઘેર લાવે. એ રીતે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોથી પીડે, તો પણ તે સાધુ જીવિતનો અભિલાષી ન થાય, તેમ અસંયત જીવિતને ન પ્રશંસે, તે કારણથી તેનાં સગાં તેને પોતાનો કરવા સમર્થ ન થાય કે ગૃહસ્થભાવે સ્થાપી ન શકે - પરંતુ -

● સૂત્ર-૧૦૭,૧૦૮ :-

મમત્વ દેખાડનારા માતા, પિતા, પુત્ર, પત્ની તે સાધુને શિક્ષા આપે છે કે - તમે દુરદર્શી છો, અમારું પોષણ કરો, જેથી તમારો પરલોક ન બગડે.

કોઈ અસંવૃત્ત પુરુષ અન્ય-અન્યમાં મૂર્છિત થઈ, મોહ પામે છે, તેઓ અસંયમને ગ્રહણ કરીને પુનઃ પાપકાર્ય કરવામાં લજ્જિત થતા નથી.

● વિવેચન-૧૦૭,૧૦૮ :-

કદાચ માતા-પિતાદિ તે નવદીક્ષિતને શીખવે કે - અમે તારાં સ્નેહી છીએ,

અમે તારા માટે અથવા પોષકના અભાવે અત્યંત દુઃખી છીએ. તું તો બરોબર જોનારો-સૂક્ષ્મદર્શી છે, હોંશીયાર છે. માટે અમારું પોષણ કર અન્યથા પ્રવજ્યા લઈને તેં આ લોક બગાડ્યો છે, અમારું પાલન ન કરીને તું પરલોક પણ બગાડીશ. દુઃખી સ્નેહીને પાળવાથી તને પુણ્ય થશે. - X - X - એ રીતે તેમના દ્વારા ઉપસર્ગ પામીને કેટલાક કાયર આવું કરે—

કેટલાંક અલ્પ સત્વવાળા સાધુ માતાપિતાદિથી ભરમાઈને સમ્યગ્દર્શનાદિ સિવાય શરીરાદિ બદ્ધ જુદું છે તે ન જાણવાથી અસંવૃત્ત થઈ સારા અનુષ્ઠાનમાં મુંઝાય છે અને સંસારગમનના એક માત્ર હેતુભૂત અસંયમ, તેને અસંયતો ઉન્માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈ - X - આદરે છે - X - અનાદિ ભવ અભ્યાસથી દુશ્ચેદ્ય એવા વિષમય-અસંયમમાં વર્તે છે તેઓ આવા કર્મોમાં પુનઃ પ્રવૃત્ત થઈ ધૃષ્ટ બની પાપકર્મ કરતા લજાતા નથી.

● સૂત્ર-૧૦૯,૧૧૦ :-

હે પંડિત ! તેથી તમે રાગદ્વેષરહિત બની વિચારો, પાપથી વિરમો, શાંત થાઓ. વીર પુરુષો જ ધ્રુવ એવા મહામાર્ગરૂપ મોક્ષમાર્ગને પામે છે.

મન, વચન, કાયાથી સંવૃત્ત કર્મવિદારણ માર્ગે પ્રવેશે છે. ધન, સ્વજન અને આરંભનો ત્યાગ કરી, સુસંવૃત્ત થઈ વિચરે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૧૦૯,૧૧૦ :-

જે માતા-પિતાદિના મોહથી પાપકર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય, તે કર્મના વિપાક વિચારીને તું મુક્તિગમન યોગ્ય ભવ્ય બનીને કે રાગદ્વેષરહિત થઈ જો. તથા સત્ વિવેકયુક્ત બનીને અસત્ અનુષ્ઠાનરૂપ પાપકર્મથી નિવૃત્ત થઈ ક્રોધાદિત્યાગી શાંત થા તથા વિનયવાન્, કર્મવિદારણ સમર્થ બની મહામાર્ગ એવા જ્ઞાનાદિ મોક્ષમાર્ગ તથા મોક્ષ પ્રતિ ધ્રુવ-નિર્દોષ જાણીને તે જ માર્ગ આદર, પણ અસત્ અનુષ્ઠાનવાળા નિર્લજ્જ ન થવું.

હવે ઉપદેશદાન પૂર્વક ઉપસંહાર કરે છે - કર્મ વિદારણ માર્ગમાં આવીને - X - મન-વચન-કાયાથી સંવૃત્ત થઈ, દ્રવ્ય અને સ્વજનો અર્થે થતાં સાવધ આરંભ ત્યાગીને, ઇન્દ્રિયોને સંવરી, સંયમ અનુષ્ઠાનમાં વર્તે. - X -

અધ્યયન-૨ “વેચાલીય” ઉદ્દેશા-૧નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

卐 અધ્યયન-૨ ઉદ્દેશો-૨ 卐

૦ પહેલા પછી હવે બીજો ઉદ્દેશો કહે છે - તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - પૂર્વ ઉદ્દેશમાં ભગવંતે પોતાના પુત્રને ધર્મદેશના કહી, અહીં પણ તે જ અધ્યયન અર્થાધિકાર છે. સૂત્રનો સૂત્ર સાથે સંબંધ-છેલ્લા સૂત્રમાં બાહ્ય દ્રવ્ય, સ્વજન, આરંભનો ત્યાગ કહ્યો. અહીં પણ ‘માન ત્યાગ’ અધિકાર છે. હવે સૂત્ર—

● સૂત્ર-૧૧૧,૧૧૨ :-

સર્પ પોતાની કાંચળી છોડી દે, તેમ સાધુ કર્મરૂપી રજને છોડી દે. એમ જાણીને મુનિ મદ ન કરે, બીજાની નિંદા ન કરે કેમકે પરનિંદા અશ્રેયસ્કર છે. જે બીજાની અવજ્ઞા કરે છે, તે સંસારમાં ઘણું પરિભ્રમણ કરે છે, પર નિંદા પાપનું કારણ છે, એવું જાણીને મુનિ મદ ન કરે.

● વિવેચન-૧૧૧,૧૧૨ :-

જેમ સાપ અવશ્ય ત્યાજ્ય કાંચળીને તજે છે, તેમ સાધુ આઠ પ્રકારની કર્મરજ અકષાયથી બની તજે છે. આ રીતે કષાયનો અભાવ જ કર્મ અભાવનું કારણ છે, આવું જાણીને કાલત્રય વેદી મુનિ મદ ન કરે. મદના કારણ કહે છે - જેમકે કાશ્યપ ગોત્રાદિ. ગોત્રની માફક બીજા મદસ્થાનો ગ્રહણ કરવા. વિદ્યાન્-વિવેકી સાધુ જાતિ, કુલ, લાભાદિથી મદ ન કરે. પોતે માત્ર મદ જ ન કરે પણ બીજાની દુઃખાંધા પણ ન કરે તે કહે છે - પાપકારી પરનિંદા પણ ન કરવી, મુનિ મદ ન કરે - તે નિર્યુક્તિની બે ગાથામાં કહે છે.

[નિ.૪૩,૪૪-] તપ, સંયમ, જ્ઞાનમાં પોતાને ઉત્તમ માનતા માન ઉત્પન્ન થાય, તે પણ મહામુનિઓએ ત્યાગવા યોગ્ય છે, તો પરનિંદાને ત્યાગવાનું તો પૂછવું શું ? મોક્ષગમન એક હેતુ તે નિર્જરાનો મદ પણ અરિહંતોએ નિષેધ્યો છે, તેથી જાતિ, કુળ આદિ મદોને ખાસ તજવા.

હવે પરનિંદાના દોષ બતાવે છે - જે કોઈ અવિવેકી પોતાના સિવાય બીજા માણસનું અપમાન કરે છે, તે તે કૃત્યથી બાંધેલ કર્મો વડે ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં - X - અત્યર્થ મહાંત કાળ ભમે છે. પાઠાંતરમાં ચિર શબ્દ પણ છે. - X - પરનિંદાથી સંસાર વધે છે, પરનિંદા દોષરૂપ જ છે. અથવા સ્વસ્થાનથી અધમ સ્થાને પાડનારી છે. તેમાં આ જન્મમાં સુધરનું દેષ્ટાંત છે, પરલોક સંબંધમાં પુરોહિતનું દેષ્ટાંત છે, જેનાથી શ્વાનાદિમાં તેની ઉત્પત્તિ થઈ. - X - X - પરનિંદા દોષવાળી જાણી મુનિઓએ જાતિ આદિ મદ ન કરવો. - X - મદના અભાવે શું કરવું ? તે કહે છે—

● સૂત્ર-૧૧૩,૧૧૪ :-

ભલે કોઈ ચક્રવર્તી હોય કે દાસનો દાસ, પણ દીક્ષા ધારણ કરી છે, તેણે લજ્જાનો ત્યાગ કરી સદા સમભાવથી વ્યવહાર કરવો.

શ્રમણ સંયમમાં સ્થિત રહી સમતામાં ઉદ્યુક્ત થાય, સમાહિત પંડિત મૃત્યુકાળ પર્યન્ત યાવત્ કથા મુજબ સંયમારાધન કરે.

● વિવેચન-૧૧૩,૧૧૪ :-

સામાન્ય પુરુષ તો ઠીક, પણ જેનો કોઈ નાયક નથી એવા સ્વયં પ્રભુ ચક્રવર્તી આદિ હોય અને નોકરનો નોકર હોય, આ બંને જેણે સંયમ-દીક્ષા અંગીકાર કરેલ હોય, તેઓ લજ્જા ન ધરતાં, ગર્વ કર્યા વિના પરસ્પર વંદન - પ્રતિવંદનાદિ ક્રિયા કરે અર્થાત્ ચક્રવર્તી પણ સાધુ થયા પછી પોતાના દાસ એવા સાધુને વંદન કરતા લજ્જા ન પામે, પણ સમભાવે વિચરે-સંયમમાં ઉદ્યુત બને - હવે કયા લજ્જા-મદ ન

કરવો તે બતાવે છે—

સમભાવયુક્ત સામાયિક આદિમાં સંયમ કે સંયમસ્થાનમાં છમાંના કોઈપણ સ્થાનમાં રહેલા કે છેદોપસ્થાનીયાદિમાં પોતે રહે તે બતાવે છે - સમ્યક્ શુદ્ધિમાં કે સ્વયં સમ્યક્ શુદ્ધ તપસ્વી લજ્જામદના ત્યાગથી કે સમાન મનવાળા થઈ સંયમમાં ઉદમ કરે - કેટલો કાળ ? —

જેમ દેવદત્ત, યજ્ઞદત્ત, કથા મુજબ. જ્ઞાનાદિ કે શુભ અધ્યવસાય વડે સમાહિત કે સમાધિયુક્ત, રાગદ્રેષાદિરહિત અથવા મુક્તિગમનની યોગ્યતા વડે ભવ્ય બનીને પંડિત સાધુ સદ્-અસદ્ના વિવેકથી ભૂષિત બની - X - મરણ પર્યંત લજ્જામદ ત્યાગ કરીને સંયમાનુષ્ઠાનમાં પ્રવર્તે - શું આલંબીને આ કરવું ? - તે કહે છે—

● સૂત્ર-૧૧૫,૧૧૬ :-

મોક્ષને જાણનાર મુનિ જીવના અતીત, અનાગત વિચારીને [લજ્જા-મદ ધારણ ન કરે] કઠોર વચનોથી આહત થાય તો પણ સમતા રાખે.

પ્રજ્ઞાવાન્ મુનિ સદા કષાયોને જીતે, સૂક્ષ્મદર્શી જ્ઞાની કદી ક્રોધ કે માન ન કરે પણ અવિરાધક રહે.

● વિવેચન :-

દૂર એટલે મોક્ષ, તેને જોઈને અથવા દૂર એટલે દીર્ઘકાળ, તેને વિચારીને કાલ ત્રણને જાણનારો મુનિ અતીત ધર્મ એટલે જીવનો ઉચ્ચ-નીચ સ્થાનમાં જવાનો સ્વભાવ. અનાગતધર્મ-ભાવિ ગતિ, તેને વિચારીને લજ્જા અને મદ ન કરે. તથા તે મુનિને દંડથી મારે કે કડવા વચન કહે કે ખંધકબ્રહ્મિના શિષ્યોની જેમ મારે, તો પણ સંયમમાં કહેલા માર્ગે જાય અથવા પાઠાંતરથી સમતાભાવે સહન કરે.

બીજી રીતે ઉપદેશ આપતા કહે છે—

પ્રજ્ઞામાં પૂર્ણ તે પટુપ્રજ્ઞ, પાઠાંતરથી પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવામાં સમર્થ, તે સર્વકાળ કષાયોને જીતે તથા સમતા વડે અહિંસાદિ લક્ષણ ધર્મ કહે. તથા સૂક્ષ્મ સંયમમાં પણ જે ક્રિયા હોય તેમાં અવિરાધક રહે અને બીજાથી હણાતા કે પૂજાતા તે ક્રોધી કે માની ન થાય તે જ માહણ-સાધુ છે.

● સૂત્ર-૧૧૭,૧૧૮ :-

ઘણાં લોકો દ્વારા નમનમાં જે સર્વ અર્થોથી અનિશ્ચિત છે, સરોવરની જેમ સદા સ્વચ્છ છે તે [કાશ્યપ] અરિહંતનો ધર્મને પ્રકાશિત કરે.

સંસારમાં ઘણાં પ્રાણીઓ ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થામાં સ્થિત છે. તે દરેકને સમભાવથી જોનાર, સંયમમાં સ્થિત પંડિત પુરુષ તેઓની હિંસાથી અટકે.

● વિવેચન-૧૧૭,૧૧૮ :-

ઘણાં માણસોને પોતા તરફ નમાવે કે તેઓ નમે તે “બહુજન નમન ધર્મ” છે તે ધર્મને ઘણાં લોકોએ પોત-પોતાના આશયો વડે પોતે માનેલા તત્ત્વોની પ્રશંસા કરે છે. [દિષ્ટાંત] રાજગૃહીમાં શ્રેણિક રાજા હતો. તેને પોતાના ચતુર્વિધ બુદ્ધિપ્રધાન પુત્ર સાથે વાતો થતી. કોઈ વખતે વાત થઈ કે આ લોકમાં ધર્મી વધારે કે અધર્મી ?

પર્યાદા બોલી કે અહીં અધર્મી ઘણાં છે, ધર્મ તો સો માં એકાદ કરતો હશે. ત્યારે અભયકુમારે કહ્યું કે - પ્રાયઃ બધાં લોકો ધર્મી છે, છતાં શંકા હોય તો પરીક્ષા કરો. - X - ત્યારે અભયકુમારે એક ઘોળો - એક કાળો, બે મહેલ બનાવ્યા. દાંડી પીટાવી કે ધર્મીએ પૂજાનો સામાન લઈ ઘોળા મહેલે જવું, અધર્મીએ કાળા મહેલમાં જવું. બધાં ઘોળા મહેલે પ્રવેશ્યા.

— અભયકુમારે તેમને પૂછ્યું કે તમે કઈ રીતે ધાર્મિક છો? હું ખેડૂત છું. અનેક પક્ષી મારા ખેતરના દાણા ખાય છે, વળી હું દાન આપું છું. બીજાએ કહ્યું કે હું બ્રાહ્મણ છું. ષટ્કર્મ કરું છું, ઘણાં શૌચ-સ્નાનપૂર્વક પિતૃઓને તર્પણ કરું છું. ઇત્યાદિ - X - X - દરેકે પોતાની રીતે સ્વ-સ્વ કૃત્યને ધર્મમાં નિયોજ્યો. બીજી તરફ કાળા મહેલમાં બે શ્રાવકોને જોયા. તેમને પૂછ્યું તમે શું અધર્મ કર્યો? એક કહે મેં મધપાન કરેલ, બીજો કહે હું જૂઠું બોલેલ. માટે પરમાર્થથી તો સાધુ જ ધાર્મિક છે, જે સ્વીકારેલી પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં સમર્થ છે, અમે તો મનુષ્ય જન્મ પામી, જૈનશાસન પામીને પણ લીધેલ નિયમ પાળી ન શક્યા માટે અમે અધર્મી છીએ. અધમાધમ છીએ માટે કાળા મહેલમાં આવ્યા છીએ. - X - X - X - ઇત્યાદિ - X - ઉત્તર આપ્યો.

આ પ્રમાણે બધાં પોતાને ધાર્મિક માનીને ધર્મી બનતા “બહુજન નમન ધર્મ” એમ કહ્યું. તેમાં સમાધિવાળા બનીને સાધુ પુરુષે બાહ્ય અભ્યંતર ધન-ધાન્ય-સ્ત્રી-મમત્વ આદિમાં અપ્રતિબદ્ધ થઈ ધર્મને પ્રકાશવો. તેને માટે એક દિષ્ટાંત આપે છે - જેમ સ્વચ્છ પાણીથી ભરેલા કુંડમાં અનેક જળચરો દોડાદોડ કરે, તો પણ તે અનાકૂળ-અમલિન રહે, તેમ સાધુ ધાર્મિક આદિ લક્ષણ ધર્મ પ્રગટ કરે અથવા તીર્થંકર કહેલ ધર્મ પ્રકાશે [અને અનેક કષ્ટો વચ્ચે પણ અનાકૂળ-અમલિન રહે.]

હવે બહુજન નમન યોગ્ય ધર્મમાં રહીને કેવો ધર્મ પ્રરૂપે તે કહે છે - અથવા બીજી રીતે ઉપદેશ આપે છે—

દશ પ્રકારના પ્રાણોને આશ્રીને જીવનું અભેદપણું હોવા છતાં પ્રાણીઓમાં અનેક ભેદો છે, તે કહે છે - પૃથ્વીકાય આદિ ભેદે, તેમાં સૂક્ષ્મ-બાહર, પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત અથવા નરકાદિ ચારે ગતિથી સંસારમાં રહેલા છે તે ભિન્ન ભિન્ન પ્રત્યેક જીવો પ્રત્યે સમતા-દુઃખનો દ્રેષ અને સુખ પ્રિયત્વ-જોઈને અથવા માધ્યસ્થતા ધરીને સંયમમાં રહેલ તે સાધુ અનેક ભેદ ભિન્ન પ્રાણીગણમાં દુઃખનો દ્રેષ અને સુખની ઇચ્છા સમજીને જીવ હત્યાથી વિરતિ કરે. તે પાપ અનુષ્ઠાનથી દૂર રહેનાર એટલે પંડિત છે - વળી -

● સૂત્ર-૧૧૯,૧૨૦ :-

ધર્મના પારગામી તથા આરંભથી દૂર રહેનાર તે મુનિ છે. પણ મમત્વયુક્ત પુરુષ શોક કરે છે છતાં પોતા માટે પરિગ્રહ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

પરિગ્રહ આ લોક અને પરલોક બંનેમાં દુઃખદાયી છે, તે વિદ્વંસણ ધર્મ છે, એવું જાણીને કયો વિવેકી ગૃહવાસમાં રહે ?

● વિવેચન-૧૧૯,૧૨૦ :-

શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મનો પાર પામનારો-સિદ્ધાંત પારગામી કે સમ્યક્ ચારિત્ર અનુષ્ઠાયા છે. ચારિત્રને આશ્રીને કહે છે - સાવધ અનુષ્ઠાનના અભાવરૂપે સ્થિત તે મુનિ છે. જે પાપારંભને નથી છોડતા તે અધર્મી છે. તેઓ મરણ સમયે કે દુઃખ આવતા શોક કરે છે. અથવા ઇષ્ટ વ્યક્તિના મરણમાં કે ધન નાશ થતાં તે મારા હતા કે હું તે ધનનો માલિક હતો એમ શોક કરે છે. આવી રીતે વિલાપ કરવા છતાં પોતાના આત્મા સમાન ગણી ગ્રહણ કરેલ પરિગ્રહ-સોનું, ચાંદી આદિ કે ઇષ્ટ સ્વજનાદિ નષ્ટ કે મૃત થતાં પાછા મળતા નથી.

અથવા ધર્મના પારગ મુનિ આરંભથી દૂર થયેલ હોય, તેને માતા-પિતાદિ મળતા સ્નેહાળુ બનીને તેને પાછો મેળવવા વિલાપ કરે છે, તો પણ તે આત્માર્થી સાધુને ગૃહસ્થપણે બનાવી શકતા નથી. અહીં નાગાર્જુનીયા કહે છે - તે મુનિને આવેલા સાંભલી કેટલાંક સંસારી સગાં તેને ઉત્તમ ધર્મમાં વિદન કરવા તૈયાર થાય તો પણ પંડિત સાધુ તેમના ઈંદામાં ન ફસાય.

આ જ લોકમાં સુવર્ણ, સ્વજનાદિ દુઃખદાયી છે તે વિદાને જાણવું જોઈએ. તે કહે છે - ધન મેળવવામાં દુઃખ, પછી રક્ષણમાં દુઃખ, આવક અને ખર્ચમાં દુઃખ છે આવા દુઃખભાજન ધનને ધિક્કાર છે. વળી કહે છે - નિર્મળ પાણી, કોમળ ઘાસ અને અટવી સમીપ શાંત ઝાડીમાં રહેવાનું છતાં સ્વકુળને છોડીને હાથણીના વશમાં જઈ દુઃખ આવતા શા માટે રડે છે ? કેમકે સ્નેહ એ અનર્થ પરંપરાનું મુખ્ય બંધન છે.

આ લોક માફક પરલોકમાં પણ દુઃખ છે, પરિગ્રહ-મમત્વથી બંધાયેલ કર્મથી દુઃખ ભોગવે છે - X - કદાચ ધન-સ્વજન મળી જાય તો પણ તે નાશ થવાના સ્વભાવવાળું છે, એમ જાણીને કયો વિદ્વાન્ ગૃહવાસમાં રહે અથવા ગૃહ પાસમાં બંધાય ? કહ્યું છે કે - સ્ત્રી પરિભવકારા છે, બંધુજન બંધન છે, વિષયો વિષ છે. છતાં લોકોને આ કેવો મોહ છે ? શત્રુને મિત્ર માને છે.

● સૂત્ર-૧૨૧,૧૨૨ :-

સંસારી સાથેનો પરિચય મહાન્ કીચ્ચ છે, તેમ જાણીને વંદન-પૂજન પ્રાપ્ત થતાં દુરુદ્ધર એવા સૂક્ષ્મ શલ્યરૂપ ગર્વ ન કરતા તે વિદ્વાન્ મુનિ ગૃહસ્થ પરિચયનો ત્યાગ કરે...સાધુ એકલા વિચરે, એકલા કાર્યોત્સર્ગ કરે, એકલા શય્યા સેવે અને ધર્મધ્યાન કરે, તપમાં પરાક્રમ કરે તેમજ મન-વચનનું ગોપન કરે.

● વિવેચન-૧૨૧,૧૨૨ :-

સંસારીઓને દુઃખથી ત્યજાય તેવા હોવાથી મહાન્ અથવા સંરંભથી પરિગોપણ થાય તે પરિગોપ-દ્રવ્યથી કાદવ આદિ અને ભાવથી રાગ છે. તેનું સ્વરૂપ કે વિપાક જાણીને જે દીક્ષા લે, તેને રાજા આદિ કાયા વડે વંદન અને વસ્ત્ર, પાત્રાદિથી પૂજન કરે તો પણ આ લોકમાં કે ભગવંતની આજ્ઞામાં રહેલ મુનિ તેને કર્મ ઉપશમનું ફળ છે તેમ જાણી ગર્વ ન કરે. કેમકે ગર્વ એ સૂક્ષ્મ શલ્ય છે, જે દુઃખથી ઉદ્ધરી શકાય છે. માટે સત્-અસત્ વિવેકનો જ્ઞાતા ગૃહસ્થના પરિચયનો ત્યાગ કરે.

અહીં નાગાર્જુનીયા કહે છે કે - સ્વાધ્યાય, ધ્યાન તત્પર, એકાંતસ્પૃહા રહિત સાધુને જે બીજા વડે વંદન, પૂજનાદિ થાય તે સદનુષ્ઠાન કે સુગતિમાં મહાન્ વિદન છે - X - તે જાણીને તથા સૂક્ષ્મ શલ્ય દુરુદ્ધર હોવાથી તેને પણ પંડિત સાધુ દૂર કરે. તે દૂર કરવાનો ઉપાય બતાવે છે—

એકલા-દ્રવ્યથી એકલવિહારી, ભાવથી રાગદ્વેષરહિત થઈ વિચરે. તથા એકલા જ કાર્યોત્સર્ગ કરે, રાગદ્વેષરહિત થઈ આસને બેસે - સુવે, ધર્મધ્યાનાદિ સુક્ત રહે અર્થાત્ બધી અવસ્થામાં - ચારિત્રપાલન, સ્થાન, આસન, શયનાદિમાં રાગદ્વેષરહિત સમતાવાળો જ થાય. તથા ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરનાર તથા યથાશક્તિ તપ કરનારો થાય. સારી રીતે વિચારીને બોલનારો તથા [અધ્યાત્મ] મન વડે સંવૃત્ત ભિક્ષુ થાય.

- વળી -

● સૂત્ર-૧૨૩,૧૨૪ :-

સાધુ શૂન્ય ઘરનું દ્વાર ન ખોલે, ન બંધ કરે, કોઈ પૂછે તો ઉત્તર આપે નહીં, ઘરનું પરિમાર્જન ન કરે, ન તૃણ સંચારો કરે...જ્યાં સૂચિસ્તિ થાય ત્યાં રોકાઈ જાય, સમ-વિષમ પરીષદો સહન કરે. ત્યાં રહેલ મુનિ 'ચરક' કે 'ભૈરવ' કે "સરીસૃપ" [ના પરીષદ સહન કરતા] ત્યાં જ રહે.

● વિવેચન-૧૨૩,૧૨૪ :-

કોઈ સાધુ શયનાદિ નિમિત્તે શૂન્યગૃહમાં રહે તો ત્યાં બારણાને ન ખોલે - ન બંધ કરે - ન હલાવે. ત્યાં રહેતા કે બીજે સ્થાને, કોઈ ધર્મ કે માર્ગ પૂછે તો સાવધ ભાષા ન બોલે અને આભિગ્રહિક જિનકલ્પિકાદિ નિરવધ ભાષા પણ ન બોલે. તૃણ કે કચરો બહાર ન કાઢે, આભિગ્રહિક હોય તો સૂવા માટે ઘાસનો સંચારો પણ ન કરે, તો કંબલાદિની વાત જ ક્યાં રહી ? બીજા સાધુ પોલું ઘાસ પણ ન પાથરે.

વિહાર કરતા જ્યાં સૂચિસ્તિ થાય ત્યાં જ કાર્યોત્સર્ગ રહે. સમુદ્રમાંથી મગર આદિ ઉપસર્ગ કરે તો આકૂળ ન થાય, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ શયન, આસન હોય તો યથાવસ્થિત સંસાર સ્વભાવ જાણનાર મુનિ તેને રાગદ્વેષરહિત થઈ સહન કરે. તે શૂન્યગૃહાદિમાં રહેલ સાધુ દંશમશકાદિ કે સિંહાદિ કે સરીસૃપ હોય તો તેના ઉપસર્ગો પણ સારી રીતે સહન કરે. હવે ત્રણ પ્રકારના ઉપસર્ગો સહન કરવાનું બતાવે છે—

● સૂત્ર-૧૨૫,૧૨૬ :-

શૂન્યગૃહમાં સ્થિત મહામુનિ તિર્યચ, મનુષ્ય, દેવસંબંધી ત્રિવિધ ઉપસર્ગો સહન કરે, પણ ભયથી રોમાંચિત ન થાય...તે ભિક્ષુ જીવનની આકાંક્ષા ન કરે, પૂજનનો પ્રાર્થી ન બને. શૂન્યગૃહમાં રહેતા ભિક્ષુ ભયંકર ઉપસર્ગ સહન કરવાને અભ્યસ્ત થઈ જાય છે.

● વિવેચન-૧૨૫,૧૨૬ :-

સિંહ, વાઘ આદિ તિર્યચકૃત્, મનુષ્યકૃત્, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ અર્થાત્ સત્કાર પુરસ્કાર-દંડ શાતનાદિ જનિત, વ્યંતરાદિ એ હાસ્ય-દ્વેષથી કરેલ એ ત્રણે પ્રકારના ઉપસર્ગો સાધુ નિર્વિકારપણે સહે, તે બતાવે છે - ભયથી રુંવાડું પણ ન ફરકે અથવા

ત્રણે પ્રકારના ઉપસર્ગો તેણે સહન કરેલા જાણવા. - X - આદિ શબ્દથી દૈષ્ટિ કે મુખવિકાર પણ ન કરે. શૂન્યગૃહમાં રહેલ તેનાથી શ્મશાનમાં રહેલ જિનકલ્પી આદિ પણ તેવા. - વળી -

તે ભયંકર ઉપસર્ગોથી પીડાયેલો જીવિતનો આકાંક્ષી ન બને, અર્થાત્ જીવનનું મમત્વ મૂકી ઉપસર્ગો સહે. પૂજાનો વાંછક ન બને. આ રીતે જીવિત અને પૂજાથી નિરપેક્ષ બનીને વારંવાર શિયાળ, પિશાચાદિના ભયંકર ઉપસર્ગ સમ્યક્તયા સહેતા તે આત્મ સમીપ આવે છે અર્થાત્ શૂન્યાગારમાં આવા ઉપસર્ગો સહેવાથી શીત-ઉષ્ણ આદિ ઉપસર્ગો સુખેથી સહે છે.

● સૂત્ર-૧૨૭,૧૨૮ :-

આત્મરત, સમ્યક્પાલક, એકાંતસ્થાન સેવન કરનાર; તેને ભગવંતે સામાયિક કહ્યું છે, એવા મુનિ ઉપસર્ગ આવતા ભયભીત ન થાય.

ઉષ્ણ જળ પીનાર, ધર્મસ્થિત, અસંયમથી લજ્જિત થનાર મુનિને રાજા આદિનો સંસર્ગ અનુચિત છે, કેમકે તે સંસર્ગ તેવા સાધુને સમાધિભંગ કરે છે.

● વિવેચન-૧૨૭,૧૨૮ :-

આત્માને સમીપમાં લીધેલ કે જ્ઞાનાદિથી આત્માને પામનાર તે ઉપનીતતર છે. તથા 'તાઙ્ગ' પર આત્માને ઉપકારી કે રક્ષા કરનાર અથવા સમ્યક્ત્વ પાલક છે, તથા સ્ત્રી, પશુ, પંડક વર્જિત સ્થાન અથવા જ્યાં સ્થાન થાય તે આસન કે વસતિ આદિ યુક્ત મુનિને સમભાવરૂપ સામાયિકાદિ ચારિત્ર સર્વજોએ કહ્યું છે, તેથી ચારિત્રીએ ઉક્ત નિયમવાળા થવું. તથા પરિસહ-ઉપસર્ગ જનિત ભયથી ડરપોક ન બને તેને સામાયિક છે.

વળી મુનિ ત્રણ ઉકાળાનું પાણી પીનાર અથવા ઉષ્ણ પાણીને ઠંડુ ન કરીને તપેલું પાણી લેનાર તથા શ્રુત ચારિત્ર નામક ધર્મસ્થિત, અસંયમ પ્રતિ લજ્જાવાન્ બની અસંયમની જુગુપ્સા કરે. આવા મુનિનો રાજાદિ સાથે જે સંબંધ તે અનર્થના હેતુરૂપ હોવાથી અસાધુ છે. યથોક્ત અનુષ્ઠાન કરવા છતાં રાજાદિના સંસર્ગથી દુર્ઘ્યાન જ થાય છે. સ્વાધ્યાયાદિ ભરાબર થતા નથી.

- પરિહાર્ય દોષ બતાવીને હવે ઉપદેશ આપે છે.

● સૂત્ર-૧૨૯,૧૩૦ :-

કલહ કરનાર, તિરસ્કારપૂર્ણ અને કઠોર વચન બોલનાર ભિક્ષુના સંયમ તથા મોક્ષ નષ્ટ થાય છે, માટે વિવેકી સાધુ કલહ ન કરે.

શીતોદકની જુગુપ્સા કરનાર, અપ્રતિજ્ઞા, નિષ્કામ પ્રવૃત્તિથી દૂર તથા ગૃહસ્થના પાત્રમાં ભોજન ન કરનારને ભગવંતે સામાયિક કહેલ છે.

● વિવેચન-૧૨૯,૧૩૦ :-

અધિકરણ એટલે કલહ, તે કરનાર તે અધિકરણકર. આવો ભિક્ષુ કલહ કરનારી ભાષા બોલે તે મોક્ષ કે મોક્ષના કારણરૂપ સંયમનો ધ્વંસ કરે છે. અર્થાત્ ઘણાં કાળે તપ વડે અર્જિત મહાપુણ્ય, કલહ કરતા કે પરોપઘાતી વાણી બોલતાં

તત્કાલ નાશ પામે છે. કહ્યું છે કે - જે પુણ્ય મહાકષ્ટે તપ, નિયમ, બ્રહ્મચર્યથી બાંધ્યુ હોય તે કલહ કરતાં થોડીવારમાં નષ્ટ થાય છે - X - X - માટે આવું જાણીને વિવેકી પુરુષ જરાપણ કલહ ન કરે.

અપ્રાસુક-[સચિત્] પાણીની જુગુપ્સા કરનાર-છોડનાર સાધુને નિયાણારૂપ પ્રતિજ્ઞા ન હોય, તથા લવ - તે કર્મ, તેનો ત્યાગી અર્થાત્ કર્મબંધના કારણોનો ત્યાગ કરનાર સાધુને, જે ગૃહસ્થના કાંસ્યપાત્રાદિમાં ન જમે તેને સર્વજ્ઞ ભગવંતે સમભાવરૂપ સામાયિક કહેલ છે.

● સૂત્ર-૧૩૧,૧૩૨ :-

તૂટેલ આયુ ફરી સંધાવુ નથી, છતાં અજ્ઞાની જન પાપ કરવાની ઘટ્ટતા કરે છે, માટે મુનિએ બીજા પાણી છે, હું ધર્મી છું તેવો મદ ન કરવો જોઈએ. ઘણી માયા અને મોહથી આચ્છાદિત પ્રજા સ્વચ્છંદતાથી નષ્ટ થાય છે. પણ મુનિ સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરે, અને શીતોષ્ણાદિ પરીષહો સહન કરે.

● વિવેચન-૧૩૧,૧૩૨ :-

કાળના પર્યાયથી તુટેલું જીવિત ફરી સંધાવું શક્ય નથી, - X - આવું જાણવા છતાં અજ્ઞાની જન પાપ કરવામાં ઘટ્ટ થાય છે, અસદનુષ્ઠાનથી પણ લજાતો નથી, એવો અજ્ઞાની તેવા અસદનુષ્ઠાનથી અર્જિત કર્મોથી ભરાય છે અથવા ધાન્યાદિ માફક મપાય છે. એમ જાણીને યથાવસ્થિત પદાર્થનો વેત્તા મુનિ મદ ન કરે અર્થાત્ તેવા પાપકૃત્યોમાં હું સારું કરું છું એવો ખોટો મદ ન કરે. ઉપદેશાંતરને કહે છે-

પોત-પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે કુગતિગમનના એક હેતુ વડે કેટલાક લોક તે ગતિમાં લીન થાય છે. જેમ કોઈ બકરાદિના વધને પોતાના મતે ધર્મસાધન છે તેમ કહે છે, કેટલાંક સંધાદિને આશ્રીને દાસી-દાસ-ધન-ધાન્યાદિ પરિગ્રહ કરે છે. વળી કેટલાંક કપટીઓ - X - મુઘ્ધ પુરુષોને ફસાવે છે, તેઓ કહે છે - કુર્કુટથી આ લોક સાધ્ય છે, કુર્કુટ વિના કંઈ પ્રવર્તતું નથી, તેથી લોકને અર્થે પિતૃને કુર્કુટ દાન કરવું. આ રીતે પ્રજા કપટ પ્રધાન છે. શા માટે ? મોહ-અજ્ઞાનથી આચ્છાદિત, સારા-માઠાના વિવેકથી રહિત છે. આવું જાણીને તે સાધુ પ્રગટ અમાયી કૃત્ય વડે મોક્ષ અથવા સંયમમાં પ્રકર્ષથી લીન થાય અર્થાત્ શોભન ભાવયુક્ત થાય. તથા અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પરીષહોને મન-વચન-કાયાથી સહે.

● સૂત્ર-૧૩૩,૧૩૪ :-

જે રીતે અપરાજિત જુગારી, કુશળ પાસાથી જુગાર રમતો કૃત્ દાવને જ સ્વીકારે છે, કલિ-દ્વાપર કે ત્રેતાને નહીં...તેમ સાધુ આ લોકમાં રક્ષા કરનારા સર્વજ્ઞ જે અનુત્તર ધર્મ કહ્યો છે, તેને કલ્યાણકારી અને ઉત્તમ સમજી ગ્રહણ કરે. પંડિત પુરુષ શેષને છોડીને કૃત્ને જ ગ્રહણ કરે.

● વિવેચન-૧૩૩,૧૩૪ :-

કુજય એટલે જુગારી, જુગારમાં ઘણું જીતે, તો પણ સજ્જનોએ અનર્થનો હેતુ જાણીને નિંદ્યો છે. કોઈ જુગારી પાસે કે કોડીથી રમતાં કુશળ હોવાથી પોતે બીજાથી

ન જીતાય, પણ પોતે જીતે અને જીત્યા પછી તે એક-કલિ, બે-દ્વાપર, ત્રણ-ત્રિક ન લેતાં ચોકડા-કડ વડે રમે છે - તે રીતે -

જેમ જુગારી જીત્યા પછી સર્વોત્તમ દીવ્ય ચતુષ્કને જ ગ્રહણ કરે છે, તેમ મનુષ્યલોકમાં ત્રાયી અર્થાત્ સર્વજ્ઞે કહેલ આ ધ્યાંતિ આદિ લક્ષણ કે શ્રુત-ચારિત્ર નામક ધર્મથી ઉત્તર [અધિક] કોઈ ન હોવાથી અનુત્તર ધર્મ છે. તેને એકાંત હિતકારી અને સર્વોત્તમ માનીને આકાંક્ષા રહિત સ્વીકારે. વળી નિગમન માટે તે જ દેષ્ટાંત બતાવે છે - જેમ કોઈ જુગારી એકાદિ છોડીને કૃતયુગ-ચતુષ્ક લે છે, તેમ પંડિત સાધુ પણ ગૃહસ્થ, કુપ્રવચની, પાસત્યાદિનો ભાવ છોડીને સર્વોત્તમ ધર્મને ગ્રહણ કરે.

● સૂત્ર-૧૩૫,૧૩૬ :-

ગ્રામધર્મ-મૈથુનસેવન મનુષ્યો માટે દુર્જય છે, એવું મેં સાંભળેલ છે. તેનાથી નિવૃત્ત અને સંયમમાં પ્રવૃત્ત જ ભગવંત ઋષભના અનુયાયી છે.

જે મહાન્, મહર્ષિ, જ્ઞાતા મહાવીર દ્વારા કથિત ધર્મનું આચરણ કરે છે તેઓ જ ઉચ્ચિત, સમુચ્ચિત છે, એક-બીજાને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરે છે.

● વિવેચન-૧૩૫,૧૩૬ :-

દુઃખે કરીને જીતાય તેથી પ્રધાન છે. કોનાથી ? બધાથી, પણ ઉપદેશ યોગ્ય માત્ર મનુષ્યો હોવાથી તેમને લીધા. - X - શું દુર્જય છે ? ગ્રામધર્મશબ્દાદિ વિષય કે મૈથુન, એવું સર્વજ્ઞે કહ્યું કે જે મેં પછી સાંભળ્યું છે. આ બધું પૂર્વે કહેલ કે હવે કહેવાનાર બધું આદિ તીર્થકર ઋષભદેવે પોતાના પુત્રોને કહ્યું જે પરંપરાએ સુધર્માસ્વામી ગણધર સુધી કહેવાયું, તે મેં પણ સાંભળ્યું. માટે અનવધ છે. તેથી આ ઇન્દ્રિયોના દુર્જય વિષયોથી વિરત બની સમ્યક્ સંયમ પાળવા તૈયાર થયેલા છે. તેઓ ઋષભદેવ કે વર્ધમાનસ્વામીના ધર્મને અનુસરનારા છે, તે જ તીર્થકરપ્રણીત ધર્મના અનુચારી થાય છે - વળી -

જે મનુષ્યો-ગ્રામધર્મ વિરતિ કે જેને જ્ઞાતપુત્ર, જ્ઞાન વડે મહાન્ છે તેણે તથા અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગને સહેનાર મહર્ષિ વર્ધમાન સ્વામીએ કહ્યો છે - તે ધર્મને આદરશે, તે જ સંયમમાર્ગમાં ઉદ્યત થયેલા, કુતીર્થી અને નિહવાદિને ત્યાગીને તથા કુમાર્ગ-દેશના ત્યાગ વડે ઉચ્ચિત જાણવા. પણ કુપ્રાવચનિક જમાલિ આદિને ન લેવા. ઉપર બતાવેલા યથોક્ત ધર્મ અનુચારી પરસ્પરથી ધર્મ આશ્રીને અથવા ધર્મથી પતિત થતો હોય તેને પ્રેરણા કરીને સારા ધર્મમાં જોડે.

● સૂત્ર-૧૩૭,૧૩૮ :-

પહેલાં ભોગવેલાં શબ્દાદિ વિષયોનું સ્મરણ ન કરવું, કર્મોને નિવારવા ઇચ્છા કરવી, જે વિષયો પ્રતિ આસક્ત નથી, તે સમાધિને જાણે છે.

સંયત પુરુષ 'કાથિક', 'પ્રાશ્નિક' અને 'સંપ્રસારક' ન બને, અનુત્તર ધર્મને જાણીને કોઈ વસ્તુ પર મમતા ન કરે.

● વિવેચન-૧૩૭,૧૩૮ :-

દુર્ગતિ કે સંસાર પ્રતિ જીવોને જે નમાવે છે તે પ્રણામક શબ્દાદિ વિષયો જે

પૂર્વે ભોગવેલ છે, તેનું સ્મરણ ન કર, તે સ્મરણ મહા અનર્થને માટે થાય છે, તથા ન ભોગવેલા વિષયની આકાંક્ષા ન કર. વારંવાર ચારિત્રને યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર. શા માટે ? દુર્ગતિ તરફ જીવને લઈ જાય તે ઉપધિ એટલે માયા કે આઠ પ્રકારના કર્મ, તેને હણવા તૈયાર થજે. તથા જે દુષ્ટ ધર્મ પ્રતિ લીન છે, કુમાર્ગ અનુષ્ઠાચી છે, તે અન્યતીર્થિ અથવા ઉપતાપકારી જે શબ્દાદિ વિષયો છે, તેમાં મહાસત્વવાળા સાધુ નમી જતા નથી. તેનું આચરણ કરનારા થતાં નથી, પણ સન્માર્ગ અનુષ્ઠાચી, ધર્મધ્યાન રત રહે છે.

દીક્ષિત-સાધુએ ગૌચરી વખતે કથા ન કરવી અથવા ધર્મવિરુદ્ધ, નિંદા કરનારી કે સ્ત્રી આદિ કથા ન કરવી તથા રાજાદિના નિમિત્તિયા રૂપે કે દર્પણાદિ પ્રશ્ન નિમિત્તરૂપ પ્રાશ્નિક ન થવું તથા વૃષ્ટિ, ધન આદિ કથાના સંપ્રસારક ન થવું. અનુત્તર શ્રુત, ચારિત્ર ધર્મ સમજીને વિકથા અને નિમિત્તનો ત્યાગ કરી સમ્યક્ ક્રિયાવાન્ બને- તે બતાવે છે-સંયમ અનુષ્ઠાનની ક્રિયા કરનાર તે કૃતક્રિય છે, તેવો સાધુ-આ મારું છે અને હું તેનો સ્વામી છું એવો પરિગ્રહ-આગ્રહી ન બને.

● સૂત્ર-૧૩૯,૧૪૦ :-

મુનિ માયા, લોભ, માન અને ક્રોધ ન કરે, જેણે કર્મોનો નાશ કરી, સંયમનું સારી રીતે સેવન કરેલ છે, તેમનો જ સુવિવેક જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે.

મુનિ અનાસક્ત, સ્વહિત, સુસંવૃત્ત, ધર્મર્થી, તપમાં પરાક્રમી અને સંયત ઇન્દ્રિય થઈને વિચરે કેમકે આત્મહિત દુઃખથી પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન-૧૩૯,૧૪૦ :-

'છન્ન' એટલે માયા, કેમકે પોતાના અભિપ્રાયને ઢાંકે છે, તે માયા ન કરવી બધાથી પ્રશંસાય-બધા તેનો એક સરખો આદર કરે તે પ્રશસ્ય એટલે લોભ, તે ન કરવો જાતિ આદિ મદ સ્થાનોથી ખેંચે તે ઉત્કર્ષ એટલે માન, તે ન કરવું. - X - મુખ, દંષ્ટિ, બ્રૂકુટી વિકારથી પ્રકાશમાં આવે તે ક્રોધ, તે સાધુ ન કરે. તે કષાયોનો જે મહાત્માએ ત્યાગ કર્યો છે, તે જ ધર્મ પ્રતિ પ્રણત છે. અથવા તે જ સત્પુરુષોનો વિવેક પરિજ્ઞાનરૂપે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો છે.

તેઓ જ ધર્મમાં પ્રણત છે કે જે મહાસત્વી પુરુષોએ આઠ પ્રકારનાં કર્મ ધોનાર સંયમાનુષ્ઠાનને સેવેલ છે અથવા જે સદનુષ્ઠાચીએ - X - કર્મનો નાશ કર્યો છે તેમને ધર્મમાં પ્રણત જાણવા.

જેનાથી લેપાય તે સ્નેહ, તે સ્નેહરહિત અર્થાત્ સર્વત્ર મમત્વરહિત. અથવા પરીષદ-ઉપસર્ગથી ન હણાય તે અનિહ અર્થાત્ ઉપસર્ગોથી અપરાજિત. પાઠાંતરમાં 'અણહ' છે. એટલે 'અનઘ'-નિરવધ અનુષ્ઠાચી. હિત સાથે વર્તે તે સહિત અથવા જ્ઞાનાદિ યુક્ત. સ્વહિત કે આત્મહિત સદનુષ્ઠાન પ્રવૃત્તિથી થાય, તે બતાવે છે - સુસંવૃત્ત તે ઇન્દ્રિય અને મનથી આકાંક્ષા રહિત બને. - X - શ્રુત ચારિત્રરૂપ - X - ધર્મનો અર્થી બને કેમકે સજ્જનો તે ધર્મને જ વાંછે છે તથા તપમાં પરાક્રમી બની સંયમાનુષ્ઠાન કરે, તે સંયત ઇન્દ્રિય છે. કેમકે આત્મહિત તો સંસારમાં ભટકતા ધર્મ

કર્યા વિનાના અનભ્યાસીને દુઃખથી પ્રાપ્ત થાય છે. કહે છે—

આ મનુષ્યભવ દશ દેહાંતે દુર્લભ કહ્યો છે, તેનાથી આર્યક્ષેત્રાદિની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, માટે આત્મહિત દુઃખથી પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જાણવું. જેમકે - પૃથ્વીકાયાદિથી ત્રસપણું અને તેમાં પંચેન્દ્રિયત્વ ઉત્કૃષ્ટ છે. તેથી પણ મનુષ્યત્વ અને તેમાં આર્યદેશ, દેશમાં કુળ, કુળમાં જાતિ, જાતિથી રૂપ, રૂપથી બળ શ્રેષ્ઠ છે. બળથી આયુ, આયુથી વિજ્ઞાન, તેથી સમ્યક્ત્વ અને તેમાં શીલ પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. ઉક્ત યોગ્યતા મોક્ષસાધનનો ઉપાય છે, હે સાધુ! આમાંનું તે ઘણું મેળવ્યું છે, હવે થોડું જ બાકી છે. માટે જિનોક્ત માર્ગે સમાધિ રાખીને તું ઉદ્ધમ કર. અનાર્યનો સંગ છોડીને ઉત્તમ સાધુનો સંગ કરવો તે શ્રેયસ્કર છે - હવે કહે છે -

● સૂત્ર-૧૪૧,૧૪૨ :-

સર્વ જગત્દર્શી જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે સામાયિક કહ્યું છે, નિશ્ચયથી જીવે તે પહેલાં સાંભળેલ નથી અથવા તેનું અનુષ્ઠાન કર્યું નથી.

આ રીતે આત્મહિતને દુર્લભ જાણી, ધર્મોમાં મહદ્ અંતર જાણીને ગુરુ ઉપદેશ માર્ગે ચાલતા, ઘણાં વિરત મનુષ્યોએ આ સંસારસમુદ્રને પાર કર્યો છે - તેમ હું કહું છું -

● વિવેચન-૧૪૧,૧૪૨ :-

જગત્ના સર્વભાવદર્શી જ્ઞાતપુત્રે સામાયિકાદિ પ્રરૂપ્યું છે, તે નક્કી પૂર્વે મનુષ્યએ સાંભળેલ નથી અથવા સાંભળેલ હશે તો તે સામાયિકાદિ યથાવસ્થિત આરાધ્યા નહીં હોય. અથવા અવિત્તહ પાઠ છે અર્થાત્ વિપરીત આરાધેલ હશે. તેથી જીવોને આત્મહિત દુર્લભ કહ્યું. વળી કહે છે—

ઉક્ત રીતે આત્મહિતને અતિ દુર્લભ જાણીને, જૈનેતર તથા જૈનધર્મમાં ઘણું અંતર માનીને અથવા કર્મના વિવરને જાણીને અથવા મનુષ્યત્વ આર્યક્ષેત્રાદિને સદનુષ્ઠાનના અવસર જાણીને શ્રુત ચારિત્રાત્મક જૈનધર્મ, હિત સહ વર્તે તે સહિત, જ્ઞાનાદિ યુક્ત ઘણાં લોકો લઘુકર્મી છે, તે તીર્થંકર કે આચાર્યના કહેલ માર્ગાનુષ્ઠાથી છે, પાપકર્મોથી વિરત થઈને અપાર સંસારસાગરને તર્યા છે.

એમ તીર્થંકરે - X - કહ્યું છે. - X -

અધ્યયન-૨ 'વેચાલીય' - ઉદ્દેશ-૨નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

卐 અધ્યયન-૨, ઉદ્દેશો-૩ 卐

o બીજો ઉદ્દેશો કહી હવે ત્રીજો આરંભે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે—

પૂર્વેના ઉદ્દેશાને અંતે 'વિરત'ને કહ્યા. તેઓને કદાચ પરીષદ આવે તો સહેવા જોઈએ, નિર્યુક્તિકારે પણ પૂર્વે આ કહ્યું છે. અજ્ઞાનથી ઉપચિત કર્મનો અપયય પરીષદ સહેવાથી થાય, માટે પરીષદો સહેવા જોઈએ. આ સંબંધથી આવેલા આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર કહે છે—

● સૂત્ર-૧૪૩,૧૪૪ :-

સંવૃત્તકર્મી ભિક્ષુને અજ્ઞાનવશ જે દુઃખ સ્પૃષ્ટ થાય છે, તે સંયમ થકી ક્ષીણ થાય છે, તે પંડિત પુરુષ મરણને લાંઘીને મોક્ષ પામે છે.

જે પુરુષો સ્ત્રીઓથી સેવિત નથી, તેઓ મુક્ત પુરુષ જેવા છે, જેણે કામભોગોને રોગ સમાન જાણી લીધા છે, તે પુરુષની જ મુક્તિ થાય છે.

● વિવેચન-૧૪૩,૧૪૪ :-

જેણે કર્મોને રોક્યા છે - X - અથવા મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગરૂપ કૃત્યોને રોકનાર સાધુને અસાતા વેદનીય કે તેના કારણરૂપ આઠ પ્રકારનું કર્મ બદ્ધ, સ્પૃષ્ટ, નિકાયિત છે, તે કર્મ અજ્ઞાન વડે ઉપચિત હોય, તેને ભગવંતે કહેલ સત્તર પ્રકારનો સંયમ આદરવાથી પ્રતિક્ષણે કાય પામે છે તેનો સાર એ કે - જેમ તળાવમાં પાણી હોય, બહારના પાણીને તેમાં આવતું રોકી દઈએ, તો અંદરનું પાણી સૂર્યના તાપથી સૂકાય છે, એ પ્રમાણે આશ્રવદ્વાર રોકીને સાધુ ઇન્દ્રિય યોગ અને કષાય પ્રતિ સંલીનતા કરવાથી સંવૃતાત્મા થઈ સંયમાનુષ્ઠાન વડે અનેક ભવના અજ્ઞાનોપચિત કર્મો કાય પામે છે. જેઓ સંવૃતાત્મન તથા સદનુષ્ઠાથી વિવેકી પંડિત જન્મ-જરા-મરણ-શોકાદિને તણીને મોક્ષે જાય છે એમ સર્વજ્ઞો કહે છે.

કદાચ કોઈ તે જ ભવમાં મોક્ષ ન પામે, તેને માટે કહે છે - જે મહાસત્ત્વવાળા છે, કામાર્થી સ્ત્રીઓ દ્વારા પ્રાર્થના કરાયા છતાં, તેમણે તેને ભોગવી નથી અથવા અવસાય-કાય લક્ષણથી દૂર થયા છે, તેવાને મોક્ષે ગયેલા સમાન કહ્યા છે. ભવ પાર ન ગયા હોવા છતાં તે નિષ્કિંચનપણે શબ્દાદિ વિષયમાં અપ્રતિબદ્ધ હોવાથી સંસારસમુદ્રના તટે પહોંચેલા છે, તેથી સ્ત્રીના ત્યાગથી જે ઉંચે જાય છે, તે તમે વિચારો. જેઓ ભોગને રોગ સમ જુએ છે, તેને સંતીર્ણ સમા કહ્યા છે. તથા કહ્યું છે કે - ફૂલ, ફળોના રસને, દારુ માંસ સ્ત્રી ભોગને જાણીને તેનાથી જે દૂર થયા છે, તે દુષ્કરકારકને હું વંદુ છું.

અથવા બીજા પાઠ મુજબ ઉદ્ધવ-સૌધર્માદિ, તિર્યક્-તીર્થાલોક, અધઃભવનપત્યાદિ, તેમાં જે ભોગ છે, તેને રોગ માફક જાણી ત્યાગ્યા છે, તેને તરેલા સમાન જ જાણવા. - ફરી પણ ઉપદેશ આપે છે—

● સૂત્ર-૧૪૫,૧૪૬ :-

જેમ વલિક દ્વારા લાવેલ ઉત્તમ વસ્તુને રાજા ગ્રહણ કરે છે. તેમ સાધુ, આચાર્ય દ્વારા ઉપદેશ રાત્રિભોજન ત્યાગ સહિત મહાવ્રતો ગ્રહે છે.

આ લોકમાં જે મનુષ્યો સુખશીલ, અત્યાસક્ત, કામમૂર્છિત અને કૃપણ સમાન ધૃષ્ટ છે, તે કહેવા છતાં પણ સમાધિને જાણતા નથી.

● વિવેચન-૧૪૫,૧૪૬ :-

જેમ પ્રધાન રત્ન, વસ્ત્ર, આભરણાદિ દેશાંતરથી કમાઈ લાવેલ વલિક રાજાને અર્પણ કરે, તે તેઓ ધારણ કરે છે, તેમ આ રત્ન સમ પાંચ મહાવ્રતો અને છટ્ઠુ

રાત્રિભોજન વિરમણ વ્રત આચાર્યોએ આર્પણ કરતા સાધુ ધારણ કરે છે. પૂર્વના રત્નો કરતા પણ આ મહાવ્રતરત્ન વિશેષ કિંમતી છે. અર્થાત્ રત્નોનું ભાજન જેમ રાજા છે, તેમ મહાવ્રતોનું ભાજન સાધુઓ જ છે.

જે મનુષ્યો લઘુસત્વી છે, આ મનુષ્યલોકમાં સુખશીલીયા છે, તે આલોક, પરલોકના અપાર્યોથી ન ડરતા સાતાગૌરવમાં ગૃહ્ણ થયેલા તથા ઇચ્છા મદનરૂપ કામમાં ઉત્કટ તૃષ્ણાવાળા, દીન માફક ઇન્દ્રિયોથી પરાજિત થઈ તેવા ભોગોને સેવતા ધૃષ્ટ બનેલા જેવા છે. અથવા અલ્પ દોષથી જેમકે સમ્યક્ પડિલેહણાદિ ન કરતા કઈ સંયમ વિરાધના થવાની ? એ રીતે પ્રમાદથી ક્રિયામાં સીદાતા સમસ્ત સંયમને કપડાની માફક મેલો કરે છે, તેઓ ધર્મધ્યાનાદિનો ઉપદેશ આપવા છતાં જાણતા નથી

- ફરી ઉપદેશ આપતા કહે છે-

● સૂત્ર-૧૪૭,૧૪૮ :-

જેમ વ્યાધિથી વિક્ષિપ્ત અને પ્રતાડિત બળદ બળહીન થઈ જતાં દુર્બળતા કારણે ભાર વહન કરી શકતો નથી અને કલેશ પામે છે...તેમ કામૈષણાનો જ્ઞાતા આજ-કાલમાં કામભોગ છોડી દર્શક કહે, પણ છોડી શકતો નથી, માટે કામભોગની ઇચ્છા જ ન કરવી. મળ્યા છતાં તેને ન મળેલ જાણવા.

● વિવેચન-૧૪૭,૧૪૮ :-

શિકારી જેમ વિવિધ મૃગાદિ પશુને અનેક પ્રકારે કૂટ-પાશાદિથી પરવશ કરે કે થકાવી દે, ચાબુકથી નિર્બળ થાય એટલે થાકવાથી દોડી ન શકે અથવા વહન કરનાર ગાડાવાળો જે બળદ બરાબર ન ચાલે તો પરોણાદિથી મારતા તે બળદ નિર્બળ બની મરી જાય તો પણ ભાર વહન ન કરી શકે, વિષમ પથે જઈ ન શકે અને ત્યાં જ કાદવ આદિમાં ખેદ પામે. આ દષ્ટાંતથી બોધ આપે છે-

આ રીતે શબ્દાદિ વિષયોની પ્રાર્થના કરવામાં નિપુણ તે કામ પ્રાર્થનાસક્ત શબ્દાદિ કાદવમાં મગ્ન બનીને તે આજે કે કાલે કામસંબંધ-પરિચય તજીશ એવા અધ્યવસાયથી રહે છે, પણ તે ભોગોને નિર્બળ બળદ જેમ વિષમ માર્ગને છોડવા સમર્થ ન થાય તેમ છોડવા સમર્થ થતો નથી. પણ ડાહ્યો સાધુ કામી થાય તો પણ આલોક-પરલોકના અપાર્યો ગુરુ પાસે જાણવાથી શબ્દાદિ વિષયોને વજસ્વામી કે જંબૂસ્વામી માફક ઇચ્છતા નથી તથા ક્ષુલ્લકકુમાર માફક કોઈ નિમિત્ત - X - મળતા બોધ પામીને પ્રાપ્ત ભોગોને ન મળેલા જાણીને મહાસત્વપણે તેનાથી નિસ્પૃહ થાય-કામભોગ શા માટે છોડવા ?

● સૂત્ર-૧૪૯,૧૫૦ :-

પછી અસાધુતા ન થાય તે માટે સાધુ સ્વયંને અનુશાસિત કરે - હે આત્મન ! અસાધુ દુર્ગતિમાં ગયા બાદ શોક, હાયહાય અને વિલાપ કરે છે.

આ લોકમાં જીવનને જુઓ, સો વર્ષનું આયુ યુવાવસ્થામાં જ નષ્ટ થઈ જાય છે. આ જીવનને થોડા દિવસનો નિવાસ સમજો, ગૃહ્ણ મનુષ્યો જ કામભોગોમાં મૂર્છિત બને છે.

● વિવેચન-૧૪૯,૧૫૦ :-

પછી મરણકાળે કે ભવાંતરે કામના સંબંધથી કુગતિગમનાદિ અસાધુતા પ્રાપ્ત થશે માટે આત્માને વિષયસંગથી દૂર રાખ તથા આત્માને સમજાવ કે હે જીવ ! જે અસાધુકર્મકારી હિંસા, જૂઠ, ચોરી આદિમાં પ્રવૃત્ત થઈ દુર્ગતિમાં જાય પછી અતિ શોક કરે છે, તે પરમાધામીથી પીડા પામી, તિર્યચમાં ભૂખ-તરસથી પીડાઈ બરાડા પાડતો નિ:શાસા નાંખે છે, ઘણો વિલાપ કરે છે, રડે છે - હે મા ! હું મરું છું, મને કોઈ બચાવનાર નથી. દુષ્કૃત કરનારા પાપીને મને કયું શરણ છે ? આ રીતે અસાધુકારીને દુ:ખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી વિષય સંગ ન કરવો એ પ્રમાણે આત્માને અનુશાસિત કરે.

વળી-આ સંસારમાં બીજો ભવ તો દૂર રહો, પણ આ ભવમાં જ સર્વ સુખમાં અનિત્યતા રહી છે તથા આવીચિમરણ વડે પ્રતિક્ષણ આયુ નાશ પામે છે અથવા સર્વ આયુ ક્ષાય થાય છે. સો વર્ષનું આયુ પણ કોઈપણ નિમિત્તરૂપ ઉપક્રમ આવતાં નાશ પામે છે અથવા લાંબુ આયુ હોય તો પણ સો વર્ષના અંતે તો તૂટે જ છે, આ આયુ પણ સાગરોપમની અપેક્ષાએ આંખના પલકારા જેવું થોડા કાળના નિવાસ જેવું છે, તેમ જાણ. આવું અલ્પાયુ છતાં હીનપુણ્ય જીવ શબ્દાદિ વિષયોમાં ગૃહ્ણ થઈ મૂર્ખા પામી, ત્યાં જ આસક્ત ચિત્ત થઈને નરકાદિ ચાતના સ્થાનમાં જાય છે.

- પણ -

● સૂત્ર-૧૫૧,૧૫૨ :-

આ લોકમાં જેઓ આરંભમાં આસક્ત છે, આત્મદંડી, એકાંત હિંસક છે, તેઓ ચિરકાળ માટે નરકાદિ પાપલોકમાં જાય છે કે અસુર દેવ થાય છે.

જીવન તૂટ્યા પછી સંધાતુ નથી, તો પણ અજ્ઞાની મનુષ્યો ધૃષ્ટતા કરતા કહે છે - અમને વર્તમાન સુખનું પ્રયોજન છે, પરલોક કોણે જોયો છે ?

● વિવેચન-૧૫૧,૧૫૨ :-

જે કોઈક મહામોહાકુલિત ચિત્તવાળા બનીને આ મનુષ્યલોકમાં સાવધ અનુષ્ઠાનરૂપ હિંસાદિમાં નિશ્ચયથી આસક્ત છે, તેઓ આત્માને દંડે છે, માટે આત્મદંડક છે તથા એકાંતે પ્રાણીના હિંસક અથવા સદનુષ્ઠાન ધ્વંસક છે. તે પાપકર્મકારીના સ્થાન એવા નરકાદિમાં દીર્ઘકાળ રહેવા જવાના છે. તથા બાળતપથી આસુરીગતિમાં દાસ જેવા દેવતા અથવા કિલ્બિષિક જેવા અધમ દેવતા થાય છે.

વળી તૂટેલું આયુ સાંધવુ શક્ય નથી, એમ સર્વજ્ઞો કહે છે. જેમકે - ડંકા વગાડીને રાત્રિ-દિવસ વીતે છે, આયુ ઘટતું જાય છે, પણ ગયેલો સમય પાછો આવતો નથી, આ રીતે જીવોનું આયુ ક્ષાય પામે છે. છતાં અજ્ઞાની લોકો નિર્વિવેકથી અસદનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરતા ધૃષ્ટતા ધરે છે અર્થાત્ પાપકર્મ કરતાં લજાતો નથી. અજ્ઞાનને પાપકર્મ કરતી વેળા કોઈ હિતવચન કહે તો પણ જૂઠી પંડિતાર્થના ગર્વથી કહે છે - વર્તમાનમાં જીવવું, ભૂત ગયું અને ભાવિ આવ્યું નથી, માટે બુદ્ધિમાને વર્તમાન વડે પ્રયોજન સાધવું. [તેઓ કહે છે-] આ લોક જ વિદ્યમાન છે, પરલોક નહીં - X - X - તેઓ કહે છે - હે સુંદરી ! - X - ખા, પી, વીતી ગયું તે તારું નથી,

હે બીકણ ! ગયેલું પાછું નથી આવતું. આ શરીર પુદ્ગલ સમૂહ માત્ર છે; જેટલો ઇન્દ્રિયોથી અનુભવાય તેટલો જ લોક પુરુષ છે, હે ભદ્રે ! બાકી બધાં શાસ્ત્રો મિથ્યા છે. - X - આ પ્રમાણે આ લોકના સુખાભિલાષી અને પરલોકને ગોપવનારા નાસ્તિકને ઉત્તર આપે છે—

● સૂત્ર-૧૫૩,૧૫૪ :-

હે અંધતુલ્ય પુરુષ ! તું સર્વજ્ઞોક્ત સિદ્ધાંતમાં શ્રદ્ધા કર. મોહનીય કર્મના પ્રભાવથી અંધ થયેલ દિષ્ટિવાળા જ સિદ્ધાંતની શ્રદ્ધા ન કરે.

દુઃખીજન વારંવાર મોહને વશ થાય છે, તેથી સાધુ નિંદા અને સ્તુતિથી દૂર રહે, જ્ઞાનાદિ સંપન્ન સાધુ બધાં પ્રાણિને આત્મ સમ જુઓ.

● વિવેચન-૧૫૩,૧૫૪ :-

દેખે તે દેખતો, ન દેખે તે અંધ. આ અંધ સમાન અર્થાત્ કાર્ય-અકાર્યના વિવેકથી રહિત તે અંધતુલ્ય જાણવો. તેને ઉદ્દેશીને કહે છે - હે અંધતુલ્ય ! તું પ્રત્યક્ષ એકલાને જ માને છે, તેથી કાર્ય-અકાર્યના વિવેકથી અજાણ છે. માટે તું સર્વજ્ઞના આગમમાં કહેલને પ્રમાણ કર. કેમકે એકલા પ્રત્યક્ષને માનતા સમસ્ત વ્યવહાર વિલોપવાથી હણાયેલો છે, એ રીતે પિતાનો વ્યવહાર પણ અસિદ્ધ થશે. હે અસર્વજ્ઞના દર્શનને માનનાર વાદી ! તું, સ્વયં અર્વાગ્દર્શી છે, તેવા દર્શનને પ્રમાણ કરવાથી કાર્ય-અકાર્યના વિવેકરહિતપણાથી સર્વજ્ઞ વચનને નહીં આદરે તો અંધવત્ બનીશ.

— અથવા તું અદક્ષ-અનિપુણ હો કે દક્ષ-નિપુણ હો, જેવો-તેવા હો કે અચક્ષુ દર્શનવાળો હો; તો પણ કેવળ-સર્વજ્ઞથી પ્રાપ્ત હિત વચનને માન. તેનો સાર એ કે - નિપુણ કે અનિપુણે સર્વજ્ઞના વચનને માનવું અથવા હે અદેષ્ટ-અર્વાગ્ દર્શનવાળા ! તું અતીત, અનાગત, સૂક્ષ્મપદાર્થોને દેખનારા જ્ઞાનીનું આગમ વચન માન. હે અદેષ્ટદર્શન ! અસર્વજ્ઞ ઉક્ત શાસન અનુચારી ! પોતાનો કદાગ્રહ છોડી સર્વજ્ઞોક્ત માર્ગની શ્રદ્ધા કર. આવા જીવોનું દર્શન અતિશયથી નિરુદ્ધ છે, તેનો બોધ ટંકાઈ ગયો છે માટે તે સર્વજ્ઞના માર્ગમાં શ્રદ્ધા કરતો નથી.

તેનો બોધ શાથી ટંકાયેલ છે ? મોહ કરાવે તે મોહનીય-મિથ્યા દર્શનાદિ કે જ્ઞાનાવરણીયાદિ સ્વકૃત્ કર્મો વડે ટંકાયેલા દર્શનવાળા પ્રાણી સર્વજ્ઞ કથિત માર્ગની શ્રદ્ધા કરતા નથી, તેથી તેવાને પ્રેરણા કરે છે.

o અસાતા વેદનીયના ઉદયથી કે તેના કારણોથી દુઃખી થઈ પ્રાણી વારંવાર મોહ પામે છે - સદ્ અસદ્ વિવેકરહિત બને છે. અર્થાત્ દુઃખને અનુભવતો મૂઠ બનીને ફરી પાપ કરી વારંવાર સંસારસાગરમાં અનંતકાળ ભમે છે. તેથી મોહ છોડીને સમ્યગ્ રીતે ઉત્થિત થઈ, સ્તુતિરૂપ આત્મશ્લાઘા અને વસ્ત્રાદિ લાભરૂપ પૂજનને પરિહરે. એ રીતે વર્તતો સ-હિત કે જ્ઞાનાદિયુક્ત થઈને દીક્ષા લઈ; બીજા જીવોને સુખના વાંછક તથા દુઃખના દ્રેષી જાણીને-દરેકને પોતાના આત્મવત્ માની તે પ્રાણીને બચાવે.

● સૂત્ર-૧૫૫,૧૫૬ :-

ગૃહસ્થપણે રહીને, શ્રાવકધર્મ પાળીને ક્રમશઃ પ્રાણી હિંસાથી જે પુરુષ નિવૃત્ત થાય છે, સર્વ પ્રાણીમાં સમભાવ રાખે છે, તે સુવ્રતી સ્વર્ગે જાય છે. ભગવાંતના આગમને સાંભળીને, તેમાં કહેલ સત્ય-સંયમમાં ઉદમી થવું. કોઈના પર મત્સર ન કરવો અને વિશુદ્ધ ભિક્ષા લાવી વિચરવું.

● વિવેચન-૧૫૫,૧૫૬ :-

ગૃહવાસમાં રહેલ મનુષ્ય પણ આનુપૂર્વે ગુરુ પાસે ધર્મ શ્રવણ કરે, યથાશક્તિ આદરે, સમ્યક્તયા યતનાથી વર્તી જીવ-ઉપમર્દનથી દૂર રહે - શા માટે ? જે કારણથી પોતાને અને બીજાને સમાન માની યતિ અને ગૃહસ્થમાં સમભાવ રાખે અથવા જિન-પ્રવચનાનુસાર એકેન્દ્રિયાદિમાં સમભાવ રાખે, આ સમતા વડે ગૃહસ્થ પણ સુવ્રતી થઈ દેવલોકે જાય, તો પછી મહાસત્વપણે પંચમહાવ્રતધારી સાધુ માટે તો કહેવું જ શું ?

વળી જ્ઞાન-ઐશ્વર્યયુક્ત સર્વજ્ઞની આજ્ઞા કે આગમને સાંભળીને તેમના આગમમાં કે તેમના કહેલ સંતપુરુષને હિતકારી સંયમમાં લઘુકર્મો બની, તેને પાળવામાં ઉદમ કરે. તે માટે સર્વત્ર મત્સર ત્યાગી, રાગ-દ્રેષ છોડી, ક્ષેત્ર-વાસ્તુ-ઉપધિ-શરીરનું મમત્વ મૂકી સાધુ બનીને ઠર-દોષરહિત આહાર લઈ ભિક્ષા વડે પોતાનો નિર્વાહ કરે. - વળી -

● સૂત્ર-૧૫૭,૧૫૮ :-

ધર્મથી બંધુ જાણીને બળ-વીર્ય ગોપવ્યા વિના સંવર કરે, ગુપ્ત અને જ્ઞાનાદિ યુક્ત બની સદા યતના કરે, મોક્ષનો અભિલાષી થઈ વિચરે.

અજ્ઞાની જન ધન, પશુ અને જ્ઞાતિજનોને શરણ માને છે. તે માને છે કે તેઓ મારા છે, હું તેમનો છું, પણ વસ્તુતઃ તે ત્રાણ અને શરણ નથી.

● વિવેચન-૧૫૭,૧૫૮ :-

આ હેય છે - ઉપાદેય છે, એમ જાણીને સર્વજ્ઞોક્ત સર્વસંવરરૂપ માર્ગનો આશ્રય લે. - X - પરમાર્થથી બીજા અર્થો અનર્થરૂપ જાણીને ધર્મને જ પ્રયોજનરૂપ માને તે ધર્મથી. તે બળ-વીર્યને ગોપવે નહીં. તથા મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત અર્થાત્ સુપ્રણિહિત યોગવાળા બને. જ્ઞાનાદિથી યુક્ત બની સર્વકાળ આત્મા તથા પરમાં સમભાવે વર્તે - કેવો બનીને ? પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ અને આયત એટલે દીર્ઘ. પરમ આયત એટલે મોક્ષ. તેનો અર્થો-અભિલાષી બનીને પૂર્વોક્ત વિશેષણથી વિશિષ્ટ બને - બીજી રીતે કહે છે—

ધન, ધાન્ય, સુવર્ણાદિ-વિત્ત. હાથી, ઘોડા, ગાય આદિ પશુ. માતા, પિતા, પુત્ર આદિ સ્વજન. આ બધાનું શરણ અજ્ઞાની માને છે - તે બતાવે છે - આ વિત્ત, પશુ, જ્ઞાતિ મારા ઉપયોગમાં આવશે, હું તેના અર્જન-પાલન અને સંરક્ષણાદિ વડે બીજા ઉપદ્રવ દૂર કરીશ, એવું તે અજ્ઞાની માને છે પણ તે જાણતો નથી કે જેને માટે ધનને ઇચ્છે છે, તે શરીર અશાશ્વત છે. વળી - ઋદ્ધિ સ્વભાવથી જ સંયજા છે, રોગ અને વૃદ્ધત્વથી શરીર હણાયેલું છે, બંને જવાના સ્વભાવવાળા છે, તેનો સંનંદ કેટલો કાળ

રહેવાનો ? તથા હજારો માતાપિતા અને સેંકડો પુત્ર-પત્નીઓ પૂર્વ જન્મોમાં કર્યા. કોણ માતા અને કોણ પિતા ? ઘન આદિ કશું નરકમાં પડતા શરણ કે રક્ષણરૂપ થતા નથી, રાગ કરનારાને પીડા થતાં, તેને કોઈ બચાવનાર નથી. તે જ કહે છે—

● સૂત્ર-૧૫૯,૧૬૦ :-

દુઃખ આવતા જીવ એકલો જ તે ભોગવે છે, ઉપક્રમથી આયુ નષ્ટ થતાં એકલો જ પરલોકે જાય છે. તેથી વિદ્વાનો કોઈને શરણ માનતા નથી.

બધા પ્રાણી સ્વયંકૃત્ કર્મોથી 'કલ્પિત' છે. અવ્યક્ત દુઃખથી પીડિત છે. તે શઠ જીવો જન્મ-જરા-મરણના દુઃખો ભોગવે છે અને ભયાકૂળ થઈ સંસાર ચક્રમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

● વિવેચન-૧૫૯,૧૬૦ :-

પૂર્વે બાંધેલ અસાતા વેદનીયના ઉદયથી દુઃખ આવે ત્યારે જીવ એકલો જ દુઃખ ભોગવે છે. જ્ઞાતિ કે ઘન કંઈ કામ આવતા નથી. કહ્યું છે કે - સ્વજન મધ્યે રહેલ રોગી એકલો જ રોગ ભોગવે છે, સ્વજનો તેનો રોગ ઓછો કે નિર્મૂળ કરી શકતા નથી. અથવા ઉપક્રમથી કે આયુ ક્ષય થતાં મરણ આવતા જીવ એકલો જ જાય છે અથવા બીજેથી આવે છે. તેથી વિવેકી-ચથાવસ્થિત સંસાર સ્વભાવનો જ્ઞાતા, તેઓનું જરાપણ શરણ માનતો નથી. - શા માટે ?

- આત્મા પોતે જ પોતાના રક્ષક છે.

એકને જ જન્મ, મરણ, શુભાશુભ ગતિ ભવાવર્તમાં થાય છે, તેથી આત્માએ હંમેશાને માટે આત્મહિત કરવું. જીવ એકલો જ કર્મ કરે છે, તેના ફળ પણ એકલો જ ભોગવે છે, એકલો જ જન્મે છે - મરે છે અને પરલોકમાં જાય છે.

વળી સર્વે સંસાર ઉદરના વિવરમાં રહેનારા પ્રાણીઓ સંસારમાં ભટકતાં સ્વ-કૃત જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ વડે સૂક્ષ્મ-બાદર પર્યાપ્તક - અપર્યાપ્તક એકેન્દ્રિયાદિ ભેદે રહેલા છે. તે જ કર્મો વડે એકેન્દ્રિયાદિ અવસ્થામાં અવ્યક્ત-મસ્તક શૂળાદિ, વ્યક્ત-કોટ વગેરે રોગોના દુઃખોથી યુક્ત સ્વભાવથી જ પ્રાણીઓ - X - તે જ યોનિમાં ભયાકૂળ બનીને શઠકર્મ કરીને - X - ગર્ભાધાનાદિ દુઃખોથી પીડાય છે.

● સૂત્ર-૧૬૧,૧૬૨ :-

મેઘાવી, આ ક્ષણને જાણે, બોધિની પ્રાપ્તિ સુલભ નથી, એમ વિચારે. એ પ્રમાણે ભગવંત ઋષભદેવ અને અન્ય તીર્થકરોએ પણ કહ્યું છે.

હે ભિક્ષુઓ ! જે તીર્થકરો પૂર્વે થઈ ગયા અને હવે થશે, તે બધા સુવત પુરુષોએ તથા ભગવંત ઋષભના અનુયાયીઓએ પણ આ ગુણોને મોક્ષનું સાધન બતાવેલ છે.

આ પ્રત્યક્ષ, સામે દેખાવાથી કહે છે - આ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, લક્ષણ ક્ષણને જાણીને તેને ઉચિત કર. દ્રવ્ય એટલે ત્રસપણું, પંચેન્દ્રિયત્વ, સુકુલ ઉત્પતિ, મનુષ્યત્વ. ક્ષેત્ર તે સાડા પચીસ આરદિશ. અવસર્પિણી કાળનો ચોથો આરો વગેરે - ધર્મ પ્રાપ્તિ લક્ષણ. ભાવ-તે ધર્મશ્રવણ, તેની શ્રદ્ધા, ચારિત્રાવરક કર્મના ક્ષયોપશમથી

એકાંત હિતકારક વિરતિ લેવાનો ઉત્સાહ છે. આવી ક્ષણ-અવસર જાણીને ધર્મ કર. વળી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિરૂપ બોધિ સુલભ નથી. એવું જિનેશ્વરે કહેલું જાણીને તેની પ્રાપ્તિ માટે તેને અનુરૂપ કાર્ય કર. જેણે ધર્મ કર્યો નથી તેવાને બોધિ દુર્લભ છે. કહ્યું છે કે - મળેલ બોધિમાં ધર્મ ન કરતાં ભાવિ બોધિની પ્રાર્થના કરે છે, તો તને પૂછ્યું છે કે બીજી બોધિ કયા મૂલ્યથી મૂલવીશ ?

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત પ્રમાણ કાળે ફરી બોધિ મળે છે, આવું જાણીને જ્ઞાનાદિ સહિત થઈ બોધિનું દુર્લભત્વ વિચારજે. અથવા અહિયાસર્ પાઠ છે - તેથી - ઉદયમાં આવેલા પરીષદોને સમતાથી સહન કરજે. આવું રાગદ્વેષને જિતનાર જિન ઋષભદેવે પોતાના પુત્રોને ઉદ્દેશીને કહ્યું, તથા અન્ય તીર્થકરોએ પણ કહ્યું છે, તે કહે છે—

હે સાધુઓ ! સર્વજ્ઞ ભગવંત પોતાના શિષ્યોને કહે છે - પૂર્વે જે જિનેશ્વરો થયા અને ભાવિમાં થશે. તેઓ શોભનવ્રતી છે, તેથી તેમનામાં સુવ્રતપણાથી જ જિનત્વ આવ્યું છે, તે બધાં જિનેશ્વરો. ઉક્ત ગુણોને કહેનારા છે, સર્વજ્ઞોમાં આ વિશે કોઈ મતભેદ નથી - તે બતાવ્યું છે. ઋષભદેવ કે વર્ધમાનસ્વામીના ધર્મને આચરનારા છે, તેથી કહ્યું કે - સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાત્મક એક જ મોક્ષમાર્ગ છે. - X -

● સૂત્ર-૧૬૩,૧૬૪ :-

ત્રિવિધ યોગથી પ્રાણીની હિંસા ન કરે. આત્મહિતમાં રહી અનિદાન બનીને સંવૃત રહે. એ રીતે અનંત જીવ સિદ્ધ થયા છે - થાય છે - થશે.

આ પ્રમાણે અનુત્તર જ્ઞાની, અનુત્તરદર્શી, અનુત્તર જ્ઞાનદર્શનધર, અર્હત્, જ્ઞાતપુત્ર, વૈશાલિક, ભગવંત મહાવીરે કહ્યું - તે હું કહું છું.

● વિવેચન-૧૬૩,૧૬૪ :-

મન, વચન, કાયાથી અથવા કરવા, કરાવવા, અનુમોદવા વડે દશવિધ પ્રાણને ધારણ કરતાં પ્રાણીને ન હણો. આ પ્રથમ મહાવ્રત છે, ઉપલક્ષણથી બીજા મહાવ્રતો પણ લેવા તથા આત્માનું હિત છે, જેને સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિરૂપ ઇચ્છા નથી, તે અનિદાન છે. તથા ઇન્દ્રિય અને મનથી અથવા મન, વચન, કાયાથી સંવૃત, ત્રણ ગુપ્તિ વડે ગુપ્ત છે. આવા ગુણવાળા અવશ્ય સિદ્ધિ-મોક્ષને પામે છે, તે દશાવિ છે—

પૂર્વોક્ત માર્ગના અનુષ્ઠાનથી અનંતા મનુષ્યો સર્વકર્મક્ષય કરી સિદ્ધ થયા છે અથવા સંવૃત થઈ વિશિષ્ટ સ્થાનના ભાગી થયા છે તથા વર્તમાનકાળે યોગ્ય સમયે સિદ્ધ થયા છે, ભાવિમાં આ માર્ગે ચાલનારા જ સિદ્ધ થશે. બીજો કોઈ સિદ્ધિ માર્ગ નથી.

આવું સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામી આદિ પોતાના શિષ્યોને કહે છે - તે ઋષભસ્વામીએ પોતાના પુત્રોને ઉદ્દેશીને બતાવ્યું. આથી પ્રધાન બીજું કોઈ નથી માટે અનુત્તર છે. તેવા અનુત્તર જ્ઞાની, અનુત્તરદર્શી-સામાન્ય વિશેષ પરિચ્છેદક અવબોધ સ્વભાવ, આ રીતે બૌદ્ધ મતના નિરાસ દ્વારા જ્ઞાનાધાર રૂપ જીવ બતાવવા કહે છે - અનુત્તર જ્ઞાનદર્શન ધર - કંઈક અંશે ભિન્ન જ્ઞાન દર્શન આધાર. અર્હન્ સુરેન્દ્રાદિથી

પૂજાને યોગ્ય જ્ઞાતપુત્ર વર્ધમાનસ્વામી કે ઋષભસ્વામી. ભગવાન્ - ઐશ્વર્ય આદિ ગુણ યુક્ત પ્રભુએ વિશાલા નગરીમાં અમને કહ્યું અથવા વિશાલ કુલમાં જન્મ્યા માટે ઋષભદેવ વૈશાલિક કહેવાયા. કહ્યું છે કે-

જેની માતા વિશાળ પુન્યવતી છે, જેનું કૂળ વિશાળ છે, જેનું વચન વિશાળ છે, તેથી જિનને વૈશાલિક કહે છે.

અધ્યયન-૨ 'વેચાલિય' ઉદ્દેશા-૨નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિત અનુવાદ પૂર્ણ

इति शब्द परिसमाप्ति सूचक છે, હું તમને કહું છું, નયો પૂર્વવત્.

卐 શ્રુતસ્કંધ-૧, અધ્યયન-૨, ટીકાનુવાદ પૂર્ણ 卐

- X - X - X - X - X - X -

❁ શ્રુતસ્કંધ-૧, અધ્યયન-૩ ઉપસર્ગ પરિજ્ઞા ❁

● ભૂમિકા :-

બીજું અધ્યયન કહ્યું, હવે ત્રીજું કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - અનંતર અધ્યયનમાં જૈનદર્શન-જૈનેતર મત કહ્યો. જૈનેતર મતના દોષો અને જૈનદર્શનના ગુણો જાણીને જૈનદર્શનમાં બોધ મેળવવા કહ્યું. તે પ્રતિબોધ પામી દીક્ષિત થયેલાને કદાચ - X - ઉપસર્ગો આવે તો સમભાવે સહેવા તે માટે આ અધ્યયન કહે છે. આ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના અનુયોગ દ્વારો ચાર છે. તેમાં અધ્યયન અને ઉદ્દેશાના બે અર્થાધિકારો છે. - X - તેમાં ઉદ્દેશાનો અર્થાધિકાર નિર્ચુક્તિકાર કહેશે. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો કહે છે-

[નિ.૪૫-] ઉપસર્ગો નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવ ભેદથી છ પ્રકારે છે. નામ, સ્થાપનાને છોડીને દ્રવ્ય ઉપસર્ગ કહે છે - દ્રવ્ય ઉપસર્ગ બે પ્રકારે છે. ઉપસર્ગકર્તા દ્રવ્ય ચેતન, અચેતન બે ભેદે છે. તેમાં તિર્યચ, મનુષ્ય આદિ પોતાના અવ્યવ વડે ઘાત કરે તે સચિતદ્રવ્ય ઉપસર્ગ છે. લાકડાં વગેરે અચિત દ્રવ્ય ઉપસર્ગ છે. - X - તેમાં ઉપસર્ગ-ઉપતાપ એટલે શરીરમાં પીડા કરવી વગેરે છે. તિર્યચ-મનુષ્ય ઉપસર્ગાદિ કે નામાદિ તેના ભેદો છે. તત્ત્વની વ્યાખ્યા પાછલી અડધી ગાથાથી કહે છે. દિવ્યાદિ-બીજા તરફથી જે પીડા થાય તે આગંતુક ઉપસર્ગ છે, તે દેહ અથવા સંયમને પીડા કરનાર છે. હવે ક્ષેત્ર ઉપસર્ગ કહે છે-

[નિ.૪૬-] જે ક્ષેત્રમાં સામાન્યથી કૂર, ચોર આદિ ઉપસર્ગ સ્થાનો હોય તે ક્ષેત્ર “બહુ ઓઘપદ” છે. પાઠાંતરમાં “બહુ ઓઘભય” પાઠ છે. એટલે જ્યાં ઘણાં ભયસ્થાનો છે, તે લાઠ આદિ ક્ષેત્રો જાણવા.

કાળ ઉપસર્ગ તે એકાંત દુઃખમાદિ આરો આદિ શબ્દથી જે ક્ષેત્રમાં ગ્રીષ્મ આદિ અતિ દુઃખદાયી કાળ લેવો - ભાવ ઉપસર્ગ તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો.

આ બધાં ઉપસર્ગો સામાન્યથી ઔદિક, ઉપક્રમિક બે ભેદે છે તેમાં અશુભ કર્મ જનિત તે ઔદિક ભાવ ઉપસર્ગ, દંડાદિ શસ્ત્રથી અસાતા વેદનીય ઉદયથી થતી પીડા તે ઔપક્રમિક ઉપસર્ગ છે, તેને હવે વણવે છે-

[નિ.૪૭-] ઉપક્રમણ તે ઉપક્રમ. ઉદયમાં ન આવેલ કર્મો ઉદયમાં આવવા તે. તે જે દ્રવ્યના ઉપયોગથી કે દ્રવ્ય વડે અસાતા વેદનીયાદિ અશુભ કર્મ ઉદીરાય અને જેના ઉદયથી અલ્પસત્વીને સંયમમાં વિઘાત થાય છે તેથી તે ઔપક્રમિક ઉપસર્ગ સંયમવિઘાતકારી છે. અહીં મોક્ષ પ્રતિ પ્રવૃત્ત યતિને મોક્ષના અંગરૂપ સંયમમાં જે વિઘનહેતુ છે તે બનાવે છે. તેમાં ઔદિક અને ઔપક્રમિકમાં ઔપક્રમિકનો અહીં અધિકાર છે. તે દ્રવ્ય વિષય ચિંતવતા ચાર પ્રકારે છે - દેવતાનો, મનુષ્યનો, તિર્યચનો, આત્મસંવેદનનો.

[નિ.૪૮-] ઉક્ત દેવતાદિ ઉપસર્ગ પ્રત્યેક ચાર-ચાર ભેદે છે. તેમાં દેવતાસંબંધી - હાસ્યથી, દ્વેષથી, વિમર્શથી, પૃથગ્વિમાત્રાથી. મનુષ્યનો - હાસ્ય, દ્વેષ, વિમર્શ,

કુશીલ સેવનથી. તિર્યચનો - ભય, દ્રેષ, આહાર, સંતાન રક્ષણથી. આત્મસંવેદન - ઘટ્ટનથી, લેશથી; તે આંગળી વગેરેના સ્પર્શરૂપ, તથા સ્તંભન અને પ્રપાતનથી. અથવા વાત, પિત, શ્લેષ્મ, સંનિપાતથી. આ દિવ્યાદિ ચારે ને ચારે વડે ગુણતાં ૧૬-ભેદ થાય. પ્રાપ્ત થતાં - X - આ ઉપસર્ગો સમ્યક્ પ્રકારે સહેવા અંગે - X - પછી કહેશે.

[નિ.૪૯,૫૦-] પહેલા ઉદ્દેશમાં પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોનું વર્ણન છે, બીજામાં સ્વજનાદિએ કરેલા અનુકૂળ ઉપસર્ગો છે, ત્રીજામાં આત્માનું વિષીદન અને પરવાદીનું વચન છે...ચોથામાં હેત્વાભાસ વડે અન્યતીર્થિકો જૈન સાધુને બહેકાવે અને વ્યામોહિત કરે તો તેમને યથાવસ્થિત અર્થપ્રરૂપણા થકી સ્વસમય પ્રતીત નિપૂણ હેતુઓ વડે બોધ આપેલ છે.

ક્ર્ અધ્યયન-૩ - ઉપસર્ગપરિજ્ઞા - ઉદ્દેશો-૧ ક્ર્

૦ હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર કહે છે—

● સૂત્ર-૧૬૫,૧૬૬ :-

કોઈ વિજેતાનું દર્શન ન થાય, ત્યાં સુધી કાયર પોતાને શૂરવીર સમજે છે. જેમ શિશુપાળ દંડધર્મી મહારથ કૃષ્ણને યુદ્ધમાં આવતા જોઈને ક્ષોભ પામ્યો...સંગ્રામમાં ઉપસ્થિત, પોતાને શૂર માનનાર યુદ્ધના અગ્રભાગે તો જાય છે, પણ જેમ માતા યુદ્ધ વિક્ષિપ્ત પુત્રનું ભાન ભૂલી જાય છે, તેમ તે પુરુષ વિજયી પુરુષ દ્વારા છેદન-ભેદન થતાં દીન બને છે.

● વિવેચન-૧૬૫,૧૬૬ :-

કોઈ અલ્પબુદ્ધિ સંગ્રામમાં જતાં પોતાને શૂરવીર માને છે, પાણી વિનાનાં કોરા વાદળ માફક આત્મપ્રશંસામાં તત્પર બની વચન ગર્જના કરે છે. જેમકે - શત્રુ સૈન્યમાં મારા જેવો કોઈ લડવૈયો નથી. સામે કોઈ ખુલ્લી તલવારે લડવાવાળો ન આવે ત્યાં સુધી જ બોલે છે. કહ્યું છે - સિંહની ગુફામાંથી પૂછવું પછાડવાનો અવાજ ન સાંભળે, ત્યાં સુધી જ હાથીના મદ ઝરે છે અને અકાળ વૃષ્ટિ માફક ગાજે છે. - X - તેથી દેષ્ટાંત કહે છે—

માદ્રી પુત્ર શિશુપાળ, વાસુદેવના દર્શન પૂર્વે બડાશ હાંકતો હતો પછી જ્યારે શસ્ત્રો ચલાવતો, શત્રુસેના ભંગ કરવામાં સમર્થ, મહારથી નારાયણને લડવા આવતો જોયો ત્યારે બોલવામાં બહાદુર એવો શિશુપાળ પણ ક્ષોભ પામ્યો. આ દેષ્ટાંતનો સાર સમજવો-ચોજવો.

ભાવાર્થ માટે કથાનો સાર કહે છે - દમઘોષ રાજા અને વસુદેવની બહેન માદ્રીનો પુત્ર શિશુપાળ, અદ્ભુત બળવાળો અને કલહપ્રિય હતો. આવા અનર્ધ પુત્રને જોઈને ભય-હર્ષથી વિલખા મુખવાળી માતા જોશીને પૂછે છે ત્યારે જોશીએ વિચારીને કહ્યું કે - X - તારો પુત્ર લડાઈમાં દુર્જય અને મહાબલી થશે. આ તારા ચતુર્ભુજ પુત્રને, જેના જોવાથી બે ભુજા જ રહેશે, તેનાથી તારા પુત્રને ભય થશે. - X - માતાએ

કૃષ્ણને દેખાડ્યા ત્યારે શિશુપાળને બે જ ભૂજાઓ રહી. તેથી કૃષ્ણની ફોઈએ શિશુપાળને કૃષ્ણના પગે પાડ્યો. કૃષ્ણે સો અપરાધ ક્ષમા કરીશ તેમ વચન આપ્યું - X - X - જ્યારે શિશુપાળના સો અપરાધ થયા ત્યારે શિશુપાળનું મસ્તક સુદર્શન ચક્ર વડે છેદી નાંખ્યું. હવે વર્તમાન દેષ્ટાંત કહે છે—

જેમ વચન વડે ગાજતા-શૂર બનીને લડાઈના અગ્ર ભાગે અને પોતાને શૂરવીર માનતા સુભટો, તે સંગ્રામમાં ઉપસ્થિત શત્રુ સૈન્યના તલવારના ઘા આવતાં ભયથી સર્વત્ર આકુળ-વ્યાકુળ થતાં હોય ત્યારે કમરેથી પડી ગયેલા બાળકને પણ માતા ભૂલી જાય છે. એ રીતે ભાલા કે તીરથી ઘાયલ થઈ કોઈ શૂર બનેલ સુભટ નીચે પડે છે અને કોઈ અલ્પ સત્વવાળો દીન બનીને પલાયન થઈ જાય છે.

- હવે બોધ આપે છે—

● સૂત્ર-૧૬૭,૧૬૮ :-

એ જ રીતે ઉપસર્ગોથી સ્પૃષ્ટ ન થયેલો, ભિક્ષાયર્થમાં અકુશલ શિષ્ય પોતાને શૂરવીર માને પણ રૂક્ષ સંયમને પાળી શકતો નથી.

જેમ હેમંતઋતુમાં ઠંડી બધા અંગોને સ્પર્શે ત્યારે મંદ સાધુઓ રાજ્ય ભ્રષ્ટ ક્ષત્રિયની માફક વિષાદને પામે છે.

● વિવેચન-૧૬૭,૧૬૮ :-

ઉપર કહ્યા મુજબ પોતાને શૂર માનતો સિંહનાદ કરતો સંગ્રામના મોખરે ઉભો રહેલો, પછી વાસુદેવ કે તેવો બીજો જીતનારને લડતો જોઈને દીનતા ધારણ કરે છે, એ રીતે નવ દીક્ષિતને પરીષદો આવ્યા ન હોય ત્યારે બોલે કે દીક્ષામાં શું દુષ્કર છે ? તે અકુશલ ભિક્ષાર્થે કે અન્યત્ર જતાં સાધુના આચારમાં અપ્રવીણ હોવાથી પોતાને શિશુપાળની જેમ ત્યાં સુધી જ શૂર માને છે, જ્યાં સુધી રૂક્ષ સંયમ ન સ્પર્શે-અશુભ કર્મ ઉદયમાં ન આવે, પણ તેમ થતા તે ઘણા ભારેકર્મી અલ્પ સત્વવાળા દીક્ષા છોડી દે છે - હવે સંયમની રૂક્ષતા કહે છે—

હેમંતઋતુ - પોષ અને મહામાં હિમ જેવો વાયુ લાગે, તે અસહ્ય શીત સ્પર્શ લાગે ત્યારે તે જડ, ભારે કર્મી સાધુ રાજ્યભ્રષ્ટ ક્ષત્રિયની માફક દીન-ભાવને ધારણ કરે છે - હવે ઉષ્ણ પરીષદ કહે છે.

● સૂત્ર-૧૬૯,૧૭૦ :-

ગ્રીષ્મઋતુના તીવ્ર તાપથી નવદીક્ષિત સાધુ વિમનસ્ક અને તૃષાતુર થાય છે, ત્યારે જળરહિત મત્સ્યની જેમ તે મંદ વિષાદ પામે છે.

દત્ત-એષણા સદા દુઃખરૂપ છે, યાચના દુઃખેથી ત્યાજ્ય છે, સાધારણ જન એમ કહે છે કે આ દુર્ભાગી પાપકર્મનું ફળ ભોગવી રહેલ છે.

● વિવેચન-૧૬૯,૧૭૦ :-

ગ્રીષ્મ ઋતુ - જેઠ આદિ માસના તાપથી તપેલો વિમનસ્ક, તરસથી અભિભૂત થઈ ઘણી દીનતાને પામે છે - તે બતાવે છે - તે ઉષ્ણ પરીષદના ઉદયથી જડ, અશક્ત સાધુ વિષાદ પામે છે. જેમ પાણીના અભાવે મત્સ્ય વિષાદ પામે છે, બીજે

ન જઈ શકતા મરણ પામે છે, તેમ સત્વના અભાવે સાધુ સંયમથી ભ્રષ્ટ થાય છે અર્થાત્ ગ્રીષ્મના તાપથી અલ્પ ઉદકને કારણે તાપથી માછલા તરફડે છે, તેમ અલ્પસત્વવાળા ચારિત્ર લઈને પરસેવો, મેલ આદિથી ગંધાતા ગાત્રથી, બાહ્ય ઉષ્ણતાથી તપ્ત થઈ, શીતળ જળની જલધારા કે ચંદનાદિ વિલેપનરૂપ ઉષ્ણ પ્રતિકારક વસ્તુને યાદ કરે છે અને વ્યાકુળ ચિત્તથી સંયમ અનુષ્ઠાનમાં ખેદ પામે છે.

હવે યાચના પરીષદ કહે છે - સાધુએ સર્વદા દાંતખોતરણી આદિ પણ બીજા દ્વારા આપેલ લેવાનું છે. ઉત્પાદાદિ એષણા દોષરહિત ભોગવવું જોઈએ, તેથી ક્ષુધાદિ વેદનાથી પીડાયેલને જીવનપર્યંત બીજાએ આપેલ વસ્તુની એષણાનું દુઃખ હોય છે. યાચના પરીષદ અલ્પસત્વી દુઃખેથી તજી શકે છે - કહ્યું છે - 'મને આપો' એમ બીજાને કહેતા મુખનું લાવણ્ય ક્ષય પામે છે, કંઠ મધ્યે વાચા લથડે છે, હૃદય થરથરે છે. ગતિ-અંશ-મુખની દીનતા-શરીરે પરસેવો-રંગ ફીકો પડવો આદિ મરણ સમયે જીવના જે ચિન્હો થાય, તે ચિન્હો યાચકના થાય છે.

આ રીતે દુઃખે કરીને ત્યાજ્ય એવો યાચના પરીષદ જીતીને, અભિમાન રહિત, મહાસત્વી, જ્ઞાનાદિ વૃદ્ધિ માટે, મહાપુરુષ સેવિત માર્ગે ચાલે.

પાછલા અર્ધશ્લોકથી આકોશ પરીષદ કહ્યો - અનાર્ય - સાધારણ જન આ પ્રમાણે કહે છે - આ સાધુઓ પરસેવાથી મેલા શરીરવાળા, મુંડીયા, ક્ષુધા આદિ વેદનાથી પીડાયેલા, પૂર્વકૃત કર્મથી દુઃખી થાય છે. અથવા ખેતી આદિથી કંટાળીને સાધુ બન્યા છે, અથવા આ અભાગીયાને સ્ત્રી, પુત્રોએ ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો માટે સાધુ બની ગયો છે.

● સૂત્ર-૧૭૧,૧૭૨ :-

જેમ કાયર પુરુષ સંગ્રામમાં વિષાદ પામે છે, તેમ ગામ કે નગરમાં પૂર્વોક્ત શબ્દોને સહન કરવામાં અસમર્થ મંદમતિ સાધુ પણ વિષાદ પામે છે.

કોઈ કૂર કૂતરો ક્ષુધિત ભિક્ષુને કરડે તો તે મંદમતિ સાધુ અગ્નિથી દાઝેલ - ગભરાયેલા પ્રાણીની જેમ દુઃખી થાય છે - વિષાદ પામે છે.

● વિવેચન-૧૭૧,૧૭૨ :-

પૂર્વોક્ત આકોશરૂપ તથા ચૌર-ચારિકાદિ રૂપ શબ્દોને સહન કરવાને અસમર્થ સાધુ ગામ, નગર કે માર્ગમાં વિચરતા તે આકોશ થતાં અજ્ઞ, મંદસત્વવાળા સાધુ વિલખા થઈ સંયમથી ભ્રષ્ટ થાય છે. જેમ સંગ્રામમાં ગયેલ કાયર પુરુષ શત્રુના ચક્ર, ભાલા, તલવાર, તીર આદિથી વ્યાકુળ તથા પટહ, શંખ, ઝલ્લરીના નાદથી સમાકુલ થઈ, પૌરુષત્વ ત્યાગીને અપયશનો ડાઘ લઈને ભાગે છે. આકોશાદિ શબ્દ સાંભળીને અલ્પસત્વવાળા સાધુ સંયમમાં વિષાદ પામે છે - હવે વધ પરીષદ કહે છે—

- X - ભિક્ષા માટે ફરતા ભિક્ષુને કોઈ કૂતરો દાંત વડે તેના અંગને વિદારે ત્યારે - X - અજ્ઞાન, અલ્પસત્વથી દિનતા પામે છે જેમ અગ્નિ વડે બળતા પ્રાણી પીડાથી પીડાય છે, આર્તધ્યાનથી ઉપહત થાય છે, તેમ સાધુ પણ કૂર પ્રાણીથી કરડાતાં સંયમથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

● સૂત્ર-૧૭૩,૧૭૪ :-

કોઈ કોઈ સાધુના દ્વેષીઓ સાધુને જોઈને કહે છે કે - ભિક્ષા માગીને જીવનનિર્વાહ કરનારા આ લોકો પોતાના પૂર્વ કર્મોનું ફળ ભોગવે છે.

કોઈ કોઈ પુરુષ જિનકલ્પી આદિને જોઈને કહે છે - આ નગ્ન છે, પરપિંડપ્રાચી, મુંડીયા, લુખસના રોગથી સડી ગયેલા અંગવાળા, ગંદા, અશોભનીય છે.

● વિવેચન-૧૭૩,૧૭૪ :-

કેટલાંક ધર્મહીન, અપુણ્યક, સાધુધર્મના નિંદકો, અનાર્યો માર્ગમાં સાધુને જોઈને એમ બોલે છે કે આ સાધુઓએ પૂર્વે અશુભ આચર્યું છે કે તે કર્મના ફળ હવે ભોગવે છે, ઘેર ઘેર ભટકે છે, લુખુ સૂકું ખાય છે, કોઈને દાન આપતા નથી, માથે લોચ કરીને, સર્વ ભોગ સુખથી રહિત થઈ દુઃખી થઈને જીવે છે - વળી -

કેટલાંક કુગતિમાં જનારા અનાર્યો બોલે છે - આ જિનકલ્પિ આદિ મુનિ નાગા છે, બીજાના ભોજનને માંગનારા, અધમ, મેલથી મલિન, માથુ મુંડાવેલા છે તથા ખરખર આવતા ખણવાથી શરીર પર રેખા પડતાં કે ખંડિત અંગથી વિરૂપ શરીરવાળા કે રોગની દવા ન કરવાથી વિનષ્ટ અંગવાળા, પરસેવાથી ભરેલા તથા બીભત્સ કે દુષ્ટ બીજા લોકોને પણ અસમાધિ ઉત્પન્ન કરે છે.

હવે આવું બોલનારના વિપાક કહે છે—

● સૂત્ર-૧૭૫ :-

આ પ્રમાણે વિપ્રતિપન્ન અને સ્વયં અજ્ઞાની, મોહથી વેષ્ટિત મૂર્ખો અંધકારથી નીકળી અંધકારમાં જાય છે - કુમાર્ગામી થાય છે.

● વિવેચન :-

ઉક્ત પુણ્યહીનો, સાધુના સન્મામાર્ગના દ્વેષી, પોતે અજ્ઞાન છતાં, બીજા વિવેકી પુરુષનું કહ્યું ન માનીને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી ગહન અંધકારમાં જાય છે અથવા નીચેથી પણ નીચી ગતિમાં જાય છે. જેમકે જ્ઞાનાવરણીયથી વક્-જડ બનેલા અને મિથ્યાદર્શનથી આચ્છાદિત થઈ ખિડ્ગ પ્રાય, સાધુના વિદ્વેષથી કુમાર્ગે જનારા થાય છે. કહ્યું છે કે - સહજ, નિર્મલ વિવેક એ એક ચક્ષુ છે, તેવા ગુણજ્ઞાની સંગતિ એ બીજું ચક્ષુ છે. આ બંને જેને નથી, તે તત્ત્વથી અંધ છે, તે અવળે માર્ગે ચાલે, તેમાં તેનો શું દોષ ?

● સૂત્ર-૧૭૬,૧૭૭ :-

દંશ, મચ્છરથી પીડિત તથા વૃણસ્પર્શને સહન કરવામાં અસમર્થ સાધુ વિચારે છે કે મેં પરલોક તો જોયો નથી, પણ આ કષ્ટથી મરણ પ્રત્યક્ષ છે.

કેશલોચથી સંતપ્ત અને બ્રહ્મચર્યથી પરાજિત મૂર્ખ મનુષ્ય જાળમાં ફસાયેલી માછલીની જેમ વિષાદ પામે છે.

● વિવેચન-૧૭૬,૧૭૭ :-

સિંધુ, તામ્રલિપ્ત, કોંકણાદિ દેશમાં અધિક ડાંસ, મચ્છરો હોય છે, ત્યાં સાધુ

વિહાર કરતા જાય ત્યારે ડાંસાદિથી કરડાતાં તથા નિષ્કિંચન હોવાથી ઘાસમાં સુતા તેના સ્પર્શને સહન કરવામાં અસમર્થ થઈ પીડાતો એવો કદાચ વિચારે કે પરલોકાર્થે આ દુષ્કર અનુષ્ઠાન કરીએ છીએ, મેં પરલોક પ્રત્યક્ષ જોયો નથી. અનુમાનથી પણ જણાતો નથી, તેથી આવા દુઃખો સહન કરતાં કદી મારું મરણ થશે, તો પરલોકમાં બીજું કશું ફળ નથી.

કેશ લોચથી બધી બાજુએ તપેલા તથા વાળ ખેંચાતા નીકળેલ લોહીથી ઘણી પીડા થાય છે, ત્યારે અલ્પસત્વી ખેદને પામે છે તથા સ્ત્રીસંગ વિમુખ થતાં ગભરાઈ જાય છે. તે વાળ ખેંચાતા કે અતિ દુર્જય કામપીડાથી મુર્ખજડ સાધુ સંયમાનુષ્ઠાનમાં શીથીલ થાય છે કે સંયમથી સર્વથા ભ્રષ્ટ થાય છે જેમ માછલાં જાળમાં પકડાઈને મૃત્યુ પામે છે, તેમ તે રાંકડા બધાને પીડનાર કામથી હારીને સંયમ જીવિતથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

● સૂત્ર-૧૭૮ થી ૧૮૦ :-

આત્મા દંડાય તેવું આચરણ કરનાર, વિપરીત ચિત્તવૃત્તિવાળા તથા રાગ-દ્વેષથી યુક્ત, કોઈ અનાર્ય પુરુષ સાધુને પીડા પહોંચાડે છે...અનાર્ય દેશની સીમા પર વિચરતા સુવ્રતી સાધુને - આ જસૂસ છે, ચોર છે; એમ કહીને અજ્ઞાની તેમને દોરીથી બાંધે છે અને કઠોર વચનથી ભર્ત્સના કરે છે...દંડ, મુષ્ટિ કે ફલકથી મારે છે, ત્યારે તે સાધુ પોતાના જ્ઞાતિજનોને ક્રોધિત થઈ ઘેરથી નીકળી જનાર સ્ત્રીની માફક યાદ કરવા લાગે છે.

● વિવેચન-૧૭૮ થી ૧૮૦ :-

આત્મા જેના વડે દંડાય-હિતથી ભ્રષ્ટ થાય તે આત્મદંડ, જે અનાર્યોનું અનુષ્ઠાન છે તથા તેઓ વિપરીત આગ્રહમાં આરૂઢ, અંતઃકરણ વૃત્તિવાળા છે તે મિથ્યાત્વથી ઉપહત દંષ્ટિવાળા છે. તથા તે હર્ષ-દ્વેષથી યુક્ત અર્થાત્ રાગ-દ્વેષથી આકુળ છે, આવા અનાર્યો, સદાચારી સાધુને ક્રીડા કે દ્વેષથી કૂર કર્મ કરીને દંડ આદિથી કે વચનથી સંતાપે છે. તે જ બતાવે છે—

પૂર્વોક્ત અનાર્યો આત્માનું અહિત કરનારા, મિથ્યાત્વથી હણાયેલ બુદ્ધિવાળા, રાગદ્વેષયુક્ત છે. અનાર્ય દેશમાં આવતા સાધુને કહે છે કે આ જસૂસ છે, ચોર છે, એમ માનીને સુવ્રતી સાધુને પીડે છે, દોરડા વડે બાંધે છે. સત્-અસત્ વિવેકરહિત તે અજ્ઞાની ક્રોધ વચનથી સાધુને તિરસ્કારે છે.

તે અનાર્યદેશની સીમાએ વર્તતા સાધુને અનાર્યો દંડ કે મુટ્ટીથી મારે છે અથવા બીજેરા આદિ ફળથી કે તલવારથી કદર્થના કરે છે ત્યારે કોઈ અપરિણત, અજ્ઞાન સાધુ સ્વજનોને યાદ કરે છે. જેમકે - જો અહીં મારા સંબંધી હોય તો મને આવી કદર્થના ન થાત. જેમ કોઈ સ્ત્રી ક્રોધથી ઘરથી નીકળી ગયેલ, નિરાધાર બની, માર્ગમાં સૌને વહાલી લાગતી હોવાથી ચોરો દ્વારા પીડાતાં પોતાના સગાને યાદ કરે, તેમ સાધુ સગાને યાદ કરે છે.

● સૂત્ર-૧૮૧ :-

જેમ બાણથી વિદ્ધ હાથી સંગ્રામમાંથી ભાગે, તેમ હે શિષ્યો ! પૂર્વોક્ત

કઠોર અને દુસ્સહ પરીપહોથી પીડિત સાધુ સંયમભ્રષ્ટ થાય - તે હું કહું છું.

● વિવેચન :-

ઉપસંહારાર્થે કહે છે - હે શિષ્ય ! આ ઉદ્દેશમાં આદિથી અંત સુધી દંશમસક આદિ પીડા ઉત્પાદક પરીપહો જ ઉપસર્ગો છે. તે સંપૂર્ણ સ્પર્શે છે. સ્પર્શોન્દ્રિયથી અનુભવાય માટે સ્પર્શ કહે છે. ઉક્ત અનાર્યકૃત્ ઉપદ્રવો પીડાકારી છે, અલ્પસત્વવાળા સાધુ દુઃખેથી સહે છે, કેટલાંક તે સહન ન થવાથી પુણ્યહીન કેટલાંક સાધુ અપયશ પામીને રણ મોરચે તીરોના મારથી આકુળ બનેલ હાથી જેમ ભાગે તેમ નિર્બળ સાધુ પરવશ બની ભારે કર્મોથી પાછા ઘેર જાય છે. અથવા તીવ્ર ઉપસર્ગોથી સંયમ તજી ઘેર જાય છે. - X -

અધ્યયન-૩ “ઉપસર્ગ પરિજ્ઞા” ઉદ્દેશા-૧નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

卐 અધ્યયન-૩ ઉદ્દેશો-૨ 卐

o ઉદ્દેશો પહેલો કહ્યો, હવે બીજો કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - આ ઉપસર્ગ પરિજ્ઞા અધ્યયનમાં ઉપસર્ગો બતાવ્યા. તે અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ બે ભેદે છે. ઉદ્દેશા-૧ માં પ્રતિકૂળ કહ્યા. અહીં અનુકૂળ ઉપસર્ગ કહે છે.

● સૂત્ર-૧૮૨ :-

સ્નેહાદિ સંબંધરૂપ અનુકૂળ ઉપસર્ગો સૂક્ષ્મ છે, સાધુ માટે તે દુર્લભ્ય છે. અહીં જે કોઈ સાધુ વિષાદ કરે છે, તે સંયમ પાલનમાં સમર્થ થતાં નથી.

● વિવેચન :-

હવે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ પછી અનુકૂળ ઉપસર્ગો કહે છે. - X - હવે - X - કહેવાતા અનુકૂળ ઉપસર્ગો સૂક્ષ્મ છે. કેમકે તે પ્રાયઃ ચિત્તમાં વિકાર કરનારા હોવાથી અંદર રહેલા છે, પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો ઘણે ભાગે શરીરને પીડાકારી હોવાથી પ્રગટરૂપે બાદર છે. સંગ એટલે માતા-પિતાદિનો સંબંધ જે સાધુને પણ છોડવો મુશ્કેલ છે, પ્રાયે જીવિતનો નાશ કરે તેવા પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોમાં માધ્યસ્થતા રાખવી મહાપુરુષ માટે શક્ય છે, પણ અનુકૂળ ઉપસર્ગો તેવા મહાન્ સાધુને પણ ધર્મથી પતિત કરે છે, માટે દુરુત્તર છે.

આવા ઉપસર્ગો આવતા કેટલાંક અલ્પસત્વી સત્ અનુષ્ઠાનમાં શીથીલ બને છે અથવા સર્વથા સંયમને તજે છે. પણ પોતાને સંયમાનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તાવવા કે સ્થાપવા સમર્થ થતા નથી. હવે સૂક્ષ્મ સંગોને કહે છે.

● સૂત્ર-૧૮૩ થી ૧૮૫ :-

સાધુને જોઈને તેના સ્વજન તેની પાસે જઈ રડે છે અને કહે છે કે - હે તાત ! તું અમારું પાલન કરે. અમે તને પોસેલ છે, તું અમને કેમ છોડે છે ? [સાધુને કહે છે] હે તાત ! તારા પિતા વૃદ્ધ છે, તારી બહેન નાની છે.

હે તારા ! તારો આજ્ઞાકારી સહોદર-ભાઈ છે, તો પણ તું અમને કેમ છોડે છે ?
હે પુત્ર ! તું માતા-પિતાનું પાલન કર, તેથી તારો પરલોક સુધરશે.
પોતાના માતા-પિતાનું પાલન કરવું એ લૌકિક આચાર છે.

● વિવેચન-૧૮૩ થી ૧૮૫ :-

માતા-પિતાદિ સ્વજન દીક્ષા લેતા કે દીક્ષા લીધેલાને મળતાં તેને વીંટીને રડે છે કે રડતા દીનવચનો બોલે છે કે અમે તને બાળપણથી પોસ્યો હતો જેથી બુદ્ધાપામાં તું અમારી સેવા કરે, માટે હવે તું અમારું પોષણ કર અથવા કયા કારણથી કે કોના દબાણથી તું અમને છોડીને જાય છે ? તારા વિના અમારું કોઈ રક્ષક નથી.

હે પુત્ર ! જો આ તારા પિતા સો વર્ષથી અધિક વૃદ્ધ છે, તારી બહેન અપ્રાપ્ત ચૌવના-નાની છે, જો આ તારા સહોદર ભાઈઓ છે; તું અમને શા માટે છોડે છે ?... આ તારી માતા છે, પિતા છે, તેનું તું ભરપોષણ કર. એમ કરવાથી તારું આ લોક અને પરલોકમાં ભલું થશે. હે પુત્ર ! આ જ લોકે આચરેલું છે, આ જ લૌકિક માર્ગ છે કે - વૃદ્ધ માતા-પિતાનું પાલન કરવું. કહ્યું છે કે જ્યાં વડીલો પૂજાય છે - X - X - ત્યાં જ હું વસુ છું.

● સૂત્ર-૧૮૬ થી ૧૮૯ :-

હે પુત્ર ! ઉત્તરોત્તર ઉત્પન્ન આ તારા મધુરભાષી, નાના પુત્રો છે. તારી પત્ની નવચૌવના છે, તે ક્યાંક પરપુરુષ પાસે ચાલી ન જાય ?

હે પુત્ર ! ઘેર ચાલ. ઘરનું કોઈ કામ ન કરશો, અમે કરી લઈશું. તમે એક વખત ઘેરથી નીકળી ગયા, હવે ફરીથી ઘેર આવી જાઓ.

હે પુત્ર ! ઘેર આવીને ફરી પાછો જાઓ તેથી કંઈ તું અશ્રમણ નહીં થઈ જાય. ગૃહકાર્યોમાં ઇચ્છારહિત રહેતા તમને કોણ રોકી શકે છે ?

હે પુત્ર ! તારું જે કંઈ દેવું હતું, તે બધું અમે ઉતારી દીધું છે, વ્યવહાર માટે તારે જેટલું સુવર્ણ-ધન જોઈશે, તે અમે તને આપીશું.

● વિવેચન-૧૮૬ થી ૧૮૯ :-

શ્રેષ્ઠ, અનુક્રમે જન્મેલા, મધુર વચન બોલતા એવા તારા નાના પુત્રો છે. તથા આ તારી નવચૌવના અથવા અભિનવોટા પત્ની છે. હે પુત્ર ! તેનો તું ત્યાગ કરીશ તો ઉન્માર્ગે જનારી થશે, લોકમાં તારો અપવાદ થશે.

હે પુત્ર ! અમે જાણીએ છીએ કે તું કામચોર છે. છતાં ચાલ આપણે ઘેર જઈએ, હાલ તું કંઈ કામ ન કરતો, પછી તારે કંઈ કામ હશે, તો પણ અમે તારા સહાયક થઈશું. એક વખત તું ગૃહકાર્યથી કંટાળી ભાગી ગયો. અમે તને ફરીવાર જોઈશું, અમે તને બનતી મદદ કરશું માટે ચાલ, આપણે ઘેર જઈએ, અમારું આટલું માન.

હે પુત્ર ! ઘેર જઈને સ્વજન વર્ગને જોઈને, પાછો આવતો રહેજે. આટલી વાર માત્ર ઘેર આવવાથી તું અશ્રમણ નહીં થઈ જાય. વળી તું ઘરનું કામ કરવા ઇચ્છતો નથી, તો તારી ઇચ્છા મુજબ કરતાં તને કોણ રોકી શકે છે ? અથવા વૃદ્ધાવસ્થામાં મદનઇચ્છા - કામરહિત થઈને સંયમ અનુષ્ઠાનમાં ઉદમ કરતાં યોગ્ય અવસરે કોણ

રોકવાનું છે ?

હે પુત્ર ! તે જે કંઈ પણ દેવું કરેલ છે, તે બધું જ અમે સરખે ભાગે વહેંચી લીધું છે અથવા ઉત્કટ એવું દેવું થોડું-થોડું આપવાનું કહીને ગોઠવી દીધેલ છે. વળી જે કંઈ ધન હતું તે વ્યાપારમાં લગાડેલ છે. તથા બીજા પ્રકારે જેમ તને ઉપયોગમાં આવશે તેમ અમે તને આપીશું. હું નિર્ધન છું, એવો ભય તારે ન રાખવો.

ઉપસંહારાર્થે કહે છે—

● સૂત્ર-૧૯૦ :-

આ પ્રમાણે તેના સ્વજનો કરુણ બનીને વ્યુદ્ગ્રાહિત કરે છે. ત્યારે જ્ઞાતિજનના સંગથી બંધાયેલો સાધુ પાછો ઘેર ચાલી જાય છે.

● વિવેચન :-

પૂર્વોક્ત રીતે માતા-પિતાદિના કરુણ વચનોથી કરુણ બનીને અથવા તેઓ દીન બનીને ઉભા રહેતા, દીક્ષા લીધેલ કે દીક્ષા લેતા ને વ્યુદ્ગ્રાહિત કરે છે, તે અપરિણતધર્મી, અલ્પસત્વી, ભારે કર્મી માતા, પિતા, પુત્ર, પત્ની આદિથી મોહિત થઈ ઘર તરફ દોડે છે અર્થાત્ દીક્ષા છોડીને ગૃહ-પાશમાં બંધાઈ જાય છે.

● સૂત્ર-૧૯૧ થી ૧૯૩ :-

જેમ જંગલમાં ઉત્પન્ન વૃક્ષને લતા બાંધી લે છે, તેમ સાધુને સ્વજનો ચિત્તમાં અશાંતિ ઉત્પન્ન કરી [સ્નેહપાશમાં] બાંધી લે છે.

સ્વજનના સ્નેહમાં બદ્ધ સાધુને નવા પકડેલા હાથીની જેમ સારી રીતે રાખે છે. નવપ્રસૂતા ગાય વાછડા પાસે રહે તેમ સ્વજનો પાસે રહે છે.

સ્વજનસંગ મનુષ્ય માટે સાગરની જેમ દુસ્તર છે. જ્ઞાતિજનના સંગમાં મૂર્છિત અસમર્થ પુરુષ કલેશને પામે છે.

● વિવેચન-૧૯૧ થી ૧૯૩ :-

જેમ વૃક્ષ અટવીમાં ઉત્પન્ન થાય, તેને વેલડીઓ વીંટે છે, તેમ તે સ્વજનો સાધુને અસમાધિ વડે બાંધે છે. તેઓ એવું કંઈ કરે છે, જેથી સાધુને અસમાધિ થાય છે. કહ્યું છે કે - અમિત્ર મિત્રના વેશમાં કંઠે બાગી રડે છે અને કહે છે - હે મિત્ર ! સુગતિમાં ન જા, સાથે દુર્ગતિમાં જઈશું.

માતા-પિતાદિ સંબંધ વડે બદ્ધ-પરવશ થયેલાને તેમના સ્વજનો તે અવસરે તેને અનુકૂળ વર્તીને ઘેર ઉપજાવે છે. જેમ નવા પકડેલા હાથીની ધૃતિ ઉપજાવવા શેરડીના કકડા ખવડાવે છે, તેમ સ્વજનો પણ સાધુને સર્વ અનુકૂળ ઉપાયો વડે લલચાવે છે અથવા જેમ નવી વીચાએલી ગાય પોતાના દૂધ પીતા વાછડાની નજીક રહેતી પાછળ ફરે છે, એમ સ્વજનો પણ દીક્ષા છોડાવવાને કે છોડેલાને નવા જન્મેલા માફક માનીને તેની પાછળ પડે છે. હવે સંગ-દોષ બતાવવા કહે છે—

પૂર્વોક્ત સંગી-માતા પિતાદિ સંબંધો કર્મબંધના હેતુઓ છે. કેમકે - જેમ તળીયું ન દેખાતું હોવાથી સમુદ્રને દુસ્તર કહ્યો છે, તેમ આ સગાનો મોહ અલ્પસત્વવાળા દુઃખે કરીને છોડી શકે છે. કારણ સાધુઓ તે સંગથી અસમર્થ બની કલેશ પામે છે

અર્થાત્ ફરી સંસારમાં પડે છે.

કેવા બનીને ? પુત્રાદિ સંબંધથી ગૃહ-આસક્ત બનીને તે સાધુ આત્માની પર્યાલોચના ન કરતા સંસારમાં પડીને દુઃખી થાય છે.

● સૂત્ર-૧૯૪,૧૯૫ :-

તે સાધુ બધાં સંગોને મહા આશ્રવ જાણીને તથા અનુત્તર ધર્મને સાંભળીને અસંયમી જીવનની ઇચ્છા ન કરે.

કાશ્યપ-મહાવીરસ્વામીએ આ સંગોને આવર્ત કહેલ છે. જ્ઞાની પુરુષ તો તેથી દૂર થઈ જાય, અજ્ઞાની તેમાં આસક્ત થઈ દુઃખી થાય છે.

● વિવેચન-૧૯૪,૧૯૫ :-

સાધુ જ્ઞ-પરિજ્ઞા વડે સગાંના સંગને સંસારનો એક હેતુ જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પરિહરે. કારણ કે સંસારના સર્વે સંગો કર્મના મોટા આશ્રવદારો છે. તેથી અનુકૂળ ઉપસર્ગો આવતાં અસંયમ જીવિતગૃહ આવાસના ફાંસાને ન ઇચ્છે અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગમાં જીવિતનો અભિલાષી ન થાય. તથા કંટાળીને અનુચિત જીવન ન વાંછે.

— શું કરીને ? શ્રુત-ચારિત્ર ધર્મ સાંભળી-સમજીને. કેમકે તેનાથી પ્રધાન કોઈ ધર્મ નથી, તેથી મૌનીન્દ્ર ધર્મ અનુત્તર છે.

અથ - પછીનો અધિકાર દર્શાવે છે પાઠાંતરથી અહો - વિસ્મયાર્થે છે. ઇમે - બધાં જનોને જાણીતું હોવાથી પ્રત્યક્ષ છે.

પ્રાણીને ભમાડનાર હોવાથી આવર્ત છે. તેમાં દ્રવ્યાવર્ત નદી આદિના છે. ભાવ-આવર્ત તે ઉત્કટ મોહોદયથી થતી વિષય અભિલાષથી કરાતી પ્રાર્થના વિશેષ. આ આવર્ત મહાવીર વર્ધમાનસ્વામીએ કેવળજ્ઞાન પામીને કહેલ છે. તેથી તત્ત્વ પામેલા બુદ્ધો આવર્તના વિપાક જાણીને અપ્રમત્તપણે તેનાથી દૂર રહે છે. અબુદ્ધો નિર્વિવેકપણે આસક્તિ કરે છે. તે આવર્તોને બતાવવા કહે છે—

● સૂત્ર-૧૯૬ થી ૨૦૦ :-

રાજા, રાજમંત્રી, બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય, ઉત્તમ આચારથી જીવતા સાધુને ભોગ માટે નિમંત્રિત કરે છે... [તે કહે છે-] હે મહર્ષિ ! તમે આ હાથી, ઘોડા, અશ્વ, રથ, યાનમાં બેસો, ઉદાનાદિમાં વિચરો, આ પ્રશસ્ત ભોગો ભોગવો, અમે તમારો સત્કાર કરીએ છીએ... વસ્ત્ર, ગંધ, અલંકાર, સ્ત્રી, શય્યા-આ ભોગોને ભોગવો, અમે તમારો સત્કાર કરીએ છીએ... તમે જે નિયમોનું અનુષ્ઠાન ભિક્ષુભાવથી કર્યું છે, હે સુવ્રતી ! ગૃહવાસમાં રહીને, પણ, તમે સંયમનું અનુષ્ઠાન કરી શકો છો...દીર્ઘ કાળથી સંયમાનુષ્ઠાનમાં વિચરતા તમને હવે કયો દોષ લાગવાનો છે ? આ પ્રમાણે સુવરને લલચાવે, તેમ ભોગના નિમંત્રણથી સાધુને ફસાવે છે.

● વિવેચન-૧૯૬ થી ૨૦૦ :-

— ચકવર્તી આદિ રાજા, રાજાના મંત્રી, પુરોહિત આદિ, બ્રાહ્મણો અથવા

ઇક્ષ્વાકુવંશજ આદિ ક્ષત્રિયો; આ બધાં શબ્દાદિ વિષય - ભોગોપભોગ માટે સાધુને નિમંત્રણ કરે છે તે ભિક્ષુ સાધુ આચાર વડે જીવનારા છે. જેમ બ્રહ્મદત્તચક્રીએ વિવિધ ભોગ વડે ચિત્ર સાધુને નિમંત્ર્યા, તેમ બીજા પણ કોઈ સંબંધી, ચૌવનરૂપાદિ ગુણયુક્ત સાધુને વિષયસ્પુમ વડે - નિમંત્રણ કરે છે. આ જ બતાવવા માટે કહે છે—

— હાથી, અશ્વ, રથ, યાન વડે તથા ક્રીડા યોગ્ય વિહારસ્થાન - ઉદ્યાન આદિમાં ક્રીડાર્થે જવા માટે, ચ શબ્દથી અન્ય ઇન્દ્રિય અનુકૂળ વિષયો વડે નિમંત્રે છે. જેમકે - શબ્દાદિ વિષયોને ભોગવો. અમારા દ્વારા અર્પણ પ્રત્યક્ષ, નીકટ, પ્રશસ્ત, નિંદ બોગોને હે સાધુ ! અમે આપની પાસે રજૂ કરીને આપનો સત્કાર કરીએ છીએ.

— ચીનાંશુકાદિ વસ્ત્ર, કોષ્ટપુટપાકાદિ ગંધ, તે બંને મળી વસ્ત્રગંધ થયું તથા કટક, કેયુરાદિ અલંકાર, યુવાન સુંદર સ્ત્રી, પલંગ-ગાદલા આદિ તે તમે ઇન્દ્રિય-મનોનુકૂલ અમારા આપેલા ભોગો ભોગવી મનુષ્યજન્મ સફળ કરો. હે આયુષ્યમાન ! અમે તમારો સત્કાર કરીએ છીએ.

— જે તમે પૂર્વે પ્રવ્રજ્યા અવસરે મહાવ્રતાદિ રૂપ જે નિયમ લીધો છે, ઇન્દ્રિય અને મનને વશ કરવાથી હે સુવ્રત ! હમણાં ઘરમાં ગૃહસ્થભાવને સમ્યક્ રીતે પાળવાથી તેવી જ રીતે વ્રતો કાયમ છે. તમે પૂર્વે આચરેલ સુકૃત-દુષ્કૃતનો નાશ થતો નથી.

— ઘણા કાળ સંયમ અનુષ્ઠાન પાળવાથી હવે તમને શું દોષ છે ? અર્થાત્ જરા પણ નથી. આ પ્રમાણે હાથી, અશ્વ, રથ આદિ તથા વસ્ત્ર, ગંધ, અલંકારાદિ વડે, વિવિધ ઉપભોગ ઉપકરણ વડે તે સારા સાધુને પણ ભોગ વિષયમાં બુદ્ધિ કરાવે છે. દૈષ્ટાંત-જેમ વ્રીહિ વગેરેના દાણા વડે વરાહને ફાંસામાં ફસાવે એ રીતે તે સાધુને ફસાવે છે.

● સૂત્ર-૨૦૧ થી ૨૦૩ :-

સાધુ સામાચારીના પાલન માટે આચાર્ય દ્વારા પ્રેરિત તે શિથિલ સાધુ જેમ યટાણવાળા માર્ગમાં દુર્બળ બળદ પડી જાય તેમ તે સીદાય છે.

યટાણવાળા માર્ગમાં ઘરડો બળદ કષ્ટ પામે છે, તેમ સંયમપાલનમાં અસમર્થ અને તપથી પીડિત મંદ સાધુ સંયમમાર્ગમાં ક્લેશ પામે છે.

આ રીતે ભોગનું આમંત્રણ મળતાં, ભોગમાં મૂર્છિત; સ્ત્રીમાં આસક્ત કામમાં દત્તચિત્ત સાધુ સત્ પ્રેરણા છતાં ગૃહસ્થ બને છે. તે હું કહું છું.

● વિવેચન-૨૦૧ થી ૨૦૩ :-

ઉક્ત કથનનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે - ઉદ્યુક્તવિહારી સાધુઓને ચર્યા તે ઇચ્છા, મિચ્છાદિક દર્શવિધ ચક્રવાલ સામાચારી છે, તેના વડે પ્રેરિત અથવા ભિક્ષુચર્યામાં સીદાતાને પ્રેરણા કરીને આચાર્યાદિ કે વારંવાર સમજાવવા છતાં, સંયમ અનુષ્ઠાનમાં આત્માને પ્રવર્તાવવામાં અસમર્થ થતાં મોક્ષ ગમનના એક હેતુરૂપ સંયમ, જે કરોડો ભવે મળે તેને મેળવીને પણ તેમાં મૂર્ખ-જડ શીથિલ બને છે અને અચિંત્ય ચિંતામણિ સમ અને મહર્ષિએ આચરેલા સંયમને છોડી દે છે. જેમ માર્ગના ઉજ્જત ભાગ-ટેકરો

ચડતા ઘણાં ભાર વાળા ગાડાને ખેંચતા દૂબળા બળદો ખેદ પામીને ડોક ટાળીને બેસી જાય છે, પણ ભાર ખેંચી શકતા નથી, એ રીતે તે ભાવ-મંદ સ્વીકૃત એવા પાંચ મહાવ્રતનો ભાર ઉઠાવવા સમર્થ ન હોવાથી પૂર્વોક્ત ભાવ આવર્તમાં પડીને વિષાદ પામે છે - વળી -

સંયમ વડે આત્માને પાળવા અશક્ત બની, તથા અનશનાદિ બાહ્ય-અભ્યંતર તપ વડે હારીને સંયમમાં મંદ [સાધુ] વિષાદ પામે છે જેમ ઊંચાણમાં ચડતા વૃદ્ધ-ગળીયા બળદ માફક કે ચુવાન બળદ પણ જ્યાં ખેદ પામે ત્યાં ગળીયા બળદનું પૂછવું શું? આ પ્રમાણે આવર્ત વિના પણ ઘેર્ય અને બળ યુક્ત વિવેકી પણ સીદાય તેવો સંભવ છે. તો મંદોનું કહેવું જ શું?

છેલ્લે બધાંનો ઉપસંહાર કરે છે - પૂર્વોક્ત રીતે વિષય ઉપભોગ વસ્તુના દાનપૂર્વક વિષય ઉપભોગની પ્રાર્થના પ્રાપ્ત થતા વિષય ઉપકરણમાં - હાથી, ઘોડા, રથ આદિમાં અતિ આસક્ત તથા સ્ત્રીમાં ગૂઢ્ર - રમણી-રાગમોહિત તથા ઇચ્છા મદનરૂપમાં કામી બનેલ ચિત્તવાળા સંયમમાં સીદાતા તમને બીજા ઉદ્યુક્ત વિહારીએ સંયમ પ્રતિ પ્રોત્સાહિત કરવા છતાં સંયમ પાળવા અસમર્થ બનીને ભારે કર્મોથી દીક્ષા છોડી અલ્પસત્વી ગૃહસ્થ બની જાય છે.

અધ્યયન-૩ 'ઉપસર્ગપરિણા' - ઉદ્દેશ-૨નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

ક્ર્ અધ્યયન-૩ ઉદ્દેશો-૩ ક્ર્

ત્રીજો ઉદ્દેશો કહ્યો, હવે ચોથો કહે છે - તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - પૂર્વના ઉદ્દેશમાં અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ભેદે ઉપસર્ગો કહ્યા. તેનાથી આત્મા વિષાદ પામે તે આ ઉદ્દેશમાં કહે છે. એ સંબંધે આવેલા ઉદ્દેશાનું સૂત્ર કહે છે—

● સૂત્ર-૨૦૪,૨૦૫ :-

જેમ બીઠ પુરુષ યુદ્ધમાં કોનો પરાજય થશે તે કોણ જાણે છે? એમ વિચારી પાછલની બાજુ ખાડો, ગહન સ્થાન કે છાનું સ્થાન જોઈ રાખે છે.

મુહૂર્તોમાં મુહૂર્તોમાં એવું પણ મુહૂર્ત આવે છે, જેમાં પરાજિત થઈ પાછળ ભાગવું પડે, તે માટે ભીરુ પુરુષ પાછળ જોઈ રાખે છે.

● વિવેચન-૨૦૪,૨૦૫ :-

મંદબુદ્ધિના જીવો દેષ્ટાંત વડે જ સહેલાઈથી બોધ પામે છે, તેથી પહેલા દેષ્ટાંત કહે છે - જેમ કોઈ બીકણ - X - શત્રુ સાથે યુદ્ધ અવસરે પહેલાથી જ આપત્તિ પ્રતિકાર માટે દુર્ગ આદિ સ્થાનો જોઈ રાખે છે. તે જ બતાવે છે વલય - જેમાં પાણી વલય આકારે હોય કે પાણી ન હોય તેવો દુઃખે પ્રવેશ થાય તેવો ખાડો. ગહન - કેડ સમાણ ધવ આદિ વૃક્ષો. પ્રચ્છન્ન એવી પર્વતીય ગુફા. તેને તે ભીરુ જોઈ રાખે છે. કેમકે તે માને છે કે આવા ભયંકર યુદ્ધમાં - X - કોણ જાણે કે અહીં કોનો પરાજય

થશે? કેમકે કાર્યસિદ્ધિ ભાગ્યાદીન છે વખતે થોડા માણસો ઘણાંને જીતી લે છે. વળી એક મુહૂર્તથી બીજુ મુહૂર્ત-અવસર એવો હોય છે, જેમાં જય કે પરાજય સંભવે છે. તે વખતે આપણે પરાજય પામીએ તો નાસવું પડે, તેમ વિચારી બીકણ પાછળ મુશ્કેલી નિવારવા શરણ શોધી રાખે છે.

આ બે શ્લોક વડે દેષ્ટાંત બતાવી હવે બોધ આપે છે—

● સૂત્ર-૨૦૬ થી ૨૦૮ :-

આ પ્રમાણે કેટલાંક શ્રમણો પોતાને નિર્બળ સમજીને, અનાગત ભયને જોઈને-વિચારીને [વિવિધ] શ્રુતનો અભ્યાસ કરે છે.

કોણ જાણે પતન સ્ત્રીથી થશે કે સચિત જાણી? મારી પાસે દ્રવ્ય નથી તેથી બીજા કંઈ પૂછશે ત્યારે ધનુર્વિદ્યાદિ બતાવી આજીવિકા ચલાવીશ.

આ પ્રમાણે વિચિકિત્સા સમાપન્ન, અકુશળ શ્રમણ આજીવિકાના સાધનોનો વિચાર કરતા રહે છે.

● વિવેચન-૨૦૬ થી ૨૦૮ :-

જે રીતે યુદ્ધમાં જતો સુભટ પાછળ જુએ છે - કે શું મારે પરાજયથી પાછળ ભાગતા વલયાદિ શરણ કે રક્ષણ છે? એ પ્રમાણે કેટલાંક શ્રમણો અદંટમતિ, અલ્પસત્વી થઈ પોતાને આજીવન સંયમભાર વહનમાં સદમ જાણીને ભાવિભયને વિચારે છે. જેમકે - હું નિર્ધન છું. મારે વૃદ્ધત્વ કે રોગાદિ અવસ્થામાં કે દુકાળમાં શું આધાર છે? એ રીતે આજીવિકા ભયથી માને છે કે - આ વ્યાકરણ, ગણિત, જ્યોતિષ, વૈદક, હોરાશાસ્ત્ર, મંત્રાદિ શાસ્ત્ર શીખીશ, તે મારા ખરાબ વખતમાં રક્ષણ માટે થશે.

તેઓ આ પ્રમાણે કલ્પના કરે છે - અલ્પસત્વવાળા પ્રાણીઓ છે, અને કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. પ્રમાદનાં ઘણાં સ્થાનો છે, કોણ જાણે છે કે સંયમજીવિતથી ભ્રંશ થશે? કોનાથી પરાજિત થઈ મારો સંયમ ભ્રષ્ટ થશે? સ્ત્રીના કારણે કે સ્નાનાર્થે પાણીની ઇચ્છાથી? આવી કલ્પના તે બિચારા કરે છે. મારી પાસે કોઈ પૂર્વોપાર્જિત દ્રવ્ય નથી કે જે તે સ્થિતિમાં કામ આવે? તેથી બીજા કંઈ પૂછે ત્યારે હસ્તિશિક્ષા, ધનુર્વેદ આદિ - X - હું કહીશ. એવું તે હીનસત્વી વિચારીને વ્યાકરણાદિ શ્રુતમાં યત્ન કરે છે. તો પણ તે મંદભાગી સાધુને ઇચ્છિત અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

કહ્યું છે કે—

ઉપશમના ફળથી વિદ્યાબીજથી ધનના ફળને ઇચ્છતાં જો તેનો પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય તો આશ્ચર્ય શું? નિચત ફળવાળાને કર્તાનો ભાવ ફળાંતર કરવા સમર્થ નથી. જેમ ઘઈ વાવીને જવના અંકુરા ન મળે.

ઉપસંહાર કરતા કહે છે - જેમ બીકણ સુભટ સંગ્રામમાં પ્રવેશતા જ નાસવા માટે વલયાદિ શોધતા રહે છે, તેમ દીક્ષા લીધેલા મંદભાગ્યતાથી અલ્પસત્વી બની આજીવિકા ભયથી વ્યાકરણ આદિ જીવન ઉપાયપણે વિચારે છે - કેવા બનીને? શંકિત ચિત્તવાળા થઈ - શું આ લીધેલ સંયમને પાળવા હું સમર્થ છું કે નહીં? તથા

કહ્યું છે કે—

ભુખું, ઠંડુ, અનિયત, કાલાતિકાંત, વિરસ ભોજન, ભૂમિ શયન, લોચ, અસ્નાન અને બ્રહ્મચર્ય [આ બધું કેમ થશે ?] જેમ માર્ગનો અજાણ્યો વિચારે છે કે - આ માર્ગ ઇચ્છિત સ્થાને જાય છે કે નહીં ? એવી શંકામાં પડે છે, તેમ આ બીકણ સાધુ, સંયમભારના વહનમાં શંકિત થઈને નિમિત્ત, ગણિત આદિ આજીવિકા માટે શીખી રાખે છે.

હવે મહાપુરુષનું વર્તન બતાવે છે—

● સૂત્ર-૨૦૯,૨૧૦ :-

જેઓ જગપ્રસિદ્ધ અને વીરોમાં અગ્રગણ્ય છે, તેઓ યુદ્ધના સમયે પાછળ જોતાં નથી, [તેઓ સમજે છે] મરણથી વિશેષ શું થશે ?

આ પ્રમાણે જે ભિક્ષુ ગૃહસ્થ બંધન છોડીને, સાવધ ક્રિયા ત્યાગીને સંયમમાં ઉદ્યત થયા છે, તે મોક્ષ માટે શુદ્ધ સંયમમાં સ્થિર રહે છે.

● વિવેચન-૨૦૯,૨૧૦ :-

જે મહાસત્વી છે, શત્રુ સામે લડતાં પ્રખ્યાત થયા છે, તેઓ શૂરવીરોમાં મુખ્ય છે, યુદ્ધ સમયે લશ્કરના મોખરે રહે છે. તેઓ યુદ્ધમાં પ્રવેશીને નાસીને જવાને દુર્ગ આદિ રક્ષણ શોધતા નથી. તેઓ અભંગકૃત્ બુદ્ધિવાળા છે, તે એવું માને છે કે - અહીં આપણે બીજું શું થવાનું છે ? બહુ-બહુ તો મરણ થશે. તે મરણ પણ શાશ્વત યશના પ્રવાહવાળું છે, તેનું દુઃખ આપણને અલ્પ માત્ર છે. કહ્યું છે કે - નાશવંત ચપળ પ્રાણો વડે અવિનશ્વર યશ વાંછતા કદાચ શૂરોનું મરણ થાય તો પણ તેને શું નથી મળ્યું ?

આ દિષ્ટાંતથી બોધ આપે છે - જેમ સુભટ નામ-કુળ-શૌર્ય-શિક્ષા વડે વિખ્યાત છે, તેઓ બજાર પહેરેલા, તલવાર લીધેલા, શત્રુને ભેદી નાંખનારા પાછળ જોતાં નથી તેમ મહાસત્વી સાધુ પણ પરલોક પ્રતિસ્પર્ધી ઇન્દ્રિય, કષાયોદિ શત્રુ વર્ગને જીતવા સંયમમાં ઉત્થિત છે. કહ્યું છે - ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પાંચ ઇન્દ્રિયો આત્માને જીતવા મુશ્કેલ છે, પણ આત્મા જીતતા બધું જીતાયું છે. કઈ રીતે દીક્ષા લેવા તૈયાર થયો ?

ગૃહપાશને ત્યાગીને, સાવધ અનુષ્ઠાન છોડીને, આત્માને કલંકરૂપ સર્વકર્મથી નિર્મળ કરવા તૈયાર થયેલ અથવા આત્મા એટલે મોક્ષ કે સંયમ, તેના ભાવ માટે સંયમ ક્રિયામાં બરોબર લક્ષ્ય રાખનાર થાય.

● સૂત્ર-૨૧૧ :-

સંયમજીવી સાધુની કેટલાંક નિંદા કરે છે, પણ જેઓ આ પ્રમાણે નિંદા કરે છે તે સમાધિથી દૂર રહે છે.

● વિવેચન-૨૧૧ :-

- x - તે સાધુને કેટલાક પરસ્પર ઉપકારરહિત દર્શનવાળા લોટાની સળી સમાન છે, તેવા ગોશાલક મતાનુયાયી આજીવિક કે દિગંબરો જે કહે છે, તે આગળ

કહેશે, પણ આ સાધુઆચાર એ પરોપકારપૂર્વક શોભન જીવન છે. તે અધર્મીઓ સાધુઆચારની નિંદા કરે છે, તેથી સમાધિથી અર્થાત્ મોક્ષથી - સમ્યગ્ ધ્યાનથી - સદનુષ્ઠાનથી દૂર રહે છે.

હવે સાધુના નિંદકો શું બોલે છે ? તે કહે છે—

● સૂત્ર-૨૧૨,૨૧૩ :-

તમારો વ્યવહાર ગૃહસ્થ સમાન છે, પરસ્પર મૂર્છિત છો, બીમાર સાધુ માટે આહાર લાવીને આપો છો...આ પ્રમાણે તમે સરાગી છો, એક બીજાને આદીન છો, સત્પથ અને સન્માગરહિત છો, સંસારના અપારગ છો.

● વિવેચન-૨૧૨,૨૧૩ :-

એકીભાવ વડે પરસ્પર ઉપકાર વડે પુત્ર, સ્ત્રી આદિ સ્નેહપાશ વડે બદ્ધ, સમાન વ્યવહાર-અનુષ્ઠાન જેનું છે તે સમકલ્પ, સંબંધ સમકલ્પ એટલે ગૃહસ્થના જેવું અનુષ્ઠાન કરનારા. જેમ ગૃહસ્થો પરસ્પર ઉપકાર વડે માતા પુત્રમાં કે પુત્ર માતામાં મૂર્છિત રહે, તેમ તમે પણ ગુરુ-શિષ્ય આદિ ઉપકાર ક્રિયા કલ્પનાથી પરસ્પર મૂર્છિત છો. ગૃહસ્થમાં પરસ્પર દાનાદિ ઉપકારનો ન્યાય છે, પણ સાધુઓનો નથી. કેમ પરસ્પર મૂર્છિત છો ? એ દર્શાવે છે - જ્યારે કોઈ સાધુ બીમાર હોય ત્યારે ગુરુ બીજા સાધુને ગ્લાન યોગ્ય આહાર શોધી તે ગ્લાનના ઉપકાર માટે આપવા તથા આચાર્યાદિની વૈયાવૃત્ય આદિ ઉપકાર માટે વર્તવા કહે છે. તેથી સાધુ ગૃહસ્થ જેવા જ છે.

તે વાદીઓ કહે છે - આ રીતે પરસ્પર ઉપકાર આદિથી તમે ગૃહસ્થ જેવા સરાગી જ છો, પરસ્પર વશ વર્તો છો. યતિઓ નિઃસંગપણથી કોઈને આદીન હોતા નથી, કેમકે તે ગૃહસ્થોનો આચાર છે. તેથી તમારો સદ્ભાવ અને પરમાર્થ નાશ પામ્યા છે, ચતુર્ગતિ સંસાર ભ્રમણથી તમે પાર જવાના નથી. આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષ કહ્યો, હવે જૈનાચાર્ય તેનો ઉત્તર આપે છે—

● સૂત્ર-૨૧૪ થી ૨૧૬ :-

આ પ્રમાણે અન્યતીર્થિઓ કહેતા મોક્ષ વિશારદ મુનિ તેમને કહે છે કે - આ પ્રમાણે બોલતા તમે બે પક્ષનું સેવન કરો છો...તમે ઘાતુના પાત્રમાં ભોજન કરો છો, રોગી સાધુ માટે ભોજન મંગાવો છો, સચિત બીજ અને પાણીનું સેવન કરો છો અને ઔદેશિક આહાર વાપરો છો...તમે કર્મબંધનરૂપ તીવ્ર અભિતાપથી લિપ્ત છો, વિવેકશૂન્ય અને અસમાહિત છો, ઘાવને અતિ ખંજવાળવો શ્રેયસ્કર નથી, એમ કરવાથી વિકાર વધે છે.

● વિવેચન-૨૧૪ થી ૨૧૬ :-

એ રીતે પ્રતિકૂળપણે ઉપસ્થિત વાદીને સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ પ્રરૂપક જૈનસાધુ કહે છે - તમે પૂર્વે જે કહ્યું તે બે પક્ષનું સેવન છે - ૧. અસત્ પ્રતિજ્ઞાનો સ્વીકાર અથવા રાગદ્વેષાત્મક બે પક્ષ. કારણ કે તમારો પક્ષ દોષિત છતાં તેના સમર્થનથી તમે રાગી છો, અમારા નિષ્કલંક માર્ગને નિંદવાથી તમે દ્વેષી છો, માટે તમે બે પક્ષને સેવો છો. આ પ્રમાણે બીજ, પાણી, ઉદ્દિષ્ટ કૃત ભોજનથી ગૃહસ્થ જેવા

છતાં વેપધારી સાધુ કહેવાઓ છો માટે તમે બે પદ્ધતિ સેવન કરો છો અથવા તમારું અસત્ અનુષ્ઠાન છે અને તમે સદનુષ્ઠાન કરનારને નિંદો છો.

હવે આજીવિકાદિ પરતીર્થિ અને દિગંબરોના અસદાચારને કહે છે - “અમે અપરિગ્રહતાથી નિષ્કિંચન છીએ” એમ માની, તમે કાંસાના પાત્રાદિ ગૃહસ્થ ભાજનોમાં ખાઓ છો, તેથી તમને અવશ્ય પરિગ્રહ થશે. તથા તમે આહારાદિમાં મૂર્છા કરો છો, તો તમારી નિષ્પરિગ્રહત્વની પ્રતિજ્ઞા નિર્દોષ કઈ રીતે છે ? બિદ્યા અટન માટે અસમર્થ ગ્લાનને માટે બીજા ગૃહસ્થ પાસે બિદ્યા મંગાવો છો તો સાધુ દ્વારા લાવવાના અભાવે ગૃહસ્થ દ્વારા લાવવાની જે દોષ સંભવે છે, તે તમને અવશ્ય લાગશે. તે બતાવે છે—

ગૃહસ્થોએ બીજ, સચિત પાણી આદિના ઉપમર્દનથી બનાવેલ આહાર માંદાને ઉદ્દેશીને હોવા છતાં વધેલું તમારા પરિભોગમાં આવશે. એ રીતે ગૃહસ્થના ઘેર, તેમના વાસણમાં ખાતાં તથા ગ્લાનની વૈયાવસ્ય ગૃહસ્થ પાસે કરાવતાં તમે અવશ્ય બીજ, પાણી આદિ ભોજી છો.

વળી છ જીવનિકાય વિરાધનાથી બનાવેલ ઉદ્દિષ્ટ ભોજન ખાવાથી અને અભિગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ વડે સાધુની નિંદા કરવાથી કર્મબંધનરૂપ અભિતાપથી લેપાયેલા છો. સદ્વિવેક શૂન્ય છો કેમકે બિદ્યાપાત્રાદિ ત્યાગીને ગૃહસ્થના ઘેર જમવાથી-ઉદ્દેશિક ભોજનથી તથા શુભ અધ્યવસાયરહિત યર્થ સત્સાધુના દ્રેષથી અસમાહિત છો.

હવે દેષ્ટાંત દ્વારા ફરી તે દોષોને બતાવે છે - જેમકે - ઘા ને અતિ ખણજ આવે તો નખો વડે ખણવાથી સારું થતું નથી, પણ તેમ ખણવાથી ઘા વધારે છે, તેથી તમે સદ્વિવેક રહિત છો. “અમે નિષ્કિંચન હોવાથી નિષ્પરિગ્રહી યર્થ છ જીવનિકાયના રક્ષણભૂત બિદ્યા પાત્રાદિ સંયમોપકરણ રાખતા નથી”- તેમ તમે માનો છો, પણ અશુદ્ધ આહાર ખાવાથી તે અવશ્ય થશે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને ન વિચારવાથી ખણજ માફક સારું નહીં થાય.

● સૂત્ર-૨૧૭ થી ૨૧૯ :-

સત્યાર્થ નિરૂપક તથા તત્ત્વજ્ઞાતા મુનિ તેઓને શિક્ષા આપે છે કે - તમારો માર્ગ યુક્તિ સંગત નથી, તમારી કથની અને કરની અસમીક્ષ્ય છે.

“ગૃહસ્થ દ્વારા લાવેલ આહાર કરવો સારો, પણ ભિક્ષુ દ્વારા લાવેલ આહાર ન કરવો” એવું તમારું કથન વાંસના અગ્રભાગ જેવું દુર્બલ છે.

“દાનધર્મની પ્રજ્ઞાપના ગૃહસ્થો માટે છે, સાધુ માટે નહીં” એમ તમે કહો છો પણ પૂર્વવર્તી તીર્થકરોએ આવો ધર્મ પ્રરૂપેલ નથી.

● વિવેચન-૨૧૭ થી ૨૧૯ :-

પરમાર્થથી જિનેશ્વરના વચન વડે યથાવસ્થિત અર્થ પ્રરૂપણથી ગોશાળાના મતવાળા કે બોટિકોને તેમના મતના દોષદર્શનથી બોધ આપે છે - કોણ ? “અસત્ને સમર્થન કરવું” એવી પ્રતિજ્ઞા રહિત તે અપ્રતિજ્ઞા અર્થાત રાગદ્રેષરહિત - સાધુ, હેય-ઉપાદેયનો પરિચ્છેદક - કેવી રીતે બોધ આપે ? તે કહે છે - તમારો માનેલો આ માર્ગ છે કે - “સાધુઓને નિષ્કિંચનતા થકી ઉપકરણ ન હોવાથી પરસ્પર ઉપકાર કરવો

અયુક્ત છે.” તે વચન યુક્તિસંગત નથી. વળી તમે કહો છો કે - “માંદા સાધુ માટે આહાર લાવે તે ગૃહસ્થ જેવા છે.” - આ વચન વિચાર્યા વિનાનું છે. તથા તમારું કરણ પણ વિચાર્યા વિનાનું છે. - X - X - દેષ્ટાંત સહિત આ વાત બતાવે છે—

“સાધુએ માંદા માટે ન લાવી આપવું” એ તમારું વચન વાંસની માફક ખેંચતા તુટી જવાથી દુર્બલ છે - તે બતાવે છે. - X - ગૃહસ્થ જે લાવીને આપશે તે જીવોના ઉપમર્દનથી થશે, સાધુ ઉદ્દેગમાદિ દોષરહિત લાવશે માટે “ગૃહસ્થે લાવેલ સાધુ વાપરે” તે તમારું વચન દુર્બલ છે.

વળી તમે કહો છો કે - “સાધુઓને દાનાદિથી ઉપકાર કરવો એ ગૃહસ્થની વિશોધિકા [પાપથી બચાવ] છે અને સાધુઓ તો પોતાના અનુષ્ઠાનથી જ વિશુદ્ધિ પામે છે, તેમને દાન આપવાનો અધિકાર નથી” - તેના દૂષણો જૈન આચાર્ય બતાવે છે - ગૃહસ્થે બીમારની ચાકરી કરવી, સાધુએ નહીં આવી ધર્મપ્રરૂપણા પૂર્વે સર્વજ્ઞોએ કરી એવું તમારું કહેવું નિરર્થક છે, કેમકે સર્વજ્ઞો આવું પરિફલ્ગુપ્રાયઃ [નકામું] વચન પ્રરૂપે નહીં કે એષણાદોષથી અજાણ ગૃહસ્થો ગ્લાનાદિની વૈયાવસ્ય કરે, પણ એષણા દોષના જ્ઞાત સાધુ ન કરે. વળી તમે પણ ગ્લાનનો ઉપકાર સ્વીકાર્યો છે જ, કેમકે તમે ગૃહસ્થને પ્રેરણા અને અનુમોદના કરો જ છો. છતાં નિર્દોષ રીતે માંદાની સેવા કરનારા અમારી તમે નિંદા કરો છો, માટે સાધુ ધર્મના દ્રેષી છો.

● સૂત્ર-૨૨૦,૨૨૧ :-

સમગ્ર યુક્તિથી પોતાનો મત સ્થાપન કરવામાં અસમર્થ લાગતા લોકવાદને છોડીને ઘૃષ્ટતા કરે છે...રાગદ્રેષથી અભિભૂત આત્મા મિથ્યાત્વથી અભિદ્રુત યર્થ આકોશના શરણે જાય છે, જેમ મ્લેચ્છો પર્વતને.

● વિવેચન-૨૨૦,૨૨૧ :-

તે ગોશાલક મતાનુસારી કે દિગંબરો સર્વે અનુકૂળ યુક્તિઓ, સર્વે હેતુ-દેષ્ટાંત વડે સ્વપદ્ધમાં આત્માને સ્થાપવા માટે અસમર્થ છે, તેથી આ સામર્થ્ય અભાવે સમ્યગ્ હેતુ દેષ્ટાંતો વડે વાદને ત્યાગીને તે અન્યતીર્થિવાદ ત્યાગવા છતાં ઘૃષ્ટતા ધારણ કરીને આ પ્રમાણે કહે છે - માનવ ધર્મ જૂનો છે, અંગસહિત વેદ નિઃશંકપણે માનવાનો છે, તે ચારે વેદ આજ્ઞાસિદ્ધ છે, તેનું હેતુ વડે ખંડન ન કરવું. વળી આ બહારની અનુમાન આદિની યુક્તિ વડે ધર્મપરીક્ષા કરવામાં શું કરવું છે ? કેમકે બહુજનસંમત પ્રત્યક્ષ રાજ આદિએ આશ્રય આપવાથી અમારો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે, બીજો નહીં.

ઉપર મુજબ વેદવાદીએ કહેતા જૈનાચાર્યો ઉત્તર આપે છે - અહીં જ્ઞાનાદિ સાર રહિત એવા ઘણાં વડે પ્રયોજન નથી. કહ્યું છે કે - એરંડાના લાકડાની ભારી હોય અને ગોશીર્ષચંદન પલભાર હોય, તો પણ ગમે તેટલું ગણતા બંને મૂલ્યમાં સમાન ન થાય. જેમ ગણનાથી ચંદનની તોલે એરંડા ન આવે તેમ વિજ્ઞાનરહિત મહાજન પણ મૂલ્યમાં ગણવામાં ન આવે. જેમ એક દેખતો અને સેંકડો અંધામાં ઘણાં અંધ ન લેતા એક દેખતો લેવો. એમ ગતિને ન જાણતાં ઘણાં મૂટો પણ પ્રમાણ નથી,

સંસારગમનમાં વક્ર અને બંધ મોક્ષમાં નિપુણ એવો એક જાણનારો પ્રમાણભૂત છે.

આ પ્રમાણે રાગ-પ્રીતિ લક્ષણ, દ્રેષ અપ્રીતિ લક્ષણ છે. તે બંનેથી હણાયેલ આત્માવાળા અન્યદર્શીનીઓ તથા વિપરીત બોધ વડે અતત્વ અધ્યવસાયરૂપ મિથ્યાત્વથી વ્યાપ્ત સત્યુક્તિ વડે વાદ કરવા અસમર્થ ક્રોધ વશ થઈને અસભ્ય વચનરૂપ આક્રોશ તથા દંડ, મુષ્ટિ આદિ વડે મારવા તૈયાર થાય છે. તે માટે દેષ્ટાંત કહે છે - જેમ મ્લેચ્છ ટંકણો દુર્જય છે છતાં બળવાન શત્રુ વડે યુદ્ધમાં હારી જાય તો પર્વતનું શરણ લે છે, તેમ વાદમાં પરાજિત કુતીર્થિકો વાદમાં હારતા આક્રોશનું શરણ લે છે. પણ તેથી જૈન સાધુઓ સામે આક્રોશ ન કરવો. કહ્યું છે કે - આક્રોશ, હનન, મારણ એ ધર્મભ્રષ્ટ બાળકને સુલભ છે પણ ધીરપુરુષ મૌનમાં વધુ લાભ માને છે.

● સૂત્ર-૨૨૨ થી ૨૨૪ :-

વાદ કરતી વખતે મુનિ પોતાની ચિત્તવૃત્તિને પ્રસન્ન રાખે અને બીજા મનુષ્યો તેના વિરોધી ન બને તેવા આચરણથી પોતાનો પક્ષ રજૂ કરે.

કાશ્યપ મહાવીરસ્વામીએ કહેલ આ ધર્મને ગ્રહણ કરીને પ્રસન્ન ચિત્તે, અગ્લાનભાવે મુનિ ગ્લાન સાધુની સેવા કરે.

સમ્યગ્દષ્ટિ, શાંતમુનિ મોક્ષદાયી એવા ઉત્તમ ધર્મને જાણીને ઉપસર્ગોને સહન કરીને મોક્ષ પ્રાપ્તિ પર્યન્ત સંયમ અનુષ્ઠાન કરે. - તે હું કહું છું.

● વિવેચન-૨૨૨ થી ૨૨૪ :-

બહવે ગુણાઃ સ્વપક્ષ સિદ્ધિ અને પરદોષ બતાવવા વગેરેમાં કે માધ્યસ્થ આદિનો આત્મામાં પ્રાદુર્ભાવ જે અનુષ્ઠાનમાં થાય તે બહુ ગુણ કલ્પે છે - પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, દેષ્ટાંત, ઉપનય, નિગમન આદિ કે માધ્યસ્થ વચનવાળા અનુષ્ઠાનો સાધુએ વાદ કરતા કે અન્યદા યોજવા જોઈએ. તે જ કહે છે - ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય રૂપ સમાધિ જેને છે તે આત્મસમાધિક છે. કહ્યું છે કે - જે જે હેતુ દેષ્ટાંત સ્થાપવા વડે આત્મસમાધિ થાય અર્થાત્ માધ્યસ્થ વચન વડે સ્વપક્ષ સિદ્ધિ કે પર અનુપધાત થાય તેમ વાદ કરે તથા જે અનુષ્ઠાન કે વચનથી ધર્મશ્રવણ આદિ કે અન્યપ્રવૃત્તિમાં અન્યતીર્થિ વિરોધ ન કરે તેમ વર્તવું. બીજાને વિરોધ ન થાય તેવું અનુષ્ઠાન કે વચન સાધુએ કરવું.

આ પ્રમાણે પરમતનું નિરાકરણ કરી ઉપસંહાર વડે સ્વમત સ્થાપનાર્થે કહે છે - દુર્ગતિમાં ધારવાથી ધર્મ છે, તે શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કેવળ જ્ઞાન થયા પછી દેવ, મનુષ્યોની સભામાં યથાવસ્થિત અર્થ નિરૂપણ કરીને કહ્યો છે અને પરમતનું નિરાકરણ કર્યું છે તે સમજીને સાધુ બીજા માંદા સાધુની વૈયાવસ્ય કરે. કઈ રીતે કરે ? પોતાની શક્તિ મુજબ સમાધિ રહે તે રીતે અર્થાત્ જે રીતે આત્માને સમાધિ રહે અને પોતાના યોગો ન સીદાય તે રીતે તે ગ્લાનને સમાધિ ઉપજે તે માટે ગૌચરી આદિ લાવીને આપે.

શું કરવાથી આ થઈ શકે ? આ ધર્મ સર્વજ્ઞપ્રણીત, શ્રુત-ચારિત્ર નામક ભેદવાળો, પ્રાણીઓની અહિંસારૂપ સુંદર, પ્રીતિના કારણરૂપ છે તેમ જાણીને.

સદ્ભૂત પદાર્થમાં રહેલ દષ્ટિ તે સમ્યગ્દર્શન જેને છે તે યથાર્થ વસ્તુને જાણનાર તથા રાગ-દ્રેષ દૂર થવાથી શાંતિરૂપ છે, તે ધર્મને સુંદર સમજી અનુકૂળ

પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને સહન કરે, પણ કંટાળીને વિરૂપ ન આચરે એ રીતે સર્વકર્મ ક્ષય થાય ત્યાં સુધી સંયમ અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહે. - X -

અધ્યયન-૩ “ઉપસર્ગપરિજ્ઞા” ઉદ્દેશા-૩નો
મુની દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

卐 અધ્યયન-૩ ઉદ્દેશો-૪ 卐

o ત્રીજો ઉદ્દેશો કહ્યો, હવે ચોથો કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - પૂર્વના ઉદ્દેશામાં અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો કહ્યા. તે ઉપસર્ગોથી કદાચ કોઈ સાધુ શીલથી ભ્રષ્ટ થાય, તેવા સાધુને આ ઉદ્દેશામાં બોધ આપે છે. - X - હવે સૂત્ર-

● સૂત્ર-૨૨૫ થી ૨૨૮ :-

પૂર્વે ઉગ્ર તપસ્વી મહાપુરુષોએ [સચિત્ત] જળથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે, આ સાંભળી મંદ સાધુ વિષાદ પામે છે...વેદેહી નમિરાજ આહાર ન કરીને રામગુપ્તે ભોજન કરતા, બાહુકે સચિત્ત જળથી, નારાયણે અચિત્ત જળથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે...મહર્ષિ-આસિલ, દેવિલ, દ્વૈપાયન અને પારાસરે સચિત્ત જળ-બીજ અને વનસ્પતિનો ઉપભોગ કરીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે...પૂર્વે આ મહાપુરુષો પ્રખ્યાત અને માન્ય હતા. તેઓએ સચિત્ત જળ અને બીજનો ઉપયોગ કરી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી એવું મેં પરંપરાએ સાંભળેલ છે.

● વિવેચન-૨૨૫ થી ૨૨૮ :-

[૨૨૫-] કેટલાક પરમાર્થને ન જાણનારા કહે છે કે - મહાન્ પુરુષો એવા વલ્કલચીરી, તારાગણ ઋષિ વગેરે પૂર્વકાળે તપ કરવાથી તપોધન હતા - તેમણે પંચાગ્નિ આદિ તપ વિશેષથી કાચાને ઘણી તપાવેલી, તેઓ કાચું પાણી પીને, ઉપલક્ષણથી કંદ-મૂલ-ફલાદિ ઉપભોગથી કાચા પાણીના પરિભોગથી સિદ્ધિમાં ગયા. આવું સાંભળીને, તેમાં સદ્ભાવના આવેશથી અજ્ઞાની સાધુ અસ્નાનનો ત્યાગ કરીને, કાચા પાણીના પરિભોગમાં મગ્ન બની સંયમાનુષ્ઠાનમાં વિષાદ પામે છે અથવા તે કાચું પાણી પીએ-વાપરે-નહાય વગેરે ઉપયોગ કરે છે. પણ તે બિચારો એમ ન વિચારે કે તે તપસ આદિ વ્રતવાળા કોઈક જાતિસ્મરણ આદિ નિમિત્તથી સમ્યગ્દર્શન પામીને જિન કથિત ભાવ સંયમ સ્વીકારી જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ દૂર કરીને ભરતાદિ માફક મોક્ષે ગયા છે. - X -

[૨૨૬-] કેટલાંક કુતીર્થિ સાધુને ઠગવા આમ કહે છે અથવા શીથીલ એવા જૈન સાધુ આવું કહે છે કે - વિદેહ જનપદમાં થયેલ નમી રાજા - X - ફક્ત ભોજન ન કરવાથી મોક્ષે ગયા. તથા રામગુપ્ત રાજર્ષિ આહારાદિ વાપરીને મોક્ષે ગયા. બાહુક કાચું પાણી વાપરીને અને નારાયણમહર્ષિ પરિણતજળના પરિભોગથી સિદ્ધ થયા.

[૨૨૭-] મહર્ષિ એવા આસિલ, દેવિલ, દ્વૈપાયન તથા પારાશર સચિત્ત પાણી, બીજ, વનસ્પતિના પરિભોગથી સિદ્ધ થયા એવું સાંભળાય છે.

[૨૨૮-] આ નમી આદિ મહર્ષિઓ પૂર્વકાળમાં મહાપુરુષ તરીકે પ્રખ્યાત હતા, રાજર્ષિરૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલા, તથા અહીં જૈનદર્શનમાં ઋષિભાષિત આદિ આગમમાં પણ કેટલાંક સંમત મનાયોલા છે. આ પ્રમાણે અન્યતીર્થિકો કે શિથિલ જૈન સાધુ બોલે છે કે - આ બધા સચિત્ત પાણી, બીજ આદિ ખાઈને સિદ્ધ થયા છે, એવું મેં ભારત આદિ પુરાણોમાં સાંભળેલ છે - હવે ઉપસંહારમાં તેનો પરિહાર કરે છે—

● સૂત્ર-૨૨૯ :-

[ઉક્ત કથનો સાંભળી] અજ્ઞાન સાધુ, ભારથી પીડાતા ગધેડાની માફક સંયમમાં ખેદ પામે છે. અગ્નિના સંભ્રમથી દોડતો પાંગળો અસામર્થ્યથી જેમ નાશ પામે, તેમ સંયમના ભારથી દુઃખી પાછળ જ ચાલે છે, મોક્ષે જતાં નથી.

● વિવેચન-૨૨૯ :-

આ પ્રમાણે કુશ્રુતિ-ઉપસર્ગના ઉદયથી અજ્ઞાની સાધુ ઉક્ત વિવિધ ઉપાય સાધ્ય સિદ્ધિ ગમનને અવધારીને સંયમાનુષ્ઠાનમાં સીદાય છે પણ તે અજ્ઞાની એમ વિચારતા નથી કે તે મહર્ષિઓનું સિદ્ધિગમન કોઈ નિમિત્ત થકી થયું છે. જેમકે જાતિસ્મરણાદિ જ્ઞાનથી કે અન્ય રીતે સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર વડે વલ્કલચીરી આદિ મોક્ષે ગયા છે પણ સર્વવિરતિના પરિણામરૂપ ભાવલિંગ વિના ફક્ત કાચું પાણી, બીજાદિ ઉપભોગથી જીવ હિંસાથી કર્મદાયને પામ્યા નથી.

હવે ખેદ પામવાનું દેષ્ટાંત કહે છે—

ભાર વહનથી છિન્ન ગધેડાની જેમ સીદાય છે. જેમ ગધેડા ભાર હલકો થતા ચાલવાના માર્ગમાં જ આળોટે છે, તેમ ટીલા સાધુ સંયમનો ભાર મૂકી શીતલવિહારી બની જાય છે. બીજું દેષ્ટાંત કહે છે - જેમ પાંગળો માણસ આગ વગેરેના ભયથી - X - નાસતા લોકોની પાછળ દોડે છતાં તેનાથી આગળ નીકળતા નથી, પણ તેઓ ત્યાં જ આગમાં સપડાઈ નાશ પામે છે, તેમ શીતલવિહારી મોક્ષ પ્રતિપ્રવૃત્ત થવા છતાં મોક્ષે પહોંચતા નથી, પણ તે સંસારમાં અનંતકાળ સુધી રહે છે.

● સૂત્ર-૨૩૦ :-

કેટલાક એમ કહે છે કે - સુખથી જ સુખ મળે છે, આમ કહી જિનેશ્વર દ્વારા પ્રરૂપિત શ્રેષ્ઠ અને કલ્યાણકારી માર્ગનો ત્યાગ કરે છે.

● વિવેચન-૨૩૦ :-

અન્યમતના નિવારણ માટે પૂર્વપક્ષ કહે છે - મોક્ષગમનના વિચારમાં શાક્યાદિઓ કે લોચ આદિથી કંટાળેલા જૈન સાધુઓ - X - એવું બોલે છે કે માને છે - સુખથી જ સુખ મળે છે. કહ્યું છે કે - બધાં જીવો સુખમાં રત છે અને દુઃખથી કંટાળેલા છે, માટે સુખના અર્થીઓ બીજાને સુખ આપવું, સુખ આપનારો સુખ પામે છે. વળી - X - કારણ ને મળતું કાર્ય જ ઉત્પન્ન થાય. જેમકે - શાલિબીજથી શાલિનો અંકુરો ફૂટે, જવનો ન ફૂટે. તેમ કાચાને સુખ આપતા મુક્તિ સુખ મળે, લોચ આદિ દુઃખ આપીને સુખ ન મળે.

શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે - મનોજા ભોજન, મનોજા શયન - આસન, મનોજા

ધરમાં બેસી મુનિ મનોજા ધ્યાન કરે. વળી શાક્યાપુત્ર બુદ્ધે પણ કોમળ શય્યા, પ્રાતઃકાળે પાન, બપોરે ભોજન, સાંજે પીણું આદિમાં મોક્ષ જોયો છે. એ રીતે મનોજા આહારાદિ ચિત્ત સ્વાસ્થ્યથી સમાધિ આપે છે, તેનાથી મુક્તિ મળે છે માટે સિદ્ધ થાય છે કે સુખથી જ સુખ મળે લોચાદિ કાચ કષ્ટથી મોક્ષ ન મળે. મૂઠ મતિવાળા - X - આવું માનીને મોક્ષના વિચારમાં સર્વ હેયધર્મથી દૂર એવા જૈનેન્દ્ર શાસન પ્રતિપાદિત મોક્ષ માર્ગનો ત્યાગ કરે છે. જ્ઞાનાદિ સમાધિ તજીને સંસારે ભમે છે.

[હવે જૈનાચાર્યો કહે છે-] “કારણ અનુરૂપ કાર્ય” એવું જે કહ્યું તે એકાંત નથી. કેમકે શીંગડામાંથી શર થાય છે, છાણમાંથી વીંછી થાય છે, ઇત્યાદિ. જો કે મનોજા આહારાદિ સુખનું કારણ કહ્યું, પણ તેમાંથી વિશૂચિકાદિનો સંભવ છે. વળી આ વૈષયિક સુખ દુઃખ પ્રતિકાર હેતુપણે હોવાથી સુખનો આભાસ માત્ર છે, સુખ નથી. કહ્યું છે કે - દુઃખરૂપ વિષયોમાં સુખનું અભિમાન થાય છે, સુખરૂપ નિયમાદિમાં દુઃખ બુદ્ધિ થાય છે. કોતરેલા અક્ષરોની પંક્તિ અવળી દેખાય છે, તેમ વિપરીત ગતિના પ્રયોગથી સારૂપ્ય લાગે છે. તે કઈ રીતે પરમ આનંદરૂપ આત્યંતિક ઐકાંતિક મોક્ષ સુખનું કારણ થાય ?

જો કે લોચ, ભૂમિશય્યા, ભિક્ષા અટન, પરપરિભવ, ભૂખ-તરસ આદિ દુઃખના કારણરૂપે તમે બતાવ્યા. તે અત્યંત અલ્પસત્વી, પરમાર્થની દૈષ્ટિ વિનાનાને દુઃખ લાગે છે. પણ મહાપુરુષોને, સ્વાર્થ માટે અપ્રવર્તેલા તથા પરમાર્થ ચિંતામાં એક તાનને મહાસત્વપણે આ દુઃખો પણ સુખરૂપે થાય છે કહ્યું છે - ઘાસના સંથારે બેઠેલા, રાગ-મદ-મોહને નાશ કરનાર મુનિ જે મુક્તિ-સુખ પામે, તેવું સુખ ચક્રવર્તીને પણ ક્યાંથી ?

તથા “દુઃખ દુષ્કૃતના કાયને માટે છે, ક્ષમા વૈરીના વેરનો નાશ કરે છે, કાચામાં અશુચિ વૈરાગ્ય માટે, વૃદ્ધત્વ સંવેગ માટે, મરણ સર્વ ત્યાગના મહોત્સવ માટે, જન્મ વહાલાની પ્રીતિ માટે છે. આ રીતે આખું જગત્ સંપદા યુક્ત છે, તેમાં વિપત્તિ ક્યાંથી હોય ?” વળી એકાંતે સુખથી જ સુખ માનતા સંસારની વિચિત્રતાનો અભાવ થશે. સ્વર્ગમાં રહેલા નિત્ય સુખીને ફરી સુખનો અનુભવ લેવા ત્યાંજ ઉત્પન્ન થવું પડે. નારકોને ફરી દુઃખ ભોગવવા નારકીમાં ઉત્પન્ન થવું પડે. - X - પણ એવું થતું નથી - X - તેથી કહે છે—

● સૂત્ર-૨૩૧ :-

જિનેશાસનની અવગણના કરીને, વિષય સુખથી મોક્ષસુખનો નાશ ન કરો. જો અસત્ પદાને નહીં છોડો તો લોહવણિકની જેમ પરસ્તાશો.

● વિવેચન-૨૩૧ :-

આ જૈનેન્દ્રપ્રવચન સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાત્મક મોક્ષમાર્ગ પ્રતિપાદક છે. તેને “સુખથી સુખ મળે” આદિ કહી મોહથી મોહિત બની તેને તજતાં વૈષયિક સુખથી પરમાર્થ સુખ એવા મોક્ષનો નાશ ન કરો. મનોજા આહારથી કામોદ્દેગ, તેથી ચિત્તમાં અશાંતિથી સમાધિ થતી નથી. અસત્ પદાના સ્વીકારથી - X - તમે માત્ર આત્માની કદર્થના કરો છો જેમ લોટાને ઉપાડનાર માર્ગમાં ચાંદી વગેરેનો લાભ

મળવા છતાં કદાગ્રહથી એમ માને કે દૂરથી લાવેલ લોટું ક્યાં મૂકી દઈ ? પછી અલ્પ લાભ થતા પસ્તાવો કરે. તેમ તમે પણ તમારો કદાગ્રહ નહીં મૂકો તો પસ્તાશો. - શાક્યાદિના દોષો કહે છે-

● સૂત્ર-૨૩૨ થી ૨૩૬ :-

[સુખથી સુખ મળે એવું માનનારા] જીવહિંસા કરે છે, મૃષાવાદ સેવે છે, અદત્ત વસ્તુ લે છે, મૈથુન સેવે છે અને પરિગ્રહમાં વર્તે છે.

જિનશાસનથી વિમુખ, સ્ત્રીવશવર્તી, અજ્ઞાની, અનાર્ય કર્મ કરનાર, પાર્શ્વસ્થા આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે - ... જેમ ગુમડા કે ફોલ્લાને દબાવી પરુ કાટતા તુરંત પીડા દૂર થાય છે. તેમ સમાગમપ્રાર્થી સ્ત્રી સાથે સમાગમમાં શું દોષ છે ?...જેમ ઘેટું પાણીને હલાવ્યા વિના પી લે છે. તેમ સમાગમપ્રાર્થી સ્ત્રી સાથે સમાગમમાં શો દોષ છે ?...જેમ પિંગ પક્ષિણી પાણીને હલાવ્યા વિના પી લે છે, તેમ સમાગમ પ્રાર્થી સ્ત્રી સાથે સમાગમમાં શો દોષ છે ?

● વિવેચન-૨૩૨ થી ૨૩૬ :-

હે વાદીઓ ! તમે સુખથી સુખ ઇચ્છો છો, તેથી હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહમાં વર્તી અસંચત બનો છો, તમે વર્તમાન સુખની ઓષણામાં અલ્પ વૈષયિક સુખના આભાસથી પારમાર્થિક એકાંત અત્યંત મોક્ષસુખને ગુમાવો છો, કેમકે પચન-પાયનાદિ ક્રિયામાં વર્તતા સાવધ અનુષ્ઠાનના આરંભ વડે જીવહિંસા કરો છો તથા જે જીવોના શરીરનો ઉપભોગ તમે કરો છો, તેઓના સ્વામીએ તે શરીર અર્પણ કર્યા ન હોવાથી અદત્તાદાન લાગે છે, તથા ગાય, ભેંસ, બકરી, ઉંટ આદિના સંગ્રહથી તેના મૈથુનનું અનુમોદન કરતા અબ્રહ્મ છે અને ગૃહસ્થ આચરણ કરવા છતાં અમે પ્રવ્રજિત છીએ તેમ બોલતા મૃષાવાદ લાગે છે. વળી ધન, ધાન્યાદિ પરિગ્રહથી પરિગ્રહ દોષ લાગે. મતાંતર માટે પૂર્વ પક્ષ કહે છે-

- X - ઉક્ત રીતે પ્રાણાતિપાતાદિમાં વર્તતા બૌદ્ધ વિશેષ કે નાથવાદી મંડલમાં રહેલા શૈવમતવાળા, સદ્ અનુષ્ઠાનથી બાજુએ રહેલા પાર્શ્વસ્થા કે જૈન મતના પાસત્યાદિ કુશીલો સ્ત્રી પરીષદથી હારેલા અને અનાર્ય કર્મ કરવાથી અનાર્ય એવા તે આ પ્રમાણે કહે છે-

પ્રિયાનું દર્શન જ અમને થાઓ, અન્ય દર્શનનું શું પ્રયોજન છે ? જેના વડે સરાગી ચિત્ત હોવા છતાં નિર્વાણ મળે છે - તેઓ આવું શા માટે કહે છે ? તેઓ સ્ત્રીને વશ વર્તે છે, અજ્ઞાન છે, રાગદ્વેષથી હણાયેલ ચિત્તવાળા છે, રાગદ્વેષને જિતનારા જિનની આજ્ઞા જે કષાય, મોહના ઉપશમના હેતુભૂત છે, તેનાથી પરાંગમુખ બની સંસારાસક્ત, જૈન માર્ગ દ્વેષી છે માટે કહે છે.

જેમ કોઈ ગુમડાવાળો રોગી ગુમડા કે ફોડલાની પીડા શાંત કરવાને લોહી-પરુ કાઢીને મુહૂર્ત માત્રમાં સુખી થાય છે, તે દોષિત ગણાતો નથી એ પ્રમાણે સ્ત્રીએ કરેલ પ્રાર્થનામાં - સ્ત્રી સંબંધમાં ગુમડું દાબવા માફક કયો દોષ છે ? આ રીતે સમાગમમાં કોઈ દોષ નથી જો કોઈને કંઈ પીડા થતી હોય તો દોષ લાગે, પણ અહીં

એવું નથી, તેનું દેષ્ટાંત કહે છે-

જેમ ઘેટું પાણીને હલાવ્યા વિના પાણીથી પોતાને તૃપ્ત કરે છે તેમાં કોઈના ઉપઘાત થતો નથી, તેમ સ્ત્રી સંબંધમાં કોઈને પીડા થતી નથી અને પોતાને સંતોષ થાય છે, તો તેમાં દોષ ક્યાંથી હોય ?

આ જ વિષયમાં બીજું દેષ્ટાંત કહે છે - આકાશમાં ઉડતું એવું કપિંજલ પક્ષી આકાશમાં રહેલું એવું ભરેલું પાણી પીએ તેમાં દોષ નથી. તેમ અહીં પણ દર્ભ-દાનપૂર્વક રાગદ્વેષ વિના પુત્રાદિ માટે સ્ત્રી સંબંધ કરતા તેને દોષ નથી. આ રીતે ગુમડું દબાવવા માફક - X - ઘેટા અથવા કપિંજલના પાણી પીવાની ક્રિયા માફક - X - X - X - સ્ત્રી સંગમાં દોષ નથી તેમ કહ્યું. તથા કહે છે કે - ધર્મ માટે પુત્રની ઉત્પત્તિ કરવા પોતાની સ્ત્રીમાં અધિકારી તેના પતિને જેમ ઋતુકાળે શાસ્ત્રોક્ત વિધિએ સંગ કરતા દોષ નથી, તેમ ઉદાસીનપણે કામ ભોગવતા દોષ નથી.

- તેનો ઉત્તર નિર્યુક્તિકાર આપે છે-

[નિ.૫૩-] કોઈ પુરુષ શસ્ત્રથી કોઈનું મસ્તક છેદીને અવળે મોટે ઉભો રહે, તેવી રીતે ઉદાસીન પુરુષ શસ્ત્રથી ઘા કરવાનો અપરાધી ન થાય ?

[નિ.૫૪-] કોઈ ઝેરનો કોગળો પીને મૌન રહે કે છાનો પીએ અને કોઈ ન દેખે તેથી શું તે પુરુષ મરતો બચી જશે ?

[નિ.૫૫-] કોઈ રાજાના ભંડારમાંથી મહામૂલ્ય રત્નોને ચોરીને અવળે મુખે ઉભો રહે, તો શું તેને કોઈ નહીં પકડે ? આ રીતે કોઈ શઠતા કે અજ્ઞ બની ખૂન કરે - ઝેર પીએ - રત્ન ચોરે અને તેમાં માધ્યસ્થ્ય ધારણ કરે, તેથી તેની નિર્દોષતા ગણાય ? એ પ્રમાણે અહીં મૈથુનમાં અવશ્ય રાગ થવાનો છે અને બધા દોષોનું કારણ છે, સંસાર વધારનાર છે, તો નિર્દોષતા ક્યાંથી ? કહ્યું છે કે - પ્રાણીઓના બાધક આ શાસ્ત્રમાં મહર્ષિઓએ કહેલું છે કે - જેમ રૂ ની ભરેલી નળીમાં તપાવેલો લોટાનો સળીયો ઘાલતાં રૂ બળે તેમ સ્ત્રીના સંગમાં યોનિમાં રહેલા જીવોનો નાશ થાય છે. આ અધર્મનું મૂળ છે, ભવ-ભ્રમણ વધારનાર છે, માટે પાપને વધારવા ન ઇચ્છતા પુરુષે વિષમિશ્રિત અગ્ન માફક તે ત્યાગવા યોગ્ય છે એમ નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

● સૂત્ર-૨૩૭ :-

ઉક્ત પ્રકારે મૈથુન સેવનને નિરવધ બતાવનારા પાર્શ્વસ્થ, મિથ્યાદંષ્ટિ, અનાર્ય છે, બાળકોમાં આસક્ત રહેતી પૂતના માફક તેઓ કામાસક્ત રહે છે.

● વિવેચન-૨૩૭ :-

આ રીતે ગુમડું પીલવા આદિ દેષ્ટાંત મુજબ મૈથુનને નિર્દોષ માનનારા, સ્ત્રી પરીષદથી પરાજિત, સદ્ અનુષ્ઠાનની બાજુએ રહેલા નાથવાદિ વગેરે તથા પતિત જૈન સાધુ વિપરીત દર્શનવાળા તથા દુષ્ટ કર્મ આદરવાથી કે ધર્મ વિરુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી અનાર્ય એવા ઇચ્છા મદનરૂપ કામભોગમાં કે કામભોગ વડે સાવધ અનુષ્ઠાનમાં રક્ત રહે છે. અહીં લૌકિક દેષ્ટાંત છે - જેમ પૂતના ડાકણ દૂધ પીતા બાળકમાં આસક્ત રહેતી, તેમ આ અનાર્યો કામાસક્ત રહે છે અથવા પૂચણ એટલે ઘેટી પોતાના

બચ્ચાને વળગે છે તેમ તેઓ પણ છે અહીં કથાનક બતાવે છે—

જેમ બધા પશુના બચ્ચાને સૂકા ફૂવામાં સ્નેહ પરીક્ષાર્થે ફેંક્યા ત્યારે બીજી પશુ સ્ત્રી ફૂવાના કાંઠે રડતી ઉભી રહે છે, પણ ઘેટી સંતાનના સ્નેહમાં અંધ બનીને પરિણામને વિચાર્યા વિના પોતે ફૂવામાં પડે છે, માટે બીજા કરતા ઘેટી પોતાના સંતાનમાં વધુ સ્નેહ ધરાવે છે. - X -

કામ આસક્તને દોષો બતાવવા કહે છે—

● સૂત્ર-૨૩૮,૨૩૯ :-

જેઓ ભવિષ્ય તરફ ન જોતાં, વર્તમાન સુખની જ શોધમાં આસક્ત રહે છે, તે ચૌવન અને આયુ ક્ષીણ થતાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

જેમણે ધર્મોપાર્જનના સમયે ધર્મોપાર્જન કર્યું છે, તે પછીથી પસ્તાવો કરતા નથી, તે બંધનમુક્ત ધીર પુરુષો અસંયમી જીવનની ઇચ્છા ન કરે.

● વિવેચન-૨૩૮,૨૩૯ :-

ભાવિ કામ-ભોગેચ્છાથી અનિવૃત્તને નરકાદિ ચાતના સ્થાનોમાં ઘણું દુઃખ પડે છે તે ન વિચારતા તથા વર્તમાન વૈષયિક સુખાભાસને જોતાં વિવિધ ઉપાયોથી ભોગોની પ્રાર્થના કરતા તેઓ પોતાનું આયુષ્ય ક્ષીણ થતાં સંવેગ પામીને અથવા ચૌવન દૂર થતાં વિષયતૃષ્ણા શાંત ન થવાથી શોક કરે છે કહ્યું છે કે - [તે શોક કરે છે કે-] મુઠ્ઠીઓ વડે મેં ફક્ત આકાશને હણ્યું અને ફોતરાં જ ખાંડ્યા છે, કેમકે મેં મનુષ્ય જન્મ પામીને સત્ અર્થ માટે આદર ન કર્યો તથા સંસારનો વૈભવ અને ચૌવનના મદથી સુકૃતો ન કર્યા હોય, તે બધાં વૃદ્ધાવસ્થામાં યાદ આવતા હૃદયમાં ખટકે છે.

— પરંતુ જેઓ ઉત્તમ સત્વથી પહેલેથી જ તપ અને ચારિત્રમાં ઉદમ કરે છે, તેમને પછીથી પસ્તાવો થતો નથી - તે બતાવે છે - આત્મહિત કરનારા ધર્મ પ્રાપ્તિના અવસરે જેણે ઇન્દ્રિયો તથા કષાયોનો પરાજય કરવામાં ઉદમ કર્યો છે, તેઓ મરણ કાળે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં શોકાકુલ થતા નથી. ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાનો અવસર વિવેકીઓને પ્રાયઃ સદાને માટે હોય છે. તે જ પુરુષાર્થ પ્રધાન છે. પ્રાયે તે જ કરવો ઉચિત છે. તેથી તેઓ બાળપણથી સમજીને વિષય અભિલાષ છોડીને, તપ અને સંયમ આચરીને કર્મના વિદારણમાં સમર્થ સ્નેહાત્મક બંધનથી સર્વથા મુક્ત થઈને અસંયમ જીવિત ઇચ્છતા નથી અથવા જીવન-મરણમાં નિસ્પૃહ બની સંયમમાં ઉદમ કરે છે.

● સૂત્ર-૨૪૦,૨૪૧ :-

જેમ તીવ્ર વેગથી વહેતી અને વિષમ તટવાળી વૈતરણી દુસ્તર છે, તેમ વિવેકહીન પુરુષો માટે લોકમાં સ્ત્રીઓ દુસ્તર છે.

જેમણે સ્ત્રી સંસર્ગ અને કામશ્રૃંગાર છોડ્યા છે, તે સર્વે ઉપસર્ગોને જીતી સંવરણ સમાધિમાં સ્થિત થાય છે.

● વિવેચન-૨૪૦,૨૪૧ :-

ઉદાહરણ - જેમ વૈતરણી નદી મધ્ય ભાગે ઘણાં વેગવાળી અને વિષમતટ

હોવાથી દુસ્તર છે તેમ આ લોકમાં નારીઓને વિવેકરહિત અને હીન સત્વવાળા પુરુષો દુઃખેથી છોડી શકે છે. તેણી હાવભાવોથી વિદ્વાન્ પુરુષોને પણ વશ કરે છે. કહ્યું છે કે - જ્યાં સુધી લીલાવાળી સ્ત્રીના નીલ પાંખવાળા કટાક્ષ બાણો - X - પુરુષના હૃદયની ધીરજને ચોરનારાં છે, તે લાગ્યા નથી, ત્યાં સુધી તે સન્માર્ગમાં રહે છે, લજ્જા અને વિનયને સાચવે છે અને ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખે છે, માટે જ વૈતરણી નદી માફક નારીના ફંદામાંથી છૂટવું મુશ્કેલ છે - વળી -

જે સ્ત્રી સંગના વિપાકને જાણનારા ઉત્તમ પુરુષોએ અંત સુધી નારીના સંયોગને તજેલ છે. તથા તેની સાથે જ વસ્ત્ર, અલંકાર, માળાથી પોતાની કામ વિભૂષાને તજેલા છે તથા સ્ત્રીના સંગ સંબંધી સર્વે કૃત્યો તથા ભૂખ, તરસ વગેરે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોના સમૂહને છોડીને, જે મહાપુરુષ સેવિત માર્ગ પ્રતિ પ્રવૃત્ત થયા છે, તે જ સ્વસ્થ ચિત્તવૃત્તિરૂપે રહેલા છે તેઓ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોથી ક્ષોભ પામતા નથી, પણ વિષયાસક્ત, સ્ત્રી આદિ પરીષદથી પરાજિત, અંગારા ઉપર પડેલા મીણ માફક રાગરૂપ અગ્નિ વડે બળતા અસમાધિએ રહે છે

- હવે સ્ત્રી આદિ પરીષદ પરાજિતના ફલ કહે છે—

● સૂત્ર-૨૪૨,૨૪૩,૨૪૪ [અધુરું-] :-

જ્યાં પ્રાણી સ્વકર્મનુસાર વિષણાસીન કૃત્ય કરે છે, તે દુઃખી થાય છે અને કામજયી પુરુષ સમુદ્રને પાર કરતા વેપારી માફક સંસાર તરી જાય છે. સુવ્રતી ભિક્ષુ ઉક્ત કથનને જાણીને સમિતિ પૂર્વક વિચરે, મૃષાવાદનો ત્યાગ કરે, અદતાદાનનું પણ વિસર્જન કરે.

ઉર્ધ્વ, અધો, તિર્છા દિશામાં જે ત્રસ-સ્થાવર જીવો છે, તેની વિરતી કરે.

● વિવેચન-૨૪૨,૨૪૩,૨૪૪ [અધુરું-] :-

ઉક્ત અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગને જિતનારા સર્વે દુસ્તર સંસાર તરશે. દ્રવ્ય ઓઘટ્ટાંત-જેમ લવણસમુદ્રને વેપારીઓ યાન પાત્ર વડે તરે છે. તેમ ભાવ ઓઘરૂપ સંસાર સંયમરૂપી નાવ વડે સાધુઓ તરે છે, તર્યા છે, તરશે. હવે ભાવ ઓઘ જે સંસાર છે, તેમાં સ્ત્રી સંગથી ખેદ પામી, સ્ત્રી સંગથી બીજા જીવોને પીડે છે, તેઓ પોતાના પાપથી અસાતા વેદનીય બાંધે છે.

હવે ઉપસંહાર કરતા ઉપદેશ આપે છે - ઉપર કહ્યું કે જેમ નારીઓ વૈતરણી નદી માફક દુસ્તર છે, તે જેણે પરિત્યાગી છે, તેઓ સમાધિપૂર્વક સંસાર તરે છે, સ્ત્રીસંગી સંસારમાં સ્વકૃત કર્મોથી જ દુઃખ પામશે. ભિક્ષુઓ આ બધું જાણીને, હેય-ઉપાદેયપણે ઓળખી શોભન વ્રતવાળો બની, પાંચ સમિતિએ સમિત થઈ વિચરે આમ કહી મૂળ-ઉત્તરગુણ કહ્યા. આવો બની સંયમાનુષ્ઠાન કરે. અસત્ય વચન વિશેષથી વર્જે. દંતશોધન માત્ર પણ અદત ન લે. આદિ ગ્રહણથી મૈથુન, પરિગ્રહ લેવા. તે મૈથુન આદિ યાવજજીવન આત્મહિત માનતો પરિહરે.

ઉક્ત વ્રતોમાં અહિંસાની વૃત્તિ હોવાથી તેનું પ્રાધાન્ય બતાવવા કહે છે - ઉર્ધ્વ, અધો, તિર્છા લેવાથી ક્ષેત્ર પ્રાણાતિપાત લીધો. તેમાં જે કોઈ ત્રાસ પામે તે ત્રસ - બે,

પ્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા પર્યાપ્ત - અપર્યાપ્ત ભેદવાળા જીવો લેવા - આ રીતે દ્રવ્ય પ્રાણાતિપાત લીધો. બધી અવસ્થામાં - સર્વત્ર કાલે કાળ-ભાવ ભેદ ભિન્ન પ્રાણાતિપાત સ્વીકાર્યો. આ રીતે ચૌદે જીવ સ્થાનોમાં કરવું - કરાવવું - અનુમોદવું વડે અને મન-વચન-કાયાથી પ્રાણાતિપાતની વિરતિ કરે. આ રીતે એક પાદ ઉપા બે શ્લોક વડે જીવહિંસા વિરતિ આદિ મૂલગુણો બતાવ્યા.

હવે મૂલ-ઉત્તર ગુણોના ફળને બતાવવા કહે છે—

● સૂત્ર-૨૪૪ [અધુરેથી-], ૨૪૫,૨૪૬ :-

[ઉક્ત હિંસાદિના ત્યાગથી] શાંતિ અને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કાશ્યપ મહાવીર સ્વામી દ્વારા કહેલ આ ધર્મને સ્વીકારીને ભિક્ષુ અગ્વાન ભાવે, સમાધિયુક્ત થઈને રોગી સાધુની સેવા કરે.

સમ્યગ્દષ્ટિ, શાંત મુનિ, મોક્ષ આપવામાં કુશળ એવા આ ધર્મને જાણીને ઉપસર્ગો સહે, મોક્ષ પ્રાપ્તિ સુધી સંયમ પાળે - તેમ હું કરું છું.

● વિવેચન-૨૪૪ [અધુરેથી-] ૨૪૫,૨૪૬ :-

શાંતિ એટલે કર્મ દાહનો ઉપશમ. નિર્વાણ એટલે મોક્ષપદ. તે રાગ-દ્વેષના ઢંઢના નિવારણરૂપ પ્રતિપાદિત કર્યું છે, તે અવશ્ય ચરણકરણના અનુષ્ઠાથી સાધુને હોય છે. હવે સમસ્ત અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે -

પૂર્વોક્ત મૂળ, ઉત્તરગુણરૂપ અથવા શ્રુત-ચારિત્રરૂપ દુર્ગતિને અટકાવવાથી ધર્મ છે. તેને આચાર્યાદિ પાસે ઉપદેશ વડે ગ્રહણ કરે છે. તે શ્રી મહાવીર વર્ધમાન સ્વામીએ કેવળજ્ઞાન થયા બાદ ભવ્ય જીવોના ઉદ્ધારને માટે કહેલ છે. તેને સમજીને સાધુએ પરીષદ-ઉપસર્ગથી કંટાળ્યા વિના માંદા સાધુની વૈયાવચ્ચ કરવી. - કેવી રીતે ? - પોતે માંદો ન પડે તે રીતે યથાશક્તિ સમાધિ રાખીને કરે. અર્થાત્ મારું જીવન સફળ થયું એમ માનતો વૈયાવચ્ચ-માંદા સાધુની સેવા કરે.

આ પ્રમાણે સમ્યક્ રીતે જાણીને, પોતાની મતિથી કે બીજા પાસે સાંભળી મોક્ષે જવામાં અનુકૂળ એવા શ્રુત-ચારિત્ર ધર્મને આદરી તે સમ્યગ્દર્શની તથા કષાયના ઉપશમથી શીતીભૂત થઈ અથવા પરિનિર્વૃત્ત કલ્પવાળો થઈ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને સહીને મોક્ષે જતાં સુધી સંયમાનુષ્ઠાન વડે નિર્વાહ કરો.

અધ્યયન-૩ ‘ઉપસર્ગપરિજ્ઞા’ ઉદ્દેશા-૪નો મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

ઈતિ - અધ્યયન પૂર્ણ થવા માટે છે. બ્રવીમિ - પૂર્વવત્, નચચાર્યા તેમજ.

શ્રુતસ્કંધ-૧, અધ્યયન-૩, ટીકાનુવાદ પૂર્ણ

- X - X - X - X - X - X -

❁ અધ્યયન-૪ “સ્ત્રી પરિજ્ઞા” ❁

● ભૂમિકા :-

શ્રીજું અધ્યયન કહ્યું, હવે ચોથું કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - પૂર્વના અધ્યયનમાં ઉપસર્ગો કહ્યા. તેમાં પ્રાયે અનુકૂળ ઉપસર્ગો દુઃસહ છે. તેમાં પણ મુખ્ય સ્ત્રીકૃત છે તેને જીતવા આ અધ્યયન કહ્યું છે એ સંબંધે આવેલ આ અધ્યયનના ઉપક્રમ આદિ ચાર અનુયોગદ્વાર છે. તેમાં ઉપક્રમ અંતર્ગત્ અર્થાધિકાર બે છે. (૧) અધ્યયનનો, (૨) ઉદ્દેશાનો. તેમાં અધ્યયનનો અર્થાધિકાર નિર્ચુક્તિકારે પૂર્વે બતાવેલ છે ઉદ્દેશાનો અર્થાધિકાર નિર્ચુક્તિકાર હવે કહેશે. હવે નિક્ષેપ - તે ઓઘ, નામ, સૂત્રાલાપક એ ત્રણ ભેદે છે તેમાં ઓઘનિષ્પન્ન એ અધ્યયન, નામ નિષ્પન્ન-સ્ત્રી પરિજ્ઞા છે. તેમાં નામ, સ્થાપનાને છોડીને સ્ત્રી શબ્દના દ્રવ્યાદિ નિક્ષેપ કહે છે.

[નિ.૫૬-] દ્રવ્ય સ્ત્રી બે પ્રકારે - આગમથી, નો આગમથી. આગમથી સ્ત્રી પદાર્થને જાણનાર પણ ઉપયોગ રહિત. - X - નોઆગમથી જ્ઞાશરીર, ભવ્યશરીર, વ્યતિરિક્ત ત્રણ ભેદ. વ્યતિરિક્તના ત્રણ ભેદ - એકભવિકા, બદ્ધાયુષ્કા, અભિમુખનામગોત્રા. જેના વડે ઓળખાય તે ચિન્હ - રતન, વેશ, આદિ. ચિન્હમાત્રથી સ્ત્રી તે ચિન્હ સ્ત્રી - જેનો વેદ નાશ પામ્યો છે તે છન્નસ્થ કેવલી અથવા સ્ત્રી વેશધારી, કોઈ પણ. વેદ સ્ત્રી - પુરુષ અભિલાષરૂપ વેદોદય. અભિલાષ - X - બોલાય તે. સ્ત્રી લિંગી નામો; જેમકે - શાળા, માળા આદિ.

ભાવ સ્ત્રી બે પ્રકારે - આગમથી, નો આગમથી - સ્ત્રી પદાર્થજ્ઞાતા અને તેમાં ઉપયોગ હોય. - X - નો આગમથી ભાવ વિષયના નિક્ષેપમાં સ્ત્રી વેદરૂપ વસ્તુના ઉપયોગયુક્ત. તેના ઉપયોગથી અનન્યપણે હોવાથી તે જ ભાવ સ્ત્રી છે. જેમ અગ્નિના ઉપયોગવાળો માણવક અગ્નિ થાય છે અથવા સ્ત્રીવેદના નિર્વર્તકના ઉદયમાં આવેલ કર્મોને અનુભવે તે ભાવ સ્ત્રી આ પ્રમાણે સ્ત્રીનો નિક્ષેપ છે.

પરિજ્ઞા નિક્ષેપ “શસ્ત્રપરિજ્ઞા” મુજબ જાણવો. હવે પુરુષ નિક્ષેપ—

[નિ.૫૭-] નામ એટલે સંજ્ઞા. સંજ્ઞા માત્રથી પુરુષ તે નામ પુરુષ. જેમકે ઘડો, વસ્ત્ર આદિ. અથવા જેનું નામ ‘પુરુષ’ હોય. સ્થાપના પુરુષ - કાષ્ઠાદિની પ્રતિમારૂપે છે. દ્રવ્ય પુરુષ નોઆગમથી જ્ઞાશરીર, ભવ્યશરીર, વ્યતિરિક્ત-તેમાં એકભવિક, બદ્ધાયુષ્ક, અભિમુખનામગોત્ર. અથવા દ્રવ્ય પ્રધાન તે મમ્મણ શેઠ આદિ. ક્ષેત્રને આશ્રીને તે ક્ષેત્રપુરુષ - સૌરાષ્ટ્રિક આદિ અથવા જે ક્ષેત્રને આશ્રીને પુરુષપણું મળે તે ક્ષેત્રપુરુષ.

જે જેટલો કાળ પુરુષવેદ વેદે તે કાલપુરુષ. જેમકે—

હે ભગવન્ ! પુરુષ એ કાળથી પુરુષપણે ક્યાં સુધી હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી જે કાળે પુરુષપણું અનુભવે. જેમકે કોઈ એક પદ્મામાં પુરુષપણું ભોગવે, બીજા પદ્મામાં નપુંસકપણું. જેના વડે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તે પુરુષ ચિન્હ, તેનાથી પ્રધાન તે પ્રજાનન પુરુષ - X - કર્મ એટલે અનુષ્ઠાનથી પ્રધાન તે

કર્મપુરુષ-કર્મકર. ભોગથી પ્રધાન તે ભોગ-પુરુષ-ચક્રવર્તી આદિ. કસરત, બળ, ધૈર્ય, સત્વ આદિથી પ્રધાન તે ગુણપુરુષ. ભાવપુરુષ તે પુરુષ વેદના ઉદયે વર્તતો તે વેદવા યોગ્ય કર્મોને અનુભવે તે. આ પ્રમાણે પુરુષ શબ્દના ૧૦-નિક્ષેપ છે.

હવે પૂર્વે બતાવેલા ઉદ્દેશાના અર્થાધિકારને કહે છે—

[નિ.૫૮-] પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે - સ્ત્રી સાથે પરિચયથી, ભિન્ન કથા આદિ આલાપથી, સ્ત્રીના અંગોપાંગની કામ અભિલાષ ચેષ્ટાને જોવાથી અલ્પ સત્ત્વવાળા પુરુષને ચારિત્રની સ્ખલના કે ભંગ થાય છે.

બીજા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે - શીલથી ભ્રષ્ટ સાધુને આ જન્મમાં સ્વપક્ષ અને પરપક્ષ તરફથી તિરસ્કારાદિ અને તે સંબંધી કર્મબંધ થાય છે. તેથી સંસારસાગરમાં ભ્રમણ થાય છે. શું સ્ત્રીઓએ કોઈને શીલભ્રષ્ટ કરી પોતાને વશ કર્યો છે, કે તમારે આવો બોધ આપવો પડે છે ? - હા, - તે કહે છે.

[નિ.૫૯-] અભયકુમાર, ચંડપ્રધોત, કૂલવાલક આદિ પોતાને શૂર માનતા પુરુષોને સદ્ભાવરહિત સ્ત્રીઓએ માયા-કપટ વડે પોતાને વશ કર્યા છે, કોઈક રાજ્ય ભ્રષ્ટ થયા. આ ત્રણના દેષ્ટાંત લેવાનું કારણ - અભયમાં બુદ્ધિ, પ્રધોતમાં શૂરવીરતા અને કૂલવાલકમાં તપસ્વીત્વ હતું.

[નિ.૬૦] સ્ત્રીઓને સુગતિના માર્ગમાં અર્ગલા સમાન તથા કપટમાં નિપુણ જાણીને તેનો કદાપી વિશ્વાસ ન કરવો. તેના દોષો પહેલા ઉદ્દેશામાં તથા બીજામાં પણ કહ્યા છે. તે વિચારી આત્મહિતેચ્છુઓએ વિશ્વાસ ન કરવો.

[નિ.૬૧-] શત્રુને જીતવામાં સારી રીતે સમર્થ છતાં સ્ત્રીઓએ પુરુષોને સ્વવશ કર્યા છે, નેત્ર કટાક્ષથી બીકણ બનાવ્યા છે. અલ્પ સત્ત્વવાળા તેઓ સ્ત્રીઓના પગે પડીને, ખુશામત કરી નિઃસાર બને છે તથા પોતાને શૂર માનતા પુરુષો પણ સ્ત્રીને વશ થઈ દીનતાવાળા થતાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તે ખરેખર શૂર નથી. તેથી સિદ્ધ થયું કે સ્ત્રીઓ અવિશ્વાસ્ય છે. કહ્યું છે - કપટથી ભરેલી, દુઃખે સમજાવાય તેવી, ક્ષણમાં રક્ત કે વિરક્ત બનતી સ્ત્રીમાં કોણ વિશ્વાસ કરે. સ્ત્રીના હૃદયને ઢિલકાર થાયો. અન્ય સાથે વાત કરે, અન્ય સાથે બેસે, અન્યને હૃદયમાં રાખે અને જે મનમાં ધારે તે કરે.

તે કોણ જાણી શકે કે વેત્રની લતાના ગુચ્છાથી ગાઢ હૃદયવાળી સ્ત્રીના ભાવ શું છે ? કે જે ભાવ ભગ્ન આશાવાળીને બોલે. સ્ત્રી જ્યાં આસક્ત થાય તો તેની વાણી શેરડીના કકડા કે સાકરના ગાંગડા જેવી મીઠી હોય, પણ જો રીસાય તો તેની વાણી લીમડાના અંકુરા જેવી કડવી થાય છે. બધું આપી દે, કામ કરી આપે, મારી નાંખે, સ્થાને સ્થાપી દે, પ્રસન્ન થાય તો જીવાડે કે રૂઠે તો ઠગે. સુકૃતનું રક્ષણ ન કરે, સ્નેહ ન કરે, દાન-સન્માન ન કરે કૂળ, પૂર્વજ, ભાવિ, શીલ એ બધું સ્ત્રીના સહવાસમાં નાશ પામે છે.

કપટથી ભરેલ, સ્નેહ અને દયાથીરહિત, જૂઠું બોલનારી, એવી સ્ત્રીઓનો હૃદયથી વિશ્વાસ ન કરવો. જીવતા પતિને મારી નાંખે, લોકમાં વખણાવા કોઈ પતિ

પાછળ મરી જાય, સાંપની માફક સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર વાંકાથી પણ વાંકું છે. ગંગાની રેતી, સમુદ્રનું જલ અને હિમવતનું પરિમાણ બુદ્ધિમાનો જાણે છે, પણ તેવા બુદ્ધિવાળા સ્ત્રીના હૃદયને જાણતા નથી. રોવડાવે તથા રૂવે, ખોટું બોલે, પ્રતીતિ કરાવે, કપટથી વિષભક્ષણ કરી મરી જાય પણ તેના અંદરના સાચા ભાવને કોઈ જાણતું નથી.

મનમાં અન્ય કાર્ય ચિંતવે બહારથી અન્ય કામ સ્થાપે, અન્ય બોલે, આરંભ જુદો કરે - કાર્ય જુદું કરે, માટે સ્ત્રીઓ માયાનો સમૂહ અને નિકૃતિનો સાર છે. લોકમાં નિંદનીક એવા અસત્નો આરંભ કરનારી તથા પરલોકમાં વૈરી સમાન કારણરૂપ સ્ત્રી જ છે. અથવા સ્વભાવથી કુટિલ એવા યુવાન સ્ત્રીઓના ચરિત્રને કોણ જાણે છે ? દોષોની ખાણ જેવી તેણીના શરીરમાં કામદેવ વસે છે - એમ જાણ.

વળી તેણી દુષ્ટ આચરણોનું મૂળ છે, નરકની વિપુલ વર્તની છે, મોક્ષમાં વિઘ્ન છે, બધી રીતે વર્જવા યોગ્ય છે.

તે શ્રેષ્ઠ પુરુષોને ધન્યવાદ છે, જેમણે પોતાની સ્ત્રીઓ ત્યાગી, દીક્ષા લઈને વ્રતાદિ પાળી અચળ, અનુતર એવા શિવ સ્થાને પહોંચ્યા છે.

હવે શૂર પુરુષ કેવો હોય ? તે બતાવે છે—

[નિ.૬૨-] શ્રુત-ચારિત્ર ધર્મમાં જેની નિશ્ચલ મતિ છે, તેવો ઇન્દ્રિયો અને મનના શત્રુને જીતવાથી શૂર છે, તે જ મહાસત્ત્વયુક્ત છે, સ્વકર્મના વિદારણમાં સમર્થ છે. કેમકે - સદનુષ્ઠાનમાં નિરુદ્ધમી જો સત્પુરુષ આચરીત માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય તો તે ગમે તેવો બળવાન હોય પણ શૂર ન કહેવાય.

હવે પુરુષના સંબંધથી સ્ત્રીને થતાં દોષ કહે છે—

[નિ.૬૩-] પૂર્વે જે શીલનાશ આદિ દોષો સ્ત્રી પરિચય આદિથી પુરુષોને બતાવ્યા, એટલા જ દોષો પુરુષથી સ્ત્રીઓને પણ થાય છે. તેથી વિરાગમાર્ગે પ્રવૃત્ત સ્ત્રીઓએ પુરુષ પરિચયાદિ પરિહાર લક્ષણ અપ્રમાદ જ શ્રેષ્ઠ છે.

આ રીતે ‘સ્ત્રીપરિજ્ઞા’ શબ્દ પુરુષોત્તમ ધર્મ પ્રતિપાદનાર્થે છે. અન્યથા પુરુષપરિજ્ઞા એમ કહ્યું હોત.

❧ અધ્યયન-૪ “સ્ત્રીપરિજ્ઞા” ઉદ્દેશો-૧ ❧

○ હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણવાળું સૂત્ર કહે છે—

● સૂત્ર-૨૪૭,૨૪૮ :-

[જે એમ વિચારે છે કે-] હું માતા, પિતાદિ પૂર્વ સંબંધને છોડીને તથા મૈથુનથી વિરત થઈ, એકલો એકાંતમાં વિચરીશ...અવિવેકી સ્ત્રીઓ છળથી તે સાધુ પાસે આવી કપટપૂર્વક એવા ઉપાયો જાણે છે - કરે છે, કે જેથી કોઈક સાધુઓ તેણીનો સંગ કરી લે છે.

● વિવેચન-૨૪૭,૨૪૮ :-

આનો પૂર્વના સૂત્ર સાથે આ સંબંધ છે - પૂર્વ સૂત્રમાં કહ્યું કે - મોક્ષ માટે

આજીવન દીક્ષા પાળે. તે મોક્ષ સંપૂર્ણ આસક્તિ ત્યાગે તેને હોય છે. તેથી આ અધ્યયનમાં આસક્તિ વર્જવાનું કહે છે - જે કોઈ ઉત્તમ સત્વશાળી માતા-પિતા, ભાઈ-પુત્ર આદિ પૂર્વ સંયોગ તથા સાસુ-સસરાદિ પશ્ચાત્ સંબંધીને છોડીને માતા, પિતાદિ સંબંધરહિત કે કષાયરહિત તથા જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર સહિત અથવા પોતાના હિતનાં પરમાર્થના અનુષ્ઠાન કરનાર થઈ, સંયમમાં રહીશ એવી પ્રતિજ્ઞા કરેલો છે, તે પ્રતિજ્ઞા સર્વોત્તમ છે, તે થોડામાં બતાવે છે - જેની કામવાસના દૂર થઈ છે, સ્ત્રી-પશુ-નપુંસકાદિ વર્જિત સ્થાનમાં રહીશ, આ પ્રમાણે સમ્યગ્ ઉત્થાનથી વિચરે છે અથવા સ્ત્રી-પશુ-પંડકવર્જિત સ્થાનમાં નિર્મળ શીલ પાળનાર બની વિચરીશ. એવી પ્રતિજ્ઞા કરનાર સાધુને અવિવેકી સ્ત્રી શું કરે ? તે કહે છે—

તે સાધુને બીજા કાર્યના બહાને કપટ જાળ વડે તેની પાસે આવીને અથવા તેમનું બ્રહ્મચર્ય ભંગ કરવા તત્પર થઈ માગઘ ગણિકાદિ ફૂલવાલુ તપસ્વી આદિને ભ્રષ્ટ કરવા જેમ વિવિધ સેંકડો કપટ કરવામાં ચતુર બનીને, જુદા જુદા ભાવથી કામના ઉદ્દેગને જગાડનારી, સારા-માઠાના વિવેકરહિત, સમીપમાં આવીને સાધુને શીલથી ભ્રષ્ટ કરે છે. અર્થાત્ ભાઈ, પુત્ર આદિ બહાનું કરી સાધુ પાસે આવીને સંયમભ્રષ્ટ કરે.

કહ્યું છે કે - પ્રિય પુત્ર, ભાઈ આદિ સ્વજનના પ્રેમને બહાને આવીને સંસારી સંબંધ સ્થાપી આ સ્ત્રીઓ પ્રચ્છન્ન પતિ કરી દે છે. અથવા તેણી ગુપ્ત નામ વડે કપટ જાળ રચે છે. - X - X - X - તે સ્ત્રીઓ માયાથી ભરેલી છે, ઠગવાના ઉપાયો પણ જાણે છે. - X - વિવેકી સાધુ પણ તેવા અશુભ કર્મોના ઉદયથી તેમની સાથે સંગ કરે છે.

હવે તેણીના સૂક્ષ્મ ઠગવાના ઉપાયો બતાવે છે—

● સૂત્ર-૨૪૯ થી ૨૫૨ :-

તે સ્ત્રીઓ સાધુની ઘણી નિકટ બેસે છે. કામોત્પાદક વસ્ત્રો ટીલા કરી ફરી પહેરે છે. અઘોકાય ખુલ્લી કરે છે, હાથ ઉંચો કરી કાંખ બતાવે છે.

ક્યારેક તે સ્ત્રીઓ એકાંતમાં શયન, આસન પર બેસવા નિમંત્રે છે પણ સાધુએ તેને વિવિધ પ્રકારના પાશ-બંધન જાણવા.

સાધુ તે સ્ત્રી તરફ દૈષ્ટિ ન કરે, તેના આ સાહસનું સમર્થન ન કરે, સાથે વિચરણ ન કરે; આ રીતે સાધુનો આત્મા સુરક્ષિત રહે. સ્ત્રીઓ સાધુને સંકેત કરીને, વિશ્વાસમાં લઈને ભોગ ભોગવવા સ્વયં નિમંત્રે છે, સાધુ તે શબ્દોને વિવિધ પ્રકારના બંધન સમજે.

● વિવેચન-૨૪૯ થી ૨૫૨ :-

પાસે બેસી, સાથળને અતિશય દબાવી, અતિ સ્નેહ બતાવતી, વિશ્વાસ પમાડે છે. તથા પુરુષને કામવિકાર ઉત્પન્ન થાય તેવા સુંદર વસ્ત્રોને [ગુપ્ત ભાગ તરફ દૈષ્ટિ ખેંચવા] ટીલા કરે છે - સરખા કરે છે અર્થાત્ પોતાનો કામ અભિલાષ બતાવવા, સાધુને ફસાવવા વસ્ત્રોને ટીલા કરી, ફરી બાંધે છે તથા પુરુષના કામને જગાડવા

સાથળો ખુલ્લા કરે છે, બગલ દેખાડતી સાધુની સામે જાય છે - વળી -

જેમાં સુવાચ તે પલંગાદિ શય્યા, બેસાય તે માંચી આદિ આસન તેને ઉપભોગ માટે યોગ્ય કાળે સ્ત્રીઓ એકાંતમાં વાપરવા નિમંત્રણ આપે છે. અર્થાત્ શયન, આસનાદિનો ઉપભોગ કરવા કહે છે. તે સમયે પરમાર્થ જોનાર સાધુ વિચારે - જાણે કે આ બધાં સ્ત્રીસંબંધ કરાવનાર વિવિધ બંધનો-ફંદાઓ છે અર્થાત્ સ્ત્રીઓ આસન્નગામિની હોય છે.

કહ્યું છે કે - આંબો હોય કે લીંબડો, અભ્યાસના કારણે વેલડી ત્યાં ચડી જાય છે, એ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પણ જે નજીક હોય તેને ઘસે છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને જાણીને, તેણી સાથે સાધુએ સંગ ન કરવો. તેથી વધારે ભક્તિ પણ તજવા યોગ્ય છે. કહ્યું છે - તું તેની પાસે જે લેવા ઇચ્છે છે તે વિચારીને લે, જો આમિષના પાસમાં ફસાઈશ તો કાર્ય-અકાર્ય કરીશ.

સ્ત્રીઓ પાશમાં ફસાવવા તને શયન, આસન આપવા નિમંત્રણ કરે, તો તારે ચક્ષુથી ન જોવું, તેની દૈષ્ટિ સાથે દૈષ્ટિ ન મેળવવી, પ્રયોજનથી જોવું પડે તો અવજ્ઞાથી જોવું. કહ્યું છે - બુદ્ધિમાન પુરુષ સ્ત્રીથી કામ પડતાં અસ્થિરતાથી, સ્નેહવિના, અવજ્ઞા વડે જરા જુએ અને અકોઠિત હોવા છતાં ક્રોધથી જુએ. તથા તેણીના અકાર્યકરણ પ્રાર્થના પણ ન સ્વીકારે. કેમકે સંગ્રામમાં ઉતરવા માફક નરકના વિપાકને જાણનારો સાધુ સ્ત્રી સાથે સંબંધ કરે તે અતિસાહસ છે તથા સ્ત્રી સાથે ગામ આદિમાં ન વિચરે. વળી તેણી સાથે એકાંતમાં ન બેસે કેમકે સ્ત્રી સાથે સંગતિ રાખવી એ સાધુઓને મહા પાપસ્થાન છે. કહ્યું છે—

મા, બેન, દીકરી સાથે પણ એકાંતમાં ન બેસવું. કેમકે ઇન્દ્રિયસમૂહ બળવાનું છે, પંડિત પણ તેમાં મોહાય છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીસંગ તજીને આત્મા બધા અપાયસ્થાનોથી રક્ષિત થાય છે. કેમકે સર્વે અપાયોનું કારણ સ્ત્રીસંગ છે, તેથી સ્વહિતાર્થી તે સંગને દૂરથી જ તજે.

તે સ્ત્રીઓ ફંદા-ફાંસારૂપ કેવી રીતે છે ? તે કહે છે - સ્ત્રીઓ સ્વભાવ થકી જ અનાચાર તત્પર થઈને સાધુને આમંત્રીને કહે છે - હું અમુક સમયે તમારી પાસે આવીશ, એવો સંકેત કરીને તથા ઉંચા-નીચા વચન વડે વિશ્વાસમાં પાડીને પોતે જ અકાર્ય કરવા નિમંત્રે છે. પોતાનો ઉપભોગ કરાવી સાધુને સ્વીકાર કરાવે છે. અથવા સાધુનો ભય દૂર કરવા પોતે કહે છે - જેમકે - હું મારા પતિને પૂછીને અહીં આવી છું કે તેને જમાડી, પગ ઘોઈ, સૂવડાવીને, સંતોષીને તમારી પાસે આવી છું, તેથી તમે મારા પતિ સંબંધી બધી શંકા છોડીને નિર્ભયતાથી રહો.

આ પ્રમાણે વિશ્વાસ પમાડીને સાધુને પોતા પાસે બોલાવે અને કહે કે - આ મારું શરીર તમારા નાના-મોટા કાર્ય માટે સમર્થ છે. માટે તમે તેનો ઉપયોગ કરો, એમ કહી લોભાવે. પરમાર્થને જાણતો સાધુ આ વિવિધ શબ્દાદિ વિષયના સ્વરૂપને જા પરિજ્ઞાથી જાણે, આ સ્ત્રી સંસર્ગજન્ય વિષયો દુર્ગતિનો હેતુ અને સન્માર્ગમાં વિઘ્નરૂપ છે. તથા પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેના વિપાકો જાણીને ત્યાગ કરે.

● સૂત્ર-૨૫૩ થી ૨૫૬ :-

સ્ત્રીઓ સાધુના ચિત્તને હરવા અનેક ઉપાય કરે છે, પાસે આવીને કરુણ, વિનીત, મંજુલ બાપા બોલે છે. ભોગ વશ જાણી હુકમો ચલાવે છે.

જેમ શિકારી એકાકી, નિર્ભય વિચરતા સિંહને માંસના પ્રલોભનથી ફસાવે છે, તેમ સ્ત્રીઓ સંવૃત્ત, એકલા સાધુને મોહજાળમાં ફસાવે છે.

જેમ રથકાર અનુક્રમે પૈડાની ધૂરીને નમાવે, તેમ સ્ત્રીઓ સાધુને મુકાવે છે. પાશમાં બંધાયેલ મૃગની માફક કૂદવા છતાં મુક્ત થતો નથી.

વિષ મિશ્રિત ખીર ખાનાર મનુષ્ય માફક પછી તે સાધુ પસ્તાય છે. આ રીતે વિવેક પ્રાપ્ત કરી દ્રવ્ય સાધુ સ્ત્રી સહવાસ ન કરે.

● વિવેચન-૨૫૩ થી ૨૫૬ :-

જેના વડે મન બંધાય તેવા મંજુલ વચનો બોલવા, સ્નેહદૃષ્ટિથી જોવું, અંગોપાંગ પ્રગટ કરવા. તે જ કહ્યું છે - હે નાથ ! પ્રિય કાંત સ્વામી દયિત ! તમે મારા જીવિતથી પણ વહાલા છો, તમે મારા શરીરના માલિક છો. ઇત્યાદિ અનેક પ્રપંચો વડે કરુણાલાપ અને વિનયપૂર્વક સમીપ આવીને મનોહર વચન વિશ્વાસ પમાડવા કે કામ વિકાર જગાડવા બોલે છે. કહ્યું છે - મિત મધુર રિમિત વચનોથી, થોડા કટાક્ષથી હસતી, વિકારો વડે મૃગનેત્રા સ્ત્રીનું હૃદય ટંકાયેલું છે. તથા રહસ્યાલાપ વડે મૈથુન સંબંધી વચનો વડે સાધુનું ચિત્ત વશ કરી અકાર્ય કરવા પ્રવર્તે છે અને સ્વ વશ જાણી નોકરની માફક આજ્ઞા કરે છે - વળી -

જેમ બંધન-વિધિજ્ઞ સિંહને માંસપેશીના પ્રલોભનથી નિર્ભય બનેલા, એકલા વિચરતાને ગલચંબ્રાદિથી બાંધે, પછી ઘણી રીતે પજવે તેમ સ્ત્રીઓ વિવિધ ઉપાયોથી મધુર વચનાદિથી કોઈ તેવા મન-વચન-કાયાથી સંવૃત્ત સાધુને સ્વવશ કરે છે. સંવૃત્ત શબ્દ સ્ત્રીના સામર્થ્યને બતાવે છે. જે સંવૃત્ત પણ બંધાય તો અસંવૃત્તનું શું ?

વળી પોતાને વશ કર્યા પછી તે સ્ત્રી, સાધુને પોતાની ઇચ્છિત વસ્તુ તરફ નમાવે છે. જેમ સુતાર ચક્રના બાહ્ય ભાગને નમાવે છે, એમ સ્ત્રીઓ પણ સાધુને પોતાના અનુકૂળ કાર્યમાં પ્રવર્તાવે છે. તે સાધુ મૃગની જેમ પાશમાં બંધાઈ મોક્ષ માટે વર્તે, પણ મુક્ત થતો નથી.

પછી મૃગની જેમ બદ્ધ તે સાધુ સ્ત્રીના ફંદામાં ફસાઈ કુટુંબ માટે રાત-દિવસ કલેશ પામતો પછી પસ્તાય છે. ગૃહસ્થના ઘેર આટલી બાબતો અવશ્ય સંભવે છે. જેમકે - કોણ કોઈ કે સમચિત્ત છે ? કોનું ધન લઈ, કોને આપું ? કોણે ઉઘાડ્યુ - કોણ લઈ ગયું ? કોણ પરણેલો કે કુંવારો છે ? આ પ્રમાણે ચિંતામાં પડી જીવ પાપનો ભારો બાંધે છે. તથા મેં કુટુંબ માટે દારુણ કર્મો કર્યા, તેનાથી હું એકલો બનું છું. ફળ ભોગવનારા જતા રહ્યા. આ રીતે ઘણાં પ્રકારે મહા મોહથી કુટુંબ ફંદામાં પડી પસ્તાય છે.

આ વાત દૈષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરે છે - જેમ કોઈ વિષમિશ્રિત ભોજન જમીને પછી તેના આવેગથી આકુળ થઈને પસ્તાય છે કે - મેં પાપીએ વિના વિચારે, વર્તમાન સુખ

માટે રસિક બનીને કડવા ફળવાળું ભોજન ખાધું, તેમ તે સાધુ પુત્ર પૌત્ર દોહિત્ર જમાઈ આદિના ભોજન, વસ્ત્ર, પરિણયન, અલંકાર, જન્મ-મરણકર્મ, રોગ ચિકિત્સાની ચિંતામાં આકુળ બની, પોતાના શરીર કર્તવ્ય વીસરીને, આલોક-પરલોકના હિતના અનુષ્ઠાનનો નાશ કરીને, રોજ તે પ્રવૃત્તિમાં આકુળ બની પસ્તાય છે. એ રીતે ઉક્ત રીતે પોતાના અનુષ્ઠાનના વિપાકને પામીને અથવા વિવેક ગ્રહણ કરી, ચારિત્રમાં વિઘ્નકારી સ્ત્રીઓ સાથે એકત્ર વસતિ કલ્પતી નથી. કોઈ મુક્તિગમન યોગ્ય કે રાગદ્વેષરહિત સાધુને પણ સ્ત્રીઓ સાથેનો સહવાસ સદનુષ્ઠાન વિઘાતકારી છે.

સ્ત્રી સંબંધી દોષો બતાવી હવે ઉપસંહાર કરે છે—

● સૂત્ર-૨૫૭,૨૫૮ :-

સ્ત્રી સંસર્ગ વિષલિપ્ત કાંટા જેવો જાણીને સાધુ તેનો ત્યાગ કરે, સ્ત્રીને વશ, ગૃહસ્થના ઘરમાં એકલા ઉપદેશ દાતા, ત્યાગને ટકાવી ન શકે.

જે સાધુ સ્ત્રી સંસર્ગરૂપ નિંદનીય કર્મમાં આસક્ત છે, તે કુશીલ છે તેથી તે ઉત્તમ તપસ્વી સાધુ હોય તો પણ સ્ત્રી સાથે ન વિચરે.

● વિવેચન-૨૫૭,૨૫૮ :-

સ્ત્રી સાથે સંપર્ક રાખવાથી જે કટુ વિપાક થાય છે, તે કારણથી સ્ત્રીઓ વર્જવી. તેની સાથે વાતો પણ ન કરવી. જેમ વિષ લગાવેલ કાંટો શરીરમાં ભાંગેલો હોય તો પીડા ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ સ્ત્રીનું સ્મરણ પણ પીડા આપે છે. તેથી સ્ત્રીઓને વિષલિપ્ત કંટક સમાન જાણી ત્યાગ કરવો. કહ્યું છે - વિષ અને વિષયોમાં ઘણું અંતર છે. વિષ ખાવાથી મારે છે. વિષય સ્મરણ માત્રથી મારે છે. વિષ ખાવું સારું પરંતુ વિષય ભોગ એક વખત પણ સારો નહીં. કેમકે વિષથી એકવાર મરે પણ વિષયના આસ્વાદુ નરકમાં પડે છે.

તથા એકલો ગૃહસ્થને ઘેર જઈને સ્ત્રીનો વશવર્તી તેણે બોલાવેલા સમયે જઈ તેને અનુકૂળ વર્તતા ધર્મ કહે તો તે સમ્યક્ સાધુ નથી. કેમકે નિષિદ્ધ આચરણના સેવનથી અવશ્ય ત્યાં અપાય સંભવે છે. વળી કોઈ નિમિત્તથી કોઈ વૃદ્ધા આવવા સમર્થ ન હોય, ત્યારે બીજા સાધુની સહાય વિના એકલો જઈને બીજી સ્ત્રીઓ હોય અથવા કોઈ પુરુષ સાથે હોય ત્યારે સ્ત્રી-નિંદા અને વિષય-જુગુપ્સા પ્રધાન વૈરાગ્યજનક ઉપદેશ વિધિપૂર્વક કહેવો - વિધિપૂર્વક ધર્મકથન કરવું.

- x - હવે કહે છે - જે મંદબુદ્ધિવાળા છે, સદ્ અનુષ્ઠાન વિસારીને વર્તમાન સુખને જોનારા છે, તેઓ પૂર્વે ધર્મ કહી, પછી તેમાં ગૃહ બનીને પાસત્યા કુશીલીયા અવસાના સંસક્ત કે યથાચ્છંદ માંના કંઈપણ થઈ સ્ત્રી સંબંધથી કે એકાકી સ્ત્રીને ધર્મકથનાદિ વડે - નિંદનીય કથાથી આહાર લે છે. અથવા સ્ત્રી સાથે કથા કરનાર, દૈષ્ટિ મેળવનાર, પરિચય રાખનાર કે ભક્ત માનનાર રૂપ કુશીલીયા બને છે - દુરાચારી બને છે.

તેથી વિકૃષ્ટ તપ કરી કાયા ગાળી નાખી હોય, તેવા સાધુ પણ આત્મહિતને માટે સમાધિમાં શત્રુરૂપ સ્ત્રીઓ સાથે વિચરે નહીં - રહે નહીં બળતા અંગારાના સમૂહ

જેવી માનીને સ્ત્રીને દૂરથી જ વર્જવી.

કેવી સ્ત્રીઓ સાથે ન વિચરવું? તે શંકાનો ખુલાસો કરે છે—

● સૂત્ર-૨૫૯ થી ૨૬૨ :-

ભલે પોતાની પુત્રી, પુત્રવધૂ, ધાત્રી કે દાસી હોય, મોટી ઉંમરની કે કુંવારી હોય, પણ સાધુ તેની સાથે પરિચય ન કરે.

સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં બેસેલ સાધુને જોઈને તેણીના જ્ઞાતિજનો કે મિત્રોને કદી દુઃખ થાય છે કે આ સાધુ પણ સ્ત્રીમાં ગૃહ્ણ અને આસક્ત છે, [પછી કોઈથી તેઓ કહે છે-] તું જ આ સ્ત્રીનો રક્ષણ અને ભરણ-પોષણ કરનાર મનુષ્ય હો તેમ લાગે છે.

ઉદાસીન શ્રમણને આવી સ્થિતિમાં જોઈને કોઈ કોઈ યથા જાય છે. તેઓ સ્ત્રીમાં દોષ હોવાની શંકા કરે છે કે - આ સ્ત્રી સાધુને ભોજન આપે છે.

સમાધિ ભ્રષ્ટ શ્રમણ જ તે સ્ત્રીઓ સાથે પરિચય કરે છે. તેથી સાધુ આત્મહિત માટે સ્ત્રીની શય્યા નજીક ન જાય.

● વિવેચન-૨૫૯ થી ૨૬૨ :-

— દીકરી હોય, પુત્રવધૂ હોય, દૂધ પાનારી આદિ પાંચ ધાવમાતાઓ માંની કોઈપણ એક ધાવમાતા હોય કે જે માતા તુલ્ય છે, બીજી સ્ત્રીઓ તો દૂર રહી, પાણી લાવનાર દાસી હોય તો પણ આ બધી સ્ત્રીઓથી દૂર રહે, તેથી સાથે ન વિચરે, ન એકલો બેસે કે ન સંપર્ક કરે. તે મોટી હોય કે નાની, તેની સાથે પરિચય પણ ન કરે. ભલે સાધુને દીકરી, પુત્રવધૂ આદિમાં કુવાસનાદિ નથી થવાના પણ એકાંતમાં સાથે રહેતા બીજાને શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, તે ન થાય માટે સ્ત્રી સંપર્કનો ત્યાગ કરવો.

— હવે બીજાને કેવી શંકા થાય? તે કહે છે - એકલી સ્ત્રી સાથે સાધુને જોઈને બીજી સ્ત્રીઓ અથવા તે સ્ત્રીના સ્વજનાદિને મનમાં દુઃખ થાય અને તેઓ શંકા કરે છે કે જેમ પ્રાણીઓ ઇચ્છા-મદન-કામથી ગૃહ્ણ છે, તેમ આવો આ શ્રમણ સ્ત્રીના મુખને જોવામાં આસક્ત ચિત્ત યથાને પોતાનો સંયમ વ્યાપાર છોડીને સ્ત્રી સાથે નિર્લજ્જ થઈને રહે છે. કહ્યું છે કે - માથુ મુંડાવેલ છે, મોઢું ગંધાય છે, બીજા માગીને પેટ ભરવું છે, શરીર મેલું અને શોભારહિત છે, છતાં આશ્ચર્ય છે કે તેના મનમાં હજી કામવાંછા રહેલી છે. તથા અતિ કોઈથી બળેલા તેઓ બોલે છે કે - હે સાધુ! તું એનો ઘણી યથાને બેઠો છે, માટે તેણીનું રક્ષણ, પોષણ કર અથવા આજ સુધી અમે તેણીના ભરણપોષણની ચિંતા કરી. હવે તું જ તેનો ઘણી છે, જેથી તારી સાથે એકલી રાતદિન પડી રહે છે.

— વળી તે તપ કરનાર સાધુ, રાગદ્વેષરહિત ઉદાસીન જાણીને, તપથી ગાળેલી કાયાવાળો, વિષયદ્વેષી સાધુ હોય અને સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં ધર્મની વાતો કરતો હોય, તો પણ કેટલાંક પુરુષો તેના પર કોપે છે અથવા સાધુની પોતાની ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ઉદાસીન અને સ્ત્રી સાથે વાત કરતો જાણી કેટલાંક પુરુષો કોપે છે. તો વિકારવાળા ભાવ જોઈને કેમ ન કોપે? અથવા તેઓ સ્ત્રીદોષની શંકાવાળા થાય છે, તે આ

પ્રમાણે—

આ સ્ત્રી સાધુ માટે વિવિધ આહાર બનાવે છે - X - માટે આ સાધુ રોજ અહીં ગૌચરી માટે આવે છે અથવા સસરાને ભોજન પીરસતા જ્યારે સાધુને આવતા જુઓ છે ત્યારે સસરાને અડધું આપીને આકુળ વ્યાકુળ થતી એકને બદલે બીજી વસ્તુ આપે છે ત્યારે સસરો વગેરે તે સ્ત્રીને કુલટા માને છે. દેષ્ટાંત આપે છે. - કોઈ વહૂ ગામમાં નટના ખેલમાં ધ્યાનવાળા હતી. તેણે ઘણી અને સસરાને ચોખાને બદલે રાઈકા રાંધીને પીરસ્યા ત્યારે ઘણીએ કોઈ યથા તેણીને ઘણી મારી, કુલટા માની ઘેરથી કાઢી મૂકી.

— સન્માર્ગમાં વિઘ્નરૂપ સ્ત્રીઓ સાથે પરિચય રાખવો - તેના ઘેર વારંવાર જવું, વાતો કરવી, ધારીને જોવું વગેરે મોહના ઉદયે સાધુ કરે છે. તે સાધુ પ્રકર્ષથી ભ્રષ્ટ છે, ધર્મધ્યાન માટે ના મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ થકી ભ્રષ્ટ છે, શીથીલ છે, તેથી જ સ્ત્રી સંસ્તવ કરી સમાધિ યોગથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ઉત્તમ સાધુઓ તેવા કુમાર્ગે જતા નથી. - X - સ્ત્રીએ કરેલ માયા કે સ્ત્રીની વસતિમાં આત્મહિતાર્થી સાધુ જતા નથી. તે સ્ત્રીઓ પણ આ લોકમાં નિંદા, પરલોકે દુર્ગતિમાંથી બચે છે, તેથી તેણીનું પણ હિત છે. અથવા સ્ત્રી સંસર્ગ અનર્થ માટે છે, માટે હે શ્રમણ! સ્ત્રીની વસતિ કે તેણીએ કરેલ ભક્તિરૂપ માયાને આત્મહિત માટે તું ત્યજ.

શું દીક્ષા લઈને પણ કોઈક સાધુ સ્ત્રીસંબંધ કરે છે? હા. તે કહે છે—

● સૂત્ર-૨૬૩ થી ૨૬૬ :-

કેટલાક સાધુ ગૃહ્ણ્યાગ કરવા છતાં મિશ્ર માર્ગનું સેવન કરે છે અને તેને જ મોક્ષનો માર્ગ કહે છે, કેમકે કુશીલો બોલવે શૂરા હોય છે.

કુશીલ સાધુ સભામાં પોતાને શુદ્ધ બતાવે છે, પણ છૂપી રીતે પાપ કરે છે, જ્ઞાતા પુરુષ જાણી લે છે કે આ માયાવી અને મહાશઠ છે.

દ્રવ્યલિંગી અજ્ઞાની પૂછવા છતાં પોતાના દુષ્કૃતને કહેતો નથી. પણ આત્મપ્રશંસા કરે છે, મૈથુન ઇચ્છા ન કરો તેમ કહેતા ખેદ પામે છે.

જેઓ સ્ત્રીઓનું પોષણ કરી ચૂક્યા છે, સ્ત્રી-વેદ - ખેદના જ્ઞાતા છે. તેમાં કેટલાક બુદ્ધિશાળી હોવા છતાં સ્ત્રીઓને વશીભૂત થઈ જાય છે.

● વિવેચન-૨૬૩ થી ૨૬૬ :-

— કેટલાંક ઘર છોડીને ફરી તેવા મોહોદયથી દ્રવ્યલિંગ માત્ર રાખીને ભાવથી ગૃહસ્થ સમાન એવા મિશ્રભાવ રાખે છે. તેઓ એકાંતે ગૃહસ્થ નથી કે એકાંતે સાધુ નથી, આવા અધર્મી છતાં મોક્ષ કે સંયમના માર્ગને બોલે છે, તે કહે છે કે અમે આરંભેલ મધ્યમ માર્ગ જ શ્રેષ્ઠ છે. કેમકે આમ વર્તવાથી દીક્ષાનો નિર્વાહ થાય છે. આ તે કુશીલોનું માત્ર વચન-વીર્ય છે, અનુષ્ઠાન કૃત્ નથી અર્થાત્ તેઓ વાચા માત્રથી જ સાધુ છે, પણ તેઓ સાતા ગૌરવ-વિષય સુખાસક્ત શીતલવિહારી છે, તેમને સદનુષ્ઠાન કરણશક્તિ હોતી નથી.

— વળી તે કુશીલ વચનમાત્રથી વીર્ય પ્રગટ કરી, ધર્મ દેશના અવસરે પોતાને

દોષરહિત કે નિર્દોષ અનુષ્ઠાનવાળા કહે છે અને એકાંતમાં પાપ કે અસત્ અનુષ્ઠાન કરે છે. તે તેના દુષ્કૃત્યોને છૂપાવવા છતાં, તેની ચેષ્ટા આદિના જ્ઞાતા-નિપુણો અથવા સર્વજ્ઞો તે જાણી લે છે અર્થાત્ તેના અકર્તવ્યને કદાચ સામાન્યજન ન જાણે પણ સર્વજ્ઞો તો જાણે જ છે. - X - અથવા વિદ્વાનો જાણે છે કે આ માયાવી, મહાશઠ છે, તે રાગાંધ એવું માને છે કે મારા પ્રચ્છન્ન અકાર્યો કોઈ જાણતું નથી, પણ તે પાપને પણ વિચક્ષણો જાણી લે છે. કહ્યું છે કે - લવણ ખારું નથી કે ઘી-તેલ ચોળાતું નથી તેમ કોઈ બોલે તો પણ અનુભવનારને છેતરી ન શકે, તેમ અકલ્યાણ અનુભવતા આત્માને કઈ રીતે છેતરી શકાય ?

— વળી પોતે કરેલા છૂપા પાપો સંબંધી આચાર્યાદિ પૂછે તો તે બોલતો નથી કે મેં અકાર્ય કર્યું છે. કદાચ તે માયાવી પોતાના પાપ ન કહે ત્યારે બીજા કોઈ પ્રેરણા કરે તો તે અજ્ઞાની કે રાગદ્વેષથી ભરેલો પોતાની પ્રશંસા કરી પાપને છૂપાવે છે અને ઘૃષ્ટતાથી કહે છે કે - હું આપું અકાર્ય કઈ રીતે કરી શકું ? વળી કોઈ પુનઃ પ્રેરણા કરે કે - આવો પુરુષ વેદોદયને અનુકૂળ મૈથુન અભિલાષ ન કરીશ, ત્યારે તે ગ્લાનિ પામી આંખ આડા કાન કરે છે અથવા મર્મવિદ્ધ યર્ષ ખેદથી કહે છે કે - હું પાપી છું તે ઠીક છે, હું જો અપાપી હોઉં તો મારાથી શું થાય ? કેમકે વિષરહિત સાપને લોકો પણ પીડા કરે છે.

— સ્ત્રીને પોષે તે સ્ત્રીપોષક - અનુષ્ઠાન વિશેષમાં રહેલા અર્થાત્ ભુક્તભોગી મનુષ્યો તથા સ્ત્રીવેદ-માયાથી ભરેલી સ્ત્રી છે, તેવું પોતાની ઔત્પાતિકી આદિ બુદ્ધિથી જાણનાર નિપુણો પણ, કોઈક મહામોહાંધ ચિત્તથી, સંસારમાં અવતરાવનાર માર્ગ સમાન સ્ત્રીઓને વશ થઈ, તેણીની નિકટ જાય છે અને તેણી - X - જે કંઈ કાર્ય-અકાર્ય કહે, તે-તે કરે છે, પણ એમ જાણતા નથી કે આ અકાર્ય કરાવનાર આવી છે. જેમકે - [પોતાનું કામ કટાવવા] આ હસે છે, રડે છે, વિશ્વાસ પમાડે છે, પણ પોતે પુરુષનો વિશ્વાસ કરતી નથી. માટે કુશીલયુક્ત પુરુષે સ્ત્રીઓને શ્મશાનમાં લઈ ગયેલા ઘડા માફક તજી દેવી.

સ્ત્રીઓ સમુદ્રના તરંગ જેવી ચંચળ છે, સંધ્યાના વાદળ સમ ક્ષણિક રાગવાળી છે. કાર્ય પૂર્ણ થતાં અલતાના રંગને ઘોઈ નાંખે તેમ પુરુષને નિરર્થક જાણી છોડી દે છે. સ્ત્રી સ્વભાવનું દિષ્ટાંત—

કોઈ યુવક કામશાસ્ત્ર ભણવા પાટલી પુત્ર ગરો. રસ્તામાં બીજા કોઈ ગામમાં કોઈ સ્ત્રીએ કહ્યું - હે સુકુમાર સોહામણા પુરુષ ! તું ક્યાં જાય છે ? યુવકે ખરી વાત કહી, તે સ્ત્રી બોલી-ભણીને મારી પાસે આવજે. પછી ભણીને તે ત્યાં આવ્યો. તે સ્ત્રીએ તેને સ્નાનાદિથી તૃપ્ત કરી, તેને વશ કરતાં, તે પુરુષે સ્ત્રીને હાથ વડે ગ્રહણ કરી. તે સ્ત્રી ચીસો પાડવા લાગી, લોકો આવતા પુરુષ પર પાણીનો ઘડો ફેંક્યો. પછી લોકોને ગમે તે સમજાવી દૂર કર્યા. પછી સ્ત્રીએ યુવકને પૂછ્યું કે તે કામશાસ્ત્રમાં સ્ત્રી સ્વભાવનું જ્ઞાન મેળવ્યું છે ? - [આ રીતે ઉપદેશ આપે છે કે-] સ્ત્રીનું ચરિત્ર દુર્વિજ્ઞેય છે માટે તેમાં આસ્થા ન કરવી. કહ્યું છે કે - હૃદયમાં અન્ય, વચનમાં અન્ય,

કર્મમાં અન્ય, આગળ અન્ય, પાછળ અન્ય ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓને બધું અન્ય છે [માટે તે અવિશ્વાસ્ય છે.]

હવે આ લોકમાં જ સ્ત્રીસંબંધી વિપાકને બતાવે છે—

● સૂત્ર-૨૬૭,૨૬૮ :-

પરસ્ત્રી સેવન કરનારના હાથ, પગ છેદીને આગમાં સેકે છે, અથવા માંસ, ચામડી કાપીને, તેના શરીરને ક્ષારથી સિંચે છે.

પાપથી સંતપ્ત પુરુષો આ લોકમાં કાન, નાક અને કંઠનું છેદન સહન કરે છે, પણ એવો નિશ્ચય નથી કરતાં કે હવે આ પાપ નહીં કરીએ.

● વિવેચન-૨૬૭,૨૬૮ :-

સ્ત્રીનો સંગ જ રાગીને હાથ-પગના છેદન માટે થાય છે. અર્થાત્ આ મોહાતુરને સ્ત્રી સંબંધથી હાથ-પગનું છેદનાદિ થાય છે. અથવા તે પરદારા સેવીના માંસાદિને કાપીને અગ્નિથી તેમને જીવતા સેકે છે, સ્ત્રીના સંબંધીઓના કહેવાથી રાજપુરુષો તે પરદારા સેવીને ત્રાસ આપે છે, વાંસડાથી છોલીને તેના ઉપર ક્ષારવાળું પાણી નાંખે છે.

વળી તે પાપીઓ સ્વકૃત દોષથી કાન, નાક તથા કંઠનું છેદન સહન કરે છે. આ પ્રમાણે ઘણી વિડંબણા મનુષ્ય જન્મમાં પાપકર્મથી પામીને નરકથી અધિક વેદનાને અનુભવે છે. “હવે અમે આવા પાપ ફરી નહીં કરીએ” એવું બોલે છે - વિચારે છે. આ લોક-પરલોક સંબંધી ઘણી દુઃખ વિડંબણા સહે છે, પણ તે પાપથી નિવૃત્ત થતા નથી.

● સૂત્ર-૨૬૯,૨૭૦ :-

આ લોક શ્રુતિ છે અને સ્ત્રી-વેદમાં પણ સુકથિત છે કે સ્ત્રીઓ કહેલી વાતનું કાર્ય દ્વારા પાલન કરતી નથી...સ્ત્રીઓ મનમાં કંઈક જુદું વિચારે છે, વાણીથી જુદું કહે છે અને કાર્ય કંઈક જુદું જ કરે છે, તેથી સાધુ સ્ત્રીઓને ઘણી માયાવી જાણી તેણીનો વિશ્વાસ ન કરે.

● વિવેચન-૨૬૯,૨૭૦ :-

ગુરુ પાસેથી અથવા લોકથી સાંભળેલું છે કે સ્ત્રીઓનું ચિત્ત ઘણું ગૂઢ છે, તેનો સંગ કડવા વિપાકવાળો છે, સ્ત્રીઓ ચલ સ્વભાવવાળી છે, દુષ્પરિચારા અને ટૂંકી દિષ્ટિવાળી છે, સ્વભાવે તુચ્છ અને અહંકારી છે એવું કોઈએ સારી રીતે કહ્યું છે અથવા ઘણા કાળથી લોકશ્રુતિ પરંપરા થકી જાણેલું છે તથા સ્ત્રી સ્વભાવ જણાવનાર શાસ્ત્રમાંથી કે સ્ત્રીના આ સ્વભાવને તેના સંબંધના વિપાકથી આ વાત જણાય છે.

કહ્યું છે કે - સ્ત્રીનું હૃદય ઘણું ગૂઢ છે. તેણીનું મુખ દર્પણમાં રહેલું છે. તેના ભાવ જાણવા પર્વત માર્ગમાં રહેલ દુર્ગ જેવા વિષમ છે. તેણીનું ચિત્ત કમળ પત્ર ઉપર પાણી જેવું ચંચળ છે, સ્થિર રહેતું નથી. સ્ત્રીઓ વેલડી માફક વિષના અંકુરા જેવા દોષો વડે વધેલી છે.

સારી રીતે જીતેલી, પ્રીત કરેલી, પ્રસર કરેલી હોય, તો પણ સ્ત્રીનો વિશ્વાસ ન કરવો. સ્ત્રીની કામના કરતા જેણે દુઃખ ન ભોગવ્યા હોય તેવો કોઈ પુરુષ

જીવલોકમાં હોય તો આંગળી ઊંચી કરે. સ્ત્રીની આ પ્રકૃતિ છે કે, તે બધા પુરુષનું મન વિહ્વળ કરી દે છે, પણ કામથી નિવૃત્ત થયો હોય તો, તેનું મન સ્ત્રી સંચળ કરી શકતી નથી. હવે અકાર્ય કરીશું નહીં એમ કહેવા છતાં કાયાથી વિરુપ આચરણ જ કરે છે. અથવા પાપકર્મ નહીં કરું એવું કબૂલ કરીને પણ ફરી કુકર્મો કરે છે.

હવે સૂત્રકાર સ્ત્રીનો સ્વભાવ પ્રગટ કરતા કહે છે - પાતાળના ઉદર જેવા ગંભીર મન વડે સ્ત્રીઓ મનથી જુદું ચિંતવે છે, માત્ર કાનને ગમે પણ પરિણામે ભયંકર એવી વાણીથી જુદું જ બોલે છે, વર્તનમાં કંઈ જુદું જ કરે છે. આ રીતે સ્ત્રીઓ ઘણી માયાવી છે. આવું જાણીને સાધુ, સ્ત્રીનો વિશ્વાસ ન કરે, તેની માયા જાળમાં ન ફસાય. દેષ્ટાંત કહે છે—

દત્તને કોઈ ગણિકાએ અનેક પ્રકારે ઠગવા છતાં તેણે વેશ્યાને વાંછી નહીં, તેથી તેણી બોલી કે હવે મારે દૌર્ભાગ્યથી કલંકિત એવીને જીવીને શું પ્રયોજન છે? હવે હું અગ્નિ પ્રવેશ કરીશ. ત્યારે દત્તે કહ્યું કે વેશ્યા માયાથી આવું પણ કરે છે. વેશ્યા પૂર્વે ખોદાવેલી સુરંગમાં થઈ, અગ્નિ સળગાવી, ઘેર જતી રહી. દત્તે તેણીના કપટને વિચાર્યું તો પણ ધૂર્તોએ તેને અગ્નિમાં ફેંકી દીધો. માટે સ્ત્રીઓનો વિશ્વાસ કરવો નહીં.

● સૂત્ર-૨૭૧ થી ૨૭૪ :-

વિવિધ વસ્ત્રો અને અલંકારયુક્ત કોઈ યુવતી શ્રમણને કહે છે કે હે ભયથી બચાવનાર ! મને ધર્મ કહો, હું વિરત બની સંચમ પાળીશ.

અથવા શ્રાવિકા હોવાથી હું સાધુની સાદર્મિણી છું. પણ જેમ અગ્નિના સહવાસથી લાખનો ઘડો પીગળે તેમ સ્ત્રી સંસર્ગથી વિદ્વાન્ વિષાદ પામે છે.

જેમ લાખનો ઘડો અગ્નિથી તપ્ત થઈ શીઘ્ર નાશ પામે છે, તેમ સ્ત્રીના સંસર્ગથી સાધુ શીઘ્ર સંચમથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

કોઈ સાધુ પાપકર્મ કરે છે, પણ પૂછીએ તો જલ્દી કહે છે કે હું પાપકર્મ કરતો નથી, આ સ્ત્રી તો બાળપણથી મારા ખોળે રમેલી છે.

● વિવેચન-૨૭૧ થી ૨૭૪ :-

અભિનવ યૌવના સ્ત્રી વિવિધ વસ્ત્ર અલંકારથી વિભૂષિત શરીરી બનીને કપટથી સાધુને કહે છે - હું ઘરના ફંદાથી વિરત છું, મારો પતિ મને અનુકૂળ નથી, મને તે ગમતો નથી અથવા તેણે મને ત્યાગી છે. માટે હવે હું સંચમને આચરીશ અથવા બીજા પાઠ મુજબ મૌન અર્થાત્ મુનિનું વર્તન એટલે સંચમને આદરીશ. માટે હે ભયગ્રાત! મને ધર્મ કહો, જેથી હું તમે કહેલા ધર્મને સાંભળીને દુઃખોનું ભાજન ન બનું.

અથવા આવા બહાને સ્ત્રીઓ સાધુ પાસે આવીને કહે છે કે - હું શ્રાવિકા છું, તેથી સાધુની સાદર્મિણી છું, આવી માયાથી નજીક આવીને કુલવાલુક માફક સાધુને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરે છે અર્થાત્ સ્ત્રીનું સાંનિધ્ય બ્રહ્મચારીને મહા અનર્થ માટે થાય છે. કહ્યું છે કે - તે જ જ્ઞાન, તે જ વિજ્ઞાન, તે તપ અને તે સંચમ - બધું જ સ્ત્રીના એક પગલાંથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. આ જ વાત માટે દેષ્ટાંત આપે છે - લાખનો ઘડો જેમ અગ્નિ પાસે રાખતા જલ્દી પીગળી જાય છે, તેમ સ્ત્રીઓ પાસે બેસતા બીજા તો

ઠીક પણ વિદિત વેદ-વિદ્યાન્ પણ ધર્માનુષ્ઠાનમાં ટીલો બની જાય છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીસંસર્ગના દોષ બતાવી હવે તેના સંસ્પર્શજન્ય દોષો બતાવે છે.

જેમ અગ્નિ ઉપર રહેલો લાખનો ઘડો અગ્નિનો સ્પર્શ થતાં શીઘ્ર નાશ પામે છે, તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની સાથે વસનારા નાશને પામે છે. લાખના ઘડાની માફક કઠણ વ્રત-નિયમોનો ત્યાગ કરીને સંચમરૂપી શરીર થકી ભ્રષ્ટ થાય છે - વળી -

ઉક્ત સંસારની સંગીણીમાં આસક્ત પુરુષો આલોક-પરલોકને વિસારીને મૈથુન સેવનાદિ પાપકર્મ કરે છે સમ્યક્ અનુષ્ઠાનથી ભ્રષ્ટ થઈને ઉત્કટ મોહવાળાને જ્યારે આચાર્યાદિ પ્રેરણા કરે ત્યારે તેઓ કહે છે કે - આવા ઉત્તમકૂળમાં જન્મેલો હું આવું પાપના ઉપાદાનરૂપ કાર્ય ન કરું. આ સ્ત્રી તો મારી પૂર્વની પુત્રી સમાન છે, ખોળામાં બેસનાર હતી, પૂર્વના અભ્યાસથી જ મારી સાથે આવો ભાવ રાખે છે, સંસારના સ્વભાવનો જ્ઞાતા પ્રાણનો નાશ થતાં પણ આવું વ્રતભંગનું અકાર્ય ન કરું.

● સૂત્ર-૨૭૫ થી ૨૭૭ :-

તે અજ્ઞાનીની બીજી અજ્ઞતા એ છે કે - તે પાપકર્મ કરીને ફરી ઇન્કાર કરે છે. એ રીતે તે બમણું પાપ કરે છે. તે પૂજા-કામી અસંચમને ઇચ્છે છે.

દેખાવમાં સુંદર, આત્મજ્ઞાની સાધુને આમંત્રણ આપીને તેણી કહે છે કે હે ભવતારક ! આપ આ વસ્ત્ર, પાત્ર, અન્ન કે પાન ગ્રહણ કરો.

ભિક્ષુ આને પ્રલોભન સમજે. ઘરે જવાની ઇચ્છા ન કરે. વિષયપાશમાં બંધાનાર મંદપુરુષ ફરી મોહમાં પડે છે - એમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૨૭૫ થી ૨૭૭ :-

તે અજ્ઞાની, રાગદ્વેષથી આકુળ અને પરમાર્થને ન જોનારાનું આ બીજું અજ્ઞાનપણું છે એક તો અકાર્યકરણથી ચોથું વ્રત ભાંગ્યું, બીજું તે વાતનો અપલાપ કરીને મૃષાવાદ સેવે છે, તે બતાવે છે કે - જે અસત્નું આચરણ કરે છે અને બીજા કોઈ પ્રેરણા કરે તો કહે છે - એ પાપ મેં નથી કર્યું. તેને આવા અસદ્ અનુષ્ઠાન અને જૂઠું જોલવાથી બમણું પાપ થાય છે - તે શા માટે જૂઠું જોલે છે ? તે સત્કાર અને પુરસ્કારનો અભિલાષી, મારો લોકમાં અવર્ણવાદ ન થાઓ, એમ વિચારી અકાર્યને છૂપાવે છે તેથી તે અસંચમનો સેવનારો “વિષણ્ણેષી” બને છે.

સુંદર ચહેરાવાળા આત્મજ્ઞ સાધુને જોઈને કેટલીક દુરાચારિણી સ્ત્રીઓ નિમંત્રણ કરીને કહે છે કે - હે રક્ષણહાર સાધુ ! વસ્ત્ર, પાત્ર, ખાન, પાન આદિ વસ્તુનું આપને પ્રયોજન હોય તો તમને હું બધું આપીશ, તમે મારે ઘેર આવીને તે ગ્રહણ કરો. હવે ઉપસંહારાર્થે કહે છે—

આ સ્ત્રીઓનું વસ્ત્રાદિનું આમંત્રણ સાધુએ “નીવારકલ્પ” જાણવું. જેમ કોઈ ભદ્ર્યવિશેષથી બૂંડ વગેરે વશમાં આવે છે, તેમ સાધુ પણ આવા કોઈ આમંત્રણથી વશ થાય છે. તેથી તેણીના ઘેર જઈ, વસ્ત્રાદિ ન ઈચ્છે અથવા ગૃહ જ આવર્તરૂપ છે, તેમ માનીને તે ગૃહભ્રમની ઇચ્છા ન કરે - શા માટે ? - તે વશીકૃત શબ્દાદિ વિષયો જ દોરડારૂપ બંધન છે, તેનાથી બંધાઈ પરવશ કરેલો સ્નેહરૂપ પાશાને તોડવા

અસમર્થ થઈ ચિત્તની વ્યાકુળતા પામે છે, હવે હું શું કરું? એમ તે જડ વારંવાર મુંઝાય છે. - X - X -

અધ્યયન-૪ “સ્ત્રીપરિજ્ઞા” ઉદ્દેશા-૧નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

ક્ર્ અધ્યયન-૪ “સ્ત્રીપરિજ્ઞા” ઉદ્દેશો-૨ ક્ર્

૦ પહેલો ઉદ્દેશો કહ્યો. હવે બીજો આરંભ કરે છે - તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - આ પૂર્વોક્ત ઉદ્દેશમાં “સ્ત્રીના પરિચયથી ચારિત્ર સ્ખલન” - કહ્યું. સ્ખલિત શીલવાળાની જે અવસ્થા અહીં થાય છે. તેના દ્વારા થતાં કર્મબંધને અહીં જણાવે છે. આ સંબંધે આવેલા આ ઉદ્દેશાનું સૂત્ર આ પ્રમાણે—

● સૂત્ર-૨૭૮ :-

સાધુ, સ્ત્રીમાં રાગ ન કરે, ભોગની ઈચ્છા થાય તો ફરી વિરક્ત બને. છતાં કેટલાંક સાધુ ભોગ ભોગવે છે, તે શ્રમણોના ભોગ તમે સાંભળો.

● વિવેચન-૨૭૮ :-

આ સૂત્રનો પૂર્વના સૂત્ર સાથે આ સંબંધ છે - વિષયપાશથી બંધાયેલો મોહ પામે છે, જેથી એક-રાગદ્વેષરહિત બનીને સ્ત્રીમાં રાગ ન કરે અને પરંપર સૂત્ર સંબંધ છે કે - જોવાલાયક સાધુને જોઈને કોઈ સ્ત્રી સારા અશનાદિ નીવારકલ્પના બહાને સાધુને ઠગે, તો તેમાં પડીને રાગી ન થાય. હવે ઓજ નું સ્વરૂપ કહે છે - દ્રવ્ય ઓજ તે પરમાણુ છે અને ભાવઓજ તે રાગદ્વેષ રહિતતા છે. સ્ત્રીઓમાં રાગ કરવાથી આ લોકમાં જ હવે કહેવાનાર નીતિ પ્રમાણે વિવિધ વિડંબનાઓ થાય છે, તે સંબંધી કર્મબંધ થાય છે અને તેના વિપાકથી નરકાદિમાં તીવ્ર વેદના થાય છે. તેથી આ પ્રમાણે સમજીને ‘ભાવઓજ’ બનીને સર્વકાળ તે અનર્થની ખાણરૂપ સ્ત્રીમાં રાગ ન પામે. કદાચ મોહના ઉદયે ભોગનો અભિલાષી થાય તો પણ આલોક-પરલોકના અપાયોને વિચારીને પુનઃ તે ભોગોથી વિરક્ત બને.

ઉક્ત કથનનો સાર એ કે - કર્મોદયથી ચિત્ત તેમાં પ્રવૃત્ત થાય, તો પણ હેચ-ઉપાદેયના પર્યાલોચનથી જ્ઞાનાંકુશ વડે તેનાથી દૂર થાય. તથા [તપ વડે શ્રમણ સેવે તેથી] શ્રમણ છે, તેમના ભોગ પણ તમે સાંભળો. કહે છે કે - ગૃહસ્થોને પણ ભોગો પ્રાયઃ વિડંબનારૂપ છે, તો સાધુને તો વિડંબના રૂપ જ છે. તો પછી તે ભોગવવાથી કેવી દશા થાય? તે પૂર્વે કહ્યું છે - જે કોઈ વેષ વિડંબક ધર્મરહિત સાધુ વિડંબના પ્રાયઃ ભોગોને ભોગવે છે, તે જ ઉદ્દેશાના સૂત્રથી હવે પછી બતાવશે, બીજા પણ કહે છે—

દુબળો, કાણો, ખંજ, કાનરહિત, પૂંછડા વગરનો, ભૂમથી થાકેલો, વૃદ્ધ, હાંડલામાં ખાવા મોટું ધાલતા તેનો કાંઠલો ગળામાં રહેલો છે, ધામાંથી નીકળતા પુરુ અને શરીરમાં હજારો કીડાથી પીડા પામતો છતાં કૂતરી આવતી જાણીને તેની પાસે દોડે છે - એમ કામ હણાયેલાને પણ હણે છે.

હવે ભોગીઓની વિડંબના બતાવવા કહે છે—

● સૂત્ર-૨૭૯ થી ૨૮૧ :-

ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ, સ્ત્રીમાં મૂર્છિ, કામમાં અતિ પ્રવૃત્ત સાધુને પોતાના વશમાં જાણીને પછી પગ વડે સાધુના મસ્તક પર સ્ત્રી પ્રહાર કરે છે.

સ્ત્રી કહે છે - જો મારા વાળને કારણે તમે મારી સાથે વિહરણ ન કરતા હો તો હું લોચ કરી દર્શણ, પણ તમે મને છોડીને બીજે ન જશો.

જ્યારે તે સાધુ વશમાં આવી જાય ત્યારે તે સ્ત્રી તેને અહીં-તહીં કામ કરવા મોકલે છે, કહે છે કે - તુંબડી કાપવા છરી લાવો, ફળ લાવો.

● વિવેચન-૨૭૯ થી ૨૮૧ :-

— સ્ત્રીના સંસ્તવ પછી તે સાધુ શીલભેદ-ચારિત્ર સ્ખલન પામીને સ્ત્રીમાં ગૃહ્ણ બને છે, તે જ વાતને વિશેષ જણાવે છે - જેની ઇચ્છા-મદનરૂપ કામમાં બુદ્ધિ કે મનની પ્રવૃત્તિ છે તે કામનો અભિલાષુક છે, તેને આવો કામી જાણીને, ઘોળામાં કાળુ સ્વીકારનાર છે એમ સમજીને, પોતાને વશ થયો જાણીને, પોતાનું તથા તેનું કરેલું કહી બતાવે છે, તે કહે છે—

હે સાધુ! તારું માથુ મુંડાવેલું છે, પરસેવાના મેલથી દુર્ગંધ નીકળે છે, તારા બગલ-છાતી-ગુપ્ત ભાગ જુગુપ્સનીય છે, છતાં મેં તને કુળ, શીલ, મર્યાદા, લજ્જા, ધર્માદિ તજીને મારું શરીર આપ્યું, પણ તું તો ગણતરી વિનાનો છે, આ પ્રમાણે કોપાયમાન થઈને તે સ્ત્રી આ વિષયમૂર્છિત સાધુને મનાવવા તેના પગમાં પડે છે. કહ્યું છે - કેસરા ફૂલાવેલા, મોટા માથાવાળા સિંહો, દાન મદના પાણીથી જેના કપોલ ઉપર પાતળી રેખા પડેલી છે તેવા હાથીઓ તથા મેઘાવી પુરુષો, શૂરવીરો સ્ત્રી પાસે કાપુરુષ બની જાય છે તેથી વિષયમાં એકાંત ગૃહ્ણ જાણીને પછી પોતાના ડાબા પગને ઉંચો કરીને તે સ્ત્રી, તેના માથામાં લાત મારે છે, આ પ્રમાણે તે વિડંબણા પામે છે.

— હવે તે સ્ત્રી કહે છે - હે સાધુ! જો વાળવાળી એવી પત્ની સાથે તું ન વિચરે, વાળવાળી સ્ત્રી સાથે ભોગ ભોગવતા તને શરમ આવતી હોય તો તારા સંગને ઇચ્છતી એવી હું વાળનો પણ લોચ કરી દૂર કરી દર્શણ. પછી બીજા અલંકારાદિની તો વાત જ ક્યાં રહી? ઉપલક્ષણથી બીજું પણ જે કંઈ દુષ્કર વિદેશગમન આદિમાં હોય, તે બધું જ હું કરીશ. પણ મને છોડીને બીજે ક્યાંય ન જઈશ. અર્થાત્ મારા વિના તમારે એક ઢાણ પણ ન રહેવું. એ જ તમને મારી પ્રાર્થના છે. હું પણ તમે જે આજ્ઞા કરશો, તે-તે કરીશ.

— આ પ્રમાણે અતિ મનોહર, વિશ્વાસ્ય, અલ્પકાળ માટે સુંદર વચનો વડે વિશ્વાસ પમાડીને પછી તે સ્ત્રી શું કરે છે, તે કહે છે - વિશ્વાસના વચનો જ્યારે આ સાધુ મારે વશ થયો છે, તેમ આકૃતિથી કે ચેષ્ટા લક્ષણથી સ્ત્રીઓ જાણી લે છે, પછી તે કપટનાટકની નાયિકા સ્ત્રીઓ સાધુનો અભિપ્રાય જાણીને પછી અનુચિત કર્મ વ્યાપારમાં તે સાધુને યોજે છે. અથવા તેવા સાધુના વેષમાં જ તેની પાસે જે કામ કરાવે છે, તે બતાવે છે—

જેના વડે તુંબડુ છેદાય તેવી છરી આદિ લઈ આવ ! એટલે તુંબડાનું મોટું વગેરે બનાવીએ - પાત્રાદિની મુખાદિ કરીએ તથા સુંદર નાળિયેર વગેરેના ફળો, તુંબડા આદિ તમે લઈ આવો અથવા વાફ્ફળ એટલે ધર્મકથારૂપ વ્યાકરણ કે વ્યાખ્યાનરૂપ વાચાનું ફળ - વસ્ત્રાદિ લાવ.

● સૂત્ર-૨૮૨ થી ૨૮૫ :-

કે સાધુ ! શાક પકાવવા લાકડા લાવો, તેનાથી રાત્રે પ્રકાશ પણ થશે. [કહે છે કે-] મારા પગ રંગી દો, મારી પીઠ ચોળી દો...મારે માટે નવા વસ્ત્ર લાવો અથવા આ વસ્ત્ર સાફ કરી દો. અન્ન-પાણી લાવો, ગંધ અને રજ-હરણ લાવો, મારે માટે વાણંદ બોલાવો...મારા માટે અંજનપાત્ર, અલંકાર અને વીણા લાવો, લોઘ, લોઘના ફૂલ, વાંસળી અને ગુટિકા લાવો...ઉશીરમાં પીસેલ કોષ, તગર, અગર લાવો. મુખ ઉપર લગાડવાનું તેલ અને વાંસની પેટી લાવો.

● વિવેચન-૨૮૨ થી ૨૮૫ :-

— તથા શાક, ટક્ક, વસ્તુલ આદિ, પાંદડા વગેરે રાંધવા માટે લાકડા લાવો, કયાંક અન્ન-ભાત વગેરે રાંધવા માટે એવો પાઠ છે અથવા રાત્રે પ્રકાશ કરવા કામ લાગશે માટે અટવીમાંથી લાકડાં લાવવા કહે છે. તથા પાતરા રંગ, જેથી હું [સાધવી બની] સુખેથી ભિક્ષા લાવું અથવા મારા પગ અલતા આદિથી રંગ અથવા બીજું કામ છોડીને અહીં આવ અને જલ્દી મારો વાંસો ચોળ, મારું અંગ દુઃખે છે, તેથી દબાવ, પછી બીજું કામ કરજે.

— મારા વસ્ત્રો જીર્ણ થયા છે, તેથી બીજા લાવી આપ અથવા મેલાં વસ્ત્રો ઘોબીને આપ અથવા મારા વસ્ત્રો ઉંદર આદિ ખાય ન જાય તેનું ધ્યાન રાખ. અન્ન, પાણી લઈ આવ. ગંધ-પુષ્ટાદિ, હિરણ્ય તથા શોભન રજોહરણ લાવ. હું લોચ કરાવી શકું તેમ નથી માટે મારું માથું મુંડવા વાણંદ લાવ. હે શ્રમણ ! મને આજ્ઞા આપ, જેથી હું મારા લાંબા વાળ દૂર કરી શકું.

— અથ શબ્દ અધિકાર અંતર પ્રદર્શન માટે છે. પૂર્વે વેશ-ઉપકરણ આદિને આશ્રીને વર્ણન કર્યું, હવે ગૃહસ્થના ઉપકરણને આશ્રીને કહે છે. જેમકે - અંજણી-કાજલ રાખવાની નળી મને લાવી આપ, કટક-કેચુરાદિ અલંકાર લાવી આપ. ખુંબુલક મને આપ. જેથી હું સર્વાલંકારથી વિભૂષિત થઈને વીણાના વિનોદ વડે તમને પ્રસન્ન કરું. તથા લોઘ, લોઘના ફૂલ, કોમળ છાલવાળી વાંસની વાંસળી લાવ, તે દાંત કે ડાબા હાથ વડે પકડીને જમણા હાથ વડે વીણા માફક વગાડાય છે, એવી ગોળી લાવ, જે ખાઈને હું નષ્ટ ન થનાર ચૌવનવાળી બનું.

— ઉત્પલકુષ્ઠ તથા અગર, તગર આ બંને ગંધ દ્રવ્યો છે. આ કુષ્ઠ આદિ વીરણીના મૂળ સાથે વાટવાથી જેમ સુગંધી થાય તેમ કર તથા લોઘ કુંકુમ આદિ વડે સંસ્કારીત તેલ મારા મુખ માટે અને અભ્યંગન માટે લાવ. એવા તેલને લગાડવાથી મારું મુખ કાંતિવાળું થાય તથા વેણું-વાંસની બનેલી પેટી, કરંડક આદિ લાવ, જેથી તેમાં વસ્ત્રાદિ રાખું.

● સૂત્ર-૨૮૬ થી ૨૮૯ :-

નંદી ચૂર્ણકાદિ લાવો, છત્ર-પગરખાં લાવો, સૂપ છેદન માટે શસ્ત્ર લાવો, ગળી આદિથી વસ્ત્ર રંગાવી આપો...શાક બનાવવા તપેલી લાવો, આંબળા આદિ, પાણી લાવવાનું પાત્ર લાવો, ચાંદલા તથા આંજણ માટેની સળી લાવો, હવે ખાવાને વીંઝણો લાવો...સંદેશક, કાંસકી, અંબોડા પર બાંધવાની જાળી, દર્પણ, દંત પ્રક્ષાલક એ બધું લાવી આપો...સોપારી, પાન, સોય-દોરા લાવો. મૂત્ર-પાત્ર, સૂપડું ખાંડણી-ગાળવાનું પાત્ર લાવો.

● વિવેચન-૨૮૬ થી ૨૮૯ :-

નંદીચૂર્ણ એટલે ઘણાં દ્રવ્ય-ભેગા કરીને હોઠ પર લગાડવા બનાવેલ ચૂર્ણ. આવું ચૂર્ણ કોઈપણ રીતે લાવો. તડકા અને વરસાદના રક્ષણ માટે છતરી તથા પગરખાંની મને આજ્ઞા આપો, તેના વિના ચાલે તેમ નથી. તથા શાક, પાન સમારવા છરી આદિ લાવો, પહેરવા માટે ગુલિકાદિથી વસ્ત્રને રંગી દો જેથી તે કંઈક કે પૂર્ણ નીવું થાય. ઉપલક્ષણથી લાલ કે બીજા કોઈ વર્ણનું બને.

સારી રીતે કે સુખેથી જેમાં છાસ વગેરે ઉકળે તે સુફણી, અર્થાત્ થાળી કે કડાઈ નામક વાસણ તે શાક રાંધવા લાવો. સ્નાન કે પિત્તના ઉપશમન માટે આંબળા લાવી આપો. પાણી લાવવા માટે ઘડો લાવી દો. ઉપલક્ષણથી ઘી, તેલ આદિ લાવવાના બધાં વાસણ લાવી દો. ચાંદલો કરવા હાથી દાંત કે સોનાની સળી લાવો, જેનાથી ગોરાચંદનાદિ ચુકત તિલક કરું. અથવા જેના વડે તલ પિસાય તે તિલક કરણી કહેવાય. સૌવીરક આદિ અંજન તથા આંખ આંજવાની સળી લાવો. ઉનાળામાં તાપ શાંત કરવાનો વિંઝણો લાવો.

નાકના વાળ ચૂંટવાનો ચીપીયો, વાળ સંવારવાની કાંસકી, અંબોળાને સરખો કરવાને ઉનની જાળી, આખું શરીર જેમાં દેખાય તેવું દર્પણ તથા દાંતને સાફ કરવા દંતપ્રક્ષાલન મારી પાસે લાવીને મૂકો.

સોપારી, પાન ખાવા લાવો, સાંધવા સોય-દોરા લાવ. પેશાબ કરવાની કુંડી લાવો કેમકે રાત્રે બહાર જઈને પેશાબ હું કરી શકું નહીં મને બીક લાગે છે જે આવી કુંડી હોય તો મારે બહાર ન જવું પડે. આના દ્વારા બીજા અધમ કર્તવ્ય પણ ઉપલક્ષણથી જાણવા. તથા ચોખા વગેરે ઝાટકવા સૂપડું લાવો, સાજીખાર આદિ ગાળવાના બધાં સાધનો લાવી આપો.

● સૂત્ર-૨૯૦ થી ૨૯૩ :-

દેવપૂજનું પાત્ર, મદિરા પાત્ર લાવો, શૌચાલયનું હે આયુષ્યમાન્ ! ખનન કરો, પુત્ર માટે ધનુષ્, શ્રામણેર-તમારા પુત્ર માટે એક બળદ લાવો... ઘટિકા તથા ડિંડિમ લાવો, કુમારને રમવા માટે કાપડનો દડો લાવો. વર્ષાઋતુ નજીક છે, મકાન અને અન્નનો પ્રબંધ કરો...નવી સુતળીથી બનેલ માંચી અને ચાલવા માટે પાદુકા લાવો. દોહદની પૂર્તિ માટે અમુક વસ્તુ લાવો, આ રીતે નોકર માફક પુરુષ પર હુકમ કરે છે...પુત્ર જન્મ થતા સ્ત્રી કહે છે - આ પુત્રને લો અથવા

ત્યાગી દો. આ રીતે કોઈ પુત્રપોષક ઉંટની જેમ ભારવાહી બની જાય છે.

● વિવેચન-૨૯૦ થી ૨૯૩ :-

— દેવતાની પૂજા માટે તાંબાનું વાસણ મથુરામાં ચંદાલક નામે પ્રસિદ્ધ છે. ક્રક - જળના આધારરૂપ કે મદિરાનું વાસણ, તે લાવ. હે આયુષ્યમાન્ ! મારે માટે શૌચાલય બનાવ. જેના વડે તીર ફેંકાય તેવું ધનુષ્ મારા પુત્ર માટે લાવ. ત્રણ વર્ષનો બળદ લાવો. જેથી શ્રમણપુત્ર-તમારા પુત્ર માટે ગાડીએ ખેડી શકાય.

— ઘટિકા-માટીની ફૂલડી તથા ડિડિમ-નગારુ આદિ વાજિંત્રવિશેષ તથા કપડાનો દડો મારા નાના રાજકુમારરૂપ પુત્રને રમવા માટે લાવો. હવે ચોમાસુ આવી રહ્યું છે, માટે વર્ષાકાળમાં રહી શકાય તેવું ઘર બનાવ તથા તે કાળને યોગ્ય ચોખા લાવો કે પકાવો, જેથી સુખેથી આવતા ચોમાસામાં સુખેથી રહી શકીએ. કહ્યું છે કે - આઠ માસમાં અને યુવાની કે પૂર્વકાળમાં મનુષ્ય એવું કર્તવ્ય કરવું જોઈએ જેથી અંતે સુખેથી રહી શકાય.

— બેસવા માટે યોગ્ય માંચી, તેને નવી સૂત્ર-પાટીથી ભરાવી લાવ ઉપલક્ષણથી વ્યાધ્યર્થમથી મટાવી લાવ અને પગના મોજા કે લાકડાની ચાખડી ચાલવાને માટે લાવ કેમકે ખુલ્લા પગે હું જમીન ઉપર ચાલવા માટે સમર્થ નથી. અથવા ગર્ભમાં રહેલ પુત્રના દોહદ-મનોરથ તે પુત્રદૌહદ. અન્તવર્તી ફલાદિ અભિલાષ વિશેષ. તેને પૂર્ણ કરવા પુરુષો સ્ત્રીઓના કહેવાથી ખરીદેલા નોકર માફક આજ્ઞા કરવા યોગ્ય થઈ જાય છે. જેમ નોકરો પાસે લાજ રાખ્યા વિના બધાં કાર્ય કરાવે છે. તેમ તે પુરુષો સ્નેહપાશથી બંધાયેલ, વિષયના અર્થોઓને સંસારમાં અવતરવા વીથી જેવી સ્ત્રી વડે આદેશ કરાય છે. [નોકરની જેમ કામ કરાવે છે.]

— પુત્રનો જન્મ એ ગૃહસ્થીનું ફળ છે એટલે પુરુષોનું ફળ કામભોગ છે અને તેનું ફળ-પ્રદાન કાર્ય પુત્રજન્મ છે. તે કહ્યું છે - આ તેના સ્નેહનું સર્વસ્વ ગરીબ અને ધનિકને સમાન છે, ચંદન અને ઔશીર વિના જ હૃદયનું અનુલેપન છે. જેથી તેને ‘શપનિકા’ એમ કહ્યું છે. એ બાળક અવ્યક્ત વાણી બોલે છે. [તેનાથી આકર્ષણ સાંખ્ય કે યોગ મતાનુયાયી કહે છે] સાંખ્ય અને યોગ-મત છોડીને [તેનો પિતા થાઉં] તે મને ખૂબ પ્રિય લાગે છે.

વળી કહે છે - આ લોકમાં પુત્ર સુખ પહેલું છે, બીજું સુખ પોતાનું છે ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે પુત્ર પુરુષોને અભ્યુદયનું કારણ છે. તેના જન્મથી, તેને આશ્રીને જે વિડંબણા પુરુષોને થાય છે તે બતાવે છે—

આ બાળકને તમે સાચવો, મારે ઘણું કામ હોવાથી ક્ષણ માત્ર પણ તેને સાચવવાની કુરસદ નથી. સ્ત્રી ક્રોધીત થઈ કહે છે - હવે તેનો ત્યાગ કરી દો, હું એના સમાચાર પણ નહીં પૂછું. મેં તેને નવ માસ પેટમાં ઉપાડ્યો. તમે થોડી વાર તેને ખોળામાં બેસાડવા પણ રાજી નથી. અહીં નોકરના દેહાંતે પુરુષોની તુલના કરે છે. નોકર તો ભયનો માર્યો કાર્ય કરે છે, જ્યારે પુરુષ તો સ્ત્રીને વશ થઈ અનુગ્રહ માનતો મુશ થઈને તેણીની આજ્ઞા પાળે છે. તે કહે છે—

પુરુષ માને છે કે મને જે રૂચે છે, તે કાર્ય મારી સ્ત્રી મને બતાવે છે, પણ તે જાણતો નથી કે સ્ત્રી તેણીને પ્રિય હોય તે કરાવે છે. સ્ત્રીઓ પ્રાર્થના કરે તો પુરુષ પ્રાણો તણ દે, માતાને કાઠી મૂકે, સ્ત્રીએ માંગેલું પુરુષ શું ન આપે ? શું ન કરે ? મળ સાફ કરવા પાણી આપે, પગ પણ ઘોઈ આપે, તેણીનો બળખો પણ ઝીલી લે, સ્ત્રીને વશ થઈ પુરુષ બધું જ કરે.

આ પ્રમાણે પુત્ર નિમિત્તે કે બીજા કોઈ નિમિત્તને આશ્રીને દાસની માફક સ્ત્રી તેને આજ્ઞા કરે છે અને તે પણ પુત્રના પોષવાના સ્વભાવવાળા તે સ્ત્રીની સર્વ આજ્ઞા કરે છે અને તે પણ પુત્રના પોષવાના સ્વભાવવાળા તે સ્ત્રીની સર્વ આજ્ઞા પાળનારા કેટલાંક મોહોદયમાં વર્તતા સ્ત્રીના નિર્દેશવર્તી બની આલોક પરલોકના અપાયો વિસરી ઉંટની જેમ ભાર વહેનારા બને છે.

● સૂત્ર-૨૯૪,૨૯૫ :-

[સ્ત્રી વશ પુરુષ] રાત્રે ઉઠીને પણ પુત્રને ધાવમાતા માફક ખોળામાં સુવાડે છે, લજ્જાશીલ બનવા છતાં પણ ઘોબીની માફક કપડાં ઘુવે છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વે ઘણાં [સ્ત્રી-વશ] પુરુષોએ આલું કર્યું છે, જે ભોગાસકત છે, તે દાસ-પશુ કે મૃગ જેવો થઈ જાય છે અથવા તેનાથી પણ અધમ છે.

● વિવેચન-૨૯૪,૨૯૫ :-

રાત્રે પણ જાગે તો ધાવમાતા માફક રોતા બાળકને અનેક પ્રકારે ગાઈને કે બોલીને શાંત કરે છે. જેમકે - હે પુત્ર ! “તું નકપુર, હસ્ત કલ્પગિરિ, પાટણ, સીહપુર, શૌરીપુર નગરનો રાજા છે.” આવા અસંબદ્ધ કીડા વચનો વડે સ્ત્રીના ચિત્તને અનુવર્તતા પુરુષો જે કરે છે, તેનાથી સર્વત્ર ઉપહાસ પામે છે. જેના અંતઃકરણમાં સારી રીતે લજ્જા છે, તેવા લજ્જાળુ પુરુષો, તે પણ લજ્જા છોડીને સ્ત્રીના વચનથી સર્વે હલકાં કાર્યો કરે છે, તે કાર્યોને સૂત્રમાં બતાવે છે - વસ્ત્ર ઘોનાર ઘોબી જેવા થાય છે. ઉપલક્ષણથી બીજું પણ પાણી ભરવાનું આદિ કાર્યો કરે છે.

શું કોઈ પુરુષ આવા કાર્યો કરે છે ? જેથી તમે બતાવો છો ? —

— હા, ઘણાં પુરુષો આવા કાર્યો કરે છે, તે બતાવે છે - પૂર્વોક્ત કાર્યો સ્ત્રીની આજ્ઞાથી કરે છે - પુત્રને પોષવો, વસ્ત્રો ઘોવા આદિ કાર્યો સંસારના સંગીઓએ પૂર્વે કર્યા છે, હાલ કરે છે અને ભાવિમાં કરશે. જેઓ કામભોગ માટે આલોક પરલોકના અપાયો ભૂલીને ભોગ ભોગવવામાં રાયેલા છે તેઓ સાવધ અનુષ્ઠાનમાં રહેલા છે. તથા જેઓ રાગાંધ છે, સ્ત્રી દ્વારા વશ કરાયેલા છે, તેઓ દાસની માફક બીજાં પણ કાર્યો કરવામાં નિયોજાય છે.

જેમ ફાંસામાં ફસેલો મૃગ પરવશ છે, તેમ આત્મવશ ન હોય તેવો પુરુષ ભોજનાદિ કાર્યો પણ કરી આપે છે. તથા નોકર માફક, ગુલામ માફક મળ સાફ કરવા આદિ કાર્યો પણ કરે છે. તથા કર્તવ્ય-અકર્તવ્યતા વિવેક રહિતતાથી, હિત-અહિત પ્રાપ્તિ-પરિહારના શૂન્યત્વથી પશુ જેવો [પુરુષ સ્ત્રી બનાવી દે છે.] જેમ પશુને આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહનું જ્ઞાન માત્ર છે, તેમ આ પણ સદનુષ્ઠાન રહિતતાથી પશુ

જેવો જ છે. અથવા સ્ત્રીને વશ થયેલો દાસ-મૃગ-નોકર-પશુથી પણ અધમપણે હોવાથી કંઈ નથી - અર્થાત્ સર્વ અધમપણાથી તે પુરુષ જેવું બીજું કોઈ નથી, જેની તેને ઉપમા આપી શકાય. અથવા ઉભયથી બ્રષ્ટ હોવાથી તે કંઈ ગણતરીમાં નથી.

તેથી જ કહે છે - સદ્ અનુષ્ઠાન રહિત હોવાથી તેને સાધુ ન કહેવાય. વળી પાન-સોપરી આદિ પરિભોગના રહિતપણાથી તે ગૃહસ્થ પણ નથી. માત્ર મુંડેલ મસ્તકધારી છે, માટે [તે ઉભયથી બ્રષ્ટ છે.] અથવા આલોક પરલોકના અનુષ્ઠાન મધ્યે તે કંઈ ગણતરીમાં નથી.

હવે ઉપસંહાર કરતાં સ્ત્રી-સંગનો પરિહાર કહે છે—

● સૂત્ર-૨૯૬,૨૯૭ :-

આ પ્રમાણે સ્ત્રીના વિષયમાં કહ્યું છે, માટે સાધુ સ્ત્રી સાથે પરિચય કે સહવાસ ન કરે. આ કામભોગો પાપોત્પાદક છે, તેમ તીર્થકરે કહ્યું છે.

સ્ત્રી સંસર્ગ ભયોત્પાદક છે, કલ્યાણકારી નથી, તેથી સાધુ આત્મનિરોધ કરી, સ્ત્રી અને પશુને સ્વયં હાથથી સ્પર્શ ન કરે.

● વિવેચન-૨૯૬,૨૯૭ :-

પૂર્વોક્ત સ્ત્રીસંબંધી જે કંઈ કહેવાયુ, તે મુજબ - [સ્ત્રી કહે છે કે] વાળ - વાળી - [ચોટલાવાળી] એવી હું તમને ન ગમતી હોઈ તો માથુ મુંડાવી દઈ ઇત્યાદિ તથા સ્ત્રી સાથે પરિચય અને સ્ત્રી સાથે સંવાસ - એકમ નિવાસ. આત્મહિતમાં વર્તનારો, સર્વ અપાય ભીરુ સાધુ ન કરે. કારણ કે તે સ્ત્રીથી જેની ઉત્પત્તિ છે તે કામભોગો - સ્ત્રી સંપર્કથી યતાં પાપ વજ જેવા ભારે હોવાથી નરકમાં લઈ જાય છે. માટે કામભોગો અવધકર કે વજકર છે. એવું તીર્થકર, ગણકર આદિએ પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે ઉપસંહાર કરવા કહે છે - આ પ્રમાણે ભયનો હેતુ હોવાથી સ્ત્રી વડે બોલાતા વચનો તથા સંસ્તવ અને સંવાસ પણ ભયકારી છે, તેથી સ્ત્રી સાથે સંપર્ક કલ્યાણકારી નથી. કેમકે તે અસત્ અનુષ્ઠાનનો હેતુ છે, એમ જાણીને તે ભિક્ષુ કામભોગના વિપાકને સમજીને પોતાને સ્ત્રી સંપર્કથી રોકીને સન્માર્ગમાં સ્થાપીને જે કરે તે બતાવે છે - નરકવીથી પ્રાયઃ સ્ત્રીઓ સાથે કે પશુ સાથેનો સહવાસ છોડે. કેમકે - સ્ત્રી-પશુ-નપુંસક વર્જિત સ્થાનમાં રહેવું તેવું શાસ્ત્ર વચન છે. તથા પોતાના હાથ વડે - X - સ્ત્રી-પશુને ન ઝોડે. કેમકે તે પણ ચારિત્રને મલિન કરે છે.

● સૂત્ર-૨૯૮,૨૯૯ :-

વિશુદ્ધ લેશ્યાવાન્, મેઘાવી જ્ઞાની સાધુ મન-વચન-કાયાથી પરક્રિયાનો ત્યાગ કરે અને સાધુ શીતાદિ સર્વ સ્પર્શ સહન કરે.

“રાગ અને મોહને દૂર કરનાર તે સાધુ છે” એવું વીર ભગવંતે કહ્યું છે. તેથી અધ્યાત્મ વિશુદ્ધ, સુવિમુક્ત સાધુ મોક્ષ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત રહે.

- તેમ હું કહું છું. -

● વિવેચન-૨૯૮,૨૯૯ :-

— વિશેષથી શુદ્ધ એવા સ્ત્રી સંપર્કના પરિહારરૂપ નિષ્કલંક લેશ્યાવાળા અર્થાત્ અંતઃકરણ વૃત્તિવાળા તથા આવા તે મર્યાદાવર્તી મેઘાવી સાધુ; પરક્રિયા - સ્ત્રી આદિ પર પદાર્થો માટેની ક્રિયા અર્થાત્ વિષયભોગ દ્વારા પરોપકારકરણ અથવા બીજા દ્વારા પોતાના પગ દબાવવા આદિ ક્રિયા તે પર ક્રિયા છે. તેને જ્ઞાની પરિહરે. કહ્યું છે કે - વિષય ભોગની ઉપાધિ વડે ન બીજાનું કાર્ય કરવું કે પગ ઘોવડાવવા આદિ પોતાનું કાર્ય સ્ત્રી પાસે ન કરાવવું. આ પરક્રિયા વર્જન મન-વચન-કાયાથી કરે. તેથી કહે છે—

ઔદારિક કામભોગ માટે મનથી પણ ન જાય, બીજાને ન મોકલે કે બીજા જનારની અનુમોદના ન કરે. તે પ્રમાણે વચન અને કાયાથી ત્યાગ કરે. આ પ્રમાણે ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી ઔદારિક શરીરના નવ ભેદો થયા. આ પ્રમાણે દેવતા સંબંધી નવ ભેદ ગણતાં અટાર ભેદથી બ્રહ્મચર્ય પાળે. જેમ સ્ત્રી પરીષદ સહન કરે તેમ શીત, ઉષ્ણ, દંશ, મશક, તૃણ આદિ સર્વે સ્પર્શ - પરીષદોને સહન કરે. આવા સર્વ સ્પર્શસહે તે સાધુ છે.

— ઉક્ત વાત કોણે કરી ? તે કહે છે - પૂર્વે કહ્યું તે બધું ભગવંત મહાવીરે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી એક માત્ર પરહિતમાં રક્ત બનીને કહ્યું. સ્ત્રી સંપર્ક આદિ સંબંધી કર્મરજ દૂર કરનાર એવા ધૂત્તરજ તથા રાગ-દ્વેષરૂપ મોહ દૂર કરવાથી ધૂત્તમોહ એવા [વીર ભગવંતે કહ્યું છે.] પાઠાંતરથી - જેમાં રાગમાર્ગ-રાગપન્થ દૂર કરાયેલ છે તે સ્ત્રી સંસ્તવાદિ પરિહાર, તે બધું ભગવંત મહાવીરે કહ્યું છે. તેથી તે સાધુ સુવિશુદ્ધ અંતઃકરણથી રાગદ્વેષાત્મક સ્ત્રીસંપર્કથી મુક્ત થઈને સર્વ કર્મક્ષય યતાં સુધી સર્વ પ્રકારે સંયમ અનુષ્ઠાનમાં વર્તે - સંયમમાં ઉદમવાળો બને.

અધ્યયન-૪ “સ્ત્રીપરિજ્ઞા” ઉદ્દેશા-૨નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

इति - शब्द अध्यायनની પરિસમાપ્તિ બતાવે છે. બાકી પૂર્વવત્.

અધ્યયન-૪ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

- X - X - X - X - X - X - X -

❁ શ્રુતસ્કંધ-૧, અધ્યયન-૫ “નરકવિભક્તિ” ❁

● ભૂમિકા :-

ચોથું અધ્યયન કહ્યું, હવે પાંચમું કહે છે, તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે - પહેલા અધ્યયનમાં સ્વસમય-પરસમય પ્રરૂપણા કહી. બીજા અધ્યયનમાં સ્વસમયમાં બોધ પામવાનું કહ્યું. બોધ પામીને અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ સારી રીતે સહન કરવાનું ત્રીજા અધ્યયનમાં કહ્યું. બોધ પામેલાએ સ્ત્રી પરીપહને સમ્યક્ સહેવાનું ચોથા અધ્યયનમાં કહ્યું. આ અધ્યયનમાં બતાવશે કે ઉપસર્ગભીરુ સ્ત્રીને વશ થતાં અવશ્ય નરકે જાય, ત્યાં જે વેદના થાય છે તે. આ સંબંધે આવેલ આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગદ્વાર ઉપક્રમ આદિ કહેવા. તેમાં ઉપક્રમ અંતર્ગત અધ્યયન અને ઉદ્દેશાનો અર્થાધિકાર છે. અધ્યયન અર્થાધિકાર નિર્યુક્તિકારે પૂર્વે કહ્યો છે. જેમકે - ઉપસર્ગભીરુ સ્ત્રી-વશનો નરકમાં ઉપપાત થાય. ઉદ્દેશાર્થાધિકાર તો નિર્યુક્તિકારે કહ્યો નથી. કેમકે તે અધ્યયનાર્થાધિકારમાં આવી ગયો છે.

હવે નિક્ષેપ કહે છે, તે ત્રણ પ્રકારે છે - ઓઘનિષ્પન્ન, નામનિષ્પન્ન અને સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન. તેમાં ઓઘમાં ‘અધ્યયન’ શબ્દ છે, નામમાં નરકવિભક્તિ નામ છે. તે બે પદવાળું છે - નરક, વિભક્તિ. તેમાં ‘નરકપદ’ને જણાવે છે.

[નિ.૬૪,૬૫] નરક શબ્દના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ ભેદે છ નિક્ષેપ છે. નામ સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્યનરક આગમ અને નોઆગમથી છે. તેમાં આગમથી જ્ઞાતા પણ ઉપયોગ ન હોય, નોઆગમથી જ્ઞાતીર-ભવ્યશરીર-વ્યતિરિક્ત ત્રણ ભેદ. આ જ મનુષ્ય કે તિર્યચ ભવમાં જે કોઈ અશુભકર્મ કરવાથી અશુભ જીવો “કાળસૌરિક” આદિ છે અથવા જે કોઈ અશુભ સ્થાનો કેદખાના આદિ છે અને નરક જેવી વેદના છે, તે બધાં દ્રવ્યનરક છે. અથવા કર્મદ્રવ્ય નોકર્મદ્રવ્ય ભેદથી દ્રવ્યનરક બે પ્રકારે છે. તેમાં નરકમાં વેદવા યોગ્ય જે કર્મો બાંધ્યા તે એકભવિક બાંધેલા આયુવાળો અભિમુખ નામગોત્રવાળો એ દ્રવ્ય નરક છે. નોકર્મદ્રવ્ય નરક તો અહીં જ છે. તે અશુભ રૂપ રસ ગંધ વર્ણ સ્પર્શ છે. “ક્ષેત્રનરક” તે કાળ, મહાકાળ, સૌરવ, મહાસૌરવ, અપ્રતિષ્ઠાનાદિ ૮૪ લાખની સંખ્યાવાળો વિશિષ્ટ ભૂ-ભાગ છે.

‘કાળનરક’ જેટલો કાળ નરકની વેદના સહે તે છે.

‘ભાવનરક’ તે જે જીવો નરકનું આયુ ભોગવે તે તથા નરકમાં ભોગવવા યોગ્ય કર્મનો ઉદય છે અર્થાત્ નરકમાં રહેલ જીવોનો નારકીના આયુના ઉદયથી પ્રાપ્ત અશાતાવેદનીયાદિ કર્મોદય તે પણ ભાવનરક છે. આ પ્રમાણે અસહ્ય દુઃખ - કરવતથી વહેરાવું, કુંભીપાક આદિ પરમાધામી કૃત્ અને પરસ્પર ઉદીરણાકૃત્ તથા સ્વાભાવિક એ ત્રણ દુઃખ છે.

આ બધું જાણીને તપ અને ચારિત્રના અનુષ્ઠાનમાં રક્ત રહેવું, કેમકે તે બંને નરકના શત્રુ છે, તથા સ્વર્ગ-અપવર્ગનો એક હેતુ છે. તેથી આત્મહિતને ઇચ્છતા સાધુએ બીજુ છોડીને આ બેને સાધવા.

હવે વિભક્તિ પદના નિક્ષેપને કહે છે-

[નિ.૬૬-] વિભક્તિના નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ એમ છ પ્રકારે નિક્ષેપ છે. (૧) કોઈ સચિતાદિ દ્રવ્યનું નામ ‘વિભક્તિ’ હોય તે નામ વિભક્તિ જેમકે - સુ આદિ આઠ વિભક્તિ [સંસ્કૃતમાં] છે. (૨) સ્થાપના વિભક્તિ - પદ કે ધાતુને અંતે સ્થાપાય છે અથવા પુસ્તક-પાનામાં છાપેલી છે. (૩) દ્રવ્યવિભક્તિ જીવ, અજીવભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં જીવ વિભક્તિ સંસારી અને સિદ્ધ બે ભેદે, સિદ્ધ જીવ વિભક્તિ દ્રવ્ય અને કાળથી બે ભેદે છે. તેમાં દ્રવ્યથી તીર્થસિદ્ધ, અતીર્થસિદ્ધાદિ ૧૫ ભેદે છે. કાળથી પ્રથમ સમય સિદ્ધાદિ ભેદે અનેક પ્રકારે છે.

સાંસારિક જીવ વિભક્તિ ઇન્દ્રિય-જાતિ-ભવભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં ઇન્દ્રિયવિભક્તિ એક ઇન્દ્રિયાદિ પાંચ પ્રકારે છે. જાતિ વિભક્તિ પૃથ્વીકાયાદિ છ ભેદે છે અને ભવ વિભક્તિ નારકાદિ ચાર ભેદે છે.

અજીવ દ્રવ્ય વિભક્તિરૂપી, અરૂપી એમ બે ભેદે છે. તેમાં રૂપી દ્રવ્ય વિભક્તિ સ્કંધ, સ્કંધદેશ, સ્કંધપ્રદેશ અને પરમાણુ પુદ્ગલ ચાર ભેદે છે. અરૂપી દ્રવ્ય વિભક્તિ દશ ભેદે - ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય દેશ અને ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના ત્રણ-ત્રણ ભેદો તથા દશમું અદ્ધા સમય.

(૪) ક્ષેત્ર વિભક્તિ ચાર પ્રકારે - સ્થાન, દિશા, દ્રવ્ય, સ્વામીને આશ્રીને. તેમાં સ્થાનથી ઉર્ધ્વ, અધો, તીર્થુ એમ લોક વૈશાખ સ્થાન પુરુષ માફક કેડે હાય દર્શ ઉભેલ જેવો જાણવો. તેમાં પણ અધોલોકવિભક્તિ રત્નપ્રભાદિ સાત નરક પૃથ્વી, તેમાં પણ સીમંતક આદિ નરકઘન્દ્રક આવલિકાપ્રવિષ્ટ પુષ્પાવકીર્ણ, વૃત, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ આદિ નરકનું સ્વરૂપ કહેવું. તિર્યગ્લોકવિભક્તિ જંબૂદ્વીપ, લવણસમુદ્ર આદિ બમણા-બમણા વધતા સ્વયંભૂરમણ પર્યંત દ્વીપ-સમુદ્રો જાણવા. ઉર્ધ્વલોકવિભક્તિ સૌધર્માદિ ઉપર ઉપર રહેલા બાર દેવલોક આદિ જાણવા. તેમાં પણ વિમાનેન્દ્રક આવલિકા પ્રવિષ્ટ પુષ્પાવકીર્ણાદિ વિમાન સ્વરૂપ જાણવું.

દિશાને આશ્રીને પૂર્વાદિ દિશામાં રહેલ ક્ષેત્ર છે.

દ્રવ્યાશ્રયી શાલ્યાદિના ખેતર, સ્વામી આશ્રયી અમુકનું ક્ષેત્ર છે તે અથવા ક્ષેત્ર વિભક્તિ આર્ય-અનાર્ય ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં પણ આર્ય ક્ષેત્ર સાડા પચીસ દેશ [જનપદ] ને આશ્રીને આ પ્રમાણે - મગધમાં રાજગૃહ, અંગદેશમાં ચંપા, બંગામાં તામ્રલિપ્તી, કલિંગમાં કાંચનપુર, કાશી દેશમાં વાણરસી, કોશલમાં સાકેત, કુરુમાં ગજપુર, કુશાર્તમાં સૌરિપુર, પંચાલે કંપિલપુર, જંગલામાં અહિંચત્રા, સૌરાષ્ટ્રમાં દ્વારવતી, વિદેહમાં મિથિલા, વત્સમાં કૌસાંબી, સાંડિલ્યમાં નંદીપુર, મલયમાં ભદ્વિલપુર, વચ્છમાં વૈરાટ, વરણમાં અચ્છા, દર્શાર્ણમાં મૃતિકાવતી, ચેદીકમાં શુક્તિમતી, સિંધુસૌવીરમાં વીતભય, શૂરસેનમાં મથુરા, પાપામાં બંગલગરી, પુરીમાં માસા, કુણાલમાં શ્રાવસ્તી, લાટમાં કોટિવર્ષ, કૈકયીના અર્ધભાગમાં શ્વેતાબિંકા નગરી ઉક્ત સાડા પચીસ દેશ તે આર્યક્ષેત્ર છે. [નગરીમાં નામ માહિતી માટે જણાવેલા છે.] આ દેશોમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બલદેવ, વાસુદેવનો જન્મ થાય છે.

અનાર્ય ક્ષેત્ર ધર્મસંજ્ઞારહિત છે, તે અનેક પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે - શક, યવન, શબર, બર્બર, કાય, મુરુંડ, દુક્ટ, ગૌડ, પક્કણિકા, આખ્યાક, હૂણ, રોમ, પારસ, ખસ, ખાસિકા, દ્વિબલ, યલ, ઓસ, બુક્કસ, ભિલ્લ, અંધ, પુલિંદ્ર, કૌંચ, ભ્રમર, રૂક, કંબોજ, ચીન, ચંચક, માલવ, દ્રમિલ, કુલાખ્ય, કેકય, કિરાત, હયમુખ, ખરમુખ, ગજમુખ, તુરગમુખ, મેટમુખ આદિ અનેક અનાર્યો છે.

તે દેશના લોકો પાપી ચંડદંડ કરનારા, નિર્લજ, નિર્દય છે, જેઓ ધર્મ એવા અક્ષરો સ્વપ્ને પણ જાણતા નથી.

કાળ વિભક્તિ અતીત-અનાગત-વર્તમાનકાળ ત્રણ ભેદે છે. અથવા એકાંત સુષમ આદિના ક્રમથી અવસર્પિણી - ઉત્સર્પિણી બાર આરાવાળું કાલચક્ર છે અથવા સમય, આવલિકા, મુહૂર્ત, દિવસ, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, વરસ, યુગ, પલ્લોપમ, સાગરોપમ, ઉત્સર્પિણી, પુદ્ગલ પરાવર્ત છે.

ભાવવિભક્તિ - જીવ, અજીવ ભાવ ભેદે બે પ્રકારે છે. તેમાં જીવભાવ વિભક્તિ ઔદયિકાદિ છ ભેદે છે. તેમાં ઔદયિક - ગતિ કષાય લિંગ મિથ્યાદર્શન અજ્ઞાન અસંચત અસિદ્ધ લેશ્યા છે, તેના અનુક્રમે ૪-૪-૩-૧-૧-૧-૧-૬ એ ૨૧-ભેદ છે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ભેદથી બે પ્રકારે છે. ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર, જ્ઞાન, દર્શન, દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય એમ નવ ભેદે છે. તથા ક્ષાયોપશમિક :- જ્ઞાન-૪, અજ્ઞાન-૩, દર્શન-૩, દાનાદિ લબ્ધિ-૫ એ પંદર ભેદે છે અને સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, સંયમાસંયમ મળી ૧૮-ભેદે છે. પારિણામિક ભાવ જીવ, ભવ્ય, અભવ્યના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. સાંનિપાતિક બે થી છવીસ ભેદે છે. તેનો સંભવ છ પ્રકારે છે અને ગતિભેદથી તે પંદર પ્રકારે છે.

અજીવ ભાવ વિભક્તિ મૂર્તપદાર્થના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાન, પરિણામરૂપે છે અને અમૂર્તોના ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહના, વર્તનાદિ છે. હવે સમસ્ત પદ અપેક્ષાએ નરકોના વિભાગરૂપ છે તેને કહે છે—

[નિ.૬૭-] શીત, ઉષ્ણરૂપ જે તીવ્ર વેદના ઉત્પાદક સ્પર્શ-સંપર્ક, પૃથ્વી આ સંસ્પર્શને અનુભવે છે, તેને વિશેષથી કહે છે - દેવાદિ વડે ઉપશાંત થવું શક્ય ન હોય તે અન્યાન્ ઉપક્રમ છે. આવો અપરાસાદ્ય પૃથ્વી સ્પર્શ નારકો અનુભવે છે. ઉપલક્ષણથી રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દ પણ એકાંતે અશુભ હોય છે, તેને નારકો અનુભવે છે. તથા ૧૫-પ્રકારના પરમાધામીએ કરેલ મુદ્ગર, અસિ, કુંતક, ચક્ર, કુંભીપાક આદિ વેદના પહેલી ત્રણ નરકમાં નારકો સ્વકૃત્ કર્મો ઉદયમાં આવતા અશરણ થઈને ઘણો કાળ ભોગવે છે. બાકીની ચાર નરકમાં સ્વાભાવિક દુઃખો છે. પરમાધામી અભાવે પણ પોતાની મેળે જ તીવ્રતર વેદના પોતાના કર્મના ફળરૂપે અનુભવે છે અને પરસ્પર ઉદીરિત દુઃખો હોય છે.

પહેલાની ત્રણ નારકોમાં જે પરમાધામી જે દુઃખ દે છે, તે કહે છે—

[નિ.૬૮,૬૯-] અંબ, અંબરિષ, સામ, સબલ, રૌદ્ર, ઉપરૌદ્ર, કાલ, મહાકાલ, અસિપત્ર, ઘણુ, કુંભ, વાલુ, વૈતરણી, ખરસ્વર, મહાઘોષ આ પંદર જાતિના પરમાધામી

પોતાના નામ પ્રમાણે દુઃખ દેનારા છે. તેઓ જે જે વેદનાઓ નારકીના જીવોને આપે છે, તે કહે છે—

[નિ.૭૦ થી ૮૩-] તેમાં અંબ નામક પરમાધામી પોતાના ભવનથી નરકાવાસમાં જઈને ક્રીડા માટે જ નારકોને અનાથ કૂતરા માફક શૂલાદિના પ્રહારથી એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને કાઢે છે, તથા તે પોતાની ઈચ્છા મુજબ તે બિચારાને ભમાવે છે. તથા આકાશમાં ઉછાળીને નીચે પડતાં મુદ્ગર આદિથી હણે છે તથા શૂલાદિથી વિંધે છે. કૃકાટિકામાં ગ્રહણ કરીને ભૂમિ ઉપર ઉંધા મુખે પડકે છે. ત્યાંથી પાછા આકાશમાં ઉછાળીને નીચે ફેંકે છે આ રીતે વિંડબના પમાડીને નરકમાં નારકોને પીડે છે.

વળી તે મુદ્ગરાદિથી હણેલા, ફરી તલવાર આદિથી હણેલા નરક પૃથ્વી ઉપર મૂર્છિત થયેલાને કર્પણીઓથી છેદીને આમતેમ ચીરે છે તથા ચીરતા મગની દાળ માફક બે ફાડીયા કરે છે. વચ્ચે પછાડીને ટુકડે ટુકડા કરે છે. આ પ્રમાણે અંબર્ષિ પરમાધામી દુઃખ દે છે.

તીવ્ર અસાતા ઉદયમાં વર્તતા નારકોને શ્યામ નામે પરમાધામી આવું દુઃખ આપે છે. જેમકે - અંગોપાંગનું છેદન, નિષ્કુટથી - નીચે વજ્રભૂમિમાં ફેંકવા, શૂળ આદિ વડે વીંધવા, સોય આદિથી નાક વગેરેમાં કાણાં પાડે, કુરકર્મ કરનારાને દોરડા વડે બાંધવા તથા તેવા જ પ્રકારના લતા-પ્રહાર વડે તાડન કરે છે. આ પ્રમાણે દારુણ દુઃખ આપીને શાતન, પાતન, વેદન, બંધનાદિ ઘણું કષ્ટ આપે છે.

શબલ નામે પરમાધામી તેવા પ્રકારના કર્મોદયથી ઉત્પન્ન ક્રીડા પરિણામ માત્રથી પુન્યહીન નારકોને જે કરે છે, તે બતાવે છે. જેમકે - ફેફસા - આંતરડાંમાં રહેલ માંસ વિશેષ તથા હૃદયને ચીરે છે તેમાં રહેલ કાળજના માંસ ખંડને તથા પેટમાં રહેલા આંતરડાના ભાગને ખેંચે છે, વાદર-[અંતરત્વચા] ને ખેંચે છે. વિવિધ ઉપાયોથી અશરણ નારકોને તીવ્ર વેદના પહોંચાડે છે.

નામ પ્રમાણે અર્થ ધરાવતા રૌદ્ર નામક પરમાધામીઓ વિવિધ તલવાર શક્તિ આદિ શસ્ત્રોથી અશુભ ઉદયવાળા નારકોને પરોવે છે.

ઉપરુદ્ર નામના પરમાધામી નારકોના અંગ પ્રત્યંગ-મસ્તક, બાહુ આદિ તથા હાથ-પગને મરડે છે. તે પાપી જીવોને કતરણીથી ચીરે છે. તથા એવું કોઈ દુઃખ નથી કે જે તે નારકીઓને ન આપતા હોય.

કાલ નામના અસુર પરમાધામી મોટા ચૂલા, શુંઠક, કંદુક, પ્રચંડકોમાં તીવ્ર તાપમાં નારકોને પકાવે છે તથા ઉંટડી આકારની કુંભીમાં તથા લોટાની કડાઈમાં નારકોને મૂકીને માછલાની માફક સેકે છે.

મહાકાલ નામક પરમાધામી પાપકર્મ નિરત નારકોને વિવિધ ઉપાયોથી પીડે છે. જેમકે - નારકોને ઝીણા માંસના ટુકડા જેવા કરે છે. પીઠમાંથી તેમના ચામડાને છેદે છે, જે પૂર્વે માંસ ખાતા હતા તેવા નારક જીવોને તેનું પોતાનું માંસ ખવડાવે છે.

અસિ નામક પરમાધામી અશુભ કર્મોદયવાળા નારકોને પીડે છે. જેમકે - તેના હાથ-પગ ઉરુ બાહુ મસ્તક પડખાં આદિ અંગ ઉપાંગોને છેદે છે, ઘણાં ટુકડાં કરે

છે, ઘણું દુઃખ આપે છે.

અસિપ્રધાન પત્રધનુ નામના પરમાધામી બીભત્સ અસિપત્રવન કરીને ત્યાં છાયા માટે આવેલા બીયારા નારકોને તલવાર આદિથી કાપે છે. તથા કાન, નાક, ઓઠ, હાથ, પગ, દાંત, છાતી, કમર, ઉરુ, બાહૂને છેદન, ભેદન, શાતન આદિ કરવા પોતે વિકુર્વેલ પવન વડે ઝાડ હલાવી, તલવાર જેવા પાંદડા આદિ કરે છે. તે કહે છે - પગ, હાથ, ખભા, કાન, ઓઠ, નાકને છેદે છે. તાળવુ, મસ્તક, પું-લિંગ, આંખ, હૃદય અને પેટને ભેદી નાંખે છે.

કુંભી નામક પરમાધામી નારક જીવોને પીડે છે - પકાવે છે. ઉંટની કે કડિલ્લક આકારની કુંભીમાં - લોટાના વાસણમાં - X - X - પકાવે છે.

વાલુક નામક પરમાધામી અનાથ નારકીને તપેલીમાં - રેતીના ભરેલા વાસણમાં ચણાની જેમ તડતડ ભુંજે છે. કદંબના ફૂલના આકાર જેવી રેતીમાં ઉપરના ભાગમાં નારકી જીવોને પાડીને ખુલ્લા આકાશ નીચે શેકે છે.

વૈતરણી નામક પરમાધામી વૈતરણી નદી વિકુર્વે છે. તે પરુ, લોહી, વાળ, હાડકાં વહેનારી મહાભયંકર કલકલ કરતા અવાજ વાળી છે. તેમાં ખારું ગરમ પાણી અતિ બીભત્સ દેખાવાળું છે તેમાં નારકોને વહાવે છે.

ખરસ્વર નામક પરમાધામી નારકોને આ રીતે પીડે છે - જેમકે કરવતથી વેરાતા પાટીયા માફક તેને વેરે છે - ચીરે છે, પરશુ વડે તેના શરીરના કકડા કરે છે, છોલી-છોલીને પાતળા કરે છે. વજ જેવી ભયંકર શૂળોવાળા શાલ્મલી વૃક્ષ ઉપર ખર સ્વરે રોતા નારકીને યડાવીને પાછા નીચે ખેંચે છે.

મહાઘોષ નામક પરમાધામી જે અધમ અસુર ભવનપતિ છે તે શિકારી માફક પરપીડા ઉત્પાદનથી અતુલ હર્ષ પામનારા, ક્રીડા ખાતર વિવિધ ઉપાયો વડે નારકોને પીડનારા છે. તેઓ ડરથી ભાગતા મૃગની માફક નારકોને ચારે તરફ પીડા ઉત્પાદન સ્થાને બાંધે છે. બકરા આદિનો હોમ કરતા કસાઈ માફક તે નારકોને બાંધીને મારે છે. ત્યારે હર્ષ પામે છે - નામ નિક્ષેપ પૂર્ણ -

❀ અધ્યયન-૫ 'નરયવિભત્તિ' - ઉદ્દેશો-૧ ❀

૦ હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણવાળું સૂત્ર કહેવું જોઈએ-

● સૂત્ર-૩૦૦,૩૦૧ :-

મેં કેવલી મહર્ષિને પૂછ્યું કે નરકમાં કેવી પીડા ભોગવવી પડે છે ? હે મુનીશ ! આપ જ્ઞાન દ્વારા જાણો છો માટે અજ્ઞાની એવા મને બતાવો કે અજ્ઞાની જીવો નરકમાં કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?... મેં આવું પૂછ્યું ત્યારે મહાનુભાવ, કાશ્યપ, આશુપ્રજા ભગવંતે એમ કહ્યું કે - તે ઘણું વિષમ છે, છત્રસ્થ માટે તેનો અર્થ દુર્ગમ છે. ત્યાં પાપી અને દીન જીવો રહે છે તે હવે હું કહીશ-

● વિવેચન-૩૦૦,૩૦૧ :-

જંભૂસ્વામીએ સુધમસ્વામીને પૂછ્યું કે હે ભગવન્ ! નારકો કેવા છે ? કેવા કર્મોથી જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ત્યાં કેવી વેદનાઓ છે ? આવું પૂછતાં સુધમસ્વામીએ

કહ્યું - તમે જે મને આ પૂછ્યું તે - અતીત, અનાગત, વર્તમાન સૂક્ષ્મ - પદાર્થોને કહેનારા કેવલી, ઉગ્ર તપ અને ચારિત્રકારી, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ સહિષ્ણુ શ્રીમન્ મહાવીર વર્ધમાનસ્વામીને પૂર્વે પૂછેલું કે નરકાવાસો કેવી વેદનાથી યુક્ત હોય છે તે હું જાણતો નથી, હે મુને ! આપ કેવલજ્ઞાન વડે આ બધું જાણો છે, તે મને કહો તથા બતાવો કે અજ્ઞાની જીવો, હિતા-હિતના વિવેકથી રહિત, કેવા કેવા કર્મો બાંધીને નરકે ઉત્પન્ન થાય છે ? ત્યાં કેવી વેદના ભોગવે છે ?

આ પ્રમાણે મેં વિનયથી પૂછતા ૩૪ અતિશયોના મહા અનુભાવરૂપ માહાત્મ્ય યુક્ત ભગવંતે પ્રશ્નોના ઉત્તર કેવલજ્ઞાન વડે જાણીને કહેલા. - કોણે ? આશુપ્રજા વીર વર્ધમાનસ્વામીએ સર્વત્ર સદા ઉપયોગથી આપ્યા. મેં પૂછતા ભગવંતે કહ્યું કે - તે જે પૂછ્યું તેને હું જણાવીશ, તું ઉપયોગ રાખીને સાંભળ. અસદ્ અનુષ્ઠાનથી પ્રાપ્ત નરક દુઃખનો હેતુ છે. અથવા નરકાવાસ દુઃખ આપે છે. માટે દુઃખ જ છે, અથવા અસાતા વેદનીયના ઉદયથી તીવ્રપીડાત્મક દુઃખ છે. આ પરમાર્થથી વિચારતા તે અસર્વજ્ઞ માટે ગહન-વિષમ-દુર્વિજ્ઞેય છે. કેમકે તેના પ્રતિપાદક પ્રમાણનો અભાવ છે. અથવા તે દુઃખ તે જ પદાર્થ છે કે જેમાં દુઃખની નિમિત્ત કે દુઃખનું પ્રયોજન છે. તે દુઃખાર્થ પોતે નરકસ્થાન છે તે દુરુત્તર હોવાથી વિષમ છે તે હું કહું છું-

તે સર્વ પ્રકારે દીન હોવાથી આદીનિક છે. ત્યાં અત્યંત દીન જીવો રહે છે. ત્યાં પૂર્વે કરેલ દુષ્ટત, પાપ કે અસત્ અનુષ્ઠાનના ફળરૂપ અશાતા વેદનીયનો ઉદય હોય છે. તેથી તે દુષ્ટતિક છે. જે હું આગળ કહીશ. અર્થાત્ નારક જીવોના પૂર્વ જન્મમાં જે નરકગતિયોગ્ય કૃત્ય છે તે કહીશ.

● સૂત્ર-૩૦૨ થી ૩૦૪ :-

આ સંસારમાં કેટલાક અજ્ઞાની, અસંયમી જીવનના અર્થી, રૌદ્ર પાપકર્મ કરે છે. તેઓ ઘોર, સઘન અંધકારમય, તીવ્ર સંતપ્ત નરકમાં જાય છે... તેઓ પોતાના સુખને માટે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની ક્રૂરતાથી હિંસા કરે છે, ભેદન કરે છે, અદત લે છે અને સેવનીય સંયમનું સેવન કરતા નથી...તે ઘણાં જીવોની હિંસા કરે છે, દૃષ્ટતાપૂર્વક વચન બોલે છે, તે અજ્ઞાની મરીને નીચે અંધકારમય નરકમાં જાય છે, ત્યાં ઉંઘે માથે મહાકષ્ટ ભોગવે છે.

● વિવેચન-૩૦૨ થી ૩૦૪ :-

- જે કોઈ મહારંભ, પરિગ્રહ, પંચેન્દ્રિયવધ, માંસભક્ષણાદિ સાવધ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત છે, રાગદ્રેષથી ભરેલા તિર્યક કે મનુષ્ય છે, આ સંસારમાં અસંયમ જીવિતના અર્થી છે, પાપના ઉપાદાનરૂપ અનુષ્ઠાન-પ્રાણીઓને ભય ઉપજાવીને ભયંકર એવા હિંસા, જૂઠ આદિ કર્મો કરે છે. આવા તે જીવોને તીવ્ર પાપોદયવર્તીને અત્યંત ભયાનક, ઘણાં ગાટ અંધકારમાં જ્યાં આંખ વડે પોતાને પણ જોઈ ન શકે, માત્ર અવધિ [વિભંગ] જ્ઞાનથી ઘુવડો જેમ જરા-જરા દિવસને જુએ, તેમ તે નારકીના જીવો જુએ છે.

આગમમાં કહ્યું છે - હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારકી જીવ અવધિજ્ઞાનના

ઉપયોગ થકી ચારે દિશામાં જોતાં કેટલા ક્ષેત્રને જાણે - જુઓ ?

હે ગૌતમ ! ઘણું ક્ષેત્ર ન જાણે, ન જુઓ. પોતાની આસપાસના થોડા ક્ષેત્રને જાણે, થોડું ક્ષેત્ર જુઓ ઇત્યાદિ તથા દુઃસહ - ખેરના અંગારાના મોટા ઢગલાના તાપથી અનંતગુણો સંતાપ જેમાં છે, તે તીવ્ર તાપવાળા નરકમાં બહુ વેદનાવાળા સ્થાનમાં પૂર્વે વિષયરાગ ન છોડવાથી, પોતાના કરેલ કર્મના ભારથી પડે છે. ત્યાં વિવિધ વેદના અનુભવે છે. કહ્યું છે—

જેણે વિષયસુખ છોડેલ નથી, સંસાર સમુદ્રના વિલયના મુખ સમ દુઃખના સમૂહવાળી નરકમાં પડી, ત્યાં ન બુઝાવેલા અગ્નિની જ્વાળામાં બળે છે. ત્યાં પરમાધામીના પગની લાતોથી છાતી અને મુખમાંથી લોહી ઓકતો તે નારકી જીવ કરવતથી બે ભાગમાં વહેંચાય છે. ચંદ્રમાં ભેદાતા પીડાઈને તેના બરાડાથી દિશાઓ ગાજી ઉઠે છે અને તાપથી બળતાં ફાટતાં માથાના હાડકાંનો સમૂહ ઉછળે છે. તથા—

કડાયામાં દૂધની માફક કડાતાં નારકી જીવો આકંઠ કરે છે, ત્યારે પૂર્વકૃત દુષ્કૃત્યોનું ફળ ભોગવતા શૂળોથી ભેદાયેલ, ઉંચે ફેંકેલ ઉર્ધ્વકાય સમૂહાદિ દુઃખ સહે છે. ત્યાં ભયંકર શબ્દ, અંધકાર, દુર્ગન્ધનું બંધનાગાર, દુર્ધર કલેશ તથા ભેદેલા હાથ, પગમાંથી નીકળતો લોહી અને ચરબીનો મોટો પ્રવાહ વહે છે. ગીધના જેવી ચાંચોથી, નિર્દયતા વડે માથાનો ભાગ ઉખેડતાં [નારકી જીવ] આકંઠ કરે છે. તથા તપેલા સાણસા વડે દંટ પકડીને જીભને ખેંચી કાઢે છે. તીક્ષ્ણ અંકુશના અગ્ર ભાગથી ખેંચેલા કાંટાના ઝાડના અગ્ર જેવા જર્જરીત શરીરવાળા ક્ષણમાત્ર પણ સુખ થવું દુર્લભ છે અને દુઃખ તો સદા ચાલુ છે.

આ પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રાણીને મારવામાં તત્પર, સત્યથી ભ્રષ્ટ, પાપસમૂહ એકત્ર કરેલા જીવો આ જગત્માં હોય, તે ભયંકર નરકમાં પડે છે [અને નરકમાં ઉપરોક્ત વિવિધ પીડા ભોગવે છે.]

— જે જીવો અતિ નિર્દયપણે ચૈત્રપરિણામથી હિંસામાં પ્રવૃત્ત છે. બે ઇન્દ્રિયાદિ ત્રસ જીવોને તથા પૃથ્વીકાયાદિ સ્થાવર જીવોને કોઈ મહા મોહોદયવર્તી હણે છે, તથા જે જીવ સ્વશરીર સુખાર્થે વિવિધ ઉપાયો વડે પ્રાણીનું ઉપમર્દન કરે છે તથા પરદ્રવ્યને ચોરનાર એવો અદત્તહારી છે તથા આત્મના હિતને માટે સેવનીય એવા કંઈ પણ સદનુષ્ઠાન કે સંયમનો અભ્યાસ કરતાં નથી અર્થાત્ પાપના ઉદયથી કાગડાના માંસના ત્યાગરૂપ એવા વિરતિ પરિણામ પણ કરતો નથી એવો જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થઈ દુઃખી થાય છે.

— જેનામાં ઘૃષ્ટતા છે, તે “પ્રાગલ્ભી” છે. ઘણાં પ્રાણીના પ્રાણોને અતિપાત કરવાના સ્વભાવવાળો તે અતિપાતી છે. અર્થાત્ પ્રાણીને મારીને કે ઘાત કરીને જે એમ કહે કે - વેદમાં કહેલી હિંસા હિંસા નથી. રાજાનો આ ધર્મ છે કે શિકારથી વિનોદ ક્રિયા કરે. અથવા [માને કે] - માંસભક્ષણમાં દોષ નથી, દારુ અને મૈથુનમાં દોષ નથી. આ જીવોની પ્રવૃત્તિ છે - X - ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે કૂર સિંહ કે કાળાનાગ

માફક સ્વભાવથી જ જીવહિંસા કરે છે, કદી હિંસાથી શાંત થતો નથી, કોધાગ્નિથી બળતો રહે છે. અથવા મત્સ્યાદિ વધ વડે આજીવિકા મેળવતો કે તેમાં લુબ્ધ થઈ સર્વદા વધના પરિણામથી યુક્ત થઈ પ્રાણીને હણે છે, તે સ્વકૃતકર્મ વિપાકથી તે નરકમાં જાય છે.

કોણ ? જે અજ્ઞ છે - રાગદ્વેષનો ઉદયવર્તી છે, તે મરણકાળે નીચે અંધકારમાં જાય છે. તથા પોતાના દુશ્ચરિત્રથી નીચું માથું કરીને વિષમ યાતના સ્થાનમાં જાય છે. અર્થાત્ ઉંદે માથે નરકમાં પડે છે.

હવે નરકમાં રહેલ નારકો જે અનુભવે છે, તે બતાવવા કહે છે—

● સૂત્ર-૩૦૫ :-

“હણો, છેદો, ભેદો, બાળો.” આવા પરમાધામીના શબ્દો સાંભળીને તે નારકો ભયથી સંજ્ઞાહીન બને છે. વિચારે છે કે કઈ દિશામાં જઈએ ?

● વિવેચન-૩૦૫ :-

તિર્યક કે મનુષ્યભવથી જીવો નરકમાં ઉત્પન્ન થઈને અંતર્મુહૂર્તમાં પાંખો કાપી લીધેલા પક્ષીની માફક નવા શરીરો મેળવે છે. પર્યાપ્તિભાવ પ્રાપ્ત કરે ત્યાં પરમાધામીના કરેલા અતિ ભયાનક શબ્દોને સાંભળે છે. જેમકે - મુદ્ગર આદિ વડે હણો, ખડ્ગ આદિથી છેદો, શૂલ આદિથી ભેદો, અગ્નિના તણખાથી બાળો. આ પ્રમાણે કાનને અસુખકારી ભયંકર શબ્દોને સાંભળીને તે નારકો ભયથી ઉદ્ભ્રાન્ત લોચનવાળા થઈ, ભયથી ડરીને જેની સંજ્ઞા-અંતઃકરણવૃત્તિ નષ્ટ થઈ છે, તેવા નષ્ટસંજ્ઞક, અમે કઈ દિશામાં જઈએ કે જેથી અમને આ મહાઘોર શબ્દોથી ઉત્પન્ન દારુણ દુઃખમાં રક્ષણ મળે એવી તેઓ આકાંક્ષા કરે છે.

હવે ભયથી દિશાઓમાં નાસતા તે શું અનુભવે ? તે કહે છે —

● સૂત્ર-૩૦૬ :-

પ્રજ્વલિત અગ્નિની રાશિ સમાન, જ્યોતિમય ભૂમિ સમાન નરકભૂમિ ઉપર ચાલતા તેઓ દાળે છે ત્યારે કરુણ રૂદન કરતા ત્યાં ચિરકાળ રહે છે.

● વિવેચન :-

ખેરના અંગારાના પુંજ, જવાલાથી આકુલ તથા અગ્નિથી બળતી એવી ભૂમિની જેને ઉપમા અપાઈ છે, તેવી “અઙ્ગારસન્નિભાભૂમિ” પર ચાલતા તે નારકો અતિ બળતાં દીન સ્વરે આકંઠ કરે છે. ત્યાં બાદર અગ્નિના અભાવે તેવી ઉપમાથી ભૂમિ બતાવી. આ પણ માત્ર જાણવાને કહ્યું છે. બાકી નરકના તાપની ઉપમા અહીંના અગ્નિથી ન થાય. તે નારકો મહાનગરના દાહથી અધિક તાપ વડે બળતાં પ્રગટ સ્વરે મહાશબ્દો કરી તે નરકવાસમાં ઘણો કાળ રહે છે. કેમકે નરકાયુ ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩-સાગરોપમ, જઘન્યથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ રહે છે. - વળી -

● સૂત્ર-૩૦૭ :-

અસ્ત્રા જેવી તેજ ધારવાળી દુર્ગમ, વૈતરણી નદી વિશે તમે સાંભળેલ હશે ? બાણોથી છેદાતા અને શક્તિથી હણાતા તેઓ દુર્ગમ વૈતરણીમાં પડે છે.

● વિવેચન :-

સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને આ કહે છે - જેમ ભગવંતે આ કહ્યું, તે તમે સાંભળ્યું, વૈતરણી નામે ક્ષાર, ઉષ્ણ લોહીના રંગવાળુ પાણી વહાવતી નદી છે તે દુઃખ ઉત્પાદક છે. તથા જેમ અસ્ત્રો તીક્ષ્ણ છે, તેમ તે નદીનો પ્રવાહ શરીરના અવયવોને કાપનારો છે. તે નારકો તપેલ અંગારા જેવી ભૂમિમાં જળતૃષ્ણથી અભિતપ્ત થઈ, તાપને દૂર કરવા - X - તે વૈતરણી નદીમાં તરે છે - કેવા થયેલા ? બાણ કે પરોણાથી પ્રેરિત, ભાલાથી હણાયેલા તે જ ભયંકર નદીમાં પડે છે.

● સૂત્ર-૩૦૮,૩૦૯ :-

તે નારકો નાવની નજીક આવે ત્યારે પરમાધામી તેમને ખીલીથી વીંધે છે. તેઓ સ્મૃતિવિહીન બને છે. બીજા પણ તેને ત્રિશૂલાદિથી વીંધે છે.

કોઈ પરમાધામી ગળામાં શિલા બાંધીને નારકને ઈંડા પાણીમાં ડૂબાડે છે. કોઈ કદંબ પુષ્પ સમાન લાલ ગરમ રેતી અને મુર્મુર અગ્નિમાં આમતેમ ફેરવીને પકાવે છે.

● વિવેચન-૩૦૮,૩૦૯ :-

તે નારકો વૈતરણી નદીના અતિ ઉષ્ણ, ક્ષારયુક્ત, દુર્ગંધી જળથી કંટાળીને લોટાના ખીલાવાળી નાવ પર ચડવા જતાં પૂર્વે ચડેલા પરમાધામીઓ ગળામાં તેમને વીંધે છે, વીંધાવાથી કલકલાયમાન સર્વજ્ઞોત વડે વૈતરણી જળ વડે સંજ્ઞા નષ્ટ થવા છતાં પોતાના કર્તવ્યનો વિવેક ભૂલેલા બને છે. બીજા પરમાધામી નારકો સાથે કીડા કરતા, નાસતા એવા નારકને ત્રિશૂલ અને શૂલ વડે વિસ્તારથી વીંધીને નીચે ભૂમિમાં લટકાવે છે.

વળી કેટલાંક નારકોના ગળામાં પરમાધામીઓ મોટી શિલા બાંધીને ઈંડા પાણીમાં ડૂબાડે છે, ફરી પાછા તેમને ખેંચીને વૈતરણી નદીમાં કલંબુકા વાલુકા તથા મુર્મુર અગ્નિમાં ઘણી તપેલી રેતીમાં ચણા માફક ચારે બાજુથી સેકે છે. તથા બીજા નરકાવાસમાં, સ્વકર્મ ફાંસામાં ફસેલા જીવોને સુંઠક પરોવેલા માંસની પેશી માફક પકાવે છે.

● સૂત્ર-૩૧૦ થી ૩૧૨ :-

મહાસંતાપકારી, અંધકાર આરંભિત, દુષ્કાર તથા સુવિશાલ અસૂર્ય નરક છે, ત્યાં ઉર્ધ્વ, અધો, તિર્ણી દિશાઓમાં પ્રચંડ આગ જલતી રહે છે.

પાપકર્મને ન જાણનાર, બુદ્ધિહીન નારક, જે ગુફામાં રહેલ અગ્નિમાં પડે છે અને બળે છે, તે નરકભૂમિ કરુણાજનક તેમજ દુઃખનું સ્થાન-દુઃખપ્રદ છે.

જેમ જીવતી માછલી આગમાં પડતાં સંતપ્ત થાય છે, તેમ છતાં બીજે જઈ શકતી નથી. તેમ પરમાધામી ચોતરફ અગ્નિ જલાવીને અજ્ઞાનીને બાળે છે.

● વિવેચન-૩૧૦ થી ૩૧૨ :-

જે સૂર્ય વિદ્યમાન નથી તે અસૂર્ય-નરક, તે ઘણાં અંધકારવાળી, કુંભિકા આકારે છે. ત્યાં બધાં જ નરકાવાસો અસૂર્ય નામે ઓળખાય છે. તે આવા મહાતાપ,

અંધતમસ, દુરુત્તર, વિશાળ નરકમાં મહાપાપના ઉદયથી જીવો જાય છે. તે નરકમાં ઉંચે-નીચે-તીર્ણ સર્વ દિશામાં સ્થાપેલો અગ્નિ બળે છે. કહે છે કે - જ્યાં નારકીમાં બરોબર ઉંચે રહેલો અગ્નિ બળે છે, ત્યાં તેવા નરકમાં બિચારા જીવો જાય છે. - વળી -

જે નરકમાં ગયેલો જીવ ઉંટળીના આકારવાળી નરકમાં પ્રવેશીને અગ્નિમાં અતિ વેદનાથી પીડાતો સ્વકૃત્ દુશ્ચરિત્રને ન જાણતો, અવધિ વિવેક ચાલી જવાથી બળે છે. તથા સર્વકાળ કરુણપ્રાય કે સકલ ઉષ્ણસ્થાન છે, તે સ્થાને પાપ કરેલા નારકીઓને તે લઈ જાય છે. તે જ વાત વિશેષથી કહે છે - જ્યાં અતિ દુઃખરૂપ સ્વભાવ છે, નિમિષ માત્ર પણ દુઃખનો વિશ્રામ નથી. કહ્યું છે - આંખ ફરકવા માત્ર પણ કાળ સુખ નથી, પણ માત્ર દુઃખ જ છે તેથી નારકીમાં નરક જીવો રાત-દિવસ પીડાતાં હોય છે.

ચારે દિશામાં અગ્નિ સળગાવીને જે નરકાવાસમાં પરમાધામીઓ મુખ્યત્વે તપાવે છે - પકાવે છે, [કોને ?] પૂર્વકૃત્ દુશ્ચરિત્રવાળા અજ્ઞાની નારકોને. આ રીતે પીડાતા, સ્વકર્મ બેડીથી બંધાયેલા, ઘણો કાળ મહાદુઃખથી આકુળ થઈને નરકમાં રહે છે. તેનું દેષ્ટાંત કહે છે - જેમ જીવતા માછલા અગ્નિ સમીપ હોય ત્યારે પરવશ થઈને બીજે જવાં અસમર્થ થઈ ત્યાં જ રહે છે, તેમ નારકો પણ પરવશપણે દુઃખ ભોગવે છે. - X - X -

● સૂત્ર-૩૧૩,૩૧૪ :-

સંતક્ષણ નામક એક મહાભિતપ્ત નરક છે. ત્યાં પરમાધામીઓ હાથમાં કુહાડી લઈ, નારકના હાથ-પગ બાંધી લાકડાંની જેમ છોલે છે...લોહી કાઢીને લોટાની ગરમ કડાઈમાં નાંખી જીવતી માછલી માફક તળે છે, નારકોને ઉંચા-નીચા કરી પકાવે છે, પછી તેના શરીરને મસળે છે, મસ્તકના ચૂરેચૂરા કરે છે.

● વિવેચન-૩૧૩,૩૧૪ :-

એકી ભાવથી છોલવું તે 'સન્તક્ષણ', નામ શબ્દ સંભાવના અર્થે છે. આ સંતક્ષણ બધાં પ્રાણીને મહાદુઃખ આપનાર સંભવે છે. પરમાધામીઓ સ્વ ભવનથી નરકાવાસમાં આવીને, તે કુરુકર્મી, અનુકંપારહિત, હાથમાં કુહાડો લઈને અત્રાણ એવા નારકોના હાથ-પગ બાંધીને લાકડાના ટુકડા માફક છોલીને પાતળા કરે છે - વળી -

તે પરમાધામીઓ તે નારકોના લોહી કાઢીને તપેલી કડાઈમાં નાંખીને પકાવે છે. વળી મળપ્રદાન એવાં આંતરડા કે ઉપસેલાં અંગોને તથા તેના મસ્તકનો ચૂરો કરીને પકાવે છે - કેવી રીતે ? ઉંચા કે નીચા મુખવાળા કરી આમ તેમ તરફડતા આત્માને જેમ જીવતા માછલાને કડાઈમાં તળે તેમ તે નારકીજીવોને તળે છે - પકાવે છે.

● સૂત્ર-૩૧૫ થી ૩૧૭ :-

તે નારકીજીવો ત્યાં રાખ થતા નથી કે તીવ્ર વેદનાથી મરતા નથી. પણ

આ લોકમાં સ્વકૃત દુષ્કૃત્યોથી દુઃખી થઈ નરકની વેદના ભોગવે છે.

ત્યાં ઠંડીથી સંપ્રસ્ત થઈને પ્રગાઠ સુતાપ્ત અગ્નિ પાસે જાય છે. ત્યાં તે દુર્ગમ સ્થાનમાં પણ શાતા પામતા નથી. ત્યાં સદા તપ્ત સ્થાને તપે છે.

ત્યાં દુઃખોપનીત શબ્દ નગરવધ માફક સંભળાય છે. ઉદીર્ણકર્મા પરમાધામી ઉદીર્ણકર્મા નારકોને પુનઃ પુનઃ ઉત્સાહથી દુઃખ આપે છે.

● વિવેચન-૩૧૫ થી ૩૧૭ :-

આ પ્રમાણે નારકીના જીવો ઘણું પકાવવા છતાં નરકમાં તેઓ રાખરૂપે થતા નથી, તેથી તેની તીવ્ર વેદનાની તુલના અગ્નિમાં પકાવાતા મત્સ્ય જેડે ન થાય અર્થાત્ અનન્ય સદૈશ એવી આ તીવ્ર વેદના વાણીથી રજૂ થઈ ન શકે, તેવી હોય છે અથવા તીવ્ર વેદના ભોગવવા છતાં પણ બાકી રહેલા કર્મને કારણે નારક જીવો મરતા નથી. ઘણાં કાળ સુધી ઉક્ત શીત-ઉષ્ણ વેદના-જનિત તથા દહન, છેદન, ભેદન, તક્ષણ, ત્રિશૂલારોપણ, કુંભીપાક, શાલ્મલી-વૃક્ષારોહણ આદિ પરમાધામી જનિત અને પરસ્પર ઉદીરણથી ઉત્પન્ન દુઃખ કર્મોના વિપાકથી અનુભવતા રહે છે. તથા સ્વકૃત્ હિંસાદિ અટાર પાપસ્થાનરૂપ દુષ્કૃત્થી નિરંતર ઉદયમાં આવેલા દુઃખથી દુઃખી થઈ પીડાય છે. આંખના પલકારા જેટલો કાળ પણ દુઃખમુક્ત થતાં નથી.

તે મહાયાતના નરક સ્થાન નારકજીવોના 'લોલન'થી સારી રીતે વ્યાપ્ત છે, તે નરકમાં અતિ ઠંડીથી પીડાયેલા, નારકો ઘણાં તપેલા અગ્નિ તરફ જાય છે, ત્યાં પણ અગ્નિસ્થાને વધારે બળતા જરાપણ સુખને પામતા નથી, વળી નિરંતર મહાદાહ હોવાથી તે અરહિત અભિતાપવાળા છે, છતાં તે નારકોને પરમાધામીઓ અતિ તપેલા તેલાગ્નિ થકી બાળે છે.

તે નારકીઓને પરમાધામીઓ દ્વારા ઘણાં દુઃખ અપાતા તેઓ ભયાનક હાહાકારપૂર્વક આર્કંદ કરે છે, જે અવાજ નગરના વધ જેવો સંભળાય છે. તેઓ દુઃખથી કરુણાપ્રધાન પોકારો કરે છે - હે માત !, હે તાત ! કષ્ટથી અનાય એવો હું તમારા શરણે આવ્યો છું, મને બચાવો. આવા શબ્દો ત્યાં સંભળાય છે. તથા તે નારકીને સ્વકૃત કર્મનો કટુવિપાક પ્રાપ્ત થતા તેઓને મિથ્યાત્વ, હાસ્ય, રતિ આદિના ઉદયવાળા પરમાધામીઓ વારંવાર ઉત્સાહપૂર્વક અતિ અસહ્ય એવા દુઃખ વિવિધ ઉપાયોથી કરી અસાતા વેદનીય ઉદીરે છે.

● સૂત્ર-૩૧૮,૩૧૯ :-

પરમાધામી નારકોના પ્રાણોનું વિયોજન કરે છે, તેનું યથાર્થ કારણ હું તમને કહું છું. તેણે પૂર્વે જેવો દંડ બીજાને આપ્યો, તે અજ્ઞાનીને પરમાધામીઓ દંડ આપીને પૂર્વકૃત્ પાપોનું સ્મરણ કરાવે છે...નરકપાળોથી તારિત તે નારકો વિષ્ટા-મૂંઝવાળા સ્થાનમાં પડે છે, ત્યાં તેનું ભક્ષણ કરતાં રહે છે અને કર્મને વશ થઈ ત્યાં કીડાઓ દ્વારા ખવાય છે.

● વિવેચન-૩૧૮,૩૧૯ :-

— પાપકર્મી પરમાધામીઓ નારકોના શરીરને ઇન્દ્રિયાદિ પ્રાણોથી જુદું પાડે છે.

શરીરના અવયવોને વહેરીને-કાપીને જુદા પાડે છે.

તેઓ આલું કેમ કરે છે ? તેનું યથાર્થ કારણ હું તમને કહું છું. પીડાને ઉત્પન્ન કરે છે માટે તે દંડ છે. તે નિર્વિવેકી પરમાધામીઓ તે નારકજીવોને પૂર્વભવોના કૃત્યો યાદ કરાવે છે. જેમકે-તું જ્યારે પ્રાણીઓના માંસને કાપી-કાપીને ખાતો હસતો હતો, તેનો રસ અને દારુ પીતા, પરસ્ત્રીગમન કરતો હતો. હવે તે કર્મથી પીડાતો, તેના વિપાક ભોગવતો શા માટે બરાડા પાડે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વકૃત બધાં દુઃખ વિશેષને યાદ કરાવીને તેવા પ્રકારના જ દુઃખવિશેષ પરમાધામીઓ તેમને આપીને પીડે છે.

— તે બીચારા નારકો પરમાધામી વડે તારિત થઈને નાસતા બીજા ઘોરતર નરકના કોઈ ભાગમાં જાય છે - તે નરક ભાગ કેવો છે ? ત્યાં બીભત્સ દેખાતા વિષ્ટા, લોહી, માંસ આદિ મળથી ભરેલા અતિ સંતાપયુક્ત સ્થાનમાં તે નારકજીવો સ્વકર્મથી બદ્ધ આવા નરકમાં અશુચિ આદિ ભક્ષકો ઘણો કાળ રહે છે. તતા પરમાધામીએ વિકુર્વેલા કૃમિઓથી પીડાય છે. પરસ્પર પીડા કરેલા તે નારકો પોતાના અશુભકૃત્યોથી પીડાય છે.

આગમમાં કહ્યું છે - છટ્ટી અને સાતમી નારકીમાં જીવો ઘણાં સૂક્ષ્મ લાલ કુંથુઆ જેવા ઝીણાં રૂપ કરી એક-બીજાને શરીરને - X - X - પીડે છે.

● સૂત્ર-૩૨૦,૩૨૧ :-

નરક સ્થાન સદા ઉષ્ણ રહે છે. સ્વભાવ અતિ દુઃખપ્રદ છે. પરમાધામી નારકોને બેડીના બંધનમાં નાંખી, શરીર અને મસ્તકમાં છિદ્ર કરી પીડે છે.

પરમાધામીઓ તે અજ્ઞાનીના નાક, હોઠ, કાન અસ્ત્રાથી છેદે છે, જીભ બહાર ખેંચીને તીક્ષ્ણ શૂળ ભોંકી નારકોને પીડે છે.

● વિવેચન-૩૨૦,૩૨૧ :-

ત્યાં નરકમાં સર્વકાળ સંપૂર્ણ ઉષ્ણપ્રધાન સ્થિતિ હોય છે. કેમકે ત્યાં પ્રલય કાળથી વધુ અગ્નિથી વાયુ આદિ અત્યંત ઉષ્ણરૂપ હોય છે. તેનું કારણ પૂર્વે તે નારકોએ નિઘત્ત, નિકાચિત અવસ્થાવાળાં કર્મો બાંધેલ હોય છે. વળી વિશેષથી કહે છે - અતિ દુઃખ - અસાતા વેદનીયવાળો જ્યાં સ્વભાવ છે, તેવા સ્થાનમાં રહેલા જીવને બેડીમાં નાંધીને-નાંખીને પછી તે નારકના મસ્તકમાં ખીલાથી કાણાં પાડીને દુઃખ આપે છે અને બધાં અંગોને ચામડાની માફક પહોળા કરી પીડે છે.

વળી તે પરમાધામીઓ પૂર્વના દુશ્ચરિત્ર યાદ કરાવીને તે નિર્વિવેક નારકોને પ્રાયઃ સર્વદા વેદના આપે છે. અસ્ત્રાથી નાક, બંને હોઠ અને કાનોને છેદે છે. તથા દારુ, માંસના સ્વાદુને તથા મૃષાવાદીની જીભને વેંત માત્ર ખેંચીને તીક્ષ્ણ શૂલ વડે કાપી નાંખે છે.

● સૂત્ર-૩૨૨ થી ૩૨૪ :-

નારકોના શરીરથી લોહી-પરુ ઝરતા રહે છે, તેઓ તાળપત્ર માફક શબ્દ કરતાં રાત-દિન રડે છે. બળતા અને ક્ષાર પ્રદિપ્ત અંગથી લોહી આદિ ગળે છે.

લોહી-પરુ પકાવનારી, નવા સળગાવેલ અગ્નિ જેવી તપ્ત, પુરુષથી અધિક

પ્રમાણવાળી, લોહી-પરુથી ભરેલી કુંભી વિશે તમે સાંભળેલ હશે.

પરમાધામી તે કુંભીમાં આત્સ્વરે કરુણ કંદન કરતા અજ્ઞાની નારકોને નાખી પકાવે છે, તેમને તરસ લાગતા સીસું-તાંબુ પાતા તે આત્સ્વર કરે છે.

● વિવેચન-૩૨૨ થી ૩૨૪ :-

તે નારકો નાક-ઓઠ-જીભ છેદાવાથી લોહી ઝરતાં જે પ્રદેશે રાતદિન કાઢે છે, ત્યાં તે અજ્ઞાની પવનથી પ્રેરિત સુકા તાડપત્રના સંચય માફક સદા મોટા સ્વરે રડતાં રહે છે. તથા અગ્નિથી બાળેલા અને ક્ષારથી સિંચેલા અંગથી લોહી-માંસ સદા ગળતા રહે છે.

વળી સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામી પાસે વીર ભગવંતના વચનો પ્રગટ કરે છે. તમે સાંભળેલ છે કે ત્યાં લોહી તથા પરુ બંનેને પકવનારી કુંભી છે ત્યાં નવો સળગાવેલ અગ્નિ છે, તેનો તાપ જેમાં છે, તેવી અતિ તપેલ કુંભી છે, વળી તે કુંભી પુરુષ પ્રમાણથી અધિક મોટી છે. ઉભી ઉંટડીના આકારવાળી લોહી-પરુથી પૂર્ણ છે. તે ચોતરફ અગ્નિ સળગાવેલ અને બીભત્સ દેખાય છે.

તે ચોતરફ અગ્નિથી બળતી, લોહી-પરુ અને કાપેલા અંગોથી પૂર્ણ, દુર્ગંધવાળી કુંભીમાં તે શરણરહિત, આત્સ્વર કરતા નારકોને ફેંકીને પકાવે છે. તે નારકો તે રીતે પીડા પામતા, તાપથી બળતા, રોતા-રોતા તરસ શાંત કરવા પાણી માંગે છે. ત્યારે “તને દારુ બહુ પ્રિય હતોને?” એમ યાદ કરાવી તપેલ તાંબુ પાય છે, તેથી તે આત્સ્વરે બરાડા પાડે છે.

હવે ઉદ્દેશાના ઉપસંહાર માટે કહે છે—

● સૂત્ર-૩૨૫,૩૨૬ :-

પૂર્વે અધમ ભાવોમાં હજારો વખત પોતે પોતાને ઠગીને તે ઘણાં ક્રૂરકર્મો ત્યાં રહે છે. જેવા ક્રૂરકર્મ હોય તેવા જ તેના ફળ હોય.

અનાર્ચપુરુષ પાપ ઉપાર્જન કરીને અનિષ્ટ, અપ્રિય, દુર્ગંધી, અશુભ સ્પર્શવાળી, માંસ-લોહીથી પૂર્ણ નરકભૂમિમાં કર્મવશ થઈ વસે છે.

— તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૩૨૫,૩૨૬ :-

— આ મનુષ્ય ભવમાં બીજાને ઠગવા જતાં ખરી રીતે પોતાના આત્માને જ ઠગે છે. બીજાને પીડા આપવામાં જરા સુખ માનીને પોતાને ઠગતાં ઘણાં ભવોમાં અધમ ભવમાં-માછીમાર, કસાઈ આદિના ભવોમાં પૂર્વજન્મોમાં લાખો ભવોને અનુભવતા તેમાં વિષયમાં રક્ત અને સુકૃતમાં વિમુખ બનીને ઉક્ત મહાઘોર, અતિદારુણ નરકાવાસ પામીને તે મનુષ્યો પરસ્પર દુઃખ પમાડતા ઘણો કાળ રહે છે. તેનું કારણ કહે છે—

પૂર્વજન્મમાં જેવા અધ્યવસાયથી જઘન્ય, જઘન્યતરાદિ ભાવે કર્મો કર્યા હોય, તે જ પ્રમાણે તે નારકીજીવોને વેદના-ભાર સ્વથી, પરથી કે ઉભયથી ભોગવે છે. તે કહે છે - માંસ ખાનારને તેનું જ માંસ કાપી, તપાવીને ખવડાવે છે. તથા માંસ-રસ પીનારને તેના લોહી-પરુ અને તપાવેલ તાંબુ પીવડાવે છે તથા માછીમાર અને

શિકારીને તે જ પ્રમાણે છેદી, ભેદીને મારે છે. તથા જૂઠું બોલનારને, તે યાદ કરાવીને તેની જીભને છેદે છે. પૂર્વ જન્મે બીજાનું દ્રવ્ય હરનારના અંગોપાંગ છેદે છે. તથા પરદારાગમકના વૃષણ છેદી, શાલ્મલીવૃક્ષ સાથે ઉપગૂહનાદિ કરાવે છે. મહાપરિગ્રહી-મહારંભીને અને કોઘી-માની-માચી-લોભીને તેમના પૂર્વકૃત દુષ્કૃત યાદ કરાવીને તેવાં જ દુઃખો પમાડે છે. જેવા જેના કર્મ તેવો તે કર્મના ફળનો ભાર હોય છે.

— વળી અનાર્ચકર્મ કરવાથી અનાર્ચો હિંસા, જૂઠ, ચોરી આદિ આશ્રવ દ્વારા સેવીને, અશુભ કર્મો ઉપાર્જન કરીને તે કુરુકર્મ કરનારા નરકમાં આવીને વસે છે - કેવા બનીને ? — શબ્દાદિ ઇષ્ટ અને કાંત વિષયોથી વિવિધ પ્રકારે હીન બની નરકમાં વસે છે. અથવા જેને માટે પાપ બાંધે છે, તે માતા, પુત્ર, પત્ની આદિ તથા મનોહર વિષયોથી છૂટા પડીને એકલા જ મડદાં ગંધાતા હોય તેવા નરકમાં સંપૂર્ણ અત્યંત અશુભ સ્પર્શમાં એકાંત દુઃખદાયી સ્થાને અશુભકર્મ ઉદયમાં આવતાં માંસપેશી, લોહી, પરુ, આંતરડા, ફેફસાંના કાદવ વડે વ્યાપ્ત બધી વિષ્ટાઓથી અધમ બીભત્સ દેખાવવાળા, હાહાકાર આકંઠપૂર્વક કષ્ટ છે તથા “હવે બસ, ન મારો” આદિ પોકારથી દિશાઓને બહેરી બનાવે તેવા પરમ અધમ નરકાવાસમાં ચોતરફ દુઃખવાળા ઉત્કૃષ્ટ ૩૩-સાગરોપમના આયુ ભોગવતા નરકપૃથ્વીમાં રહે છે. - X - X -

અધ્યયન-૫ “નરયવિભત્તિ” - ઉદ્દેશા-૧-નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❀ અધ્યયન-૫ નરયવિભત્તિ - ઉદ્દેશો-૨ ❀

૦ પહેલો ઉદ્દેશો કહ્યો. હવે બીજો કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - પૂર્વના ઉદ્દેશામાં જે કર્મો વડે જીવો નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જેવી અવસ્થા ભોગવે છે, તે બતાવ્યું, તેને જ હવે વિશેષ પ્રકારે અહીં બતાવશે. આ સંબંધે આવેલા ઉદ્દેશકનું સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવું જોઈએ—

● સૂત્ર-૩૨૭,૩૨૮ :-

હવે હું શાશ્વત દુઃખદાયી નરક સ્થાન વિશે યથાર્થ વાત તમને કહીશ પાપકર્મ કરનાર અજ્ઞાની જીવો પૂર્વકૃત કર્મોને કઈ રીતે વેદે છે—

પરમાધામીઓ હાથ, પગ બાંધીને નારકીના પેટને છરી, તલવારથી કાપે છે. તે અજ્ઞાનીના શરીરને પકડીને ચીરી-ફાડીને, તેની પીઠની ચામડી ઉતરડે છે.

● વિવેચન-૩૨૭,૩૨૮ :-

પૂર્વે કહ્યા સિવાયનું બીજું હું તમને કહું છું - તે સંબંધ છે. જ્યાં સુધી આયુ હોય ત્યાં સુધી દુઃખ હોવું તે શાશ્વત દુઃખ છે. એવો જેનો કે જેમાં સ્વભાવ છે તે નરક. ત્યાં આવો નિત્ય દુઃખ સ્વભાવ છે, આંખના પલકારા માત્ર પણ સુખ ત્યાં હોતું નથી. આ વાત જેવી છે તેવી હું તમને બતાવીશ. અહીં ઉપચાર કે અર્થવાદ નથી. જે જીવો પરમાર્થને જાણતા નથી, વિષયસુખના લાલચુ બનીને વર્તમાન સુખને જોનારા

અને કર્મના વિપાકને ન જોનારા છે. તેઓ જે રીતે દુષ્ટકૃત્ય કરે છે, દુષ્કર્મ વડે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો બાંધવાના સ્વભાવવાળા છે તેવા દુષ્કર્મકારી પૂર્વ જન્મોના સંચિત કર્મો જે રીતે વેદે છે તે કહીશ.

- X - પરમાધામીઓ તથાવિધ કર્મોદયથી ક્રીડા કરવાને જ તે નારકોના હાથ-પગ બાંધીને વિવિધ શસ્ત્રો વડે તેમનાં પેટને ચીરે છે તથા કશી ગણનામાં નહીં એવા બીયારા નારકોને લાકડી આદિ વડે હણીને, પીડાયેલા દેહને ચામડાના ટુકડા વડે મજબૂત બાંધીને પીઠ અને પડખામાંથી કાપે છે.

● સૂત્ર-૩૨૯,૩૩૦ :-

પરમાધામીઓ નારકોના હાથને મૂળથી કાપી નાંખે છે, મોઢામાં તપેલા લોઢાના ગોળા નાંખી બાળે છે. એકાંતમાં લઈ જઈ તેના પૂર્વકૃત્ પાપ યાદ કરાવી તેમજ કોધિત બનીને પીઠ પર ચાબુક મારે છે...તપેલા લોઢાના ગોળા જેવી બળતી આગ જેવી ભૂમિ પર ચાલતાં નારકો બળવાથી કરુણ રૂદન કરે છે. તેને તપ્ત ઘોંસરામાં જોડે છે અને પરોણાની તીક્ષ્ણ અણી મારી તેને પ્રેરિત કરે છે.

● વિવેચન-૩૨૯,૩૩૦ :-

તે નારકોને પ્રણ નરકભૂમિ સુધી પરમાધામી અને બીજા નારકો તથા ચોથીથી સાતમી નારકી સુધી ફક્ત બીજા નારકો બાહુને મૂળમાંથી છેદી નાંખે છે. તથા મોઢાં ફાડીને મોટા તપેલા ગોળા નાંખીને બાળે છે. એક એક નારકીને - X - સ્વકૃત્ વેદનાનું રૂપ પૂર્વ જન્મે કરેલા અનુષ્ઠાન તે અજ્ઞાનીને યાદ કરાવે છે. જેમકે - તપેલું તાંબુ પાતાં કહે છે, તું દારુ પીતો હતો ને ? તેનું જ માંસ ખવડાવતા કહે કે - તને માંસ પ્રિય હતું ને ? આમ પાપ સંભારીને કદર્થના કરે છે તથા નિષ્કારણ કોપ કરીને પરોણા આદિથી તે પરવશ નારકજીવની પીઠમાં મારે છે - વીઘે છે.

તથા તપેલા લોઢાના ગોળા સમાન બળતી આગની જમીન પર ચાલતાં બળવાથી દીનસ્વરે તે રાંક જીવો બરાડા પાડે છે તથા તપાવેલ ઘુંસરામાં જોડીને ગળીયા બળદની જેવા ન ચાલવાથી તીર કે પરોણાથી વિંધાતા તે નારકો રડારોડ કરે છે.

● સૂત્ર-૩૩૧,૩૩૨ :-

પરમાધામીઓ અજ્ઞાની-નારકોને તપેલા લોહપથ જેવી અને પરચુક્ત ભૂમિ પર ચલાવે છે. કોઈ દુર્ગમ સ્થાને ચાલતાં રોકાઈ જાય તો બળદની માફક પરોણા મારી આગળ ઘડેલે છે...બહુ વેદનામય માર્ગ પર ચાલતા તે નારકને મોટી શિલાથી મારે છે, સંતાપિની નામક ચિરસ્થિત કુંભીમાં ગયેલ નારકજીવ લાંબા કાળ સુધી દુઃખ ભોગવે છે.

● વિવેચન-૩૩૧,૩૩૨ :-

તે નિર્વિવેકી-નારકીઓ બળતા લોઢાના માર્ગ જેવી તપ્ત ભૂમિ, જે લોહી અને પરુ આદિથી ચુક્ત છે, તેમના પર બળાત્કારે ચલાવાતા તેઓ કરુણ રૂદન કરે છે.

તથા અભિદુર્ગ તે કુંભી-શાલ્મલી આદિ તરફ ગયેલાને પરમાધામીએ પ્રેરવા છતાં કોઈ ન જાય, તો કોપેલા પરમાધામી મજૂર કે બળદ ગણીને તેમને દંડથી હણીને કે પરોણા ઘોંચીને આગળ ચલાવે છે. પણ તેઓ સ્વેચ્છાએ ચાલવા કે ઉભા રહેવા પણ પામતા નથી.

તે નારકો બહુ અસહ્ય વેદનાવાળા નરક માર્ગમાં ચાલતા જવા કે ઉભા રહેવા અસમર્થ બને તે માટે સન્મુખ ફેંકાતી શિલા વડે અસુરો મારે છે. તથા સંતાપનારી કુંભી જે ઘણાં કાળની છે, તેમાં ગયેલ જીવ લાંબાકાળ સુધી વેદના ગ્રસ્ત થઈ ત્યાં રહે છે - પૂર્વકૃત્ અશુભ અનુષ્ઠાનથી પીડાતો રહે છે.

● સૂત્ર-૩૩૩,૩૩૪ :-

ત્યાં નારકોને ભટ્ટીમાં નાંખી પકાવે છે, પછી જ્યારે તે ઉપર ઉછળે છે ત્યારે કાક પક્ષી કે હિંસક પશુ ટોચી ખાય છે...ત્યાં એક ઉંચું નિર્દુમ અગ્નિ સ્થાન છે ત્યાં ગયેલા તે શોકથી તપીને કરુણ રૂદન કરે છે ત્યાં તેનું માથું નીચું કરીને લોઢાના શસ્ત્રોથી તેના ટુકડે ટુકડા કરી દેવાય છે.

● વિવેચન-૩૩૩,૩૩૪ :-

તે બીયારા નારકીને ભટ્ટીમાં નાંખીને પરમાધામીઓ પકાવે છે. ત્યાં બળતા એવા તે ચણાની માફક ભુંખતા ઉંચે ઉછળે છે, ઉંચે ઉછળતા તેમને વિકુર્વિત કાક પક્ષીઓ ખાતા તે બીજી દિશામાં નાસે છે, ત્યાં બીજા વિકુર્વેલા સિંહ-વાઘ આદિ તેમને ફાળી ખાય છે.

વળી ત્યાં કંઈક ઉંચા ચિત્તિકા આકારના નરક યાતના સ્થાનો છે. - X - ત્યાં નિર્દુમ અગ્નિના સ્થાનને પામીને શોકથી તપેલા દીન સ્વરે રડે છે. તથા નારકીનું માથું નીચું કરી છીણીથી છેદાતા લોઢાની જેમ ટુકડા કરે છે.

● સૂત્ર-૩૩૫,૩૩૬ :-

અધોમુખ કરાયેલા તથા શરીરની ચામડી ઉખેડી નંખાયેલા નારક જીવોને વજની ચાંચવાળા પક્ષીઓ ખાય છે. જ્યાં પાપયેતા પ્રજા પીડવામાં આવે છે. તે નરકની ભૂમિ સંજીવની, ચિરસ્થિતિવાળી છે...જંગલી પશુને મારતા શિકારી માફક પરમાધામી નારકોને તીક્ષ્ણ શૂળથી મારે છે. શૂળથી વિંધાયેલા તે બાહ્ય તથા આંતરિક દુઃખથી દુઃખી નારકો કરુણાજનક રૂદન કરે છે.

● વિવેચન-૩૩૫,૩૩૬ :-

તે નરકમાં થાંભલા વગેરે પર ઉંચા હાથ કે નીચું માથુ કરીને, ચંડાળે શૂળીએ લટકાવે તેમ લટકાવીને, તેના શરીર છેદીને, ચામડી છોલીને વજ જેવી ચાંચવાળા કાગળા, ગીઘ આદિ પક્ષી વગેરેથી ખવાય છે. આ પ્રમાણે નારકો પરમાધામીથી, પરસ્પરથી કે સ્વાભાવિક છિન્ન-ભિન્ન થઈ, મૂર્છા પામીને વેદના પામવા છતાં મરતા નથી, માટે નરકભૂમિ સંજીવની માફક જીવનદાત્રી ભૂમિ છે. ત્યાં ટુકડે ટુકડા કરાયા છતાં નારકો મરતાં નથી. ત્યાં આયુ નિકાચિત હોય છે, ઉત્કૃષ્ટાયુ ૩૩-સાગરોપમ છે. તેટલો કાળ ત્યાં જન્મેલ પ્રજા-નારકો-પાપના ચિત્તવાળા પ્રાણી મુદ્ગરાદિથી

હણાય છે. નરકના પ્રભાવથી મૂર્છા પામીને વારંવાર પીસાવા છતાં મરતા નથી, પણ પારાની જેમ મળી જાય છે.

પૂર્વે દુષ્ટ કરનાર-નારકને લોટાની તીક્ષ્ણ શૂળો વડે પરમાધામી નરકમાં વિંધે છે. જેમ વશમાં આવેલ મૃગ કે સુવર આદિ જંગલી પશુને શિકારી પીડે, તેમ નારકોને શૂળાદિથી વિંધે છે, છતાં તે મરતા નથી માત્ર કરુણ રૂદન કરે છે. તેમને બચાવવા કોઈ સમર્થ નથી, તેઓ એકાંત અંદર બહારથી હર્ષરહિત થઈને સદા દુઃખને અનુભવે છે.

● સૂત્ર-૩૩૭ થી ૩૪૦ :-

નરકમાં સદા બળતું રહેતું એક ઘાતસ્થાન છે. જેમાં કાષ્ઠ વિના અગ્નિ બળે છે. બહુ ક્રૂરકર્મ ત્યાં બંધાય છે, તેઓ ચિરકાળ ત્યાં રૂદન કરે છે.

પરમાધામી મોટી ચિતા બનાવી, તેમાં રોતા નારકને ફેંકે છે. આગમાં પડેલ ઘી પીગળે તેમ તે આગમાં પડેલ પાપી દ્રવીભૂત થઈ જાય છે.

ત્યાં નિરંતર તપ્ત એક ગરમ સ્થાન છે. ગાટ કર્મોથી પ્રાપ્ત તે અતિ દુઃખદાયી છે. ત્યાં હાથ, પગ બાંધીને શબ્દો જેમ દંડ વડે તેને મારે છે.

અજ્ઞાની-નારકોની પીઠ મારીને તોડી નાંખે છે, લોટાના ઘણથી માથું પણ બાંગી નાંખે છે. તે ભિન્ન દેહીને લાકડાથી છોલે છે. તપ્ત સીસુ પાય છે.

● વિવેચન-૩૩૭ થી ૩૪૦ :-

ત્યાં હંમેશા દેહીપ્યમાન ઉષ્ણરૂપ સ્થાન છે. જેમાં કર્મવશ નારક જીવો હણાય છે. અર્થાત્ તે આઘાતસ્થાન છે. ત્યાં લાકડા વિનાનો અગ્નિ બળતો હોય છે. વિસ્તીર્ણ એવા આ સ્થાનમાં પૂર્વભવે બહુ ક્રૂરકર્મ કરેલ હોવાથી તે કર્મોના વિપાકના ઉદયથી આવતાં તે પાપથી બંધાયેલા ત્યાં રહે છે - કેવા બનીને ? બરાડા પાડતા ત્યાં ઘણો કાળ રહે છે.

મોટી ચિતા સળગાવીને પરમાધામીઓ તે રડતા અને દીનતાથી બરાડતા નારકોને તેમાં ફેંકે છે. તે અસાધુકર્મ-નારકી તે ચિતામાં જઈને પીગળી જાય છે. જેમ અગ્નિમાં પડેલ ઘી પીગળી જાય છે. તેમ નારકની દશા થાય છે. તો પણ ભવાનુભાવ-જીવનથી મુક્ત થતાં નથી.

હવે નરક યાતનાના બીજા પ્રકારો કહે છે—

વળી સદાકાળ સંપૂર્ણ બીજું ઉષ્ણસ્થાન છે. દંટ નિઘત્ત, નિકાચિત અવસ્થાવાળા કર્મો વડે આવેલું અતિ દુઃખરૂપ સ્વભાવવાળું છે. આવા યાતના સ્થાનમાં તે અશરણ નારકોને હાથ-પગ બાંધીને ફેંકે છે તથા તેમાં નાંખીને શબ્દો માફક દંડ વડે મારે છે.

વળી તે બીયારા નારકોને લાકડી આદિના પ્રહારથી મારી તેમની પીઠ બાંગી નાંખે છે, તથા લોખંડના ઘણથી તેમનું માથું છૂંદી નાંખે છે. અપિ શબ્દથી તેના બીજા-બીજા અંગોપાંગને ઘણના ઘાથી ચૂર્ણ કરી નાંખે છે. પાટીયાની માફક નારકીના પડખાના કરવતથી છોલી નાંખે છે, પછી તપેલા આરાથી પીડીને ગરમ કરેલ સીસુ પીવડાવવા પ્રવૃત્ત થાય છે.

● સૂત્ર-૩૪૧ થી ૩૪૪ :-

તે અસાધુકર્મી નારકોને પરમાધામીઓ પૂર્વકૃત્ પાપ યાદ કરાવી બાણોના પ્રહાર દ્વારા હાથીની જેમ ભાર વહન કરાવે છે. એક નારકીની પીઠ ઉપર એક, બે, ત્રણ આદિને બેસાડીને ચલાવે છે. ક્રોધથી મર્મસ્થાને મારે છે.

પરમાધામી તે અજ્ઞાની-નારકોને કીચડ અને કાંટાવાળી વિશાળ ભૂમિ ઉપર ચલાવે છે. અનેક પ્રકારે બાંધે છે, મૂર્છિત થાય ત્યારે તેના શરીરના ટુકડા કરીને બલિની માફક ચોતરફ ફેંકી દે છે.

ત્યાં અંતરીક્ષમાં મહાભિતપ્ત વૈતાલિક નામક એક લાંબો પર્વત છે.

બહુક્રૂરકર્મી-નારકો ત્યાં હજારો મુહૂર્તોથી અધિક કાલ હણાય છે.

રાત-દિન પરિતાપ પામતાં તે નિરંતર પીડિત, પાપી જીવો રૂદન કરે છે. તેઓ એકાંત કૂટ, મોટા અને વિષમ નરકમાં બાંધવામાં આવે છે.

● વિવેચન-૩૪૧ થી ૩૪૪ :-

વળી તે રૌદ્રકર્મી બીજા નારકોને હણવા આદિમાં બેડીને અથવા પૂર્વભવે કરેલ જીવહિંસાના કાર્યને યાદ કરાવીને પૂર્વભવે કરેલા અશુભ કર્મવાળા નારકોને તીર મારીને પ્રેરણા કરીને, જેમ મહાવત હાથીને દોડાવે તે રીતે પરમાધામી નારકોને દોડાવે છે અથવા હાથીની જેમ તે નારકો મહાભાર વહે છે. ઉપલક્ષણથી ઉંટસવાર થઈને ઉંટ માફક દોડાવે છે - કેવી રીતે ? - નારકની ઉપર એક, બે, ત્રણ ચડીને તેને દોડાવે છે, ઘણો ભાર લાગવાથી તે નારક ન ચાલી શકે તો ક્રોધ કરીને પરોણા આદિથી મારે છે અને તે નારકીના કોમળ ભાગને વિંધે છે - વળી -

તે બાળક જેવા પરતંત્ર નારકી જીવો લોહી આદિ ચુક્ત તથા કાંટાવાળી ભૂમિ પર ન ચાલે, ધીમે ચાલે તો પરમાધામી તેને બળાત્કારે ચલાવે છે, તથા બીજા મૂર્છિત થયેલા - X - ને અનેક પ્રકારે બાંધીને પરમાધામીઓ પાપકર્મથી પ્રેરિત તે નારકોના ટુકડા કરી નગરબલિ માફક આમતેમ ફેંકે છે અથવા કોટ્ટબલિ કરે છે - વળી -

- X - સંભવ છે કે આ નારકોના અંતરીક્ષમાં પરમાધામીઓ કરેલો મહાદુઃખ

એક હેતુવાળો એક શીલાથી રચેલો દીર્ઘ વૈતાલિક પર્વત છે, ત્યાં અંધકારરૂપથી એક હાથના સ્પર્શથી ચડતાં નારકી જીવો પીડાય છે. પૂર્વ જન્મના કરેલા ઘણાં ક્રૂર કર્મોવાળા નારકો હજારો વર્ષો સુધી પીડાય છે.

એકીભાવે પીડાયેલા નારકો, દુષ્ટ કૃત્યો કરનારા મહાપાપી રાત-દિન અતિ દુઃખથી પીડાતા કરુણ સ્વરે આકંદ કરે છે. તથા એકાંત દુઃખદાયી વિસ્તારવાળા નરકમાં પડેલા પ્રાણીઓ તે ગલચંત્રના ફાંસાદિ કે પાષાણસમૂહ લક્ષણવાળા તે વિષમસ્થાને હણાઈ ફક્ત રડયા કરે છે.

● સૂત્ર-૩૪૫ થી ૩૪૮ :-

પરમાધામીઓ રોષથી મુદ્ગર અને મૂસળના પ્રહારથી નારકના દેહને તોડી નાંખે છે, તે ભિન્નદેહી લોહી વમતા અધોમુખ થઈ પૃથ્વી પર પડે છે.

તે નરકમાં સદા ક્રોધિત, ભૂખ્યા, ઘૃષ્ટ, વિશાળકાય શિયાળો રહે છે.

તેઓ સાંકળથી બંધાયેલા, નિકટ સ્થિત બહુકૂરકર્મીને ખાઈ જાય છે.

અતિ દુર્ગ, લોહીથી મલિન, અગ્નિના તાપથી પીગળતા લોટા જેવી ગરમ પાણી વાળી સદાજવાલા નામક એક નદી છે, તેમાં નારકો રક્ષણ રહિત એકલા તરે છે અને દુઃખ ભોગવે છે.

નરકમાં દીર્ઘકાળથી રહેલા અજ્ઞાની નારકો નિરંતર દુઃખ ભોગવે છે હણાતા એવા તેમને કોઈ રક્ષણ નથી, એકલા સ્વયં દુઃખ અનુભવે છે.

● વિવેચન-૩૪૫ થી ૩૪૮ :-

પૂર્વભવના શત્રુ જેવા વૈરી સમાન પરમાધામીઓ અથવા પૂર્વભવના અપકારી એવા નારકો બીજાના અંગોને ક્રોધ કરીને મુદ્ગર-મુસલ લઈને ગાટપ્રહાર કરીને ભાંગી નાંખે છે. તે નારકો અશરણ બનીને શસ્ત્રોના ઘા થકી ભાંગેલા શરીરે લોહી વમતા ઉંઘે માથે પૃથ્વી પર પડે છે.

વળી પરમાધામીએ વિકુર્વેલા વિશાળ દેહવાળા શિયાળો ભૂખ્યા હોય છે. સંભવ છે કે તે અતિદુષ્ટો, રૌદ્રરૂપા, નિર્ભય થઈને, નિત્યકુપિત હોય છે. આવા શિયાળો દ્વારા ત્યાં રહેલા, પૂર્વજન્મ બહુ કૂરકર્મ કરેલા, સાંકળો વડે બંધાયેલા, લોટાની બેડીમાં પડેલા, પરસ્પર નીકટ રહેલા નારકો ટુકડે ટુકડા કરી ભક્ષણ કરાય છે - વળી -

સદા જળથી ભરેલ સદાજલા નામે નદી છે. તે અતિવિષમ, પ્રકર્ષથી-અતિ ઉષ્ણ, ક્ષાર-પરુ-લોહીથી ભરેલા જળવાળી અથવા લોહીથી ભરેલ હોવાથી 'પિચ્છિલ્લ' અથવા ઉંડા પાણીવાળી મોટી કે પ્રદીપ્તજલા નદી છે. આ જ વાત કહે છે - જે રીતે અગ્નિથી તપેલ લોટુ પીગળે છે તેવા લોટાના રસ જેવી અતિ ઉષ્ણ જળવાળી છે. તે અભિદુર્ગ સદાજલા નદીમાં પડેલા નારકો એકાકી, અશરણ બની તેમાં ગમન કરે છે.

૦ હવે ઉદ્દેશાનો ઉપસંહાર કરતા ફરી નારકીના દુઃખ વિશેષ કહે છે.

આ પ્રમાણે અનંતરોક્ત બંને ઉદ્દેશામાં કહેલ દુઃખ વિશેષ પરમાધામી કૃત્, પરસ્પર પ્રાપ્ત કે સ્વાભાવિક ઉદયમાં આવેલ અતિ કટુ રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-શબ્દોનાં દુઃખો અત્યંત દુઃસ્સહ છે, તે બાળ, અશરણ નારકી નિરંતર, ક્ષણમાત્રના વિશ્રામ વિના - X - ભોગવે છે. ત્યાં તે નારકોની ચિર સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે - ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પહેલી રત્નપ્રભામાં એક સાગરોપમ, બીજી શર્કરપ્રભામાં ત્રણ, ત્રીજી વાલુકામાં સાત, ચોથી પંકપ્રભામાં દશ, પાંચમી ધૂમપ્રભામાં સત્તર, છઠ્ઠી તમઃપ્રભામાં-બાવીસ, સાતમી મહાપ્રભામાં તેત્રીશ છે. ત્યાં સ્વકર્મવશ જનારને - X - દુઃખ પામતાં પોતાના કર્મને ભોગવતા કોઈ રક્ષક થતું નથી. જો કે સીતેન્દ્ર લક્ષમણને નરકના દુઃખમાં બચાવવા પ્રવૃત્ત થયા, પણ રક્ષણ કરી ન શક્યા એવું સાંભળેલ છે. તે રીતે દરેક નારક એકલો, જેને માટે પાપ કર્યા તે બધાંથી રહિત થઈને કર્મવિપાક જન્મ્ય દુઃખ અનુભવે છે. તેના દુઃખમાં કોઈ ભાગ પડાવતું નથી. કહ્યું છે - મેં પરિજન અર્થે દારુણ કર્મો કર્યા, તેનું ફળ ભોગવનારા ગયા, પણ હું એકલો જ તે કર્મથી બળું છું.

● સૂત્ર-૩૪૯ થી ૩૫૧ :-

જે જીવે પૂર્વભવે જેવું કર્મ કર્યું છે, તેવું જ આગામી ભવે આવે છે. જેણે

એકાંત દુઃખરૂપ ભવોનું અર્જન કર્યું, તે દુઃખી અનંત દુઃખને વેદે છે.

ધીરપુરુષ આ નરક કથન સાંભળીને સર્વ લોકમાં કોઈની હિંસા ન કરે. એકાંત દૈષ્ટિ, અપરિગ્રહી થઈ લોકનો બોધ પામી તેને વશ ન થાય.

આ રીતે તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવના પણ ચતુર્ગતિક, અનંત તદ્ અનુરૂપ વિપાક છે, તે સર્વેને આ રીતે જાણીને બુદ્ધિમાન્ મરણકાળ પર્યંત સંયમનું પાલન કરે. - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૩૪૯ થી ૩૫૧ :-

જે કર્મનો જેવો અનુભાવ કે જેટલી સ્થિતિનું કર્મ પૂર્વ જન્મમાં કર્યું હોય, તે પ્રમાણે જ જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના અનુભાવ ભેદે સંસારમાં તે જ પ્રકારે અનુસરે છે. કહ્યું છે કે - તીવ્ર, મંદ, મધ્યમ અધ્યવસાય સ્થાનો વડે જેવા દ્વન્દ્વથી બાંધેલ હોય તે તે જ પ્રમાણે તીવ્ર, મંદ, મધ્યમ વિપાક ઉદયમાં આવે છે. અવશ્ય લેશ સુખ રહિત અને દુઃખ જ નરકાદિ ભવે [ઉદયમાં આવે]. તે તેવું એકાંત દુઃખ નરકભવે ભોગવવા યોગ્ય કર્મો ઉપાર્જન કરીને એકાંત દુઃખી - X - અસાતા વેદનીય રૂપ, અનન્ય ઉપશમ અપ્રતિકાર અર્થાત્ જેનો કોઈ ઉપાય નથી, તેને વેદે છે.

ફરી ઉપસંહાર અર્થે ઉપદેશ આપતા કહે છે-

ઉપર કહેલા - X - નરકોના દુઃખ વિશેષને સાંભળીને બુદ્ધિ વડે શોભતો એવો ધીર-બુદ્ધિમાન-પ્રાજ્ઞ આ પ્રમાણે કરે તે દર્શાવે છે - આ ત્રસ-સ્થાવર ભેદવાળા સર્વલોકમાં - પ્રાણિગણમાં કોઈપણ પ્રાણીની હિંસા ન કરે. તથા એકાંતથી નિશ્ચલ જીવાદિ તત્ત્વોમાં દૈષ્ટિ-સમ્યગ્દર્શન જેનું છે. તે એકાંત દૈષ્ટિ અર્થાત્ નિષ્પ્રકંપ સમ્યક્ત્વી બને. તથા ચોતરફથી સુખને અર્થે ગ્રહણ કરાય તે પરિગ્રહ એવો પરિગ્રહ જેને નથી તેવા અપરિગ્રહી બને. 'તું' શબ્દ થી આદ્યન્તના ઉપાદાન થકી મૃષાવાદ, અદતાદાન અને મૈથુનનું પણ વર્જન કરે તથા અશુભકર્મકારી લોકને કે તેના વિપાક ફળને ભોગવનારાને અથવા કષાયલોકના સ્વરૂપને જાણે. પણ લોકને વશ ન થાય.

આ પ્રમાણે પૂર્વે કહેલા દુઃખવિશેષને અન્યત્ર પણ જણાવતા કહે છે - આ રીતે અશુભકર્મકારી જીવો-તિર્યચ, મનુષ્ય, દેવતામાં પણ ચારગતિવાળા અનંતકાળ કરેલા કૃત્યોના અનુરૂપ વિપાકોને તે બુદ્ધિમાન પૂર્વોક્ત રીતે બધું જાણીને સંયમને આચરે અને મૃત્યુકાળની આકાંક્ષા કરે. કહેવા એમ માંગે છે કે ચારગતિવાળા સંસારમાં જીવોને કેવળ દુઃખ જ છે. તેથી ધ્રુવ એવા મોક્ષ કે સંયમ અનુષ્ઠાનમાં જીવનપર્યંત રત રહી મૃત્યુકાળની પ્રતિક્ષા કરે.

અધ્યયન-૫ “નયવિભત્તિ” ઉદ્દેશા-૨ નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

ઈતિ શબ્દ પરિસમાપ્તિ સૂચવે છે. બ્રવીમિ - પૂર્વવત્ જાણવું.

શ્રુતસ્કંધ-૧નું

અધ્યયન-૫ ટીકાસહિત અનુવાદ પૂર્ણ

卐 અધ્યયન-૬ વીરસ્તુતિ 卐

૦ પાંચમું અધ્યયન કહ્યું. હવે છટ્ટું કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - અધ્યયન-૫માં નરક વિભક્તિ કહી. તે શ્રીમન્ મહાવીર વર્ધમાનસ્વામીએ કહી છે, તેથી તેમના ગુણોનું કીર્તન કરવા તેમનું ચરિત્ર કહે છે. શાસ્ત્ર કહેનારની મહાનતાથી જ શાસ્ત્રની મહાનતા છે. એ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ઉપક્રમ આદિ ચાર અનુયોગ દ્વારા છે. તેમાં ઉપક્રમમાં અર્થ અધિકાર ભગવંત મહાવીરના ગુણ સમૂહના કીર્તનરૂપ છે.

નિક્ષેપ બે પ્રકારે - ઓઘ નિષ્પન્ન અને નામ નિષ્પન્ન. તેમાં ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપે અધ્યયન છે. નામ નિષ્પન્નમાં 'મહાવીરસ્તવ' છે. તેથી મહત્, વીર, સ્તવ એ ત્રણેનો નિક્ષેપો કહેવો જોઈએ. તેમાં પણ 'યથા ઉદ્દેશ તથા નિર્દેશ' એમ કરીને પહેલા મહત્ શબ્દનું નિરૂપણ કરીએ છીએ. અહીં મહત્ શબ્દ બહુત્વ સૂચક છે. જેમકે 'મહાજન'માં બહુત્વ છે. જેમ 'મહાઘોષ'માં 'અતિ' અર્થ છે. 'મહાભય'માં પ્રાધાન્ય સૂચવે છે. ઇત્યાદિ - X - તેમાં અહીં 'મહત્' શબ્દ પ્રાધાન્ય અર્થમાં છે, તે કહે છે—

[નિ.૮૩-] 'મહાવીર સ્તવ'માં અહીં જે મહત્ શબ્દ છે, તે પ્રાધાન્ય અર્થમાં છે. તે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એમ છ ભેદે છે નામ, સ્થાપનાને ઇંડીને દ્રવ્યપ્રાધાન્ય કહે છે તે જા શરીર, ભવ્યશરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત ભેદે છે. વ્યતિરિક્ત સચિત, અચિત, મિશ્ર ત્રણ ભેદે છે. સચિત પણ દ્વિપદ, ચતુષ્પદ. અપદ ત્રણ ભેદે છે. તેમાં દ્વિપદમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી આદિ છે. ચતુષ્પદમાં હાથી, ઘોડા આદિ છે. અપદમાં કલ્પવૃક્ષાદિ છે. અથવા જે પ્રત્યક્ષ રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શથી ઉત્કૃષ્ટ ક્રમણ આદિ પદાર્થો છે. અચિતમાં વૈદૂર્ય આદિ વિવિધ જાતિના મણિઓ છે. મિશ્રપ્રાધાન્યમાં વિભૂષિત તીર્થંકર છે.

ક્ષેત્ર પ્રાધાન્યમાં સિદ્ધિ ક્ષેત્ર છે, ધર્મ-ચારિત્રના આશ્રયથી મહાવિદેહ છે અને ઉપભોગને આશ્રીને દેવકુરુ આદિ ક્ષેત્ર છે.

કાળથી પ્રાધાન્ય એકાંત સુષમ-સુષમાદિ કાળ છે અથવા ધર્મ અને ચરણના સ્વીકારને યોગ્ય જે કાળ હોય તે લેવો.

ભાવ પ્રાધાન્ય તે ક્ષાયિક ભાવ છે અથવા તીર્થંકર શરીરની અપેક્ષાએ ઔદયિક છે. અહીં આ બંનેનો અધિકાર છે.

'વીર' શબ્દના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ભેદે ચાર નિક્ષેપા છે. તેમાં જા શરીર, ભવ્ય શરીર, વ્યતિરિક્તમાં દ્રવ્યવીર તે દ્રવ્યાર્થે સંગ્રામ આદિમાં અદ્ભૂત કર્મ કરવાથી શૂર છે, અથવા જે કંઈ વીર્યાવાળું દ્રવ્ય છે, તે દ્રવ્યવીરમાં ગણાય છે. જેમકે - તીર્થંકર અનંત બલવીર્યાવાળા છે, લોકને દડાં માફક અલોકમાં ફેંકવા સમર્થ છે. મેરુ પર્વતનો દંડ કરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વીને છત્ર માફક ધારણ કરે તથા ચક્રવર્તી કરતા પણ વધુ બળવાન છે. તથા વિષ આદિ, મોહન આદિમાં સામર્થ્ય છે.

ક્ષેત્ર વીર તે જે ક્ષેત્રમાં અદ્ભૂત કર્મ કરનારો અથવા વીર તરીકે જે વર્ણવાય

છે તે જાણવો...આ પ્રમાણે કાળને આશ્રીને જાણવું.

ભાવ વીર તે જેનો આત્મા ક્રોધ, માન, માયા, લોભથી અને પરીષદ આદિથી જુતાયો નથી તે છે. કહ્યું છે - ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને પાંચ ઇન્દ્રિયો આત્માને જુતાવા મુશ્કેલ છે. આત્મા જુતાવા બધું જુત્યું જાણવું. જે સંગ્રામમાં હજારોના હજારો દુર્જયોને જુતે, તે કરતાં એક આત્માને જુતે તે તેનો પરમ જય છે. વિકટ જગત્માં પરિભ્રમણ કરતાં એક જિનકેસરી છે, જેણે કંદર્પની દુષ્ટ દાટોવાળા કામદેવને લીલામાત્રમાં ચીરી નાંખ્યો છે. આ પ્રમાણે વર્ધમાનસ્વામી જ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પરીષદ-ઉપસર્ગોથી અપરાજિત થઈ અદ્ભૂત કર્મો કરીને ગુણનિષ્પન્નત્વથી ભાવ વડે મહાવીર કહેવાયા અથવા દ્રવ્યવીર વ્યતિરિક્ત એકભવિકાદિ છે.

ક્ષેત્રવીર જ્યાં રહે અથવા જ્યાં તેનું વર્ણન થાય તે. કાળથી પણ તેમજ જાણવું. ભાવવીર નોઆગમથી વીરનામગોત્ર કર્મનું વેદન છે. તે શ્રી વીરવર્ધમાનસ્વામી જ છે - સ્તવ નિક્ષેપાર્થે કહે છે—

[નિ.૮૪-] સ્તવના નામાદિ ચાર નિક્ષેપ છે. તેમાં નામ સ્થાપનો પૂર્વવત્ છે. દ્રવ્યસ્તવ તે જાશરીર, ભવ્યશરીર, વ્યતિરિક્ત છે. વ્યતિરિક્ત જે કટક, કેયૂર, માળા, ચંદનાદિ સચિત-અચિત દ્રવ્યોથી કરાય છે. ભાવ સ્તવ તે જ્યાં જે ગુણો વિદ્યમાન હોય તેનું કીર્તન કરવું છે.

હવે પ્રથમ સૂત્ર સંસ્પર્શથી સંપૂર્ણ અધ્યયન સંબંધી ગાથા કહે છે—

[નિ.૮૫-] જંબૂસ્વામીએ આર્ય સુધર્માસ્વામીને શ્રી મહાવીરસ્વામીના ગુણો પૂછ્યા. સુધર્માસ્વામીએ ભગવંત મહાવીરને આવા ગુણવાળા કહ્યા છે અને એ જ પ્રમાણે ભગવંતે સંસારના જયનો ઉપાય કહ્યો છે. તેમ તમે પણ ભગવંતની જેમ સંસારને જુતાવા યત્ન કરો.

હવે નિક્ષેપા પછી સૂત્રાનુગમમાં - X - સૂત્ર કહેવું જોઈએ. - X -

● સૂત્ર-૩૫૨,૩૫૩ :-

શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, ગૃહસ્થ અને પરતીર્થિઓએ પૂછ્યું કે જેમણે ઉત્તમ રીતે વિચારીને એકાંત હિતકર અને અનુપમ ધર્મ કહ્યો તે કોણ છે ?

હે પૂજ્ય ! જ્ઞાતપુત્રનું જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર કેવું હતું ? હે ભિક્ષો ! આપ જાણો છો માટે આપે જેવું સાંભળેલ છે, જેવો નિશ્ચય કર્યો છે તે કહો.

● વિવેચન-૩૫૨,૩૫૩ :-

— આ સૂત્રનો અનંતર સૂત્ર સાથે આ સંબંધ છે - તીર્થંકરોપદિષ્ટ માર્ગે સંયમ પાળતો મૃત્યુકાળની ઉપેક્ષા કરે. જેમણે આ માર્ગ ઉપદેશ્યો તે તીર્થંકર કેવા છે, એમ સાધુ આદિએ પૂછ્યું. પરસ્પર સૂત્ર સંબંધ તો “બોધ પામે” તેમ પૂર્વે કહ્યું છે. આગળ પણ જે પ્રશ્નોત્તર થશે તે પણ જાણે-બોધ પામે. આ સંબંધથી આવેલ સૂત્રની સંહિતાદિ ક્રમે વ્યાખ્યા કહે છે. તે આ પ્રમાણે - અનંતર સૂત્રમાં ઘણાં પ્રકારે કહેલ નરક વિભક્તિ સાંભળીને સંસારથી ઉદ્ધિગ્ન મન વડે પૂછે છે, આ કોણે કહી છે ? એમ સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે. અથવા જંબૂસ્વામી સુધર્માસ્વામીને કહે છે - સંસારને

પાર ઉતારવામાં સમર્થ એવો આ ધર્મ કોણે કહ્યો છે. એવું મને નિર્ગન્થાદિ શ્રમણો, બ્રહ્મચર્યાદિ અનુષ્ઠાન રત બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયાદિ ગૃહસ્થો અને શાક્યાદિ પરતીર્થિકોએ પૂછ્યું છે -

તે કોણ છે ? જેણે દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને ધારનારો એકાંતહિતકારી અનુપમ ધર્મ બતાવ્યો છે તથા શ્રેષ્ઠ સમીક્ષા - યથાવસ્થિત તત્ત્વ પરીક્ષા વડે અથવા સાધુસમીક્ષા વડે સમભાવથી કહ્યો છે.

- તથા તે જ જ્ઞાનાદિ ગુણો જાણવા માટે પ્રશ્ન પૂછ્યો - કેવી રીતે ભગવંતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું ? અથવા તે ભગવંતનું જ્ઞાન કેવા વિશેષ બોધવાળું છે ? તેમનું સામાન્ય અર્થપરિચ્છેદક દર્શન કેવું છે ? યમ-નિયમરૂપ શીલ કેવું છે ? જ્ઞાત ક્ષત્રિયના પુત્ર ભગવાન્ વર્ધમાનસ્વામી હતા. તેમનું ચરિત્ર મેં પૂછ્યું છે, તે હે સુધર્માસ્વામી ! તમે જેવું જાણતા હો તે બધું જેમ સાંભળેલ હોય અને સાંભળીને અવધાર્યું હોય, જોયું હોય તે સર્વે કહો. આ પ્રમાણે પૂછવાથી સુધર્માસ્વામી ભગવંત મહાવીરના ગુણો કહે છે-

● સૂત્ર-૩૫૪,૩૫૫ :-

તેઓ ખેડણ, કુશળ, આશુપ્રજા, મહર્ષિ, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શી હતા. એવા યશસ્વી, યદ્યુષ્પથમાં સ્થિત ભગવંતના ધર્મ અને ધૈર્યને જાણો.

ઉદ્ધવ, અઘો, તિર્છી દિશામાં જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે, તેને નિત્ય, અનિત્ય દૈવિથી સમીક્ષા કરી પ્રજાએ દ્વીપ તુલ્ય ધર્મ કહ્યો.

● વિવેચન-૩૫૪,૩૫૫ :-

તે ભગવંત યોગીશ અતિશયયુક્ત, ખેડણ-સંસારમાં રહેલા જીવોના કર્મવિપાક જન્ય દુઃખને જાણે છે કેમકે દુઃખ મુક્તિનો સમર્થ ઉપદેશ આપે છે અથવા ક્ષેત્રજ્ઞ-યથાવસ્થિત આત્મસ્વરૂપ પરિજ્ઞાનથી આત્મજ્ઞ છે અથવા ક્ષેત્ર એટલે આકાશને-લોકાલોકના સ્વરૂપને જાણે છે. તથા ભાવકુશ તે આઠ પ્રકારના કર્મોને છેટે છે. માટે કુશળ છે. અર્થાત્ પ્રાણીના કર્મોને છેદવામાં નિપૂણ છે. આશુપ્રજા - સર્વમ સદ્ ઉપયોગથી શીઘ્ર પ્રજાવાળા છે. તેમને છદ્મસ્થની જેમ વિચારીને ઉત્તર આપવાનો નથી. પાઠાંતરમાં મહર્ષિ પાઠ છે. અત્યંત ઉગ્ર તપ-ચારિત્રને આદરે છે અને અતુલ ઉપસર્ગ-પરીષહોને સહે છે તેથી મહાન્ એવા ઋષિ છે. તથા અવિનાશી અનંત પદાર્થના પરિચ્છેદક છે અથવા જ્ઞાનના વિશેષથી ગ્રાહક છે. માટે અનંતજ્ઞાની છે અને સામાન્ય અર્થ પરિચ્છેદકત્વ થકી અનંતદર્શી છે. આવા ભગવંતનો યશ મનુષ્ય-સુર-અસુરથી વિશેષ હોવાથી યશસ્વી છે. લોકોના લોચનમાર્ગમાં ભવસ્થ કેવલીપણે સ્થિત છે અથવા લોકોના સૂક્ષ્મ, દૂર રહેલા ન દેખાતા પદાર્થો કહે છે સંસારને ઉદ્ધરવાના સ્વભાવવાળા કે શ્રુતચારિત્ર નામક ધર્મ કહે છે. તેમને ઉપસર્ગ થયા છતાં નિશ્ચલ, ચારિત્રથી ચલિત ન થનારા, અથવા તેમણે બતાવેલી સંયમમાં રતિ જાણ - સમ્યગ્ કુશાગ્ર બુદ્ધિથી વિચાર અથવા શ્રમણાદિ વડે સુધર્માસ્વામીને પૂછાયું - તમે તે ભગવંતના યશસ્વી યદ્યુષ્પથમાં રહેલા છો, તેમના

ધર્મ-ધૈર્યને - X - કહો.

હવે સુધર્માસ્વામી ભગવંતના ગુણોને કહે છે - ઉદ્ધવ, અઘો, તિર્છુ એમ સર્વમ ચૌદ રાજ પ્રમાણ લોકમાં જે કોઈ ત્રાસ પામે તે ત્રસ - તેઉ - વાયુ, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય એમ ત્રણ ભેદે છે તથા જે સ્થાવરો - પૃથ્વી, અપ્, વનસ્પતિ એ ત્રણ ભેદે છે. તથા જેમને ઉચ્ચવાસ આદિ પ્રાણો છે તે પ્રાણી છે. એમ કહી શાક્યાદિ મતનું ખંડન કરીને પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિયોનું જીવત્વ કહ્યું. તે ભગવંત તે પ્રાણીને કેવલજ્ઞાની હોવાથી પ્રકર્ષથી જાણે છે માટે તે પ્રાજ્ઞ છે. દ્રવ્યથી નિત્ય અને પર્યાયથી અનિત્ય છે એવું કેવલજ્ઞાનથી જાણીને પ્રજ્ઞાપના યોગ્ય પદાર્થને કહે છે. તે પ્રાણીઓની પાસે પદાર્થો પ્રકાશવાથી 'દીપ' સમાન છે અથવા સંસાર સમુદ્રમાં પડતાને સદુપદેશ આપીને આશ્વાસ હેતુ હોવાથી દ્વીપ સમાન છે એવા ભગવંત સંસાર પાર ઉતારવા સમર્થ છે તે શ્રુત-ચારિત્ર ધર્મને કહે છે સદનુષ્ઠાનથી અથવા રાગદ્વેષ રહિતતાથી સમભાવે કહે છે માટે સમિત છે. કહ્યું છે કે જેમ પુણ્યવાનને ઉપદેશ આપે છે, તેમ રંકને પણ આપે છે અથવા સમ ધર્મને પ્રાબલ્યથી કહ્યો છે - પ્રાણીઓના અનુગ્રહથી ધર્મ કહ્યો છે, પૂજા સત્કાર અર્થે કહ્યો નથી.

● સૂત્ર-૩૫૬,૩૫૭ :-

તેઓ સર્વદર્શી, અપ્રતિહતજ્ઞાની, નિરામગંધ, ધૈર્યવાન્, સ્થિતાત્મા, સર્વ જગતમાં અનુત્તર, વિદ્વાન્, ગ્રંથિરહિત, નિર્ભય અને અનાયુ હતા.

તેઓ ભૂતિપ્રજા, અનિકેતચારી, સંસાર પારગામી, ધીર, અનંતયદ્યુ, તપ્ત સૂર્ય સમાન અનુપમ, પ્રદીપ્ત અગ્નિ સમાન અંધકારમાં પ્રકાશ કરનાર હતા.

● વિવેચન-૩૫૬,૩૫૭ :-

તે ભગવંત આ ચરાચર જગત્માં સર્વ પદાર્થને સામાન્યથી જોનારા છે માટે સર્વદર્શી છે. તથા મતિ આદિ ચાર જ્ઞાનોને છોડીને કેવલજ્ઞાનથી યુક્ત જ્ઞાની છે, આ વિશેષણ થકી બીજા તીર્થાધિપોથી અધિકપણું સૂચવ્યું છે. વળી "જ્ઞાન-ક્રિયાથી મોક્ષ છે" તેથી તે ભગવંતનું જ્ઞાન દર્શાવી ક્રિયા બતાવે છે. 'નિરામગંધ' - અવિશોધિ કોટિ અને વિશોધિકોટિરૂપ દોષ જેના દૂર થયા છે, મૂળ-ઉત્તરગુણ ભેદયુક્ત ચારિત્ર-ક્રિયાને ભગવંતે કરી તથા અસહ્ય પરીષહ, ઉપસર્ગો આવ્યા તો પણ નિશ્ચલપણે ચારિત્રમાં ધૈર્ય રાખ્યું માટે દૃતિમાન છે. સર્વ કર્મો દૂર થવાથી આત્મસ્વરૂપમાં આત્મા સ્થિર હોવાથી સ્થિતાત્મા છે. આ જ્ઞાન-ક્રિયા ફળદારનું વિશેષ છે તથા જેનાથી સર્વ જગત્માં શ્રેષ્ઠ બીજું કોઈ નથી માટે અનુત્તર છે હાથમાં રહેલા આમળા માફક સર્વ પદાર્થને જાણે માટે વિદ્વાન્ છે. સચિત આદિ બાહ્ય ગ્રંથ અને કર્મરૂપ અભ્યંતર ગ્રંથને અતિક્રમવાથી ગ્રંથાતિત-નિર્ગન્થ છે. સાત પ્રકારના ભયથી રહિત હોવાથી નિર્ભય-સમસ્ત ભયરહિત છે. ચતુર્વિધ આયુ દૂર થવાથી અનાયુ છે. કેમકે કર્મબીજ બળી જવાથી ફરી જન્મનો અભાવ છે.

'ભૂતિ' શબ્દ વૃદ્ધિ, મંગલ અને રક્ષા અર્થમાં વર્તે છે. તેમાં ભૂતિપ્રજા અહીં પ્રવૃદ્ધ પ્રજા-અનંતજ્ઞાનવાન્ અર્થમાં છે; વળી જગત્ની રક્ષા કરવાની પ્રજાવાળા છે

અને સર્વમંગલરૂપ પ્રજ્ઞાવાળા છે. તથા અપ્રતિબદ્ધ વિહારી - પરીગ્રહરહિત વિચરનારા હોવાથી અનિચતયારી છે. સંસાર સમુદ્રને તરનારા છે, બુદ્ધિ વડે રાજના હોવાથી કે પરીષદ-ઉપસર્ગોથી ક્ષોભિત ન થતા હોવાથી ધીર છે. અનંત - અનંતતા કે નિત્યતાથી જાણે. અનંત-કેવલજ્ઞાનથી કે લોકના પદાર્થને પ્રકાશક હોવાથી જે ચક્ષુરૂપ છે, માટે અનંતચક્ષુ છે જેમ સૂર્ય સર્વાધિક તપે છે. તેથી વિશેષ તાપ કોઈનો નથી, તેમ ભગવંત જ્ઞાન વડે સર્વોત્તમ છે. વળી જાજવલ્યમાન અગ્નિ માફક પ્રકાશે છે તે અંધકારને દૂર કરે છે, તેમ ભગવંત પણ જ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર કરી યથાવસ્થિત પદાર્થને પ્રકાશે છે.

● સૂત્ર-૩૫૮,૩૫૯ :-

આ જિનોનો ધર્મ અનુત્તર છે, આશુપ્રજ્ઞ કાશ્યપ મુનિ તેના નેતા છે. જેમ સ્વર્ગમાં ઇન્દ્ર મહાપ્રભાવશાળી અને હજારો દેવોમાં વિશિષ્ટ નેતા છે.

તેઓ સમુદ્રસમાન અદાય પ્રજ્ઞાવાન્, મહોદધિ સમાન અનંતપાર, વિશુદ્ધ, અકષાયી, મુક્ત, દેવાધિપતિ શક સમાન ધૃતિમાન છે.

● વિવેચન-૩૫૮,૩૫૯ :-

ઋષભાદિ તીર્થકરો સંબંધી આ ધર્મથી શ્રેષ્ઠ બીજે કોઈ ધર્મ ન હોવાથી આ અનુત્તર ધર્મ છે. જે કાશ્યપગોત્રીય, કેવળજ્ઞાની, ઉત્પન્ન દિવ્યજ્ઞાનથી પ્રણેતા છે. - X - X - જેમ ઇન્દ્ર સ્વર્ગમાં હજારો દેવોનો મહાપ્રભાવવાન્ નાયક અને રૂપ, ભલ, વર્ણાદિ વડે પ્રધાન છે, તે પ્રમાણે ભગવંત પણ બધાંથી વિશિષ્ટ પ્ર-નાયક અને મહાનુભાવ છે - વળી -

જેના વડે જણાય તે પ્રજ્ઞા. આ ભગવંત તે પ્રજ્ઞા વડે - જાણવા યોગ્ય પદાર્થોમાં બુદ્ધિ ક્ષીણ થતી નથી - હણાતી નથી માટે અદાય છે. કેમકે તેમની બુદ્ધિ કેવળજ્ઞાન રૂપે છે, તે કાળથી સાદિ-અપર્યવસાના છે, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-ભાવથી પણ અનંત છે. તેમના ગુણો માટે સામ્ય દિષ્ટાંતનો અભાવ છે. તેના એક દેશથી 'સાગર' જેવા કહ્યા. જે કે સાગર પણ સામાન્ય હોવાથી વિશેષણ કહે છે. સ્વયંભૂરમણ માફક અનંતપાર છે. જેવો તે મહોદધિ વિસ્તીર્ણ, ગંભીર જળવાળો અને અક્ષોભ્ય છે, તેમ તે ભગવંતની પ્રજ્ઞા પણ વિશાળ, અનંતગુણયુક્ત અને અક્ષોભ્યા છે જેમ તે સમુદ્રમાં નિર્મળ જળ છે, તેમ ભગવંત પણ તેવા કર્મકલેશના અભાવથી અકલુષજ્ઞાની છે. તથા ભગવંત કષાયરહિત હોવાથી અકષાયી છે અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના બંધનથી મુક્ત છે. કોઈક પ્રતમાં ભિક્ષુ એવો પાઠ છે. તેનો અર્થ છે - સંપૂર્ણ અંતરાયકર્મ ક્ષય થવાથી તેમને સર્વલોકમાં પૂજ્યપણું છે, તો પણ તે ભિક્ષામાત્રથી જીવન જીવે છે માટે તેઓ ભિક્ષુ છે. પણ અક્ષીણ મહાનસાદિ લબ્ધિથી જીવતા નથી. શક માફક ભગવંત દેવાધિપતિ-ધૃતિમાન છે.

● સૂત્ર-૩૬૦,૩૬૧ :-

જેમ મેરુ પર્વત સર્વ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ છે, સ્વર્ગવાસી માટે હર્ષદાતા છે. તેમ ભગવંત વીર્યથી પ્રતિપૂર્ણ વીર્ય અને અનેક ગુણોથી શોભે છે. મેરુ પર્વત એક

લાખ યોજન છે, તેના ત્રણ કંડક છે. પંડકવન પતાકા જેવું શોભે છે. પર્વત ૯૯,૦૦૦ યોજન ઊંચો છે, જમીનમાં ૧૦૦૦ યોજન છે.

● વિવેચન-૩૬૦,૩૬૧ :-

તે ભગવંત વીર્ય બળથી અને ધૃતિ-સંઘયણથી અને વીર્યાન્તરાયના સંપૂર્ણ ક્ષયથી પ્રતિપૂર્ણ વીર્યવાળા છે. જેમ જંબૂદ્વીપનો નાભિભૂત મેરુ સર્વે પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ પર્વત છે. તેમ મહાવીર પ્રભુ પણ વીર્ય અને અન્યગુણોથી સર્વશ્રેષ્ઠ છે. તથા જેમ સ્વર્ગનિવાસી દેવો માટે હર્ષજનક છે, કેમકે તે પ્રશસ્ત વર્ણ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-પ્રભાવાદિ ગુણોથી શોભે છે, તેમ ભગવંત પણ અનેકગુણો વડે શોભે છે. અથવા જેમ દેવાલય અનેકગુણોથી શોભિત હોવાથી હર્ષદાયી છે તેમ ભગવંત પણ મેરુ માફક આનંદ આપનાર છે.

વળી દિષ્ટાંતભૂત મેરુ પર્વતનું વર્ણન કરે છે - તે મેરુ એક લાખ યોજન ઊંચો છે, તેના ત્રણ કંડ છે, જેમકે માટી-સુવર્ણ-વૈદૂર્યમય. તેમાં ઉપર રહેલ પંડુકવન પતાકા જેવું છે. મેરુ જમીનમાં ૧૦૦૦ યોજન, બહાર ૯૯,૦૦૦ યોજન છે.

● સૂત્ર-૩૬૨,૩૬૩ :-

મેરુ ઉપર આકાશને સ્પર્શતો, નીચે ભૂમિસ્થિત છે, સૂર્ય તેની પરિક્રમા કરે છે. તેમ હેમવર્ણીય અને નંદનવનોથી યુક્ત છે, ત્યાં મહેન્દ્રો આનંદ પામે છે.

તે પર્વત અનેક નામોથી ઓળખાય છે, કંચનવર્ણથી સુશોભીત છે. પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ છે, મેખલાથી વિષમ છે, તેનો ભૂભાગ મણિ આદિથી શોભે છે.

● વિવેચન-૩૬૨,૩૬૩ :-

આકાશ પર્યન્ત તે વ્યાપીને રહેલો છે, ભૂમિને અવગાહીને સ્થિત છે. ઉર્ધ્વ-અધો-તીર્ણ લોકને સ્પર્શીને રહ્યો છે, તેને સૂર્યાદિ જ્યોતિષ્કો પ્રદક્ષિણા કરે છે. તે ખૂબ તપાવેલા સોના જેવો છે, ચાર નંદનવનોથી યુક્ત છે - તે આ રીતે - જમીનમાં ભદ્રશાલવન છે, ત્યાંથી ૫૦૦ યોજન ઊંચે નંદનવન, ત્યાંથી ૬૨,૫૦૦ યોજન ઊંચે જતા સૌમનસવન, ત્યાંથી ૩૬,૦૦૦ યોજન ઊંચે શિખરે પંડકવન છે. આ રીતે ચાર નંદનવનોથી યુક્ત વિચિત્ર કીડા સ્થાનોવાળો છે. જ્યાં મહાઇન્દ્રો પણ સ્વર્ગથી આવીને રમણીયતર ગુણોથી આનંદ અનુભવે છે.

તે મેરુ નામક પર્વત મંદર, મેરુ, સુદર્શન, સુરગિરિ વગેરે નામોથી મહા પ્રસિદ્ધિવાળો શોભે છે. તેનો કંચન જેવો નિર્મળ કે શુદ્ધ વર્ણ છે. બધામાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી તે પર્વત અનુત્તર છે. તેમજ મેખલા આદિ કે દાટારોથી વિષમ છે. અર્થાત્ સામાન્ય પ્રાણી માટે ચડવો કઠણ છે. પર્વતોમાં પ્રધાન છે. તથા મણિ અને ઔષધિઓ વડે દેદીપ્યમાન થઈ ચળકી રહ્યો છે.

● સૂત્ર-૩૬૪,૩૬૫ :-

તે નગેન્દ્ર પૃથ્વી મધ્યે સ્થિત છે. સૂર્યની માફક તેજયુક્ત જણાય છે. અનેકવર્ણીય અનુપમ શોભાથી યુક્ત, મનોહર છે. સૂર્ય સમ પ્રકાશિત છે.

જેમ સર્વે પર્વતોમાં સુદર્શન પર્વતનો યશ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. તેમ શ્રમણ

જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર જાતિ, યશ, દર્શન, જ્ઞાન, શીલથી બધામાં શ્રેષ્ઠ છે.

● વિવેચન-૩૬૪,૩૬૫ :-

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના મધ્યભાગે જંબૂદ્વીપ, તેના બહુ મધ્ય ભાગે સૌમનસ, વિદ્યુત્પ્રભ, ગંધમાદન, માલ્યવંત એવા ચાર દાટા પર્વતોથી શોભિત સમ ભૂ ભાગમાં ૧૦,૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો, ઉપર ૧૦૦૦ યોજનનો અને પ્રતિ ૯૦ યોજનને યોજનના ૧૧માં ભાગે ઘટતો જતો - X - છે. મેરુ પર્વત ઉપર ૪૦ યોજનની ચૂડા શોભે છે. પર્વતોમાં પ્રધાન એવો આ મેરુ લોકમાં વિખ્યાત છે. તે સૂર્ય સમાન તેજવાળો છે, પૂર્વોક્ત પ્રકારે શોભિત છે. - X - અનેકવર્ણી રત્નોથી શોભતો હોવાથી અંતઃકરણને રોચક એવો મનોરમ છે. સૂર્ય માફક સ્વ તેજથી દશે દિશાને પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે.

હવે મેરુ પર્વતના દેષ્ટાંતથી ભગવંતને ઓળખાવે છે. હમણાં કહેલ મેરુ ગિરિ-સુદર્શન-મહાપર્વતનું કીર્તન-યશ દાષ્ટાંતિકમાં યોજે છે - શ્રમ પામે તે શ્રમણ, જે તપોનિષ્ઠ તપ્ત દેહી છે. જ્ઞાત-દાત્રિયાના પુત્ર-શ્રીમન્ મહાવીર વર્ધમાનસ્વામી. તેઓ જાતિ વડે બધી જાતિઓથી, બધાં યશસ્વી પુરુષોથી, બધાં દર્શન-જ્ઞાનવાળાઓથી, બધા શીલવાનોથી શ્રેષ્ઠ છે - X - X -

ફરી પણ દેષ્ટાંત દ્વારા ભગવંતનું વર્ણન કરતા કહે છે—

● સૂત્ર-૩૬૬,૩૬૭ :-

જેમ પર્વતોમાં નિષધ સૌથી લાંબો છે, વલયાકાર પર્વતોમાં રૂચક શ્રેષ્ઠ છે, તેમ જગતના બધાં મુનિ મધ્યે મહાવીર શ્રેષ્ઠ છે, તેમ જ્ઞાની કહે છે.

તેમણે અનુત્તર ધર્મ બતાવી અનુત્તર એવું શ્રેષ્ઠ ધ્યાન કર્યું. તે શુકલ ફીણ જેવું, ચંદ્રમાં અને શંખ જેવું એકાંત શુકલ કે શુભ ધ્યાન હતું.

● વિવેચન-૩૬૬,૩૬૭ :-

જેમ નિષધ પર્વત બીજા પર્વતોની લંબાઈ કરતા જંબૂદ્વીપ કે અન્ય દ્વીપોમાં દીર્ઘતામાં શ્રેષ્ઠ છે, વલયાકારમાં રૂચકપર્વત વલયાકારપણે શ્રેષ્ઠ છે. તે જ રૂચકદ્વીપની અંદર રહેલો માનુષોત્તર પર્વત જેવો વૃત્ત આયત છે પરિક્ષેપથી સંખ્યેય યોજન છે. તે જ રીતે તે ભગવંત પણ - X - સંસારમાં પ્રભૂત જ્ઞાનવાળા અર્થાત્ પ્રજ્ઞા વડે શ્રેષ્ઠ છે. તથા બીજા મુનિઓ કરતાં પ્રકર્ષથી જાણે છે માટે પ્રજ્ઞ છે. એવું તેમનું સ્વરૂપ જાણનારાઓ કહે છે.

વળી જેનાથી બીજો કોઈ શ્રેષ્ઠ ધર્મ નથી માટે અનુત્તર, એવા ધર્મને ઉત્કૃષ્ટથી કહીને - પ્રકાશીને સ્વયં શ્રેષ્ઠ-પ્રધાન ધ્યાનને ધ્યાવે છે. જેમકે - કેવળજ્ઞાન પછી ભગવંત યોગનિરોધ સમયે સૂક્ષ્મ કાયયોગને રૂંધતા શુકલધ્યાનના ત્રીજા ભેદ “સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી” તથા “યોગનિરોધ કરીને શુકલધ્યાનનો ચોથો ભેદ - “વ્યુપરત ક્રિયા અનિવૃત્ત” ધ્યાવે છે. તે બતાવે છે - સુષુપ્ત શુકલત્વ - શુકલ ધ્યાન તથા મલિનતા દૂર થઈ હોય તેવું નિર્દોષ, અર્જુન સ્વર્ણ માફક શુકલ અથવા પાણીના ફીણ સમાન શુકલ તથા શંખ-ચંદ્ર જેવું એકાંત નિર્મળ શુકલધ્યાન, તેના છેલ્લા બે

ભેદોનો ધ્યાવે છે.

● સૂત્ર-૩૬૮,૩૬૯ :-

મહર્ષિ મહાવીરે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના પ્રભાવથી સર્વે કર્મોનો કાય કરીને અનુત્તર, સાદિ અનંત એવી પરમ સિદ્ધિ ગતિને પ્રાપ્ત કરી.

જેમ વૃક્ષોમાં શાલ્મલીવૃક્ષ શ્રેષ્ઠ છે, જ્યાં સુવર્ણકુમાર રતિ અનુભવે છે. વનોમાં નંદનવન શ્રેષ્ઠ છે, તેમ જ્ઞાન અને શીલથી ભૂતિપ્રજ્ઞ શ્રેષ્ઠ છે.

● વિવેચન-૩૬૮,૩૬૯ :-

આ ભગવંત શૈલેશી અવસ્થામાં શુકલધ્યાનનો ચોથો ભેદ પામીને સાદિ અનંતકાળની સિદ્ધિગતિ નામે પાંચમી ગતિ પામ્યા છે, તે સિદ્ધિગતિને ઓળખાવે છે. તે સર્વોત્તમ હોવાથી અનુત્તર છે, લોકના અગ્રભાગે હોવાથી અગ્રા છે. તેવી પરમ ગતિને આ મહર્ષિ પામ્યા છે. તેમણે ઉગ્ર તપ વડે દેહને તપાવી જ્ઞાનાવરણાદિ સર્વે કર્મોને દૂર કરી વિશિષ્ટ જ્ઞાન-દર્શન-શીલ વડે ક્ષાયિક ભાવે સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત કરી માટે મહર્ષિ કહ્યા.

ફરી દેષ્ટાંત દ્વારા ભગવંતની સ્તુતિ કરે છે - વૃક્ષો મધ્ય જેમ દેવકુરુસ્થિત શાલ્મલી વૃક્ષ, જે ભવનપતિ કીડા સ્થાન છે, તે પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં આવીને ભવનપતિ - સુવર્ણકુમાર રમણકીડાને અનુભવે છે. વનોમાં જેમ નંદનવન દેવોનું પ્રધાન કીડાસ્થાન છે, તેમ ભગવંત પણ કેવલજ્ઞાન વડે સર્વ પદાર્થોના પ્રકાશક અને યથાપ્યાત ચારિત્ર વડે પ્રધાન છે, પ્રવૃદ્ધજ્ઞાનવાળા છે.

● સૂત્ર-૩૭૦,૩૭૧ :-

જેમ શબ્દોમાં મેઘગર્જના અનુત્તર છે, તારાગણમાં ચંદ્રમા પ્રધાન છે, ગંધોમાં ચંદન શ્રેષ્ઠ છે, તેમ મુનિઓમાં અપ્રતિજ્ઞા ભગવંત શ્રેષ્ઠ છે.

જેમ સમુદ્રોમાં સ્વયંભૂરમણ શ્રેષ્ઠ છે, નાગકુમારોમાં ધરણેન્દ્ર શ્રેષ્ઠ છે, રસોમાં ઇક્ષુરસ શ્રેષ્ઠ છે, તેમ તપસ્વીઓમાં ભગવંત સર્વોપરી છે.

● વિવેચન-૩૭૦,૩૭૧ :-

જેમ શબ્દોમાં શ્રેષ્ઠ મેઘગર્જના છે, - X - નક્ષત્રો મધ્યે ચંદ્રમા મહા અનુભાવવાળો છે, સર્વે લોકોને નિર્વૃત્તિ આપનાર, કાંતિ વડે મનોરમ લાગે છે - X - સુગંધી વસ્તુઓમાં ગોશીર્ષ ચંદન કે મલયચંદનને તેના જ્ઞાતા શ્રેષ્ઠ કહે છે. એ રીતે મહર્ષિ મધ્યે ભગવંત શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે પ્રભુની પ્રતિજ્ઞા આલોક પરલોકનાં સુખની ઇચ્છા નથી હોતી. તેથી અપ્રતિજ્ઞા છે.

વળી - X - સ્વયંભૂરમણ, ત્યાં આવીને દેવો રમણ કરે છે. તે સમુદ્રો મધ્યે શ્રેષ્ઠ છે. જેમ સર્વે દ્વીપ સમુદ્રોને અંતે રહેલ સ્વયંભૂરમણ શ્રેષ્ઠ છે. ભવનપતિ મધ્યે જેમ ધરણેન્દ્ર શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. ઇક્ષુના રસ જેવું પાણી જેનું છે તે ઇક્ષુરસોદક છે, તે રસને આશ્રીને પ્રધાન છે એટલે પોતાના ગુણોને લીધે બીજા સમુદ્રોમાં પતાકા માફક છે. તે પ્રમાણે વિશિષ્ટ તપ વડે ભગવંત જગત્ની ત્રિકાલ અવસ્થામાં શ્રેષ્ઠ છે, મહાતપથી લોકમાં પતાકારૂપ છે.

● સૂત્ર-૩૭૨,૩૭૩ :-

જેમ હાથીઓમાં ઐરાવત, મૃગોમાં સિંહ, નદીમાં ગંગા, પક્ષીઓમાં વેણુદેવ ગરુડ શ્રેષ્ઠ છે, તે રીતે નિર્વાણવાદીઓમાં જ્ઞાતપુત્ર વીર શ્રેષ્ઠ છે.

જેમ યોદ્ધાઓમાં વિશ્વસેન, પુષ્પોમાં કમળ, ક્ષત્રિયોમાં દંતવક્ત્ર શ્રેષ્ઠ હતા, તેમ ઋષિઓમાં ભગવંત વર્ધમાન શ્રેષ્ઠ છે.

● વિવેચન-૩૭૨,૩૭૩ :-

જેમ ઉત્તમ હાથી મધ્યે શકેન્દ્રનું વાહન ઐરાવત પ્રસિદ્ધ દેહાંતભૂત અથવા પ્રધાન છે, તેમ તજ્જ કહે છે. શ્યાપદો મધ્યે કેસરીસિંહ પ્રધાન છે. ભરત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પાણીમાં ગંગાનદીનું પાણી શ્રેષ્ઠ છે, પક્ષીમાં વેણુદેવ-ગરુડ શ્રેષ્ઠ છે, આ પ્રમાણે નિર્વાણ-સિદ્ધિક્ષેત્ર-કર્મક્ષય લક્ષણ છે - તેનું સ્વરૂપ બતાવનાર કે તે મેળવવાનો ઉપાય કહેનારામાં જ્ઞાત ક્ષત્રિય પુત્ર - શ્રીમન્ મહાવીર વર્ધમાન સ્વામી મુખ્ય છે, કેમકે તેઓ યથાવસ્થિત નિર્વાણ પદાર્થના બતાવનારા છે.

યોદ્ધાઓમાં જેમ વિશ્વસેન - હાથી, ઘોડા, રથ, પદાતિ એ ચતુરંગ સૈન્ય સમેત જે ચક્રવર્તી છે, તે દેહાંતભૂત છે - શ્રેષ્ઠ છે. પુષ્પોમાં જેમ અરવિંદ - કમળ શ્રેષ્ઠ છે તથા ક્ષત્ર - મારથી બચાવે તે ક્ષત્રિય, તેઓમાં જેના વાક્ય વડે શત્રુઓ ઉપશાંત થયા છે, તે દાંતવાક્ય - ચક્રવર્તી છે તે શ્રેષ્ઠ છે. આ પ્રમાણે ઘણાં પ્રશસ્ત દેહાંતો બતાવીને હવે ભગવંતને તેમના નામપૂર્વક પ્રશંસતા કહે છે કે - ઋષિઓ મધ્યે શ્રીમાન્ વર્ધમાન્ સ્વામી - મહાવીર શ્રેષ્ઠ છે - તથા -

● સૂત્ર-૩૭૪,૩૭૫ :-

જેમ દાનોમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે, સત્યમાં નિરવધ સત્ય છે, તપોમાં બ્રહ્મચર્ય ઉત્તમ છે, તેમ લોકમાં જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ ઉત્તમ છે.

જેમ સ્થિતિમાં લવસપ્તમ દેવ શ્રેષ્ઠ છે, સભાઓમાં સુધર્મા સભા શ્રેષ્ઠ છે, સર્વધર્મોમાં નિર્વાણ શ્રેષ્ઠ છે, તેમ જ્ઞાતપુત્રથી પરમ કોઈ જ્ઞાની નથી.

● વિવેચન-૩૭૪,૩૭૫ :-

— પોતાના અને પારકાના અનુગ્રહ માટે ચાચકોને જે અપાય તે દાન અનેક પ્રકારે છે, તે બધામાં જીવિતના અર્થી જીવોમાં રક્ષણ આપનારા હોવાથી અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે. કહ્યું છે કે - મરનારાને કોઈ કરોડ [રૂપિયા] આપે અને બીજો જીવિત જ આપે, તે વખતે મરનારો ધનને નહીં પણ જીવિતને ઇચ્છશે. આ વાત ગોવાળ, સ્ત્રી આદિ સુખેથી સમજે, તે માટે અભયદાનનું પ્રાધાન્ય બતાવવા માટે દેહાંત કહે છે - તે આ પ્રમાણે—

વસંતપુર નગરમાં અરિદમન નામે રાજા હતો. તે કોઈ વખતે ચારે રાણી સહિત ઝરુખામાં કીડા કરતો રહેલો છે, કોઈ વખતે રાતા કણેરની માળા મસ્તક પર લટકાવેલો, લાલ વસ્ત્ર પહેરેલો, લાલ ચંદનથી લેપ કરેલો મારવાના કારણની ડાંડી પીટાતા રાજમાર્ગેથી લઈ જવાતો ચોર રાણીસહિત રાજાએ જોયો. રાણીઓએ પૂછ્યું કે આ ચોરે શું અપરાધ કર્યો છે ? ત્યારે એક રાજપુરુષે કહ્યું કે - તેણે ચોરી કરીને

રાજવિરુદ્ધ કૃત્ય કર્યું છે.

તેથી એક રાણીએ રાજાને કહ્યું, આપે પૂર્વે મને વચન આપેલ છે, તે હવે પાળો. જેથી હું તેને કંઈ ઉપકાર કરું. રાજાની આજ્ઞાથી તે રાણીએ તે ચોરને સ્નાનાદિ કરાવી, અલંકાર પહેરાવી, હજાર સુવર્ણમહોર ખર્ચી પાંચ પ્રકારના શબ્દાદિ વિષયોથી એક દિવસ ખુશ કર્યો, એ રીતે બીજે દિવસે બીજી રાણીએ લાખ દિનાર વ્યય કરી ખુશ કર્યો. ત્રીજે દિવસે ત્રીજી રાણીએ કરોડ દિનાર વ્યય કરી સત્કાર્યો, ચોથી રાણીએ અભયદાન આપી મરણથી બચાવ્યો. ત્યારે ત્રણ રાણીએ ચોથીની મજાક કરી કે તે કંઈ ન આપ્યું.

આ પ્રમાણે પરસ્પર પોતે કરેલા ઉપકાર વિશે વિવાદ થતાં, રાજાએ ચોરને બોલાવી પૂછ્યું, તારા ઉપર કોણે વધુ ઉપકાર કર્યો? ચોરે કહ્યું - મરણના ભયથી મને સ્નાનાદિમાં કોઈ સુખ ન લાગ્યું. પણ અભયદાન સાંભળતાં નવો જન્મ મને મળ્યો એમાં આત્માને આનંદ થયો. એ રીતે સર્વ દાનોમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે, તે સિદ્ધ થયું.

તથા સત્ય વાક્યોમાં જે પરને પીડા ન આપે તે શ્રેષ્ઠ વચન છે. પણ પીડોત્પાદક સત્ય વચન નહીં. સત્પુરુષોનું હિત કરે તે જ સત્ય છે. લોકમાં પણ સંભળાય છે કે કૌશિક નામનો કોઈ અનુચિત સત્ય બોલતા હણાઈ તીવ્ર વેદનાવાળા નરકમાં ગયો. અન્યથા પણ કહ્યું છે - કાણાને કાણો, પંડકને પંડક, રોગીને રોગી અને ચોરને ચોર ન કહેવો.

તપમાં ઉત્તમ નવવિધ ગુપ્તિ સમેત બ્રહ્મચર્ય પ્રધાન છે. તેવી જ રીતે સર્વ લોકોથી ઉત્તમ રૂપ-સંપદા અને સર્વ અતિશયયુક્ત શક્તિ અને ક્ષાયિક જ્ઞાન-દર્શન તથા શીલ [ચારિત્ર] વડે શ્રમણ ભગવંત મહાવીર સાધુઓમાં શ્રેષ્ઠ છે.

— આયુષ્યમાનોમાં જેમ લવસપ્તમ - પાંચમાં અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ [આયુ] વાળા હોવાથી પ્રધાન છે. જે તેમના મનુષ્ય જન્મમાં ધર્મ આરાધતાં સાત લવ જેટલો કાળ વધારે આયુ હોત તો તેઓ કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષમાં જાત. તેથી તેઓ લવસપ્તમ કહેવાય છે. વળી પર્ષદામાં જેમ સૌધમ ઇન્દ્રની પર્ષદા શ્રેષ્ઠ છે કેમકે ત્યાં અનેક કીડા સ્થાનો છે. જેમ બધાં ધર્મો મોક્ષથી પ્રધાન છે. કુપ્રાવચનિકો પણ સ્વદર્શનનું ફળ મોક્ષ જ બતાવે છે. તે જ રીતે શ્રી વર્ધમાનસ્વામીનું સર્વજ્ઞપણું છે, તેમના કેવળજ્ઞાનથી વિશેષ કોઈ વિજ્ઞાન નથી અર્થાત્ ભગવંત સર્વથા બીજી જ્ઞાનીથી અધિક જ્ઞાની છે.

● સૂત્ર-૩૭૬,૩૭૭ :-

ભગવંત આસુપ્રજ્ઞ, પૃથ્વીતુલ્ય, કર્મવિદારનાર, આસક્તિરહિત, વસ્તુનો સંચય ન કરનાર, અભય કરનાર, વીર, અનંતચક્ષુ મહાભવસાગર પાર પામ્યા. અરહંત, મહર્ષિ, ભગવંત ક્રોધ-માન-માયા અને લોભ એ ચાર અધ્યાત્મદોષોનો ત્યાગ કરીને કોઈ પાપ કરતા ન હતા, કરાવતા ન હતા.

● વિવેચન-૩૭૬,૩૭૭ :-

પૃથ્વી જેમ સર્વના આધારરૂપે વર્તે છે તેમ ભગવંત મહાવીર બધા જીવોને

અભય દાન દેવાથી અને સદુપદેશના દાનથી જીવોના આધારરૂપ છે. અથવા જેમ પૃથ્વી બધાં સ્પર્શોને સહે છે તેમ ભગવંત પરીષદ-ઉપસર્ગોને સમ્યક્ સહે છે. તથા આઠે પ્રકારના કર્મોને દૂર કરે છે. બાહ્ય-અભ્યંતર વસ્તુમાં ગૃહિદ્વિઅભિલાષા રહિત હોવાથી વિગાયગેહી છે, પાસે રાખવું તે સંનિધિ. તેમાં દ્રવ્ય સંનિધિ - ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, દ્વિપદ, ચતુષ્પદરૂપ છે. ભાવ સંનિધિ-માયા, ક્રોધાદિ કષાયો છે. તે બંને સંનિધિ ભગવંતે કરેલ નથી. તથા સર્વત્ર, સદા ઉપયોગવાળા હોવાથી, છદ્મસ્થ માફક મનથી વિચારીને પદાર્થ પરિચ્છેદ કરતા નથી. એવા ભગવંત સમુદ્ર તરવા માફક ચતુર્ગતિક સંસારસાગર, જે બહુ વ્યસનોથી ભરેલ છે, તેને તરીને સર્વોત્તમ નિર્વાણને પામ્યા છે. વળી તે ભગવંત પ્રાણીઓના પ્રાણની રક્ષારૂપ, પોતે કે બીજાને સદુપદેશ દાન આપે છે માટે અભયંકર છે. આઠે પ્રકારના કર્મો વિશેષથી દૂર કરે છે માટે વીર છે. તથા અનંત જ્ઞેય પદાર્થો અને અનંતજ્ઞાનની નિત્યતાથી અનંતયક્ષુ સમાન કેવળજ્ઞાનના ધારક છે - વળી -

“નિદાનના ઉચ્છેદથી નિદાનીનો ઉચ્છેદ થાય છે” એ ન્યાયે સંસારમાં સ્થિતિના કારણરૂપ ક્રોધાદિ કષાયો છે. તેથી અધ્યાત્મ દોષોરૂપ ચારે કષાયોને સર્વથા તજીને આ ભગવંત અરહંત-તીર્થંકર થયા. તથા મહર્ષિ બન્યા. કેમકે જેના અધ્યાત્મ દોષો દૂર થાય તે જ મહર્ષિ છે, અન્યથા નહીં તથા સ્વયં તે પાપ-સાવધ અનુષ્ઠાન કરતા નથી કે બીજા પાસે કરાવતા નથી.

● સૂત્ર-૩૭૮ થી ૩૮૦ :-

ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, વિનયવાદી અને અજ્ઞાનવાદીના પદ્ધતિ પ્રતીતિ કરી એ સર્વ વાદોને જાણીને ભગવંત આજીવન સંયમમાં સ્થિર રહ્યા.

તે ભગવંતે દુઃખના ક્ષયને માટે સ્ત્રીસંગ તથા રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કર્યો હતો. તપમાં પ્રવૃત્ત હતા. આલોક-પરલોક જાણીને સર્વે પાપોને સર્વથા તજેલા.

સમાહિત અર્થ અને પદથી વિશુદ્ધ અરહંત ભાષિત ધર્મ સાંભળી, શ્રદ્ધા કરી આદરતા મોક્ષ મળે છે અથવા ઇન્દ્રસમાન દેવાધિપતિ બને - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૩૭૮ થી ૩૮૦ :-

— ભગવંતે ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, વૈનયિક અને અજ્ઞાનવાદીના પદ્ધતિને જાણ્યો છે અથવા જેમાં સ્થિરતા થાય તે દુર્ગતિગમનાદિ સ્થાનને સમ્યક્ રીતે જાણીને - જેનું સ્વરૂપ હવે બતાવીશું, તે અહીં સંક્ષેપમાં કહીએ છીએ—

પરલોકના હિતને માટે ક્રિયા જ પ્રધાન છે, એવું જે માને તે ક્રિયાવાદી છે, તેમના મત મુજબ દીક્ષાથી - દીક્ષાની ક્રિયાથી જ મોક્ષ થાય છે. અક્રિયાવાદી તે જ્ઞાનવાદી છે. તેઓ કહે છે - યથાવસ્થિત વસ્તુના પરિજ્ઞાનથી જ મોક્ષ છે. તેઓ કહે છે - શાસ્ત્રે બતાવેલા-રૂપ તત્વોનો જ્ઞાતા, ગમે તે આશ્રમમાં રહે, તે ચોટી રાખે, મુંડાવે કે જટા રાખે તો પણ તે મોક્ષે જશે તેમાં કોઈ સંશય નથી.

તથા વિનયથી જ મોક્ષ છે, તેવું ગોશાલક મતાનુસાર માનનાર વિનયથી વિચરે છે માટે વૈનયિક છે. તથા અજ્ઞાન જ આલોક-પરલોકના હિતને માટે સારું છે

તેમ માનનાર અજ્ઞાનવાદી છે. આ પ્રમાણે તેઓના મંતવ્યો પોતાના નિર્મળ બોધથી જાણીને તથા તે વર્ધમાનસ્વામીએ જૌહ્વાદિક અન્ય પણ બધાં વાદો જાણીને જીવોને યથાવસ્થિત તત્ત્વ ઉપદેશ વડે બોધ આપીને પોતે પણ સમ્યક્ રીતે સંયમમાં રહ્યા, બીજાઓ બોલે છે છતાં પાળતા નથી, તે જ કહે છે - હે પ્રભો ! તમારા કથનમાં તે દોષ નથી, જે અન્યમાં છે, બીજાને માત્ર બોધ દેવામાં કુશળ તેઓ શાસ્ત્રો સ્વીકારે લઘુતા પામ્યા છે. કેમકે તેઓ પોતે સમ્યક્ વર્તન રાખતા નથી. આપે તો યાવજીવ સંયમ પાલન કર્યું છે.

— વળી ભગવંતે સ્ત્રી પરિભોગ - મૈથુન અને રાત્રિભોજનને ત્યાગીને ઉપલક્ષણથી પ્રાણાતિપાત આદિનો નિષેધ જાણવો. ઉપધાન-તપ, તેવો તપને પોતે આદર્યો-કાર્યાને તપાવી. - શા માટે ? દુઃખ અર્થાત્ આઠ પ્રકારના કર્મનો ક્ષય કરવા માટે. વળી લોકને જાણીને તથા આલોક-પરલોક અથવા મનુષ્ય લોક અને નારકાદિ; તેનું સ્વરૂપ તથા તે પ્રાપ્ત થવાના કારણો જાણીને તેને નિવારવાના ઉપાયો ઘણી રીતે બતાવ્યા. સારાંશ એ કે પ્રાણાતિપાતાદિનો નિષેધ જાતે પણ કર્યો અને બીજાને પણ અટકાવ્યા. કેમકે પોતે અટકે નહીં ત્યાં સુધી બીજાને અટકાવવા સમર્થ ન થાય.

કહ્યું છે કે — ન્યાયની વાતો કરી, સ્વ વચન વિરુદ્ધ વર્તતો, પોતે દાંત ન હોય તે બીજાનું દમન કરવા સમર્થ ન થાય. આપે એવો નિશ્ચય મનમાં કરી પોતાના અદાંત આત્માને સંપૂર્ણ રીતે દમવાનો ઉદ્દેશ કર્યો. વળી - તીર્થંકર ચાર જ્ઞાનવાળા, દેવતા પૂજિત, નિશ્ચે સિદ્ધ થનારા છે, તો પણ પોતાના બળ અને વીર્યને ગોપવ્યા વિના બધી રીતે તપ-ધર્મમાં ઉદમ કરનારા હોય છે.

— સુધર્મસ્વામીએ વીરપ્રભુના ગુણો સ્વશિષ્યોને કહીને જણાવ્યું કે - દુર્ગતિને ધારવાથી ધર્મ છે, તે શ્રુત-ચારિત્રરૂપ, અર્હદ્ભાષિત, સમ્યક્ રીતે કહેવાયેલ, યુક્તિ-હેતુથી શુદ્ધ - X - X - નિર્દોષ છે. તે સાંભળી, શ્રદ્ધા કરીને તે રીતે વર્તનારા આયુકર્મ દૂર થવાથી સિદ્ધ થાય છે, જો આયુ બાકી રહેતો ઇન્દ્રાદિ દેવાધિપતિ થાય છે. આ પ્રમાણે મેં સાંભળ્યું તે તમને કહ્યું છે.

શ્રુતસ્કંધ-૧, અધ્યયન-૬ “વીરસ્તુતિ”નો મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

શ્રુતો ૧-અધ્યયન-૭ “કુશીલપરિભાષિત”

● ભૂમિકા :-

છટ્ટુ અધ્યયન કહ્યું, હવે સાતમું કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - અનંતર અધ્યયનમાં ભગવંત મહાવીરના ગુણના કીર્તનથી સુશીલ-પરિભાષા કહી. હવે તેનાથી વિપરીત કુશીલોનું વર્ણન કરે છે. એ સંબંધથી આવેલ આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગદારો કહેવા. તેમાં ઉપક્રમમાં અર્થાધિકાર આ પ્રમાણે છે - કુશીલ એટલે પરતીર્થિક કે પાર્શ્વસ્થાદિ, સ્વબૂથના અને ગૃહસ્થો છે, તેમનું વર્ણન કરીએ છીએ. તેમના અનુષ્ઠાન તથા દુર્ગતિગમનરૂપ તેના વિપાકનું નિરૂપણ કરીએ છીએ. તેનાથી વિપરીત ક્વચિત્ સુશીલ વર્ણન પણ છે. નિક્ષેપ ત્રણ પ્રકારે - ઓઘ, નામ, સૂત્રાલાપક ભેદથી. તેમાં ઓઘ નિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં અધ્યયન, નામનિષ્પન્નમાં કુશીલ પરિભાષા છે - તેને કહે છે-

[નિ.૮૬-] ‘શીલ’ના વિષયમાં નિક્ષેપા કરતા તેના નામાદિ ચાર નિક્ષેપ છે. નામ-સ્થાપના સુગમ હોવાથી તેને છોડીને ‘દ્રવ્યશીલ’ તે પ્રાવરણ, ભોજન, આભરણ આદિમાં જાણવું. તેના આ અર્થ છે - જે કોઈ ફલની અપેક્ષા વિના તેના સ્વભાવથી જ ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે, તે તેનું શીલ છે, તેમાં અહીં પ્રાવરણશીલ તે પ્રાવરણના પ્રયોજનના અભાવે પણ તેના સ્વભાવથી ચાદર આદિ ઓટે છે અથવા તે પ્રાવરણમાં જ ધ્યાન આપે છે. એ રીતે આભરણ, ભોજનાદિ વિષયમાં પણ જાણવું. અથવા જે ચેતન-અચેતનાદિનો સ્વભાવ તે દ્રવ્યશીલ કહેવાય છે. “ભાવશીલ” બે ભેદે- ઓઘશીલ, આભીક્ષેપ સેવનાશીલ, તેમાં પહેલા શીલની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે-

[નિ.૮૭-] ઓઘ એટલે સામાન્ય, સામાન્યથી સાવધયોગથી વિરત કે વિરતાવિરત શીલવાન્ કહેવાય. તેથી વિપરીત અશીલવાન્ કહેવાય.

આભીક્ષેપ સેવા તે વારંવાર સેવનામાં શીલ હોય તે. જેમકે ધર્મના વિષયમાં પ્રશસ્ત શીલ તે વારંવાર અપૂર્વજ્ઞાન મેળવવા કે વિશિષ્ટ તપ કરવાની ઈચ્છા આદિ શબ્દથી વારંવાર અભિગ્રહો ગ્રહણ કરવા. અપ્રશસ્ત ભાવશીલ તે અધર્મમાં બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અથવા અંતઃકરણમાં કોઠાદિની પ્રવૃત્તિ. ‘આદિ’ શબ્દથી બીજા કષાયો, ચોરી, અભ્યાપ્ચાન, કલહ આદિ લેવા.

હવે કુશીલ પરિભાષા નામક અધ્યયનની અન્વર્થતા કહે છે-

[નિ.૮૮-] જેઓ સર્વ પ્રકારે કુલ્સિત શીલવાળા કહેવાયા છે, તે પરતીર્થિકો અને પાર્શ્વસ્થાદિ છે. ‘ચ’ શબ્દથી જે કોઈ અવિરત છે, તે બધાંને આ અધ્યયનમાં છે, તેથી ‘કુશીલ પરિભાષા’ એવું નામ છે - કુશીલને અશુદ્ધ કઈ રીતે ગણો છો ? ‘સુ’ અહીં પ્રશંસા કે શુદ્ધ વિષયમાં છે. જેમકે - સુરાજ્ય. તે રીતે ‘કુ’ શબ્દ જુગુપ્સા કે અશુદ્ધ વિષયમાં વર્તે છે. જેમકે કુતીર્થ, કુગ્રામ. જો કુલ્સિત શીલવાળા ‘કુશીલ’ છે, તો પરતીર્થિકાદિ કુશીલ કઈ રીતે છે ?

[નિ.૮૯-] આ ‘શીલ’ શબ્દ તેના સ્વભાવ અર્થમાં છે. જેમકે - કોઈ ફળનિરપેક્ષ

ક્રિયામાં આભરણાદિમાં પ્રવર્તે છે. તે ઉપર દ્રવ્યશીલપણે બતાવ્યું. ઉપશમ પ્રધાન ચારિત્રમાં છે, તે જ કહે છે - તે ઉપશમગુણથી પ્રધાન આ તપસ્વી શીલવાન્ છે. તેથી વિપરીત તે દુઃશીલ છે. આ બંને ભાવશીલપણે લીધા છે. અહીં સાધુઓને ધ્યાન-અધ્યયનાદિ છોડીને અને ધર્મના આધારરૂપ શરીરના પાલન માટે ગૌચરીને છોડીને બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિ નથી; તેને આશ્રીને જ અહીં સુશીલત્વ કે દુઃશીલત્વ ચિંતવીએ છીએ તેમાં કુતીર્થિક, પાર્શ્વસ્થાદિ સચિત્તનું સેવન કરતા હોવાથી અપ્રાસુક પ્રતિસેવી છે. સંભવ છે કે આ કુશીલો પોતે ઘૃષ્ટતાથી પોતાને શીલવાળા માની શીલવાન્ કહે.

શા માટે ? કેમકે - X - જે કોઈ પ્રાસુક તથા ઉદ્ગમાદિ દોષરહિત આહાર વાપરે તેને વિદ્વાનો શીલવંત કહે છે. તેથી જ સાધુઓ પ્રાસુક, ઉદ્ગમ આદિ દોષયુક્ત આહાર ન કરીને શીલવંત ગણાય છે, તે સિવાયના નહીં. - X - અપ્રાસુક ખાવું તે કુશીલપણું છે, તે દેષ્ટાંત દ્વારા બતાવે છે.

[નિ.૯૦-] જેમ ગૌતમ, તે શીખવી રાખેલા, નાના બળદને લઈને ધાન્યાદિ અર્થે ઘેર-ઘેર ભટકે છે, તે ગૌવ્રતિક કહેવાય છે. તથા ચંડિદેવગ તે ચક્રધરપ્રાયઃ છે, વારિભદ્રક તે પાણી ભક્ષક છે. અથવા શેવાળ ખાનારા, નિત્ય સ્નાન-પગ ઘોવા વગેરેમાં રત હોય, તથા જે બીજા અગ્નિહોત્રથી જ સ્વર્ગગમન માને છે, જે ભાગવતાદિ મતવાળા જળશૌચ ઇચ્છે છે, તે બધાં અપ્રાસુક આહારભોજી હોવાથી કુશીલ છે. તથા જે સ્વમતના પાર્શ્વસ્થાદિ છે, ઉદ્ગમાદિ અશુદ્ધ આહાર ખાય છે, તે પણ કુશીલ છે.

આ રીતે નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહ્યો. હવે સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપે અસ્ખલિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવું જોઈએ - તે આ પ્રમાણે-

● સૂત્ર-૩૮૧,૩૮૨ :-

પૃથ્વી, અપ્, તેઈ, વાયુ, વૃણ, વૃક્ષ, બીજ તથા ત્રસ, પ્રાણ-અંડજ, જરાયુજ, સંસ્વેદજ, રસજ આ બધાં જીવસમૂહને...ભગવંતે જીવનિકાય કહેલ છે. તે જીવોને સુખના અભિલાષી જાણવા. આ જીવોનો નાશ કરનારા પોતાના આત્માને દંડે છે અને વારંવાર આ યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

● વિવેચન-૩૮૧,૩૮૨ :-

- પૃથ્વી તે પૃથ્વીકાયિક જીવો છે. ‘ચ’ થી તેના ભેદો સૂચવે છે તે આ છે - પૃથ્વીકાયના સૂક્ષ્મ અને બાદર બે ભેદ, પ્રત્યેકના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બે ભેદ. એ રીતે અપ્કાય, અગ્નિકાય અને વાયુકાયને પણ જાણવા. હવે વનસ્પતિકાયના ભેદો કહે છે - કુશ આદિ ઘાસ, પીપળો વગેરે વૃક્ષ, શાલિ આદિ બીજ, વલ્લી, ગુલ્મ આદિ વનસ્પતિના ભેદો છે.

ત્રાસ પામે તે ત્રસ-બે ઇન્દ્રિયાદિ, પ્રાણ-પ્રાણીઓ, જે ઇંડામાંથી જન્મે તે અંડજ - શકુનિ, સાપ વગેરે. જરાથી વીંટાયેલા જન્મે તે જરાયુજ - ગાય, ભેંસ, ઘેટા, બકરા, મનુષ્યાદિ. પરસેવાથી ઉત્પન્ન તે સંસ્વેદજ-જૂ, માંકડ, કૃમિ આદિ. રસજ-દહીં, સૌવીર આદિમાં ઉત્પન્ન રૂની પાંખ જેવા જીવો.

આ રીતે વિવિધ ભેદે જીવ સમૂહ બતાવી તેની હિંસામાં દોષ કહે છે -

— પૃથ્વી આદિ જીવનિકાય ભગવંતે કહ્યા છે - X - આ પૃથ્વીકાયાદિ પ્રાણીમાં સુખ જાણ અર્થાત્ આ સર્વે જીવો સુખના ઇચ્છુક અને દુઃખના લેષી છે. તેમ જાણીને કુશાગ્ર બુદ્ધિથી વિચાર કે આ જીવ-કાયાના આરંભમાં, પીડામાં આત્મા દંડાય છે અર્થાત્ આવા સમારંભથી આત્મદંડ થાય છે અથવા આવા કાર્યોથી આયતદંડ થાય છે. મતલબ કે ઉક્ત જીવ-કાયોને જે દીર્ઘકાળ પીડે છે, તેમને શું ફળ મળે તે બતાવે છે - આ પૃથ્વી આદિ કાયોમાં અનેક પ્રકારે સર્વ પ્રકારે શીઘ્ર જાય છે - તે જ પૃથ્વી આદિ કાયોમાં અનેક પ્રકારે વારંવાર ઉત્પન્ન થાય છે - અથવા - જીવો પોતાના સુખને માટે પૃથ્વીકાયાદિનો સમારંભ કરે છે, તે સમારંભથી દુઃખ જ પામે છે પણ સુખ પામતા નથી. અથવા કુતીર્થિકો મોક્ષાર્થે આવા કાર્યો વડે જે ક્રિયા કરે છે, તેનાથી સંસાર જ વધે છે.

હવે આયતદંડ મોક્ષાર્થી તે આરંભથી સંસાર વધારે છે, તે કહે છે—

● સૂત્ર-૩૮૩,૩૮૪ :-

પૂર્વોક્ત ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરનાર જીવ વારંવાર તે જ જાતિમાં ભ્રમણ કરે છે, વારંવાર જન્મ લઈને કુરુકર્મ કરનાર અજ્ઞાની જીવ જે કર્મ કરે છે, તેનાથી જ મૃત્યુને પામે છે...તે પ્રાણી આલોકમાં કે પરલોકમાં તે રૂપે કે અન્યરૂપે સંસારમાં આગળ-આગળ પરિભ્રમણ કરતા દુષ્કૃતોનું બંધન અને વેદન કરે છે.

● વિવેચન-૩૮૩,૩૮૪ :-

— એકેન્દ્રિયાદિનો જે પંથ તે જાતિપંથ છે અથવા જાતિ એટલે જન્મ અને વધ એટલે મરણ. તે જાતિવધમાં વારંવાર વર્તતો અર્થાત્ એકેન્દ્રિયાદિમાં ભટકતો વારંવાર જન્મ-જરા-મરણને અનુભવતો ત્રસ-તેઉ, વાયુ, બેધન્દ્રિય આદિમાં અને સ્થાવર - પૃથ્વી, અપ્, વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થઈને બીજા કાયોને દુઃખ દેવાથી બંધાયેલા કર્મો વડે વારંવાર વિનાશ પામે છે. તેવો ‘આયતદંડ’ જીવ ફરી જન્મી જન્મીને દારુણ અનુષ્ઠાન કરતો બહુ કુરુકર્મી બને છે. તે આવો નિર્વિવેક-સદ્અસદ્ વિવેકરહિત હોવાથી બાળ જેવો છે. તે એકેન્દ્રિયાદિમાં જન્મીને જે પ્રાણિ-ઉપમર્દકારી કર્મો કરે છે, તે તે જ કર્મો વડે મરે છે કે પૂરાય છે. અથવા તે હિંસા કરે છે અથવા બહુ કુરુકર્મી હોય, તે “આ ચોર છે, આ લંપટ છે” એમ પોતાના કર્મોથી મપાય છે.

— તે કયા સ્થાને કર્મો વડે મપાય છે ? તે કહે છે - જે શીઘ્રફળ દેનારા કર્મો છે, તે તો એ જ જન્મમાં ફળ આપે છે અથવા બીજા જન્મે નરકાદિમાં તે કર્મો ફળ આપે છે. એટલે એક જ જન્મમાં તીવ્ર ફળ આપે છે અથવા ઘણા જન્મોમાં આપે છે. જેવા પ્રકારે અશુભને આચરે તેવા જ પ્રકારે ફળ ઉદયમાં આવે છે અથવા બીજી રીતે. એટલે કોઈ કર્મ તે ભવે ફળ આપે, કોઈ બીજા ભવે. જેમ મૃગાપુત્રનું દુઃખ વિપાકશ્રુત નામક આગમસૂત્રમાં કહ્યું છે.

જો દીર્ઘકાળની સ્થિતિનું કર્મ હોય તો બીજા જન્મોમાં વેદાય છે. તે પણ એકવાર કે અનેકવાર ભોગવે છે અથવા અન્ય પ્રકારે એકવાર કે હજાર વાર

શિરચ્છેદ આદિ અને હાથ-પગનું છેદનાદિ અનુભવે છે. આ પ્રમાણે તે કુશીલ પુરુષો આયતદંડવાળા ચાર ગતિવાળા સંસારમાં વારંવાર - X - ભટકતા પ્રકૃષ્ટ-પ્રકૃષ્ટ દુઃખ અનુભવે છે. પૂર્વજન્મોમાં કરેલા કર્મોના ફળ અનુભવતા આર્તધ્યાનથી ઉપહત થઈ, બીજા કર્મો બાંધે છે અને વેદે છે દુષ્ટતાથી કરેલ તે દુષ્કૃત. આવા પોતે કરેલા દુષ્કૃતો જન્ય કર્મોનો વિનાશ થતો નથી. તે જ કહે છે—

હે જીવ ! તું ખેદ ન કર, તું વિમનસ્ક દુર્મનસ્ક દીન શા માટે થાય છે ? કારણ કે ચિંતા કરવા માત્રથી પૂર્વે કરેલા કર્મો નાશ થતા નથી. કદાચ તું પાતાળમાં પેશીશ, જંગલમાં - દરિયાં - ગુફામાં કે સમુદ્રમાં છૂપાઈશ. તો પણ પૂર્વે કરેલા કર્મો નાશ નહીં પામે, વ્યર્થ તારા આત્માનો ઘાત કરીશ. આ પ્રમાણે ઓઘથી કુશીલોનું વર્ણન કર્યું, હવે પાખંડી-વિશે કહે છે.

● સૂત્ર-૩૮૫,૩૮૬ :-

જે માતા-પિતાને છોડીને શ્રમણવ્રત લઈને અગ્નિકાયનો આરંભ કરે છે, પોતાના સુખ માટે જે જીવોની હિંસા કરે છે, તે લોકમાં કુશીલધર્મી કહેવાય છે...અગ્નિ સળગાવનાર અનેક જીવોનો ઘાત કરે છે, અગ્નિ બુઝાવનાર અગ્નિ જીવોનો ઘાત કરે છે. તેથી મેઘાવી પંડિત પુરુષ ધર્મને જાણીને અગ્નિકાયનો આરંભ-હિંસા ન કરે.

● વિવેચન-૩૮૫,૩૮૬ :-

— જે કોઈ પરમાર્થને ન જાણનારા ધર્માર્થને માટે ઉચિત થઈ માતા, પિતાને ત્યાગીને, કેમકે માતા-પિતાનો ત્યાગ દુષ્કર છે. તેમના ગ્રહણથી ભાઈ, પુત્રાદિને પણ ત્યાગે એમ જાણવું. એમ શ્રમણવ્રત ગ્રહણ કર્યું છે, એવું સ્વીકારીને અગ્નિકાયનો આરંભ કરે, રાંધે-રંધાવે એ રીતે કરવા-કરાવવા-અનુમોદવા થકી ઔદેશિકાદિ દોષિત આહાર વાપરી અગ્નિકાય સમારંભ કરે. તીર્થંકર, ગણધરાદિએ એવું કહ્યું છે કે - આ પાખંડી કે ગૃહસ્થ લોક અગ્નિકાય સમારંભ કરવાથી તેઓ કુશીલ ધર્મી છે. તે કેવા છે ? તે કહે છે—

જે થયા છે, થાય છે અને થશે, માટે તે ભૂત છે - અર્થાત્ પ્રાણી છે, તેને આત્મ સુખાર્થે હણે છે - પીડે છે. તે બતાવે છે કે - પંચાગ્નિ તપકરી દેહને તપાવે તથા અગ્નિહોત્રાદિ ક્રિયા વડે પાખંડીઓ સ્વર્ગ પ્રાપ્તિને ઇચ્છે છે તથા લૌકિકધર્મી પચન-પાયનાદિ વડે અગ્નિકાયની હિંસા કરીને સુખની ઇચ્છા કરે છે. અગ્નિકાયના આરંભથી થતી હિંસાને કહે છે—

— તપન, તાપન, પ્રકાશાદિ હેતુ કાષ્ઠાદિ બાળીને જે અગ્નિકાયનો સમારંભ કરે છે, તે અગ્નિકાય તથા પૃથ્વી આદિ આશ્રિત સ્થાવર અને ત્રસ જીવોને હણે છે. અથવા મન-વચન-કાયથી કે આયુ-બળ-ઇન્દ્રિયોથી હીન બનાવે - હણે. તથા અગ્નિકાયને પાણી આદિથી બુઝાવા જતાં તે પાણીના જીવોને તથા તેના આશ્રિત જીવોને હણે છે. હવે તે આગ સળગાવનાર તથા બુઝાવનાર બંને આરંભક છે, પણ સળગાવનાર વધુ હિંસક છે.

આગમ પાઠ - હે ભગવંત ! જે પુરુષો એકબીજા સાથે અગ્નિકાયનો સમારંભ કરે છે, તેમાં એક પુરુષ અગ્નિકાય સળગાવે છે, બીજો અગ્નિકાય બુઝાવે છે. તે બંનેમાં કયો પુરુષ મહાકર્મી છે ? કયો પુરુષ અલ્પકર્મી ?

હે ગૌતમ ! જે પુરુષ અગ્નિકાય સળગાવે છે, તે પુરુષ બહુતર પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયનો અને અલ્પતર અગ્નિકાયનો આરંભ કરે છે. જે પુરુષ અગ્નિકાયને બુઝાવે છે, તે પૃથ્વીકાયાદિનો આરંભ અલ્પ કરે છે અને અગ્નિકાયનો ઘણો આરંભ કરે છે. માટે એમ - X - કહ્યું.

વળી કહ્યું છે કે - આ અગ્નિનો સમારંભ જીવોનો નાશક છે, તેમાં સંશય નથી. આવું જાણીને સારા-નરસાનો વિવેકવાળો મેઘાવી, સશ્રુતિક, ધર્મને સમજી પાપથી દૂર રહે તે પંડિત અગ્નિકાયનો આરંભ કરતો નથી, તે જ પરમાર્થથી પંડિત છે જે અગ્નિકાયના સમારંભથી યતા પાપથી દૂર રહે છે.

- અગ્નિકાયના સમારંભથી પ્રાણીવધ કઈ રીતે થાય ?

● સૂત્ર-૩૮૭ થી ૩૯૦ :-

પૃથ્વી જીવ છે, પાણી પણ જીવ છે. અગ્નિ સળગાવતા આ પૃથ્વી, પાણી, સંપાતિમ, સંસ્વેદજ અને કાષ્ઠ આશ્રિત જીવો બળે છે.

હરિતકાય આકાર ધારણ કરે છે, પૃથક્ હોય છે, આહારથી દેહ વધે છે [માટે તે જીવ છે] જે સ્વ સુખ માટે તેને છેદે છે, તે દૃષ્ટ ઘણાં જીવો હણે છે.

જે બીજનો, બીજ દ્વારા ઉત્પન્ન કે વૃદ્ધિગત જીવોનો નાશ કરે છે તે અસંચત આત્મદંડી છે, આત્મસુખાર્થે બીજનો હિંસક લોકમાં અનાર્ચધર્મી કહ્યો છે.

તેઓ ગર્ભમાં, બોલવા-ન બોલવાની સ્થિતિમાં, પંચશિખીકુમારપણે, કે યુવાની, પ્રૌઠ, વૃદ્ધાવસ્થામાં ગમે ત્યારે આયુક્ષયથી મૃત્યુ પામે છે.

● વિવેચન-૩૮૭ થી ૩૯૦ :-

— કેવલ પૃથ્વી આશ્રિત બેઘન્દ્રિયો જ જીવ નથી, પણ માટી વગેરે પૃથ્વી પણ જીવ છે, પ્રવાહી લક્ષણ પાણી પણ જીવ છે. તેને આશ્રિત પણ જીવ છે. શલભ આદિ સંપાતિમ-ઉડતા જીવો તેમાં પડે છે, તથા ઇંધણમાં રહેલા સંસ્વેદ જ જીવો - ઘુણ, કીડી, કૃમિ આદિ અને કાષ્ઠાદિ આશ્રિત જે કોઈ સ્થાવર, જંગમ જીવો છે, તે બધાંને અગ્નિકાયનો સમારંભક બાળે છે. તેથી કહ્યું છે કે અગ્નિકાયનો સમારંભ મહાદોષને માટે થાય છે.

— આ પ્રમાણે અગ્નિકાયના સમારંભક તાપસો તથા પાકથી અનિવૃત્ત શાક્યાદિને બતાવ્યા. હવે તેઓ અને બીજા વનસ્પતિ સમારંભથી અનિવૃત્તને બતાવતા કહે છે - દૂર્વાના અંકુરા આદિને પણ યોગ્ય આહાર મળતાં વધતા દેખાય છે, તેથી તે જીવ છે તથા તે જીવનો આકાર ધારણ કરે છે, જેમકે - કલલ, અર્બુદ, માંસપેશી. જેમ મનુષ્ય ગર્ભ, પ્રસવ, બાલ, કુમાર, યુવા, મધ્યમ, સ્થવિર અવસ્થા પામે છે. તેમ શાલિ આદિ વનસ્પતિ પણ જન્મે છે, અભિનવરૂપ પામે છે, રસવાળી બને છે, ચૌવનવાળી, પરિપક્વ, જીર્ણ, પરિશુષ્ક અને મૃત સ્થિતિ પામે છે. વૃક્ષો પણ અંકુરા

અવસ્થાથી ઉત્પન્ન થઈને મૂળ, સ્કંધ, શાખા, પ્રશાખા આદિ વિશેષરૂપે વધતા યુવાન થાય છે. એ રીતે બીજી અવસ્થા પણ જાણવી. આ રીતે વનસ્પતિ આદિ પણ જીવાકાર ધારણ કરે છે. વળી એ વૃક્ષના મૂળ, સ્કંધ, શાખા, પત્ર, પુષ્પાદિ સ્થાનોમાં પ્રત્યેકના જુદા જુદા જીવો છે, તે વૃક્ષનો સમુદિત એક જ જીવ નથી. તેમાં સંખ્યેય-અસંખ્યેય કે અનંત જીવો રહેલા છે.

વનસ્પતિકાય આશ્રિત આ જીવોનો આહાર માટે, દેહની વૃદ્ધિ માટે, દેહના ઘાવને રૂઝવવા માટે કે આત્મસુખ માટે જે છેદે છે, તે દૃષ્ટતાને ધારણ કરી ઘણાં પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે. આ જીવહિંસાથી દયા-અનુકંપા ન રહેવાથી તેને ધર્મ અને [ચારિત્રધર્મ] આત્મસુખનો લાભ થતો નથી.

— વનસ્પતિની ઉત્પત્તિ તે તેનો જન્મ છે અંકુર, પત્ર, મૂલ, સ્કંધ, શાખા, પ્રશાખા ભેદ વડે તેની વૃદ્ધિ છે. તેના બીજોનો વિનાશ કરીને, તેના ફળોનો વિનાશ કરતો તે લીલી વનસ્પતિને છેદે છે. તે અસંચત-ગૃહસ્થ હોય કે પ્રવ્રજિત-સાધુ હોય, તો પણ બંને સમાન કૃત્ય કરવાથી ગૃહસ્થ જ છે. તે હરિત-છેદ કરનારો આત્માને દંડે છે માટે તે આત્મદંડી છે. પરમાર્થથી તો તે બીજનો ઉપદાત કરતા આત્માને જ હણે છે. તેવું જ્ઞાનીઓ કહે છે - શું કહે છે ? તે દશવિ છે - જે હરિતાદિનો છેદક નિર્દય છે, તે આ લોકમાં અનાર્ચધર્મી - કુરુકર્મી છે - એવો કોણ છે ? જે ધર્મોપદેશ વડે કે આત્મસુખાર્થે બીજોને અને ઉપલક્ષણથી વનસ્પતિને હણે છે, તે પાખંડીલોક કે અન્ય અનાર્ચધર્મી જાણવો. હવે હરિતછેદના ક્રમ-વિપાકને કહે છે—

— આ વનસ્પતિકાયના પ્રમર્દકો ઘણાં જન્મો સુધી ગર્ભાદિ અવસ્થામાં કલલ, અર્બુદ, માંસપેશીરૂપે જ મૃત્યુ પામે છે, તથા કોઈક બોલતા શીખ્યા પહેલા કે પછી મરે છે. કેટલાક પંચશિખાવાળા કુમારપણે મરે છે, તો કોઈ યુવાન, મધ્યમ કે સ્થવિર વયમાં મરે છે. કોઈ પ્રતમાં મજ્જિમપોરુસાય એવો પાઠ છે, તેનો અર્થ છે - મધ્યમવયવાળા, ચરમાવસ્થા પ્રાપ્ત પુરુષ અર્થાત્ અત્યંત વૃદ્ધ, એ રીતે બધી જ અવસ્થામાં બીજ આદિના ઘાતકો સ્વ-આયુ ક્ષય થતા પ્રલીન બનીને દેહને તજે છે. આ પ્રમાણે જ સ્થાવર-જંગમના હણનારાઓનું અનિચત આયુ હોય છે, તે સમજી લેવું. — વળી —

● સૂત્ર-૩૯૧ થી ૩૯૪ :-

હે જીવો! તમે બોધ પામો, મનુષ્યત્વ અતિ દુર્લભ છે. ભયને બેઈને અજ્ઞાન છોડો. આ લોક જવરથી એકાંત દુઃખરૂપ છે, જીવ સ્વકર્મથી વિપર્યાસ પામે છે. આ લોકમાં કોઈ મૂટ આહારમાં નમક ત્યાગથી મોક્ષ માને છે, કોઈ ઠંડા પાણીના સેવનથી, તો કોઈ હોમ કરવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ માને છે.

પ્રાતઃકાળે સ્નાનાદિથી મોક્ષ નથી કે દ્વાર-મીઠાના ન ખાવાથી મોક્ષ નથી, તેઓ મધ, માંસ, લસણ ખાઈને મોક્ષને બદલે સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે.

કોઈક સવાર-સાંજ જળનો સ્પર્શ કરી જળથી સિદ્ધિ થાય તેમ બતાવે છે, પણ જો જળસ્પર્શથી સિદ્ધિ મળે તો અનેક જળચરો મોક્ષે જતા હોય.

● વિવેચન-૩૯૧ થી ૩૯૪ :-

— હે પ્રાણીઓ ! તમે સમ્યક્ બોધ પામો. કુશીલ કે પાપંડી લોક તમારા માટે થવાના નથી અને ધર્મના દુર્લભત્વને સમજો. તેથી કહ્યું છે કે - મનુષ્યત્વ, [ઉત્તમ એવા] જાતિ, કુળ, રૂપ, આરોગ્ય, આયુ, બુદ્ધિ, ધર્મ-શ્રવણ યોગ, તેની શ્રદ્ધા અને સંયમ - આ બધું લોકમાં દુર્લભ છે. આ રીતે ધર્મ ન કરેલા જીવો માટે મનુષ્યત્વ અતિ દુર્લભ છે, એમ જાણી અને તેમાં જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોકાદિ તથા નરક-તિર્યક યોગિના ઘણા દુઃખોનો ભય છે, તેમ તું જાણ. તથા સદ્-અસદ્નો વિવેક ભૂલીને અજ્ઞાનીઓ સંસાર પામ્યા છે. નિશ્ચયનયના મતે એકાંત દુઃખરૂપ તાવવાળાની માફક આ સંસારી પ્રાણિગણ છે.

કહ્યું છે કે - જન્મ દુઃખ છે, વૃદ્ધત્વ દુઃખ છે, રોગ અને મરણ પણ દુઃખ છે. અહો ! આ સંસાર જ દુઃખરૂપ છે, જેમાં પ્રાણીઓ કલેશ પામે છે તથા તરસથી પીડાતાને પાણી અને ભૂખથી પીડાતાને ભાતથી તૃપ્તિ થાય છે. આ જગત્માં જીવો સેંકડો દુઃખોથી દુઃખી છે અને તાવથી બબડતા માફક કકળાટ કરે છે. આવા દુઃખી લોકમાં પણ અનાર્યકર્મ કરનારો, સુખનો અર્થી, પ્રાણીનું મર્દન કરતો સ્વકર્મથી દુઃખને જ પામે છે. અથવા મોક્ષનો અર્થી છતાં સંસારે ભમે છે.

— કુશીલના કડવા વિપાકો બતાવ્યા. હવે તેઓના દર્શન-મતને કહે છે. મનુષ્યલોકમાં અથવા મોક્ષ-ગમન અધિકારમાં કેટલાંક અજ્ઞાનથી ટંકાયેલા મતિવાળા મૂઢો, બીજાથી મોહિત થયેલા આત્મ પ્રતિપાદન કરે છે કે મોક્ષ આ પ્રમાણે મળે છે. કેવી રીતે મળે છે ? તે કહે છે—

ખવાય તે આહાર. - ઓદન આદિ. તેના રસની પુષ્ટિ જેનાથી થાય તેને લવણ-મીઠું કહે છે. લવણથી ભોજનની રસ પુષ્ટિ થાય છે. તેનું વર્જન અર્થાત્ લવણના ત્યાગથી મોક્ષ મળે છે. પાઠાંતરમાં આહારસપંચવજ્જનેણ પાઠ છે. અર્થાત્ આહાર સાથે લવણપંચક તે આહારસપંચક છે. તેમાં સેંધવ, સંયળ, બિડ, રોમ અને સામુદ્ર છે. તે લવણથી જ બધાં રસોના સ્વાદ આવે છે. તે જ કહ્યું છે - લવણ વિનાના રસો, ચક્ષુરહિત ઇન્દ્રિયસમૂહ, દયારહિત ધર્મ, સંતોષ રહિત સુખ નથી. તથા રસોમાં લવણ, સ્નિગ્ધતામાં તેલ, યજ્ઞમાં ઘી મુખ્ય છે. આ પ્રમાણે લવણના વર્જનથી જ રસપરિત્યાગ કર્યો કહેવાય. તેના ત્યાગથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે, તેમ કેટલાંક મૂઢો માને છે અથવા પાઠાંતરથી આહારઓ પંચક વજ્જનેણ કહ્યું. અર્થાત્ લસણ, ડુંગળી, ઉંટડીનું દૂધ, ગાયનું માંસ અને મધ, એ પાંચના વર્જનથી મોક્ષ બતાવે છે.

કેટલાક ભાગવતમતવાળા વારિભદ્રકાદિ સચિત પાણીના પરિભોગથી મોક્ષ બતાવે છે. તે માટે તેઓ કહે છે કે - જેમ પાણી બાહ્ય મલને દૂર કરે છે. તેમ અંતરમલને પણ દૂર કરે છે. જેમ વસ્ત્રાદિની શુદ્ધિ જળથી થાય છે, તેમ બાહ્ય શુદ્ધિ માફક અંતરની શુદ્ધિ પણ જળ વડે માનેલી છે. તથા કેટલાક તાપસ, બ્રાહ્મણાદિ દેવનથી મોક્ષ માને છે. જેઓ સ્વર્ગાદિ ફળને ઇચ્છતા નથી તેઓ સમિધ અને ઘી

આદિથી હોમ કરી અગ્નિને તૃપ્ત કરે છે, તે મોક્ષ માટે અગ્નિહોત્ર કરે છે. બીજા પોતાના અભ્યુદય માટે હોમ કરે છે, તેઓ કહે છે કે - જેમ અગ્નિ સુવર્ણાદિના મેલનો નાશ કરે છે, તેમ હોમ કરવાથી આત્માના અંદરનો મેલ-પાપ પણ નાશ પામે છે.

— ઉક્ત અસંબદ્ધ બોલનારાને ઉત્તર આપવા કહે છે - શીલ વગરનાને પ્રાતઃસ્નાન આદિથી મોક્ષ મળતો નથી, આદિ શબ્દથી હાથ-પગ ઘોવાથી પણ મોક્ષ મળતો નથી. તે જ કહે છે - પાણીના પરિભોગથી, તેના આશ્રિત જીવોનો નાશ થાય છે અને જીવોના ઉપમર્દનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય. વળી પાણી પણ એકાંતે બાહ્યમેલ દૂર કરવા સમર્થ નથી. કદાચ થાય તો પણ અંતર મલને ઘોતું નથી, ભાવશુદ્ધિથી જ તેની શુદ્ધિ થાય છે. જો ભાવરહિત પણ તેની શુદ્ધિ માનો તો માછીમારો આદિની પણ જળના અભિષેકથી મુક્તિ થઈ જાય.

તે જ રીતે પાંચ પ્રકારના લવણના અપરિભોગથી પણ મોક્ષ ન થાય. કેમકે લવણ ન ખાવાથી મોક્ષ થવાની વાત યુક્તિ યુક્ત નથી. લવણ રસ જ પુષ્ટિજનક છે, તેવું એકાંતે નથી. ક્ષીર-સાકર આદિમાં પણ તે રસ છે. વળી મોક્ષની પ્રાપ્તિ દ્રવ્યથી લવણ વર્જન વડે છે કે ભાવથી ? જો દ્રવ્યથી થાય તો લવણરહિત દેશમાં બધાંનો મોક્ષ થઈ જાય. પણ આત્મ જોયું કે જાણ્યું નથી. જો ભાવથી મોક્ષ છે, તો ભાવ જ પ્રધાન છે, તો લવણનું વર્જન શા માટે ? વળી મૂઢ બનીને કોઈ મધ, માંસ, લસણ આદિ ખાઈને મોક્ષથી અલ્પ સંસારમાં વસે છે કેમકે તેઓ ઉક્ત અનુષ્ઠાન કરે છે, પણ સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગના અનુષ્ઠાનને ન આદરીને સંસારમાં વસે છે.

— હવે વિશેષથી ત્યાગવાનું બતાવે છે - તથા જે કોઈ મૂઢ સચિત પાણીથી સિદ્ધિનું પ્રતિપાદન કરે છે, મધ્યાહ્ને - સાંજે કે સવારે એમ ત્રિકાળ સંધ્યામાં પણ પાણીનો સ્પર્શ કરી સ્નાનાદિક ક્રિયા જળ વડે કરતા પ્રાણીઓની વિશિષ્ટ ગતિ-પ્રાપ્તિ માને છે, તે પણ અસમ્યક્ છે. કેમકે જો જળના સ્પર્શ માત્રથી સિદ્ધિ થતી હોય તો જળને આશ્રીને રહેતા માછીમાર આદિ કુરકર્મ કરનારા, નિર્દય-નિરનુકંપ ઘણાં પ્રાણીઓ મોક્ષમાં જાય છે. વળી તેઓ કહે છે કે - બાહ્ય મલ દૂર કરવાના સામર્થ્ય જલમાં સાક્ષાત્ દેખાય છે તે પણ વિચારવાથી યુક્ત દેખાતું નથી. કેમકે જેમ પાણી અનિષ્ટ મલને દૂર કરે છે તેમ ઇચ્છિત અંગે લગાવેલ કુંકુમ આદિ પણ દૂર કરે છે, તેથી તો [પાપને જેમ દૂર કરે તેમ] પુણ્યને પણ દૂર કરશે, જે ઇષ્ટ ફળને વિઘ્ન કરનારું સિદ્ધ થશે. વળી સાધુને - બ્રહ્મચારીને પાણીથી સ્નાન કરવું તે દોષને માટે જ થાય છે - કહ્યું છે કે - સ્નાન, મદ અને કામદેવને ઉત્તેજક છે, તે કામવિકારનું પહેલું અંગ છે, માટે કામનો ત્યાગ કરીને, ઇન્દ્રિય મનમાં રત પુરુષો સ્નાન કરતા નથી. પાણીથી શરીર ભીનું કરવાથી સ્નાત નથી કહેવાતો, પણ ખરો સ્નાત તો તે જ છે, કે જેણે વ્રત લઈને તે પ્રમાણે પાળ્યા છે અને તે જ બાહ્ય તથા અંદરની શુદ્ધિ છે.

● સૂત્ર-૩૯૫ થી ૩૯૮ :-

જો જળથી મુક્તિ મળતી હોય તો માછલા, કાચબા, જળસર્પ, બતક, ઉંટ, જળ રાક્ષસ બધાં પહેલા મોક્ષ પામે, વિદ્વાનો કહે છે તેવું બનતું નથી.

જો જળ કર્મરૂપી મેલને ઘોષ નાખે તો પુણ્યને કેમ ન ઘોષ નાખે ? તેથી આ કલ્પના માત્ર છે. અજ્ઞાની, અંધ માફક નેતાને અનુસરી પ્રાણ નાશ કરે છે.

જો સચિત્ત પાણી પાપકર્મીના પાપ હરી લે તો જલજીવોના હત્યારા પણ મુક્તિ પામે છે, પણ તે ખોટું છે. માટે જળસિદ્ધિ કહેનાર મૃષાવાદી છે.

જે સાંજે અને સવારે અગ્નિનો સ્પર્શ કરતા, હોમ-હવનથી સિદ્ધિ માને છે, જો આ રીતે સિદ્ધિ મળતી હોય તો અગ્નિસ્પર્શી કુકર્મી પણ સિદ્ધ થાય.

● વિવેચન-૩૯૫ થી ૩૯૮ :-

— જો જળસંપર્કથી જ મોક્ષ થતો હોય, તો જે સતત પાણીમાં અવગાહે છે, તે મત્સ્ય, કૂર્મ, સરીસૃપ, મદ્ગવ, જલઉંટ તથા જળ મનુષ્ય આકૃતિવાળા જળરાક્ષસ વિશેષ, આ બધાં પહેલા મોક્ષે જશે. પણ તેવું દેખાતું નથી. ઇષ્ટ પણ નથી. માટે જે જળથી મોક્ષ બતાવે છે, તે અયુક્ત છે. એવું મોક્ષ માર્ગને જાણનારા નિપુણો કહે છે.

— વળી જો પાણી કર્મમલને હરે તો પુણ્યનો પણ નાશ કરે છે, જો પુણ્યનો નાશ ન કરે, તો કર્મ-મલનો પણ નાશ ન કરે. માટે મરજીમાં આવે તેમ બોલો છો કે - “જલ પાપનો નાશ કરે છે” તે યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે સિદ્ધ થવાથી જે સ્માર્તમાર્ગને અનુસરતા જે સ્નાનાદિ ક્રિયા કરે છે, તે જેમ એક જાતિઅંધ, બીજા જાતિઅંધ નેતાને અનુસરીને જતાં કુપથના આશ્રયી બને છે, ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચતા નથી. એમ સ્માર્ત માત્રને અનુસરનારા જલ-શૈય પરાયણા, અજ્ઞાની, કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય વિવેકરહિત થઈને પાણી તથા તેને આશ્રીને રહેલા પૂરા વગેરે જીવોનો પણ ઘાત કરે છે કેમકે જલક્રિયાથી અવશ્ય પ્રાણની હાની સંભવે છે.

— વળી પાપના ઉપાદાનભૂત જે પ્રાણીઓને દુઃખ દેનારાં કૃત્યો કરનારો જીવ જે કર્મો એકઠાં કરે છે, તે કર્મ-પાપને જો પાણી દૂર કરતું હોય તો એમ સિદ્ધ થાય કે પ્રાણીના ઉપમર્દનથી જે કર્મો બંધાય તે જળના અવગાહનથી દૂર થાય છે. તેથી જળના જીવોના ઘાતકો પાપથી ઘણાં ભારે થયા હોય તે પણ મોક્ષમાં જાય. પણ તેવું કદી જોયું કે જાણ્યું નથી. તેથી જળના અવગાહનથી સિદ્ધિ માનનારા જૂઠું બોલે છે.

— જેઓ અગ્નિહોત્ર-હોમ વડે સ્વર્ગની વાંછા કરે છે તે કહે છે - કેટલાંક મૂઢો અગ્નિમાં હોમ કરીને સુગતિગમન આદિ સ્વર્ગ પ્રાપ્તિરૂપ કૃત્ય બતાવે છે - કેવા ? સાંજે કે વિકાલે અને પ્રભાતકાળે અગ્નિમાં, જે ઇષ્ટ હોય તેવી વસ્તુ હોમીને અગ્નિને તૃપ્ત કરતા ઇષ્ટ ગતિની અભિલાષા કરે છે તેઓ આ પ્રમાણે બોલે છે - અગ્નિના આ કાર્યથી જ સિદ્ધિ મળશે. જો તેમના કહેવા પ્રમાણે અગ્નિના સ્પર્શથી જ સિદ્ધિ થતી હોય, તો અગ્નિનો સ્પર્શ કરનારા કુકર્મીઓ - અંગાર દાહક, કુંભાર, લૂહાર આદિની સિદ્ધિ થાય. જો તેઓ એમ કહે કે મંત્રો વડે પવિત્ર કરીને હોમીએ ઊંચો, તો તે પણ તે વાત માત્ર તેમનાં મિત્રો જ માનશે.

કેમકે તે કુકર્મીઓને પણ અગ્નિના કાર્યમાં અંતે રાખ બને છે અને અગ્નિ હોત્રિકાદિઓને પણ અગ્નિ વડે રાખ જ બને છે, તેમાં કોઈ ભેદ પડતો નથી. તેથી કુકર્મીઓ કરતા અગ્નિહોત્રીના કર્મકાંડમાં કોઈ વિશેષતા નથી. વળી જે કહે છે કે - “અગ્નિમુખા દેવો છે”. તે પણ યુક્તિ યુક્ત નથી, કહેવાનું જ માત્ર છે વિષ્ણુનું પણ અગ્નિ ભક્ષણ કરે છે. તેથી જો અગ્નિને દેવ માનો તો ઘણાં દોષો ઉત્પન્ન થશે.

આ પ્રમાણે કુશીલ દર્શનો બતાવ્યા, હવે તેઓને સામાન્ય ઠપકો આપે છે.

● સૂત્ર-૩૯૯ થી ૪૦૨ :-

[જળ કે અગ્નિથી મોક્ષ કહેનારે] પરીક્ષા કરીને જોયું નથી. એ રીતે સિદ્ધિ મળતી નથી. આવા બોધ નહીં પામેલા જીવો ઘાત પામે છે. ત્રસ અને સ્થાવર જીવો સુખને ઇચ્છે છે, તેવું જાણીને બોધ પામ.

પાપકર્મી રડે છે, લુપ્ત થાય છે, ત્રાસ પામે છે. તેથી વિદ્વાન્, વિરત અને આત્મગુપ્ત બિશ્વ, ત્રસ-સ્થાવર પ્રાણીના સ્વરૂપને જાણીને તેની હિંસા ન કરે.

જે ધર્મથી પ્રાપ્ત આહારનો સંચય કરીને ભોજન કરે છે, શરીર સંકોચીને પણ સ્નાન કરે છે, વસ્ત્રો ધુવે છે અથવા મસળે છે, તે સંચયથી દૂર કહેવાય છે.

દીર પુરુષ જળ-સ્નાનથી કર્મબંધ જાણીને મોક્ષ પર્યન્ત અચિત્ત જળ વડે જીવનચાપન કરે, બીજ-કંદાદિનું ભોજન ન કરે, સ્નાન અને મૈથુનને તજે.

● વિવેચન-૩૯૯ થી ૪૦૨ :-

— જે મુમુક્ષુએ પાણીના સંપર્કથી કે અગ્નિહોત્રથી સિદ્ધિ કદી છે તે યુક્તિરહિત કહેલું છે - શા માટે ? કેમકે આ રીતે જળમાં અવગાહન કે અગ્નિહોત્ર વડે પ્રાણીઓના ઉપમર્દનથી સિદ્ધિ થતી નથી. તે પરમાર્થને ન જાણનારા પ્રાણીના ઉપઘાત વડે ધર્મબુદ્ધિથી પાપ જ કરતા જુદા જુદા પ્રકારે જેમાં પ્રાણીને હણે છે - ઘાત કરે છે, તે ઘાત જ સંસાર છે, તેને મેળવે છે. કેમકે અપ્કાય અને તેજસ્કાયના સમારંભથી ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીઓનો અવશ્ય નાશ થશે. તે પ્રાણીઓના વિનાશથી સંસાર જ મળે, સિદ્ધિ ન મળે. એવો અભિપ્રાય છે. જો આપું છે તો સદ્ અસદ્નો વિવેક જાણનારા હે વિદ્વાન્ ! તું યથાવસ્થિત તત્ત્વ ગ્રહણ કરીને ત્રસ-સ્થાવર જીવો વડે તેઓ વર્તમાન સુખ કેવી રીતે પામશે ? તે વિચાર. - આ કથનનો સાર એ છે કે—

બધાં જ જીવો સુખની ઇચ્છાવાળા અને દુઃખના દ્રેષી છે. તે સુખની ઇચ્છાવાળાને દુઃખ ઉત્પન્ન કરીને સુખની પ્રાપ્તિ ન થાય. અથવા વિદ્યા-જ્ઞાનને ગ્રહણ કરીને, વિવેક પ્રાપ્ત કરીને ત્રસ-સ્થાવર જંતુઓ વડે કરણભૂત સાતા-સુખને તું જાણ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે - પહેલા જ્ઞાન અને પછી દયા [પાલન], એ પ્રમાણે બધાં સંચયીએ વર્તવું કેમકે અજ્ઞાની શું [દયા] કરશે ? પુન્ય-પાપ કેમ જાણે ?

— જેઓ પ્રાણીના ઉપમર્દન વડે સુખની અભિલાષા કરવાના સ્વભાવવાળા છે તેઓ અશીલ અને કુશીલ છે - તેઓ સંસારમાં આ પ્રમાણે અવસ્થાને અનુભવે છે તે કહે છે - તેજસ્કાયનો સમારંભ કરનારા જીવોના સમારંભ વડે સુખની ઇચ્છા કરતા નરકાદિ ગતિમાં જઈને તીવ્ર દુઃખથી પીડાતા અસહ્ય વેદનાથી, ખેદિત મનવાળા,

અશરણ થઈને રૂદ્ધ કરે છે, ફક્ત કરુણ આકંઠન કરે છે, તથા ખડ્ગ વગેરેથી છેદાય છે.

આ પ્રમાણે ત્યાં કદર્થના પામવાથી, ત્રાસ પામીને તે નાસભાગ કરે છે. તેઓ સકર્મી-પાપી છે. જીવો સર્વત્ર પૃથક્-પૃથક્ રહેલા છે, એમ જાણીને ભિક્ષણ-શીલ-સાધુ વિચારે કે પ્રાણીઓને દુઃખ દેનારા સ્વયં સંસારે ભમીને દુઃખ પામે છે. માટે વિદ્વાને તેવા પાપોથી વિરત બનીને, પાપના અનુષ્ઠાનથી આત્માને ગુપ્ત રાખી-આત્મગુપ્ત અર્થાત્ મન, વચન, કાર્યાથી ગુપ્ત બને. ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને જાણીને તેનો ઉપદાત કરનારી ક્રિયાથી નિવૃત્ત થાય.

— હવે પોતાના જૂથના [જૈન સાધુ] કુશીલો જે બોલે છે, તે કહે છે - જે શીથીલવિહારી સાધુઓ ધર્મ વડે પ્રાપ્ત એવી ઔદેશિક, ક્રીત, કૃતાદિ દોષરહિત એવા પ્રકારની દોષરહિત ગૌચરી લઈને રાખી મુકે - સંનિધિ કરીને ખાય છે તથા જેઓ અચિત જળ વડે પણ અંગોપાંગ સંકોચીને અચિત પ્રદેશમાં જ દેશથી કે સર્વથી સ્નાન કરે છે, તથા જે વસ્ત્રોને ધુવે છે, શોભાને માટે વસ્ત્રને લાંબુ હોય તો ફાડીને ટુંકુ કરે અથવા ટુંકાને સાંધીને લાંબુ કરે. વળી આ પ્રમાણે સ્વાર્થને માટે કરે કે બીજાને માટે કરે, તો આવા સાધુ નિર્ગ્રન્થ ભાવના સંયમ અનુષ્ઠાનથી દૂર રહે છે - તેને સંયમ હોતો નથી. આ પ્રમાણે તીર્થંકર, ગણધર આદિ કહે છે.

કુશીલો કહ્યા, હવે તેના વિપરીત સુશીલોને વર્ણવે છે.

— ‘દી’ વડે શોભે તે દીર-બુદ્ધિમાન, જળના સમારંભમાં કર્મબંધ થાય એવું સમજીને શું કરે ? પ્રાસુક જળ વડે, સૌવીર આદિ અચિત પાણીથી પ્રાણોને ધારણ કરે. ચ શબ્દથી બીજો પણ આહાર પ્રાસુક લઈને જ જીવન ગુજારે. આ પ્રમાણે તે દીક્ષા લીધી ત્યાંથી મોક્ષ થાય ત્યાં સુધી અથવા ધર્મના કારણોનું આદિભૂત શરીર, તેની વિમુક્તિ થાય ત્યાં સુધી અર્થાત્ આજીવન અચિત આહાર-પાણી વાપરે. વળી તે સાધુ બીજ-કંદ આદિ ન વાપરે. આદિ શબ્દથી મૂળ, પત્ર, ફળનો પણ ત્યાગ કરે. મૂળ આદિ અપરિણતનો ત્યાગ કરી વિરત થાય. — કેવી રીતે ? — તે બતાવે છે.

સ્નાન, અભ્યંગન, ઉદ્ધર્તનાદિ ક્રિયા અને શરીરનું મમત્વ છોડીને તથા ચિકિત્સાદિ ક્રિયા ન કરીને વિરત થાય. તેમજ સ્ત્રીઓથી પણ દૂર રહે. વસ્તિનિરોધ - બ્રહ્મચર્યના ગ્રહણથી બીજા પણ આશ્રવો ત્યાગે તેમ સમજવું. આ પ્રમાણે બધાં આશ્રવદ્વારોથી વિરત થયેલો કુશીલ દોષો ન સેવે અને તેના યોગના અભાવે સંસારે ભમતો નથી. તેનાથી દુઃખી થઈ રડવું પડતું નથી, તેમજ વિવિધ ઉપાયો વડે છેદન-ભેદન પામતો નથી.

ફરી પણ કુશીલોને આશ્રીને કહે છે—

● સૂત્ર-૪૦૩ થી ૪૦૬ :-

જેણે માતા, પિતા, ઘર, પુત્ર, પશુ અને ધનને છોડીને [દીક્ષા લીધી, પછી પણ] સ્વાદિષ્ટભોજી કુલો પ્રતિ દોડે છે, તે શ્રામણ્યથી દૂર છે.

જે સ્વાદિષ્ટ કુલો પ્રતિ દોડે છે, ઉદરપૂર્તિ માટે ગૃહ્ય બની ધર્મ કહે છે,

ભોજનાર્થે આત્મપ્રશંસા કરે છે, તે આચાર્યના સેંકડે ભાગે પણ નથી.

દીક્ષા લઈ જે પર-ભોજન માટે દીન બને છે. ઉદરાર્થે ગૃહ્ય બની ભાટ ચારણની જેમ પ્રશંસે છે, તે આહારગૃહ્ય સુવરની જેમ જલ્દી નાશ પામે છે.

જે આલોકના અન્ન-પાન નિમિત્તે સેવકની જેમ પ્રિયવચનો બોલે છે તે પાર્શ્વસ્થ અને કુશીલ છે. ધાન્યના ફોતરા જેવો નિસ્સાર બને છે.

● વિવેચન-૪૦૩ થી ૪૦૬ :-

જે કેટલાંકને સમ્યગ્ ધર્મ પરિણત થયો નથી, તેઓ માતા-પિતાને છોડીને, માતા-પિતા છોડવા દુષ્કર હોવાથી તેનું ગ્રહણ કર્યું છે. તેથી ભાઈ અને દોહિત્રાદિને પણ ત્યજીને એમ જાણવું. તથા ઘર, સંતાન, હાથી, ઘોડા, રથ, ગાય, ભેંસ આદિને અને ધનને ત્યજીને સમ્યક્ પ્રવ્રજ્યા માટે ઉદમી બનીને અર્થાત્ પાંચ મહાવ્રતના ભારને ખંભે ચડાવીને ફરી દીનસત્વપણે રસ-સાતાદિ ગારવમાં ગૃહ્ય બનીને જે સ્વાદવાળા-ભોજનવાળા ઘરોમાં જાય છે, તેઓ શ્રમણભાવથી દૂર રહે છે, તેમ તીર્થંકર-ગણધરો કહે છે.

— જેઓ સ્વાદિષ્ટ ભોજનવાળા કુળોમાં જાય છે, તથા જઈને ત્યાં ધર્મ કહે છે અથવા ભિક્ષાર્થે પ્રવેશેલો, જેને જેવું રૂચે તેવું કથાનક-સંબંધ તેને કહે છે. કેવો બનીને ? તે કહે છે. ઉદર માટે ગૃહ્ય બનીને - પેટ ભરવામાં વ્યગ્ર - પેટભરો બનીને. અર્થાત્ જે પેટ માટે આસક્ત બનીને આહારાદિ નિમિત્તે દાનની શ્રદ્ધાવાળા કુળોમાં જઈને કથાનિકા કહે છે, તે કુશીલ છે. તે આચાર્ય અથવા આર્યના ગુણોમાંના સોમા-હજારમાં ઇત્યાદિ ગુણોથી પણ નીમ્નકક્ષાએ વર્તે છે. કેમકે જે અન્નને માટે અર્થાત્ ભોજનનિમિત્તે કે બીજા કોઈ વસ્ત્ર આદિ નિમિત્તે પોતાના ગુણો બીજા પાસે પ્રગટ કરાવે તે પણ આર્યોના ગુણોના હજારમાં અંશે વર્તે છે, તો પછી પોતાની મેળે જ પોતાના ગુણો ગાવા લાગે, તેનું તો કહેવું જ શું ?

— વળી જે પોતાનું ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ આદિ છોડીને દીક્ષા લે છે અને લઈને બીજાના આહારના વિષયમાં દીનતા ધારણ કરી જીભ-ઈન્દ્રિયથી પરવશ બનીને ભાટ-ચારણ જેવો બનીને પોતાના મુખેથી ગમે તેવા પ્રશંસા વાક્યો ટૈન્યભાવથી બોલે છે. જેમકે - તે તમે જ છો, જેના ગુણો દશે દિશાઓથી કોઈના રોકાયા વિના વહ્યા કરે છે. લોકોની વાતોમાં પણ આ ગુણો સાંભળેલા છે, પણ પ્રત્યક્ષ તમને આજે જોયા છે.

આ રીતે ઉદર-પેટ માટે ગૃહ્ય-આસક્ત થયેલો, જેમ સૂકરાદિ મૃગ માટે જે ભક્ષ્ય વિશે, રાખેલ હોય, તેમાં ગૃહ્ય-આસક્ત મનવાળો થઈને પોતાના જૂથને લઈને કોઈ મહાકાય સુવર, તે આહાર માટે ગૃહ્ય થયેલો અતિ સંકટમાં પડીને શીઘ્ર જ વિનાશને પામે છે અર્થાત્ અવશ્ય તેનો વિનાશ જ થાય છે, તેની બીજી કોઈ ગતિ જ નથી, તેમ આ કુશીલ સાધુ પણ આહારમાં આસક્ત થઈને સંસારમાં પુનઃપુનઃ વિનાશ પામે છે.

— વળી તે કુશીલ અન્ન કે પાણી માટે અથવા અન્ય ઇચ્છિત વસ્ત્ર આદિ માટે

જેને જેવું પ્રિય લાગે તેવું તેને કહે છે - અનુભાષણ કરે છે. પડઘા માફક અથવા સેવક માફક જેમ રાજા આદિ બોલે, તેમ તેના હજુરીયાઓ બોલે છે, એ જ રીતે સાધુ દાતારને સેવતો-અનુસરતો આહારમાં ગૃહ બનેલો હજુરીયા માફક બધું જ કરે છે.

તે આવો ખુશામતખોર [સાધુ] સદાચાર ભ્રષ્ટ પાર્શ્વસ્થ ભાવને જ પામે છે અને કુશીલતાયુક્ત થાય છે. તથા જેમાંથી ચારિત્ર નામનો સાર ચાલ્યો ગયો છે, તે નિસ્સાર છે અથવા જેમાંથી સાર નીકળી ગયો છે, તે નિસ્સાર છે. નિ:સારપણું જેમાં વિદ્યમાન છે, તે નિ:સારવાનું છે. જેમ ફોતરામાં દાણા ન હોય, તેમ આ સંયમાનુષ્ઠાનને નિ:સાર બનાવે છે. એવો તે માત્ર સાધુનો વેશ રાખે છે. તેથી સ્વપૂથના [જૈન સાધુમાંના] ઘણાં સાધુમાં તિરસ્કારને પામે છે અને પરલોકમાં પણ અત્યંત પીડા સ્થાનો એવા [નરકાદિ] સ્થાનોને પામે છે. કુશીલો કહ્યા, હવે સુશીલોને કહે છે.

● સૂત્ર-૪૦૭ થી ૪૧૦ :-

મુનિ અજ્ઞાત કુળના આહારથી નિર્વાહ કરે, તપથી પૂજાની આકાંક્ષા ન કરે, શબ્દ અને રૂપોમાં આસક્ત ન બને, સર્વ કામભોગોની ગૃહિત દૂર કરે.

દીર મુનિ બધાં સંબંધોને છોડીને, બધાં દુ:ખોને સહન કરીને અખિલ, અગૃહ, અનિકેતચારી, અભયંકર, અકલુષિત આત્મા બને.

મુનિ સંયમની રક્ષા કરવા આહાર કરે, પાપોને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે. દુ:ખ દૂર કરવા સંયમને સાચવે, સંગ્રામશીર્ષ બની કામનાઓને દમે.

પરીષદાદિથી પીડાતા સાધુ બંને બાજુથી છોલાતા પાટિયા માફક રાગદ્વેષ ન કરતા મૃત્યુની પ્રતિક્ષા કરે. આ રીતે કર્મદાય કરતા જેમ ધરી તુટતા ગાડું ન ચાલે, તેમ કર્મો તુટતા સંસાર ચાલતો નથી - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૪૦૭ થી ૪૧૦ :-

[૪૦૭-] અજ્ઞાત પિંડ એટલે અંતપ્રાંત અથવા પહેલાના કે પછીની ઓળખાણ કાઢ્યા વિના આહાર લેવો તે અજ્ઞાત પિંડ છે. તેવો આહાર ભિક્ષાવૃત્તિથી પ્રાપ્ત કરીને પોતાને પાળે-જીવન વીતાવે. એવું કહે છે કે - અંતપ્રાંત આહાર મળે કે આહાર ઓછો-વતો મળે તો પણ દીનતા ન કરે. જો ઉત્કૃષ્ટ આહાર મળે તો મદ ન કરે. તપ વડે પૂજા-સત્કાર ન ઇચ્છે-પૂજા સત્કાર માટે તપ ન કરે. જો પૂજા સત્કારના નિમિત્તથી તપ કરે તો તેવા પ્રકારના અર્થીપણાથી મોટા સાધુ પણ મુક્તિહેતુક કરાયેલ કોઈપણ તપને નિ:સાર ન કરે. તે જ કહ્યું છે કે - પરલોકમાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન અપાવનાર તપ અને શ્રુત એ બે છે. તેનાથી સંસારી વાંછા કરવાથી તેમાંથી સાર નાશ પામે છે અને ઘાસના તણખલા માફક તે તપ-શ્રુત થાય છે.

જેમ રસમાં આસક્તિ ન કરે, તેમ શબ્દાદિમાં પણ ન કરે, તે કહે છે - વેણુ, વિણા આદિના શબ્દો સાંભળીને તેમાં આસક્તિ ન કરે, કર્કશવયનોમાં દ્વેષ ન કરે. મનોજ્ઞ-અમનોજ્ઞ રૂપમાં રાગ-દ્વેષ ન કરે. એ રીતે બધાં કામ વિકારોમાં ગૃહિત છોડીને સંયમનું પાલન કરે. મનોજ્ઞ-અમનોજ્ઞ વિષયોમાં સર્વથા રાગ-દ્વેષ ન કરે. તે જ કહે

છે - શબ્દો સુંદર કે ખરાબ હોય, તે કાનના વિષયમાં પ્રાપ્ત થતા સાધુએ તેમાં ખુશ કે નાખુશ ન થવું. રૂપ સુંદર કે ખરાબ દૃષ્ટિ સન્મુખ આવે ત્યારે સાધુએ હર્ષ કે રોષ ન કરવો. નાકના વિષયમાં આવેલ સુગંધ કે દુર્ગંધમાં સાધુ કદી તુષ્ટ કે રુષ્ટ ન થાય. રસનાના વિષયમાં મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ ભોજન પ્રાપ્ત થતા સાધુ કદી ખુશ કે નાખુશ ન થાય. સ્પર્શના વિષયમાં પ્રાપ્ત સ્પર્શ ભદ્રક હોય કે અભદ્રક, સાધુ તેનાથી રતિ કે અરતિ ન પામે.

[૪૦૮] જેવી રીતે ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરે, તે રીતે બીજાના સંગનો પણ નિરોધ કરે તે બતાવે છે - સર્વે સંબંધો, અંતરથી સ્નેહલક્ષણ અને બાહ્યથી દ્રવ્ય પરિગ્રહ લક્ષણ. તે બંનેનો છોડીને વિવેકી સાધુ શરીર-મનનાં પરીષદ-ઉપસર્ગ જનિત દુ:ખોની ઉપેક્ષા કરીને સમ્યક્ રીતે સહેતો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વડે સંપૂર્ણ બને છે તથા કામ-ભોગમાં આસક્ત ન બનીને અપ્રતિબદ્ધવિહારી બને તથા જીવોને અભય કરનારો, ભિક્ષાણશીલ ભિક્ષુ-સાધુ એ રીતે વિષય-કષાયથી આકુળ ન બનતાં આત્માને સ્થિર રાખીને અનાવિલ આત્મા બની સંયમમાં અનુવર્તે.

[૪૦૯] સંયમભાર યાત્રા અર્થાત્ પંચ મહાવ્રતના ભારના નિર્વાહને માટે ત્રણ કાળને જાણનાર મુનિ આહાર ગ્રહણ કરે. તથા પૂર્વે આચરિત કર્મો - અશુભ કર્મોને પૃથક્ કરવા - વિનાશ માટે આકાંક્ષા કરે. વળી તે ભિક્ષુ દુ:ખ અર્થાત્ પરીષદ-ઉપસર્ગજનિત પીડાથી વ્યાપ્ત થઈ સંયમ કે મોક્ષને ગ્રહણ કરે - [તેમાં ધ્યાન રાખે] જેમ કોઈ સુભટ કોઈ યુદ્ધમાં મોખરે ઉભો હોય, શત્રુઓથી પીડાતો હોય, તો પણ શત્રુઓનું દમન કરે છે, એ રીતે સાધુ પરીષદ-ઉપસર્ગોથી પીડાવા છતાં પણ કર્મશત્રુઓનું દમન કરે.

[૪૧૦] પરીષદ-ઉપસર્ગોથી હણાવા છતાં - પીડા પામવા છતાં સમ્યક્તયા સહન કરે - કોની માફક ? પાટિયાની માફક. જેમ સુતાર પાટિયાને બંને પડખેથી છોલીને પાતળું તથા સરખું કરે છે, પણ તે રાગ-દ્વેષ કરતું નથી તેમ આ સાધુ પણ બાહ્ય અને અભ્યંતર તપસહિત, પોતાના દેહને ખૂબ તપાવવાથી દુર્બળ શરીરવાળો થાય તો પણ રાગ-દ્વેષ ન કરે અને મૃત્યુની પ્રાપ્તિની અભિલાષા કરે. આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના કર્મોને દૂર કરીને, ફરી જન્મ, વૃદ્ધત્વ, મરણ, શોક આદિ પ્રપંચો નટ માફક જેમાં ફેલાય તે સંસાર છે, તેને પામતો નથી. જેમ અક્ષ-ધરી, તેનો વિનાશ થતાં ગાડું વગેરે સમ-વિષમ માર્ગે ધરીના આધાર વિના ચાલી ન શકે. તેમ સંસારના ઉપવંદના કારણોના અભાવે સંસાર ચાલી શકતો નથી. કેમકે સાધુને આઠ પ્રકારના કર્મોને કાય થતા સંસારરૂપી પ્રપંચ પ્રાપ્ત ન થાય.

અનુગમ પુરો થયો. નયો પૂર્વવત્ જાણવા. ઇતિ શબ્દ અધ્યયનની સમાપ્તિ સૂચવે છે, બ્રવીમિ શબ્દ પૂર્વવત્ જાણવો.

શ્રુતસ્કંધ-૧ - અધ્યયન-૭, “કુશીલપરિભાષિત”નો મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❧ શ્રુત.૧, અધ્યયન-૮ “વીર્ય” ❧

● ભૂમિકા :-

સાતમું અધ્યયન કહ્યું, હવે આઠમું કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - અનંતર અધ્યયનમાં કુશીલ અને તેનાથી વિપરીત સુશીલો પ્રતિપાદિત કર્યા. તેઓનું કુશીલત્વ અને સુશીલત્વ સંયમ-વીર્યાન્તરાયના ઉદયથી અને તેના ક્ષયોપશમથી થાય છે. તેથી ‘વીર્ય’ પ્રતિપાદનને માટે આ અધ્યયન કહેવાય છે. આ સંબંધથી આવેલ આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગદ્વારો ઉપક્રમાદી કહેવા જોઈએ. તેમાં ઉપક્રમ અંતર્ગત આ અર્થાધિકાર છે - બાલ, બાલપંડિત, પંડિત એ ત્રણ ભેદે વીર્યને સમજીને પંડિતવીર્યમાં પ્રયત્ન કરવો. નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપે ‘વીર્ય’ અધ્યયન નામે છે. ‘વીર્ય’ના નિક્ષેપને નિર્યુક્તિકાર કહે છે—

[નિ.૯૧-] વીર્યના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ભેદથી છ પ્રકારે નિક્ષેપ છે તેમાં નામ, સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્યવીર્ય બે ભેદે-આગમથી અને નોઆગમથી. આગમથી-જ્ઞાતા હોય પણ ઉપયોગરહિત હોય. નોઆગમથી જ્ઞાશરીર, ભવ્યશરીર, વ્યતિરિક્ત ત્રણ ભેદ. વ્યતિરિક્તમાં સચિત્, અચિત્ અને મિશ્ર એ ત્રણ ભેદ. સચિત્ દ્રવ્યવીર્ય - ત્રણ ભેદે - દ્વિષ્ટ, ચતુષ્પદ, અષ્ટ, દ્વિષ્ટમાં અરિહંત, ચક્રવર્તી, બલદેવાદિ. સ્ત્રી રત્નનું જે વીર્ય [શક્તિ] અથવા જેની શક્તિ વિશેષ છે, તે અહીં દ્રવ્યવીર્યપણે લેવું. ચતુષ્પદમાં હસ્તિરત્ન અથવા સિંહ, વાઘ, શરભનું બળ લેવું. અથવા બોજે ઉંચકવામાં કે દોડવામાં જે શક્તિ હોય તે વર્ણવવી. અષ્ટમાં વૃક્ષ-ગોશીર, ચંદનાદિના શીતોષ્ણ કાળે ઉષ્ણશીત વીર્ય પરિણામ લેવા - હવે અચિત્તવીર્ય કહે છે—

[નિ.૯૨,૯૩-] અચિત્ત દ્રવ્યવીર્ય - આહાર, આવરણ, પ્રહરણોમાં જે વીર્ય તે. તેમાં આહારવીર્ય કહે છે - ઘીથી પૂર્ણ ઘેવરાદિ ખાવાથી જલ્દી ઇન્દ્રિયો આદિમાં તેજ આવે, મન પ્રસન્ન થાય, કફ દૂર થાય. ઔષધી તે કાંટો લાગતા ઘા રૂઝવવામાં કામ લાગે, ઝેર દૂર કરે અને બુદ્ધિ વધારે તે રસવીર્ય છે. વીપાકવીર્ય તે ચિકિત્સા શાસ્ત્રાદિમાં છે, તે અહીં લેવું તથા યોનિપ્રાભૃત આગમથી વિવિધ પ્રકારનું દ્રવ્ય વીર્ય લેવું.

આવરણમાં કવચ આદિ અને પ્રહરણમાં ચક્ર આદિની શક્તિ તે.

હવે ક્ષેત્ર અને કાળ વીર્ય પાછલી અડધી ગાથા વડે કહે છે. ક્ષેત્રવીર્ય તે દેવકુરુ આદિ ક્ષેત્રને આશ્રીને બધાં દ્રવ્યો ક્ષેત્રના ગુણથી ઉત્કૃષ્ટ શક્તિવાળા હોય છે. અથવા દુર્ગ આદિ ક્ષેત્રને આશ્રીને જે વીર્યોલ્લાસ થાય તે અથવા જે ક્ષેત્રમાં વીર્યનું વર્ણન કરાય છે, તે ક્ષેત્રવીર્ય.

કાલવીર્ય - સુષમસુષમ આરામાં જાણવું [તેમાં બધી વસ્તુ સર્વોત્તમ ગુણદાયી હોય છે.] તથા કહ્યું છે કે - વર્ષામાં લવણ, શરદમાં જલ, હેમંત ઋતુમાં ગાયનું દૂધ, શિશિરમાં આમળાનો રસ, વસંતમાં ઘી અને ગ્રીષ્મમાં ગોળ અમૃત સમાન છે. બાલહરડે-ઉનાળામાં ગોળ સાથે, વાદળછાયા આકાશવાળી વર્ષામાં સિંધવ સાથે,

શરદઋતુમાં સાકર સાથે, હેમંતમાં શુંઠ સાથે, શિશિરમાં પીપર સાથે, વસંતમાં મધ સાથે જેમ પુરુષોના રોગનો નાશ થાય છે, તેમ તારા શત્રુઓ નાશ પામો.

- હવે ભાવવીર્ય—

[નિ.૯૪,૯૫-] વીર્યની શક્તિવાળા જીવની વીર્યના વિષયમાં અનેકવિધ લબ્ધિઓ છે તે પાછલી અડધી ગાથા વડે બતાવે છે. જેમકે - છાતીમાં હોય તે શરીરબળ છે, ઇન્દ્રિયોનું બળ તે અધ્યાત્મ [મનનું] બળ છે. આ બળ ઘણું અને ઘણાં પ્રકારે છે, તે બતાવે છે - અંદરના વ્યાપાર વડે ગ્રહણ કરેલા મનોયોગ્ય પુદ્ગલો મનપણે પરિણામાવે છે. કાય યોગ્યને કાયપણે - શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ યોગ્યને તે ભાવે પરિણામાવે છે. તથા મન-વચન-કાર્યાદિના, તે ભાવે પરિણત જે વીર્ય-સામર્થ્ય બે ભેદે છે. સંભવ અને સંભાવ્ય.

તેમાં સંભવ માં તીર્થકર અને અનુત્તર વિમાનના દેવોના ઘણાં જ નિપુણ મનોદ્રવ્યો હોય છે. કેમકે તીર્થકરો, અનુત્તરોપપાતિક દેવો, મનઃપર્યાયજ્ઞાનીના પ્રશ્ન-ઉત્તર દ્રવ્ય મનથી જ કરે છે, અનુત્તરોપપાતિક દેવોનો સર્વ વ્યાપાર મન વડે જ થાય છે. સમ્ભાવ્ય માં તો જે જે અર્થમાં કુશળમતિનું કહેલું હમણાં ન સમજી શકે તે અભ્યાસથી ભવિષ્યમાં સમજી શકશે માટે સમ્ભાવ્ય કહ્યું.

વાગ્વીર્ય પણ બે પ્રકારે છે - સંભવ અને સંભાવ્ય. તેમાં સમ્ભવ માં તીર્થકરોની યોજન સુધી ફેલાતી વાણી, બધાંને સ્વ-સ્વભાષામાં સમજે છે. તથા બીજા પણ કેટલાંકને ક્ષીરાશ્રવ, મધ્વાશ્રવ લબ્ધિયુક્ત વાણીનું સૌભાગ્ય હોય છે તથા હંસ, કોકીલ આદિને સ્વરમાધુર્ય સંભવે છે. સમ્ભાવ્ય માં શ્યામા સ્ત્રીનું ગાન માધુર્ય છે. તે જ કહે છે - [બે સ્ત્રી છે - શ્યામા અને કાલી] શ્યામા મધુર સ્વરે ગાય છે, કાલી કઠોર અને રૂક્ષ સ્વરે ગાય છે. તથા કહે છે - એક શ્રાવકપુત્ર યોગ્ય અભ્યાસ વિના પણ અક્ષરો [ઉચ્ચારણ] યથાવત્ કરે તે સંભાવ્ય છે. જેમ મેના-પોપટ મનુષ્ય સંસર્ગે માનુષભાષા શીખી લે છે.

છાતીનું બળ-કાયવીર્ય પણ સંભવ અને સંભાવ્ય બે ભેદે છે. સમ્ભવ માં ચક્રવર્તી, બલદેવ, વાસુદેવાદિનું જે બાહુબળ આદિ કાયબળ છે. જેમકે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે ડાબા હાથની હથેળી વડે કોટિશિલાને ઉંચકી અથવા ૧૬,૦૦૦ રાજાનું સૈન્ય [જે સાંકળ ખેંચે, તે વાસુદેવ ડાબા હાથે અટકાવી રાખે] ઇત્યાદિ. જિનેન્દ્રોનું બળ તેથી પણ અપરિમિત હોય છે. સમ્ભાવ્ય માં તીર્થકરો લોકને દડા માફક અલોકમાં ફેંકવાની આદિ શક્તિવાળા હોય છે. તેમજ કોઈપણ ઇન્દ્ર જંબૂદ્વીપને ડાબા હાથે સહજ રીતે મેરુ પર્વતને દંડ કરીને છત્રી માફક ઉંચકે તથા સંભાવનાથી આ બાળક મોટો થઈને મોટી શિલાને ઉંચકવાને, હાથીને દમવાને કે ઘોડાને દોડાવવા શક્તિમાન બને. શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયબળ પણ સ્વ-સ્વ વિષય ગ્રહણ કરવા સમર્થ છે. તેના પણ સંભવ અને સંભાવ્ય બે ભેદ છે. જેમ કાનનો વિષય બાર યોજનનો છે, એ રીતે બધી ઇન્દ્રિયોના વિષય જાણવા. સમ્ભાવ્ય માં કોઈ ઇન્દ્રિય થાકેલી હોય, તે કુહ્લ-તરસ્યો કે ગ્લાનાદિ હોવાથી તે - તે વખતે સ્વ વિષય ગ્રહણ ન કરે, પણ દોષનો ઉપશમ

થતા વિષય ગ્રહણ કરે તેવી સંભાવના રહે છે.-- હવે આધ્યાત્મિક વીર્ય કહે છે -

[નિ.૯૬-] આત્મ સંબંધી, તે અધ્યાત્મ, તેમાં જે રહે તે આધ્યાત્મિક. અર્થાત્ આંતરશક્તિ જનિત-સાત્વિક. તે અનેક પ્રકારે છે - તેમાં ઉદમ એટલે જ્ઞાન, તપ, અનુષ્ઠાનાદિમાં ઉત્સાહ. તેને પણ સંભવ, સંભાવ્ય બે ભેદ યોજવા. ધૃતિ એટલે સંયમમાં સ્થૈર્ય-ચિત્ત સમાધાન. ધીરત્વ એટલે પરીષહ-ઉપસર્ગમાં ચલાયમાન ન થવું. શૌંડીર્ય-એટલે ત્યાગ સંપન્નતા-ભરત ચક્રવર્તીને છ ખંડનું રાજ્ય છોડતા પણ મનમાં આંચકો ન લાગ્યો અથવા દુઃખમાં ખેદ ન કરે અથવા વિષમ કર્તવ્ય આવે છતાં બીજાની મદદ ઇચ્છા વિના, આ મારું જ કર્તવ્ય છે, એમ માનીને ખુશ થતો તે કાર્ય કરે. ક્ષમાવીર્ય એટલે કોઈ ગમે તેટલો આક્રોશ કરે તો પણ મનથી લેશમાત્ર ક્ષોભ ન પામે. પણ આ રીતે વિચારે - ભાવના ભાવે—

કોઈ આક્રોશ કરે ત્યારે બુદ્ધિમાને તત્ત્વાર્થ ગવેષણા મતિ રાખવી કે જો તેનો ક્રોધ સારો છે તો રોષ શું કરવો ? જો ખોટો છે, તો રોષનો અર્થ શું ? વળી આક્રોશ, હનન, મારણ તે ધર્મબ્રષ્ટ મૂર્ખ જીવોને સુલભ છે, તેવા સમયે ધીર પુરુષ એ ત્રણેમાં અનુક્રમે વધુ લાભ છે તેમ માને.

ગાંભીર્ય-પરિષહ ઉપસર્ગમાં ન ડરવું અથવા બીજાને ચમત્કાર પમાડે તેવું ઉત્કૃષ્ટ અનુષ્ઠાન હોય તો પણ અહંકાર ન કરે. કહ્યું છે - ઘડામાં ખોબા જેટલું ઓછું પાણી હોય તો પણ ઉછળે, ઝાંઝરમાં ઘુઘરી અવાજ કરે. પણ ભરેલ ઘડો ન છલકાય, રત્નજડિત આભૂષણ ન ખણકે.

ઉપયોગ વીર્ય સાકાર-અનાકાર ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં સાકાર ઉપયોગ આઠ પ્રકારે છે, અનાકાર ઉપયોગ ચાર પ્રકારે છે. તેનાથી ઉપયોગવાળો, પોતાના વિષયનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવરૂપે પરિચ્છેદ કરે-સમજે. યોગ વીર્ય મન-વચન-કાયાથી ત્રણ ભેદે છે. તેમાં મનોવીર્ય તે અકુશળ મનનો નિરોધ અને કુશળ મનનું પ્રવર્તન અથવા મનનું એકત્વીભાવ કરણ. મનોવીર્યથી જ નિર્ગ્ન્ય સંયતોના પરિણામોમાં વૃદ્ધિ કે સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે. વચનવીર્યથી બોલનારો પુનરુક્તિ રહિત અને નિરવધ વચન બોલે. કાયવીર્ય તે હાથ-પગ સ્થિર રાખી કાયબા માફક બેસે. તપોવીર્ય તે બાર પ્રકારે તપ ઉત્સાહથી કરે, ખેદ ન કરે.

આ પ્રમાણે ૧૭ ભેદે સંયમ, એકત્વ આદિ ભાવનાના બળથી જે પ્રવૃત્તિ તે સંયમ વીર્ય, મને સંયમમાં કઈ રીતે અતિચાર ન લાગે. એ રીતે અધ્યવસાયીની પ્રવૃત્તિ ઇત્યાદિ અધ્યાત્મવીર્ય વગેરે ભાવ વીર્ય છે. વીર્યપ્રવાદ પૂર્વમાં અનંત વીર્યનું પ્રતિપાદન છે - કેવી રીતે ? - જે કારણે અનંત અર્થ પૂર્વ છે, તે પ્રમાણે વીર્ય પણ સમજવું. તેનું અનંત અર્થપણું આ પ્રમાણે સમજવું —

બધી નદીઓની રેતીની જે ગણના થાય, તેના કરતાં ઘણો વધુ અર્થ એક પૂર્વનો હોય છે. આ પ્રમાણે પૂર્વમાં અનંત અર્થપણું છે. તેના અર્થથી વીર્યની અનંતતા જાણવી. આ બધું વીર્ય ત્રણ પ્રકારે છે તે બતાવવા કહે છે—

[નિ.૯૭-] આ બધું ભાવવીર્ય પંડિત, બાળ, મિશ્ર ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં

સાધુઓને પંડિતવીર્ય છે અને બાલપંડિત વીર્ય ગૃહસ્થોને છે. સાધુઓનું પંડિતવીર્ય સાદિ સપર્યવસિત છે, જ્યારે તે સર્વવિરતિ લે ત્યારે તે સાદિ-આરંભ છે અને સિદ્ધાવસ્થામાં તેનો અભાવ થતાં સાંત છે બાળપંડિત વીર્ય દેશવિરતિ ગ્રહણ કરે ત્યારે સાદિ છે અને સર્વવિરતિ લે અથવા વ્રતભંગ કરે ત્યારે તે સાંત છે. બાળવીર્ય તે અવિરતિ લક્ષણ અભવ્યોને અનાદિ અનંત છે અને ભવ્યોને અનાદિ સાંત છે, સાદિ સાંત તે વિરતિ લઈને ભાંગે તેથી અવિરતિ 'સાદિ' થાય છે. ફરીથી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી અપાર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળમાં વિરતિ સદ્ભાવ થતા 'સાંત' છે. સાદિ અનંત બાલવીર્ય અસંભવ છે અથવા પંડિત વીર્ય સર્વવિરતિ રૂપ છે, વિરતિ તે ચારિત્ર-મોહનીયના ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ એ ત્રણ ભેદે છે. તેથી વીર્યના પણ તે જ ત્રણ ભેદો થાય છે. આ રીતે નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો પુરો થયો.

હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણવાળા સૂત્રને કહે છે.

● સૂત્ર-૪૧૧,૪૧૨ :-

સ્વાખ્યાત વીર્ય બે પ્રકારે કહેલું છે, વીરપુરુષનું વીરત્વ શું છે ? તેને વીર શા માટે કહે છે ?...હે સુવ્રતો ! કોઈ કર્મને વીર્ય કહે છે, કોઈ અકર્મને વીર્ય કહે છે. આ બંને સ્થાન વડે મર્ત્યલોકના માનવી જણાય છે.

● વિવેચન-૪૧૧,૪૧૨ :-

— પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ આપતા કહે છે કે - તીર્થંકર આદિ વડે વીર્યના બે ભેદ સારી રીતે કહેવાયા છે. - X - વિશેષથી પ્રેરણા કરે તે 'વીર' અર્થાત્ અહિતને પ્રેરણા કરી દૂર કરે તે વીર્ય એટલે જીવનશક્તિ. વીર-સુભટનું વીરત્વ કયુ છે ? કયા કારણથી તેને વીર કહે છે. - X - તે વીર્ય શું છે ? અથવા તે વીરનું વીરત્વ શું છે ? ભેદ દ્વારથી વીર્યના સ્વરૂપને જણાવવા કહે છે—

— કર્મ એટલે ક્રિયાનુષ્ઠાનને કેટલાંક વીર્ય કહે છે અથવા આઠ પ્રકારના કર્મને કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવો તેને જ વીર્ય કહે છે. તેથી જણાવે છે - ઔદયિક ભાવ નિષ્પન્ન કર્મ તે વીર્ય છે. ઔદયિક ભાવકર્મ ઉદયમાં હોય તે બાલવીર્ય છે. હવે અકર્મ-બીજે ભેદ કહે છે. જેને કર્મ ન હોય તે અકર્મ-વીર્યાન્તરાયના ક્ષયથી જનિત જીવનું સહજ વીર્ય તે અકર્મ. ચ શબ્દથી ચારિત્ર મોહનીયના ઉપશમ કે ક્ષયોપશમજનિત [પણ અકર્મ છે].

હે સુવ્રતા ! આપુ પંડિતવીર્ય તમે જાણો. આ બે સ્થાન વડે સકર્મક કે અકર્મકથી મેળવેલ બાલ કે પંડિતવીર્ય થકી વ્યવસ્થિત તે વીર્ય કહેવાય છે. આ બે વડે અથવા આ બે ભેદની વ્યવસ્થા માણસોમાં દેખાય છે કે કહેવાય છે. તેથી જ જુદી જુદી ક્રિયામાં પ્રવર્તમાન ઉત્સાહ, બળયુક્ત માણસને જોઈને તે લોકો કહે છે કે આ વીર્યવાન માણસ છે તથા વીર્યને રોકનારા કર્મના ક્ષયથી અનંતબળયુક્ત આ માણસ છે એમ કહેવાય છે અને દેખાય છે. આ બાળવીર્યને કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી વીર્યપણે કર્મ જ કહ્યું છે. હવે કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી જ પ્રમાદને કર્મરૂપે બતાવે છે.

● સૂત્ર-૪૧૩,૪૧૪ :-

તીર્થકરે પ્રમાદને કર્મ અને અપ્રમાદને અકર્મ કહેલ છે. બાળ કે પંડિત તો ભાવની અપેક્ષાએ જ થાય છે...કોઈ જીવ પ્રાણીના ઘાતને માટે શસ્ત્રોનું શિક્ષણ લે છે, કોઈ પ્રાણી-ભૂતોના વિનાશ માટે મંત્રોનું અધ્યયન કરે છે.

● વિવેચન-૪૧૩,૪૧૪ :-

— જેના વડે પ્રાણીઓ સદનુષ્ઠાન રહિત થાય તે પ્રમાદ કહેવાય છે - તે મધ વગેરે છે. કહ્યું છે કે - મધ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા એ પાંચ પ્રમાદ છે અને તે દૂષણરહિત તે અપ્રમાદ છે, એમ વીતરાગ પ્રભુએ કહ્યું છે. આવો પ્રમાદ કર્મોના ઉપાદાન ભૂત હોઈ તીર્થકરો તેને કર્મ કહે છે અને અપ્રમાદને અકર્મ કહે છે. સારાંશ એ કે - પ્રમાદયુક્ત જીવ કર્મ બાંધે છે, કર્મ સહિત જીવના જે ક્રિયાનુષ્ઠાન તે બાલવીર્ય છે તથા અપ્રમતને કર્મનો અભાવ થાય છે આવા સાધુનું અનુષ્ઠાન તે પંડિતવીર્ય છે. આ પ્રમાણે પ્રમાદી સકર્મીનું બાલવીર્ય અને અપ્રમાદી અકર્મીનું પંડિતવીર્ય જાણવું. તે બંને વીર્યનો ભાવ-સત્તા - X - આદેશ બતાવે છે - અભવીનું બાલવીર્ય અનાદિ અનંત છે, ભવીનું બાલવીર્ય અનાદિસાંત કે સાદિ સાંત છે પંડિતવીર્ય તો સાદિ સાંત જ હોય.

— તેમાં પ્રમાદથી મૂઠ થયેલા સકર્મીના બાલવીર્યને બતાવે છે - શસ્ત્ર - તલવાર આદિ અથવા શાસ્ત્ર એટલે ધનુર્વેદ, આયુર્વેદ આદિ જીવહિંસાકારી છે, તેને સાતાગૌરવ ગૃહ્ણે કેટલાંક ઉદમ કરીને શીખે છે. તે શિક્ષણ પછી પ્રાણીના વિનાશને માટે થાય છે. જેમકે તેમાં બતાવે છે કે આ રીતે આલીટ, પ્રત્યાલીટ વડે જીવોને મારવા માટે સ્થાન કરવું. તે માટે કહે છે—

જેને મારવા હોય તેને પોલી મુટ્ઠીમાં લક્ષમાં લેવું, તેમાં દૃષ્ટિ રાખવી, તે વખતે જો માથું ન હલાવે તો લક્ષ્યમને હણે તથા લવકરસ ક્ષય રોગીને આપવો અથવા અભયારિષ્ટ નામે દારુ આપવો. ચોર આદિને શૂલારોપણ આદિ દંડ દેવો ચાણક્યના અભિપ્રાયથી ધન માટે બીજાને ઠગવો તથા કામશાસ્ત્રાદિ અશુભ અધ્યવસાયથી ભણે. આ રીતે ધનુર્વેદાદિ શાસ્ત્રનો જે અભ્યાસ તે સર્વે બાલવીર્ય છે. વળી કોઈ પાપના ઉદયથી મંત્રો જેમાં અશ્વમેધ, પુરુષમેધ આદિ - X - શીખે છે, તે કેવા છે, તે બતાવે છે—

બેઠવિદ્યાદિ પ્રાણો, પૃથિવ્યાદિ ભૂતો, તેમને અનેક પ્રકારે બાધક ઋગ્વેદના મંત્રોને ભણે છે, તે કહે છે - અશ્વમેધ યજ્ઞના વચનથી મધ્યમ દિને ૫૯૭ પશુઓ મારવા. હવે શસ્ત્ર શબ્દની નિર્યુક્તિ કહે છે—

[નિ.૯૮] શસ્ત્ર-અસિ, ખડ્ગાદિ હથિયાર તથા વિદ્યા કે મંત્ર અધિષ્ઠિત દેવકૃત કર્મ પાંચ ભેદ છે - પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ સંબંધિ અને મિશ્ર.

● સૂત્ર-૪૧૫,૪૧૬ :-

માયાવી માયા કરીને કામ-ભોગનું સેવન કરે છે. સ્વસુખના અનુગામી એવા તે હનન, છેદન, કર્તન કરે છે...તે અસંયમી મન, વચન અને કાયાથી તથા તંદુલમત્સ્યવત્ મનથી આલોક-પરલોક અને બંને માટે પ્રાણિઘાત કરે છે.

● વિવેચન-૪૧૫,૪૧૬ :-

માયા એટલે બીજાને ઠગવાની બુદ્ધિ. તે જેનામાં હોય તે માયાવી બીજાને ઠગે છે. માયાના ગ્રહણથી કોઠી, માની, લોભી પણ લેવા. તેઓ કામેચ્છા તથા શબ્દાદિ વિષયરૂપ ભોગોને સેવે છે. પાઠાંતરથી મન-વચન-કાયાથી આરંભમાં વર્તે છે, ઘણાં જીવોને મારતો, બાંધતો, નાશ કરતો, આજ્ઞા પળાવતો, ભોગનો અર્થી બની ધનોપાર્જન માટે પ્રવર્તે છે. આ પ્રમાણે પોતાના સુખના લોભુપી અને દુઃખના દ્રેષીઓ વિષયાસક્ત બનીને કષાયથી કલુષિત અંતર આત્માવાળા થઈ આવા બને છે - પ્રાણીઓને હણનારા, કાન-નાક છેદનારા અને પીઠ, પેટ વગેરે છેદનારા - આ બધું તેઓ કેમ કરે છે ? તે કહે છે—

જીવોને દુઃખ આપવાનું કાર્ય મનથી, વચનથી, કાયાથી કરતા, કરાવતા, અનુમોદતા અને કાયાથી અશક્ત હોય તો પણ તંદુલીયા મત્સ્ય વડે મનથી જ પાપાનુષ્ઠાનના અનુમોદનથી કર્મ બાંધે છે તથા આરત-પરત લૌકિકવાણી યુક્તિ-લોકવાયકા પ્રમાણે આલોક, પરલોક બંને માટે પોતે કરીને, બીજા પાસે કરાવીને તે અસંયતો જીવોને ઉપઘાત કરનારા હોય છે.

હવે તે જીવોને દુઃખ દેવાના કર્મનો વિપાક સૂત્રકાર દર્શાવે છે—

● સૂત્ર-૪૧૭,૪૧૮ :-

વૈરી વૈર બાંધે છે, પછી વૈરની પરંપરા થાય છે, સાવધ અનુષ્ઠાથી પાપ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને છેલ્લે દુઃખના ભાગી થાય છે...આત્મદુષ્કૃતકારીઓ સાંપરાયિક કર્મો બાંધે છે, રાગ-દ્રેષના આશ્રયથી તે અજ્ઞાની ઘણાં પાપો કરે છે.

● વિવેચન-૪૧૭,૪૧૮ :-

વૈર જેને હોય તે વૈરી, તે જીવનો હત્યારો સેંકડો જન્મના અનુબંધવાળા વૈરો બાંધે છે પછી પણ બીજા-બીજા વૈરોથી બંધાય છે, વૈર પરંપરા વધારે છે. એ રીતે પાપની સમીપ જઈને તે પાપી સાવધ અનુષ્ઠાનથી જેનો વિપાક થતાં દુઃખનો સ્પર્શ થાય તેવા અસાતા વેદનીયના ફળ ભોગવે છે.

કર્મ બે પ્રકારે - ઈર્ષ્યાપથ અને સાંપરાયિક. તેમાં જે બાદર કષાયથી આવે તે સાંપરાયિક કર્મ, તે જીવોની હિંસાથી વૈરાનુબંધ થકી, પોતે પાપ કરીને કર્મો બાંધે છે, તેને જ વિશેષથી કહે છે - કષાયથી કલુષ અંતરાત્માનો સારા-નરસાનો વિવેક ભૂલીને તે અજ્ઞાની ઘણાં પાપો બાંધે છે.

આ પ્રમાણે બાલવીર્યને બતાવીને ઉપસંહારાર્થે કહે છે—

● સૂત્ર-૪૧૯,૪૨૦ :-

આ અજ્ઞાની જીવોનું સકર્મવીર્ય કહ્યું. હવે પંડિતોનું અકર્મવીર્ય મારી પાસે સાંભળો...અકષાયી બંધનથી મુક્ત છે, સર્વે બંધનો છોડીને, પાપ કર્મને તજીને, અંતે સર્વે શત્રુઓને-પાપકર્મોને કાપી નાંખે છે.

● વિવેચન-૪૧૯,૪૨૦ :-

— આ પ્રમાણે પૂર્વે બતાવેલ, પ્રાણીઓને મારવા માટે કોઈ શસ્ત્ર કે શાસ્ત્ર

શીખે છે, કેટલાંક જીવોને પીડનારા વિદ્યા-મંત્રોને શીખે છે. તથા માયાવીઓ વિવિધ પ્રકારે માયા કરીને કામભોગને માટે આરંભો કરે છે. કેટલાંક એવા કૃત્યો કરે છે, જેનાથી વૈરની પરંપરા વધે છે. જેમકે જમદગ્નિએ પોતાની પત્ની સાથે અકાર્ય કરનાર કૃતવીર્યને મારી નાંખ્યો, કૃતવીર્યના પુત્રે પછી જમદગ્નિને માર્યો, જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે સાત વખત પૃથ્વીને નક્ષત્રિય કરી, ફરી કાર્તવીર્યના પુત્ર સુભૂમયકીએ ૨૧-વાર બ્રાહ્મણોને મારી નાંખ્યા. તે જ કહેલું છે કે - “અપકાર કરનારનો બદલો લેવાથી માણસને કોઈ સંતોષ થતો નથી, તેથી વૈરીઓને પીડા કરીને શત્રુની આખી જાત ઊખેડી નાંખવી.” આવા વચનોથી કષાયવશ જીવો એવા કૃત્યો કરે છે કે, જેથી પુન-પૌત્રાદિમાં પણ વૈરાનુબંધ થાય છે. આ રીતે સકર્મી બાળ જીવોનું વીર્ય અને પ્રમાદ વશ થયેલાનું કૃત્ય પ્રકર્ષથી બતાવ્યું.

હવે પંડિત જીવોનું વીર્ય હું કહું છું, તે તમે સાંભળો.

— પ્રતિજ્ઞાનુસાર કહે છે - દ્રવ્ય એટલે મુક્તિગમન યોગ્ય અથવા ભવ્ય. એટલે કે રાગ-દ્વેષરહિત, કોમળ હૃદયી, અકષાયી જીવ અથવા વીતરાગવત્ - અલ્પકષાયી જીવ, તેથી કહ્યું છે - સરાગધર્મી માટે તે અકષાયી છે, તેવું કોઈ કહી શકે ખરું? હા, કષાય હોવા છતાં તેનો નિગ્રહ કરે તો તે પણ વીતરાગતુલ્ય છે. તે કેવો હોય છે, તે કહે છે - કષાયરૂપ બંધનથી મુક્ત-દૂર હોય છે. કષાયીને બંધનત્વ કર્મસ્થિતિનો હેતુ છે. તે જ વાત કહી છે—

બંધસ્થિતિ કષાયને વશ છે અથવા બંધનથી મુક્ત તે બંધનરહિત છે તથા બીજા સર્વ પ્રકારે સૂક્ષ્મબાદરૂપ કષયાત્મક બંધન છેદવાથી તે છિન્નબંધન છે. પ્રેરણા થકી કર્મના કારણભૂત આશ્રવોને દૂર કરીને શલ્યવત્ બાકીના કર્મોને જળમૂળ દૂર કરે છે. પાઠાંતર મુજબ શલ્ય માફક આઠ પ્રકારના કર્મો જે આત્માની સાથે લાગેલા છે, તેને છેદે છે.

હવે જેના આધારે શલ્યને છેદે છે, તે બતાવવા કહે છે—

● સૂત્ર-૪૨૧,૪૨૨ :-

તીર્થંકર દ્વારા સુકથિત મોક્ષ માર્ગને ગ્રહણ કરીને મોક્ષ માટે ઉદમ કરે, નરકાદિ દુઃખાવાસ જેમ જેમ ભોગવે, તેમ તેમ તેનું અશુભધ્યાન વધે છે.

વિવિધ સ્થાનના સ્થાની તે-તે સ્થાન છોડી દેશે તેમાં સંશય નથી જ્ઞાતિજનો તથા મિત્રો સાથેનો વાસ અનિત્ય છે.

● વિવેચન-૪૨૧,૪૨૨ :-

જે દોરે તે નેતા છે. તે અહીં સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રાત્મક મોક્ષમાર્ગ અથવા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ, મોક્ષમાં દોરી જનાર હોવાથી લેવાય છે. તે મોક્ષ પ્રતિ લઈ જનાર માર્ગ કે ધર્મ તીર્થંકરાદિ વડે સારી રીતે કહેવાયેલ છે. તે ગ્રહણ કરીને મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરે - ધ્યાન, અધ્યયન આદિમાં ઉદમ કરે. ધર્મધ્યાનમાં ચડવાના આલંબન માટે કહે છે કે - ફરી ફરી બાલવીર્યથી અતીત-અનાગત અનંતભવ ગ્રહણ કરી, દુઃખમાં વસવું તે દુઃખાવાસ છે. જેમ જેમ બાલવીર્યવાળો નરકાદિ દુઃખાવાસમાં

બટકે તેમ તેમ અશુભ અધ્યવસાયથી અશુભની જ વૃદ્ધિ થાય, આવું સંસારસ્વરૂપ વિચારનારને ધર્મધ્યાન પ્રવર્તે છે.

હવે અનિત્ય ભાવનાને આશ્રીને કહે છે - જેમાં સ્થાનો વિદ્યમાન છે, તે સ્થાની છે. જેમકે - દેવલોકમાં ઇન્દ્ર, તેના સામાનિક દેવો, ત્રાયત્રિંશત્ તથા પર્ષદાના નાયકો, મનુષ્યોમાં ચક્રવર્તી, બલદેવ, વાસુદેવ, મહામંડલિક આદિ, તિર્યંચોમાં જે કંઈ ઉચ્ચસ્થાન હોય તે, ભોગભૂમિમાંના સ્થાનો, તે બધાં વિવિધ પ્રકારે ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ સ્થાનો છે, તેને સ્થાની છોડશે તેમાં કોઈ સંશય નથી. કહ્યું પણ છે - અહીંના કે સ્વર્ગના સર્વ સ્થાનો અને દેવ, અસુર, મનુષ્યોની ઋદ્ધિ તથા સુખ બધું જ અશાશ્વત છે. જ્ઞાતિજન, ભાઈ, મિત્રો આદિ સાથેનો સંવાસ પણ અનિત્ય, અશાશ્વત છે. કહ્યું છે કે - દીર્ઘકાળ રહીને પણ બંધુ આદિનો વિયોગ છે, ઇચ્છિત ભોગોમાં રમવા છતાં તૃપ્તિ નથી, સુષુપ્ત શરીરનો પણ નાશ જ છે, ફક્ત સારી રીતે ચિંતવેલો ધર્મ જ એક સહાયક છે. સૂત્રમાં મૂકેલ ‘ચ’ ચ-કાર ધન, ધાન્ય, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, શરીરાદિની અનિત્ય ભાવનાર્યે અને અશરણાદિ બાકીની અનુક્રમ ભાવનાના સમુચ્ચયાર્યે છે.

● સૂત્ર-૪૨૩,૪૨૪ :-

એવું જાણીને મેઘાવી પોતાની ગૃહ્ણતાને છોડે અને સર્વ ધર્મોમાં નિર્મલ એવા આર્યધર્મને ગ્રહણ કરે...સ્વબુદ્ધિથી જાણીને કે ગુવાર્દિકથી સાંભળીને ધર્મનો સાર જાણી સમુદત સાધુ પાપનું પ્રત્યાખ્યાન કરે.

● વિવેચન-૪૨૩,૪૨૪ :-

સર્વે સ્થાનો અનિત્ય છે, એવો નિશ્ચય કરી, મર્યાદામાં રહેલ કે સારા-નરસાનો વિવેકી આત્મ સંબંધી મમત્વ દૂર કરે. આ મારું અને હું તેનો સ્વામી એવી મમતા કયાંય ન કરે - X - ‘આર્ય’ એટલે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રાત્મક મોક્ષ-માર્ગ અથવા આર્ય એટલે તીર્થંકરાદિનો જે માર્ગ, તેને ધારણ કરે. કેવો માર્ગ ? તે કહે છે - આ માર્ગ બધા કુતીર્થિધર્મોથી અદૂષિત છે અને પોતાના મહિમાને લીધે નિંદાવો અશક્ય છે. તેથી પ્રતિષ્ઠાવાળો છે અથવા બધા ધર્મોથી - X - અગોપિત છે - X -

સારા ધર્મનું પરિજ્ઞાન જે રીતે થાય, તે બતાવે છે - ધર્મના સાર-પરમાર્થને જાણીને. કેવી રીતે ? સારી મતિ કે સ્વમતિથી અથવા વિશિષ્ટ મતિજ્ઞાન વડે કે શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન વડે. સ્વ-પર અવબોધકજ્ઞાન વડે ધર્મનો સાર જાણીને. તીર્થંકર, ગણધર, આચાર્યાદિ થકી. ઇલાપુત્રની જેમ સ્વમતિથી કે ચિલાપુત્રની જેમ સાંભળીને ધર્મનો સાર જાણે અથવા ધર્મનો સાર તે ચારિત્ર પામે. તે પામીને પૂર્વે બાંધેલા કર્મના ક્ષય માટે પંડિતવીર્ય સંપન્ન, રાગાદિ બંધનમુક્ત, બાલવીર્યરહિત ઉત્તરોત્તર ગુણ-શ્રેણિએ ચડતો સાધુ વધતા પરિણામથી પ્રત્યાખ્યાતપાપક અર્થાત્ સાવધ અનુષ્ઠાનરૂપ પાપકર્મનો ત્યાગી બને છે - વળી -

● સૂત્ર-૪૨૫,૪૨૬ :-

જ્ઞાની પુરુષ જો કોઈ પ્રકારે પોતાના આયુષ્યનો ક્ષયકાળ જાણે તો તેના

ક્ષય પૂર્વે જલ્દી જ સંલેખના શિક્ષા ગ્રહણ કરે.

જેમ કાચબો પોતાના અંગોને પોતાના દેહમાં સંકોચી લે, તેમ સાધુ પોતાના પાપોને સમ્યગ્ ધર્માદિ ભાવના વડે સંહરી લે.

● વિવેચન-૪૨૫,૪૨૬ :-

જેના વડે આયુનો ક્ષય કે સંવર્ત થાય તે ઉપક્રમ. - X - પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય કોઈ કંઈપણ કારણે જાણે, તો તે મરણ આવતા પહેલાં જલ્દી આકુળતા છોડીને, જીવિતની આશા તજીને વિવેકી સાધુ સંલેખના રૂપ શિક્ષા એટલે કે ભક્તપરિજ્ઞા કે ઇંગિતમરણાદિ અનશન કરે. તેમાં ગ્રહણશિક્ષાથી સમાધિ મરણની વિધિને જાણીને, આસેવન શિક્ષાથી તેની આરાધના કરે.

વળી [દિષ્ટાંત કહે છે-] જેમ કાચબો પોતાના મસ્તક, હોઠ આદિ અંગોને પોતાના શરીરમાં ગોપવી દે - પ્રવૃત્તિહીન કરી દે. એ જ રીતે મર્યાદાવાન્, સદ્વિવેકી સાધુ પાપરૂપ અનુષ્ઠાનોને સમ્યગ્ ધર્મધ્યાન આદિ ભાવના વડે ત્યાગે. [સંહરે] મરણકાળ આવતા સમ્યક્ સંલેખના વડે શરીર શોષવીને પંડિતમરણ વડે આત્માને સમાધિ પમાડે.

● સૂત્ર-૪૨૭,૪૨૮ :-

સાધુ પોતાના હાથ, પગ, મન અને પાંચે ઇન્દ્રિયોને સંકુચિત કરે. પાપમય પરિણામ અને ભાષાદોષનો ત્યાગ કરે.

પંડિત પુરુષ અલ્પ પણ માન અને માયા કરે. તેના અશુભ ફળને જાણીને સુખશીલતાનો ત્યાગ કરે તથા ઉપશાંત થઈ, સરળતાથી વિચરે.

● વિવેચન-૪૨૭,૪૨૮ :-

— પાદપોષમન, ઇંગિતમરણ કે ભક્તપરિજ્ઞામાં અથવા અન્ય કાળે કાચબા માફક હાથ, પગને સ્થિર રાખે, તથા મનને અકુશલ પ્રવૃત્તિથી નિવારે. શબ્દાદિ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ ન કરીને શ્રોત્રાદિ પાંચે ઇન્દ્રિયો તથા તેનાથી થતું પાપ અને આલોક-પરલોકમાં તેનું શું ફળ આવશે તે વિચારીને છોડે તથા ભાષાદોષનું પાપ તજે. મન, વચન, કાયાથી ગુપ્ત બનીને, દુર્લભ સંયમ પામીને સર્વ કર્મોના ક્ષયાર્થે પંડિતમરણની સમ્યગ્ આરાધના કરે.

— તેવા સાધુને સંયમમાં પરાક્રમ કરતા જોઈને કોઈ પૂજા-સત્કાર આદિ વડે નિમંત્રણ કરે, ત્યારે અભિમાન ન કરે - તે કહે છે - ચક્રવર્તી આદિ સત્કારાદિ વડે પૂજે ત્યારે થોડો પણ અહંકાર ન કરે. - X - અથવા ઉત્તમ મરણમાં ઉગ્રતપથી તપ્ત દેહથી હું મોટો તપસ્વી છું, તેવો ગર્વ ન કરે તથા પંડુર આર્યા માફક જરાપણ માયા ન કરે - X - એ રીતે ક્રોધ, લોભ પણ ન કરે. એ રીતે બંને પરિજ્ઞાથી કષાય અને વિપાકોને જાણીને તેને છોડે પાઠાંતરથી - સુભૂમ આદિ જેવું અતિમાન દુઃખાવહ સમજીને છોડે. જો કે સરાગીને કદી માનનો ઉદય થાય તો, તેને વિફળ કરે એ પ્રમાણે માયાદિને પણ વિફળ બનાવવા - અથવા -

જે બળ વડે સંગ્રામમાં - X - શત્રુ સૈન્યને જીતે, તે ખરેખર વીર્ય નથી, પણ

કામક્રોધાદિ જીતવા તે વીર્ય છે. - X - તેમ તીર્થકરાદિ પાસે મેં સાંભળેલ છે - અથવા - આયત્ન એટલે મોક્ષ-અનંત સ્થિતિ. તે જ અર્થ કે તેનું પ્રયોજન-સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર માર્ગને સારી રીતે મેળવી, જે ઘૈર્યબળ વડે કામ-ક્રોધાદિના જયને માટે પરાક્રમ કરે તે જ વીર્યનું વીર્ય છે. - X - વળી સાતાગૌરવ અર્થાત્ સુખશીલતામાં લાલચું નહીં તથા ક્રોધાગ્નિને જીતીને ઉપશાંત થયેલ એટલે કે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ શબ્દાદિ વિષયમાં રાગ-દ્વેષ ન કરી, જીતેન્દ્રિય બની, તેનાથી નિવૃત્ત થાય. તથા જેના વડે પ્રાણિ હણાય તે માયા - X - તે માયાથી રહિત. - X - એ રીતે કષાયથી રહિત થઈ, સંયમ પાળે. એ પ્રમાણે મરણકાળે કે બીજા સમયે પંડિત વીર્યવાળો મહાવ્રતોમાં તત્પર થાય. તેમાં પણ પ્રાણાતિપાતવિરતિ જ મુખ્ય છે, તે બતાવવા કહે છે—

ઋ ડ્ઢમહે તિરિયં.....માહિયં ઋ આ ગાથા સૂત્ર-પ્રતિમાં દેખાતી નથી, પણ જૂની ટીકામાં છે - સર્વે દિશામાં રહેલા ત્રસ-સ્થાવર જીવોની વિરતિ કરવી. તે જ શાંતિ અને નિર્વાણ કહેલું છે.

● સૂત્ર-૪૨૯,૪૩૦ :-

પ્રાણીઓની હિંસા ન કરે, અદત વસ્તુ ગ્રહણ ન કરે. માયા મૃષાવાદ ન કરે, એ જ જિતેન્દ્રિયોનો ધર્મ છે...મુનિ વચનથી કે મનથી કોઈપણ જીવને પીડા કરવા ન ઇચ્છે. સર્વથા સંવૃત્ત, દાંત થઈ સંયમ પાળે.

● વિવેચન-૪૨૯,૪૩૦ :-

જેમને પ્રાણ પ્રિય છે, તે પ્રાણીને મારીશ નહીં, બીજાએ ન આપેલ દાંત ખોતરવાની સળી પણ ન લઈશ તથા માયાપૂર્વક મૃષાવાદ ન બોલીશ. બીજાને ઠગવા માટે જે જૂઠ બોલાય, તે માયા વિના શક્ય નથી માટે માયા મૃષાવાદ કહ્યું. - X - તેનો ત્યાગ કરવો, પણ સંયમ રક્ષાર્થે “મેં મૃગો જોયા નથી” ઇત્યાદિ બોલતા દોષ નથી. પૂર્વે નિર્દિષ્ટ શ્રુતચારિત્ર નામે ધર્મ કે સ્વભાવ છે. વુસીમઝ - જ્ઞાનાદિવાળો અથવા આત્મવશગ અર્થાત્ જીતેન્દ્રિય છે.

પ્રાણીઓને પીડા કરવી અથવા મહાવ્રતનું ઉલ્લંઘન કરવું કે મનમાં અહંકાર લાવી બીજાને તિરસ્કારવા. આવું અતિક્રમણ વાણી કે મનથી પણ ન પ્રાર્થે. આ બંનેના નિષેધથી કાયાથી અતિક્રમ સમજી લેવો. આ રીતે મન-વચન-કાયાથી કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એ નવ ભેદે અતિક્રમ ન કરે તથા સર્વથા ગુપ્ત બને, ઇન્દ્રિય દમન કે તપથી દાંત રહીને મોક્ષના ઉપાદાન રૂપ સમ્યગ્ દર્શનાદિમાં ઉદય કરી, સારી રીતે સંયમ પાળે.

● સૂત્ર-૪૩૧,૪૩૨ :-

આત્મગુપ્ત, જિતેન્દ્રિય પુરુષ કોઈએ કરેલા, કરાતા કે ભવિષ્યમાં કરનારા સર્વે પાપકાર્યોનું અનુમોદન કરતા નથી.

જે પુરુષ મહાભાગ અને વીર હોય, પણ બુદ્ધ અને સમ્યક્ત્વદર્શી ન હોય, તો તેનું પરાક્રમ અશુદ્ધ અને કર્મબંધનું કારણ છે.

● વિવેચન-૪૩૧,૪૩૨ :-

સાધુ માટે જ કોઈ બીજા-અનાર્ય જેવાએ પાપ કર્યું હોય, હાલ કરતા હોય કે ભાવિમાં કરવાના હોય, તે બધાંને મન-વચન-કાયાથી ન અનુમોદે અર્થાત્ તેનો ઉપભોગ ન કરે. તે જ પ્રમાણે પોતાના માટે પાપકર્મ કર્યું, કરાવે કે કરશે - જેમકે - શત્રુનું માથું છેદ્યું, છેદે કે છેદશે તથા ચોરને માર્યો, મારે છે કે મારશે ઇત્યાદિ પાપને સાધું ન માને. તથા જો કોઈ અશુદ્ધ આહાર વડે નિમંત્રણ આપે, તો ન સ્વીકારે. આવું કોણ કરે ? તે બતાવે છે - અકુશળ મન-વચન-કાયાને રોકીને જેનો આત્મા ગુપ્ત છે, જેણે શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોને જીતી છે, એવા ઉત્તમ સાધુ પાપકર્મની અનુમોદના ન કરતા રહે છે.

વળી જે કોઈ ધર્મનો પરમાર્થ નથી જાણતા, વ્યાકરણ અને શુદ્ધ તર્કાદિ જ્ઞાનથી અહંકારી બની પોતાને પંડિત માનતા પણ વસ્તુ તત્ત્વના બોધને ન જાણનારા અબુદ્ધ કહેવાય છે. ફક્ત વ્યાકરણના જ્ઞાનથી સમ્યક્ત્વ રહિતને તત્ત્વને બોધ ન થાય. કહ્યું છે કે - શાસ્ત્ર અવગાહન માટે તત્પર હોય તો પણ અબુદ્ધ વસ્તુતત્ત્વને સમજી શકતો નથી. જેમકે - વિવિધ પ્રકારના રસ સાથે મળેલ કઠી, લાંબા કાળે પણ તેના સ્વાદને પામતી નથી અથવા અબુદ્ધ એ બાલવીર્યવાળા જેવા છે તથા મહાભાગ-મહાપૂજ્યો લોકમાં જાણીતા હોય છે. ‘વીર’ એટલે શત્રુને ભેદનાર સુભટ. સારાંશ એ કે - પંડિતો પણ ત્યાગાદિ ગુણથી લોકપૂજ્ય હોય, સુભટપણું ધારક હોય તો પણ સમ્યક્ત્વ પરિજ્ઞાનથી રહિત હોય તો કેવા હોય તે દર્શાવે છે - સમ્યક્ ન હોય તે અસમ્યક્, તેનો ભાવ તે અસમ્યક્ત્વ અર્થાત્ મિથ્યાદિષ્ટિ. તે અજ્ઞાનીના જે કોઈ તપ, દાન, અધ્યયન, યમ, નિયમાદિમાં ઉદમ છે, તે અશુદ્ધ છે. કર્મબંધનું કારણ છે કેમકે તેમાં ભાવનું હનન અને નિદાનપણું છે. કુવૈદ-ચિકિત્સાની જેમ વિપરીત પરિણામ આપે છે. તેમનો પુરુષાર્થ કર્મબંધ કરાવે છે. એ રીતે તેમની બધી ક્રિયા, તપ આદિ કર્મબંધ માટે જ છે.

હવે પંડિત વીર્યવાનને આશ્રીને કહે છે—

● સૂત્ર-૪૩૩ થી ૪૩૬ :-

જે બુદ્ધ, મહાભાગ, વીર અને સમ્યક્ત્વદર્શી છે, તેનું પરાક્રમ શુદ્ધ અને સર્વથા કર્મફલરહિત હોય છે.

જે ઉત્તમકુલમાં જન્મી, દીક્ષા લઈ, સત્કાર માટે તપ કરે તો તેમનું તપ શુદ્ધ નથી. તેથી સાધુ પોતાના તપને ગુપ્ત રાખે, આત્મ પ્રશંસા ન કરે.

સુવ્રતી, અલ્પ ભોજ, અલ્પજલગ્રાહી, અલ્પભાષી બને. ક્ષમાવાન, આસક્તિ રહિત, જિતેન્દ્રિય, વીતગૃહ બની સંયમાનુષ્ઠાન કરે.

ધ્યાનયોગ ગ્રહણ કરીને, સર્વ પ્રકારે કાયાનો વ્યુત્સર્ગ કરે. તિતિદાને ઉત્તમ જાણીને મોક્ષ પર્યન્ત સંયમ પાળે. - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૪૩૩ થી ૪૩૬ :-

— જે કોઈ સ્વયંબુદ્ધ-તીર્થકરાદિ કે તેમના શિષ્યો, બુદ્ધ બોધિત-ગણધરાદિ

મહાપૂજ્ય, કર્મવિદારણ સમર્થ, અથવા જ્ઞાનાદિ ગુણોથી શોભિત-વીર તથા સમ્યક્ત્વદર્શી-પરમાર્થ તત્ત્વવેદી ભગવંતોનું જે પરાક્રમ - તપ, અધ્યયન, યમ, નિયમાદિમાં થાય તે શુદ્ધ, નિરુપરોધ, શાતા ગારવ-શલ્ય-કષાયોદિ દોષરહિત કર્મબંધ કરાવતું નથી, પણ નિર્જરાને માટે જ થાય છે. તેથી કહે છે - સમ્યગ્દિષ્ટિના સર્વે સંયમ તપપ્રધાન અનુષ્ઠાન છે, કેમકે સંયમથી આશ્રવ રોકાય છે અને તપથી નિર્જરા થાય છે. કહ્યું છે કે સંયમ અનાશ્રવરૂપ, તપ નિર્જરા ફળદા છે.

— વળી ઇક્ષ્વાકુ આદિ જે મહાકુલ છે, તે લોક પ્રસિદ્ધ શૌર્યાદિ ગુણો થકી વિસ્તીર્ણ યશવાળા છે, તેમના પણ પૂજા-સત્કારાદિને માટે કે કીર્તન વડે કરાવેલ તપ અશુદ્ધ થાય છે. તેથી દાન-શ્રાદ્ધાદિ ગૃહસ્થો ન જાણે તે રીતે આત્માર્થીએ તપ કરવો. સ્વપ્રશંસા પણ ન કરવી. જેમકે - હું ઉત્તમકુલનો કે શ્રેષ્ઠી હતો અને હાલ આવો મોટો તપસ્વી છું. એ રીતે પોતાની જાતે પ્રગટ કરી, પોતે કરેલ અનુષ્ઠાન ફોગટ ન કરે.

— સ્વાભાવિક અલ્પ ભોજન કરનારો અર્થાત્ જેવું મળે તે ખાનારો, એ રીતે પાણીમાં પણ સમજવું. આગમમાં પણ કહ્યું છે - જે મળે તે ખાનાર, જ્યાં સ્થાન મળે ત્યાં સુખે સુનાર, જે મળે તેમાં સંતુષ્ટ એવા હે વીર ! તેં ખરેખર આત્માને જાણ્યો છે તથા મુખમાં સુખેથી જાય તેવા પ્રમાણવાળા આઠ કોળીયા ખાનાર અલ્પાહારી છે, બાર કોળીયે અપાર્થ ઉણોદરી, સોળ કોળીયે અર્ધ ઉણોદરી, ૨૪ કોળીયે અલ્પ ઉણોદરી ૩૦-કોળીયે પ્રમાણ પ્રાપ્ત અને ૩૨-કોળીયે સંપૂર્ણ આહાર છે. આ રીતે એક-એક કોળીયાની હાનિથી ઉણોદરી જાણવી. એ રીતે પાણી, ઉપકરણમાં પણ ઉણોદરતા જાણવી. તે જ કહ્યું છે કે—

થોડું ખાય, થોડું બોલે, થોડી નિદ્રા કરે, થોડાં ઉપધિ - ઉપકરણ હોય તેને દેવો પણ નમે છે. તથા સુવ્રતી-સાધુ પરિમિત અને હિતકારી બોલે અર્થાત્ સર્વદા વિકથારહિત બને. ભાવ ઉણોદરી આશ્રીને કહે છે - ભાવથી ક્રોધાદિનો ઉપશમ કરી ક્ષમાપ્રધાન તથા લોભાદિના જયથી આતુરતા રહિત તથા ઇન્દ્રિય અને મનને દમવાથી જિતેન્દ્રિય. તે જ કહ્યું છે - જેણે કષાયો દૂર કર્યા નથી, જેનું મન પોતાને વશ નથી, ઇન્દ્રિયોને ગોપવી નથી તેણે ફક્ત જીવવા માટે જ દીક્ષા લીધી છે. તેથી આશંસા દોષરહિત થઈ સર્વકાળ સંયમાનુષ્ઠાનમાં યત્ન કરે.

— વળી “ચિત્તનિરોધ” તે ધ્યાન, ધર્મધ્યાનાદિ. યોગ એટલે વિશિષ્ટ મન-વચન-કાયાવ્યાપાર. આવા ધ્યાન યોગને સમ્યક્ ગ્રહણ કરી, અકુશલયોગમાં વર્તતી કાયાને રોકે - તજે. સર્વ પ્રકારે - હાથ, પગને બીજાને પીડાકારી વ્યાપારમાં ન રોકે તથા પરીષદ-ઉપસર્ગ સહેવારૂપ ક્ષાંતિને મુખ્ય જાણીને સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય ત્યાં સુધી સંયમાનુષ્ઠાન કરે. - X - X -

શ્રુતસ્કંધ-૧, અધ્યયન-૮ - “વીર્ય”નો મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિત અનુવાદ પૂર્ણ

❁ શ્રુતસ્કંધ-૧ અધ્યયન-૯ “ધર્મ” ❁

● ભૂમિકા :-

આઠમાં પછી નવમું અધ્યયન કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે - અનંતર અધ્યયનમાં બાલ અને પંડિત બે ભેદે વીર્ય બતાવ્યું. અહીં પણ તે જ પંડિતવીર્ય વડે ધર્મમાં ઉદ્યમ કરે, માટે અહીં ‘ધર્મ’ કહે છે. આ સંબંધથી ‘ધર્મ’ અધ્યયન આવેલ છે. તેના ઉપક્રમાદિ ચાર અનુયોગદ્વારો કહે છે.

ઉપક્રમમાં અર્થાધિકારે અહીં ધર્મ કહીશું.

[નિ.૯૯] દુર્ગતિમાં જતા જીવને અટકાવે તે ધર્મ. દર્શવૈકલિકના અધ્યયન-૬-માં “ધર્માર્થકામ” નામે બતાવેલ છે. અહીં ભાવધર્મ અધિકાર છે. આ ભાવધર્મ જ પરમાર્થથી ધર્મ છે. આ જ અર્થ પછીના બે અધ્યયનમાં છે તે કહે છે - આ જ ધર્મ ભાવસમાધિ અને ભાવમાર્ગ છે એમ સમજવું અથવા આ જ ભાવધર્મ છે - ભાવસમાધિ છે - ભાવમાર્ગ છે. તેમાં પરમાર્થથી કોઈ ભેદ નથી. ધર્મ શ્રુત-ચારિત્ર નામે કે ક્ષાંતિ આદિ દર્શ ભેદ છે. ભાવસમાધિ પણ એ જ છે. સમ્યગ્ રીતે ક્ષમાદિ ગુણોનું આરોપણ તે સમાધિ. તે જ મુક્તિ માર્ગ પણ જ્ઞાનાદિ ભાવધર્મપણે કહેવો.

હવે - X - ‘ધર્મ’ના નામાદિ નિક્ષેપ બતાવે છે—

[નિ.૧૦૦] ધર્મના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવથી ચાર નિક્ષેપા છે. નામ, સ્થાપના છોડીને દ્રવ્યધર્મના ત્રણ ભેદ છે - જ્ઞ શરીર, ભવ્યશરીર, વ્યતિરિક્ત, વ્યતિરિક્તના ત્રણ ભેદ સચિત, અચિત, મિશ્ર. સચિતનો જીવ શરીર ઉપયોગ લક્ષણ સ્વભાવ છે. અચિતમાં ધર્માસ્તિકાયાદિનો સ્વભાવ કહે છે. જેમકે ધર્માસ્તિકાયનો ગતિધર્મ, અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિતિ લક્ષણ, આકાશનો અવગાહના ધર્મ, પુદ્ગલનો ગ્રહણ લક્ષણ, મિશ્રનો તેના-તેના ધર્માનુસાર જાણવો - X - ગૃહસ્થોનો ધર્મ કુલ-નગર-ગ્રામાદિના રીવાજ મુજબ છે. અથવા દાન આપવું તે ગૃહસ્થોનો દ્રવ્યધર્મ જાણવો. કહ્યું છે કે - અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, નિવાસ, શયન, આસન, શુશ્રૂષા, વંદન, તુષ્ટિ એ નવ પ્રકારે પુન્ય બંધાય.

[નિ.૧૦૧] ભાવધર્મ નોઆગમથી બે પ્રકારે - લૌકિક અને લોકોત્તર. લૌકિકના બે ભેદ-ગૃહસ્થોનો અને પાપંડીનો. લોકોત્તરના ત્રણ ભેદ-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર. જ્ઞાનના મત્યાદિ પાંચ ભેદ. દર્શનના ઔપશમિક, સાર્વાદન, ક્ષાયોપશમિક, વેદક, ક્ષાયિક પાંચ ભેદ. ચારિત્રના સામાયિકાદિ પાંચ ભેદ. - X - ગાથાની અંક સંખ્યા ઉક્ત ભેદાદિ અનુસાર સમજી લેવી. - X -

હવે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રવાન્ સાધુનો જે ધર્મ છે, તે કહે છે—

[નિ.૧૦૨] સાધુના ગુણોને બાજુએ મૂકે તે પાસત્યા, સંયમાનુષ્ઠાને કંટાળે તે અવસન્ન, ખરાબ આચારવાળો તે કુશીલ. આ ત્રણે સાથે સાધુએ પરીચય કે સંવાસ ન કરવો. આ સૂત્રકૃતાંગના ધર્મ અધ્યયનમાં બતાવેલ છે.

નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો પૂરો થયો. હવે સૂત્રાનુગમમાં સૂત્ર કહે છે—

● સૂત્ર-૪૩૭ થી ૪૪૦ :-

[૪૩૭] મતિમાન ભગવંતે કેવા ધર્મનું કથન કરેલ છે ? જિનવરોએ મને સરળ ધર્મ [કહ્યો છે.] તે તમે સાંભળો.

[૪૩૮,૪૩૯] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ચંડાલ, બુક્કસ, એષિક, વૈશિક કે શુદ્ર કે કોઈ આરંભમાં આસક્ત છે...તે પરિગ્રહ મૂર્છિતનું વૈર વધતું જાય છે. તે આરંભ અને કામભોગ રક્ત જીવોના દુઃખનો અંત આવતો નથી.

[૪૪૦] મૃતવ્યક્તિની મરણક્રિયા કર્યા પછી વિષય અભિલાષી જ્ઞાતિવર્ગ, તેનું ધન હરી લે છે, પાપકર્મ કરનાર મૃત એકલો તેનું ફળ ભોગવે છે.

● વિવેચન-૪૩૭ થી ૪૪૦ :-

[૪૩૭] જંબૂસ્વામી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે - દુર્ગતિમાં જતાં જીવોને ધારી રાખનાર કયો ધર્મ, માહણ - “કોઈ જીવને ન હણો” એવી શિષ્યોને વાણી કહેનારા ભગવંત વીર વર્ધમાનસ્વામીએ કહ્યો છે ? તે જ વિશેષથી કહે છે. જેના વડે ત્રણે કાળમાં જગત્ જેવું છે, તેને જાણનારી કેવલજ્ઞાન નામક મતિ જેમની છે, તેવા મતિવાળા અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન થયા પછી ભગવંતે કહ્યો. આ પ્રમાણે પૂછતા સુધર્માસ્વામી [તેને] જણાવે છે—

રાગદ્વેષને જિતે તે જિન, તેઓનો ધર્મ સરળ-માયા પ્રપંચ રહિત હોવાથી અવક છે. મને યથાવસ્થિત કહ્યો છે, તે તમે સાંભળો. અન્યતીર્થિક માફક દંભપ્રધાન ધર્મ તેમણે કહ્યો નથી. “પાઠાંતર” થી - જન્મે તે જન-લોક. હે લોકો ! તે ધર્મ મારી પાસેથી તમે સાંભળો.

[૪૩૮] અન્ય-વ્યતિરેકથી કહેલ અર્થ યોગ્ય ગણાય, તેથી પ્રથમ ધર્મ કહ્યો, તેથી વિરુદ્ધ અધર્મ છે, અધર્મ આશ્રિતને બતાવે છે - બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ચંડાલ, બુક્કસ [વર્ણશંકર] - જેમકે બ્રાહ્મણ અને શુદ્ર સ્ત્રીથી જન્મે તે નિષાદ, બ્રાહ્મણ અને વૈશ્ય સ્ત્રીથી જન્મેલી અંબાળી અને નિષાદ તથા અંબાળીથી જન્મે તે બુક્કસ. એષિક-મૃગ આસક્ત હસ્તિ તાપસ. માંસના હેતુથી મૃગો અને હાથીને શોધે, કંદ-મૂલ-ફલ ખાય. વૈશિક-માયા પ્રધાન, કળાથી જીવતા વણિકો, શૂદ્રો-ખેતીથી જીવનારા આભીર વગેરે. - X - તેમજ જે બીજા વર્ણવાળા જુદા જુદા સાવધ-જીવહિંસાયુક્ત એવા ચંત્રપીલણ, નિર્લાઘન કર્મ કરનાર, અંગાર-દાદ આદિથી જીવોને દુઃખ દેનારા તે બધાંના વૈર વધે છે - તે હવેની ગાથામાં કહે છે—

[૪૩૯] ચોતરફથી ગ્રહણ થાય તે પરિગ્રહ. - દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, ધન, ધાન્ય, હિરણ્ય, સુવર્ણ આદિમાં મારાપણું ધારે, તેમાં ગૃહ્ણતા રાખતાં [તેના આરંભથી] પૂર્વોક્ત આરંભી જીવોને અસાતા વેદનીયાદિ પાપ ઘણાં વધે છે. જેમાંથી સેંકડો ભવે પણ છુટવું મુશ્કેલ છે. અથવા પાઠાંતરથી - જે - જે પ્રાણીને જેવી પીડા આપે, તેના વડે સંસારમાં સેંકડો ગણું દુઃખ ભોગવે છે. જમદગ્નિ અને કૃતવીર્ય માફક વૈર પરંપરા પુત્ર-પૌત્ર સુધી વધે છે. શા માટે ? કારણ કે તેઓ કામ-ભોગમાં પ્રવૃત્ત, આરંભમાં પુષ્ટ છે, આરંભો જીવઘાતક છે, તેથી તે કામસંભૃત, આરંભ નિશ્ચિત, પરિગ્રહાસક્ત

દુઃખ દેનારા એવા આઠ પ્રકારના કર્મોને દૂર કરનારા થતા નથી.

[૪૪૦] વળી જેમાં પ્રાણીના દશવિધ પ્રાણોને આઘાત થાય, હણાય કે વિનાશ થાય તે આઘાત કે મરણ. તે માટે કે તેમાં અગ્નિસંસ્કારાદિ - X - મરણ ક્રિયા કરીને પછી તેનાં સ્વજન, પુત્ર, પત્ની આદિ સંસારસુખના ઇચ્છુકો, તે મરનારે દુઃખે મેળવેલ ધન લઈ લે છે, તે બતાવે છે - હે રાજા ! જેણે દ્રવ્ય મેળવીને તે દ્રવ્યથી સ્ત્રીઓ એકઠી કરી હોય, તેની સાથે બીજા પુરુષો હૃષ્ટ-તુષ્ટ થઈને, અલંકારાદિ પહેરી રમણ કરે છે. તે દ્રવ્યપ્રાપ્તિમાં રત સાવધ અનુષ્ઠાન કર્મ કરનાર પાપી પોતાના કર્મોથી સંસારમાં પીડાય છે. તેનું ધન વાપરનારા સ્વજનો તેનું રક્ષણ કરતા નથી તે કહે છે—

● સૂત્ર-૪૪૧ થી ૪૪૩ :-

[૪૪૧] સ્વ કર્મનુસાર દુઃખ ભોગવતાં પ્રાણીને માતા, પિતા, પુત્રવદ્, ભાઈ, પત્ની કે ઔરસપુત્ર, તેની રક્ષા કરી શકતા નથી.

[૪૪૨] પરમાર્થગામી ભિક્ષુ આ અર્થને સમજીને, નિર્મમ-નિરહંકાર થઈ જિનોક્ત ધર્મ આચરે.

[૪૪૩] ધન, પુત્ર, સ્વજન અને પરિગ્રહને છોડીને; આંતરિક શોકને છોડીને ભિક્ષુ નિરપેક્ષ-સાંસારિક પદાર્થની અપેક્ષા ન રાખીને વિચરે.

● વિવેચન-૪૪૧ થી ૪૪૩ :-

[૪૪૧] માતા, પિતા, પુત્રવદ્, ભાઈ, પત્ની, સ્વ પુત્ર તથા સસરો આદિ તને સંસારચક્રમાં સ્વકર્મથી પીડાતી વખતે રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી. - X - અહીં દેખાંત કહે છે - કાલસૌરિકનો સુલસ નામે પુત્ર અને અભયકુમારનો મિત્ર, તે મહાસત્વને સ્વજને કહ્યું તો પણ જીવહત્યા ન કરી.

[૪૪૨] વળી ધર્મરહિત પોતાના કરેલાં કાર્યથી ડૂબતાં પ્રાણીને આલોક કે પરલોકમાં કોઈ રક્ષણ કરનાર નથી. એવું વિચારી-સમજીને પ્રધાનભૂત એવા મોક્ષ કે સંયમને આદરે, તે પરમાર્થ અનુગામી - સમ્યગ્ દર્શનાદિ છે, તેને જોઈને - X - બાહ્ય અભ્યંતર વસ્તુનું મમત્વ છોડી નિર્મમ બને તથા અહંકાર રહિત બને. પૂર્વના ઐશ્વર્ય, જાતિ આદિ મદને છોડે. તપ, સ્વાધ્યાય, લાભાદિ જનિત અહંકારને છોડે. અર્થાત્ રાગ-દ્વેષરહિત થાય. આવો ઉત્તમ સાધુ જિનેશ્વરે કહેલ કે આદરેલ માર્ગ અથવા જિનેશ્વરના કે તત્સંબંધી માર્ગને આચરે.

[૪૪૩] વળી સંસારના સ્વભાવનો જ્ઞાતા, પરિકર્મિત મતિ, તત્ત્વજ્ઞ સારી રીતે તજીને - શું તજીને દ્રવ્ય અને પુત્રોને. અહીં પુત્રનું ગ્રહણ કર્યું કેમકે તેનો અધિક સ્નેહ હોય છે - તથા સ્વજનોને તજીને, અંતર્ મમત્વરૂપ પરિગ્રહ તજે છે. અહીં 'અંતર્' એટલે દુષ્પરિત્યજ્ય અંતક અથવા એટલે વિનાશકારી. અથવા આત્મામાં રહે તે આંતર્ શોક સંતાપ છોડીને અથવા શ્રોત એટલે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાયરૂપ કર્માશ્રવદ્વારને તજીને અથવા પાઠાંતરથી અંતને પામે તે અંતર્ગ અને અંતર્ગ નહીં તે અનંતર્ગ શ્રોત કે શોકને છોડીને નિરપેક્ષ - પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, ધાન્ય, ચાંદી, સોનું વગેરેની ઇચ્છા છોડીને મોક્ષપર્યન્ત સંયમાનુષ્ઠાનમાં રહે. કહ્યું છે કે - અપેક્ષા

રાખનાર ઠગાયા અને નિરપેક્ષ રહ્યા તે સંસાર કાંતારને તરી ગયા. તેથી પ્રવચનનો સાર સમજનારે નિરપેક્ષ રહેવું. ભોગેચ્છુ જીવો ઘોર સંસારમાં પડે છે અને નિરપેક્ષ રહેનારા સંસારરૂપી કાંતારથી પાર ઉતરી જાય છે.

● સૂત્ર-૪૪૪ થી ૪૪૮ :-

[૪૪૪] પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, તૃણ, વૃક્ષ, બીજક, અંડજ, પોતજ, જરાયુજ, રસજ, સ્વેદજ, ઉદ્દિભજજ... [૪૪૫] આ છ કાય જીવોને હે વિજ્ઞ ! તમે જાણો. મન-વચન-કાયાથી તેનો આરંભ કે પરિગ્રહ ન કરો.

[૪૪૬] હે વિજ્ઞ ! મૃષાવાદ, મૈથુન, પરિગ્રહ, અદતાદાન લોકમાં શસ્ત્ર સમાન તે જાણ. [૪૪૭] માયા, લોભ, ક્રોધ, માન એ લોકમાં ધૂર્ત ક્રિયા છે, તેમ તું સમજ... [૪૪૮] હે વિજ્ઞ ! ધોવણ, રંગન, વમન, વિરેચન, વસ્તિકર્મ, શિરોવેદને જાણીને ત્યાગ કર.

● વિવેચન-૪૪૪ થી ૪૪૮ :-

તે આ રીતે પ્રવ્રજિત, સુપ્રતમાં રહેલ આત્મા અહિંસાદિ પ્રતોમાં ચલન કરે. તેમાં અહિંસા પ્રસિદ્ધિ માટે કહે છે - પૃથ્વી આદિ શ્લોક [સૂત્ર-૪૪૪, ૪૪૫માં] બતાવે છે - પૃથ્વીકાયિકો સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત ભેદથી છે તથા અપ્કાય, અગ્નિકાય, વાયુકાયના જીવો તેમજ છે. વનસ્પતિકાયને થોડા ભેદથી કહે છે - તૃણ એટલે કુશ, વચ્ચ આદિ, વૃક્ષ - આંબો, અશોક આદિ, બીજવાળા તે સખીજ - શાલિ, ઘઉં, ચવ આદિ. આ બધાં એકેન્દ્રિયો પાંચે પણ કાયો [જીવો] છે. હવે ત્રસકાય કહે છે - ઇંડાથી જન્મે તે અંડજ - સમળી, ગરોળી, સાપ વગેરે. પોત રૂપે જન્મે તે પોતજ - હાથી, શરભ આદિ. જરાયુજ - પાતળી ચામડીથી વીટેલા તે ગાય, મનુષ્ય આદિ. રસમાં જન્મેલા રસજ તે દહીં, સૌવીરક આદિ. પરસેવાથી થયેલા તે સંસ્વેદજ - જુ, માંકડ આદિ. ઉદ્દિભજજ-ખંજરીટક, દેડકાં આદિ. અજ્ઞાતભેદો-દુઃખથી રક્ષણ માટે છે.

[૪૪૫] આ છ કાયો ત્રસ, સ્થાવર રૂપે છે, તેમાં સૂક્ષ્મ-બાદર-પર્યાપ્તક અપર્યાપ્તક ભેદો છે, તેનો આરંભ કે પરીગ્રહ ન કરે. - X - તેને ભણેલો જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણે, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી મન-વચન-કાયા વડે જીવોને પીડા કરનાર આરંભ તથા પરિગ્રહને છોડે.

[૪૪૬] શેષ પ્રતોને આશ્રીને કહે છે - જૂઠું બોલવું તે મૃષાવાદ. તેને વિદ્વાન્ પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી છોડે તથા બહિઃજ એટલે મૈથુન તથા અવગ્રહ તે પરિગ્રહની યાચના ન કરી હોય તો અદતાદાન અથવા બહિઃજ તે મૈથુન અને પરિગ્રહ અને અચાચિત અવગ્રહથી અદતાદાન લીધું. આ મૃષાવાદ આદિ પ્રાણીઓને ઉપતાપ કરનાર હોવાથી શસ્ત્ર જેવા છે જેના વડે આઠ કર્મો ગ્રહણ થાય તે આદાન-કર્મ ઉપાદાનના કારણો છે, તે જ્ઞ પરિજ્ઞા વડે જાણે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે છોડે.

[૪૪૭] કષાયીને પંચમહાવ્રત ધારવા પણ નિષ્ફળ થાય છે. તેથી તેની સફળતા માટે કષાયનો નિરોધ કરવો તે બતાવે છે - જેના વડે બધી રીતે વક્તા થાય, તે માયા અનુષ્ઠાન થાય તે માયા કહેવાય. જેના વડે આત્મા સર્વત્ર ચંચળ બને તે

ભજન-લોભ છે. જેના ઉદયથી આત્મા સારા-ખોટાનો વિવેક ભૂલે તે વિષ્ટાવત્ હોવાથી ક્રોધ છે. જેમાં ઉર્ધ્વ જાત્યાદિનો આશ્રય લે અને દર્પથી ઉન્મત્ત બને તે માન છે. જાતિ વગેરે મદ સ્થાનોના બહુપણથી તેના કાર્ય રૂપ માનનું પણ બહુવચન મૂક્યું. શ્લોકમાં ચ કાર પેટા ભેદો બતાવવા તથા સમુચ્ચય અર્થે છે.

ધૂનય ક્રિયાપદ પ્રત્યેક ક્રિયા સાથે જોડવું. જેમકે માયાને ધો-છોડ, માનને, લોભને, ક્રોધને છોડ. સૂત્રચના વૈચિત્ર્યથી ક્રમ બદલાયો છે. - X - અથવા રાગનું તજવું ઘણું મુશ્કેલ છે અને લોભ માયાપૂર્વક હોવાથી પહેલા માયા-લોભ લીધાં. કષાયના ત્યાગ માટે હવે બીજું કારણ કહે છે - આ માયા વગેરે લોકમાં કર્મબંધન છે, તેથી વિદ્વાનો ડા પરિજ્ઞા વડે જાણીને પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞાથી છોડે.

[૪૪૮] ઉત્તરગુણોને આશ્રીને કહે છે - ધાવન - હાથ, પગ, વસ્ત્રોનું ધોવું અને તેને રંગવા તે. 'ચ' સમુચ્ચય માટે છે, એ જ કાર માટે છે વસ્તિકર્મ - અનુવાસના રૂપ છે, વિરેચન - જુલાબ લેવો વગેરે, આંખમાં અંજન આંજવું આદિ. આવું કે બીજું શરીર સંસ્કારાદિ કૃત્ય સંચયનો નાશ કરનાર થાય. તેથી વિદ્વાનોએ તેનું સ્વરૂપ અને વિપાક જાણીને છોડવા.

● સૂત્ર-૪૪૯ થી ૪૫૨ :-

હે વિજ્ઞા ! ગંધ, માલ્ય, સ્નાન, દંતપ્રદાલન, પરિગ્રહ અને સ્ત્રી કર્મનો ત્યાગ કરો... ઔદેશિક, કીટકૃત્, પ્રામિત્ય, આહત, પૂતિનિર્મિત અને અનેષણીય આહારને જાણીને ત્યાગ કરે...શક્તિવર્ધક, અક્ષિરાગ, રસાસક્તિ, ઉત્ક્રાલન અને ઉબટનનો સમજીને ત્યાગ કરવો...અસંચત ભાષી, કૃતક્રિયાના પ્રશંસક, જ્યોતિષ્ક અને સાગારિક પિંડને ત્યાગો.

● વિવેચન-૪૪૯ થી ૪૫૨ :-

[૪૪૯] ગંધ-કોષ્ઠપુટ, ફૂલની માળા, શરીરનું દેશથી કે સર્વથી પ્રદાલન તથા દાંતણ આદિ દાંત સાફ કરવા, સચિત આદિનો સ્વીકાર તે પરિગ્રહ તથા દેવતા-મનુષ્ય-તિર્યચ સ્ત્રીઓનો સંગ કરવો. હસ્તકર્મ કે સાવધ અનુષ્ઠાન આ બધું કર્મના બંધનરૂપ જાણીને, સંસારકારણ રૂપ સમજીને વિદ્વાન્ સાધુ તેનો ત્યાગ કરે.

[૪૫૦] વળી સાધુ-સાધવીને ઉદ્દેશીને તૈયાર કરાયેલ તે ઔદેશિક તથા વેચાતુ ખરીદીને લાવે તે કૃતકીટ. પામિચ્ય-ઉછીનું લઈને આપે - X - સાધુ માટે ગૃહસ્થ લાવીને આપે તે આહત. પૂતિ તે આઘાકર્મના અવયવોથી યુક્ત આહાર. ઘણું શું કહીએ ? જેથી કોઈપણ દોષ વડે ન લેવા યોગ્ય અશુદ્ધ, તે બધું સંસારના કારણરૂપ સમજીને વિદ્વાન નિસ્પૃહી બનીને અશુદ્ધનો ત્યાગ કરે.

[૪૫૧] વળી ધૃતપાન આદિ આહાર વિશેષ વડે અથવા રસાયણ ક્રિયા વડે અશૂન-બળવાન્ બની પુરી રીતે કૂતરા જેવો થાય છે તેને આશૂની કહે છે. અથવા આશૂની એટલે શ્વાધા, પોતાના કોઈ ગુણની પ્રશંસા સાંભળી લઘુપ્રકૃતિ કે દર્પથી મદાંધ બને છે તથા આંખમાં સૌવીર આદિ અંજન આંજે, શબ્દાદિ વિષયોમાં ગૃહ્ણ બને - X - તથા ઉપઘાતકર્મ - જે ક્રિયા વડે બીજા પ્રાણીનો ઉપઘાત થાય તે કર્મને

કંઈક બતાવે છે - ઉચ્છોલન એટલે અજયણથી શીતોદક વડે હાથ, પગ આદિ ઘોવા તથા લોઘાદિ દ્રવ્ય વડે શરીરનું ઉદ્વર્તન એ સર્વ કર્મબંધનનું કારણ સમજી પંડિતો ડા પરિજ્ઞાથી જાણી, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરે.

વળી અસંચતો સાથે પર્યાલોચન-વાર્તાનો ત્યાગ કરે, અસંચમના અનુષ્ઠાનનો ઉપદેશ ન આપે. તેણે પોતાના સ્થાનમાં શોભા કરી હોય તો તેની પ્રશંસા ન કરે. તથા [જ્યોતિષ્ના] પ્રશ્નોનો ઉત્તર ન આપે અથવા લૌકિકો [ગૃહસ્થો] ને પરસ્પર વ્યવહારમાં કે મિથ્યાશાસ્ત્રમાં શંકા પડે કે પ્રશ્ન થાય તો - X - પોતે નિર્ણય આપવા ન જાય. તથા શય્યાતરનો આહાર ન લે. અથવા શય્યાતર પિંડ એટલે સુતકવાળા ઘરનો આહાર, જુગુપ્સિત એટલે નીચજાતિનો આહાર એ બધું વિદ્વાન ડા પરિજ્ઞા વડે જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે ત્યાગ કરે. - વળી -

● સૂત્ર-૪૫૩ થી ૪૫૬ :-

સાધુ જુગાર ન શીખે, વિરુદ્ધ વચન ન બોલે, હસ્તકર્મ અને વિવાદને સમજીને તેનો ત્યાગ કરે...પગરખા, છત્ર, નાલિકા, પંખા, પરકિયા, અન્યોન્ય ક્રિયાને જાણીને ત્યાગ કરે... મુનિ વનસ્પતિ પર મળ-મૂત્રનો ત્યાગ ન કરે, બીજ વગેરે હટાવીને અચિત પાણીથી પણ આયમન ન કરે... ગૃહસ્થના પાત્રમાં અન્ન, પાણી ન લે. વસ્ત્રરહિત હોય તો પણ ગૃહસ્થના વસ્ત્રને પોતાના કામમાં ન લે અને સમજીને ત્યાગ કરે.

● વિવેચન-૪૫૩ થી ૪૫૬ :-

ઘન, ધાન્ય, હિરણ્ય આદિ જેનાથી મળે તે અર્થ, તે જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે પદ એટલે શાસ્ત્ર. યાણક્ય આદિના અર્થશાસ્ત્ર. તે પોતે ન ભણે, બીજા પ્રાણિ-ઉપમર્દકારી શાસ્ત્ર ન શીખે. અથવા ધુતકિડારૂપ પાસા ન શીખે, પૂર્વે શીખેલ હોય તેનો ઉપયોગ ન કરે તથા વેધ-ધર્મનો વેધ થાય તેવા અધર્મપ્રદાન વચન ન બોલે. અથવા વસ્ત્રવેધ તે જુગારની એક જાતિ, તેનું વચન પણ ન બોલે તો પછી રમવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ? હસ્તકર્મ જાણીતું છે અથવા હસ્તક્રિયા તે પરસ્પર હાથના વ્યાપારથી વિશેષ એવો કલહ. વિરુદ્ધવાદ તે વિવાદ કે શુષ્કવાદ. આ બધાં સંસારભ્રમણના કારણોને ડા પરિજ્ઞાથી જાણી, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી છોડે.

ઉપાનહ એટલે લાકડાની પાદુકા, તાપ આદિના રક્ષણ માટે છત્ર, નાલિકા - ધુતક્રિયાનું સાધન તથા વાળ કે મોરપીંછાનો પંખો. પર સંબંધી ક્રિયા તે પરસ્પરની અન્યોન્ય ક્રિયા. આ બધું પંડિત પુરુષ કર્મ ઉપાદાનનું કારણ છે તેમ ડા પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી છોડે - વળી -

વનસ્પતિ કે બીજ ઉપર કે અન્ય અયોગ્ય સ્થળે મળ, મૂત્ર આદિ ક્રિયા સાધુ ન કરે. અચિત પાણીથી પણ બીજ, વનસ્પતિ આદિ દૂર કરીને નિર્લેપન ન કરે, તો સચિતપાણીથી તો કેમ કરે ?

ગૃહસ્થના વાસણમાં પુરુઃકર્મ, પદ્મ્યાત્કર્મના ભયથી, પડવા-ફૂટવાના દોષના સંભવથી મુનિ કદી અન્ન, પાન ન ખાય-પીએ અથવા પાત્રધારી કે હસ્તપાત્રી બને.

જિનકલ્પી લબ્ધિધર હોવાથી તેના હાથમાં લીધેલ વસ્તુ ન ટળે. પણ સ્થવિર કલ્પીને ટળે માટે તે પાત્ર રાખે. પણ સંયમ વિરાધના ભયથી પર-પાત્ર ન વાપરે તથા ગૃહસ્થનું વસ્ત્ર તે પરવસ્ત્ર, સાધુ વસ્ત્રરહિત હોય તો પણ પશ્ચાત્ કર્મ આદિ દોષના ભયે કે ચોરાવા-ફાટવાના દોષને કારણે પહેરે નહીં. અથવા જિનકલ્પીને વસ્ત્રરહિત થયા બાદ બધાં વસ્ત્રો પરવસ્ત્ર જ કહેવાય, માટે ન પહેરે. આ રીતે પરપાત્રભોજનાદિ સર્વે સંયમવિરાધના ઝા પરિજ્ઞાથી જાણે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પરિહરે.

● સૂત્ર-૪૫૭ થી ૪૬૦ :-

સાધુ માંગી, પલંગ કે ગૃહસ્થના ઘર મધ્યે બેસે કે સુવે નહીં, ગૃહસ્થના સમાચાર ન પૂછે, પૂર્વકીડા સ્મરણ ન કરે પણ તેનો ત્યાગ કરે...યશ, કીર્તિ, શ્વાધ્યા, વંદન, પૂજન તથા સમસ્ત લોક સંબંધી જે કામભોગ, તેને જાણીને ત્યાગ કરે.

જેનાથી નિર્વાહ થાય તેવા અન્ન-પાણી સાધુ ગ્રહણ કરે કે બીજાને આપે. સંયમ વિનાશક આહાર-પાણીનો ત્યાગ કરે...અનંતજ્ઞાનદર્શી, નિર્ગ્રન્થ, મહામુનિ મહાવીરે આવા શ્રુત ધર્મને કહ્યો છે.

● વિવેચન-૪૫૭ થી ૪૬૦ :-

આસંદી એટલે આસન વિશેષ તેનાથી સર્વે આસન સમજવા તથા પર્યંક એટલે શયન વિશેષ, ઘર મધ્યે કે ઘરની વચ્ચેના માર્ગમાં સુવું કે બેસવું તે સંયમ વિરાધનાના ભયથી ત્યાગે તથા કહ્યું છે કે - “એવા આસને બેસવું કે જ્યાં પુરતો પ્રકાશ ન હોય, યોગ્ય પડિલેહણ ન થાય, બ્રહ્મચર્યની રક્ષા ન થાય, સ્ત્રીઓ શંકિત થાય. ઇત્યાદિ ત્યાગે.” તથા ગૃહસ્થના ઘેર કુશલાદિ પૂછવું અથવા પોતાના શરીર-અવયવનું પૂછવું, પૂર્વે કરેલ કીડાનું સ્મરણ એ બધું વિદ્વાનોને અનર્થને માટે છે તે ઝાપરિજ્ઞા વડે જાણે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે ત્યાગે.

મોટી લડાઈ લડવામાં જીતે તે યશ, દાનથી મળે તે કીર્તિ, જ્ઞાતિ-તપ-બાહુબળ-શ્રુતિ આદિ જનિત તે શ્વાધ્યા તથા દેવેન્દ્ર, અસુરેન્દ્ર, ચક્રવર્તી, બલદેવ, વાસુદેવ આદિ વડે નમન તે વંદના, સત્કાર કરીને વસ્ત્રાદિ આપે તે પૂજના તથા સમગ્ર લોકમાં ઇચ્છા-મદન રૂપ જે કામ ચેષ્ટા તે. આ બધું યશ, કીર્તિ, શ્લોકાદિ દુઃખદાયી સમજીને છોડે.

વળી જે અન્ન, પાણી વડે તથાવિધ સુપરિશુદ્ધ અને કારણ પડે ત્યારે અશુદ્ધ વડે આ લોકમાં સંયમચાત્રાદિને ધારે અથવા દુષ્કાળ કે રોગ આતંકાદિ આવે તો અન્ન, પાણી વડે ભિક્ષુ પોતાનો કે બીજાનો નિર્વાહ કરે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની અપેક્ષાએ શુદ્ધ-કલ્પને ગ્રહણ કરે અને બીજા સાધુને તેમાંથી આપીને તેમની સંયમચાત્રાનો નિર્વાહ કરીને રહે. અથવા કોઈ અનુષ્ઠાન કરવા વડે ચારિત્ર અસારતા પામે તેવા અન્નપાન ન લે. તથા તેવું અકાર્ય પણ ન કરે. તેવા દોષિત અન્નપાનાદિ ગૃહસ્થોને, પરતીર્થિકોને કે પોતાના જૂથનાને સંયમ-ઉપધાતક અન્ન ન આપે. આ બધું ઝાપરિજ્ઞા વડે જાણીને સમ્યક્પણે ત્યાગ કરે.

જે ઉપદેશ વડે આ બધું કરે તે દર્શાવવા કહે છે - અનંતરોક્ત નીતિએ ઉદ્દેશાના આરંભથી કહ્યું [તે કહે છે-]. બાહ્ય અભ્યંતર ગ્રંથિ જેમનામાંથી ચાલી ગઈ, તે નિર્ગ્રન્થ છે. મહાવીર તે વર્ધમાનસ્વામી, મહાન્ એવા મુનિ તે મહામુનિ. અનંતજ્ઞાનદર્શની એવા તે ભગવાન્. ધર્મ તે ચારિત્રલક્ષણ - સંસાર ઉતારવાને સમર્થ તથા શ્રુત-તે જીવાદિ પદાર્થનો સૂચક છે, તેવો ઉપદેશ કર્યો. વળી -

● સૂત્ર-૪૬૧ થી ૪૬૪ :-

મુનિ બોલતો છતાં મૌન રહે, મમવેદી વચન ન બોલે, માયાસ્થાનનું વર્જન કરે, વિચારીને બોલે... ચાર પ્રકારની ભાષામાં ત્રીજી ભાષા, જે બોલ્યા પછી પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે તે [ભાષા ન બોલે] ન બોલવા યોગ્ય ભાષા ન બોલે એવી નિર્ગ્રન્થની આજ્ઞા છે...મુનિ હલકા વચન, સખી વચન કે ગોત્રવચન ન બોલે, તૂં-તૂં એવા અમનોજા વચન સર્વથા ન બોલે... સાધુ સદા અકુશીલ રહે, કુશીલની સંગતિ ન કરે, સુખ ભોગની ઇચ્છારૂપ ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે મુનિ તે સત્ય સમજે.

● વિવેચન-૪૬૧ થી ૪૬૪ :-

જે ભાષા સમિત છે, તે બોલવા છતાં ધર્મકથા સંબંધ હોય તો અભાષક જ છે. કહ્યું છે કે - વચન વિભક્તિમાં કુશળ બોલવાની બહુ વિધિ જાણતો દિવસભર બોલે તો પણ સાધુ વચનગુપ્તિયુક્ત છે. અથવા કોઈ રત્નાધિક બોલતા હોય ત્યારે હું ઘણો ભણેલો છું, એમ અભિમાનથી વચ્ચે ન બોલે, તેમજ મર્મ વચન ન બોલે. જે સત્ય કે જૂઠ વચન બોલવાથી, બીજાનું મન દુભાય તેવું વચન વિવેકી ન બોલે. અથવા મમત્વયુક્ત પદ્માપાતી વચન બોલવાની ઇચ્છા ન કરે, તથા માયાપ્રધાન વચનનો ત્યાગ કરે. કહ્યું છે કે - બીજાને ઠગવાની બુદ્ધિથી બોલતા કે ન બોલતા માયા ન કરે. જે બોલવાનું જરૂરી હોય તો તે વચન બીજાને, પોતાને કે ઉભયને બાધક ન થાય. તેનો પૂર્વે વિચાર કરી વચન બોલે. તેથી કહે છે -

બુદ્ધિથી વિચારીને પછી બોલે.

વળી - સત્યા, અસત્યા, સત્યામૃષા અને અસત્યામૃષા એ ચાર ભાષા મધ્યે સત્યામૃષા નામની ત્રીજી ભાષા છે, તે કંઈક જૂઠ અને કંઈક સત્ય છે તે આ પ્રમાણે - આ નગરમાં દશ બાળકો જન્મ્યા કે મર્યા. તેમાં ઓછા કે વધતાંનો સંભવ છે, તેથી સંખ્યાના તફાવતથી તે સત્યામૃષા ભાષા છે. આવી ભાષા બોલવાથી જન્માંતરમાં તે બોલવાના દોષથી પીડા કે કલેશનો ભાગી થાય છે અથવા પછી પસ્તાય છે કે - મારે આવી ભાષા શા માટે બોલવી જોઈએ? તેનો સાર એ કે મિશ્રભાષા પણ દોષને માટે થાય છે, તો બીજી અસત્યા ભાષા બોલવી એ કટેવું ખોટું છે? તથા પહેલી સત્યાભાષા પણ જે પ્રાણીઓને દુઃખદાયી હોય તો ન બોલવી. ચોથી અસત્યામૃષા ભાષા પણ પંડિત સાધુએ બોલવા યોગ્ય ન હોય તો ન બોલવી. સત્યભાષા પણ દોષવાળી હોઈ શકે તે જતાવે છે - જે વચન હિંસાપ્રધાન હોય. જેમકે - આ ચોરનો વધ કરો, કે ચારા લણીલો, ગોધાનું દમન

કરો. અથવા છાનું કે લોકમાં પણ યત્નપૂર્વક છૂપાવેલું તેવું સત્ય ન બોલવું. એવી ભગવંતની આજ્ઞા છે.

હોલા - હલકા વચન બોલવા, 'સખા' એવો વાદ તથા ગોત્રવાદ જેમકે કાશ્યપગોત્રી !, વશિષ્ઠગોત્રી ! આવા વચનો સાધુ ન બોલે તથા તું-તું એવા તિરસ્કાર વચન જ્યાં બહુવચન યોગ્ય હોય ત્યાં એકવચનથી અમનોજા એવા પ્રતિકૂળ વચન કે અપમાનયુક્ત વચન સાધુ સર્વથા ન બોલે.

જેને આશ્રીને નિર્યુક્તિકારે પૂર્વે કહ્યું કે - "પાસત્યોસખાકુસીલ." તે આ પ્રમાણે છે, તે કહે છે - ખરાબ આચારવાળો તે કુશીલ. તે પાસત્યા આદિ કોઈપણ આચારવાળો ન બને તે અકુશીલ છે. સર્વકાળ ભિક્ષાણશીલ ભિક્ષુ કુશીલ ન બને. કુશીલો સાથે સંગતી ન કરે. તેના સંસર્ગના દોષો બતાવવા કહે છે - સાતા ગૌરવરૂપ તે કુશીલના સંસર્ગમાં સંયમને ઉપઘાતકારી ઉપસર્ગો થશે. તે કુશીલીયાઓ કહે છે કે - હાથ, પગ, દાંત વગેરે અચિત પાણીથી ઘોવામાં શું દોષ છે ? તેમ શરીર વિના કંઈ ધર્મ ન થાય, માટે કોઈપણ રીતે આઘાતકર્મી, સંનિધિ આદિથી જોડા, છત્ર આદિથી શરીરનું રક્ષણ થાય તો તેમ કરવું. કહ્યું છે કે - "અલ્પ દોષથી બહુ લાભ થાય તો તે લેવો એ પંડિતનું લક્ષણ છે. તથા શરીર ધર્મયુક્ત છે, તેથી પ્રયત્નથી રક્ષણ કરવું કેમકે જેમ પર્વતથી પાણી નીકળે તેમ શરીરથી ધર્મ થાય છે. તથા હાલ છેવટ્ટુ સંઘયણ છે, સંયમમાં અલ્પદૃતિવાળા જીવો છે. આવું તેમનું વચન સાંભળીને અલ્પસત્ત્વવાળા જીવો તેમને અનુસરે છે. તેથી વિવેકી સાધુ જાણીને - સમજીને દુઃખરૂપ એવા કુશીલીયાનો સંસર્ગ તજે.

● સૂત્ર-૪૬૫ થી ૪૬૮ :-

સાધુ કોઈ કારણ-વિશેષ વિના ગૃહસ્થના ઘેર ન બેસે, ગ્રામ-કુમારિક કીડા ન કરે, અતિ હાસ્ય ન કરે...મનોહર પદાર્થો પ્રતિ ઉત્સુક ન રહે, યત્નાપૂર્વક સંયમ પાળે, ચર્ચામાં અપ્રમત રહે, ઉપસર્ગાદિ સમભાવે સહે...કોઈ મારે તો પણ ક્રોધ ન કરે, કંઈ કહે તો ઉત્તેજિત ન થાય, પ્રસન્નતાથી બધું સહે, કોલાહલ ન કરે...પ્રાપ્ત કામભોગોની પણ ઇચ્છા ન કરે, તીર્થકર ભગવંતે તેને વિવેક કહ્યો છે, બુદ્ધો પાસે સદા આચાર શિક્ષા પ્રાપ્ત કરે.

● વિવેચન-૪૬૫ થી ૪૬૮ :-

ભિક્ષાદિ નિમિત્તે ગામમાં ગયેલો સાધુ ગૃહસ્થના ઘરમાં ઉત્સર્ગ માર્ગે ન બેસે, તેનો અપવાદ કહે છે - અંતરાય કે અશક્તિના કારણે બેસે, તે અશક્તિ વૃદ્ધત્વ કે રોગ-આતંકથી થાય. અથવા ઉપશમ લબ્ધિવાળો કોઈ સારો સહાયક હોય તો ગુરુની અનુજ્ઞાથી કોઈને તેવા ધર્મદેશનાના નિમિત્તે બેસે. ગામના કુમારો ગામની કન્યા સાથે હાસ્ય, કંદર્પ, હાથનો સ્પર્શ, આલિંગનાદિ અથવા ગેડી દડો આદિ રમતા હોય તેમાં મુનિ સામેલ ન થાય. મર્યાદાથી બહાર બહુ ન હસે. મર્યાદા ઓળંગીને સાધુ જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકારના કર્મબંધના ભયથી હસે નહીં. આગમમાં કહ્યું છે કે...જીવ હસે કે ઉત્સુક બને તો કેટલી કર્મ પ્રકૃતિ બાંધે ? હે ગૌતમ ! સાત કે

આઠ કર્મપ્રકૃતિ બાંધે છે ઇત્યાદિ.

વળી ઉદાર-શોભન-મનોજા એવા ચક્રવર્તી આદિના શબ્દાદિ વિષયોમાં કામ ભોગો તે વસ્ત્ર, આભરણ, ગીત, ગંધર્વ, યાન, વાહન આદિ તથા આજ્ઞા, ઐશ્વર્ય આદિને જેને કે સાંભળીને ઉત્સુક ન થાય. પાઠાંતર મુજબ અનિશ્ચિત એટલે અપ્રતિ-બદ્ધ રહે. સંયમ અનુષ્ઠાનમાં યત્ન કરતો સર્વ રીતે મૂલગુણ, ઉત્તરગુણમાં ઉદમ કરે, સંયમ પાળે. ભિક્ષાચર્ચામાં અપ્રમત રહે, આહારાદિમાં ગૃહ્ય ન થાય. પરીષદ-ઉપસર્ગો આવે ત્યારે અદીનમનવાળો બની કર્મનિર્જરા થશે તેમ માનતો સમ્યક્ રીતે તેને સહન કરે.

પરીષદ, ઉપસર્ગને સહન કરવાને આશ્રીને કહે છે - લાકડી, મુટ્ઠી, લકુટ આદિથી કોઈ મારે તો કોપાયમાન ન થાય, કોઈ દુર્વચનથી આક્રોશ કરે કે તિરસ્કાર કરે તો સામો ઉત્તર ન આપે, મનમાં કોઈ કુવિચાર ન લાવે, પણ શાંત મનવાળો બનીને કોલાહલ ન કરતાં, સહન કરે.

વળી પ્રાપ્ત થયેલા ઇચ્છામદનરૂપ કામ કે ગંધ, અલંકાર, વસ્ત્રાદિને વજસ્વામીની જેમ સારા ન માને કે ગ્રહણ ન કરે. અથવા કામ ચેષ્ટાવાળા ગમનાદિ લબ્ધિરૂપ કામો તપવિશેષથી મળવા છતાં ન ભોગવે, બ્રહ્મદત્તના પૂર્વભવની જેમ પ્રાર્થે પણ નહીં. એમ કરવાથી ભાવવિવેકનો આવિર્ભાવ થાય છે. તથા આર્યોના કૃત્યો આચરે, અનાર્ય કર્તવ્ય તજે. અથવા મુમુક્ષુએ જે આચરેલ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને આચાર્યો સમીપે હંમેશા શીખે, આ વાક્યથી જણાવે છે કે શીલવંતોએ નિત્ય ગુરુકુલવાસ સેવવો. "આચાર્યો પાસે શીખે" એ વાતનું સ્વરૂપ બતાવે છે—

● સૂત્ર-૪૬૯ :-

સાધુએ સુપ્રજા, સુતાપસ્વી, વીર, આત્મપ્રજા, ધૃતિમાન્, જિતેન્દ્રિય [એવા ગુરુની] સુશ્રૂષા અને ઉપાસના કરવી જોઈએ.

● વિવેચન :-

ગુરુનો આદેશ સાંભળવાની ઇચ્છા તે સુશ્રૂષા એટલે ગુરુ આદિની વૈયાવચ્ચ કરતો ગુરુને સેવે, તેના જ બે પ્રધાનગુણ વિશેષથી કહે છે - જેની સારી પ્રજ્ઞા હોય તે સુપ્રજા અર્થાત્ સ્વસમય, પરસમયના જ્ઞાતા ગીતાર્થ, તથા સુષુ કે શોભન બાહ્ય-અભ્યંતર તપ જેનો હોય તે સુતાપસ્વી, આવી જ્ઞાનીને, સમ્યક્ ચારિત્રવાન્ ગુરુને પરલોકનો અર્થી સેવે તથા કહ્યું છે કે - જે ગુરુકુલવાસને છોડતા નથી તે જ્ઞાનના ભાગી થાય છે અને દર્શન, ચારિત્રમાં વિશેષ સ્થિર થાય છે, તેઓ ધન્ય છે જે આવું કરે છે, તેને બતાવવા કહે છે અથવા કોણ જ્ઞાની કે તપસ્વી છે, તે બતાવે છે—

કર્મને વિદારવામાં સહિષ્ણુ તે વીર છે, પરીષદ-ઉપસર્ગથી ક્ષોભિત ન થાય તે ધીર અથવા બુદ્ધિ વડે શોભે તે ધીર કે જેઓ તુરંત મોક્ષમાં જનારા છે. રાગદ્રેષથી મુક્ત તેની પ્રજ્ઞા-કેવલજ્ઞાનને શોધવાના સ્વભાવવાળા તે આપ્તપ્રજ્ઞા અન્વેષી કે સર્વજ્ઞવચન અન્વેષી છે. ધૃતિ એટલે સંયમમાં રતિ, તે જેનામાં છે, તે ધૃતિમાન છે.

સંયમમાં ઘૈર્ય હોય તો જ પંચમહાવ્રતના ભારનું વહન સુસાધ્ય બને છે તપ વડે સાધ્ય સુગતિ હાથમાં જ છે. તે કહે છે - જેને ધૃતિ છે તેને તપ છે જેને તપ છે તેને સદ્ગતિ સુલભ છે. અધૃતિવાળાને તપ પણ દુર્લભ છે તથા જેણે ઇન્દ્રિયોના સ્વવિષયના રાગ-દ્રેષ જિતેલા છે કે સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયો વશ કરી છે, તે જિતેન્દ્રિય છે. સુશ્રૂષા કરતા શિષ્યો કે ગુરુઓ સુશ્રૂષા વડે ઉક્ત વિશેષણવાળા થાય છે. એવી પ્રતિજ્ઞાવાળા પૂર્વોક્ત વિશેષણ વિશિષ્ટ થાય છે. તે બતાવે છે—

● સૂત્ર-૪૭૦ :-

ઘરમાં [સમ્યક્ત્વ] દીપને પ્રાપ્ત ન કરનાર મનુષ્ય પ્રવજ્યાથી પુરુષોને આદાનીય બને છે.

બંધનથી મુક્ત તે વીર જીવિતની આકાંક્ષા ન કરે.

● વિવેચન :-

ઘરમાં એટલે ગૃહવાસમાં, ગૃહપાશમાં કે ગૃહસ્થભાવમાં. દીપ એટલે દીપે કે પ્રકાશે તે. ભાવદીપ અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ. [મેળવતા નથી.] અથવા દ્વીપ તે સમુદ્રાદિમાં જીવોને આશ્રયરૂપ છે. તેમ તે ભાવ દ્વીપ-સંસારસમુદ્રમાં સર્વજ્ઞે કહેલો ચારિત્ર લાભ મળે. આ દીપ કે દ્વીપ ગૃહસ્થભાવમાં પ્રાપ્ત ન થતા સમ્યક્ રીતે દીક્ષા લઈ ઉત્તરોત્તર ગુણ લાભ વડે આ પ્રકારે થાય, તે દર્શાવે છે —

ધર્મમાં પુરુષોત્તમપણાથી અહીં 'નર' શબ્દ લીધો છે. અન્યથા સ્ત્રીઓને પણ સાધુપણું હોય છે અથવા નર શબ્દથી દેવ આદિને ગણેલ નથી. તેથી ચારિત્ર લીધેલાં ઉત્તમ પુરુષો મુમુક્ષુઓને આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. મહાન્થી પણ મહાન્ થાય છે અથવા આદાનીય હિતસ્વીઓને મોક્ષ કે તેનો માર્ગ સમ્યગ્દર્શનાદિ મનુષ્યોને આદાનીય છે. - X - તે નર વિશેષથી આઠ પ્રકારના કર્મોને પ્રેરે છે માટે વીર છે. તથા બાહ્ય અભ્યંતર પુત્ર-સ્ત્રી આદિના સ્નેહરૂપ બંધન, તેને પ્રબળતાથી છોડે તે બંધનથી મુક્ત થયેલ અસંયમજીવિત કે પ્રાણ ધારણ કરવાને વાંછતા નથી.

● સૂત્ર-૪૭૧ :-

સાધુ શબ્દ અને સ્પર્શમાં આસક્ત ન રહે. આરંભમાં અનિશ્ચિત રહે, આ અધ્યયનના આરંભથી જે કહ્યું તે સર્વે સમયાતીત છે.

● વિવેચન :-

વળી તે અગૃહ્ય એટલે અમૂર્છિત રહે. શેમાં? મનોજ્ઞ શબ્દ કે સ્પર્શોમાં. આદ-અંતના ગ્રહણથી મધ્યનું ગ્રહણ લેતા મનોજ્ઞ રૂપ, ગંધ, રસમાં પણ અગૃહ્ય રહે તેમ જાણવું. તથા અમનોજ્ઞમાં દ્રેષ ન કરે. સાવધ અનુષ્ઠાનરૂપ આરંભોમાં અપ્રવૃત્ત રહે.

હવે ઉપસંહાર કરતા કહે છે - અધ્યયનના આરંભથી પ્રતિષેધ કરવા માટે જે મેં ઘણું કહ્યું તે આર્હત્ના આગમથી વિરુદ્ધ હોવાથી નિષેધેલ છે. તથા જે વિધિ દ્વારથી કહ્યું તે બધું કુસિદ્ધાંતથી લોકોત્તર પ્રધાન છે. જો કે તે કુતીર્થિકોએ ઘણું કહ્યું, તે સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ હોવાથી ન આદરવું.

પ્રતિષેધ્ય પ્રધાન નિષેધ દ્વારથી મોક્ષ સાધવા કહે છે—

● સૂત્ર-૪૭૨ :-

વિદ્વાન્ મુનિ અતિમાન, માયા અને સર્વે ગારવોનો ત્યાગ કરી કેવળ નિર્વાણની જ અભિલાષા કરે. - એમ હું કહું છું.

● વિવેચન :-

અતિમાનનો, ચ શબ્દથી તેની સાથે ક્રોધ તથા માયા અને તેના કાર્યભૂત લોભ, આ બધું વિવેકી જ પરિજ્ઞાથી જાણી, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પરિહરે. તથા સર્વે ઋદ્ધિ-રસ-સાતા રૂપ ગારવોને સમ્યક્તયા જાણીને સંસાર કારણરૂપ હોવાથી ત્યાગ કરે. ત્યાગીને સાધુ બધાં કર્મના ક્ષયરૂપ સિદ્ધિ સ્થાનને માટે પ્રાર્થે.

શ્રુતસ્કંધ-૧, અધ્યયન-૯ “ધર્મ”નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

- X - X - X - X - X - X -

શ્રુતસ્કંધ-૧ અધ્યયન-૧૦ સમાધિ

● ભૂમિકા :-

નવમાં પછી દશમું અધ્યયન કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે. અનંતર અધ્યયનમાં 'ધર્મ' કહ્યો. તે ધર્મ સમાધિ હોય તો થાય છે, તેથી હવે "સમાધિ" કહે છે. એ સંબંધથી આવેલ આ અધ્યયનના ઉપક્રમાદિ ચાર અનુયોગ દ્વારો કહેવા. તેમાં ઉપક્રમ દ્વારમાં આ અર્થાધિકાર છે. ધર્મમાં સમાધિ કરવી. સમ્યગ્તયા મોક્ષમાં કે તે માર્ગમાં આત્મા જે ધર્મધ્યાનાદિ વડે સ્થાપીએ, તે સમાધિ છે. તે સારી રીતે જાણીને સ્પર્શનીય છે.

નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં નિર્યુક્તિકાર કહે છે—

[નિ.૧૦૩ થી ૧૦૬-] સૂત્રમાં પ્રથમ જે લઈએ તે આદાન જેમકે 'સુ' કે 'તિ' જેને અંતે છે, તે આદાનપદ છે. તેથી 'આધ' નામનું આ અધ્યયન છે. કારણ કે અધ્યયનની આદિમાં આ સૂત્ર છે - "આધં મર્દમં" ઇત્યાદિ. જેમ ઉત્તરાધ્યયનમાં ચોથા અધ્યયનમાં પ્રમાદ-અપ્રમાદ કથન હોવા છતાં અસંખ્ય પ્રથમ શબ્દ હોવાથી તે નામે કહીએ છીએ. વળી ગુણનિષ્પન્ન આ અધ્યયનનું નામ સમાધિ છે. તેથી અહીં 'સમાધિ'નું પ્રતિપાદન કરીએ છીએ. તે સમાધિના નામ આદિ કહીને અહીં ભાવસમાધિનો અધિકાર કહે છે.

સમાધિના નિક્ષેપા કહે છે - નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ભેદથી "સમાધિ"ના છ નિક્ષેપ છે. 'તુ' શબ્દ ગુણનિષ્પન્નના જ નામ-નિક્ષેપા કહ્યા છે, તે બતાવે છે - X - તેમાં દ્રવ્યાદિને કહે છે—

શબ્દાદિ પાંચ મનોજ્ઞ વિષયોમાં શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોને અનુકૂળ આવતાં જે સંતોષ થાય તે દ્રવ્ય સમાધિ. તેથી ઉલટું તે અસમાધિ અથવા બે દ્રવ્યો કે ઘણાં દ્રવ્યોના મિશ્રણનો જેમાં વિરોધ ન હોય કે સ્વાદ ન બગડે પણ સ્વાદ વધે તે દ્રવ્ય સમાધિ છે. જેમકે - દૂધ, સાકર, દહીં, ગોળ અને ચાતુર્જતકાદિ અથવા જે દ્રવ્યના ખાવાથી કે પીવાથી સમાધિ થાય તે દ્રવ્યને દ્રવ્યસમાધિ કહે છે. અથવા તોળવાના કાંટે ચડાવતાં બંને બાજુ સમાન થાય તે દ્રવ્યસમાધિ છે.

ક્ષેત્ર સમાધિ - જેને જે ક્ષેત્રમાં રહેતા સમાધિ થાય તે ક્ષેત્ર પ્રાધાન્યથી ક્ષેત્ર સમાધિ છે, અથવા જે ક્ષેત્રમાં સમાધિ વર્ણવાય તે ક્ષેત્રસમાધિ.

કાળસમાધિ તે જેને જે કાળમાં સમાધિ થાય તે. જેમકે - ગાયોને શરદઋતુમાં, ઘુવડોને રાત્રે, કાગડાને દિવસે અથવા જેને જેટલો કાળ સમાધિ થાય તે અથવા જે કાળમાં સમાધિનું વર્ણન કરાય તે કાળના પ્રાધાન્યથી કાળસમાધિ છે.

ભાવસમાધિને કહે છે—

ભાવસમાધિ દર્શન-જ્ઞાન-તપ-ચારિત્ર ભેદે ચાર પ્રકારે છે. તે પાછલી અડધી ગાથાથી કહે છે - મુમુક્ષુ આરાધે તે ચરણ, તે સારી રીતે ચારિત્રમાં રહી વર્તનાર સાધુ ચારે સમાધિના ભેદો દર્શન, જ્ઞાન, તપ, ચારિત્રમાં જેણે આત્મા સ્થિર કર્યો

હોય તે સમાહિત આત્મા છે અર્થાત્ જે સારા ચારિત્રમાં રહે, તે ચાર પ્રકારની ભાવસમાધિવાળો આત્મા થાય છે - X - દર્શનસમાધિમાં રહેલો જિનવચન ભાવિત અંતઃકરણવાળો નિર્વાત સ્થાને રહેલા દીવાની જેમ કુમતિવાયુ વડે ભ્રમિત ન થાય. જ્ઞાનસમાધિ વડે જેમ જેમ નવું ભણે તેમ તેમ અતિ ભાવસમાધિમાં ઉદ્યુત થાય છે. તથા કહ્યું છે કે—

જેમ જેમ અતિશય રસના પ્રસારવાળું અપૂર્વ સૂત્ર વાંચે, તેમ તેમ નવા નવા મોક્ષાભિલાષની શ્રદ્ધા વડે મુનિ આનંદ પામે. ચારિત્ર સમાધિમાં પણ વિષયસુખની નિસ્પૃહતાથી પાસે કંઈ નહીં છતાં ઉત્તમ સમાધિ મેળવે છે, તે બતાવે છે - ઘાસના સંચારે બેઠેલા પણ મુનિવર, જેના રાગ, મદ, મોહ દૂર થયા છે તે જે મુક્તિ સુખ પામે છે, તેવું સુખ ચક્રવર્તીને પણ ક્યાંથી હોય ? જેવું સુખ રાજાના રાજાને નથી, દેવરાજાને નથી, તેવું સુખ લોક વ્યાપારથી રહિત સાધુને અહીં છે, ઇત્યાદિ.

તપની સમાધિ તે વિકૃષ્ટ તપસ્યા કરે તો પણ ગ્લાનિ ન પામે તથા ભૂખ-તૃષ્ણા આદિ પરીપહોથી ઉદ્વેગ ન પામે તથા અભ્યસ્ત એવા અભ્યંતર તપોધ્યાન આશ્રિત મનથી મોક્ષમાં રહેલાની માફક સુખ-દુઃખથી બાધિત થતો નથી.

આ પ્રમાણે ચતુર્વિધ સમાધિમાં રહેલ સાધુ સમ્યક્ ચારિત્ર સ્થિત થાય છે. નામનિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્રને કહે છે—

● સૂત્ર-૪૭૩ થી ૪૭૬ :-

મતિમાને અનુચિંતન કરી, જે ઋજુ સમાધિ કહી છે, તેને સાંભળો, સમાધિ પ્રાપ્ત અપ્રતિજ્ઞ અનિદાન ભિક્ષુ શુદ્ધ સંયમ પાળો... ઉર્ધ્વ, અધો, તિર્છી દિશામાં જે ઋસ, સ્થાવર પ્રાણી છે, તેમની હાથ કે પગથી હિંસા ન કરે અને અદત ગ્રહણ ન કરે...સ્વાપ્યાતદર્મી, વિચિકિત્સાતીર્ષ, પ્રાસુક આહારી બધાંને આત્મતુલ્ય માને, શુવિતને અર્થે આશ્રવ ન કરે, તેમજ ઘાન્યાદિ સંયમ ન કરે...સ્ત્રીના વિષયમાં સર્વેન્દ્રિય રોકે, સર્વ બંધનથી મુક્ત થઈને વિચરે. લોકમાં પૃથક્ પૃથક્ પ્રાણી વર્ગ આર્ત અને દુઃખથી પીડિત છે, તે જુઓ.

● વિવેચન-૪૭૩ થી ૪૭૬ :-

[૪૭૩] આ સૂત્રનો અનંતર સૂત્ર સાથે સંબંધ આ પ્રમાણે - બધાં ગારવ છોડીને મુનિ નિર્વાણને સાધે, એવું કેવળજ્ઞાન થયેલા ભગવંતે કહ્યું છે, તે કહે છે - આઘ એટલે કહેતા હતા. કોણ ? મતિમાન્ - મનન [વિચાર] કરે તે મતિ, સમસ્ત પદાર્થ પરિજ્ઞાન, જેને છે તે મતિમાન એટલે કેવલજ્ઞાની. આ અસાધારણ વિશેષણથી અહીં તીર્થંકર લેવા. નિકટ ગામી હોવાથી વીર વર્ધમાનસ્વામી લેવા. તેમણે શું કહ્યું ? શ્રુત-ચારિત્રરૂપ ધર્મ. કેવી રીતે ? કેવળજ્ઞાન વડે જાણીને પ્રજ્ઞાપના યોગ્ય પદાર્થોને આશ્રીને ધર્મ કહે છે. અથવા શ્રોતાને ધ્યાનમાં લઈને આ કયા અર્થને ગ્રહણ કરવા સમર્થ છે ? આ કેવો પુરુષ છે ? કોને માને છે ? કયા મતનો છે ? એ બધું વિચારીને. જે ઉપદેશને શ્રોતાઓ માને છે - જેમકે બધાં માને કે અમારા અભિપ્રાયને વિચારીને ભગવંત ધર્મ કહે છે, કેમકે એકસાથે બધાંને સ્વભાષામાં પરિણમતા તેમના સંશય

દૂર થાય છે. તેઓ કેવો ધર્મ કહે છે ?

ઋષુ-સરળ, જે વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ હોય તેવું નિરૂપણ કરીને. શાક્યો માફક સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે, તેમ માનીને નહીં - કરેલાનો નાશ અને ન કરેલાનું આગમનાદિ માનીને નહીં. તેઓ પોતે છેદતા નથી પણ છેદનનો ઉપદેશ આપે છે. સિક્કા-ચાંદી વગેરે પોતે ન લે, પણ બીજા પાસે તેનો કય-વિક્રય કરાવે છે. વળી સાંખ્યમતીઓ બધું અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન, સ્થિર એક સ્વભાવવાળું નિત્ય માનીને તેથી કર્મબંધ અને મોક્ષનો અભાવ થતો જાણીને તે દોષથી બચવા પ્રગટ અને ગુપ્ત ભાવનો આશ્રય લીધો ઇત્યાદિ કુટિલભાવ છોડીને સરળ અને તથ્ય ધર્મ કહ્યો.

તથા સમ્યગ્ સઘાય તેવા મોક્ષ કે મોક્ષમાર્ગ પ્રતિ આત્મા જેના વડે યોગ્ય રીતે સ્થપાય તે ધર્મ વડે આ ધર્મસમાધિ કહી અથવા ધર્મ કહ્યો અને ધર્મધ્યાનાદિ સમાધિ કહી. સુધર્માસ્વામી કહે છે - તે ધર્મ કે સમાધિ ભગવંતે કહી છે, તે તમે સાંભળો. તે આ પ્રમાણે - જેને આ લોક કે પરલોકના સુખની આકાંક્ષા તપ-અનુષ્ઠાન કરતાં ન હોય તે અપ્રતિજ્ઞા. ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરે તે ભિક્ષુ.

તે જ પરમાર્થથી સાધુ છે, ધર્મ અને ધર્મસમાધિને પામેલો છે, જેને આરંભરૂપ પ્રાણીઓને દુઃખનું નિદાન ન હોય તે અનિદાન. એવે તે સાવધ અનુષ્ઠાન રહિત, સંપૂર્ણ સંયમ અનુષ્ઠાન પામે છે અથવા અનિદાન-અનાશ્રવરૂપ કર્મોપાદાન રહિત સારી રીતે દીક્ષા પાળે અથવા નિયાણારહિત જ્ઞાનાદિમાં ચિત્ત રાખે અથવા નિદાન હેતુ કારણ જે દુઃખના છે, તે છોડીને કોઈને દુઃખ ન આપે તે અનિદાન થઈ સંયમમાં પરાક્રમ કરે.

[૪૭૪] પ્રાણાતિપાત આદિ કર્મના નિદાનો [મૂળ] છે. આ પ્રાણાતિપાત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. તેમાં ક્ષેત્ર પ્રાણાતિપાત કહે છે - સર્વ પ્રાણાતિપાત પ્રજાપકની અપેક્ષાએ ઉર્ધ્વ-અધો-તીર્થ દિશામાં જાણવો. અથવા ઉર્ધ્વ-અધો-તિર્થારૂપ ત્રણ લોકમાં તથા પૂર્વ આદિ દિશા-વિદિશામાં ક્ષેત્ર-પ્રાણાતિપાત છે. દ્રવ્ય પ્રાણાતિપાત આ પ્રમાણે - ત્રાસ પામે તે ત્રસ, તે બેઘન્દ્રિયાદિ છે. સ્થાવરો પૃથ્વીકાયાદિ છે. ચ વડે પેટા ભેદ જાણવા. કાળ પ્રાણાતિપાત તે દિવસે કે રાત્રે જીવો હણવા તે.

ભાવ પ્રાણાતિપાત કહે છે - આ પૂર્વોક્ત જીવોને હાથ-પગ વડે બાંધીને ઉપલક્ષણથી આ જીવોને બીજી રીતે કદર્થના કરી દુઃખ થાય, તેવું ન કરવું. અથવા એ જીવોને પોતાના હાથ-પગ સંયમમાં રાખી સંયતકાય થઈ ન હણે. ચ શબ્દથી ઉચ્ચવાસ, નિઃશ્વાસ, ખાંસી, છીંક, વાતનિસર્ગાદિમાં સર્વત્ર મન-વચન-કાય કર્મથી સંયત થઈને ભાવસમાધિને પાળે તથા બીજાનું ન આપેલું ન ગ્રહણ કરે એમ કહી ત્રીજા વ્રતને [પણ] સૂચવ્યું. અદત્તાદાનના નિષેધથી પરિગ્રહનો નિષેધ થાય છે. પરિગ્રહ વિના સ્ત્રી-સેવન ન થાય, એ રીતે મૈથુન નિષેધ પણ કહ્યો. બધા વ્રતના સમ્યક્ પાલનના ઉપદેશથી મૃષાવાદ પણ અર્થ નિષેધ કર્યો.

[૪૭૫] જ્ઞાન-દર્શન સમાધિને આશ્રીને કહે છે - જે સાધુ સારી રીતે શ્રુત-

ચારિત્રનામક ધર્મ કહે છે, તે “સ્વાખ્યાત ધર્મા” છે. એ રીતે જ્ઞાનસમાધિ કહી છે. કેમકે વિશિષ્ટ પરિજ્ઞાન વિના સ્વાખ્યાત ધર્મત્વ ન ઉદ્ભવે. વિચિકિત્સા - ચિત્તની શંકા કે વિદ્વાનોની નિંદા, તેને છોડીને “તે જ સત્ય છે, જે જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે.” એવું નિશંકપણે માની મનમાં કોઈ શંકા ન લાવે. એ કથનથી દર્શનસમાધિ કહી. જે કંઈ પ્રાસુક આહાર, ઉપકરણ આદિ મળે તેનાથી વિધિપૂર્વક આત્માનું પાલન કરે તે લાભ. તે આવો થઈને સંયમ પાળે. વારંવાર જન્મે તે પ્રજા - પૃથ્વી આદિ જીવો. તેને પોતાના આત્મા સમાન માનીને સર્વે પ્રાણીને આત્મવત્ જુએ, તે જ ભાવસાધુ છે.

કહ્યું છે કે - જેમ મને દુઃખ પ્રિય નથી તેમ બધાં જીવોને જાણીને તેમને ન હણે, ન હણાવે એમ સમભાવે વર્તે તે સમ્પન્ન - શ્રમણ છે. જેમ મને કોઈ આકોશ કરે કે આળ યડાવે તો દુઃખ થાય છે, તેમ બીજાને પણ થાય એવું માનીને પ્રજા-જીવોમાં આત્મવત્ ભાવ રાખે. હું અસંયમ જીવનના અર્થી બની ઘણો કાળ સુખેથી જીવીશ એવા અધ્યવસાયથી કર્મનો આશ્રવ ન કરે તથા આહાર, ઉપકરણ આદિ કે ધન, ધાન્ય, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ આદિ પરિગ્રહ ભાવિ સુખ માટે સારો તપસ્વી-વિકૃષ્ટતપથી કાયા શોષવનારો ભિક્ષુ [સંયમ] ન કરે.

[૪૭૬] વળી બધી ઇન્દ્રિયો અને સ્પર્શ આદિથી નિવૃત્ત થઈ જિતેન્દ્રિય બને. ક્યાં ? પ્રજા - સ્ત્રીમાં, કેમકે તેણીમાં પાંચે પ્રકારે શબ્દાદિ વિષયો વિદ્યમાન હોય છે તથા કહ્યું છે - યુવાન સુંદરીઓના વાક્યો કર્ણને પ્રિય છે, રૂપ જોવાનું રમ્ય લાગે છે, તે સુંદરીનો સ્પર્શ આશ્ચર્યકારી આનંદ આપે છે રસ અને ગંધ સુંબનથી આનંદ આપે છે. એ રીતે સ્ત્રીમાં પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયના સંભવથી સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં સંવૃત્ત થવું. તે દર્શાવે છે—

સંયમ અનુષ્ઠાનમાં રહેલ સાધુ બાહ્ય-અભ્યંતર સંગથી વિશેષ મુક્ત અર્થાત્ નિઃસંગ કે નિર્લિચન રહે. તે આવો સર્વ બંધનમુક્ત થઈ જુદા જુદા પૃથ્વી આદિ કાર્યોમાં સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત તથા અપિ શબ્દથી વનસ્પતિકાયમાં સાધારણ શરીરમાં એકસાથે રહેલા અનંત જીવોને જુએ.

તે કેવા છે ? અસાતા વેદનીયના ઉદયરૂપ દુઃખથી દુઃખી છે અથવા દુઃખ એટલે આઠ પ્રકારના કર્મોથી આર્ત-પીડાતા સર્વ રીતે સંસાર કડાયા મધ્યે પોતાના કરેલા કર્મ ઇંધન વડે પકાવાઈ રહ્યા છે અથવા દુષ્પ્રણિહિત ઇન્દ્રિયોના આર્તધ્યાન યુક્ત મન-વચન-કાયાથી પરિતાપ પામી રહ્યા છે, તે તું જો. - વળી -

● સૂત્ર-૪૭૭ થી ૪૮૦ :-

અજ્ઞાની જીવ પૃથ્વીકાયાદિને દુઃખ આપી પાપકર્મ કરતો વારંવાર તે-તે યોનિઓમાં ભમે છે, તે આ પાપકર્મ પોતે કરે છે કે બીજા પાસે કરાવે છે...આદીનવૃત્તિવાળો પણ પાપકર્મ કરે છે, તેમ માની એકાંત સમાધિ કહી છે, તેથી પંડિત સાધુ ભાવસમાધિ અને વિવેકરત બની પ્રાણાતિપાત વિરત એવો સ્થિતાત્મા બને...સર્વ જગત્ને સમભાવે જોનાર કોઈનું પ્રિય કે અપ્રિય ન કરે,

દીક્ષિત થઈ ફરી દીન અને પતિત બને છે, કોઈ પૂજા-પ્રશંસા કામી બને છે...નિકામ-અતિ આઘાતકર્મી આહારની ઇચ્છાથી વિચરે તે પતિત થાય છે. તે અજ્ઞાની સ્ત્રીમાં આસક્ત બની પરિગ્રહ કરતો પાપની વૃદ્ધિ કરે છે.

● વિવેચન-૪૭૭ થી ૪૮૦ :-

[૪૭૭] પૂર્વોક્ત પ્રત્યેક-સાધારણમાં ઉપતાપ પામતા જીવોને અજ્ઞાની કે અજ્ઞાની નહીં તેવાઓ સંઘટ્ટન, પરિતાપન, અપદ્રાવણાદિ કૃત્યોથી પ્રકર્ષથી પાપકર્મ કરતો તે જ પૃથ્વીકાયાદિમાં જન્મી અનંતવાર સંઘટ્ટન, પરિતાપનાદિથી પીડાઈ-દુઃખી થાય છે. પાઠાંતર મુજબ-દેષ્ટાંત આપે છે - જેમ ચોર કે પરસ્ત્રી લંપટ પોતાના અસત્ કાર્યો થકી હાથ-પગનું છેદાવું કે વધ-બંધનના દુઃખ અહીં જ ભોગવે છે. તેમ અનુમાનથી બીજા પાપકર્મકારી આ કે પરલોકમાં દુઃખી થાય છે. કયાંક આઝ્ઞિતિ પાઠ છે. તે મુજબ અશુભકર્મ વિપાકોને જોઈ-સાંભળી-જાણીને તે અસત્ અનુષ્ઠાનથી મુક્ત થાય. કેવા પાપસ્થાનોથી છૂટે? જીવહિંસા, જીવહત્યાના હેતુથી છૂટે. કેમકે તેનાથી અશુભ-જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ બાંધે છે તથા બીજા નોકર આદિને જીવહિંસામાં રોકીને પાપકર્મ કરે છે. તુ શબ્દથી મૃષાવાદ આદિ કરતો-કરાવતો પાપકર્મ બાંધે છે.

[૪૭૮] આદીન - બધી રીતે કરુણાવાળી, વૃત્તિ - અનુષ્ઠાન, ધંધો. જેમકે - કૃપણ, વનીપક આદિને આદીનવૃત્તિ છે, તો પણ પાપકર્મ કરે છે. પાઠાંતરથી 'આદીનભોજી' પણ પાપ કરે છે. કહ્યું છે કે - ટુકડા માટે પણ ભટકતો દુરાચારી નરકથી છૂટતો નથી. તેને કોઈ વખતે સારો આહાર ન મળે તો અજ્ઞાનતાથી આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનથી સાતમી નરકે પણ જાય. જેમકે - રાજગૃહીમાં ઉત્સવ માટે નીકળેલ લોકોને કોઈ ભીખારી વૈભારગિરિની શિલા મારવા તૈયાર થયો, પણ તે પડી જતા મર્યો, આ રીતે આદીનભોજી પણ પાપકર્મ કરે એમ વિચારી તીર્થંકર, ગણધર આદિએ અત્યંત એકાંત ભાવરૂપ જ્ઞાનાદિ સમાધિ સંસાર પાર ઉતરવા કહી છે.

દ્રવ્ય સમાધિ સ્પર્શાદિ સુખ આપે તે અલ્પકાલીન અને અંતે અવશ્ય અસમાધિ આપનારી છે. તથા કહ્યું છે - જો કે સેવાતા વિષયો મનને સંતોષ આપે છે પણ પછી કિંપાક ફળની માફક દુઃખ દેનારા થાય છે. આ પ્રમાણે તત્ત્વ જાણતો તે જ્ઞાનાદિ ચારે પ્રકારની સમાધિમાં રહીને અથવા આહાર-ઉપકરણ-કષાય પરિત્યાગરૂપ દ્રવ્ય તથા ભાવમાં રત રહી કેવો થાય છે, તે બતાવે છે - દશ પ્રકારના પ્રાણોના વિનાશથી વિરત રહી, જેનો આત્મા સમ્યગ્ માર્ગમાં રહેલો છે અથવા પાઠાંતરથી જેની લેશ્યા શુદ્ધ આત્મ વડે નિર્મળ છે તે. [એવો થાય છે.]

[૪૭૯] ચર-અચર પ્રાણિસમૂહને સમપણે જોવાના આચારવાળો સમતાનુપ્રેક્ષી કે સમતાપશ્યક છે. કોઈનો પ્રિય કે અપ્રિય નથી. કહ્યું છે કે - બધા જીવોમાં તેનો કોઈ દ્વેષી કે પ્રિય નથી. તથા જેમ મને દુઃખ પ્રિય નથી ઇત્યાદિ. સમતાધારી કોઈનું પ્રિય કે અપ્રિય ન કરે. પણ નિઃસંગપણે વિચરે એ પ્રમાણે સંપૂર્ણ ભાવ સમાધિયુક્ત

થાય. કોઈ ભાવસમાધિથી સમ્યગ્તયા દીક્ષા લઈ પરીપહ-ઉપસર્ગથી પીડાઈ દીનભાવ પામીને ફરી ખેદ કરે છે કે વિષયાર્થી બને. કોઈ ગૃહસ્થ થાય. રસ-સાતા ગારવ ગૃહ્ણ કે પૂજા સત્કારનો અભિલાષી થઈ, તેના અભાવે પાસત્યો બની ખેદ પામે. કોઈ વસ્ત્ર-પાત્રાદિથી પૂજન ઇચ્છે. કોઈ પ્રશંસા ઇચ્છુક બની વ્યાકરણ, જ્યોતિષ, નિમિત્ત શાસ્ત્રો ભણે.

[૪૮૦] વળી સાધુને ઉદ્દેશીને બનાવેલ-આઘાતકર્મી એવો આહાર, ઉપકરણાદિની જે અતિ પ્રાર્થના કરે તે નિકામમીણ કહેવાય. તથા અતિ ઇચ્છાથી આઘાતકર્માદિ કે તેના નિમિત્તે નિમંત્રણાદિથી જે જાય તે પાસત્યો, અવસન્ન, કુશીલોના સંયમ જેવા પતિત ભાવને ઇચ્છે છે અને સદ્અનુષ્ઠાનમાં સીદાઈને સંસાર-કાદવમાં ખૂંચે છે. સ્ત્રીમાં આસક્ત બની તેણીની વાણી, હાસ્ય, મુખ આદિ શરીર-અવ્યયોમાં રાગી બની વિવેક રહિત અજ્ઞ માફક તેણીનું મન મનાવવા દ્રવ્ય વિના તેની કાર્યસિદ્ધિ ન થાય માટે જેવા તેવા કોઈપણ વ્યાપાર વડે દ્રવ્ય સંગ્રહાર્થે પરિગ્રહ કરતો પાપકર્મોને બાંધે છે - તથા -

● સૂત્ર-૪૮૧ થી ૪૮૪ :-

વૈરાગ્યગૃહ્ણ પુરુષ કર્મનો સંચય કરે છે, અહીંથી મરીને દુઃખરૂપ દુઃખને પામે છે, તેથી મેઘાવી ધર્મની સમીક્ષા કરી સર્વતઃ વિપ્રમુક્ત થઈ વિચરે...

લોકમાં જીવિતાર્થી ધન સંચય ન કરે, અનાસક્ત થઈ ઉદ્યત થઈ વિચરે, નિશમ્યભાષી અને વિનીત ગૃહ્ણ થઈ હિંસાયુક્ત કથા ન કરે...

આઘાતકર્મીની ઇચ્છા ન કરે, ઇચ્છા કરનારનો સંસ્તવ ન કરે, અનુપ્રેક્ષા પૂર્વક સ્થૂળ શરીરની પરવા કર્યા વિના તેને કૃશ કરે...

એકત્વની પ્રાર્થના કરે, આ જ મોક્ષ છે, તે મિથ્યા નથી, આ મોક્ષ જ સત્ય અને શ્રેષ્ઠ છે, તે જુઓ. તેનાથી યુક્ત અકોઠી, સત્યરત, તપસ્વી બને છે.

● વિવેચન-૪૮૧ થી ૪૮૪ :-

[૪૮૧] જેવા તેવા બીજાને ઉપતાપરૂપ કર્મ વડે વૈર બંધે છે, તે સેંકડો જન્મ સુધી સાથે જાય છે. તે વૈરમાં ગૃહ્ણ પાઠાંતરથી આરંભમાં આસક્ત-દયા વગરનો દ્રવ્યસંચય કરી તે નિમિત્તે કર્મો બાંધે છે. આ રીતે વૈર બાંધી, કર્મનો સંચય કરીને, અહીંથી મરી બીજા ભવમાં જઈને નરકાદિ યાતના સ્થાનરૂપ વિષમ સ્થાનોમાં જાય છે. તેથી વિવેકી કે મર્યાદાવાળો સાધુ સમાધિગુણને જાણતો શ્રુત અને ચારિત્ર નામક ધર્મની સમીક્ષા કરી-સ્વીકારી સાધુ બાહ્ય-અભ્યંતર પરિગ્રહથી મુક્ત થઈ સર્વ સંયમાનુષ્ઠાનોને મોક્ષગમનના એક હેતુરૂપ માનીને આરાધે. સ્ત્રી તથા આરંભોથી મુક્ત બનીને અનિશ્ચિત ભાવથી વિચરે. - વળી -

[૪૮૨] આવક એટલે દ્રવ્યાદિનો લાભ અથવા દ્રવ્ય નિમિત્તે થતો આઠ પ્રકારના કર્મનો લાભ. આ લોકમાં ભોગપ્રધાન જીવનનો અર્થો ન થાય અથવા આજીવિકાભયથી દ્રવ્યસંચય ન કરે. પાઠાંતરથી - X - ઇન્દ્રિયોનો સ્વવિષય અભિલાષ ન ઇચ્છે, તથા ગૃહ, પુત્ર, સ્ત્રી આદિનો મોહ ન કરતો ઉદ્યુક્તવિહારી બને. તથા

શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્તિ ન કરીને, પહેલા વિચારીને પછી બોલે તે જ દશવિ છે - પ્રાણિ હિંસાયુક્ત કથા ન કરે. પોતાને, પરને કે ઉભયને બાધક થાય તેવા વચન ન બોલે જેમકે - ખાઓ, પીઓ, આનંદ કરો, હણો, છેદો, પ્રહાર કરો, રાંધો એવી પાપના ઉપાદાનરૂપ કથા ન કરે - વળી -

[૪૮૩] સાધુને આશ્રીને બનાવેલ આધારકર્મો - ઔદેશિક આહાર નિશ્ચયથી ન ઇચ્છે, તેવા આહારની નિશ્ચયથી અભિલાષા કરનાર પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે સંપર્ક, દાન, લેવું, સંવાસ, સંભાષણ આદિ ન કરે. તેમનો પરિચય ન કરે, પણ ઔદારિક શરીરને વિકૃષ્ટ તપથી કર્મનિર્જરા હેતુથી કૃશ બનાવે. અથવા ઘણાં જન્મોના સંચિત કર્મને મોક્ષના હેતુથી દૂર કરે. એ રીતે તપથી કૃશ થતા શરીર માટે શોક ન કરે, પણ માગી લાવેલા ઉપકરણવત્ શરીરને જોતો કર્મને ઘોષ નાંખે.

[૪૮૪] શું અપેક્ષા કરે, તે કહે છે - એકત્વને પ્રાર્થે, બીજાની સહાય ન વાંછે, એકત્વ અધ્યવસાયી થાય. જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોકાકુલ સંસારમાં સ્વકૃત કર્મથી દુઃખી જીવોને કોઈ શરણ આપવા સમર્થ નથી, તેથી કહ્યું છે - એકલો મારો આત્મા શાશ્વત છે, જ્ઞાન-દર્શન સંયુક્ત છે, બાકી બધાં કર્મસંયોગ લક્ષણવાળા બાહ્ય ભાવો છે. ઇત્યાદિ એકત્વ ભાવના ભાવે, આ એકત્વભાવનાથી પ્રકર્ષ મોક્ષ-રાગરહિતતા થશે, તેમાં કંઈ મૃષા નથી, એમ જો. એ જ મોક્ષનો ઉપાય અને સત્ય છે. તથા પ્રધાન એવી આ ભાવસમાધિ છે. અથવા તપોનિષ્ઠ દેહવાળો, ક્રોધ ન કરે. ઉપલક્ષણથી માન-માયા-લોભ ન કરે, તે જ સત્ય, પ્રધાન પ્રમોક્ષ કહેવાય છે. - વળી -

● સૂત્ર-૪૮૫ થી ૪૮૮ :-

સ્ત્રી સાથેના મૈથુનથી વિરત, પરિગ્રહને ન કરતો, ઉચ્ચ-નીચ વિષયોમાં મધ્યસ્થ, ત્રાણી, ભિક્ષુ નિઃસંદેહ સમાધિ પામે છે... ભિક્ષુ રતિ-અરતિ છોડીને તૃણસ્પર્શ, શીતાસ્પર્શ, ઉષ્ણ, દંશને સહન કરે. સુગંધ અને દુર્ગંધને સહે...વચનગુપ્ત અને સમાધિ પ્રાપ્ત સાધુ શુદ્ધ લેશ્યા ગ્રહણ કરી સંયમાનુષ્ઠાન કરે, ગૃહસ્થાદન ન કરે - ન કરાવે, સ્ત્રી સાથે સંપર્ક ન રાખે...લોકમાં જે કોઈ અક્રિયાવાદી છે, તેમને કોઈ પૂછે ત્યારે મોક્ષનો ઉપદેશ આપે છે, આરંભાસક્ત, વિષયગૃહ્ણ તેઓ મોક્ષના હેતુભૂત ધર્મને જાણતા નથી.

● વિવેચન-૪૮૫ થી ૪૮૮ :-

[૪૮૫] દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચરૂપ ત્રણે સ્ત્રીઓના વિષયરૂપ જે અબ્રહ્મ-મૈથુન તેનાથી સંપૂર્ણ નિવૃત્ત થાય. તે પ્રમાણે પ્રાણાતિપાત આદિથી પણ નિવૃત્ત થાય. ધન, ધાન્ય, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ આદિનો સંગ્રહ તે પરિગ્રહ ન કરે. તતા પોતાને પોતાની મેળે આગેવાન ન કરતો વિવિધ વિષયોમાં અથવા ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય વિષયોમાં રાગદ્વેષ ન કરે. બીજા જીવોના રક્ષક થવાનો વિશિષ્ટ ઉપદેશ આપીને નિશ્ચયથી સાધુ આ રીતે મૂલગુણ-ઉત્તરગુણ યુક્ત બની ભાવસમાધિને પ્રાપ્ત થાય, બીજી કોઈ રીતે ન થાય. ભાવસમાધિ પ્રાપ્ત સાધુ ઉચ્ચ-નીચ વિષયોમાં રાગી ન થાય કે વિવિધ વિષયોનો

આશ્રય ન કરે.

[૪૮૬] વિષયોનો આશ્રય ન કરતો કઈ રીતે ભાવ સમાધિ પામે તે કહે છે - તે ભાવભિક્ષુ, પરમાર્થદર્શી, શરીરાદિમાં નિસ્પૃહ, મોક્ષાગમન માટે તત્પર, સંયમમાં અરતિ અને અસંયમમાં રતિને ત્યાગીને સહન કરે, તે આ પ્રમાણે - નિષ્કિંચનતાથી તૃણાદિ સ્પર્શો, ઉચી-નીચી જમીનના સ્પર્શોને સમ્યગ્ રીતે સહે તથા શીત, ઉષ્ણ, દંશ, મશક, ભૂખ, તરસાદિ પરીષહોથી ક્ષોભ પામ્યા વિના નિર્જરાઈ સહન કરે. સુગંધ કે દુર્ગંધને સમ્યક્તયા સહે. આકોશ કે વધાદિ પરીષહોને મુમુક્ષુ સહે.

[૪૮૭] વળી - વાણીમાં કે વાણી વડે ગુપ્ત-મૌનવ્રતી ખૂબ વિચારીને કે ધર્મસંબંધે બોલનાર ભાવસમાધિને પામે છે તથા તેજોલેશ્યાદિ મેળવી, કૃષ્ણાદિ અશુદ્ધ લેશ્યા છોડીને સંયમાનુષ્ઠાનમાં રહે. વળી ઘરને ન પોતે આચ્છાદિત કરે ન બીજા પાસે કરાવે, જેમ સાંપ બીજાના ખોદેલા દરમાં રહે તેમ પોતે બીજાના નિવાસમાં રહે, પણ કંઈ સમારકામ ન કરાવે. બીજા પણ ગૃહસ્થ કાર્ય તજવાનું કહે છે - જન્મે તે પ્રજા, તેની સાથે મિશ્રભાવ થાય તેનો ત્યાગ કરે. અર્થાત્ દીક્ષા લઈને સંઘવા-રંધાવવાની ક્રિયાથી ગૃહસ્થ સાથે મિશ્ર ભાવ થાય છે અથવા પ્રજા એટલે સ્ત્રીઓ સાથે થતો મિશ્રભાવ, સંયમાર્થી તેનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરે.

[૪૮૮] વળી આ લોકમાં કેટલાંક આત્માને અક્રિય માનનારા સાંખ્ય વગેરે છે. તેઓના મતે આત્મા સર્વવ્યાપી હોવાથી નિષ્ક્રિય છે. તેઓ કહે છે - આત્મા અકર્તા છે, નિર્ગુણ છે, ભોક્તા છે તેમ કપિલ દર્શન કહે છે. તેઓના મતે - આત્મા અમૂર્ત અને વ્યાપિ છે માટે અક્રિય જ જણાય છે. આત્માને અક્રિય માનતા બંધ અને મોક્ષ ન ઘટે. મોક્ષ કેમ ઘટે ? એવું પૂછતાં અક્રિયાવાદ દર્શનમાં પણ મોક્ષ અને તેનો અભાવ પ્રતિપાદિત કરે છે. તેઓ પચન, પાચન, સ્નાનાર્થે જલ-અવગાહનરૂપ સાવધકર્મમાં આસક્ત, ગૃહ્ણ યથ મોક્ષના એક હેતુભૂત શ્રુત-ચારિત્ર ધર્મને કુમાર્ગમાગી સારી રીતે જાણતા નથી.

● સૂત્ર-૪૮૯ થી ૪૯૨ :-

તે મનુષ્યોના વિવિધ અભિપ્રાય હોય છે. જે રીતે જન્મેલા બાળકનું શરીર વધે તેમ અસંયતોનું વૈર વધે છે...આયુ ક્ષયને ન જાણતાં, મમત્વશીલ, સાહસકારી, મંદ, આર્ત, મૂઠ પોતાને અજરામર માનતા રાત-દિવસ સંતપ્ત રહે છે...તું ધન અને પશુનો ત્યાગ કર, જે બંધુ, માતા, પિતાદિ માટે તું રડે છે, મોહ કરે છે, પણ તારા મૃત્યુ બાદ તેઓ તારું ધન હરી લેશે... જેમ વિચરતા ક્ષુદ્ર મૃગ સિંહથી ડરીને દૂર વિચરે છે, એ રીતે મેઘાવી ધર્મને વિચારી દૂરથી પાપને તજે.

● વિવેચન-૪૮૯ થી ૪૯૨ :-

[૪૮૯] આ લોકમાં મનુષ્યો જુદા જુદા અભિપ્રાયવાળા છે જ. તે વિવિધ અભિપ્રાયોને બતાવે છે - ક્રિયા, અક્રિયાને આશ્રીને ક્રિયાવાદ, અક્રિયાવાદ માને છે, તે આ પ્રમાણે - ક્રિયાવાદી ક્રિયાને જ ફલદાયી માની કહે છે કે - મનુષ્યને ક્રિયા

જ ફલદાયી છે, જ્ઞાન ફળદાયી નથી, કેમકે સ્ત્રી અને ભક્ષ્યના ભોગનો જ્ઞાતા, ફક્ત જ્ઞાનથી સુખ પામતો નથી. તેનાથી વિપરીત અક્રિયાવાદી જ્ઞાનને જ આપે છે તેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે. આ વિવિધ અભિપ્રાયવાળા માણસો ક્રિયા-અક્રિયાવાદી પૃથક્ વાદનો આશ્રય કરી મોક્ષના હેતુરૂપ ધર્મને ન જાણતા આરંભમાં સકત, ઇન્દ્રિયોને વશ થયેલા, રસ-સાતા-ગૌરવના અભિલાષી આ પ્રમાણે કરે છે - નવા જન્મેલા બાળને તે અવિવેકી અજ્ઞાન ટુકડા કરી ખાઈને આનંદ માને છે, તે જ રીતે પરને પીડા કરતો અસંયત પરસ્પર હિંસાથી સેંકડો ભવના અનુબંધવાળા વૈરની વૃદ્ધિ કરે છે. પાઠાંતર મુજબ અજ્ઞાની હિંસાઈ કર્મમાં પ્રવૃત અને દયાહીન બની ધૃષ્ટતાથી વૈર વધારે છે.

[૪૮૦] આયુષ્ય-જીવનના ક્ષયને આરંભમાં પ્રવૃત જાણતો નથી. જેમ પાણીના દ્રહમાં ફાટ પડતાં પાણી વહી જાય તેને માછલું જાણતું નથી. અબુધ એવો તે - આ મારું છે, હું તેનો સ્વામી છું એમ માની સાહસ-મૂર્ખતા કરે છે. તે આ પ્રમાણે - કોઈ વણિક મહા કલેશથી મૂલ્યવાન રત્નો કમાઈને ઉજ્જૈની બહાર રહ્યો, તેણે વિચાર્યું કે રાજા, ચોર કે ભાઈઓ લઈ ન લે માટે રાત્રે પ્રવેશીશ. વિચારતા રાત્રિ પુરી થઈ, તે તેણે ન જાણ્યું. સવારમાં પ્રવેશ્યો ત્યારે રાજપુરુષોએ રત્નો પડાવી લીધા. તેમ બીજા પણ મનુષ્યો શું કરું? એવી આકુળતાથી પોતાના આયુક્ષયને ન જાણતા પરિગ્રહ અને આરંભમાં વર્તતા મહાપાપી થાય, કામભોગમાં રક્ત બનીને દિન-રાત દ્રવ્ય પ્રાપ્તિની ચિંતામાં મમ્મણશેઠ માફક આર્તદયાનમાં કાયાથી પીડાય છે તેથી કહે છે - અજ્ઞાની ધનની કામનાથી પીડાય છે, જીવિત અને ધનને શાશ્વત માને છે તેવી રીતે આર્તદયાની વિચારે છે - સાર્થ ક્યારે જશે? કેટલો માલ છે? ક્યાં જવું છે? તથા પહાડ ખોદાવે, ખાણ ખોદાવે, જીવહિંસા કરે, રાત્રે ન સુવે, દિવસે શંકિત રહે. આ રીતે ચિત્તની પીડાથી સંકલેશ પામી, તે મૂઠ અજરામર વણિકની માફક, આત્માને અજરામર માની શુભ અધ્યવસાયના અભાવે નિત્ય આરંભમાં પ્રવર્તે છે.

[૪૮૧] ધન તથા પશુઓને છોડીને - તેમાં મમત્વ ન કરે, જે પૂર્વાપર સંબંધી માતાપિતાઈ અને શ્વસૂરાઈ, પ્રિયમિત્રાઈ - x - પરમાર્થથી કંઈ કરતા નથી, તે ધન-પશુ-બંધુ-મિત્રનો અર્થી ફરી ફરી બોલે છે. હે માતા !, હે પિતા ! અને શોકાકુલ થઈ રડે છે, તેઓ મળતા મોહ પામે છે. કંડરીક જેવો રૂપવાન મમ્મણ જેવો ધનવાન, તિલક જેવો ધાન્યવાન માફક આ અસમાધિવાન મોહ પામે છે. તેણે મહા કષ્ટે અને જીવહિંસા કરી મેળવેલ ધન તેના જીવતા કે મર્યા પછી હરી લે છે, તેનો કલેશ કેવળ પાપનો બંધ જ છે, તેમ માની પાપકર્મ તજી, તપ કરવો.

[૪૮૨] તપ-ચરણનો ઉપાય બતાવે છે - જેમ મૃગ આઈ શુદ્ધ પશુ જંગલમાં ફરે ત્યારે ચારે બાજુ શંકાથી જુએ કે પીડાકારી સિંહ, વાઘ આઈને દૂરથી તજીને વિચરે, તેમ મર્યાદાવાન સારી રીતે ધર્મને સમજીને પાપ-કર્મને મન-વચન-કાયાથી દૂરથી જ તજે અને સંયમમાં રહી, તપ કરે. સિંહના ભયથી દૂર રહેતા મૃગની જેમ

સાવધ અનુષ્ઠાન તજી દે.

● સૂત્ર-૪૯૩ થી ૪૯૬ :-

સંબુદ્ધમાન્, મતિમાન્ મનુષ્ય હિંસા પ્રસૂત દુઃખને વૈરાનુબંધી અને મહાભયકારી માની, પાપથી આત્માને દૂર કરે...આત્મગામી મુનિ અસત્ય ન બોલે, તે સ્વયં ન કરે, ન કરાવે, કરતાને સારા ન માને, એ જ નિર્વાણ અને સંપૂર્ણ સમાધિ છે...અમૂર્છિત અને અનધ્યુપપન્ન સાધક પ્રાપ્ત આહારને દૂષિત ન કરે. ધૃતિમાન, વિમુક્ત ભિક્ષુ પૂજનનો અર્થી કે પ્રશંસા કામી બની ન વિચરે...ગૃહથી નિષ્ક્રમણ કરી નિરપેક્ષ થાય, કાયાનો વ્યુત્સર્ગ કરી, નિદાનરહિત બને. જીવન-મરણની આકાંક્ષા ન કરે. સંસારથી મુક્ત થઈ વિચરે.

- તેમ હું કહું છું:-

● વિવેચન-૪૯૩ થી ૪૯૬ :-

[૪૮૩] મનન કરવું-વિચારવું તે મતિ. તે જેની સારી હોય તે મતિમાન્. - x - એ શોભન મતિયુક્ત મુમુક્ષુ મનુષ્ય સમ્યક્ શ્રુતચારિત્ર નામક ધર્મ કે ભાવસમાધિ જાણીને શાસ્ત્રોક્ત સંયમાનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરતો, નિષિદ્ધ આચરણને છોડે, તે બતાવે છે - હિંસા, જૂઠ આઈ કર્મથી આત્માને દૂર રાખે. નિદાનના ઉચ્છેદથી નિદાનીનો ઉચ્છેદ થાય તેમ બધાં કર્મના ક્ષયને ઇચ્છતો સાધુ પહેલાથી જ આશ્રવનો રોધ કરે. વળી હિંસાથી કે તેના થકી ઉત્પન્ન અશુભ કર્મો નરકાઈ યાતના સ્થાનોમાં દુઃખદાયી થાય છે, તથા સેંકડો, હજારો ભવે ન છૂટે તેવા વૈરાનુબંધ થાય છે, પરસ્પરથી મહાભય થાય છે, એમ માનીને મતિમાન્ આત્મા પાપથી નિવર્તે. પાઠાંતરથી વ્યાપારરહિત થયેલો કોઈનો ઘાત ન કરે, તેમ સાધુ પણ સાવધાનુષ્ઠાન રહિત હોવાથી જીવહિંસા છોડે.

[૪૮૪] મોક્ષ માર્ગે જનારો કે આત્મહિતગામી કે આપ્ત તે પ્રક્ષીણ દોષ, સર્વજ્ઞ, તેમણે કહેલા માર્ગે જનાર સાધુ જૂઠ કે અચાર્ય ન બોલે, સત્ય પણ જીવહિંસક ન બોલે, આવો મૃષાવાદ ત્યાગ તે સંપૂર્ણ ભાવસમાધિ કે નિર્વાણ કહ્યું છે. સંસારીને સમાધિ નહાવું, ખાવું આઈ છે કે શબ્દાઈ વિષયથી છે, પણ તે અલ્પકાલીન હોવાથી દુઃખ પ્રતિકાર માટે અસંપૂર્ણ છે. તેથી મૃષાવાદાઈ વ્રતોનો અતિચાર સ્વયં ન કરે, ન કરાવે કે કરનારાને મન, વચન, કાયાથી અનુમોદે નહીં - હવે ઉત્તરગુણ કહે છે-

[૪૮૫] ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન, એષણા દોષરહિત શુદ્ધ આહાર પ્રાપ્ત થાય પછી સાધુ રાગ-દ્વેષ કરીને દૂષિત ન કરે. કહ્યું છે - હે જીવ ! પૂર્વે ૪૨-દોષરૂપ ગહન સંકટમાં તું ન ફસાયો, હવે રાગ-દ્વેષથી આહાર કરીને ન ફસાઈશ. તેમાં પણ રાગની મુખ્યતા કહે છે - કોઈ વખત ઉત્તમ આહાર મળે તો તેમાં મૂર્છા કે ગૃહ્ણિ કરીને ન ખાઈશ તથા તેવો આહાર ન મળે તો ફરી-ફરી અભિલાષા કરતો નહીં, કેવલ સંયમચાર્યે જ આહાર વાપરજે. પ્રાયઃ શાસ્ત્રજ્ઞ પંડિત પણ વિશિષ્ટ આહાર મળતા આસકત થાય છે. તેથી જ અમૂર્છિત અને અનાસકત એવા બે વિશેષણો કહ્યા છે.

કહ્યું છે કે - જે પૂર્વે ભોગ ભોગવ્યા હોય, ગીતાર્થ અને ભાવિત હોય તો પણ સારા આહાર આદિમાં તે જલ્દી ક્ષોભ પામે છે. તથા સંયમમાં ઘેર્ય રાખે તે ધૃતિમાન તે અભ્યંતર બાહ્ય પરિગ્રહથી મુક્ત હોય તથા વસ્ત્રપાત્રાદિ થકી પૂજનનો અર્થો ન હોય તથા સ્તુતિ, કીર્તિનો અભિલાષી ન થાય. કેમકે કીર્તિનો અર્થો ઉત્તમ ક્રિયા ન કરે.

અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરે છે—

[૪૯૬] ઘરથી નીકળીને, દીક્ષા લઈને જીવિત પણાની ઇચ્છા ન રાખે, શરીરનો મોહ છોડી, નિષ્પતિકર્મા થઈ ચિકિત્સાદિ ન કરાવતો, નિદાન રહિત બને અને જીવન કે મરણને ન વાંછે. સાધુ સંસાર વલય અથવા કર્મબંધનથી મુક્ત થઈ સંયમાનુષ્ઠાન કરે.

શ્રુતસ્કંધ-૧ અધ્યયન-૧૦ “સમાધિ”નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❁ શ્રુતસ્કંધ-૧ અધ્યયન-૧૧ “માર્ગ” ❁

● ભૂમિકા :-

દશમું અધ્યયન કહ્યું, હવે અગિયારમું કહે છે - તેનો સંબંધ આ છે - અનંતર અધ્યયનમાં સમાધિ કહી, તે જ્ઞાન-દર્શન-તપ-ચારિત્રરૂપે વર્તે છે. ભાવમાર્ગ પણ તે જ છે, તે માર્ગ આ અધ્યયન વડે બતાવે છે. એ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ઉપક્રમાદિ ચાર અનુયોગદારો કહેવા. તેમાં ઉપક્રમ અંતર્ગત આ અર્થાધિકાર છે. પ્રશસ્ત જ્ઞાનાદિ ભાવમાર્ગ છે, તેનું આચરણ અહીં કરવું, નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપે “માર્ગ” એ આ અધ્યયનનું નામ છે, તેનો નિક્ષેપો—

[નિ.૧૦૭ થી ૧૧૧-] નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ એ છ ભેદે “માર્ગ”નો નિક્ષેપો થાય છે. તેમાં નામ, સ્થાપના છોડીને જ્ઞાશરીર, ભવ્યશરીરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યમાર્ગ બતાવે છે - પાટીયાનો માર્ગ, જ્યાં કાદવાદિ કારણે પાટિયા વડે જવાય છે, વેલ પકડીને જવાય તે લતામાર્ગ, હિંચકા વડે દુર્ગને ઓળંગે તે અંદોલ માર્ગ, એ રીતે વેત્રમાર્ગ - જેમ ચારુદત્ત લતાના આધારે વેત્રનદી ઉતરી સામે કિનારે ગયો. રજજુમાર્ગ-દોરડા વડે પર્વત ઓળંગે, ચાનમાર્ગ, બિલમાર્ગ - ગુફામાંથી જવું, પાશમાર્ગ - વાઘરી ગોઠવે તે, કીલકમાર્ગ - મરુ ભૂમિમાં જવાય તે. અજમાર્ગ, પક્ષીમાર્ગ, છત્રમાર્ગ, જલમાર્ગ, આકાશમાર્ગ - X - X - ઇત્યાદિ બધાં જ માર્ગો દ્રવ્ય વિષયમાં જાણવા.

ક્ષેત્રમાર્ગ - જે ગામ, નગર, પ્રદેશ, શાલિ આદિ ક્ષેત્રમાં થઈને નીકળે તે અથવા જે માર્ગ કે ક્ષેત્રમાં વર્ણન કરાય તે ક્ષેત્રમાર્ગ.

કાળમાર્ગ - ક્ષેત્રમાર્ગ અનુસાર જ સમજવું.

ભાવમાર્ગ - બે પ્રકારે - પ્રશસ્ત, અપ્રશસ્ત. તેના પેટા ભેદો કહે છે - અપ્રશસ્તના ત્રણ ભેદ - મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, અજ્ઞાન. પ્રશસ્તના ત્રણ ભેદ - સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર. આ પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્તરૂપ ભાવમાર્ગનું નિર્ણય-ફળ કહેવું, તે આ છે - પ્રશસ્તનું ફળ સુગતિ છે અને અપ્રશસ્તનું ફળ દુર્ગતિ છે. અહીં સુગતિના ફળરૂપ પ્રશસ્ત માર્ગનો જ અધિકાર છે તેમાં અપ્રશસ્ત દુર્ગતિ ફળ માર્ગ અને તેના કર્તાને બતાવવા કહે છે - જેનું ફળ દુર્ગતિ છે, તેને કહેનારા તે દુર્ગતિ ફલવાદી, તેને કહેનારા ૩૬૩ ભેદ છે, તેઓનું દુર્ગતિ ફલ માર્ગ ઉપદેશકત્વ આ રીતે-મિથ્યાત્વથી હણાયેલી દૈષ્ટિથી તેઓ વિપરીત જીવાદિ તત્વોને માને છે, તેમની સંખ્યા આ પ્રમાણે જાણવી —

ક્રિયાવાદીના-૧૮૦, અક્રિયાવાદીના-૮૪, અજ્ઞાનીના-૬૭, વૈનચિકના-૩૨ એમ કુલ-૩૬૩, તેમનું સ્વરૂપ સમવસરણ અધ્યયનમાં કહીશું.

હવે “માર્ગ”ના ભાંગા કહે છે - તે આ રીતે-૧-ક્ષેત્રમાર્ગ-ચોર, સિંહ, વાઘ આદિના ઉપદ્રવરહિતપણાથી તથા ક્ષેત્રરૂપ, સમભૂમિ તથા માર્ગમાં છાયા પુષ્પ ફળવાળા વૃક્ષો સુક્ત તથા જળના આશ્રયવાળો માર્ગ. ૨-ક્ષેત્ર તે ચોરરહિત પણ અક્ષેત્રરૂપ-

માર્ગમાં ઘણાં પત્થરના ટુકડા, પર્વત, નદી, કાંટા, ખાડા એવા સેંકડો વિઘ્નોથી વિષમમાર્ગ. ૩-અક્ષેપ તે ચોર આદિના ભયવાળો પણ ક્ષેમરૂપ એટલે સમભૂમિવાળો પત્થરના ટુકડાદિથી રહિત માર્ગ. ૪-ક્ષેપ નહીં, ક્ષેમરૂપ નહીં તે - સિંહ, વાઘ, ચોર આદિ દોષયુક્ત તથા ખાડા, પાષાણ, નીચી ઉંચી ભૂમિ આદિ દોષયુક્ત.

એવી રીતે ભાવમાર્ગમાં પણ ચારે ભેદો યોજવા. જેમકે—

૧-જ્ઞાનાદિયુક્ત દ્રવ્યલિંગયુક્ત સાધુ તે ક્ષેમ અને ક્ષેમરૂપ છે. ૨-ક્ષેમ પણ અક્ષેમરૂપ. તે ભાવસાધુ પણ કારણે દ્રવ્યલિંગ રહિત હોય. ૩-નિહ્વણ, ઠ-ગૃહસ્થ કે પરતીર્થિક. એ રીતે આ પ્રક્રિયા વડે ચાર ભંગો માર્ગાદિમાં યોજવા. આદિના ગ્રહણથી સમાધિ આદિમાં બીજે પણ ચાર ભંગ યોજવા.

હવે સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યામાર્ગનું સ્વરૂપ બતાવવા કહે છે—

[નિ.૧૧૨ થી ૧૧૫-] સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રએ ત્રણ ભેદે પણ ભાવમાર્ગ છે. તીર્થંકર ગણધર આદિ સમ્યગ્દૃષ્ટિઓએ યથાવસ્થિત વસ્તુ તત્ત્વ નિરૂપણથી કહ્યો છે અને સમ્યગ્ આચરેલો છે. ચરક પરિવ્રાજક આદિએ આચરેલો માર્ગ મિથ્યાત્વ માર્ગ-અપ્રશસ્ત માર્ગ છે. તુ શબ્દ દુર્ગતિક્ષણ નિબંધનથી વિશેષણાર્થે છે.

સ્વયુથના હોવા છતાં પાર્શ્વસ્થાદિ છજીવનિકાયના હિંસકો કુમાર્ગ આશ્રિત છે, તે બતાવે છે—

જે કોઈને જૈનધર્મ સ્પર્શ્યો નથી, શીતલવિહારી છે, ઋદ્ધિ-રસ-સાતા ગૌરવથી ભારેકર્મી છે, આધાકર્માદિના ઉપભોગથી છજીવનિકાયની હિંસામાં રક્ત છે, બીજાને પમ તેવો જ અનુચીર્ણ મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશે છે. કહે છે કે - શરીર ધર્મનું આધ સાધન છે. તેમા માની કાળ, સંઘયણાદિ નબળા હોવાથી આધાકર્માદિના ઉપભોગમાં દોષ નથી, તેઓ આવું કહે છે તેથી કુત્સિગમાર્ગા તીર્થિકો પણ તે માર્ગનો આશ્રય કરે છે. તુ શબ્દથી જૈન સાધુ પણ આવા ઉપદેશથી કુમાર્ગી થાય છે, તો અન્યતીર્થિક વિશે શું કહેવું?

પ્રશસ્તશાસ્ત્ર પ્રીતિથી સન્માર્ગ બતાવવા કહે છે - બાહ્ય અભ્યંતર ૧૨ પ્રકારનો તપ અને ૧૭ પ્રકારનો સંયમ જેમાં પાંચ આશ્રવથી વિરમણાદિ લક્ષણ છે, તેનાથી પ્રધાન તે તપ-સંયમ પ્રધાન તથા ૧૮,૦૦૦ શીલાંગ ગુણના ધારક જે સાચા સાધુ જીવ, અજીવાદિ લક્ષણ બતાવે છે. - કેવો? આ જગતના બધા જીવોને હિત કરનાર તેનું રક્ષણ કરનાર, તેમને સદુપદેશ દાનથી તે સન્માર્ગના સમ્યગ્ માર્ગજ્ઞને અવિપરીતપણે કહ્યો છે.

હવે સન્માર્ગના એકાર્થક શબ્દોને બતાવતા કહે છે—

૧-દેશથી વિવક્ષિત દેશમાં પહોંચાડે માટે તે “પંથ” છે. તે અહીં ભાવમાર્ગમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિરૂપ જાણવો. ૨-માર્ગ-પહેલાથી વિશુદ્ધ, વિશિષ્ટતર માર્ગ. તે અહીં સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રાપ્તિરૂપ જાણવો. ૩-ન્યાય-નિશ્ચયથી લઈ જવું-વિશિષ્ટ સ્થાન પ્રાપ્તિ લક્ષણ જેમાં છે તે ન્યાય. તે અહીં સમ્યક્ ચારિત્ર પ્રાપ્તિ લક્ષણરૂપ જાણવો. સત્પુરુષોનો આ ન્યાય છે કે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન પ્રાપ્તિ બાદ તેના ફળરૂપ સમ્યક્

ચારિત્રનો યોગ થાય, તેથી ન્યાય શબ્દથી અહીં ચારિત્ર યોગ જાણવો.

૪-વિધિ-ક્રિયા કરવી - સમ્યગ્ જ્ઞાનદર્શનની સાથે પ્રાપ્તિ. ૫-દૃષ્ટિ-ઘેર્ય રાખવું. સમ્યગ્દર્શન હોય - ચારિત્ર હોય ત્યારે માષતુષ મુનિ આદિ માફક વિશિષ્ટ જ્ઞાનના અભાવે ઘેર્ય રાખવું. ૬-સુગતિ-સારી ગતિ, આ જ્ઞાનચારિત્રથી સુગતિ, જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ એ ન્યાય વડે સુગતિ શબ્દથી જ્ઞાન અને ક્રિયા લીધા. દર્શન, જ્ઞાન - X - માં સમાયેલ જાણવું.

૭-હિત-પરમાર્થથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ કે તેનું કારણ, તેમાં સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર જાણવા. અહીં સંપૂર્ણ સમ્યગ્દર્શનાદિથી મોક્ષમાર્ગત્વ છે છતાં છૂટા ભેગાનું વર્ણન કરાયું તે પ્રધાનપણું બતાવવા છે, તેમાં દોષ નથી. ૮-સુખ-સુખનો હેતુ હોવાથી, ઉપશમ શ્રેણિમાં અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ, બાદર અને સૂક્ષ્મ સંપરાયરૂપ ત્રણ ગુણસ્થાન છે. ૯-પથ્ય-મોક્ષમાર્ગમાં હિતકારી. તે કાપક શ્રેણિમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ગુણસ્થાન છે.

૧૦-શ્રેય-ઉપશમ શ્રેણિની મસ્તકાવસ્થા-ઉપશાંત સર્વ મોહાવસ્થા. ૧૧-નિવૃત્તિ-નિવૃત્તિનો હેતુ-ક્ષીણ મોહાવસ્થા, મોહનીયના નાશે અવશ્ય નિવૃત્તિ થાય. ૧૨-નિર્વાણ-ઘનઘાતિ ચાર કર્મના ક્ષયથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ. ૧૩-શિવ-મોક્ષ પદ. તેના કરનાર શૈલેશી અવસ્થા ગમન.

- આ પ્રમાણે મોક્ષમાર્ગપિણાથી કિંચિત્ ભેદથી ભેદ વર્ણવ્યા જો કે આ બધાં મોક્ષમાર્ગના એકાર્થિક પર્યાય શબ્દો છે.

નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો પૂરો થયો. હવે - X - સૂત્રને બતાવે છે.

● સૂત્ર-૪૯૭ થી ૫૦૦ :-

મતિમાન માહણે કયો માર્ગ કહ્યો છે? જે ઋજુ માર્ગને પામીને જીવ દુસ્તર સંસાર પાર કરી જાય છે... હે ભિક્ષુ! શુદ્ધ, સર્વ દુઃખ વિમોક્ષી, અનુત્તર તે માર્ગને જેમ આપ જાણતા હો તે હે મહામુનિ! કહો...જો કોઈ દેવ કે મનુષ્ય પૂછે તો તેમને કયો માર્ગ બતાવવો તે અમને કહો...

જો કોઈ દેવ કે મનુષ્ય તમને પૂછે તો તેમને જે સંક્ષિપ્ત માર્ગ કહેવો જોઈએ, તે તમે મારી પાસેથી સાંભળો.

● વિવેચન-૪૯૭ થી ૫૦૦ :-

[૪૯૭] સૂત્રરચનાની વિચિત્રતા અને ત્રિકાળ વિષયપણાથી આ સૂત્ર પ્રશ્નકર્તાને આશ્રીને બનેલું છે. તેથી જંબૂસ્વામી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે - આ ત્રણ લોકમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે સમર્થ કેવો માર્ગ ભગવંતે બતાવ્યો છે, જે ભગવંત ત્રણ લોક જીવોનો ઉદ્ધાર કરવામાં સમર્થ એકાંત હિતકારી. મા-હણ એમ ઉપદેશ પ્રવૃત્તિવાળા તીર્થંકર છે. તેઓ લોકાલોક અંતર્ગત સૂક્ષ્મ વ્યવહિત વિપ્રકૃષ્ટ ભૂત-ભાવિ-વર્તમાન પદાર્થ કહેનાર કેવળજ્ઞાન નામક મતિ જેની છે તેવા મતિમાન્. તેણે જે પ્રશસ્ત ભાવમાર્ગને યથાવસ્થિત પદાર્થ સ્વરૂપના નિરૂપણથી સરળ. સામાન્ય વિશેષ નિત્ય અનિત્યાદિ સ્યાદાદ્ય યુક્ત એવા જ્ઞાન,

દર્શન, તપ, ચારિત્રાત્મક માર્ગને પામીને સંસાર ઉદરમાં વિવસ્વર્તી પ્રાણી સમગ્ર ભવસમુદ્ર જે તરવો અતિ દુસ્તર છે, કેમકે તેના પાર કરવાની સામગ્રી અતિ દુષ્કર છે [તે તરી જાય છે] કહ્યું છે-મનુષ્ય જન્મ, આર્યક્ષેત્ર, - X - શ્રદ્ધા, સંયમ લોકમાં દુર્લભ છે.

[૪૮૮] જંબૂસ્વામી ફરી પૂછે છે - જે માર્ગ સત્વના હિત માટે સર્વજ્ઞે કહ્યો, તે સંપૂર્ણ એકાંત કુટિલતા રહિત છે, તેનાથી શ્રેષ્ઠ બીજો કોઈ માર્ગ નથી. તે શુદ્ધ-નિર્દોષ, પહેલા કે પછી જેનું ખંડન ન થાય તેવો સાવધ અનુષ્ઠાન રહિત - X - તથા ઘણાં ભવમાં એકઠા કરેલા દુઃખના કારણરૂપ કર્મોને મુકાવનાર એવા અનુત્તર, નિર્દોષ, સર્વ દુઃખક્ષય કારણોને હે ભિક્ષુ ! જે રીતે તમે જાણતા હો તે રીતે તે સર્વજ્ઞ પ્રણિત માર્ગને હે મહામુનિ ! તમે અમને કહો.

[૪૮૯] જો કે અમને તો પરિચયથી આપના અસાધારણ ગુણો જણાયા છે, તેથી તમારા વિશ્વાસથી માનીશું. પણ અમારે બીજાને આ માર્ગ કઈ રીતે કહેવો ? કેમકે કોઈ વખત અમને સુલભબોધિ અને સંસારથી ખેદ પામેલા સમ્યગ્ માર્ગ પૂછે છે. તેઓ કોણ છે ? ચાર નિકાયના દેવો તથા મનુષ્યો. મુખ્યતાએ તેઓના પ્રશ્નો હોવાથી તેમને કહ્યા છે. તેઓ પૂછે તો અમારે કયો માર્ગ કહેવો ? તે તમે જેવું જાણો છો તેવું કહો.

[૫૦૦] આવું પૂછતા સુધર્માસ્વામી કહે છે - જો તમને કદાચ કોઈ સંસારથી ખેદ પામેલા મનુષ્યો કે દેવતા સમ્યગ્ માર્ગ પૂછે, તો પૂછનારને હવે કહેવાનાર છ જીવનિકાયનું સ્વરૂપ બતાવનાર, તેનું રક્ષણ કરનાર માર્ગ તેમને કહેવો. પરમાર્થમાર્ગ જે છે તે બીજાને સમજાવવો, તે હું કહું છું, તે તમે સાંભળો. પાઠાંતર મુજબ તેમને તમે આ માર્ગ કહેજો.

વળી સુધર્માસ્વામી માર્ગની શ્રદ્ધા વધારવા આ પ્રમાણે કહે છે—

● સૂત્ર-૫૦૧ થી ૫૦૪ :-

કાશ્યપ ભગવંત મહાવીર દ્વારા પ્રવેદિત માર્ગ ઘણો કઠિન છે, જેને પામીને પૂર્વે સમુદ્ર વ્યાપારી માફક... અનેક આત્માઓ તર્યા છે, તરે છે, તરશે. તે સાંભળીને હું કહું છું, તે હે પ્રાણીઓ ! મારી પાસેથી સાંભળો...પૃથ્વી જીવ છે, તે પૃથક્ પૃથક્ છે, પાણી અને અગ્નિજીવ છે, વાયુ જીવ પણ પૃથક્ છે તથા તૃણ, વૃક્ષ, બીજ પણ જીવ છે...તે સિવાય ત્રસ જીવ છે, એ રીતે છકાય કહ્યા છે, જીવકાય આટલા જ છે, તેથી અતિરિક્ત કોઈ જીવકાય નથી.

● વિવેચન-૫૦૧ થી ૫૦૪ :-

[૫૦૧] હું તે અનુક્રમથી કહું છું, તે તમે સાંભળો અથવા અનુક્રમે સામગ્રી કે માર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે, તે તમે સાંભળો. જેમકે - પહેલા ચાર કષાયનો ઉદય હોય તો સમ્યક્ત્વ ન થાય ચાવત્ બાર કષાયોનો ક્ષય કે ઉપશમ થાય ત્યારે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય તથા ચાર અંગ પરમ દુર્લભ છે ઇત્યાદિ.

કેવો માર્ગ ? કાચર પુરુષના સંગ્રામ પ્રવેશ માફક દુર્લભ છે, મહાભયાનક

છે, તે માર્ગ મહાવીર સ્વામીએ કહ્યો છે, તે માર્ગ હું કહીશ, મારી બુદ્ધિથી કહેતો નથી. તે શુદ્ધ માર્ગ ગ્રહણ કરીને, સારો માર્ગ મળવાથી, પૂર્વે તે રીતે ચાલવાથી મહાપુરુષો દુસ્તર સંસારને તર્યા છે. દેષ્ટાંત કહે છે—

ખરીદ-વેચાણરૂપ વ્યવહાર કરતા વેપારી; વહાણમાં બેસી વિશેષ લાભ માટે કોઈ નગરે જવા વહાણ વડે દુસ્તર સમુદ્રને તરે છે. તેમ સાધુઓ પણ અનંત-એકાંત-અબાધ સુખની ઇચ્છાથી સમ્યગ્ દર્શનાદિ માર્ગ વડે મોક્ષે જવા માટે દુસ્તર ભવ સમુદ્રને તરે છે.

[૫૦૨] જે માર્ગને પૂર્વે મહાપુરુષોએ આચરીને - X - ભૂત આદિ કાળમાં અનંતા જીવો સંપૂર્ણ કર્મ કચરો દૂર કરીને સંસારથી મુક્ત થયા છે - તર્યા છે, હાલમાં પણ સામગ્રી મેળવીને સંખ્યાતા જીવો મહાવિદેહમાં સર્વદા સિદ્ધિનો સદ્ભાવ હોવાથી તરી રહ્યા છે, ભાવિકાળમાં પણ અનંત કાળની અપેક્ષાએ અનંતા જીવો તરશે. આ પ્રમાણે ત્રણે કાળમાં પણ સંસારસમુદ્રને પાર ઉતારનાર, મોક્ષમાર્ગનું કારણ એવા પ્રશસ્ત ભાવમાર્ગને કેવળજ્ઞાન વડે તીર્થકરે ઉપદેશેલ છે, તે મેં સારી રીતે સાંભળી અવધારેલ છે, તે તમને સાંભળનારાને કહીશ.

સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને આશ્રીને બીજા પ્રાણીઓને પણ ઉપદેશ કહે છે - તે દશવિ છે - હે મનુષ્યો! ચારિત્ર માર્ગને હું કહું છું, તે અભિમુખ થઈને તમે સાંભલો. પરમાર્થ કથનમાં અતિ આદર ઉત્પન્ન કરવા માટે આ પ્રમાણે શરૂઆત કરે છે.

[૫૦૩] ચારિત્ર માર્ગમાં પ્રાણાતિપાતવિરમણ મુખ્ય હોવાથી તથા તેના પરિજ્ઞાન માટે જીવ સ્વરૂપના નિરૂપણને માટે કહે છે - પૃથ્વી પોતે કે પૃથ્વી આશ્રિત જીવો, તે પૃથ્વીજીવો, તે દરેક જુદા શરીરવાળા જાણવા. તથા પાણી અને અગ્નિ જીવો પણ જાણવા. બીજા વાયુ જીવો છે. એ રીતે ચાર મહાભૂત આશ્રિત પૃથક્ જીવો પ્રત્યેક શરીરવાળા જાણવા. આ પૃથ્વી, પાણી, તેહિ, વાયુ આશ્રિત જીવો જુદા જુદા શરીરવાળા છે.

હવે કહેવાનાર વનસ્પતિ જીવો સાધારણશરીરત્વથી જુદા શરીરવાળા નથી. - X -

જે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય છે તે બધાં નિગોદરૂપ છે, સાધારણ શરીરી છે, બાદરમાં સાધારણ, અસાધારણ બે ભેદ છે. તેમાં પ્રત્યેક શરીરીમાં અસાધારણના કોઈક ભેદ દશવિ છે - દર્ભવિરણાદિ તૃણ, આંજો અશોકાદિ વૃક્ષ, શાલિ ઘઉં આદિના બીજ, આ બધાં વનસ્પતિકાય જીવો જાણવા. આના વડે બૌદ્ધ આદિ મતોનું ખંડન કરેલું જાણવું.

આ પૃથ્વી આદિ જીવોનું જીવત્વ પ્રસિદ્ધિ સ્વરૂપનું નિરૂપણ આચારાંગમાં પહેલા શસ્ત્રપરિજ્ઞા નામક અધ્યયનમાં બતાવેલ હોવાથી અહીં જણાવતા નથી.

[૫૦૪] છદ્ધા જીવનિકાયને બતાવે છે - પૃથ્વી, અપ્, તેહિ, વાયુ, વનસ્પતિ એ પાંચે એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત ભેદથી પ્રત્યેકના ચાર ભેદ છે.

હવે ત્રસજીવ કહે છે, ત્રાસ પામે તે ત્રસ - બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા

જાણવા. તે અનુક્રમે કૃમિ, કીડી, ભ્રમર, મનુષ્યાદિ છે. તેમાં બે, ત્રણ, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા પ્રત્યેકના પર્યાપ્તક, અપર્યાપ્તક ભેદથી છ ભેદો થાય. પંચેન્દ્રિયના સંજ્ઞા, અસંજ્ઞા, પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા એ ચાર ભેદો છે.

આ રીતે અનંતરોક્ત રીતે ચૌદ ભૂતગ્રામાત્મક છ જીવનિકાયો તીર્થંકર, ગણધર આદિએ કહ્યા છે. આટલા ભેદે સંક્ષેપથી જીવરાશિ થાય છે. અંડજ, ઉદિભજ, સંસ્વેદજ આદિ તેમાં સમાયેલા છે, તે સિવાય બીજી કોઈ જીવરાશિ અસ્તિત્વમાં નથી. હવે તેમાં શું કરવું તે કહે છે—

● સૂત્ર-૫૦૫ થી ૫૦૮ :-

મતિમાન્ સર્વ યુક્તિઓથી જીવોનું પ્રતિલેખન કરે, બધાં જીવોને દુઃખ અધિય છે, તેથી કોઈની હિંસા ન કરવી...જ્ઞાનીનું એ જ ઉત્તમ જ્ઞાન છે કે તે કોઈની હિંસા ન કરે. અહિંસા એ જ સિદ્ધાંત છે, એટલું માત્ર જાણે...ઉદ્ધવ, અધો, તિર્થા લોકમાં જે કોઈ ત્રસ સ્થાવર જીવ છે, તે બધાંની હિંસાથી વિરમે, કેમકે તેનાથી શાંતિમય નિર્વાણ મળે છે...જિતેન્દ્રિય સર્વે દોષોનું નિરાકરણ કરી મન-વચન-કાયાથી જીવનપર્યંત કોઈ જીવ સાથે વૈર ન કરે.

● વિવેચન-૫૦૫ થી ૫૦૮ :-

[૫૦૫] સર્વે અનુકૂળ યુક્તિ કે સાધન વડે પૃથ્વી આદિ જીવનિકાય સાધવા અથવા અસિદ્ધ, વિરુદ્ધ, અનૈકાંતિકને છોડીને, ન્યાયી પદાને સ્વીકારી, અન્યાય પદાને તજીને અનુયુક્તિ વડે સદ્વિવેકી સાધુ પૃથ્વી આદિ જીવનિકાયને વિચારી જીવપણે સાધીને તથા સર્વે જીવો દુઃખના દ્વેષી અને સુખના ઇચ્છુક છે માટે મતિમાન્ કોઈપણ પ્રાણીને ન હણે. તેને સિદ્ધ કરનારી યુક્તિઓ સંક્ષેપથી આ પ્રમાણે છે—

પૃથ્વી જીવરૂપ છે, પરવાળા-લવણ-પત્થર આદિ પૃથ્વી જીવો આપણા શરીરમાં વધતા હરસ માફક વૃદ્ધિ પામે છે તથા પાણિ પણ જીવ છે કેમકે જમીન ખોદતાં ડેડકા માફક તુર્ત નીકળે છે. તે રીતે અગ્નિ જીવ છે, બાળકની જેમ તેને યોગ્ય આહાર મળતા વૃદ્ધિ પામે છે. વાયુ પણ જીવ છે કેમકે ગાયની માફક કોઈની પ્રેરણા વિના નિયત તીર્થ ગતિવાળો છે. વનસ્પતિ પણ જીવ છે. કેમકે તેમાં જન્મ, જરા, મરણ, રોગાદિનો સમુદિત સદ્ભાવ સ્ત્રીની માફક છે કેમકે કાપવાથી ઊગે છે. - X - સ્પર્શથી સંકોચાય છે, નિદ્રા લે છે, જાગે છે, આશ્રય લઈ વધે છે ઇત્યાદિથી વનસ્પતિનું ચૈતન્ય સિદ્ધ છે. બેઇન્દ્રિયાદિ કૃમિ વગેરેમાં સ્પષ્ટ ચૈતન્ય છે.

સાધુ મન-વચન-કાયાથી કરણ-કરાવણ-અનુમોદન એ નવ ભેદે તેને પીડાકારી ઉપમર્દનથી નિવર્તે. તેના સામર્થનમાં કહે છે—

[૫૦૬] જીવહિંસાથી અટકવું તે જીવ સ્વરૂપ અને તેના વધથી થતાં કર્મબંધને જાણનારનું [જ્ઞાન સૂચવે છે]. - X - અહિંસાનો આદર જણાવતા કહે છે - દુઃખનો દ્વેષ અને સુખની ઇચ્છા બધાંને છે માટે પ્રાણિને હણે નહીં. જ્ઞાનીના ઘણાં જ્ઞાનનો આ જ સાર છે કે - જીવ હિંસાથી અટકવું. પરમાર્થથી તેને જ જ્ઞાન કહેવાય. જે

પરપીડાથી નિવર્તે. કહ્યું છે કે - તે ભણવાથી શું ? “બુસા જેવા કરોડ પદ ભણે, પણ એટલું ન સમજે કે બીજાને પીડા ન કરવી.” આ જ અહિંસા પ્રધાન આગમનો સંકેત કે ઉપદેશ છે કે આવો અહિંસા સિદ્ધાંત આટલો જ જાણે, તેથી વિશેષ પરિજ્ઞાનથી શું ? આટલા જ જ્ઞાનથી મુમુક્ષુ પોતાના નિશ્ચિત કાર્યને પૂર્ણ કરે છે, માટે કોઈની હિંસા ન કરવી.

હવે ક્ષેત્ર પ્રાણાતિપાત કહે છે—

[૫૦૭] ઉચે, નીચે કે તિર્થા જે કોઈ તેઉ, વાયુ, બેઇન્દ્રિયાદિ ત્રસ જીવો છે તથા પૃથ્વી આદિ સ્થાવરો છે. ઘણું શું કહીએ ? ત્રસ સ્થાવર સૂક્ષ્મ બાદર ભેદવાળા જીવોની હિંસાથી સર્વત્ર નિવૃત્તિ કરવી. પરમાર્થથી એ જ જ્ઞાતા છે જે સમ્યક્તયા જીવ રક્ષા કરે.

આ પ્રાણાતિપાત નિવૃત્તિ શાંતિનો હેતુ હોવાથી શાંતિરૂપ છે. કેમકે વિરતિવાનથી બીજા જીવોને ભય થતો નથી. તેને પોતાને પણ ભવાંતરમાં કોઈથી ભય રહેતો નથી. નિર્વાણનું મુખ્ય કારણ હોવાથી પ્રાણાતિપાત નિવૃત્તિ એ નિર્વાણ છે. અથવા શાંતિ તે ઉપશાંતતા, નિવૃત્તિ તે નિર્વાણ. વિરતિવાનને આર્ત ચૈદ્ર ધ્યાનના અભાવથી ઉપશાંતિરૂપ નિવૃત્તિ રહે છે.

[૫૦૮] વળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરે તે પ્રભુ - વશ્યેન્દ્રિય છે, અથવા સંયમાવરક કર્મોને જીતીને મોક્ષમાર્ગ પાળે છે માટે પ્રભુ-સમર્થ છે. આવો “પ્રભુ” મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ, યોગને દૂર કરીને કોઈ પ્રાણિ સાથે વેર-વિરોધ ન કરે. મન-વચન-કાયાથી યાવજીવ કોઈનો બગાડ ન કરીને વિરોધ ન કરે.

હવે ઉત્તરગુણ કહે છે—

● સૂત્ર-૫૦૯ થી ૫૧૨ :-

સંવૃત, મહાપ્રજા અને ધીર સાધુ ગૃહસ્થે આપેલ એષણીય આહારથી વિચરે, અનેષણીય વર્જ, નિત્ય એષણા સમિતિ પાળે...જીવોનો આરંભ કરી, સાધુના ઉદ્દેશથી બનાવેલ અન્ન-પાણી સુસંયતી ગ્રહણ ન કરે...પૂતીકર્મનું સેવન ન કરે, એ સંયમી સાધુનો ધર્મ છે, જ્યાં કિંચિત્ પણ આશંકા થાય, તે સર્વથા અકલ્પનીય છે...શ્રાવકોના નિવાસસ્થાન ગામ કે નગરમાં હોય છે, ત્યાં રહેલ આત્મગુપ્ત જિતેન્દ્રિય સાધુ જીવહિંસા કરનારની અનુમોદના ન કરે.

● વિવેચન-૫૦૯ થી ૫૧૨ :-

[૫૦૯] આશ્રવનો રોધ અને ઇન્દ્રિય નિરોધ વડે સંવૃત તે ભિક્ષુ. જેની મોટી પ્રજ્ઞા છે. તે મહાપ્રજા-ઘણી બુદ્ધિવાળો છે. એ રીતે જીવ, અજીવ પદાર્થની જાણકારી બતાવી. ધીર-ભૂખ, તૃષાદિ પરીષદથી ક્ષોભિત ન થાય, તે બતાવે છે.

- આહાર, ઉપધિ, શર્યાદિ તેના માલિક કે તેની આજ્ઞાથી મળે તે એષણીય ગ્રહણ કરે. એષણા વડે ગવેષણા, ગ્રહણ એષણા, ગ્રાસૈષણા ત્રણેમાં સમિત, તે સાધુ નિત્ય એષણા સમિત બની અનેષણીયનો ત્યાગ કરી, સંયમ પાલન કરે.

ઉપલક્ષણથી અહીં ધર્યા આદિ સમિતિ વડે સમિત એમ સમજવું.

[૫૧૦] અનેષણીયને છોડવા માટે કહે છે - પૂર્વે હતા, હાલ છે, પછી રહેશે તે ભૂત અર્થાત્ પ્રાણીનો સંરભ-સમારંભ-આરંભ કરીને તે સાધુ માટે કરાયેલ આહાર, ઉપકરણાદિ આધાકર્મ દોષથી દૂષિત હોવાથી તે સુસંયત સાધુ એવા અન્ન, પાણી ન વાપરે, ન લે. એ રીતે તેણે માર્ગની અનુપાલના કરી કહેવાય.

[૫૧૧] આધાકર્માદિ અવિશુદ્ધ કોટિના એક કણથી મિશ્ર તે પૂતિકર્મ. એવો આહાર ન વાપરે. આવો અનંતરોક્ત ધર્મ કલ્પ છે. સમ્યક્ સંયમીનો આ જ કલ્પ છે કે તે અશુદ્ધ આહારાદિ પરિહરે, વળી જો શુદ્ધ હોવા છતાં અશુદ્ધત્વની શંકા થાય તો આહારાદિ કંઈપણ દોષિત સમજી ન વાપરે.

[૫૧૨] વળી ધર્મશ્રદ્ધાવાળાના ગામ, નગર, ખેટ, કર્બટ આદિમાં સ્થાનો હોય છે, તે સ્થાનને આશ્રીને કોઈ ધર્મોપદેશથી કદાચ ધર્મશ્રદ્ધાથી, ધર્મ બુદ્ધિએ જીવહિંસાકારી ક્રિયા - કૂવો, તળાવ ખોદાવવા આદિ કરે, તે સમયે તે ક્રિયા કરનાર સાધુને પૂછે કે ન પૂછે - આમાં ધર્મ છે કે નહીં? તો પણ તેની શરમથી કે ભયથી તે જીવહિંસાની અનુમોદના ન કરે.

કઈ રીતે? મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત આત્મગુપ્ત તથા જિતેન્દ્રિય સાવધ કર્મ ન અનુમોદે. સાવધ અનુષ્ઠાનની અનુમતિને તજવા માટે કહે છે કે-

● સૂત્ર-૫૧૩ થી ૫૧૬ :-

તેના સમારંભ યુક્ત વચન સાંભળી સાધુ પુણ્ય છે એમ ન કહે તથા પુણ્ય નથી એમ કહેવું મહાભયનું કારણ છે...દાનને માટે જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી હણાય છે, તેના સંરક્ષણ માટે 'પુણ્ય થાય છે' એમ ન કહે...જેને આપવા માટે તેવા અન્ન પાન બનાવાયા છે તેના લાભમાં અંતરાય થાય, માટે પુણ્ય નથી એમ પણ ન કહે...જે આ દાનને પ્રશંસે છે, તે પ્રાણિવધને ઇચ્છે છે, પ્રતિષેધ કરે છે, તે તેમની વૃત્તિને છેદે છે.

● વિવેચન-૫૧૩ થી ૫૧૬ :-

[૫૧૩] કોઈ રાજાએ કૂવો ખોદાવતા, દાનશાળા કરતી વખતે સાધુને પૂછે કે - આ કાર્યમાં મને પુણ્ય થશે કે નહીં? આ વચન સાંભળીને તેમાં પુણ્ય છે કે નથી તે બંને વચન મહાભયકારી જાણી અનુમોદે નહીં.

[૫૧૪] શા માટે ન અનુમોદે? અન્ન-પાનાદાન માટે આહાર કે પાણી માટે સંઘણક્રિયા અને કૂવો ખોદાવવો પડે. તેમાં ત્રસ-સ્થાવર જીવો હણાય. તેની રક્ષા માટે આત્મગુપ્ત, જિતેન્દ્રિય સાધુ તેમાં 'પુણ્ય' ન કહે.

[૫૧૫] તેમાં "પુણ્ય નથી" તેમ પણ ન કહે. ધર્મબુદ્ધિથી જીવહિંસા થકી જે પ્રાણિ માટે અન્ન-પાનાદિ તૈયાર થતા હોય, તેના નિષેધથી તે આહારપાનના અર્થીને વિઘ્ન થાય, તેના અભાવે તેઓ પીડાય, તેથી કૂવો ખોદવો, દાનશાળા કરવી તેમાં પુણ્ય નથી એમ ન જોલે.

[૫૧૬] ઉક્ત વાતને સંક્ષેપમાં જણાવતા કહે છે - પાણીની પરબ કે દાનશાળા ઘણાં પ્રાણીને ઉપકારી છે, તેમ માની પ્રશંસે છે, તે પરમાર્થ ન

જાણનારા, તે પ્રશંસા દ્વારા ઘણાં પ્રાણિના ઘાતને અનુમોદે છે. કેમકે તે દાન જીવહિંસા વિના ન થાય. જેઓ પોતાને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળા માને છે. આગમના સદ્ભાવથી અજ્ઞાન છે અને નિષેધ છે, તે પણ અગીતાર્થ છે, કેમકે તેઓ પ્રાણીની આજીવિકાને છેદે છે.

તો રાજાદિ કોઈ ઉક્ત કાર્યમાં પુણ્ય છે? તેમ પૂછે તો શું કરવું?

● સૂત્ર-૫૧૭ થી ૫૨૦ :-

દાનમાં પુણ્ય છે કે નથી, આ બંનેમાંથી કંઈ ન કહે તે કર્માશ્રવ રોકીને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે...જેમ નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા પ્રધાન છે, તેમ ગતિમાં નિર્વાણ શ્રેષ્ઠ છે, તેથી દાંત અને જિતેન્દ્રિય બની મુનિ સદા નિર્વાણને સાધે...સંસાર પ્રવાહમાં વહેતા, સ્વકર્મથી કષ્ટ પામતા પ્રાણી માટે ભગવંતે મોક્ષરૂપ દ્વીપ કહ્યો છે, તત્વજ્ઞ તેનાથી જ મોક્ષ પામે... આત્મગુપ્ત, દાંત, છિન્નસ્રોત, અનાશ્રવ છે, તે શુદ્ધ, પ્રતિપૂર્ણ, અનુપમ ધર્મનું કથન કરે છે.

● વિવેચન-૫૧૭ થી ૫૨૦ :-

[૫૧૭] જો પુણ્ય છે એમ કહે તો સૂક્ષ્મ બાદર અનંત જીવોનો હંમેશા પ્રાણ ત્યાગ થાય, થોડા પ્રાણીને અલ્પકાળ સંતોષ થાય, માટે તેમ ન કહેવું. પુણ્ય નથી તેમ કહે તો નિષેધથી તેમના અર્થીને અંતરાય થાય તેથી સાધુઓ પુણ્ય છે કે નહીં તે ન જોલે. પણ પૂછે ત્યારે મૌન રહે. આગ્રહ કરે તો કહે કે અમને ઈર-દોષ રહિત આહાર કલ્પે, માટે આમાં કંઈ કહેવાનો અમારો અધિકાર નથી. કહું છે કે - જળ સ્થાનમાં શીતળ, નિર્મળ પાણી પીવાથી તૃષ્ણા છીપાતા જીવો આનંદ પામે છે, પાણી સૂકાય ત્યારે સૂર્યના તાપથી કાદવમાં અનંતા જીવો નાશ પામે છે માટે સાધુ કૂવા આદિ કાર્યમાં મૌન રહે. કંઈપણ જોલતા કર્મો બંધાય, તેથી મૌન સેવે અથવા અનવધ વચન જોલીને કર્મરજ રોકી મોક્ષને પામે.

[૫૧૮] પરલોકના અર્થી બુદ્ધોને જે નિર્વૃત્તિ-નિર્વાણ છે તે તથા તે બુદ્ધિ નિર્વાણવાદીપણાથી પ્રધાન છે, તે દૈષ્ટાંતથી કહે છે - જેમ નક્ષત્રોના સૌમ્ય પ્રકાશથી ચંદ્રમાં અધિક છે તેમ પરલોકાર્થી બુદ્ધો મધ્યે સ્વર્ગ કે ચક્રીની ઋદ્ધિ છોડીને સંપૂર્ણ કર્મક્ષયરૂપ નિર્વાણને માટે પ્રવૃત્ત છે, તે જ પ્રધાન છે, બીજા નહીં. અથવા નક્ષત્રોમાં ચંદ્રના પ્રધાન ભાવ માફક લોકમાં નિર્વાણ પરમ પ્રધાન છે, તેમ પંડિતો કહે છે. નિર્વાણ મુખ્ય હોવાથી સર્વકાળ તેમાં પ્રયત્નવાન્ સાધુ ઇન્દ્રિય-મનનું દમન કરવાથી દાંત સાધુ સર્વ ક્રિયા નિર્વાણાર્થે કરે.

[૫૧૯] સંસાર સાગરના સ્રોત એવા મિથ્યાત્વ, કષાય, પ્રમાદાદિથી તેની તરફ લઈ જતાં તથા સ્વકર્મોદયથી અશરણ થઈ પીડાતા જીવોને પરહિતમાં એકાંત રક્ત, અકારણ વત્સલ તીર્થકર કે ગણધરાદિએ તેને આશ્રયરૂપ દ્વીપ [જેવો ધર્મ] કહે છે. જેમ સમુદ્રમાં પડેલ પ્રાણીને પાણીને વમળમાં અચડાતા વિશ્રામ હેતુ થાય તેમ - X - સમ્યગ્દર્શનાદિ સંસાર ભ્રમણમાં વિશ્રામને માટે - X - કહેલ છે. એમ કરીને સંસાર ભ્રમણથી અટકવારૂપ સમ્યગ્દર્શનાદિથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ તત્વજ્ઞોએ કહી છે.

[૫૨૦] તે આશ્વાસદ્વીપ કેવો છે? અથવા કઈ રીતે તે કહ્યો છે? તે બતાવે છે - મન, વચન, કાયાથી ગુપ્ત એવો તે આત્મગુપ્ત સર્વકાલ ઇન્દ્રિય-મનને દમવાથી દાંત, વશ્યેન્દ્રિય કે ધર્મધ્યાનધ્યાયી, સંસારના શ્રોતને તોડનાર તે, સ્પષ્ટર કહેતા - પ્રાણાતિપાતાદિ કર્મ પ્રવેશદ્વારરૂપ આશ્રવ જેમાંથી નીકળી ગયો છે તે નિરાશ્રવ એવો તે સમસ્ત દોષરહિત ધર્મ કહે છે. તે ધર્મ પ્રતિપૂર્ણ, મોક્ષાગમન હેતુ, અદ્વિતીય છે.

એવા ધર્મથી વિમુખ જીવોના દોષો કહે છે—

● સૂત્ર-૫૨૧ થી ૫૨૪ :-

પૂર્વોક્ત શુદ્ધ ધર્મથી અજ્ઞાન, અબુદ્ધ હોવા છતાં પોતાને બુદ્ધ માનનાર અમે બુદ્ધ છીએ એમ માનતા સમાધિથી દૂર છે...તેઓ બીજ, સચિત જળ, ઔદેશિક આહાર ભોગવીને ધ્યાન કરે છે, તે અખેદજ્ઞ, અસમાહિત છે...જેમ ટંક, કંક, કુરર, મદ્ગુ અને શિખી માછલી શોધવા ધ્યાન કરે છે, તેમ તેઓનું ધ્યાન કલુષ અને અધમ છે...એ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ, અનાર્ય શ્રમણ વિષયેચ્છાનું ધ્યાન કરે છે, તે કલુષ-અધમ છે.

● વિવેચન-૫૨૧ થી ૫૨૪ :-

[૫૨૧] આવા શુદ્ધ, પરિપૂર્ણ ધર્મને ન જાણનારા તે અવિવેકી, અમે જ ધર્મતત્ત્વ જાણીએ છીએ એમ માનનાર પંડિતમાની સમ્યગ્ દર્શન નામક ભાવસમાધિથી અતિ દૂર રહે છે. તે બધાં પરતીર્થિકો જાણવા.

- તેઓ ભાવસમાધિથી કેમ દૂર રહે છે? તે કહે છે—

[૫૨૨] તે શાક્યાદિ શ્રમણો જીવ-અજીવ ન જાણવાથી શાલિ, ઘઉં આદિ બીજ, સચિત જળ, તેમને ઉદેશીને તેમના ભક્તોએ બનાવેલ આહારાદિ, તે બધું જ વિવેકરહિતપણે લઈ, વાપરી ફરી સાતા-ઋદ્ધિ-રસગારવમાં આસક્ત મનથી સંઘભોજનાદિ ક્રિયા વડે, તેની પ્રાપ્તિ માટે આર્ત ધ્યાન કરે છે. આ લોકના સુખેચ્છુ તે દાસી, દાસ, ઘન, ઘાન્ય આદિ પરિગ્રહવાળા હોવાથી ધર્મધ્યાન ચતું નથી. કહ્યું છે કે - ગામ, ખેતર, ગૃહ આદિ, ગાયો, દાસનો જેને પરિગ્રહ હોય, તેને શુભધ્યાન કયાંથી હોય? તથા મોહનું ઘર, ધીરજનો નાશ, શાંતિનો નાશક, વ્યાક્રોપનો મિત્ર, અહંકારનું ઘર, પાપનો વાસ, દુઃખનો ઉત્પાદક, સુખનો નાશક, ધ્યાનનો શત્રુ એવો પરિગ્રહ પ્રાણને પણ કલેશ, નાશ માટે થાય.

તેથી આ રીતે સંઘવા-રંધાવાની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત, તેમાં જ લક્ષણ રાખનારને શુભધ્યાન કઈ રીતે સંભવે? વળી તે અન્યતીર્થિકો ધર્મ-અધર્મનો વિવેક કરવામાં અનિપુણ છે. તે શાક્ય સાધુઓ મનોજ્ઞ આહાર, વસતિ, શય્યા, આસન આદિ રાગના કારણ છતાં તેને શુભ ધ્યાનમાં ઉપયોગી માને છે. કહ્યું છે કે - “ઉત્તમ ભોજન ખાઈને” ઇત્યાદિ તથા માંસને કલ્કિક એમ કહીને સંજ્ઞાંતર કરી નિર્દોષ માને છે. બુદ્ધસંઘાદિ નિમિત્ત આરંભને નિર્દોષ માને છે. તેઓ કહે છે કે - માંસ ખાવાનું છોડીને કલ્કિક નામ આપી માંસ ખાય છે, બીજા નામે આરંભ કરે છે, તેઓ અજ્ઞાની

છે, આમ નામ બદલતા નિર્દોષ ન થાય. જેમ તાપને શીતનું નામ આપવાથી તેનો ગુણ ન બદલાય. - X - આ પ્રમાણે બીજા કપિલ આદિનો પ્રગટ કે ગુપ્ત ભાવ એમ નામ આપી જૈનોએ કહેલ વિનાશ, ઉત્પાદનનું નૈપુણ્ય સિદ્ધ કર્યું. આ રીતે તે બિચારા મનોજ્ઞ, ઉદ્વિષ્ટ ભોજન અને પરિગ્રહ વડે આર્તધ્યાનમાં પીડાતા મોક્ષમાર્ગરૂપ ભાવ સમાધિથી દૂર રહે છે.

[૫૨૩] જેમ તેઓ રસ, સાતા ગારવથી આર્તધ્યાની થાય છે તે દૃષ્ટાંત વડે કહે છે -જેમ ટંક, કંક આદિ પક્ષીઓ જળાશયનો આશ્રય કરી માંસ માટે માછલા શોધે છે, તેમ આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાનરૂપ ધ્યાનથી તેઓ અત્યંત કલુષિત, અધમ થાય છે.

[૫૨૪] ઉક્ત દૃષ્ટાંત મુજબ - X - મિથ્યાદૃષ્ટિ એવા શાક્ય આદિ અનાર્યકર્મ કરીને આરંભ, પરિગ્રહપણાથી અનાર્ય બનીને શબ્દાદિ વિષયની પ્રાપ્તિના ધ્યાનમાં કલુષ, અધમ થાય છે.

● સૂત્ર-૫૨૫ થી ૫૨૮ :-

આ જગત્માં કેટલાંક દુર્મતિ શુદ્ધ માર્ગ વિરાધીને ઉન્માર્ગે જઈ દુઃખી થઈ, મરણની ઇચ્છા કરે છે...જેમ જન્માંઘ પુરુષ છિદ્રવાળી નાવમાં બેસી નદી પાર કરવા ઇચ્છે તો પણ માર્ગમાં જ ડૂબી જાય છે...તે પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ, અનાર્ય શ્રમણ આશ્રવ સેવીને આગમી ભવે મહાભય પામે છે...

ભગવંત મહાવીર દ્વારા પ્રવેદિત આ ધર્મ પામીને મુનિ ઘોર સંસારને તરે, આત્મભાવે વિચરે.

● વિવેચન-૫૨૫ થી ૫૨૮ :-

[૫૨૫] નિર્દોષ એવા સમ્યગ્ દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગને કુમાર્ગ પ્રરૂપણા થકી દૂષિત કરીને આ સંસારમાં મોક્ષમાર્ગ બતાવવાને શાક્ય આદિ સ્વ-મતના રાગથી મહામોહથી આકુળ અંતરાત્માને દુષ્ટ પાપ ઉપાદાન મતિવાળા તે દુષ્ટ મતિઓ થઈ સંસાર અવતરણરૂપ ઉન્માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈ આઠ પ્રકારના કર્મો અથવા અશાતા ઉદયરૂપ દુઃખના ઘાત માટે સન્માર્ગ વિરાધીને ઉન્માર્ગ ગમનને શોધે છે. અર્થાત્ દુઃખથી મરવાના સેંકડો બહાનાં શોધે છે.

[૫૨૬] શાક્યાદિ શ્રમણને થનારા દુઃખને દૃષ્ટાંતથી જણાવે છે - જેમ કોઈ જન્માંઘ સો છિદ્રવાળી નાવમાં બેસી પાર જવા ઇચ્છે છે, પણ છિદ્રને કારણે પાર પહોંચતો નથી, જલ મધ્યે જ ડૂબે છે.

[૫૨૭] ઉક્ત દૃષ્ટાંત મુજબ - શાક્યાદિ શ્રમણો, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અનાર્યો કર્માશ્રવરૂપ ભાવસ્રોતને પામીને પુનઃ પુનઃ સંસારમાં ભમીને નારક આદિના દુઃખને પામે છે. તેમને છિદ્રવાળી નાવમાં રહેલાની માફક સંસાર સમુદ્રથી પાર ઉતરવું શક્ય નથી.

[૫૨૮] શાક્યાદિ શ્રમણો મિથ્યાદૃષ્ટિઓ, અનાર્યો સંપૂર્ણ સ્રોતથી યુક્ત, ભાવિમાં મહાભય [નરકાદિ ગામી] હોય છે, તેથી તેમને બતાવે છે કે - આ પ્રત્યક્ષ

નિકટવર્તી અને હવે પછી કહેવાનાર, સર્વલોક પ્રગટ અને દુર્ગતિના નિષેધથી શોભનગતિને ધારણ કરનારો શ્રુત-ચારિત્ર નામક ધર્મ ન પાળવાથી શાક્યાદિ ધર્મને પાળનારા મહાભય [રૂપ ગતિમાં] જનારા થાય છે.

પણ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીએ કહેલ ધર્મને ગ્રહણ કરીને સંસાર પર્યટન સ્વભાવ ભાવસ્રોતને તરી જાય છે.

આ જ વાત વિશેષથી કહે છે - દુરુત્તરપણાથી મહાભયાનક છે. તેમાં રહેલા જીવો ગર્ભથી ગર્ભ, જન્મથી જન્મ, મરણથી મરણ, દુઃખથી દુઃખ એ પ્રમાણે ભ્રમણ કરતા અનંતકાળ રહે છે.

પણ જેઓ કાશ્યપ [ભગવંત મહાવીર] પ્રણીત ધર્મ આદરીને પોતાના આત્માનું નરક આદિથી રક્ષણ કરે છે, તે - X - સંયમાનુષ્ઠાથી બને છે. પાછલી અડધી ગાથાના પાઠાંતર મુજબ - ઉત્તમ સાધુ ગ્લાન સાધુની વૈયાવસ્ય કરી તેમને સમાધિ ઉપજાવે છે અથવા રોગરહિત કરે છે.

સંયમ અનુષ્ઠાનમાં કઈ રીતે રહે તે કહે છે—

● સૂત્ર-૫૨૯ થી ૫૩૨ :-

તે ઇન્દ્રિય વિષયોથી નિવૃત્ત થઈ, સર્વ પ્રાણીઓને આત્મતુલ્ય સમજી સંયમમાં પરાક્રમ કરતાં વિચરે... વિવેકી મુનિ અતિમાન અને માયાને જાણીને, તેનો ત્યાગ કરી નિર્વાણનું સંધન કરે...સાધુધર્મનું સંધાન કરે, પાપધર્મનો ત્યાગ કરે, તપમાં વીર્ય ફોરવે, ક્રોધ-માન ન કરે...

જેમ પ્રાણીઓનો આધાર પૃથ્વી છે, તેમ થયેલા કે થનારા તીર્થંકરોનો આધાર શાંતિ છે.

● વિવેચન-૫૨૯ થી ૫૩૨ :-

[૫૨૯] શબ્દાદિ વિષયોથી વિરત સાધુ મનોજામાં રાગ કે અમનોજામાં દ્વેષ ન કરે તેવા પણ કેટલાંક છે. તેઓ પૃથ્વી પર સંસાર ઉદરમાં જીવિતના ઇચ્છુક જે જીવો છે કે જે દુઃખના દ્રેષી છે, તેમને આત્મા સમાન જાણી, દુઃખ ન આપતાં તેમના રક્ષણ માટે પ્રયત્ન કરતાં સંયમ અનુષ્ઠાનમાં વર્તે છે—

[૫૩૦] સંયમમાં વિઘનકારી કારણોને દૂર કરવા કહે છે - ચારિત્રને અતિક્રમી જે અતિમાન કરે છે, ચ કારથી અહીં ક્રોધ પણ લેવો, તેમજ અતિ માયા અને બીજા ચ થી લોભ સમજવો. આ કષાયોને સંયમના શત્રુ જાણી વિવેકી સાધુ આ બધાં સંસારના કારણભૂત કષાયોને તજીને નિર્વાણનું લક્ષ્ય રાખે. કષાયસમૂહ વિધમાન હોય તો સંયમમાં સમ્યક્ સફળતા ન થાય. કહ્યું છે કે - શ્રામણ્ય પાળતા જેના કષાયો ઉત્કટ હોય, તેનું શ્રામણ્ય શેરડીના પુષ્પ જેમ નિષ્ફલ છે, તે નિષ્ફળતાથી મોક્ષ સંભવતો નથી.

તથા સંસારથી પલાયન ન થાઉં તે માટે રાગાદિ શત્રુ મારામાં રહેલા છે, આ જગત્ તૃષ્ણા બંધનથી બંધાયેલ છે તે કેમ જોતો નથી? હે મૃત્યુ! મને વાળમાં વૃદ્ધાવસ્થા મૂકીને શા માટે ગ્રહણ કરે છે? એવા આદર સિવાય પણ શું

હું તારી સાથે નહીં આવું? ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે કષાયનો ત્યાગ કરીને એકસરખા પ્રશસ્ત ભાવમાં જોડીને નિર્વાણને સાધવું એ જ ઉત્તમ છે - વળી -

[૫૩૧] સાધુનો ક્ષાંતિ આદિ દશવિધ ધર્મ કે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર નામક ધર્મ તેની વૃદ્ધિ પમાડે. તે આ પ્રમાણે - પ્રતિક્ષણ અપૂર્વ જ્ઞાન ગ્રહણથી જ્ઞાનની તથા શંકાદિ દોષ ત્યાગીને સમ્યક્ જીવાદિ પદાર્થોને જાણીને સમ્યગ્દર્શનની વૃદ્ધિ કરી અસ્ખલિતપણે મૂળગુણ ઉત્તરગુણ સંપૂર્ણ પાળીને, રોજ-રોજ નવા અભિગ્રહ ગ્રહણ કરીને ચારિત્રની વૃદ્ધિ પમાડે. પાઠાંતર મુજબ પૂર્વોક્ત વિશેષણથી વિશિષ્ટ સાધુધર્મની મોક્ષમાર્ગત્વથી શ્રદ્ધા કરે - નિશંકતાથી ગ્રહણ કરે. ચ શબ્દથી સમ્યક્ પાલન કરે. તથા પાપ ઉપાદાન કારણથી જીવહિંસાદિ પ્રવૃત્તિ છોડે. તથા યથાશક્તિ તપમાં પરાક્રમ કરે તે ઉપધાન વીર્યવાળો ભિક્ષુ ક્રોધ, માનને ન વધારે.

[૫૩૨] હવે આવા ભાવમાર્ગને વર્ધમાન સ્વામીએ જ કહ્યો છે કે બીજાએ પણ કહ્યો છે - તે જણાવે છે - અતીત કાળે થયેલા અનંતા તીર્થંકરો, એ બધાંએ આવો ભાવમાર્ગ કહેલો છે, તથા ભાવિમાં અનંતકાળે અનંત તીર્થંકરો થશે તે પણ આવો જ ભાવમાર્ગ કહેશે. ચ શબ્દથી વર્તમાનકાળના સંખ્યાત તીર્થંકર લેવા.

તે બધાંએ માત્ર ઉપદેશ નથી આપ્યો પણ તેમ આચર્યો પણ છે, તે દર્શવે છે - શમન એટલે શાંતિ, તે જ ભાવમાર્ગ - અતીત, અનાગત, વર્તમાનકાળના તીર્થંકરોનો આધાર - X - છે. અથવા શાંતિ એટલે મોક્ષ તે તેઓનો આધાર છે. તેની પ્રાપ્તિ ભાવમાર્ગ સિવાય થતી નથી, તેથી તે બધાંએ પણ આ ભાવમાર્ગ કહ્યો છે અને આચર્યો છે તેમ જાણવું.

શાંતિ પ્રતિષ્ઠાનત્વમાં દેષ્ટાંત કહે છે - જીવો સ્થાવર, જંગમ બે ભેદે છે. તે જીવો જેમ જગત્માં ત્રણ લોકમાં રહે છે, તેમ આ સર્વે તીર્થંકરોનું સ્થાન શાંતિ છે. ભાવમાર્ગ સ્વીકારી સાધુ શું કરે?—

● સૂત્ર-૫૩૩,૫૩૪ :-

વ્રતસંપન્ન મુનિને અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પરીષદ આવે ત્યારે જેમ વાયુથી મહાગિરિ ન કંપે, તેમ સાધુ પણ વિચલિત ન થાય.

તે સંવૃત્ત, મહાપ્રજ્ઞ, ધીર, આપેલ આહારની ઓષણા કરે, નિવૃત્ત થઈ કાળની આકાંક્ષા કરે એમ કેવલીનો મત છે. તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૫૩૩,૫૩૪ :-

[૫૩૩] ભાવમાર્ગ સ્વીકાર્યા પછી સાધુ વ્રતધારી થઈ, વિવિધ નાના-મોટા પરીષદ-ઉપસર્ગોથી કંટાળે નહીં. સાધુ તેને સંસારનો સ્વભાવ સમજી, કર્મનિર્જરાને જાણતો અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સ્પર્શોથી હણાય નહીં, સંયમ અનુષ્ઠાનથી જરા પણ વિચલિત ન થાય. કોની માફક? મહાવાયુથી મેરુ ચલિત ન થાય તેમ. અભ્યાસથી પરીષદ-ઉપસર્ગોનો જય કરે. અભ્યાસથી જ દુષ્કર સુકર થાય છે.

દેષ્ટાંત છે - કોઈ ગોપાલ તુરંતના જન્મેલા વાછરડાને ઉંચકીને ગાય પાસે

મૂકે ઓ કમથી રોજ મોટા થતાં વાછરડાને ઉંચકતો અભ્યાસ થવાથી બે કે ત્રણ વર્ષના વાછરડાને પણ ઉંચકી શકે છે, તેમ સાધુ પણ ધીમે ધીમે અભ્યાસથી પરીષદ ઉપસર્ગ પર વિજય મેળવે.

[૫૩૪] હવે અધ્યયનના ઉપસંહાર માટે કહે છે - તે સાધુ આ રીતે આશ્રવદ્વારથી સંવૃત્ત થઈને મોટી પ્રજ્ઞાવાળો - સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાનવાળો, બુદ્ધિ વડે રાજતો તે ધીર કે પરીષદ-ઉપસર્ગ વડે ક્ષોભિત ન થતો એવો થઈને, બીજાએ આપેલ આહારથી નિર્વાહ કરે, ત્રણે એષણથી યુક્ત થઈ સંયમ પાળે તથા નિર્વૃત્ત થઈ - કષાય ઉપશમથી શીતીભૂત થઈ મૃત્યુ કાળની આકાંક્ષા કરે.

એ પ્રમાણે મેં જે કહ્યું તે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરનો મત છે. આ પ્રમાણે જંબૂસ્વામીને તેમ જે માર્ગ તેં મને પૂછ્યો, તે મેં મારી ઇચ્છાથી - બુદ્ધિથી કહ્યો નથી, પણ તે કેવલીનું વચન છે, તેમ માની ગ્રહણ કરવું.

શ્રુતસ્કંધ-૧ અધ્યયન-૧૧ “માર્ગ”નો
મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

આગમસટીકાનુવાદ ભાગ-૩ પૂર્ણ

- x - x - x - x - x -

સૂત્રકૃતાંગ-સૂત્ર આગમ-બીજું

- ભાગ - ૩માં અહીં છે -
શ્રુતસ્કંધ-૧, અધ્યયન-૧ થી ૧૧
ભાગ-૪માં આવશે -
અધ્ય૦ ૧૨ થી શ્રુતસ્કંધ-૨ આખું

આગમ સટીક અનુવાદનું વિભાગીકરણ

આગમનું નામ	ભાગ ક્રમાંક
આચારાંગ	૧ અને ૨
સૂત્રકૃતાંગ	૩ અને ૪
સ્થાનાંગ	૫ થી ૭
સમવાયાંગ	૮
ભગવતી	૯ થી ૧૩
જ્ઞાતાધર્મકથા	૧૪
ઉપાસકદશા, અંતકૃત્દશા, અનુતરોપપાતિકદશા, પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૫
વિપાકશ્રુત, ઔપપાતિક	૧૬
રાજપ્રશ્નીય	૧૭
જીવાજીવાભિગમ	૧૭ થી ૧૯
પ્રજ્ઞાપના	૨૦ થી ૨૨
સૂર્ય/ચંદ્ર-પ્રજ્ઞાપ્તિ	૨૩, ૨૪
જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપ્તિ	૨૫ થી ૨૭
નિરયાવલિકા પંચક અને પયપ્ત્તાસૂત્રો-૧૦+૧	૨૮
નિશીથ, વ્યવહાર, બૃહલ્કલ્પ	
દશાશ્રુતરર્કધ અને જીતકલ્પ	૨૯
મહાનિશીથ	૩૦
આવશ્યક	૩૧ થી ૩૪
પિંડનિર્યુક્તિ, ઓઘનિર્યુક્તિ	૩૫
દશવૈકાલિક	૩૬
ઉત્તરાધ્યયન	૩૭ થી ૩૯
નંદીસૂત્ર	૪૦
અનુયોગદ્વાર	૪૧
કલ્પ (બારસા) સૂત્ર	૪૨